

از استعارات استارپاد

(جلد دوم)

آذربایجان نامی تاریخی کسلاک پیشین

(جلد دوم)

از استعارات استارپاد
آذربایجان نامی تاریخی کسلاک پیشین



۱۳۰۰

تالیف
دکتر منوچهر استارپاد



www.tabarestan.info
تبرستان

از آستارا تا استارباد

(جلد دوم)

آثار و بناهای تاریخی کیلان به پیش

تألیف

دکتر منوچهر ستوده



www.tabarestan.info
تبرستان

این کتاب با همکاری
معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،



انجمن آثار و مفاخر فرهنگی
به چاپ رسیده است.
(گنجینه ایران «۱۲» شماره ۸۹)
مدیر فنی: حسین ایوبی زاده

سر آغاز

به نام پروردگارداناوتوانا

با پاس بی قیاس بدرگاه باری تعالی و درود فراوان بر پیامبر اسلام (ص) جلد دوم کتاب از آستارا تا آستارباد و مشتمل بر اطلاعات درباره بناها و آثار تاریخی کیلان به پیش بعرض چاپ و انتشار گذارده می شود.

آنچه درباره اهمیت تاریخی و پیشینه باستانی سراسرنواحی جنوبی دریای خزر مناسب نظر میرسد از طرف انجمن آثار و مفاخر فرهنگی در ویجاچه مجلد اول این کتاب مذکور شده است و اینک خوانندگان گرامی با ملاحظه آنچه مؤلف دانشمند کتاب در مقدمه جلد حاضر مرقوم داشته اند پیش از پیش چنین معنی را درمی یابند و با ملاحظه اطلاعات جامع و مفیدی که در تکمیل صفحات کتاب گردآوری و مندرج شده است به ترمی توانند نقش بنز آفرین و پیشینه فرهنگی این قسمت از خاک میهن عزیز پزنی بر بند.

تنظیم فهرست بناها و آثار تاریخی سرزمین کیلان به ترتیب ساحل های هر کدام، یادآوری نام معماران و بنایان و کاشی پزان و کاشی کاران و درودگران و خطاطان و پیکرنگاران و دیگر استادان هنر که در بوجو آوردن چنین آثار سسی داشته اند، اشاره به درختان کهنسال خطه کیلان از جمله مطالبی است که با تدوین مقدمه کتاب بعرض اطلاع علاقه مندان و پژوهشندگان و دستداران فرهنگی و هنری میهن عزیز گذارده می شود.

ترجمه نقاشیهای طریف از نشانه های آشنای خسته و نامعلوم روی سنگهای مزار موضوع بررسی و پژوهشهای آینده کسانی می تواند

ستوده، منوچهر، ۱۳۹۲ -

از آستارا تا استارباد / تألیف منوچهر ستوده. - تهران: آگاه: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت امور فرهنگی: انجمن آثار و مفاخر ملی، ۱۳۷۴ -

ج: مصور، نقشه

ISBN 964-416-022-3 (vol.2)

چاپ اول: جلد دوم: انجمن آثار ملی ۱۳۵۱، تحت عنوان «از آستارا تا استارباد» مندرجات: ج. ۲. آثار و بناهای تاریخی کیلان بیه پیش.

۱. کیلان - آثار تاریخی. ۲. مازندران - آثار تاریخی. ۳. گرگان - آثار تاریخی. الف. ایران. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت امور فرهنگی. ب. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.

ج. عنوان. د.

۹۵۵/۲۰۴۲

DSR ۲۰۵۳ / الف

۱۳۷۴
م ۷۴ - ۵۶۰۸

کتابخانه ملی ایران



دکتر منوچهر ستوده
از آستارا تا استارباد
(جلد دوم)

آثار و بناهای تاریخی کیلان بیه پیش
(چاپ اول تابستان ۱۳۵۱)

چاپ دوم زمستان ۱۳۷۴، لیتوگرافی کوهزنگ
چاپ نیل، صحافی ایران کتاب
تعداد: ۲۲۰۰ نسخه

همه حقوق چاپ و نشر این کتاب محفوظ است

شابک ۲-۰۲۲-۴۱۶-۹۶۴ (جلد ۲) ISBN 964-416-022-3 (vol.2)

بود که در راه آشنایی به سنت ما و عقیده های پیشینیان هرگونه کوششی بخرج می دهند.

انجمن آثار و معارف فرہنگی نهایت غرضی را از انجام چنین خدمتی در راه شناساندن و ادای حق یادگارهای گذشته دور و نزدیک استان کیلان دارد و از مؤلف پرکار و پرتجرب کتاب صیماند پسا سکناری می نماید و بهمانطور که از بررسی مقدمه و متن کتاب برمی آید انجام چنین خدمت بیش از هر عامل دیگر مبرهنه تکنیکی باطنی و شور و شوق تحقیقی اینگونه خدمات است که با سرشت مؤلف کتاب آمیخته شده است و اکنون که با چاپ کتاب حاضر بحث درباره آثار تاریخی استان کیلان را پایان می بخشد امید و انتظار دارد که دنباله همین خدمت ارزنده به پایداری وی درباره سرزمین کراتقدر ماندگار و خطه کرگان بتدریج جامه عمل بپوشد.

از درگاه ایزد تعالی توفیق روز افزون به فرزندان این آب و خاک را در انجام تکمیل چنین خدمات شریفی نسلت

می نماید.

بسمه و کرمه

انجمن آثار و معارف فرہنگی

فہرست

مقدمه	یک - پنجاه
کتابشناسی کیلان	پنجاه و یک
دنبالہ بخش شانزدهم ، بازماندہ آثار و بناهای نواحی	
فاراب و خرگام عمارلو	۱۲ - ۱
بخش ہفدهم ، جغرافیای تاریخی دیلمان و سیاهکل	۱۵ - ۱۳
ساکنان دیلمان	۱۹ - ۱۵
آثار و بناهای تاریخی دیلمان	۵۴ - ۱۹
آثار و بناهای تاریخی سیاهکل	۶۷ - ۵۴
بخش ہجدهم ، جغرافیای تاریخی لاهیجان	۷۸ - ۶۹
مردم لاهیجان	۷۸
بلوک مختلف لاهیجان	۷۹
راہها	۸۰ - ۷۹
بناها و آثار تاریخی محلہ اردو بازار لاهیجان	۸۷ - ۸۰
بناها و آثار تاریخی محلہ پردسر لاهیجان	۹۰ - ۸۷
بناها و آثار تاریخی محلہ خومر کلایہ لاهیجان	۹۱ - ۹۰
بناها و آثار تاریخی شعرباف محلہ لاهیجان	۹۳ - ۹۱

- تصحیحات - اضافات - تعلیقات ۴۴۰ - ۴۳۹
- اصطلاحات فنی و لغات محلی که در این کتاب بکار رفته ۴۴۷ - ۴۴۱
- عکسهای مربوطه به کلیه بناها و آثار تاریخی جلد دوم ۴۸۰ - ۴۴۹
- کتاب از آستارا تا استارباد ۶۸۰ - ۴۴۹
- فهرست نام کسان ، جایها ، خاندانها ، تیره‌ها و کتابها ۶۸۱ -

- بناها و آثار تاریخی محله کاروانسرا بر لاهیجان ۹۳
- بناها و آثار تاریخی محله گابنه لاهیجان ۹۷ - ۹۴
- بناها و آثار تاریخی محله‌های میدان و تکیه بروجو اهر پشته لاهیجان: ۱۲۲-۹۸
- بناها و آثار تاریخی حومه لاهیجان ۱۴۳ - ۱۲۳
- بناها و آثار تاریخی بلوک لاهیجان ، کوه پایه و کنار شهر ۱۷۰ - ۱۴۵
- بناها و آثار تاریخی بلوک کوهپایه و راه شاهی بالا ۱۷۸ - ۱۷۰
- بناها و آثار تاریخی بلوک آستانه لاهیجان ۱۹۲ - ۱۷۹
- بناها و آثار تاریخی بلوک کنار فریضه و راه شاهی پائین لاهیجان ۱۹۸ - ۱۹۳
- بناها و آثار تاریخی بلوک چهار ده و رودبنه لاهیجان ۲۱۴ - ۱۹۹
- بخش نوزدهم ، جغرافیای تاریخی رانکوه ۲۲۰ - ۲۱۵
- جغرافیای تاریخی لنگرود ۲۳۱ - ۲۲۰
- بلوک رانکوه ۲۳۲ - ۲۳۱
- ساکنان رانکوه ۲۳۳ - ۲۳۲
- بناها و آثار تاریخی لنگرود و حومه آن ۲۸۰ - ۲۳۳
- بناها و آثار تاریخی رانکوه ۳۰۴ - ۲۸۰
- بناها و آثار تاریخی رودسر و حومه آن ۳۰۸ - ۳۰۴
- تمیجان و آثار تاریخی آن ۳۳۸ - ۳۰۸
- بخش بیستم ، بناها و آثار تاریخی سماس و شاهجان ۳۸۰ - ۳۳۹
- بخش بیست و یکم ، بناها و آثار تاریخی جبر و لایت اشکور ، سیارستاق و بالا اشکور ۴۱۵ - ۳۸۱
- بخش بیست و دوم ، مطالبی پراکنده در باره گیلان ۴۳۸ - ۴۱۷

مقدمه

به نام آنکه او نامی ندارد به هر نامی که خوانی سر بر آرد

کتاب حاضر ، مجلد دوم کتاب «از آستارا تا استارباد» است . در نظر بود ، دو مجلد اول را که درباره بناها و آثار تاریخی گیلان است، دو بخش از مجلد یکم بدانیم، اما از آنجا که احتمال آن می رفت - با مجلداتی که پس از این نوشته خواهد شد - این تقسیم بندی کمی گنگ و گمراه کننده باشد ، آنها را به دو مجلد جداگانه تقسیم کردیم .

جلد اول درباره گیلان بیه پس است که از آستارا شروع می شود و به کناره چپ سفیدرود می رسد و نواحی رحمت آباد و خورگام و فاراب عمارلو را با اینکه بر ساحل راست سفیدرود و شاهرودند ، ومدتی است جزو گیلان بیه پس به حساب آمده اند ، مانیز در این مجلد گنجانیدیم .

مجلد دوم شامل بناها و آثار تاریخی گیلان بیه پیش است که از کناره راست سفیدرود ، در مغرب شروع می شود و به رودخانه سورخانی در مشرق می رسد . بخشهای دیلمان و سیاهکل و لاهیجان (شهر و حومه و بلوک) و رانکوه بامراکزی چون لنگرود و رودسر و تمیجان و بخشهای ساحلی سیاهکله رود و اوشیان و نواحی کوهستانی سمام و شاهجان و جیر - ولایت اشکور و سیارستاق ییلاقی و بسالاشکور ، به ترتیب در این مجلد گنجانیده شده است .

تنظیم مطالب کتاب بر پایه تقسیمات قدیمی جغرافیایی است. سعی نگارنده در این بود که با یادی از این تقسیمات، نامهای آنها را زنده نگاه دارد.

ابتدای بخشها، برای شناسایی نواحی، مختصری درباره جغرافیای تاریخی هر یک نوشتیم و سپس به شرح آثار و بناهای تاریخی پرداختیم و در انتهای هر بخش، زیر عنوان «باقی مانده بناها و آثار تاریخی» آثار درجه دوم و سوم را نام بردیم و جای آنان را تعیین کردیم. زیرا احتمال آن می‌رفت که در میان آنها، آثاری بسیار قدیمی باشد که به مرور زمان مختصر و محقر شده‌اند.

مطالبی را که به قلم خود نگارنده بود، با اشبون هفت چیده شد و اگر از کتب اقوالی نقل شد، در ضمن همین مطالب گنجانیده شد. اما مطالبی مانند نوشته‌های سنگهای قبور و ضریح و صندوق مرقدها و درهای بقاع و اسناد و فرمانها و احکام که متن آنها را نقل کردیم، با اشبون شش چیده شد و رسم الخط این نوع نوشته‌ها را در متن حفظ کردیم و اگر اغلاطی در آنها بود عیناً آوردیم و اظهار نظر خود را در حاشیه همان صفحه نشان دادیم.

مطالعه و بررسی بناها و آثار تاریخی که در اراضی هموار ساحلی است، کاری چندان مشکل نیست. زیرا در این روزها، راههای متعدد ماشین‌رو، دهکده‌های پراکنده را به مراکز اصلی شهرها، یا به جاده کتاره متصل می‌کند و باره پیمائی کوتاهی به یکایک دهکده‌های جلگه‌ای می‌توان رفت اما دسترسی به نقاط کوهستانی و دور افتاده که فقط دارای راههای مالرو هستند، بسیار دشوار است و نمی‌توان بدون طرح و مطالعه قبلی، به یکایک آثار تاریخی کوهستانی رسید. برای گردآوری اطلاعاتی درباره آثار بخشهای دیلمان و سمام و شاهجان و اشکور بسالا و پایین و

سیارستاق ییلاقی، نگارنده مجبور شد در سفرهای جداگانه، از این نواحی بازدید کند.

سفرهای نگارنده پیش از شروع به مطالعه آثار تاریخی

پیش از اینکه به کار بررسی آثار تاریخی کوهستان گیلان پردازم سه سفر به دهکده‌های نواحی دیلمان رفته بودم.

در سال ۱۳۲۷ شمسی، پانزده روز در دیلمان و اسپیلی و کوههای اطراف، به گردآوری گیاهها و حشرات پرداختم و پس از بازدید از یکی دو نقطه ییلاق نشین عمارلو، از راه کلیشم^۱ به پل انبوه و از راه چنارک و کماسار^۲ به اسماعیل آباد و قزوین رفتم.

سه چهار سال بعد با چند تن از دوستان، پیاده از املش^۳ به راه عمومی مالرو افتادیم و به بلارد کان^۴ و هلودشت^۵ و خرکال^۶ و ناتش کوه^۷ و میکال و دیلمان رفتیم و از کنار شیم‌رود، خود را به سیاهکل و باز کیا گوراب رساندیم.

در سفر دیگر با جمعی از رفیقان موافق و یاران صادق، در قهوه‌خانه کتله^۸، کنار سفیدرود بارانداختیم و پس از پیدا شدن قایق و گذشتن از آب، به راه مالروی کنار گور رود که امروز ماشین‌رو شده است، در آمدیم و پس از طی فرسنگها راه به ناش و آسیاب بر^۹ و دیلمان رسیدیم و از راه کنار شیم‌رود به سیاهکل رفتیم. با این سفرها، ناحیه دیلمان را کم و بیش می‌شناختم و با مردم آن سامان آشنایی داشتم.

- ۱- بکسر کاف و ضم شین . ۲- بضم کاف . ۳- بفتح الف و سکون میم و فتح لام . ۴- بکسر باء و ضم دال . ۵- بفتح هاء . ۶- بفتح خاء . ۷- بکسر تاء . ۸- بفتح کاف و تاء . ۹- بفتح باء دوم .

سفرهای نگارنده پس از شروع به مطالعه آثار تاریخی

در مرداد ماه سال ۱۳۴۶، برای تحقیق در آثار تاریخی نواحی سمام^۱ و پیرکوه و شاهجان سفری ترتیب دادم و به اتفاق آقای علی جنابی و افشین ستوده - فرزند نگارنده - از املش با پنج قاطر که به کرا گرفته بودیم به راه افتادیم و دو هفته تمام، نقاط کوهستانی زیر را بازدید کردیم و خود را به رحیم آباد رساندیم.

املش - کهلستان^۲ - لات لیل^۳ - گرسک^۴ - بلاردکان - هلودشت - میان لنگه^۵ - خرکال - خسیل دشت^۶ - لئا کون^۷ - اربوداردشت^۸ - کرف کش^۹ - شار سمام^{۱۰} - بابو جان دره - سر تربت امام^{۱۱} - زرچاک^{۱۲} - بهار سرا - سوماسرا - خوش خوانی - مربو^{۱۳} - لرد^{۱۴} - کاکرود - گرماب^{۱۵} - بنه زمین^{۱۶} - بهار نشین - تلاسری^{۱۷} - تورار - گرچاک^{۱۸} - امیرچاک - گاوخس^{۱۹} - آورده سامان - سیه دشت - باجو - لشکستان^{۲۰} - گردکول^{۲۱} - کمنی^{۲۲} - گیلار کش^{۲۳} - شاهجان - هفتاب^{۲۴} - مازی کوتی - فیروز کوه - کل مازی^{۲۵} - پی نود^{۲۶} - بینکی^{۲۷} - گورجی قلا کوتی^{۲۸} - گورج^{۲۹} -

۱- بضم سین. ۲- بضم کاف و سکون هاء و کسر لام. ۳- بکسر تاء و لام و سکون یاء. ۴- بفتح گاف و سکون راء و فتح سین. ۵- بفتح لام و کسر گاف. ۶- بفتح خاء. ۷- بفتح لام. ۸- بفتح الف و سکون راء و کسر راء دوم. ۹- بفتح کاف و سکون فاء و فتح کاف و سکون شین. ۱۰- بکسر راء و ضم سین. ۱۱- بضم الف. ۱۲- بفتح زاء و سکون راء. ۱۳- بضم میم و فتح راء و ضم و تشدید یاء. ۱۴- بضم لام و راء. ۱۵- بفتح واو. ۱۶- بضم یاء. ۱۷- بفتح تاء و سین. ۱۸- بضم گاف. ۱۹- بضم خاء. ۲۰- بفتح لام و سکون شین و کسر کاف. ۲۱- بفتح کاف و سکون راء و کسر دال. ۲۲- بضم کاف و میم. ۲۳- بفتح کاف. ۲۴- بفتح هاء و ضم یاء. ۲۵- بفتح کاف و سکون لام. ۲۶- بکسر پ و سکون یاء و فتح نون و واو. ۲۷- بفتح نون. ۲۸- بفتح راء. ۲۹- بفتح راء.

نسام^۱ - ریاب - پرامکوه^۲ - توپلا - جبر توپلا - سی برد^۳ - زیاز - دیورود - سیا کشان^۴ - پلام^۵ - جبر پلام - دیمابن^۶ - زیار خوانی لات - درازلات - تول لات^۷ - هرات بر^۸ - بالنگا^۹ - رحیم آباد.

در تیر ماه سال ۱۳۴۷ با همراهی افشین ستوده به باقی مانده آبادیهای سمام سری زدیم و به دیدن دو بقعه که بر بلندترین کوههای این نواحی است رفتیم و پس از بازدید بقعه لسپو که قدمتی دارد، به مسجد رودبارک که در زمان امام ناصر الحق - از ائمه زیدیه - ساخته شده است، رسیدیم و از یکایک دهکدههای نامبرده زیر که بر سر راه ما واقع بودند، دیدن کردیم:

رحیم آباد - بالنگا - هرات بر - تول لات - درازلات - سوگاور^{۱۰} - دیمابن - سجاره^۱ - پلام - سیا کشان - دیورود - زیاز - اغوز کندسر^{۱۲} - لامشکس^{۱۳} - گره گاور^{۱۴} - رزگردن^{۱۵} - شوک^{۱۶} - تارش^{۱۷} - پرامکوه^{۱۸} - ریاب - هر دورود^{۱۹} - کیاسه - برمه کوه^{۲۰} - ایرمجله - ایزدین - ریسن^{۲۱} - هیه کو^{۲۲} - چم تو^{۲۳} - بلکوت^{۲۴} - خنه سر^{۲۵} - تلینسن^{۲۶} - سوخته ای کش^{۲۷} -

۱- بفتح نون. ۲- بفتح پ و سکون میم. ۳- بضم پ. ۴- بفتح کاف. ۵- بضم پ. ۶- بضم یاء. ۷- بکسر لام اول. ۸- بفتح هاء و یاء. ۹- بفتح لام و سکون نون. ۱۰- بفتح واو. ۱۱- بکسر سین و راء. ۱۲- بفتح الف و کاف و سکون نون و کسر دال و فتح سین. ۱۳- بکسر میم و سکون شین و فتح کاف. ۱۴- بکسر گاف و راء و فتح واو. ۱۵- بفتح راء و کسر زاء و فتح گاف. ۱۶- بفتح شین و واو. ۱۷- بکسر راء. ۱۸- بفتح پ و سکون میم. ۱۹- بفتح هاء و سکون راء. ۲۰- بفتح یاء و سکون راء و کسر میم. ۲۱- بکسر راء و سکون یاء و فتح سین. ۲۲- بفتح هاء. ۲۳- بفتح چ و سکون میم. ۲۴- بفتح یاء و سکون لام. ۲۵- بضم خاء و کسر نون و فتح سین. ۲۶- بکسر تاء و لام و سکون یاء و کسر سین. ۲۷- بفتح کاف.

تلابنگ^۱ - ملاخروشه^۲ - سوری - زراکی^۳ - دشتک - گلایه^۴ - لسپو^۵ - شفیع آباد - مومن زمین^۶ - برگام^۷ - دتوره سر^۸ - کلکاموس^۹ - شوئیل - لرده^{۱۰} - سولکابن^{۱۱} - توسه چال - رودبارک - لیماگور^{۱۲} - ترپو^{۱۳} - آسیاب دره - سی پرد^{۱۴} - سلم داربن^{۱۵} - زیاز - دیورود. از این محل از دهکده‌هایی که در سفرهای پیش ذکر شد گذشتیم و به رحیم آباد رسیدیم.

در تابستان سال ۱۳۴۹، به قصد عکسبرداری و اندازه‌گیری از پل - انبوه، با ماشین به اتفاق - افشین - از خلیل آباد رودبار به راه افتادیم و پس از طی راهی دراز و پر نشیب و فراز به کلیشم رسیدیم. ماشین را به قهوه‌چی کلیشم سپردیم و راه دراز میان کلیشم و کرپی انبوه را در نصف روز طی کردیم و شبی را در سرپل، با پشه و گرما گذرانیدیم که خاطره جانگرای آن فراموش نشدنی است.

در پاییز همان سال به اتفاق آقای امیر کاشفی، با اتومبیل از راه خلیل آباد رودبار به چراکوه آمدیم. از اینجا با قاطر، مدت یک هفته سراسر خاک دیلمان را گردش کردیم. در این مدت نگارنده توانست تا سرحد امکان، بناها و آثار تاریخی خاک دیلمان را از قلعه کوتیها و گورستانهای قدیمی (که بیشتر حفاری شده و دست خورده است) و امامزاده‌ها و حمام‌ها و کاروانسراها و راههای قدیمی را بررسی کند و شرحی دربارهٔ هر یک بنویسد.

۱- بفتح تاء و ضم باء و فتح نون. ۲- بضم میم و تشدید لام و ضم خاء و راء. ۳- بکسر زاء. ۴- بفتح گاف. ۵- بفتح لام و سکون سین. ۶- بضم میم اول و کسر میم دوم. ۷- بفتح باء و سکون راء. ۸- بفتح دال و کسر راء. ۹- بضم کاف و سکون لام. ۱۰- بفتح لام و سکون راء. ۱۱- بضم باء. ۱۲- بفتح واو دوم. ۱۳- بکسر تاء و فتح راء و تشدید پ. ۱۴- بضم پ. ۱۵- بفتح سین و سکون لام و کسر میم و ضم باء.

برای شناسایی و بررسی آثار تاریخی دهکده‌های جیر و لایت اشکور و سیارسیاق بیلاقی و بالا اشکور، روز اول مرداد ماه سال ۱۳۵۰ به اتفاق آقای سید ابوالحسن مرتضوی و افشین ستوده به راه افتادیم و دهکده‌ها و محل‌های بیلاقی نامبرده زیر را یکی پس از دیگری از نزدیک دیدیم:

رحیم آباد - بالنگا - هرات بر - تولات - درازلات - سوگاور - دیما بن - سجیران^۱ - لیما^۲ - قلعه لیما = دز ماشین - کاکرود - مایستان سفلی^۳ - سارم^۴ - سیارستاق محله - سنگسه رود^۵ - پرندان^۶ - درگاه (= لوسن) - گیری - کیت^۷ - تمل^۸ - نارته^۹ - یازن^{۱۰} - سپارده^{۱۱} - سیاگول سر - گوگا - کلام خوانی سر^{۱۲} - کلام شوره - کلام سرده^{۱۳} - امامزاده سام و لام بر قلعه سواته کوه^{۱۴} - زبران^{۱۵} - لسپو گردن^{۱۶} - ابری کش^{۱۷} - دتوره سر - شوئیل - لرده^{۱۸} - رومه دشت - تاش سر - سی پرد - سلم دار - زیاز - دیورود - سیاکشان - دیما بن - از اینجا از آبادیهایی که بر سر راه بیلاقی است و در اول سفر نام بردیم گذشتیم و به رحیم آباد آمدیم. این سیروسفر نه روز به درازا کشید.

در اواخر مرداد ماه همان سال که مشغول چاپ کتاب بودم، در مطالب تاریخی سمم به اشکالاتی برخورددم که راه حل آنها، دیدار دوباره از سرتربت امام بود. به اتفاق آقای سید ابوالحسن مرتضوی به املش آمدیم و پیاده به راه افتادیم و از محل‌های بلاردکان و هلودشت و

۱- بفتح سین. ۲- بایاء مجهول. ۳- بکسر یاء و سکون سین. ۴- بفتح راء. ۵- بفتح سین و سکون نون و کسر گاف. ۶- بفتح پ و راء. ۷- بکسر کاف و یاء. ۸- بضم تاء و میم. ۹- بسکون راء. ۱۰- بکسر زاء. ۱۱- بکسر سین و دال. ۱۲- بضم کاف و کسر میم. ۱۳- بضم کاف و کسر میم و فتح سین و کسر دال. ۱۴- بفتح سین. ۱۵- بفتح زاء و باء. ۱۶- بفتح لام و گاف. ۱۷- بفتح کاف. ۱۸- بفتح لام و کسر دال.

سیان‌لنگه و خسیل‌دشت گذشتیم . از اینجا راه را منحرف کرده و خود را به‌سرتربت رساندیم . پس از مطالعه و رفع اشکالات که ساعتها به‌درازا کشید ، به‌مهکدهٔ امام^۱ رفتیم و پس از بازدید از خانه‌های قدیمی اربابی و بررسی امامزاده‌ها به‌کاگرد و کجید^۲ آمدیم . بارندگی شدید مانع کار شد و ما را به‌طرف راهی که آمده بودیم ، راند . آب برسر و پای در گل ، پس از هشت‌ساعت‌راه پیمایی مداوم ، خود را به‌بلاردکان رساندیم و پس از کمی استراحت ، پیاده به‌املش رسیدیم .

اگر یکی دواثر تاریخی و قابل ذکر را ندیده بگیریم ، در مناطق کوهستانی سمام و شاهجان و پایین اشکور و سیارستاق و بالا اشکور ، از بناها و آثار تاریخی نشانی نیست. آثار تمدنهای پیش از تاریخ در این مناطق فراوان است و از حفاریهای سطحی و غیر علمی که کرده‌اند ، می‌توان به‌سابقهٔ تمدن و گذشتهٔ پیش رفتهٔ این نقاط پی‌برد . ولی از آثار دوران اسلامی بنایی که قابل بررسی و جالب نظر باشد ، نمی‌توان یافت . تا جایی که اطلاع داریم در این صفحات قلعه‌های مستحکم و کاخهای سلطنتی در لوسن (درگاه) و دیلمان و شارسام برپای بوده است . امروز فقط آجرپاره‌ها و سفال شکسته‌هاست که جاهای آنها را معین می‌کند . به‌نظر نگارنده کشمکشهای محلی و اختلافات مذهبی ، علت اصلی از میان رفتن آثار گذشته ، در این نواحی بوده است . جدال ائمهٔ زیدی و پیشوایان اسماعیلی با خاندانهای قدیمی و سلسله‌های سلاطین محلی ، بسیاری از این آثار را از میان برد . سرانجام سادات زیدی بر بیشتر این صفحات مسلط شدند . پس از این شیعیان اثنی‌عشری ، بر سادات زیدی دست یافتند و ایشان نیز به‌نوبهٔ خود ، به‌خرابی این صفحات کوشیدند . برای اینکه بتوان به‌پایهٔ قدمت آثار تاریخی گیلان در کوه و دشت پی‌برد ، در

۱- بضم الف . ۲- بضم کاف .

اینجا فهرستی از تاریخ بناها ، درها ، صندوقهای مرقدها ، ضریحها ، سنگ قبرها و آثار مکتوب از قبیل قرآنها ، فرمانها ، قباله‌ها ، وقفنامه‌ها و لعنت‌نامه‌ها می‌آوریم تا معلوم شود تقدم و تأخر این آثار به‌چه‌ترتیب است و کدام نقطه از خاک گیلان قدیمی‌تر است .

مقدمه	یازده
۱۲- تاریخ وقفنامه قرآنی که پری سلطان دختر سلطان محمدخان وقف بقعه سید علی کیا کرده و فعلاً در بقعه فیلده است .	۹۰۱
(ج ۱ ، ص ۴۶۸)	
۱۳- سنگ قبر حسنی در سرتربت امام . (ج ۲ ، ص ۳۵۲)	۹۰۲
۱۴- سنگ قبر پری سلطان دختر سلطان محمد در بقعه سلطان	
سید حاجی محمود مرنندی در حرزویل . (ج ۲ ، ص ۳۵۱)	۹۰۸
۱۵- سنگ قبر میرزا علی کیا در سرتربت امام . (ج ۲ ، ص ۳۵۰)	۹۱۲
۱۶- تجدید بنای قلعه رودخان به امر امیره حسام الدین بن امیره	
دباج در فومن . (ج ۱ ، ص ۱۵۷)	۹۱۸
۱۷- اتمام بنای بقعه آکاشاه در رودبرده سنگر . (ج ۱ ، ص ۳۱۱)	۹۲۰
۱۸- تاریخ دری که فعلاً در بقعه دهکده کومس است و سابقاً در	
جامخانه کاخ دیلمان بوده است . (ج ۲ ، ص ۳۰)	۹۳۰
۱۹- سنگ قبر میرزا محمد بن قبادجان در بقعه پیر قطب الدین	
نزدیک دهکده باغچه سرای آستارا . (ج ۱ ، ص ۲۲)	۹۴۲
۲۰- تاریخ باقی مانده صندوق قدیمی بقعه آقا شیخ ابوالوجیه	
در کله بر زاکله بر لاهیجان . (ج ۲ ، ص ۱۶۲)	۹۴۸
۲۱- تاریخ اتمام صندوق سلیمان داراب در ذی الحجة	
(ج ۱ ، ص ۳۰۰)	۹۵۳
۲۲- تاریخ اتمام بقعه عون بن محمد بن علی علیه السلام به سعی	
ملک خلیل بن خبر بیک در ماسوله . (ج ۱ ، ص ۱۳۸)	۹۶۹
۲۳- سنگ قبر بدیع الزمان میرزا در بقعه فیلده . (ج ۱ ، ص ۴۶۶)	۹۸۶
۲۴- سنگ قبری در بقعه سلطان سید حاجی محمود در حرزویل .	
(ج ۱ ، ص ۴۷۷)	۹۸۹

فهرستی از بناها و آثار تاریخی خاک گیلان

به ترتیب سنوات هجری قمری

۱- تاریخ صندوق مرقد سید خورکیا در چهار پادشاهان	۶۴۷
لاهیجان (ج ۲ ، ص ۱۰۹)	
۲- سنگ قبر تاج الدین محمود خیوی در لمر محله آستارا .	۷۳۲
(ج ۱ ، ص ۱۲)	
۳- تاریخ بنای بقعه سید محمد در دهکده پینچا . (ج ۲ ، ص ۱۸۸)	۷۸۰
۴- تاریخ تجدید عمارت چهار پادشاهان لاهیجان . (ج ۲ ، ص ۱۷۰)	۸۲۰
۵- تاریخ فوت جانباز بن شرف الدوله برادر وودی بقعه سید	
امیرکیا در دهکده ولم لشتن شاه . (ج ۱ ، ص ۴۳۶)	۸۲۷
۶- تاریخ صندوق مرقد سید رضی کیا در چهار پادشاهان لاهیجان .	
(ج ۲ ، ص ۱۰۵)	۸۲۹
۷- تاریخ صندوق مرقد ابو جعفر ثایری در میانده اوشیان .	
(ج ۲ ، ص ۳۳۳)	۸۵۵
۸- تاریخ صندوق مرقد سید علی غزنوی در دهکده تجن گو که .	
(ج ۲ ، ص ۱۷۱)	۸۷۱
۹- سنگ قبر سلطان محمد کیا در سرتربت امام . (ج ۲ ، ص ۳۴۸)	۸۸۳
۱۰- تاریخ وقفنامه سرتربت امام . (ج ۲ ، ص ۳۵۴)	۸۸۳
۱۱- تاریخ اتمام پل سیم رود نزدیک لاهیجان . (ج ۲ ، ص ۱۴۷)	۸۹۲

سيزده	مقدمه
	۳۹- تاريخ صندوق مرقد سيد رضا داور كيا در بيجار بنه.
۱۰۱۸	(ج ۲، ص ۱۲۹)
	۴- سنگ قبر بي بي رحمت در دهكده خشت مسجد
۱۰۲۳	كوچسفيهان. (ج ۱، ص ۳۲۱)
	۴۱- سنگ قبر شاه منصور بن شاه ملك آقا در بقعه فيلده.
۱۰۲۹	(ج ۱، ص ۴۶۵)
۱۰۴۲	۴۲- تاريخ اتمام در بقعه باباولي در ديلمان. (ج ۲، ص ۲۷)
	۴۳- سنگ قبر مير مراد بن مير سليم در بقعه ابو جعفر ثابري.
۱۰۴۵	(ج ۲، ص ۳۳۳)
۱۰۴۸	۴۴- تاريخ سنگ بناي بقعه گرده كول. (ج ۲، ص ۳۷۰)
	۴۵- سنگ قبر محمد بديع در بقعه عون بن محمد بن علي
۱۰۵۲	عليه السلام در ماسوله. (ج ۱، ص ۱۳۷)
	۴۶- تاريخ بناي سردر ساقی مزار در جور شر لشتن شاه.
۱۰۵۵	(ج ۱، ص ۴۲۷)
	۴۷- سنگ قبر علي بن محمد امين زاويه در بقعه سلطان حاجي
۱۰۵۷	سيد محمود مرندی در دهكده حرزويل. (ج ۱، ص ۴۷۷)
	۴۸- سنگ قبر حسام الدين بن حسين در گورستان بازار محله
۱۰۵۸	سيار ستاق. (ج ۲، ص ۴۰۲)
	۴۹- سنگ قبري نزديك در ورودی بقعه عون بن محمد بن
۱۰۶۰	علي عليه السلام. (ج ۱، ص ۱۳۵)
	۵۰- تاريخ اتمام محجر مشبك امامزاده شفيع در دهكده
۱۰۷۳	قشلاق نشين امامزاده شفيع شاندرمن. (ج ۱، ص ۱۰۸)
	۵۱- سنگ قبر خورشاه بن محمدخان لسپوئی در بقعه لسپو.
۱۰۷۴	(ج ۲، ص ۳۶۹)

دوازده	از آستارا تا استارباد
۹۹۴	۲۵- تاريخ چاه تندور بقعه فيروز كوه. (ج ۲، ص ۳۷۴)
	۲۶- سنگ قبر ملك ابوالقاسم در بقعه سلطان سيد حاجي محمود
۹۹۵	در حرزويل. (ج ۱، ص ۱۳۸)
	۲۷- سنگ قبر ترك خانم در بقعه عون بن محمد بن علي عليه السلام
۹۹۵	در ماسوله. (ج ۱، ص ۱۳۸)
۹۹۵	۲۸- سنگ قبر پيري بيك در باباولي ديلمان. (ج ۲، ص ۲۸)
	۲۹- سنگ قبر هاشم بيك در بقعه عون بن محمد بن علي عليه السلام
۹۹۷	در ماسوله. (ج ۱، ص ۱۳۷)
۹۹۸	۳۰- سنگ قبر مهدي بيك در بقعه باباولي ديلمان. (ج ۲، ص ۲۹)
	۳۱- تاريخ بناي گنبد سلطان سيد حاجي محمود مرندی به
	دستور اميره تي تي دختر سلطان محمدخان در حرزويل.
۹۹۸	(ج ۱، ص ۴۷۵)
۱۰۰۴	۳۲- سنگ قبر نادعلي بيك خليفه در بقعه باباولي. (ج ۲، ص ۲۸)
	۳۳- سنگ قبر مريم دختر مير خليل متولي در بقعه عون بن
۱۰۰۴	محمد بن علي عليه السلام در ماسوله. (ج ۱، ص ۱۳۷)
۱۰۰۷	۳۴- سنگ قبر علي بيك در بقعه سيد احمد در ديلمان. (ج ۲، ص ۲۰)
	۳۵- تاريخ صندوق مرقد سيد ابو جعفر در شهر رشت كه امروز
۱۰۰۹	از ميان رفته است. (ج ۱، ص ۲۶۳)
۱۰۱۴	۳۶- سنگ قبر امام وردی بيك در بقعه باباولي ديلمان. (ج ۲، ص ۲۹)
	۳۷- تاريخ اتمام ضريح مشبك عون بن محمد بن علي عليه السلام
۱۰۱۵	در ماسوله. (ج ۱، ص ۱۳۵)
	۳۸- تاريخ صندوق مرقد آقا مير شمس الدين در لاهيجان.
۱۰۱۷	(ج ۲، ص ۸۵)

پانزده	مقدمه
۱۱۸۹	۶۷- سنگ قبر کربلائی معصوم در بقعه میرجمال الدین اشرف (ج ۲، ص ۸۹)
۱۱۹۴	۶۸- تاریخ وقفنامه قرآنی که میرقاسم فیله‌می وقف بقعه فیله کرده است. (ج ۱، ص ۴۶۹)
۱۱۹۵	۶۹- سنگ قبر محمد حسن در بقعه عون بن محمد بن علی علیه السلام در ماسوله. (ج ۱، ص ۱۳۷)
۱۱۹۷	۷۰- سنگ قبر مصطفی بیک بن الله ویردی سلطان انبارلو در بقعه میکال. (ج ۲، ص ۳۴)
۱۱۹۹	۷۱- سنگ قبر آقا امین بن آقامیرسوار در مسجد رودبارک. (ج ۲، ص ۳۹۳)
۱۲۰۰	۷۲- تاریخ در ورودی شرقی بقعه آقاسید حسین در لنگرود. (ج ۲، ص ۲۳۵)
۱۲۰۲	۷۳- سنگ قبر نقدعلی بن محمدعلی در بقعه بابو جان دره. (ج ۲، ص ۳۵۷)
۱۲۰۴	۷۴- تاریخ بنای گلدسته مسجد ساغری سازان در شهر رشت. (ج ۱، ص ۲۹۱)
۱۲۰۶	۷۵- تاریخ سنگ بنای مسجد جامع جور شرلشت شاه. (ج ۱، ص ۴۳۲)
۱۲۰۷	۷۶- تاریخ فرمان برگذاری تولیت بقعه آقا سیدحسین در لنگرود به حسین خادم. (ج ۲، ص ۲۴۵)
۱۲۰۷	۷۷- سنگ قبر ربیع بن موسی در بقعه سید نصرالدین. (ج ۲، ص ۳۱۵)
۱۲۰۹	۷۸- سنگ قبر محمد علی بن محمد صفی در بقعه سید نصرالدین. (ج ۲، ص ۳۱۵)

چهارده	از آستارا تا استارباد
۱۰۷۴	۵۲- تاریخ علم بقعه فیروز کوه. (ج ۲، ص ۳۷۵)
۱۰۷۵	۵۳- تاریخ اتمام حوض ولاکة مسجد جامع تمیجان. (ج ۲، ص ۳۱۱)
۱۰۸۰	۵۴- سنگ قبر میرزا رحیم بن میرزا کبیر در بقعه فیله. (ج ۱، ص ۴۶۶)
۱۰۸۶	۵۵- تاریخ اتمام در ورودی بقعه شیخ زاهد در چابکسر. (ج ۲، ص ۳۳۴)
۱۰۹۰	۵۶- تاریخ سنگ بنای دروازه حرزویل. (ج ۱، ص ۴۷۳)
۱۱۰۶	۵۷- تاریخ فرمانی بر سنگ در مسجد جامع لاهیجان. (ج ۲، ص ۱۱۷)
۱۱۰۷	۵۸- تاریخ فرمانی دیگر بر سنگ بردیوار مسجد جامع لاهیجان. (ج ۲، ص ۱۱۸)
۱۱۱۷	۵۹- تاریخ بنای مسجد صاحب الزمان در ماسوله. (ج ۲، ص ۱۳۹)
۱۱۳۷	۶۰- سنگ قبر محمد حسین بیک در بقعه سیاهکل محله. (ج ۲، ص ۵۶)
۱۱۴۵	۶۱- سنگ قبری در بقعه آقاسیدمعین نزدیک تمیجان. (ج ۲، ص ۲۹۴)
۱۱۶۷	۶۲- سنگ قبر محمدزکی در بقعه عون بن محمد بن علی علیه السلام. (ج ۱، ص ۱۳۸)
۱۱۷۱	۶۳- تاریخ فرمان تولیت تربت قوشه جد در تنگ دی تول گیلان هشتم. (ج ۱، ص ۴۷)
۱۱۷۱	۶۴- سنگ قبر میرزا ابوطالب در بقعه شیخانور لاهیجان. (ج ۲، ص ۱۵۳)
۱۱۷۱	۶۵- سنگ قبر بی بی خانم در بقعه گردکول. (ج ۲، ص ۲۷۱)
۱۱۷۲	۶۶- سنگ قبر صادق در بقعه شلمان لنگرود. (ج ۲، ص ۲۷۴)

هفده	مقدمه
۱۲۲۲	۹۲- سنگ قبر دانیال بن علی خان در بقعه تورار. (ج ۲، ص ۴۰)
۱۲۲۳	۹۳- سنگ قبر سکینه دختر اسماعیل خان در بقعه میکال. (ج ۲، ص ۳۴)
۱۲۲۳	۹۴- سنگ قبر کرملی بن آقا قنبر در بقعه بابوجان دره. (ج ۲، ص ۳۵۷)
۱۲۲۳	۹۵- تاریخ در ورودی بقعه آقا سیدعلی در متعلق محله. (ج ۲، ص ۲۰۳)
۱۲۲۴	۹۶- سنگ قبر احمد بن مؤمن بن قوام در بقعه آقا میر شهید. (ج ۲، ص ۸۱)
۱۲۲۴	۹۷- تاریخی که برستون چوبین بقعه عون بن محمد بن علی علیه السلام در ماسوله است. (ج ۱، ص ۱۳۶)
۱۲۲۴	۹۸- سنگ قبر ماه شرف دختر آقا کاظم در بقعه ملاخروشه. (ج ۲، ص ۳۹۰)
۱۲۲۶	۹۹- تاریخ قدیمترین سند خرید و فروش زمین زراعی در مجموعه یدالله محمدی در دهکده کجید. (ج ۲، ص ۳۶۱)
۱۲۲۸	۱۰۰- سنگ قبر آقا غلام بن شمس علی در بقعه لسپو. (ج ۲، ص ۳۹۸)
۱۲۲۹	۱۰۱- سنگ قبر زرین جان خانم در بقعه ملاخروشه. (ج ۲، ص ۳۹۰)
۱۲۲۹	۱۰۲- سنگ قبر هاشم بن برخوردار بیک دیلمانی در بقعه سیاهکل محله. (ج ۲، ص ۵۷)
۱۲۲۹	۱۰۳- سنگ قبر الله بداشت در بقعه تورار. (ج ۲، ص ۴۱)
۱۲۳۳	۱۰۴- سنگ قبر فیروز خانم دختر محمد قاسم در بقعه سید نصرالدین. (ج ۲، ص ۱۹۹)

شانزده	از آستارا تا آستارباد
۱۲۱۰	۷۹- سنگ قبر پری زاده خانم دختر صفی خان سلطان در امامزاده هادی دهکده میکال دیلمان. (ج ۲، ص ۳۴)
۱۲۱۲	۸۰- سنگ قبر نازدار خانم دختر علی مردان در بقعه سید نصرالدین. (ج ۲، ص ۳۱۵)
۱۲۱۳	۸۱- سنگ قبر محمد حسین بن احمد در بقعه سیاهکل محله. (ج ۲، ص ۵۷)
۱۲۱۵	۸۲- سنگ قبر الله ویردی سلطان بن خدا ویردی بیک در بقعه میکال. (ج ۲، ص ۳۵)
۱۲۱۶	۸۳- سنگ قبر محمد علی خان در بقعه سید علی غزنوی. (ج ۲، ص ۱۷۳)
۱۲۱۷	۸۴- سنگ قبر حلیمه دختر آقا شفیع در ایوان مسجد جامع لاهیجان. (ج ۲، ص ۱۱۸)
۱۲۱۸	۸۵- سنگ قبر دوستعلی بن میرزا علی در بقعه شاه شهیدان. (ج ۲، ص ۲۵)
۱۲۲۰	۸۶- سنگ قبر ولی خان در بقعه گرده کول. (ج ۲، ص ۳۷۱)
۱۲۲۰	۸۷- سنگ قبر محمد قاسم ولد محمد یوسف در بقعه تورار. (ج ۲، ص ۴۰)
۱۲۲۱	۸۸- سنگ قبر حاجی بابا ولد مرحوم نصیر صفی آبادی در بقعه سیاهکل محله. (ج ۲، ص ۵۷)
۱۲۲۱	۸۹- سنگ قبر خدا ویردی سلطان ولد الله ویردی سلطان در بقعه تورار. (ج ۲، ص ۴۰)
۱۲۲۱	۹۰- سنگ قبر ملک محمد در بقعه گرده کول. (ج ۲، ص ۳۷۲)
۱۲۲۲	۹۱- سنگ قبر ام کلثوم دختر الله ویردی سلطان در بقعه تورار. (ج ۲، ص ۴۱)

نورده	مقدمه
۱۲۴۲	۱۱۸- سنگ قبر کربلائی میرزا ولد مرتضی قلی در بقعه سید نصرالدین . (ج ۲، ص ۱۹۹)
۱۲۴۲	۱۱۹- تاریخ بنای محراب مسجد مستوفی در شهر رشت . (ج ۱، ص ۲۶۵)
۱۲۴۳	۱۲۰- سنگ قبر ریحان خانم دختر الله ویردی سلطان در بقعه تورار . (ج ۲، ص ۴۱)
۱۲۴۳	۱۲۱- سنگ قبر الله داشت ولد کربلائی نقد علی در بقعه میکال . (ج ۲، ص ۳۵)
۱۲۴۳	۱۲۲- تاریخ اتمام در ورودی بقعه سید عباس و سید اسماعیل در محله ساغری سازان شهر رشت . (ج ۱، ص ۲۹۰)
۱۲۴۴	۱۲۳- سنگ قبر قربانعلی بیک در بقعه سید احمد در دیلمان . (ج ۲، ص ۲۰)
۱۲۴۵	۱۲۴- سنگ قبر آقاعلی ولد محمد در بقعه بابوجان دره . (ج ۲، ص ۳۵۷)
۱۲۴۶	۱۲۵- سنگ قبر حاجی خانم در بقعه ملاخروشه . (ج ۲، ص ۳۹۰)
۱۲۴۶	۱۲۶- سنگ قبر خواجه محمد ولد حاجی علی اکبر در بقعه شیرجو پشت . (ج ۲، ص ۲۰۶)
۱۲۴۸	۱۲۷- سنگ قبر قربانعلی ولد محمد گالش در بقعه سید ابوالقاسم . (ج ۲، ص ۲۸۹)
۱۲۴۸	۱۲۸- سنگ قبر آقابیک ولد حسن خان بیک در بقعه تورار . (ج ۲، ص ۴۱)
۱۲۵۰	۱۲۹- سنگ قبر محمد شریف ولد نوروز در قبرستان کجید . (ج ۲، ص ۳۶۰)
۱۲۵۰	۱۳۰- سنگ قبر کلثوم دختر میر قاسم در بقعه فیله . (ج ۱، ص ۴۶۷)

هجده	از آستارا تا آستارباد
۱۲۳۸	۱۰۵- سنگ قبر علی اکبر بیک ولد عبدالله بیک در بقعه تورار . (ج ۲، ص ۴۱)
۱۲۳۹	۱۰۶- تاریخ اتمام بنای مسجد اکبری در لاهیجان . (ج ۲، ص ۹۷)
۱۲۴۰	۱۰۷- سنگ قبر محمد طاهر ولد کربلائی محمد بیک گیلوئی در بقعه سید احمد . (ج ۱، ص ۳۱۹)
۱۲۴۰	۱۰۸- سنگ قبر نقد علی ولد جعفر در بقعه باباولی در دیلمان . (ج ۲، ص ۲۹)
۱۲۴۰	۱۰۹- سنگ قبر ملا علی خان ولد کربلائی حاجی در بقعه تورار . (ج ۲، ص ۴۱)
۱۲۴۰	۱۱۰- تاریخ اتمام صندوق بقعه میر شاه محمود در دهکده شیخان گفشه لشنشاه . (ج ۱، ص ۴۳۳)
۱۲۴۰	۱۱۱- تاریخ فرمان فتحعلی شاه برای حاجی آقا بزرگ منجم باشی . (ج ۲، ص ۲۵۲)
۱۲۴۰	۱۱۲- تاریخ صدور حکم واگذاری تولیت بقعه آقا سید حسین در لنگرود به ملا محمد حسن . (ج ۲، ص ۲۴۶)
۱۲۴۱	۱۱۳- تاریخ اتمام در ورودی مسجد حاجی علی در محله بازار لنگرود . (ج ۲، ص ۲۶۷)
۱۲۴۱	۱۱۴- سنگ قبر زین العابدین ولد علی در بقعه میکال . (ج ۲، ص ۳۴)
۱۲۴۱	۱۱۵- سنگ قبر گلستان خانم دختر آقا میرزا در بقعه گرده کول . (ج ۲، ص ۳۷۱)
۱۲۴۲	۱۱۶- تاریخ علم بقعه آقا میر صادق در لاهیجان . (ج ۲، ص ۸۶)
۱۲۴۲	۱۱۷- سنگ قبر ملا غلامعلی ولد آقا علی اکبر در بقعه سیارستاق اشکور . (ج ۲، ص ۴۰۲)

بیست و یک	مقدمه
۱۲۵۸	۱۴۳- سنگ قبر محمدقلی ولد قربانعلی در سرتربت امام . (ج ۲، ص ۳۵۴)
۱۲۵۹	۱۴۴- سنگ قبر عاشور ولد الله ویردی در بقعه شکرکش . (ج ۲، ص ۲۸۹)
۱۲۶۰	۱۴۵- سنگ قبر میرزاخان ولد محمد در بقعه تورار . (ج ۲، ص ۴۲)
۱۲۶۰	۱۴۶- سنگ قبر جواهر دختر سبزعلی در بقعه میکال . (ج ۲، ص ۳۵)
۱۲۶۱	۱۴۷- سنگ قبر گل خاتون دختر آقا کاظم دیلمانی در بقعه مراددهنده . (ج ۲، ص ۱۷۶)
۱۲۶۲	۱۴۸- سنگ قبر آدینه ولد محمدعلی خان در بقعه لسپو . (ج ۲، ص ۳۹۹)
۱۲۶۲	۱۴۹- سنگ قبر جلودر ورودی بقعه عون بن محمد بن علی علیه السلام در ماسوله . (ج ۱، ص ۱۳۵)
۱۲۶۳	۱۵۰- سنگ قبر نداوردی ولد آدینه در بقعه فیروزکوه . (ج ۲، ص ۳۷۵)
۱۲۶۳	۱۵۱- سنگ قبر شیخ خلیل ولد شیخ جلال در بقعه گرده کول . (ج ۲، ص ۳۷۲)
۱۲۶۳	۱۵۲- سنگ قبر رستم خان ولد محمدخان در بقعه آقا سیدخلیل (ج ۲، ص ۲۹۷)
۱۲۶۴	۱۵۳- سنگ قبر مهدی خان بیک در آستانه چهارتن . (ج ۲، ص ۲۹۲)
۱۲۶۴	۱۵۴- سنگ قبر خداداد بیک ولد حسن خان در بقعه فیروزکوه . (ج ۲، ص ۳۷۵)

بیست	از آستارا تا استارباد
۱۲۵۱	۱۳۱- سنگ قبر امیرعلی ولد کربلانی رمضان در بقعه بابوجان دره (ج ۲، ص ۳۵۷)
۱۲۵۲	۱۳۲- سنگ قبر آقارحیم ولد عابدین در قبرستان کجید . (ج ۲، ص ۳۶۰)
۱۲۵۲	۱۳۳- تاریخ صدور فرمان محمدشاه قاجار برای میرزا عبدالباقی منجم باشی . (ج ۲، ص ۲۵۴)
۱۲۵۳	۱۳۴- تاریخ اتمام صندوق بقعه آقا میرابراهیم در محله گابنه لاهیجان . (ج ۲، ص ۹۴)
۱۲۵۳	۱۳۵- سنگ قبر علی اکبر بیک ولد سهراب خان در بقعه تورار . (ج ۲، ص ۴۲)
۱۲۵۴	۱۳۶- سنگ قبر شهربانو دختر شرف خان در بقعه گرده کول . (ج ۲، ص ۳۷۲)
۱۲۵۵	۱۳۷- سنگ قبر آقا میرزا ولد میرزا علی در مسجد رودبارک . (ج ۲، ص ۳۹۳)
۱۲۵۵	۱۳۸- سنگ قبر حسینقلی ولد حسن طالش کولی در بقعه کومس دیلمان . (ج ۲، ص ۳۱)
۱۲۵۵	۱۳۹- سنگ قبر شهربانو دختر قربانعلی در سفید آستانه . (ج ۲، ص ۲۷۲)
۱۲۵۵	۱۴۰- تاریخ سنگ لعنت نامه ای در بقعه سیداحمد در گیلوای کوچسفهان . (ج ۱، ص ۳۲۰)
۱۲۵۶	۱۴۱- سنگ قبر ذوالفقار ولد میرزا علی در بقعه میکال . (ج ۲، ص ۳۳)
۱۲۵۷	۱۴۲- سنگ قبر آقاشیخ رفیع ولد شیخ عبدالله در بقعه گرده کول . (ج ۲، ص ۳۷۲)

بیست و سه	مقدمه
	۱۶۷- سنگ قبر ملا مراد ولد عیسی در بقعه باباولی دیلمان .
۱۲۷۲	(ج ۲، ص ۲۹)
	۱۶۸- تاریخ فرمانی از ناصرالدین شاه قاجار که بر سنگ حک شده و بردست چپ در ورودی بقعه خواهر امام نصب شده است. (ج ۱، ص ۲۹۶)
۱۲۷۲	
	۱۶۹- تاریخ اتمام در ورودی غربی بقعه آفاسید حسین در لنگرود. (ج ۲، ص ۲۳۵)
۱۲۷۲	
	۱۷۰- سنگ قبر ملا فاسم ولد ملا کاظم در بقعه تورار. (ج ۲، ص ۴۲)
۱۲۷۳	
	۱۷۱- سنگ قبر اسماعیل ولد آقا قربان در بقعه ابو جعفر نایری. (ج ۲، ص ۳۳۳)
۱۲۷۵	
	۱۷۲- تاریخ تعمیر بقعه پیر ملا شمس الدین در لاشیدان لاهیجان (ج ۲، ص ۱۳۹)
۱۲۷۵	
	۱۷۳- سنگ قبر بلقیس دختر جعفر در بقعه دهکده لفسجان. (ج ۲، ص ۱۷۷)
۱۲۷۸	
	۱۷۴- تاریخ کاشی یادگاری ملا علی لاشیدانی در بقعه لاشیدان لاهیجان. (ج ۲، ص ۱۳۹)
۱۲۷۹	
	۱۷۵- سنگ قبر فاطمه دختر آقا عاشور علی در بقعه تورار. (ج ۲، ص ۴۲)
۱۲۸۱	
	۱۷۶- تاریخ بنای بقعه سید قاسم در دهکده چولاب کوچسلفان (ج ۱، ص ۳۱۸)
۱۲۸۴	
	۱۷۷- سنگ قبر برجعلی ولد استاد قربانعلی در بقعه کرده کول. (ج ۲، ص ۳۷۲)
۱۲۸۴	

بیست و دو	از آستارا تا آستارباد
	۱۵۵- تاریخ صدور فرمان محمد شاه قاجار برای عبدالباقی منجم باشی لنگرودی. (ج ۲، ص ۲۵۶)
۱۲۶۴	
	۱۵۶- تاریخ اتمام در بقعه فوشا. (ج ۲، ص ۲۰۹)
۱۲۶۵	
	۱۵۷- سنگ قبر نازی خانم دختر شیخ حسین در بقعه کرده کول. (ج ۲، ص ۳۷۲)
۱۲۶۶	
	۱۵۸- سنگ قبر بمانی دختر ملک محمد در بقعه کرده کول. (ج ۲، ص ۳۷۲)
۱۲۶۶	
	۱۵۹- تاریخ صدور فرمان ناصرالدین شاه قاجار برای میرزا عبدالباقی منجم باشی لنگرودی. (ج ۲، ص ۲۵۷)
۱۲۶۶	
	۱۶۰- سنگ قبر رمضانعلی ولد جعفر در بقعه سید احمد. (ج ۲، ص ۲۰)
۱۲۶۷	
	۱۶۱- سنگ قبر محمد حسن ولد آقاعلی در بقعه لسپو. (ج ۲، ص ۳۹۹)
۱۲۶۹	
	۱۶۲- سنگ قبر برجعلی ولد آقاعلی محمد در بقعه شکرکش. (ج ۲، ص ۲۸۹)
۱۲۷۰	
	۱۶۳- تاریخ اتمام در ورودی مسجد آقا شیخ حبیب الله در محله راه پشته لنگرود. (ج ۲، ص ۲۶۵)
۱۲۷۰	
	۱۶۴- مرمت پل آجری رودخانه سیم رود نزدیک شهر لاهیجان به دست حاجی قربان تاجر لاهیجی. (ج ۲، ص ۱۴۷)
۱۲۷۱	
	۱۶۵- سنگ قبر غلامعی ولد اللهویردی در بقعه تورار. (ج ۲، ص ۴۲)
۱۲۷۱	
	۱۶۶- سنگ قبر شیخ جعفر ولد شیخ کاظم در بقعه کرده کول. (ج ۲، ص ۳۷۲)
۱۲۷۱	

- ۱۷۸- سنگ قبر گنجعلی ولد نظرعلی در بقعه گرده کول.
(ج ۲، ص ۳۷۲) ۱۲۸۴
- ۱۷۹- سنگ قبر قریب حداد ولد کر بلائی شاه ولد در بقعه
تورار. (ج ۲، ص ۴۲) ۱۲۸۹
- ۱۸۰- تاریخ اتمام صندوق مرقد سید ابوالقاسم در دهکده
شکرکش. (ج ۲، ص ۲۸۸) ۱۲۹۰
- ۱۸۱- سنگ قبر حسین ولد موسی خان تنکابنی در بقعه
تورار. (ج ۲، ص ۴۳) ۱۲۹۵
- ۱۸۲- سنگ قبر امیرعلی ولد عموحسن گالش در بقعه
گرده کول. (ج ۲، ص ۳۷۲) ۱۳۰۱
- ۱۸۳- سنگ قبر بازعلی ولد پنجه علی در بقعه فیروزکوه.
(ج ۲، ص ۳۷۵) ۱۳۰۸
- ۱۸۴- سنگ قبر شیخ عبدالحسین ولد آقامیرزا یوسف
در بقعه سیارستاق اشکور. (ج ۲، ص ۴۰۲) ۱۳۱۰
- ۱۷۵- تاریخ اتمام در ورودی بقعه نصیرعلی در دهکده کویه.
(ج ۲، ص ۳۱۷) ۱۳۱۲
- ۱۸۶- تاریخ سفارش نامه نصر السلطنه به منجم باشی درباره
تولیت آستانه آقا سیدحسین در لنگرود. (ج ۲، ص ۲۴۶) ۱۳۱۵
- ۱۸۷- تاریخ اتمام حسینیه و عباسیه و غریب خانه بقعه
آفاسیدحسین در لنگرود. (ج ۲، ص ۲۴۳) ۱۳۲۰
- ۱۸۸- سنگ قبر صفر ولد چراغعلی در بقعه سیدمحمد صالح.
(ج ۲، ص ۶۱) ۱۳۳۰

۱۸۹- تاریخ اتمام سقاخانه بقعه آفاسیدحسین در لنگرود.
(ج ۲، ص ۲۴۳) ۱۳۴۱

آثاری که نام بردیم به دست هنرمند معماران و بنایان و نجاران و
حجاران و کاشی سازان و خطاطان و نقاشان به وجود آمده است .
بسیار بجاست که نام ایشان در این مقدمه یاد شود و برقرار ماند تا قسمتی
از دین خود رانسبت به ایشان ادا کرده باشیم. امروز اگر اثری تاریخی
در سرزمین گیلان به چشم می خورد ، نتیجه ذوق و استعداد و ثمره هنر
ایشان است .

هنرمندانی که اثری از ایشان یافته‌ایم

تا جایی که نگارنده دقت کرد، در آثار تاریخی سرزمین گیلان، نام معمار و بنا جز در یکی دو مورد دیده نشد. گویی اینان نیز همچون سایر هنرمندان ایرانی، هنر را برای کسب نان و نام نمی‌خواستند و به اثری که به‌وجود می‌آوردند، عشق می‌ورزیدند و تمام هستی و وجود خود را در آن زنده و پایدار می‌دیدند. اصراری نداشتند که نام خود را با خطی جلی بر کتیبه بنا بنویسند و هنر خود را به رخ دیگران بکشند.

نام استاد یعقوب بنای رویانی را سیدظهیرالدین زنده نگاه داشته است و از دو اثر او که یکی پل رودخانه سیم رود، نزدیک لاهیجان و دیگری پل رودخانه پلورود است یاد می‌کند.^۱

استاد حسین بن استاد علی بن استاد احمد مسافر بنای لاهیجانی در سال ۸۸۳ ه. ق. بنای سرتربت امام را که طرحی ساده دارد ساخته است.^۲ این بنا شامل دو اطاق کوچک به نام «دعاخانه» که ظاهراً همان دارالحفاظ است و یک حیاط که در آن قبور دو تن از سلاطین کیا و سه چهارتن از خانواده ایشان به خاک سپرده شده است.

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان صفحات ۴۴۲ و ۴۷۳. ۲- از آستارا

تا آستارباد ج ۲، ص ۳۵۴.

کار نجاران را در بناهای تاریخی می‌توان به چندگونه تقسیم کرد:

۱- ستون و سرستون تراشی و تراشیدن سرنال و بن نال و و اشانهاو سوار کردن آنها که این عمل را می‌توان «ایوان بندی» و در مورد پوشاندن سقف بناها «واشان کشی» یا «تیربندی» نامید.

۲- کار ساختن درهای يك لتی یا دو لتی و پنجره‌ها بابائسو و باسار و تنگه.

۳- کار ساختن خفنگهای مشبك نورگیر و نورگیرهای مشبك که در سایر قسمتهای بنا به کار رفته است.

۴- ساختن پنجره‌های ارسی با آلتهای ظریف و جام شیشه‌های رنگین.

۵- ساختن ضریحهای مشبك و صندوقهای تخته‌ای که برای پوشاندن قبور به کار می‌رود.

در يك مورد که اشاره خواهیم کرد به منبری مشبك چوبین نیز برخورده‌ایم.

اینک نام این استاد کاران :

۱- علی نجار تبریزی، در کنونی بقعه سید خور کیا را در چهار-

پادشاهان لاهیجان ساخته است.^۱

۱- از آستارا تا آستارباد ج ۲، ص ۱۱۰.

- ۲- عبدالله دروگر،^۱ صندوق مرقد شیخ زاهد گیلانی رادر شیخانور ساخته است. امروز از این صندوق نشانی نیست.^۲
- ۳- رسول نجار بن اکبر قزوینی، صندوق مقبره جداگانه چهار- پادشاهان را در لاهیجان ساخته است.^۳
- ۴- استاد شهاب الدین بن نظام الدین دروگر قزوینی، در ورودی چهار پادشاهان را که ظریف است ساخته است.^۴ پسر این مرد محمود بن شهاب الدین نیز نجار ماهری بوده است.
- ۵- استاد محمود بن شهاب الدین دروگر، صندوق مقبره سید رضی ابن مهدی حسینی را در شیخانور لاهیجان در سال ۸۳۴ ه. ق. ساخته است. این صندوق امروز مرقد شیخ زاهد گیلانی را در همین بنا پوشانده است.^۵
- ۶- استاد یادگار دروگر، در ورودی بقعه شیخانور را در سال ۸۳۵ ه. ق. ساخته است.^۶
- ۷- استاد احمد با یاری استاد یادگار، در ورودی بقعه شیخانور را ساخته اند.^۷
- ۸- استاد علی بن استاد ابراهیم تمیجانی، در ورودی حرم ابو جعفر ثابری را که ترکیبی بسیار غریب دارد، در سال ۸۴۳ ه. ق. ساخته است.^۸
- ۹- محمد بن یادگار بن حاجی مسافر تبریزی، صندوق مرقد سید علی غزنوی که در منتهای ظرافت است در سال ۸۷۱ ه. ق. ساخته است.^۹
- ۱- در بیشتر کتیبه‌های درها و صندوقها در گیلان و دیلمان، کلمه درودگر بدون دال دوم آمده است.^۲ از آستارا تا آستارباد ج ۲، ص ۱۵۰.
- ۳- همین کتاب ج ۲، ص ۱۰۱.
- ۴- همین کتاب ج ۲، ص ۹۹ و ۱۰۳.
- ۵- همین کتاب ج ۲، ص ۱۵۱.
- ۶- همین کتاب ج ۲، ص ۱۵۱.
- ۷- همین کتاب ج ۲، ص ۱۵۰.
- ۸- همین کتاب ج ۲، ص ۲۳۲.
- ۹- همین کتاب ج ۲، ص ۱۷۱.

- ۱۰- استاد احمد بن محمود دروگر بونی نجار، در جامخانه کاخ دیلمان را که امروز در ورودی بقعه دهکده کومس است، در سال ۹۳۰ ه. ق. ساخته است.^۱
- ۱۱- استاد میر حسن، ضریح و در ورودی بقعه سیاهکل محله را در سال ۹۵۱ ه. ق. ساخته است.^۲
- ۱۲- استاد بایزید، در ورودی کنونی بقعه سید خور کیا رادر حدود قرن دهم ساخته و کتبه کاری کرده است.^۳
- ۱۳- عبدالفتاح لاهیجی، صندوق سید خور کیار در چهار پادشاهان لاهیجان در سال ۱۰۱۵ ه. ق. ساخته است.^۴
- ۱۴- سید محمد و سید احمد پسران استاد آقابابا، ضریح مشبک و در ورودی امامزاده شفیع را در سال ۱۰۷۳ ه. ق. ساخته اند.^۵
- ۱۵- استاد حسین منجلی، ضریح مشبک بقعه آقامیر شهید را در لاهیجان در سال ۱۱۳۳ ه. ق. ساخته است.^۶
- ۱۶- استاد عبدالرحیم، در ورودی مسجد حاج علی را در محله بازار لنگرود در سال ۱۲۴۱ ه. ق. ساخته است.^۷
- ۱۷- صفر علی و غلامعلی، کارهای نجاری مسجد قدیمی کجید را در سال ۱۲۵۶ ه. ق. انجام داده اند.^۸
- ۱۸- اوستاد امیر مسکنی، در ورودی بقعه فوشارا در سال ۱۲۵۶ ه. ق. ساخته است.^۹

- ۱- از آستارا تا آستارباد ج ۲، ص ۳۰.
- ۲- همین کتاب ج ۲، ص ۵۶.
- ۳- همین کتاب ج ۲، ص ۱۰۹.
- ۴- همین کتاب ج ۲، ص ۹۹.
- ۵- همین کتاب ج ۱، ص ۱۰۸.
- ۶- همین کتاب ج ۲، ص ۸۱.
- ۷- همین کتاب ج ۲، ص ۲۶۹.
- ۸- همین کتاب ج ۲، ص ۳۶۰.
- ۹- همین کتاب ج ۲، ص ۲۰۹.

- ۱۹- استاد غلامرضا، کارهای نجاری و ایوان‌بندی بقعه سیداحمد را در دهکده دیلمان در سال ۱۲۹۷ ه.ق. انجام داده است. ۱.
- ۲۰- استادخانجان و استاد تقی اشکوری الاصل، کارنجاری بقعه دموجال لاهیجان را در محرم لوی‌ئیل ۱۲۹۸ ه.ق. انجام داده‌اند. ۲.
- ۲۱- استاد رمضان گیوانی، پنجره‌های ارسی بقعه سیدصفی‌الدین را در میرمحلّه ماسال در سال ۱۳۱۴ ه.ق. ساخته است. ۳.
- ۲۲- کربلائی محمد و استاد حسن، پسران استاد اسماعیل نجار شفتی، کارهای نجاری بقعه اکاشاه را در رودبرده سنگر در سال ۱۳۱۹ ه.ق. انجام داده‌اند. ۴.
- ۲۳- استاد محمد ولدقربانعلی ساکن بالا محلّه تماجان، کارهای نجاری بقعه بابوجان‌دره را انجام داده است. ۵.
- ۲۴- استاد غلامعلی، در ورودی بقعه شاه‌شهیدان را در دهکده شاه‌شهیدان دیلمان با طرحی بسیار غریب در سال ۱۳۲۴ ه.ق. ساخته است. ۶.
- ۲۵- استاد میرزا ابراهیم خلخالی شاگرد ملاهادی دیلمانی، ضریح بقعه دهکده ازبرم را در سال ۱۳۳۰ ه.ق. ساخته است. ۷.
- ۲۶- مشهدی حاجی بابا ولد کربلائی علی‌التقی بادکوبی، منبر مشبک مسجد حاجی صمدخان را در شهر رشت در سال ۱۳۳۵ ه.ق. ساخته است. ۸.
- ۲۷- استاد میرزا علی و استاد میرعلی پسران استاد غلامرضای خلخالی، در ورودی بقعه تخمشل لاهیجان را ساخته‌اند. ۹.
- ۱- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۱۹. ۲- همین کتاب ج ۲، ص ۱۴۰.
- ۳- همین کتاب ج ۱، ص ۱۲۰. ۴- همین کتاب ج ۱، ص ۳۱۲. ۵- همین کتاب ج ۲، ص ۳۵۶. ۶- همین کتاب ج ۲، ص ۲۴. ۷- همین کتاب ج ۲، ص ۶۱. ۸- همین کتاب ج ۱، ص ۲۷۴. ۹- همین کتاب ج ۲، ص ۱۳۴.

کاشی‌پزان یا کاشیگران

فن کاشی‌سازی در گیلان بسیار ضعیف است و سیر ترقی و پیشرفت نداشته است. از قدیم‌ترین کاشیهای بقعه ملاعقل^۱ در پرده سر لاهیجان و کاشیهای ظریف بقعه آقا سیدحسین در لنگرود که به دست خلیل‌بن‌احمد کاشیگر ساخته شده^۲ و کاشیهای قدیمی بقعه چهار پادشاهان^۳ و یک‌خشت کاشی مربع را در مسجد گیلان می‌توان نام برد. به نظر اینجانب تمام این کاشیها متعلق به قرن هفتم و هشتم است. دیگر از کاشیکاری اثری در بناهایی که پیش از تاریخ ۱۲۴۲ ه.ق. ساخته شده‌اند، دیده نمی‌شود. در این تاریخ استاد محمد تقی کاشی‌پز قزوینی، کاشیهای مسجد مستوفی را در شهر رشت تهیه کرده است. ۴.

پس از این تاریخ دیگر در گیلان از فن کاشی‌سازی خبری نیست. در حدود سال ۱۳۰۰ هجری قمری، مشهدی یوسف کاشی‌ساز، در محلّه آفخرای رشت، کارخانه کاشی‌پزی درست کرد. در این کارخانه حاجی یعقوب و دو پسر استاد یوسف به نامهای محمد و احمد، مدتی به کار کاشی‌پزی مشغول بودند. نخستین کاشیهایی که از این کارخانه بیرون آمده است، در بارس‌ئیل ۱۳۰۸، در سردر ورودی حمام حاجی محمد حج فروش در شهر رشت، به کار رفته که تا امروز باقی است. ۵.

- ۱- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۸۸. ۲- همین کتاب ج ۲، ص ۲۳۸.
- ۳- همین کتاب ج ۲، ص ۱۱۲. ۴- همین کتاب ج ۱، ص ۲۶۵.
- ۵- همین کتاب ج ۱، ص ۲۹۱.

کاشیهای گنبد سید جلال‌الدین اشرف در آستانه اشرفیه به دست حاجی یعقوب درهمین کارخانه تهیه شده است.^۱

محمد پسر استاد یوسف، کاشیهای بقعه سید علی کیا را در دهکده اژدها بلوچ لشتن‌شاه، در سال ۱۳۳۰ و کاشیهای سر در حمام پیرسرای شهر رشت را در سال ۱۳۳۴ و کاشیهای قالب بزرگ بانقشهای برجسته بقعه سید اسماعیل و سیدعباس را در همین شهر^۲ به سال ۱۳۳۵ ه. ق. تهیه کرده است.

احمد - پسر دیگر استاد یوسف، کاشیهای مسجد چله‌خانه را در شهر رشت^۳ و کاشیهای مسجد سرخ‌بنده را درهمین شهر در سال ۱۳۳۲ ه. ق. تهیه کرده است.^۴

دیگر از کاشیکاریهایی که تاریخی بر آنها باشد یا سازنده آنها را بشناسیم، در گیلان نیافتیم.

خطاطان

خطهای خوش خطاطان که بیشتر به قلم‌نسخ و ثلث و نستعلیق است، بر درها، صندوقها، ضریها، سنگهای قبور، سنگهایی که فرمانها و احکام بر آنها حک شده است و کتیبه‌های بناها دیده می‌شود. هنر خطاطی در گیلان همچون هنرکنده کاری پرچوب، به حدزیبایی و کمال خود رسیده است و نمونه‌هایی که از آن در دست است، حاکی از ذوق و استعداد و قدرت قلم خطاطان است. اینست نامهای ایشان و آثاری که از آنان به جای مانده است:

- ۱- خط استاد شرف‌الدین عثمان بن جمال شیرازی بر سنگ قبر تاج‌الدین محمود خیوی، مورخ ۷۳۲، درلمیرمحل آستارا.^۱
- ۲- خط حسن بن علی صالحی جیلی، بر صندوق سید رضی کیا، مورخ ۸۲۹، در چهار پادشاهان لاهیجان.^۲
- ۳- خط محمود بن قطب‌الدین، بر سنگ قبر سلطان محمد کیا، مورخ ۸۸۳، در سرتربت امام.^۳
- ۴- خط نظام‌الدین بن شمس‌الدین مداحی نوذری، در قرآن مورخ ۸۸۳، در چهار پادشاهان لاهیجان.^۴
- ۵- خط علی بن احمد سیستانی،^۵ بر باقی‌مانده صندوق قدیمی آقا شیخ ابوالوجیه، مورخ ۹۴۸، در کله‌بر لاهیجان.^۶

۱- از آستارا تا استارباد ج ۱، ص ۱۳. ۲- همین کتاب ج ۲، ص ۹۹.
 ۳- همین کتاب ج ۲، ص ۳۴۸. ۴- همین کتاب ج ۲، ص ۹۹.
 ۵- این مرد منسوب به سیستان لاهیجان است که امروز «سوسان» گویند.
 ۶- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۱۶۲.

۱- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۱۸۲. ۲- همین کتاب ج ۱، ص ۴۳۷.
 ۳- همین کتاب ج ۱، ص ۲۸۱. ۴- همین کتاب ج ۱، ص ۲۹۰.
 ۵- همین کتاب ج ۱، ص ۲۶۷. ۶- همین کتاب ج ۱، ص ۲۶۹.

- ۶- خط شیخ محمد فقیهی قزوینی ، در کتیبه‌های مسجد گلش در شهر رشت ۱۰.
- ۷- خط محمد لاریجانی و عطاء دلمی بر کتیبه‌های بقعه سیاهکل - محله سیاهکل ۲۰.
- ۸- خط خواجه کی کرمانی ، بردر کنونی مرقد سید خورکیا ، در چهارپادشاهان لاهیجان ۳۰.
- ۹- خط محمد جعفر بن محمد لاهیجانی ، بر صندوق مقبره جد اگانه چهارپادشاهان ، در شهر لاهیجان ۴۰.
- ۱۰- خط محمد بن داود کیا حسینی ، بردر ورودی بقعه سید خورکیا مورخ ۱۰۱۵ هـ. ق. که فعلا در موزه ایران باستان است ۵ و بر صندوق مرقد پیر رضا در شهر لاهیجان ۶ و بر کتیبه صندوق سید خورکیا ، در چهارپادشاهان لاهیجان ۲ و بر صندوق آقا میر شمس الدین مورخ ۱۰۱۸ هـ. ق. در لاهیجان ۸.
- ۱۱- قطعه‌ای به خط محمد شفیع - خطاط معروف - مورخ ۱۲۰۶ در بقعه سید عبدالله در طالم سه شنبه سنگر ۹.
- ۱۲- خط زین العابدین کاشانی مستوفی دیوان اعلی ، بر سنگ تاریخ مسجد اکبری لاهیجان ، مورخ ۱۲۳۹ هـ. ق. ۱۰.
- ۱۳- خط بخش علی طالقانی مسگر سوهانی ، بردر ورودی بقعه

- ۱- از آستارا تا استارباد ج ۱ ، ص ۲۵۶ - ۲- همین کتاب ج ۲ ، ص ۵۶ - ۳- همین کتاب ج ۲ ، ص ۱۱۰ - ۴- همین کتاب ج ۲ ، ص ۱۰۱ - ۵- همین کتاب ج ۲ ، ص ۱۱۱ - ۶- همین کتاب ج ۲ ، ص ۱۲۰ - ۷- همین کتاب ج ۲ ، ص ۹۹ - ۸- همین کتاب ج ۲ ، ص ۸۵ - ۹- همین کتاب ج ۱ ، ص ۳۱۳ - ۱۰- همین کتاب ج ۲ ، ص ۹۷.

- فوشا ، مورخ ۱۲۶۵ هـ. ق. ۱.
- ۱۴- خط حسین رضانعلی ، بردر مسجد انزلی محله لنگرود ، مورخ ۱۲۶۸ هـ. ق. ۲.
- ۱۵- خط ملک محمد قزوینی ، بر سنگی که فرمان ناصر الدین شاه بر آن حک شده است ، مورخ ۱۲۷۲ ، در بقعه خواهر امام در شهر رشت ۳.
- ۱۶- خط محمد حسین طالقانی ، بردر مسجد آقا سید حسین در لنگرود ، مورخ ۱۲۷۷ هـ. ق. ۴.
- ۱۷- خط محمد تقی ایروانی ، بر کتیبه گچ کاری دور گنبد بقعه آقا پیر جنگی ، در بازکیا گوراب لاهیجان ۵.
- ۱۸- خط حسین بن طاهر رحیم ، بردر مسجد فتیده که در سابق مسجد آقا بهرام در لنگرود بوده است ، مورخ ۱۲۸۰ هـ. ق. ۶.
- ۱۹- خط استاد محمد هاشم بن داود و استاد نجف علی و استاد محمد قلی در کتیبه‌های بقعه سید قاسم در جولاب ، مورخ ۱۲۸۴ هـ. ق. ۷.
- ۲۰- خط محمد میرزا نستعلیق نویس ، در کتیبه دور گنبد خواهر - امام در شهر رشت مورخ ۱۳۰۶ هـ. ق. ۸.
- ۲۱- خط مهدیقلی کاتب ، در بقعه سید صفی الدین در میر محله ماسال ، مورخ ۱۳۱۴ هـ. ق. ۹.

- ۱- از آستارا تا استارباد ج ۲ ، ص ۲۰۹ - ۲- همین کتاب ج ۲ ، ص ۲۶۳ - ۳- همین کتاب ج ۱ ، ص ۲۹۶ - ۴- همین کتاب ج ۲ ، ص ۲۴۱ - ۵- همین کتاب ج ۲ ، ص ۱۲۷ - ۶- همین کتاب ج ۲ ، ص ۲۷۷ - ۷- همین کتاب ج ۱ ، ص ۳۱۸ - ۸- همین کتاب ج ۱ ، ص ۲۹۳ - ۹- همین کتاب ج ۱ ، ص ۱۲۰.

۲۲- خط شیخ محمد رشتی بن سید احمد قزوینی ، برکاشیهای
گنبد سیدجلال‌الدین اشرف در آستانه اشرفیه مورخ ۱۳۲۴ ه. ق. ۱

۲۳- خط استاد رضا لاهیجانی، در کتیبه بقعه بابوجان‌دره مورخ

۱۳۳۵ ه. ق. ۲

نقاشان

برجدارهای خارجی و داخلی دیوارهای بقعه‌ها و آستانه‌ها ، از
قدیم ، نقاشی می‌کرده‌اند . برجدار خارجی ، دو سه بقعه قدیمی
نقاشیهایی به سبک مغولی دیده شد . مکنزی پس از ورود به شهر لاهیجان
می‌نویسد «در اول شهر تکیه‌ای بود که بر دیوار آن نقاشیهایی، از صحرای
کربلا دیده می‌شد . این نقاشیها کارشوتری نقاش بود و ایلچی فرنگی
بالباس برازنده‌ای نقاشی شده بود.»^۱ ظاهراً نقاشی کردن بر دیوارهای
بقعه‌ها سنتی قدیمی بوده‌است . متأسفانه به علت رطوبت زیاد و فروریختن
سفیدکاری دیوارها ، این نقاشیها نیز به مرور زمان ، از میان رفته‌است .
آنچه برجای است زیاد قدمت ندارد و بیشتر ، نقاشیهای مذهبی یعنی
مجالسی از صحرای کربلا و ضامن آهو و دو طفل مسلم و پیام مختار و
اسرای کربلا و قیامت و نظایر آنهاست . بر دیوار یکی دو بقعه ، مناظر
طبیعی نیز نقاشی شده بود . این نقاشیها کار سه‌چهارتن از نقاشانی است
که تسلط و مهارت زیاد در کار خود نشان نداده‌اند اینک فهرستی از
نامهای ایشان :

۱- استاد غلامحسین لاهیجانی ، نقاش آستانه نصیرعلی کیا، در
دهکده کویه^۲ . این مرد پدر استاد آقاجان است که نقاشیهای زیادی از او
به‌جای مانده است .

۱- سفرنامه مکنزی ص ۸ . ۲- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۳۱۶ .

۱- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۱۸۲ . ۲- همین کتاب ج ۲ .

۲- استاد آقا جان ولد استاد غلامحسین لاهیجانی که نقاشیهای زیر از او باقی مانده است:

- الف- نقاشیهای بقعه آقا سیدحسین در لیا لستان در سال ۱۳۲۴ ه. ق. ۱.
 ب- نقاشیهای بقعه بار کوسرای لاهیجان در محرم ۱۳۳۰ ه. ق. ۲.
 ج- نقاشیهای بقعه بابوجان دره در سال ۱۳۳۵ ه. ق. ۳.
 د- نقاشیهای بقعه خرشتم رانکوه در سال ۱۳۳۵ ه. ق. ۴.
 ه- نقاشیهای بقعه کومس در سال ۱۳۴۲ ه. ق. ۵.
 و- نقاشیهای بقعه آقا سیدعلی در مونا محله نوبیجار در سال ۱۳۵۳ ه. ق. ۶.

ز- نقاشیهای بقعه سیدحسین کیا در دهکده کیسم ۷.

۳- استاد رضا کفاش صورتگر، مجالس نقاشی بقعه دموچال لاهیجان را در سال ۱۳۶۶ کشیده است ۸.

۴- استاد ابوالقاسم کلیشمی، مجالس نقاشی بقعه سیدحسین را در کش کلایه رانکوه در سال ۱۳۶۶ ه. ق. ترسیم کرده است ۹.
 ظاهراً، از قدیم، در گیلان بیه پس چنین رسم و آیینی نبوده است. زیرا در یک بنای مذهبی در این صفحات، نشانی از نقاشی دیده نشد.
 از حجاری و بعضی شعب هنری دیگر در گیلان نشانی نیست و

- ۱- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۲۷۲. ۲- همین کتاب ج ۲، ص ۲۰۷.
 ۳- همین کتاب ج ۲، ص ۳۵۶. ۴- همین کتاب ج ۲، ص ۳۰۱.
 ۵- همین کتاب ج ۲، ص ۳۱. ۶- همین کتاب ج ۲، ص ۲۰۳.
 ۷- همین کتاب ج ۲، ص ۱۹۳. ۸- همین کتاب ج ۲، ص ۱۴۰.
 ۹- همین کتاب ج ۲، ص ۲۹۰.

کسانی را که در این فنون مهارتی داشته باشند نمی شناسیم. فقط بر سنگ قبر سلطان محمد کیا، در سر تربت امام که در سال ۸۸۳ حک شده است نام حجار بدین ترتیب دیده شد: «عمل استاد محمود حجار قزوینی» و علم مشبک کاری ظریف بقعه دموچال لاهیجان که در سال ۱۰۷۹ قمری ساخته شده است «عمل یوست ولد محمدعلی» است ۱۰.

۱- از آستارا تا استارباد ج ۲ ص ۳۴۸

۲- همین کتاب ج ۲، ص ۱۴۱

از این درختان که بگذریم ، مردم گیلان به درخت آزاد و کیش علاقه فراوانی نشان می دهند و آنها را به چشم احترام بیشتری می نگرند. شاید بلندی و استواری درختان آزاد و سرسبزی و خرمی درختان کیش در طول سال ، جلب نظر جنگل نشینان را کرده باشد . تا امروز پسای درختان آزاد شمع می افروزند و شاخه کوچکی از درختان کیش را به عنوان «برگ سبز» ، تحفه و هدیه به بقاع متبرک می برند .
درختان آزاد قابل ذکر بدین شرح اند :

- ۱- درخت آزاد زیارت دستخط مالده که گرداگرد تنه آن ۷۷۰ سانتیمتر است .
- ۲- درخت آزاد بقعه لاله کفشه لشتن شاه که گرداگرد تنه آن ۶۵۰ سانتیمتر است .
- ۳- درخت آزاد بقعه آقا پیر صالح در میشاوندان که گرداگرد تنه آن ۶۵۰ سانتیمتر است .
- ۴- درخت آزاد بقعه سید عبداللهدر بند بن رحیم آباد که گرداگرد تنه آن ۶۲۰ سانتیمتر است .
- ۵- درخت آزاد بقعه آقاسید احمدیمنی که گرداگرد تنه آن ۵۷۰ سانتیمتر است .
- ۶- درخت آزاد بقعه سید ابراهیم در کلدره که گرداگرد تنه آن ۵۷۰ سانتیمتر است .

- ۱- از آستارا تا استارباد ج ۲ ، ص ۱۹۵ . ۲- همین کتاب ج ۱ ، ص ۴۴۰ . ۳- همین کتاب ج ۱ ، ص ۲۹۹ . ۴- همین کتاب ج ۲ ، ص ۳۳۶ . ۵- همین کتاب ج ۲ ، ص ۱۹۶ . ۶- همین کتاب ج ۲ ، ص ۳۲۴ .

درختان گهنسال گیلان

مساجد و بقاع متبرک ، بیشتر در زیر سایه های درختان گهنسال هستند. درختان عظیم و کهن تا امروز هم مورد تعظیم و تکریم ساکنان اطراف اندو مردمان جنگل نشین با چشم احترام به آنها می نگرند . از راه دور به زیارت آنها می آیند و دخیل به آنها می بندند تا حاجت و مرادشان بر آورده شود. در نقاط هموار ساحلی ، تقریباً تمام درختان عظیم ، صرف نظر از نوع و جنس آنها ، مورد ستایشند .
درخت سرو بقعه سید مرتضی در ماچیان که گرداگرد تنه آن ۲۹۰ سانتیمتر است . ۱. درخت ون (زبان گنجشک) گورستان قاسم آباد بالا که گرداگرد تنه آن ۴۸۰ سانتیمتر است . ۲. درخت تاغ بقعه آقاسید حسین نزدیک املش که گرداگرد تنه آن ۴۵۰ سانتیمتر است . ۳. درخت کوب (نمدار) بقعه سید حسین در اشکر میدان که گرداگرد تنه آن ۳۲۰ سانتیمتر است . ۴. درخت بلوط گورستان قدیمی سلطان محمود شاه دینوری که گرداگرد تنه آن ۴۲۰ سانتیمتر است . ۵. درخت لی (نارون) بقعه سید محمد در سیارستاق رانکوه که گرداگرد تنه آن ۴۰۰ سانتیمتر است ، ۶. تمام مورد احترام و تکریم زائران هستند .

- ۱- از آستارا تا استارباد ج ۲ ، ص ۳۲۰ . ۲- همین کتاب ج ۲ ، ص ۳۳۰ . ۳- همین کتاب ج ۲ ، ص ۲۹۷ . ۴- همین کتاب ج ۲ ، ص ۲۹۲ . ۵- همین کتاب ج ۱ ، ص ۴۲ . ۶- همین کتاب ج ۲ ، ص ۳۲۲ .

- ۷- درخت آزاد بقعه سید خلیل در محله راه پشته لنگرود که گرداگرد تنه آن ۵۱۰ سانتیمتر است.^۱
- ۸- درخت آزاد بقعه آقا سید محمد درسوخته کوه که گرداگرد تنه آن ۴۸۰ سانتیمتر است.^۲
- ۹- درخت آزاد بقعه سیدرضا کیا در ناصر کیاده که گرداگرد تنه آن ۴۷۰ سانتیمتر است.^۳
- ۱۰- درخت آزاد بقعه آقا سید قاسم در میان محله لیل که گرداگرد تنه آن ۴۶۰ سانتیمتر است.^۴
- ۱۱- درخت آزاد بقعه سیدجواد در موبندان که گرداگرد تنه آن ۴۶۰ سانتیمتر است.^۵
- ۱۲- درخت آزاد بقعه سید خلیل در محله راه پشته لنگرود که گرداگرد تنه آن ۴۴۱ سانتیمتر است.^۶
- ۱۳- درخت آزاد بقعه شیخ زاهد در چابکسر که گرداگرد تنه آن ۴۲۰ سانتیمتر است.^۷
- ۱۴- درخت آزاد آستانه پیچان در میرک محله که گرداگرد تنه آن ۳۸۰ سانتیمتر است.^۸
- ۱۵- درخت آزاد بقعه آقا سیدحسین در کش کلابه که گرداگرد تنه آن ۳۶۰ سانتیمتر است.^۹

- ۱- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۲۷۹. ۲- همین کتاب ج ۲، ص ۱۳۶.
- ۳- همین کتاب ج ۲، ص ۲۱۲. ۴- همین کتاب ج ۲، ص ۱۶۳.
- ۵- همین کتاب ج ۲، ص ۲۷۳. ۶- همین کتاب ج ۲، ص ۲۷۹.
- ۷- همین کتاب ج ۲، ص ۳۳۴. ۸- همین کتاب ج ۲، ص ۳۲۳.
- ۹- همین کتاب ج ۲، ص ۲۹۰.

- ۱۶- درخت آزاد بقعه سیدحسین در اشکر میدان که گرداگرد تنه آن ۳۵۰ سانتیمتر است.^۱
- ۱۷- درخت آزاد بقعه آقا سید حسین در کش کلابه که گرداگرد تنه آن ۳۴۰ سانتیمتر است.^۲
- ۱۸- درخت آزاد بقعه سید مرتضی در ماچیان که گرداگرد تنه آن ۲۵۰ سانتیمتر است.^۳
- درختان کیش قابل ذکر بدین شرح اند:
- ۱- درخت کیش بقعه شیخ بنده حیدر در کیا کلابه که گرداگرد تنه آن ۴۲۰ سانتیمتر است.^۴
- ۲- درخت کیش بقعه سیدعلی کیا در اطاقور که گرداگرد تنه آن ۱۸۰ سانتیمتر است.^۵
- ۳- درخت کیش بقعه سلطان محمود شاه دینوری که گرداگرد تنه آن ۱۵۰ سانتیمتر است.^۶
- ۴- درخت کیش بقعه سیدعلی کیا در اطاقور رانکوه که گرداگرد تنه آن ۱۵۰ سانتیمتر است.^۷
- ۵- درخت کیش بقعه سیدعلی کیا در لیسالمان که گرداگرد تنه آن ۱۴۸ سانتیمتر است.^۸
- ۶- درخت کیش بقعه سیدعلی کیا در اطاقور رانکوه که گرداگرد

- ۱- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۲۹۲. ۲- همین کتاب ج ۲، ص ۲۹۰.
- ۳- همین کتاب ج ۲، ص ۲۵۰. ۴- همین کتاب ج ۲، ص ۲۹۳.
- ۵- همین کتاب ج ۲، ص ۲۸۷. ۶- همین کتاب ج ۲، ص ۲۸۷.
- ۷- همین کتاب ج ۲، ص ۲۸۷. ۸- همین کتاب ج ۲، ص ۱۳۷.

تنه آن ۱۴۰ سانتیمتر است.^۱

۷- درخت کیش بقعه امام سلطان محمود شاه دینوری که گرداگرد

آن ۱۳۰ سانتیمتر است.^۲

۸- درخت کیش بقعه سیدعلی کیا در لیلمان که گرداگرد تنه آن

۱۰۲ سانتیمتر است.^۳

در مناطق کوهستانی مرتفع، درخت چنار جای سایر درختان جنگلی دشتهای هموار را می‌گیرد و ظاهراً بیشتر این درختان که در جوار بقاع متبرک اند، دست‌نشانده هستند. درخت چنار نزدیک امامزاده یحیی و امامزاده شعیب در دهکده لردسمام^۴ باید قطورترین درختان سرزمین گیلان باشد. نزدیک بقعه امامزاده ابوالحسن و امامزاده ابوالفضل در دهکده رودبار^۵، دو چنار است که گرداگرد تنه درخت بزرگتر آن هشت متر و گرداگرد تنه درخت کوچکتر شش متر است.

سنگهای قبور

از اسنادی که می‌توانند قدمت بقعه و گورستانها را نشان دهند سنگهای قبورند. در گورستان اطراف بقعه‌ها، هر چه تعداد سنگهای قبور بیشتر باشد، می‌توان گفت که به همان اندازه اعتقاد و توجه ساکنان دهکده. های اطراف به آن بقعه‌ها زیادتر است. بقعه‌های تورات و گرده کول و فیروز کوه و ملاخروشه و سوری بر بلندترین قله‌های دور از آبادی ساخته شده‌اند و ساکنان دهکده‌های اطراف، با زحمت فراوان اجساد مردگان خود را به بالای این قله‌ها می‌رسانند و در آنجا به خاک می‌سپارند. تحمل این زحمات طاقت‌فرسا، بر اثر ایمان و اعتقادی است که مردم کوه‌نشین به این بقعه‌ها دارند.

سنگهای قبرها را بیشتر از قزوین، بر پشت قاطرها تا بالای قله‌های کوه می‌برند و بر سرگور تازه رفتگان می‌گذارند. بر این سنگها معمولاً نام صاحب‌گور و نام پدر او حک شده و تاریخ تولد و روز مرگ او یاد شده است. علاوه بر اینها اشکالی از آلات و ادوات زندگی روزانه بر این سنگها حک است که ظاهراً یادآور دورانی است که این لوازم بامتوفی به خاک سپرده می‌شد.

نقوشی که بر سنگهای گورهای مردان است از این قرارند:

مهر نماز - تسبیح - شانه - قرآنی بر رحل - انگشتر - سرو - خنجر - شمشیر - تپانچه - اسب - خود بر پایه‌ای رحل مانند - گرز -

۱- از آستارا تا استارباد ج ۲، ص ۲۸۷. ۲- همین کتاب ج ۱، ص ۴۱.

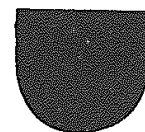
۳- همین کتاب ج ۲، ص ۱۳۷. ۴- همین کتاب ج ۲، ص ۳۶۸.

۵- همین کتاب ج ۱، ص ۴۶۵.

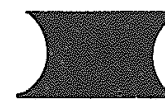
شش پر - نیزه - چوبدستی - تبر - قمه - دهره - گرباز ۱ - بیل - گاجمه ۲ - سجاده - گلدان - دبه ۳ - باروت - ساچمه - تفنگ - قلمدان - رحل - اسب زین کرده با سرافسار و شمشیری آویخته بدان - سروشکسته - دو پرنده بردوسرو - خودی برمحفه - کمان سه چله - کاول ۲ - لها ۴ - تیشه و اره و مته کمانه - قندیل - داس - منقل و آتشدان - دو پرنده - کمر شمشیر و حمایل - مشعل .

نقوشی که بر سنگهای توره‌های زنان است :

رحل - تنگ - مهر نماز - تسبیح - انگشتر - گلاب پاش - سینه ریز - قیچی - آفتابه - مشربه - بینکی (دلوازه) ۵ - هکن و کن ۶ - کشکول ۷ - گوشواره .



کشکول



هکن و کن



بینکی = دلوازه

- ۱ - نوعی بیل نوك تیز است . ۲ - گاو آهن مرسوم گیلان .
- ۳ - گاو آهن مخصوص گیلان . ۴ - دوشاخه‌ای که با آن خرمن را پهن می کنند . ۵ - نوعی سنگه که در وسط سینه می آویزند .
- ۶ و ۷ - نوعی سنگه که از آلات زینت زنان است .

عجایب هشتگانه بناهای تاریخی گیلان

در سراسر پهنه گیلان از کوه ودشت ، به بناهای تاریخی و آثار قدیمی بسیاری برمی خوریم . شاید در هیچیک از نواحی ایران به اندازه گیلان بقاع متبرك نباشد . بعضی از این بناها چندین بار روبه خرابی رفته و بارها تجدید بنا شده‌اند و در این تعمیر و مرمت شکل اصلی و قدیمی خود را از دست داده‌اند . برخی از آنها بر اثر رشد شهرها و توسعه خیابانها و نوسازیهای دیگر ، به دستور شهردارها و سایر اولیای امور بی اطلاع یکسره از میان رفته و اثری از آنها به جای نمانده است . پاره‌ای از این ابنیه ، به علت دور بودن از شهرها و تعدیات مأموران از همه جا بی خبر سالیان دراز ، در مقابل بارانها و رطوبت فراوان گیلان ایستادگی کرده و تا امروز پایدار و استوار مانده‌اند و بازبان گویایی ، هنرمندی معماران و سایر اهل فن را شرح می دهند . این بناها که قدیمی ترین و عجیب ترین بناهای گیلان هستند ، نگارنده به نام عجایب هشتگانه بناهای تاریخی گیلان خوانده است . اینک نام آنها :

- ۱ - مقبره تاج الدین محمود خیوی در لمیر محله آستارا مورخ ۷۳۲ ه . ق . ۱
- ۲ - مسجدی بسیار قدیمی در کیش خاله دینا چال به نام « اسپه مزگت » که ظاهراً تاریخ بنای آن به قرن چهارم هجری می رسد . ۲
- ۱ - از آستارا تا استارباد ج ۱ ، ص ۱۱ - ۱۳ . ۲ - همین کتاب ج ۱ ، ص ۷۰ - ۷۲ .

- ۳- قلعه رودخان در بیست و سه کیلومتری جنوب فومن که در سال ۱۸۵۹ ق. به امر امیر حسام‌الدین بن امیر دباچ از سلاطین اسحقی تجدید بنا شده است.^۱
- ۴- مناره آجری مناره بازار گسکر در پانصد متری بقعه آقا سید زکی.^۲
- ۵- مقبره شیخ تاج‌الدین ابراهیم معروف به شیخ زاهد گیلانی در دهکده شیخانور بر سر راه لاهیجان به لنگرود.^۳
- ۶- گنبد آجری پیرمحل، در دهکده پیرمحله رانکوه.^۴
- ۷- سرتربت امام نزدیک خرابه‌های شارسمام مورخ ۸۸۳ ق. ^۵
- ۸- پل آجری انبوه که تمام آب شاهرود از زیر یک دهانه آن می‌گذرد.^۶

* * *

تنی چند در گردآوری مطالب این مجلد، بانکارنده همکاری نزدیک کرده‌اند. اینجانب برای همیشه خود را مدیون ایشان می‌دانم و همکاری‌های خالصانه آنان را فراموش نخواهد کرد. یاد نام ایشان در این مقدمه شاید بار سنگین دینی که برگردن من دارند سبکتر کند.

آقای عبدالرحمن عمادی یادداشت‌هایی را که سالیان دراز، درباره گیلان گرد آورده بودند، در عین صفا و صمیمیت در اختیار نگارنده گذاشتند و این یادداشتها در تنظیم مطالب تاریخی مجلد اول و دوم این کتاب بسیار مفید و مؤثر واقع شد.

- ۱- از آستارا تا آستارباد ج ۱، ص ۱۵۷-۱۶۱. ۲- همین کتاب ج ۱، ص ۱۹۴ و ۱۹۵. ۳- همین کتاب ج ۲، ص ۱۴۸-۱۵۷. ۴- همین کتاب ج ۲، ص ۳۱۳ و ۳۱۴. ۵- همین کتاب ج ۲، ص ۳۴۳-۳۵۵. ۶- همین کتاب ج ۲، ص ۵-۹.

آقایان حمزه سعادت‌مند و سیدهاشم میرراجعی در گردآوری مطالب مربوط به لاهیجان بسیار مساعدت و یاری کردند و راهنمایان تعلیماتی اراده آموزش و پرورش لاهیجان پیشاپیش نگارنده به دورترین دهکده‌ها می‌آمدند.

بر اثر کمکهای آقایان علی جنابی و کریم خاوری و علی حسن‌پور آثار تاریخی لنگرود و قسمت غربی جلگه رانکوه در زمانی کوتاه گردآوری شد. در خانه بازو سفره گشاده ایشان، مانع می‌شد که اینجانب احساس غربت کنم.

به دستور آقای خلیل بیوندی رئیس اداره آموزش و پرورش رودسر، آقای محمدرضا حقیقیان و آقای سید ابو الحسن مرتضوی راهنمایی نگارنده را در کوه و دشت به عهده گرفتند. آقای حقیقیان را برای مطالعه آثار تاریخی قسمت شرقی جلگه رانکوه گشودند و همراه اینجانب ده به ده آمدند و آثار تاریخی را یک به یک نشان دادند. اگر کمکهای آقای مرتضوی راهنمای تعلیماتی سپاه دانش نبود، بیم آن رفت که نگارنده ماهها در کوهستان گیلان سرگردان بماند و کارش چنانکه باید به نتیجه نرسد. از یکایک ایشان از صمیم قلب سپاسگزارم و توفیق بیشتری برای ایشان آرزو دارم.

آقای مسعود گلزاری، دوسه سفر این بنده را همراهی کردند و در عکسبرداری و گردآوری مطالب یاری نمودند. گذشته از این کار چاپ کتاب را به دست گرفتند و ماهها از عمر خود را صرف تصحیح و غلط‌گیری متن کردند. تنظیم عکسهای کتاب نیز به عهده ایشان بود و فهرست کتاب را هم ایشان مرتب و منظم کرده‌اند. اگر کوششهای پی‌گیر نامبرده نبود، صفحات کتاب به این زودی از زیر چاپ بیرون نمی‌آمد. الطاف و مراحمش

فراموش نشدنی است و از خداوند موفقیّت بیشتری را برای او خواهان است .

افتخار و سربلندی بنده از این جهت است که هیأت محترم مؤسّسین انجمن آثار ملی کار، گردآوری آثار تاریخی حاشیة دریای خزر را به عهده اینجانب گذاشته اند. الطاف رئیس محترم هیأت مدیره جناب تیمسار سہبذ آق اولی و همکار و همگام ایشان جناب آقای سید محمد تقی مصطفوی شامل حال این بنده بوده و خواهد بود . بر اثر مرحام انجمن آثار ملی است که مجلد دوم از این دوره کتب ، از چاپ بیرون آمد و کار مطالعه سرزمین گیلان از نظر آثار تاریخی به پایان رسید . بایاری خداوند متعال پس از این نگارنده به تدوین مجلد سوم یعنی آثار و بناهای تاریخی مازندران خواهد پرداخت .

این کتاب در چاپخانه بهمن به چاپ رسید . از رئیس محترم چاپخانه آقای محمود مطیر و سایر کارکنان که برای چاپ این کتاب زحمتی کشیده اند صمیمانه اظهار امتنان می نماید .

منوچهر ستوده

سوم اسفندماه ۱۳۵۰

کتابشناسی حاشیة دریای خزر

دنبالہ فهرست مجلد اول

- آمارجوی شهرستانها در شش ماهة اول ۱۳۲۹ ، تهران ، ۱۳۳۳ ش .
 آمار رودخانهها ، نشریة بنگاه مستقل آبیاری ، تهران ، ۱۳۲۸ ش .
 آمار سالیانہ رودخانههای ایران ، نشریة شماره ۲ بنگاه مستقل آبیاری ، تهران ۱۳۳۰ ش .
 آمار سالیانہ رودخانههای ایران ، نشریة شماره ۶ بنگاه مستقل آبیاری تهران ، ۱۳۳۴ ش .
 آملی ، شمس الدین محمد بن محمود : نفایس الفنون فی عرایس العیون ، در دو مجلد ، تهران ۱۳۷۹ ه . ق .
 احوالات سید جلال الدین اشرف ، برادر امام رضا ، مدفون در آستانہ لاهیجان ، رشت ۱۳۳۱ شمسی . این کتاب به نام شرح حال سید جلال الدین اشرف در تهران نیز چاپ شده است .
 احوال تراکمه (ترجمہ کتاب بارن نرمان) سال تألیف ۱۲۹۹ ه . ق . (شماره ۶۲۰ ، فهرست فیلم نسخ خطی ج ۲ ص ۱۲۹)
 ارزشیابی تعاونی تولید و فروش مرکبات شہسوار ، بخش تعاونی تولید دانشگاه تهران ، مؤسسہ آموزش و تحقیقات تعاونی ، شہریور ۱۳۴۷ ، نشریة دانشگاه تهران شماره ۲۵ .
 استیادت ، دکتر : بیماریهای درختان جنگلی ، ترجمہ دکتر علی منوچهری و

- دکتر قوام‌الدین شریف ، نشریهٔ بنگاه جنگلها ، تهران ۱۳۳۸ ش.
اسرار نفت شمال ، چاپ سربی ، رقی ۱۸ صفحه .
اسکندری خوئی ، حاجی مهدی : قرن پهلوی یادبود هشتمین سال
تولد رضاشاه ، تهران ، ۱۳۳۵ شمسی .
اعتمادالسلطنه ، محمدحسن خان : جغرافی و تاریخ لار ، ۱۲۹۸ هـ.ق.
(شمارهٔ ۶۳۹ ، فهرست نسخ خطی کتابخانهٔ ملی ص ۱۴۷)
افشار ، جلال : آفات صیفی و سبزیجات و نباتات صنعتی در ایران ، تهران ،
افراشته ، محمد علی : مفتخورالاعیان ، مردم ، ج ۱ ش ۱۱ ص ۸۰-۶۸
(فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۴۱۸۳) .
امیر طهماسبی ، سرلشکر عبدالله : سردار سپه کیست ؟ تبریز ، رقی ،
سربی ، ۲۱ صفحه .
بر آورد مخارج راه‌سازی مازندران (شمارهٔ ۸۱۲ ، فهرست نسخ خطی
کتابخانهٔ ملی ج ۲ ص ۳۴۷)
بررسی امکانات اشتغال صیادان در صورت ممنوعیت صید . مؤسسهٔ
مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران ، گروه تحقیقات روستائی ،
تیرماه ۱۳۴۴ .
بینا ، دکتر فتح‌الله : سرگذشت رضاشاه (تهران چاپ اول ۱۳۲۰ شمسی ،
چاپ دوم تیر ۱۳۲۱ ، چاپ سوم آبان ۱۳۲۱ ، چاپ چهارم
۱۳۲۲ شمسی .
تاریخ ترکمانیه (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ۲۲)
تعاونی تولید مرکبات رامسر و چابکسر .
جزیرهٔ ، مهندس محمد حسین : حکایت جنگل ، تهران ۱۳۳۸ شمسی .
جزیرهٔ ، مهندس محمد حسین : مونوگرافی گونه‌های آکاسیا ، بنگاه
جنگلها ، تهران ۱۳۳۷ شمسی .

- جغرافیا و اسامی دهات کشور ، نشریهٔ ادارهٔ آمار و سرشماری (مجلدات
مربوط به صفحات شمال ایران) .
جهانبانی . سیهید امان‌الله میرزا : مرزهای ایسران و شوروی ، تهران
۱۳۴۵ شمسی .
چایکار ، حاجی محمد کاشف السلطنه : رسالهٔ دستورالعمل زراعت چای ،
تهران ۱۳۲۵ هـ.ق .
حافظ‌ابرو : جغرافیا (فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۶۶) .
خدابخشی ، دکتر مؤید سهراب : گل‌های افتخار ایران ، رضا شاه کبیر و
زرتشتیان ، تهران ۱۳۳۶ شمسی .
خلعت‌بری ، عبدالصمد : بیاد بیست و نهمین سال انتحار محمد ولیخان
خلعت‌بری ، تهران ۱۳۳۳ شمسی .
دانش رشتی (گیلانی) ، حسام‌الاسلام شیخ حسن بن اسماعیل (متوفی
۱۳۴۶ قمری) : دیوان ، به اهتمام هادی جلوه ، مقدمهٔ حسین سمیعی و
پورداد و دکتر محمد معین ، جمعیت نشر فرهنگ گیلان ، رشت
۱۳۲۵ .
در صفت قلعهٔ آمل (شمارهٔ ۵۴ از مجموعهٔ شمارهٔ ۲۲۲۹ ، فهرست فیلم
نسخ خطی ص ۲۳۸) .
رزم‌آرا ، سیهید علی : جغرافیای نظامی دریای مازندران ، تهران
۱۳۱۶ شمسی .
رقم وزارت گیلان (شمارهٔ ۳۷ از مجموعهٔ شمارهٔ ۲۲۱۴ ، فهرست فیلم
نسخه‌های خطی ص ۱۵۵۲) .
روزنامهٔ استرآباد تألیف سال ۱۲۶۳ هـ.ق . (شمارهٔ ۷۴۹ ، فهرست نسخ
خطی کتابخانهٔ ملی ج ۲ ص ۲۷۱) .

- ریاحی، مهندس ابراهیم: تحقیق در تاریخ قندسازی ایران، نشریه دانشگاه شماره ۴۴۸، تهران ۱۳۳۷ شمسی.
- ریاحی، مهندس ابراهیم: قندسازی از نیشکر، انتشارات دانشگاه تهران شماره ۱۲۹۱، تهران ۱۳۴۹.
- سالنامه دبیرستان ایران شهر لاهیجان سال تحصیلی ۳۳ - ۱۳۳۲، تهران.
- سالنامه فرهنگ گران، تهران ۱۳۳۷.
- سالنامه فرهنگ نوشهر، تهران ۱۳۳۷.
- سپنتا، عبدالحسین بن غلامرضا: اسرار جنگل، نشریه روزنامه عرفان اصفهان.
- ستاری، دکتر محمد: گوسفندداری در ایران، انتشارات دانشگاه تهران شماره ۱۲۷۶، تهران ۱۳۴۹.
- سحابی، دکتریدالله: زمین ایران، مرزهای دانش شماره ۳ ص ۳۰۴-۲۸۹ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ص ۲۳۱).
- سفرنامه روسیه تألیف ۱۲۹۸ ه. ق. (شماره ۷۳۳ فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ج ۲ ص ۲۵۶).
- سیاحتنامه يك نفر روسی در سال ۱۸۸۷ میلادی: از مترجم سیدعبدالله مترجم روسی سال ۱۳۰۶ ه. ق. (شماره ۸۸۸ فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ج ۲ ص ۴۲۲).
- سید بورانی، ملقب به جلال السادات: روزنامه سفر خراسان (شماره ۸۱۱ فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ج ۲ ص ۳۴۷).
- سیف الدوله سلطان محمدبن فتحعلی شاه: سفرنامه مکه محتملا در سال ۱۲۸۰ ه. ق. (از راه رشت و دریای خزر و تفلیس و استانبول) شماره ۷۶۱ فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ص ۲۸۲).

- شرکت عمومی ایران، امتیاز راه شوسه از آستارا تا اردبیل، تهران ۱۳۲۰ ه. ق. با ترجمه فرانسه.
- شهابی، دکتر علی اکبر: احوال و آثار محمد بن جریر طبری، نشریه شماره ۳۱۴ دانشگاه تهران، ۱۳۳۵ شمسی.
- صاحب علی آبادی مازندران، محمد: دیوان، ۱۸۵۹ میلادی.
- طاهری شهاب، محمد: جشنهای ایرانی ایران، سالنامه کشور ایران ۳: ۵۰ - ۷۴ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ص ۲۵۶).
- عدل، مهندس احمدحسین: آب و هوا و رستنیهای ایران، تهران ۱۳۳۹ نشریه ۵۸۶ دانشگاه تهران.
- عدل، مهندس احمدحسین: کشاورزی، کتاب ایران شهر، ۲: ۱۶۹۷-۱۵۵۹ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ص ۲۳۱).
- فارغ گیلانی، حسین بن حسن: دیوان، تهران ۱۲۷۴ ه. ق.
- فراهانی، محمد حسین: سفرنامه مکه سال ۱۳۰۲ قمری (تهران، قزوین، رشت، قفقاز استانبول، جده، مکه، ارس، بادکوبه، لاهیجان، قزوین، تهران)، (شماره ۵۷۳ فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ج ۲ ص ۶۹).
- فروغ نیا: طبایخی گیلان (طبخ محلی گیلان) به اهتمام فهیمه اکبر، تهران، ۱۳۳۸.
- فریار عبدالله: حفریات (کاوشهای هیأت موزة متروپولیتن در تپه سبزپوشان) آموزش و پرورش ج ۹ ش ۳: ۶۸-۵۰ (ترجمه)، (فهرست مقالات فارسی ج ۱ ش ۲۱۹۰).
- قاجار، تیمور، متخلص به امیر: نصاب طبری تألیف ۱۲۶۴ قمری (شماره ۵۴۸ فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ج ۲ ص ۳۹).
- قبیل از سلطنت به پادشاه خورشید کلاه روس در باب اطلاق اسرای

- گیلانی قلمی شده (شماره ۸۸ از مجموعه شماره ۲۲۱۴ فهرست فیلم نسخه‌های خطی دانشگاه ص ۱۶۵۵).
- کامران استرآبادی ، محمدبن قاضی : جامع الامثال در سرگذشت دوازده امام و فرمانروایان رستم‌دار (شماره يك از مجموعه شماره ۲۸۱۷ فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۷۳۴).
- کرنن ، هانری : منابع جنگلی ایران ، مهر ، ۹ : ۵۶ - ۵۲ (فهرست مقالات فارسی ج ۱ شماره ۱۸۸۰).
- کیا ، سروان‌علی : عملیات در جنگل ، ساحل دریا ، مقابل رودخانه ، تهران ۱۳۱۹ شمسی .
- گنجی . دکتر محمدحسین : آمار بارندگی در ایران ، تهران ۱۳۳۸ ش .
- گودال‌لارین - یا - وقایع جنگ شمال ایران .
- لامعی جرجانی : دیوان ، تهران ۱۲۹۵ قمری (به لامعی گرگانی دهستانی در کتابشناسی مجلد اول نگاه کنید).
- استرانج : جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی ، ترجمه محمود عرفان ، تهران ۱۳۳۸ شمسی .
- متولیان ، سیدابراهیم : بررسی و طرز تهیه ماهی‌های شور و دودی و منجمد دریای شمال ایران ، نشریه دانشکده دامپزشکی ، تهران ۱۳۳۸ شمسی .
- مجله شمال ، زیر نظر عباس کدیور ، تهران ۱۳۳۲ شمسی .
- مختارزاده علی مردان‌اف ، علی : عمل نوغان ، تبریز ۱۳۴۳ ه . ق .
- مطالعه اقتصادی و اجتماعی مربوط به طرح جامع رشت و بندر پهلوی ، مؤسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی گروه جامعه‌شناسی دانشگاه تهران ، تیرماه ۱۳۴۶ .
- مکتوب‌خان احمد گیلانی (شماره ۵۳ از مجموعه شماره ۲۲۲۹ فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۳۸).

- مکتوب شاهرخ میرزا به ناصر کیا (شماره ۱۰ از مجموعه شماره ۲۳۲۴ فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۵۰).
- مکتوب شاه عباس به خان احمد گیلانی (شماره ۲۸ از مجموعه شماره ۲۳۲۴ فهرست فیلم نسخه‌های خطی ص ۲۵۱).
- ملگونوف ، سفرنامه نواحی شمال ایران سال ۱۸۶۰ میلادی ، ترجمه پطرس (شماره ۵۷۹ فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ج ۲ ص ۷۶) مهدوی ، محسن : طرح پیشنهادی برای تأسیس شرکتی به نام شرکت نفت شمال ، تهران ، بی تاریخ ، در ۱۴ صفحه .
- مهرنوش : تاریخ جنگل ، نشریه روزنامه فریاد لاهیجان ، رشت ۱۳۳۴ شمسی .
- میردامادی ، مهندس اسماعیل : چگونه باید قلمستان خوب تهیه نمود ، وزارت کشاورزی ، تهران ۱۳۳۵ شمسی .
- میردامادی ، مهندس اسماعیل : گیاه‌شناسی جنگل ، تهران ۱۳۳۷ شمسی .
- میرزا آقاجان محمد صادق : دیوان غافل مازندرانی ، تهران ۱۳۳۷ شمسی .
- نشریه دانشکده جنگلداری دانشگاه تهران ، نشریه شماره ۲۳ دانشگاه تهران ، بهمن ماه ۱۳۴۹ .
- نفیسی ، سعید : شیخ زاهد گیلانی ، رشت ۱۳۰۷ شمسی .
- نوبخت شیرازی ، حبیب‌الله بن محمدحسن : سردار پهلوان ، تهران ۱۳۴۲ .
- نوری اسفندیار ، فتح‌الله : رستاخیز ایران ، تهران ۱۳۳۶ شمسی .
- نوعی ، محمد : خزر ، تهران ۱۳۳۶ شمسی .
- ویلس ، ارنولد : زلزله در ایران (ترجمه از مجله مدرسه‌السنه شرقیه لندن) علمی و فنی ج ۱ ش ۶ : ۳۹ - ۳۰ و ج ۲ س ۱ : ۴۰ - ۲۶ (فهرست مقالات فارسی ج ۲ ص ۲۳۲).

- ۱۰ - جامع التواریخ تألیف رشیدالدین فضل الله وزیر بن عمادالدوله ابوالخیر ، تهران ۱۳۳۸ .
- ۱۱ - حدود العالم من المشرق الى المغرب، مجهول المؤلف ، سال تألیف ۳۷۲ قمری ، این کتاب متکی به کتاب جیهانسی آثار العلویه ارسطاطالیس و جغرافیای بطلمیوس است . تصحیح نگارنده از انتشارات دانشگاه تهران سال ۱۳۴۱ ش.
- ۱۲ - روضة الصفاى ناصرى تألیف رضا قلی خان هدایت ، تهران ، ۱۲۸۰ ه. ق .
- ۱۳ - سالنامه دیبستان ایران شهر لاهیجان سال تحصیلی ۳۳ - ۱۳۳۲ گردآوری ابوالقاسم غمگسار .
- ۱۴ - سفرنامه ایت = ABBOTT , K. E. : Narrative of a journey from Tabriz along the shores of the Caspian sea to Tehran , 1843 - 44 .
- ۱۵ - سفرنامه فریزر = FRASER , J. B. : Travels and adventures into the Persian provinces on the southern banks of the Caspian Sea , London, 1826 .
- ۱۶ - سفرنامه مازندران فیلم شماره ۱۶۸۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران .
- ۱۷ - سفرنامه مازندران و استرآباد رایینو = RABINO, H. L. : Mazandaran and Astarabad, London , 1928.
- ۱۸ - سفرنامه مکنزی = Mackenzie . C. F. : Narrative of a Journey from Rasht in Gilan through Mazandaran to Astarabad during the winter and spring of 1858-59.
- ۱۹ - سفرنامه موریه = MORIER J. : A second Journey through Persia , Armenia , and Asia Minor to Constantinople London 1818.

مآخذ و مراجع کتاب

- ۱- احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم تألیف شمس الدین ابو عبدالله محمد بن احمد مقدسی معروف به بشاری ، لیدن، ۱۹۰۶ میلادی .
- ۲ - تاریخ اولجایتو تألیف ابوالقاسم عبدالله بن محمد القاشانی ، نسخه عکسی شماره ۲۴۲ و فیلم شماره ۱۱۷ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران .
- ۳ - تاریخ خانسی تألیف علی بن شمس الدین محمد لاهیجی به اهتمام برنهارد دارن پترزبورگ ۱۲۷۴ قمری .
- ۴ - تاریخ طبرستان و رویان و مازندران تألیف سید ظهیرالدین بن سید نصیرالدین مرعشی به اهتمام عباس شایان ، تهران ۱۳۳۳ شمسی .
- ۵ - تاریخ گیلان تألیف خچکو (CHUDZSKU) = تاریخ گیلان تألیف شودزکو ، ترجمه محمدعلی گیلک ، رشت ، ۱۳۰۸ شمسی .
- ۶ - تاریخ گیلان تألیف ملا عبدالفتاح فومنی به اهتمام برنهارد دارن ، پترزبورگ ، ۱۲۷۴ قمری .
- ۷ - تاریخ گیلان و دیلمستان تألیف سید ظهیرالدین بن سید نصیرالدین مرعشی ، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران شماره ۳۶ ، دی ماه ۱۳۴۷ .
- ۸ - ترجمه سفرنامه مازندران ملگونوف در سال ۱۸۶۰ میلادی مطابق ۱۲۷۷ قمری ، فیلم شماره ۱۶۹۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران .
- ۹ - تقویم البلدان تألیف عمادالدین اسماعیل بن محمد بن عمر معروف به ابوالفدا متوفی ۷۳۲ قمری ، پاریس ، ۱۸۴۰ میلادی .

- ۲۰ - صريح الملك ، فهرست رقبات موقوفات مرقد شيخ صفى الدين اردبیلی عكس شماره ۴۴۹۸ كتابخانه مركزی دانشگاه تهران.
- ۲۱ - عالم آرای عباسی تأليف اسکندربيك منشى چاپ مؤسسه مطبوعاتی امير کبير ۱۳۳۵.
- ۲۲ - فرهنگ جغرافیایی ایران، استان یکم، از انتشارات دایرة جغرافیایی ستاد ارتش.
- ۲۳ - فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران تأليف نصرت الله مشکوتی .
- ۲۴ - کتاب استرآباد و مازندران و گیلان و سمنان و دامغان و غیره ، تاریخ اتمام هشتم ذی القعدة ۱۲۷۷ قمری، عكس شماره ۶۱۴۴ كتابخانه مركزی دانشگاه تهران.
- ۲۵ - گیلان رابینو = RABINO , H.L. : Provinces Caspiens de la Perse , Paris 1970
- ۲۶ - مجالس المؤمنین تأليف قاضی نورالله شوشتری ، تهران ۱۲۶۸ ق.هـ.
- ۲۷ - مجله تعلیم و تربیت سال سوم از نشریات وزارت فرهنگ تهران.
- ۲۸ - مجله فرهنگ سال چهارم چاپ رشت .
- ۲۹ - مجله هنر و مردم شماره ۹۶ و ۹۷ مهروآبان ۱۳۴۹ صفحات ۴۴ - ۳۷ جغرافیای لنگرود به قلم علاءالدین آذری .
- ۳۰ - مجمل التواریخ و القصص به تصحیح ملك الشعراى بهار ، تهران، ۱۳۱۸ شمسی .
- ۳۱ - نزهة القلوب تأليف حمدالله مستوفی قزوینی، به سعی و اهتمام لسترانج لیدن ، ۱۹۲۳ میلادی .

دنیایه بخش شانزدهم

بازمانده آثار و بناهای تاریخی نواحی فاراب و خرگام همارلو

امامزاده طیب و طاهر فرزندان امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده پاکده فاراب همارلو

بنای اصلی بقعه هشت ضلعی است که بر آن گنبدی مدور کمر بنددار کاشیکاری زده اند. از دوا یوان جنوبی و شرقی دو در ورودی به حرم است. ایوانها دارای ستونهای چهارسو با سرستونهای ساده است. سقف ایوانها ، تیری و بام آنها گلی است. (عکسهای شماره ۱ و ۲)

اطراف امامزاده سنگهای قبور مرمر زیادی است که تاریخ قدیمی ترین آنها ۱۲۳۶ و ۱۲۹۲ هـ. ق. است.

قبرستان وسیعی در غرب امامزاده

در مغرب بنای بقعه قبرستانی قدیمی است و سنگهای مرمر نسبتاً بزرگی در این قبرستان است. بیشترین سنگها را از شهر قزوین بدینجا آورده اند. نوشته های بعضی از آنها به شرح زیر است:

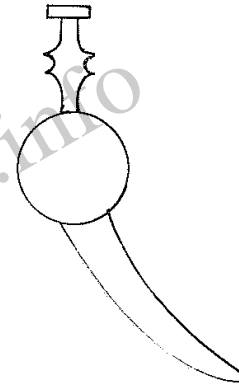
۱- درس ۵۰۰ جلد اول بخش اول کتاب از آستارا تا استارباد از این بقعه یاد شده است. دهکده پاکده را در محل و پاکی ده گویند.

« وفات مرحوم محمدلطیف بیگ ولد محمدعلی خان بتاریخ سیزدهم شهر صفر ۱۱۹۲. »

از قراری که یکی از بازماندگان این مرد نقل می‌کرد، محمد لطیف بیگ یکی از سرداران جنگ قفقاز بوده‌است که در آنجا به قتل رسید و جسدش به امر پادشاه وقت بدینجا منتقل شد.

« وفات مرحوم اسکندر ولد مرحوم طالب بیگ ۱۲۲۷. نشانها: مردی سوار بر اسب، خنجر، شمشیر، تپانچه و آلتی بدین شکل. »

« وفات مرحوم مغفور تقی بیگ ولد مرحوم محمد علی خان ۱۲۵۸. نشانها: اسب، تپانچه، شمشیر، مهر، تسبیح و شانده. »



قبرستان قدیمی اسکابن^۱

قبور قدیمی زیادی در این قبرستان است. پائین این قبرستان در اراضی آرندیمان^۲ اطاقهائی در سنگ کنده‌اند که معروف بنزرگردکان است.^۳

کافر قلعه = قلعه دزدکمر^۴

مقابل قبرستان قدیمی اسکابن، بر بالای قلدای منفرد که جزء رشته کوهی است، قلعه‌ای قدیمی از سنگ و آجر است. آب انبار آن را کنده و آجرهای آن را زیرور کرده بودند. قسمتی از برجها و دیوارهای سنگی آن باقی است.

شیر چوب

در اراضی دهکده پاکده فاراب عمارلو

از منبعی آب که گویا قنات یا چشمه‌ای بوده است، جوئی در اراضی تله‌دشتان

۱- بفتح الف و ضم باء. ۲- بفتح راء. ۳- درص ۵۰۱ مجلد اول بخش اول کتاب از آستارا تا استارباد از این اطاقها یاد شده است. ۴- بضم دال اول و کسر دال دوم و فتح کاف و میم.

کنده‌اند. چون این جوی در گودال می‌افتاده است، سنگ چینی به ارتفاع سد چهار متر ساخته و آب را از بالای آن گذرانده‌اند.

گلور^۱

در اراضی سلوک دشت پاکده

بنائی مربع شکل از سنگ و گچ است که سطح داخلی و شالوده آن، به عمق یک متر در سنگ کنده شده است. روی چهار دیواری مربع شکل، طاقی مدور، از سنگ و گچ زده‌اند و در چهار جهت داخلی، چهار صفا ساخته‌اند که یکی از این صفاها، فعلا گذرگاه آب است. در این صفا سوراخی به ارتفاع ۶۰ و عرض ۳۰ سانتیمتر در دل سنگ کنده‌اند که آبی که از زمین و دیوار این ساختمان می‌جوشد، از آن سوراخ خارج می‌شود. یکی دیگر از این صفاها، در ورودی این بنای مربع شکل است.

مدت دوازده سال بود که آب این چشمه خشکیده بود. در بهار سال ۱۳۴۸ ش. دوباره جوشید و بیرون آمد.

امامزاده علی اصغر و علی عسکر پسران امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده جبرین ده فاراب عمارلو

بنای اصلی از داخل چهار گوشه است که هر گوشه را با گوشواری جمع کرده و گنبد مدوری از سنگ و گچ، به ارتفاع تقریبی نه متر از سطح بنا بر آن زده‌اند. (عکسهای شماره ۳ و ۴) از راهی با چهار ردیف کاشی بر دیوارهای داخلی است که حاشیه‌ای از کاشی سیاه بر بالا و پائین این از راه است. سردر اصلی بنا کاشیکاری است و در طرفین در دو سکو است. بر کاشی نام کاشیکاران و تاریخ ۱۳۱۴ ه. ق. دیده می‌شود از در ورودی اصلی به کفش کن که در شمال بنای اصلی است می‌توان آمد و از کفش کن، پس از ورود از دری دیگر به حرم می‌توان رسید.

صندوقی بزرگ و زیبا، قبر این دو تن را پوشانده است. طول آن ۲۱۶ و عرض ۸۷ و ارتفاعش ۷۲ سانتیمتر است و بر پایه‌ای که ارتفاع آن يك كاشی و نیم است نصب شده است. بدنه صندوق شامل سه قسمت اصلی است یعنی تخته‌ای در وسط و قاب ماندی بالا و پائین آن است. بر بالای قاب ضلع جنوبی، این عبارات خوانده می‌شود:

«بر خوانندگان اینحروف واضح باد که ساخت صندوق را خدادوست خرگامی بر علی آسنکوئی و ساختن نقاشی را ملایوسف ولد استاد نجم‌الدین نقاش لاهجان در تاریخ جمادی‌الاول سنه سته عشره و الف.»

بر تخته همین بدنه، سه گل و بوته دیده می‌شود که میان آنها دوفرشته است. بر بدنه تخته‌ای طرف شمال منظره براق و معراج حضرت رسول اکرم صلی‌الله علیه و آله نقاشی شده است. بر حاشیه بالای این بدنه، «نادعلیاً مظهر العجایب» تا آخر «نصر من الله وفتح قریب» بارنگ و روغن نوشته شده است.

بر بدنه شرقی، سواری که ظاهر آ علی بن ابی طالب علیه‌السلام است، براسبی قره‌کهر دیده می‌شود که با ذوالفقار سرشیری را به دونیم کرده است.

بر بدنه غربی سه تن با لباسهای سفید که طنابی برگردن هر سه تن است دیده می‌شود و شخصی این سه تن را به طرف سروی که در مقابل ایشان است می‌کشد. بر حاشیه‌های بالا که به شکل قاب است با نقاشی حاشیه بندی دارد. نقاشیهای بدنه‌ها و حاشیه بالا بسیار ظریف و رنگهای شگرف و لاجورد آن بسیار اصیل است. صندوقی با این وصف تاکنون در صفحات گیلان دیده نشده است.

دوسه علم در بقعه بود که بر قدیمی‌ترین آنها این عبارت خوانده می‌شود:

«وقف جناب امام حسین علیه‌السلام نمود مجعلی ۱۲۱۰.»

سه سر مجسمه از کاشی لعابدار در گهواره‌ای در بقعه بود که می‌گفتند سر بریده حضرت علی اصغر است.

در حیاط امامزاده، چند سنگ قبر بود. قدیمی‌ترین آنها سنگهای زیر است:

«وفات مرحوم ملایبوالقاسم ولد مرحوم کر بلائی جعفر ۱۲۷۷. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و سجاده.»

«وفات مرحوم بهرام ولد مرحوم درویش سنه ۱۲۷۷. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.»

«وفات مرحوم خان بابا ولد طهماسب قلی جیرندهی ۱۳۱۹. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه، اسب، تپانچه و خنجر.»

دو بقعه دیگر در دهکده جیرین ده بریاست: یکی از آنها بی‌زینب خاتون در میان ده و دیگری امامزاده محمد در خارج است. بنای هر دو از خشت و گل و سنگ و بام آنها گلی است. آثار تاریخی قابل ذکر در هیچیک نیافتیم.

باقی آثار تاریخی جیرین ده و سایر آبادیهای فاراب عمارلو

۱- کهنه قبرستان نزدیک ده که سمت دفن کردن مردگان قبلی نیست.

۲- قبرستان قدیمی پشت آبادی جیرین ده در دامنه کوه.

۳- قلعه کل کوه پشت آبادی جیرین ده بر بالای قلعه کوه.

۴- کهریزی قدیمی به نام «کلش خانی» که در تابستان سال ۱۳۴۹ يك سنگ آب داشت. بعضی سالها بر اثر خشکی آب آن قطع می‌شود.

۵- بقعه آجری ویه، در دهکده ویه از دهکده‌های فاراب عمارلو.

۶- بقعه آجری ناوه، در دهکده ناوه فاراب عمارلو.

پل انبوه

نزدیک دهکده انبوه بر سامان گیلان ورودبار

بر سر راهی قدیمی که از قزوین به دیلمان و لاهیجان یا اشکور و املش و

۱- بضم کاف اول . ۲- بضم کاف وفتح لام .

رحیم آباد رانکوه می‌رود، پل عظیمی است که به نام آبادی نزدیک به آن - یعنی انبوه - به این نام معروف است. این راه از قزوین به اسماعیل آباد والولک^۱ و دستگرد و کینگیرین و چنارک می‌آید و پس از گذشتن از پل انبوه که بر آب شاهرود زده شده است، به دوشعبه اصلی تقسیم می‌شود:

راهی از بالای باغهای پل انبوه به دهکده انبوه و نیاوک و کمنی^۲ و سرداب - دره و سایر دهکده‌های اشکور می‌رود و دنباله این راه به رحیم آباد رانکوه می‌رسد. راهی دیگر که بردست چپ است، از سفید پشته که سر بالائی بسیار تند و تیزی است، بالا می‌رود و از سیاه تله و سیاه آب و گردنه نواخان به دهکده بزرگ کلیشم می‌رسد. تمام راه در میان جنگل سقز (بنه) و آسند و اورس است.^۳ همین راه به شوشه کش و تاریک دره و دیلمان و از این قصبه بزرگ کوهستانی، از کنار شیم رود، به سیاهکل و لاهیجان منتهی می‌شود. راه دیگری از دیلمان به نیاول و میکل و ناتش کوه و هلی دشت و بلاردکان و املش و رحیم آباد می‌رود.

راه قزوین به پل انبوه، پس از گذشتن از دشت قزوین، دامنه جنوبی کوههای رودبار را بالا می‌رود و سپس به کنار شاهرود سرازیر می‌شود. اراضی دست راست جاده، قبل از رسیدن به پل، جزء خاک چنارک و اراضی دست چپ، جزء خاک کاکوستان است.

پل انبوه بر دهانه تنگی که از دوپوزه کوه تشکیل شده است، برپاست. این بازوی کوه، روزی متصل به یکدیگر بوده و آب شاهرود آن را بریده است. پوزه سنگی سمت چپ که تالاب آب پیش آمده، از لایه‌های سنگی تشکیل شده است. (عکس شماره ۵) شالوده اصلی پل بر سنگهای بادبر محلی است. ارتفاع این دیوار سنگی به ۲۳۰ سانتیمتر می‌رسد. ملاط و بندکشی پایه سنگی، ساروج است.

۱- بفتح الف و فتح لام دوم. ۲- بضم کاف و میم. ۳- سقز همان بنه است که درخت پسته وحشی است. آسند به کسر سین درختجای پر خار است که میوه‌ای سیاه رنگ به قطر ۶ میلی متر دارد که بسیار تلخ است. اورس به فتح الف و واو، درخت سرو جنگلی است.

طول این پایه بالغ بر پانزده متر است. روی این پایه، بیست رگ آجر چیده شده و بنای اصلی پل با کمی عقب نشینی، روی آن بنا شده است.

پایه سمت راست، بر سنگ رودخانه و سنگ بادبر است که رویهم انباشته و درزهای آنها را از ملاط ساروج پر کرده و بنا این عمل بنیان استواری برای پل به وجود آورده‌اند. (عکسهای شماره ۶ و ۷) ارتفاع این پایه از سطح آب فعلا (۵ شهریور ماه)، شصت سانتیمتر است. روی این بدنه که قسمت شرقی آن کمی انحنا دارد، آجر با ملاط ساروج چیده‌اند. قسمت کوتاه دیوار، سی و شش رگ و قسمت نزدیک به گاوپهلوی پل، به پنجاه رگ می‌رسد. بر همین بدنه، لوزی آجری گودی است که ظاهراً تزئین یا نشانه مخصوصی است. میان این لوزی، لبه آجرها را به اندازه‌های مختلف بیرون گذاشته‌اند.

مصالح اصلی پل آجر و گچ سرندی است. در جان پناه غربی، آجرهایی به ابعاد ۱۹ × ۱۹ سانتیمتر و قطر ۴۵ میلی متر دیده می‌شود. باقی آجرها، بزرگتر و به ابعاد ۲۴ × ۲۴ سانتیمتر و قطر ۴۵ میلی متر است.

ارتفاع پل از لبه جان پناه تا سطح آب ۱۸۸۰ متر است. ارتفاع جان پناه دو طرف، یک متر و در پارهای جاها کمی کمتر یا کمی زیادتر است. عرض پل با جان پناهها، ۷۹۰ سانتیمتر و بدون در نظر گرفتن عرض جان پناهها، هفت متر تمام است. سطح پل سنگ فرش و بندکشی آن با گچ سرندی است.

در طرف جنوبی سطح پل فضائی هموار است. پس از آن بر اثر تیزی طاق، سطح آن سربالاست و پس از آن شیبی به اندازه سربالائی دارد. پس از گذشتن از سرازیری سطح پل، جهت پل به طرف دست راست منحرف می‌شود و باز او به ای به طرف دست راست آب می‌رسد. قسمتی از سطح پل که در یک امتداد است، بادر نظر گرفتن قسمت سربالا و قسمت سرازیر آن، سی و پنج متر و قسمتی که به دست راست منحرف می‌شود، بیست و پنج متر است.

برای اینکه آجر کمتری در ساختمان پل به کار رود و از فشار طاق پل کاسته شود،

معمار باذوق و هنرمند آن، از فضای دوطرف تیزی طاق استفاده کرده و اطاق و مال-بندی در آورده است. برای رسیدن به اطاق مسکونی شمالی، از سطح پل شش پله کوتاه پائین می‌رویم و به ایوانی می‌رسیم که روی آن دربندۀ شرقی ساختمان اصلی پل است. (عکس شماره ۸) این ایوان با دری به اطاق و از اطاق با در دیگری به ایوان غربی راه دارد. اطاق مذکور، به طول پنج متر و عرض سه متر است و صفه‌ای به طول ۱۸۰ و عرض ۱۰۰ سانتیمتر، در ضلع جنوبی اطاق ساخته شده است. دو طاقچه در طرفین این صفه است. در ضلع شمالی اطاق، سه طاقچه در فواصل معین بنا شده است. عرض درهای شرقی و غربی اطاق ۱۰۵ سانتیمتر و ارتفاع آنها دو متر است. ایوانهای شرقی و غربی، به طول سه متر و عرض ۱۳۳ سانتیمتر است. لبه ایوانها، جان پناهی است که از یک رگ آجر تخت و یک رگ آجر نر ساخته شده است. طاق اطاق و ایوانها و سردرگاهها، جناقی است.

از فضای زیر شیب جنوبی پل نیز استفاده کرده و اطاقی به طول ۶۴۰ متر و عرض سه متر ساخته‌اند که ظاهراً مال‌بند و طویله است. ارتفاع در ورودی این اطاق بادر نظر داشتن تیزی سردرگاه، دو متر و عرض آن ۱۰۵ سانتیمتر است. در دیوار غربی این اطاق، دو پنجره نورگیر با سردرگاه جناقی است. در ضلع شمالی اطاق، نزدیک در ورودی، دری کوچک است که به اطاق کوچکی راه دارد. در مزارع پائین دست پل، طرف دست راست آب، کوره‌ای برای پختن آجرهای پل زده بوده‌اند. در انتهای شمالی پل هم آثار کوره‌های گچ و آهک تاچندی پیش نمودار بود.

در حدود پنجاه سال قبل، سیلی عظیم درختی آورد و زیر پل گیر کرد و پشت درخت، سنگ و گل و درختان دیگر انباشته گردید. راه عبور آب بسته شد و آب بالا زد و از روی سطح شمالی پل، آب رخنه کرد. آخر کار، فشار آب، درخت را شکست و این پل عظیم از خرابی نجات یافت، اما شکستی بر طاق آن خورد. مرحوم

۱- آجر نر آجری را گویند که عمودی قرار داده شده باشد.

حاجی میرزا تقی عموی احمدخان امیرشاهی، سنگ فرش سطح پل را مرمت کرد و کم و بیش شکست آن را تعمیر نمود.

در محل معروف بود که این پل را دو برادر و خواهری از خاندان سلاطین گیلان ساخته‌اند. اینان در قزوین که در آن وقت مرکز حکومت بود، تحت نظر بودند. از قزوین فرار کردند و از این راه به دیلمان می‌رفتند. رودخانه شاهرود سر راه ایشان بود. خواهر خود را به آب زد تا به دست مخالفان نیفتد و برادران نیز به دنبال او به آب زدند و هر سه تن سالم از آب بیرون آمدند. چون جان از مهلکه به دربرند قرار گذاشتند پلی بر روی این آب بسازند. معماری خواستند و خواهر به مباشرت بر سر کار ایستاد. روزی با نوکر خود، برای دور ریختن سوخته تنباکوی قلیان گفت و گو می‌کرد. معمار که چنین دید، دست از کار کشید. خواهر به فراست دریافت و کنار پل آمد و از معمار پرسید: اگر این پل ساخته شود پایه پل کجا خواهد بود؟ معمار بدو نشان داد. آن زن، کیسه‌ای پرازسکه در آب انداخت و سپس جای پایه دیگر را پرسید. معمار محل آن را نشان داد. زن کیسه دیگری در آن طرف به آب انداخت. معمار متوجه جریان امر شد و به کار مشغول گردید و پل را تمام کرد.

نگارنده پلهای زیادی در خاک مازندران و گیلان دیده است. ارتفاع هیچیک آنها به پل انبوه نمی‌رسد. هنرمه پارت معمار در اینجاست که تمام آب شاهرود را از زیر یک طاق راه داده است.

وقفنامه قرآنی که در بقعه فیلده است و پری سلطان دختر سلطان محمد

حاکم گهدهم وقف مرقده سید علی کیا کرده بوده است

«بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي انزل القرآن على سبعة احرف كلها شاف كاف واف والصلوة... الكتاب محمداً خيراً من اوتى الحكمة و فضل الخطاب وآله وصحبه خيراً آل واصحاب هذا المصحف المجيد الذي لا ياتيه

۱- متن این وقفنامه به شکل ناقص در ص ۴۶۸، ج ۱، بخش يك آمده است.

الباطل من بين يديه ولا من خلفه تنزيل من حكيم حميد

وقفت صفوة المخدرات السيدة الايده العفيفه الرفيعه الجليله الكريمه الحسينيه دوحة شجرة السلطنة والخلافة والاجلال پری سلطان بنت السلطان بن السلطان المغفور المبرور المنتقل الي جوار رحمة ربه السلطان محمد اسكنه الله الملك الشكور بحايح الجنة والحدود والقصور وهي المهد العليا للسلطان العادل الكافل... الشامل عدله السلطان بن السلطان بن السلطان اميره اسحق وقاه الله الملك الخلاق من... الافاق نيلا لثواب الله و ذخراً ليوم لا ينفع مال ولا بنون الا من اتى الله بقلب سليم على المشهد المنور المعطر والمرقد المعظم المطهر للسيد الامام الهمام الفاضل الفاضل بين الحق والباطل السيد الشهيد سيد علي كيا بن سيد الجيد السيد امير ضاعف الله تعالى مراتب حسناته فعلى سكان هذا المشهد ومجاوريه ان يقرؤه ويستعملوه ليصل الثواب الي الواقفه عاجلا و آجلا و قفأ مؤبداً و حبساً مخلداً بحيث لا يباع ولا يوهب ولا يرهن الي أن يرث الله وهو خير الوارثين فمن بدله من بعد ما سمعه فانما اثمه على الذين يبدلونه ان الله سميع عليم تحريرا في غره حمادى الاول سنه احدى تسعمائة.

بر حاشیة سمت چپ پائین باخط شکسته خوش مطالبی است که ظاهراً علت نقل قرآن را از بقعه سید علی کیا به امامزاده فیله نوشته است و این کلمات از متن آن خوانده می شود :

« این کلام مجید را که شخصی کهدمی دزدیده بود و بعد از تخصیص بمقبره سید علی کیا ... نداشت و ده جزء کلام مجید علی هذا کلام مجید را بفضیلت و صلاحیت و خیرات ... ملا محمد صالح علاء الدین محمد حسینی عفی عنه بتاریخ شهر ربیع الثانی سنه خمس ثمانین والف امامزاده واجب التعظیم. » (عکس شماره ۹)

پاره ای از ترجمه های قرآنی که پری سلطان دختر سلطان محمد کهدمی وقف کرده است.^۱ (عکس شماره ۱۰)

رحمة للعالمین - بخشایشی بر همه خلق را.

انما یوحی - همی پیغام آید .

فهل انتم - هیچ هستید شما؟

مسلمون - گردن نهادگان.

آنزنتکم - آگاهی دادم شمارا.

علی سواء - بر اشکارگی.

الساعة - رستخیز .

پاره ای از ترجمه های قرآنی که میر محمد باقر فیله‌هی وقف کرده است :^۲

(عکس شماره ۱۱)

در تمام موارد «أو» که به معنی «یا» است، به «تا» ترجمه شده است.

فانذار خاتم - چون در شوید.

انفسکم - تنهائ شما.

آمنوا - بگرویدند.

لم یندھبوا - بنروند.

یستأذننه - دستوری خواهند.

استان نوک - طلب دستوری کنند از تو.

فانذ - دستوری ده .

ما انتم علیه - آنچه شما بر آنید.

تبارک الذی نزل - پا کا خداوند آن

خدایی که فرو فرستاد.

۱- از این قرآن در ص ۴۶۷، ج ۱ بخش يك كتاب از آستارا تا استارباد یاد آوری شده

است. ۲- از این قرآن در ص ۴۶۸، ج ۱ بخش يك كتاب از آستارا تا استارباد یاد شده است.

أقاموا - بیای دارند .
 یفسدون - تباهی کنند.
 یدخلون - درمی روند.
 سوءالدار - بدی سرای.
 عقبی الدار - عاقبت سرای.
 متاع - برخورداری.
 نعم عقبی الدار - نیک سرانجام سرای.

بخش هفدهم

۱- جغرافیای تاریخی دیلمان و سیاهکل

زمین دیلمان جایی است محکم
 چو دیوانند گاه کوشش ایشان
 گروهی ناوڪ استبر دارند
 از آدم تاکنون شاهان بی مر
 نه آن کشور به بهروزی گشادند
 هنوز آن مرز دوشیزه به اندست
 بدان يك شاه کام دل نراندست
 «ویس ورامین فخرالدین گرگانی»

دیلمان سرزمین قوم دیلم است که در منطقه کوهستانی مشرق رودخانه سفید رود زندگی می کنند. حدشرفی این سرزمین از يك منزلی غرب کلارفراتر نرفته است. اما هنگامی که پسران بویه قدرتی یافتند و طبرستان را تسخیر کردند، این نام به منطقه کوهستانی میان قلعه شمیران تارم و دشت گرگان اطلاق شد. دیلمان امروز، شامل ناحیه کوچک سیاهکل در دشت و ناحیه کوهستانی دیلمان در جنوب آن است. جمعیت این بخش در زمان رابینو (۱۳۳۱ ه. ق.) به هزار ونهصد و هشتاد و چهار خانوار می رسید.^۱

۱- کیلان رابینو، ص ۲۷۸.

بخش دیلمان، از شمال به لاهیجان و آب سفید رود، از غرب به ییلاق زانکوه، یعنی سمام واشکور، از جنوب به خاک عمارلو و از غرب به رحمت آباد محدود می‌شود.

درازترین قسمت آن از شمال به جنوب سی و هفت کیلو متر و عرض آن از شرق به غرب بیست و سه کیلومتر است. خارج از حد جغرافیائی ییلاق و قشلاق، تپه‌های جنگلی در این ناحیه است که بیست و پنج کیلومتر و نیم وسعت آن است. اراضی سیاهکل، جزء خاک لاهیجان بود. خان دیلمان، به اجازه حکومت مرکزی، آن را خریداری کرد و به خاک دیلمان افزود.

دهکدهٔ برفجان، مرکز اصلی سیاهکل بود که در زمان رابینو (۱۳۳۱ ه. ق.) شصت درختانه داشته است. بازار، حمام، مسجد و امامزاده‌ای دارد. این دهکده در شانزده کیلومتری لاهیجان و ده کیلو متری کیسم و سی کیلو متری دیلمان است. برفجان در محل آبادی قدیم «بربرجان» بنا شده است. این دهکدهٔ قدیمی، طبق روایت محلی، زمانی هفتصد دکان قلابدوزی ابریشم داشته است.

ساکنان سیاهکل گیلک اند و به زبان گیلکی سخن می‌گویند. در حدود شصت تن یهودی در سال ۱۲۹۳ ه. ق. از رشت بدینجا آمدند و ساکن شدند.

مرکز اصلی دیلمان، دهکده‌ای به همین نام است^۱ که در دامنهٔ جنوبی نخستین رشته‌ای که میان گیلان و درهٔ شاهرود است بنا شده است. در زمان رابینو (۱۳۳۱ ه. ق.) ساکنان این دهکده به سیصد خانوار می‌رسید. بازاری در حدود سی دکان و مسجدی نوساز و درخت چنار زیبای کهن سالی، به نام «سلطان درخت»^۲ داشت که

- ۱- دهکدهٔ دیلمان در تقسیمات امروز، مرکز دهستان دیلمان بخش سیاهکل شهرستان لاهیجان است که در چهل و هشت کیلو متری جنوب سیاهکل و هیجده کیلو متری غرب امام و هفده فرسنگی شمال غربی قزوین است. ارتفاع آن از سطح دریا ۱۵۰۰ متر است.
- ۲- این درخت بر اثر فرسودگی فروافتاد. اراضی اطراف آن معروف به «دیر سلطان درخت» تا امروز معروف است.

مورد احترام اهالی بود. این دهکده بر خرابه‌های دهکدهٔ قدیمی دیلمان بنا شده است و کنار و گوشهٔ آن پاره‌های آجر زیاده‌دیده می‌شود. سنگهای تراشیدهٔ منقش که روزی پایه‌های ستون بوده نیز وجود دارد. در زمان رابینو، خرابه‌های هفت حمام قدیمی از زیر خاک بیرون آمده بود و تا امروز یکی از این حمامها که به دست میرزا علی میر بلوک تعمیر شده است، مورد استفادهٔ ساکنان این دهکده است. در محل مسجد جامع، آجرهای بزرگی یافته و در دیوار مسجد فعلی به کار برده‌اند. بر آنها عبارت «عمارت کیارکابزن»^۱ نقر بود. میرزا علی کیا در سال ۸۶۷ ه. ق. در دیلمان عمارت و باغی ساخت.

امیر حسام الدین فومنی قصبهٔ دیلمان را در سال ۹۰۹ ه. ق. خراب کرد. دهکدهٔ بیلمان که بیشتر جغرافی نویسان آن را در چهار منزلی هوسم و در همین فاصله از دولا ب دانسته‌اند، با نام این دهکده ارتباطی ندارد.^۲

ساکنان دیلمان

در کتاب مسالك الممالک، دیلمیان «نجیف و سبکسر و ناپاک» توصیف شده‌اند. اکثر اهالی خانواده‌هایی هستند که از قزوین بدینجا آمده‌اند. بازماندگان دیلمیان قدیم، زمستان را در دهکده‌های کلارده و چوشل و تابستان را در کلاچ خانی می‌گذرانند. ساکنان دهکده‌های دیلمان، بیشتر دیلمی بوده‌اند، ولی زمینهای خود را فروخته و به برفجان رفته‌اند.

در سالهای اول قرن اخیر، محمد رضاخان، عده‌ای از زندانیان را به دیلمان آورد و در آنجا جای داد. اینان چهار طایفه، به نامهای: تالش، گسگری، جهانگیری و اشکوری هستند.

کردان عمارلو، ساکن دیارجان و گولک و کوچی و کلتج باغ و غیاث آباد و

- ۱- این آجرها در دیوار مسجد دیلمان به کار رفته بود و اندازه‌های آنها را ذیل شرح مسجد دیلمان داده‌ام. ۲- گیلان رابینو، ص ۲۷۹.

زرد رود^۱ و تکام و تنگ رود و عین شیخ هستند.^۲ این کردان پیش از این کله دار بودند و تابستان را در زیر چادرهای سیاه، در کوه تورار به سر می بردند. مالیاتهای سنگین و خالی شدن جیب ایشان به دست مأموران دولتی، سبب شد که اینان ده نشینی را برگزیدند.

طایفه صوفی، از عمار لوبه دیلمان آمده اند و در زمان رابینو (۱۳۳۱ ه. ق.) از آمدن آنان پانزده سال گذشته بود.^۳

از گذشته دور دیلمان اطلاع زیادی در دست نیست. رستم - عموی بهرام ساسانی - مرزبان دیلمان و خراسان بوده است. در شکست ایرانیان در قادیسیه، چهار هزار سرباز دیلمی به مسلمانان گرویدند و در جنگ جلولا، یارویاور اعراب شدند و سپس در کوفه سکونت گزیدند.^۴ عده ای از ساکنان دیلمان، به دست حسن بن زید به مسلمانان گرویدند. ناصر الحق ابو محمد حسن بن علی نیز مجوسیان و بت پرستان دیلمان را به دین اسلام دعوت کرد. عده زیادی دعوت او را پذیرفتند و عده ای نیز در حفظ آئین مذهبی خویش کوشیدند. پس از اینها، علویان و کسانی که دعوی می کردند از اولاد علی علیه السلام هستند به دیلمیان پناه می آوردند و دیلمیان نیز به یاری ایشان بر می خاستند. در طول بیش از دو قرن یعنی از سال ۲۱۰ تا ۴۵۰ ه. ق. سلسله «جستانیان» بر خاک دیلمان حکمروائی داشتند. سلاطین این سلسله کم کم به زیر لوای اسماعیلیان آمدند و گاهگاهی ملوک استندار رستم دار زیر بازوی ایشان را می گرفتند و برپا می داشتند. پس از سقوط مرکز اسماعیلیان، یعنی قلعه الموت، سرزمین دیلمان حکمروایان زیاد پیدا کرد. در سال ۷۷۰ ه. ق. در حقیقت سلطان دیلمان، کیاسیف الدین کوشیج اسماعیلی بود که در مرجه کولی اقامت داشت و نه سال پس از این تاریخ به دست سربازان سید علی کیا کشته شد. پس از او، یکی دیگر از

۱- بفتح دال اول. ۲- دهکده های قشلاق و لور نیز کندنشینند. این دو دهکده با دهکده های عین شیخ و تکام و زرد رود و دیارجان جزء خاک پیر کوه بود. مشیر السلطنه این دهکده ها را جزء خاک دیلمان کرد. ۳- ۴۰۳- کیلان رابینو، ص ۲۸۱.

امیران کوشیج، در سال ۸۱۹ ه. ق. فرمانروای دیلمان شد. در همین تاریخ کیا - مسعود کیا و کیا جهان شاه کوشیج حکمرانان خرگام بودند. در سال ۸۲۰ ه. ق. سلطان بیه پیش، دیلمان را بد قلمرو خود افزود. در سنه ۱۰۰۰ ه. ق.، شاه عباس - اول گیلان را فتح کرد و حاکمی برای اداره امور این ناحیه تعیین کرد. در زمان آقا محمدخان و فتحعلی شاه، محمد رضاخان، از سرشناسان گیلان بود. این مرد همان است که هدایت خان را هنگام فرار از انزلی به لنکران، با یک گلوله، در قایق از پای در آورد.^۱

کالشها گله دارانی هستند که زمستان را در پای کوه، در نه یا ده کیلومتری جنوب سیاهکل و پائیز را در کلهات، یعنی ارتفاعات جنگلی میان سیاهکل و دیلمان، مانند: سرداب، آتشکی، ده بن و کندوم و تابستان را در بیلاق دیلمان می گذرانند. کالشانی که در این منطقه اند، به تیره های زیر تقسیم می شوند:

- ۱- کلاردهی. ۲- چهارچاهی. ۳- بوری. ۴- نظری. ۵- گسگری.
- ۶- لیه چاک. ۷- تالش کولی. ۸- در کی. ۹- سیسه کوه. ۱۰- چراغ کوه.
- ۱۱- صوفی.^۳

با اینکه تختگاه بیلاقی سادات کیا، در قسمت غربی خاک دیلمان دهکده سم (= شهر سم = شارسام) و در قسمت شرقی لوسن (در گاه امروز) بود، چنانکه از تاریخ سید ظهیر الدین مرعشی بر می آید، کار کیا سید محمد کیا و پسرش کار گیا میرزا علی کیا به دهکده دیلمان آمده و آنجا را تختگاه بیلاقی خود کرده و کاخ و باغ در آنجا ساخته اند. همین دهکده مرکز بیلاقی کار گیا سید احمد کیا نیز بوده است. با اینکه در دوران این فرمانروایان، دهکده دیلمان رو به آبادی می رفت، ظاهراً در زمان گذشته نیز آباد بوده و ساختمانهای قدیمی داشته است. سید ظهیر الدین از زلزله روز یکشنبه سیم شعبان موافق بیست و هشتم آذرماه قدیم سال ۸۸۹ یاد می کند و درباره دیلمان چنین می نویسد «در دیلمان بسیار از عمارات

۱- گیلان رابینو، ص ۲۸۱. ۲- بفتح دال وراء مشدد. ۳- گیلان رابینو، ص ۲۸۱.

کهنه بیفتاد، اما اهالی را خیر بود و بسیار مواضع دیلمستان از قلل جبال سنگهای عظیم بغلطید و بسیار مواشی را بدهلاک آورد.^۱

از اتفاقات مهمی که در دهکده دیلمان روی داده است، توقف طولانی رضا شاه در آنجا است. وی در آن وقت رضاخان میرپنج یا رضاخان سرتیپ، خوانده می‌شد. سربازان و اطرافیان میرزا کوچک خان در دوستون از گیلان برکوهستان دیلمان عقب نشینی کردند. یک ستون به دامنه دلفک رفت و ستون دیگری به املش رسید و از راه املش قصد رفتن به قزوین داشت. رضاخان سرتیپ در چنین حالی وارد دهکده دیلمان شد. مرکز اردو این دهکده بود و در حدود سه هزار سر باز با او بود و مدت سه ماه در دیلمان ماندند و یک بار هم از دیلمان با سربازان به دلفک رفت.

میرزا کوچک خان پس از دو بیست سر باز کشته دادن از آنجا فرار کرد و خود را به لاکان و کسما رسانید. خبر ستونی که از املش به قزوین می‌رفت، در دیلمان به رضاخان سرتیپ رسید. سربازانش از دیلمان به طرف سماس به مقابله رفتند. این ستون نیز پس از مقاومت‌هایی عقب نشینی کرد. رضاخان سرتیپ باز به دیلمان آمد و سربازان خود را به کلیشم فرستاد و بعداً خود از دیلمان، از راه کلیشم به انبوه قزوین رفت. در شکست میرزا کوچک خان، خالوقربان و احسان‌الله خان به خاک روسیه رفتند و خود او از گیلان به راه خلخال رفت.

مدتی را که سربازان رضاخان سرتیپ در دیلمان بودند، میرزا علی میر-بلوک که از سرشناسان دیلمان بود، آذوقه و مایحتاج ایشان را به شرح زیر روزانه به ایشان می‌داد:

نان ۱۵۰ من،^۲ روغن ۴ من، عسل ۴ من، گوشتی سی‌لش از نرهای بزرگ، جو ۲۵۰ من برای هشتصد رأس قاطر و اسب، گاه ۵۰۰ من، علف ۲۰۰

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۴۵۴. ۲- من دیلمان موازی هشت کیلو است.

بورمه و هنگامی که سربازان به سماس می‌رفتند چون لباس گرمی نداشتند، هزار نیم‌تنه برای ایشان تهیه کرد.

رضاخان ده سر از اسبان و امانده را در دیلمان گذاشت و میربلوک از آنها پذیرائی کرد و پس از یک سال آنها را به تهران برد و تحویل داد.

۲- آثار و بناهای تاریخی دیلمان

بقعه آقا سید احمد فرزند امام موسی الکاظم علیه‌السلام

در دهکده دیلمان بالای تپه در اراضی غزدرین^۱

بنای اصلی بقعه مربع شکل است و چهارطرف ایوان دارد. (عکس شماره ۱۲) عرض ایوانهای جنوبی و غربی ۲۷۲ و عرض ایوان شرقی ۱۷۰ و عرض ایوان شمالی ۱۳۰ سانتیمتر است. جلو هر ایوان ده ستون چوبین چهارسو است. (عکس شماره ۱۳) دوستون از ایوان شرقی لاج لنگری است (عکس شماره ۱۴) و زائده‌هایی چوبین بر آنها کوبیده‌اند که چوب علم بقعه را بر آنها قرار می‌دهند. تمام ستونها، سرستون دارد. این نوع تراش سرستونها را در محل «کولک»^۲ می‌خوانند، لبه ایوانها تمام تکامل تخته‌ای است که در محل «صراحی»^۳ می‌گویند.

بریکی از سرستونهای شرقی، این عبارات با مرکب نوشته شده است:

«زهجرت گذشته هزارو دو بیست نود هفت دیگر فزون آمدش

به عالم ز استاد غلام رضا چنین صنعت خوش برون آمدش

بتاریخ سلخ شهر رجب المرجب سنه ۱۲۹۷.

برستون مدخل ایوان، از طرف داخل با مرکب چنین نوشته‌اند:

«بر هر کسی که دوستی اظهار می‌کنم

خوابیده دشمنی است که بیدار می‌کنم

۱- بفتح غین و سکون راء. ۲- بضم کاف و فتح لام. ۳- بضم صاد.

از بسکه در زمانه یکی اهل درد نیست

اظهار درد خویش به دیوار می‌کنم

عبدالفانی محمدرضای تفنگ‌ساز قزوینی بتاریخ نهمذی‌القعده الحرام

۱۲۹۷ هـ.

در ورودی بقعه دولنگه، چوبین و ساده است و به طرف جنوب بازمی‌شود. صندوقی چوبین و ساده به طول ۱۹۲ و عرض ۱۴۱ و ارتفاع ۱۴۷ سانتیمتر در اطاقی به ابعاد چهار و نیم و چهارمتر است. سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی و پل کوبی است. حمالی در وسط اطاق بقعه است که بر دو ستون قطور هشت ضلعی متکی است.

اطراف بقعه حیاط محصور است. پاره‌ای از سنگ قبرهایی که در حیاط است بدین شرح است:

«وفات مرحوم مغفور رمضانعلی ولد مرحوم آقا جعفر ۱۲۶۷. نشانه‌ها:

سرو، مهر و تسبیح.»

«وفات مرحوم قربانعلی بیگ ولد فرضعلی بیگ شهر ذی‌القعده الحرام

سنه ۱۲۴۴. نشانه‌ها: سرو، مهر و تسبیح.»

در حیاط قبری کاشی کاری است. بر این کاشیها چنین نوشته شده است:

«وفات مرحوم مشهدی محمدعلی عبدالله‌زاده در تیرماه ۱۳۱۵ هـ.»

این کاشیها در شهر رشت ساخته شده و کار احمدپوریوسف است.

سنگی از مرمر که رنگ کدری دارد، در ایوان بقعه است که طول آن ۶۵ و

عرض آن ۲۲ سانتیمتر است. این عبارات بر حاشیه آن حک شده است:

«هذا المرقد المنور و التربة المعزز استاد القابل ... خلیفه بن سعادت

آئین سید علی بیگ توفی فی شهر محرم الحرام من [شهور] سنه

سبع و الف.»

حمام میر بلوک

در دهکده دیلمان

این حمام یکی از حمامهای قدیمی است که از زیر خاک بیرون آورده‌اند و پس از تعمیر و مرمتی که به دست میرزا علی میر بلوک شد به این نام شهرت پیدا کرد. این حمام با سه پله از سطح زمین به رختکن می‌رود. سطح رختکن ۵×۴ متر و حوض کوچکی برای پا شستن و یک در ورودی به حمام دارد. صحن حمام هشت ضلعی است، چهار ضلع آن بزرگ و چهار ضلع دیگر کوچک است که یکی در میان قرار گرفته‌اند. در یکی از اضلاع بزرگ خزینه آب گرم و سه صفا یا شاه‌نشین در سه ضلع بزرگ دیگر است. در یکی از اضلاع کوچک دری به «گرم‌درون» است که روی تون ساخته شده و گرمترین قسمت حمام است. در ضلع کوچک دیگر دری است که به خزینه آب سرد می‌رود. در صحن این قسمت تختگاه بزرگی ساخته‌اند. در ضلع کوچک سوم، دری است که به تنویرخانه و مستراح می‌رود. شالوده بنا از سنگ و دیوارهای آن از آجر است. ابعاد این آجرها ۴×۴×۲۱۵×۲۱۵ سانتیمتر است. پس از تعمیر میر بلوک، این حمام دوبار دیگر به دست آقای صدرالله خیرخواه تقوی که بازمانده میر بلوک است، تعمیر شده است. حمام تا امروز دائر است و سنت قدیم در پرداخت مزد حمام هنوز برجاست یعنی هر زن یک نان برای هر بار حمام و هر مرد عذب در سال نیم‌من گندم و هر مرد زن دار در سال یک‌من گندم بابت مزد می‌دهد.

مسجد میر بلوک

در دهکده دیلمان

این مسجد نیز به دستور میرزا علی میر بلوک تقوی در حدود صد و بیست سال قبل بر جای مسجدی قدیمی بنا شده است. مصالح اصلی بنا، آجرهای

کهنه قدیمی است که از اطراف و نقاط مختلف دهکده دیلمان از زیر خاک بیرون آمده است. ظاهراً این آجرها مربوط به کاخهای سلاطین کیائی است که در دیلمان برپا کرده‌اند. مقداری از این آجرها از پشت مسجد بیرون آمده و مربوط به کاخ سید رکابزن کیا بوده است.^۱ برپاره‌ای از آنها عبارت « عمارت رکابزن کیا» نقر بود. ابعاد این آجرها $۸ \times ۳۵ \times ۳۵$ سانتیمتر است. آجرهای نازکتری نیز در بنای مسجد بکار رفته بود که آنها نیز قدیمی هستند. ابعاد این آجرها $۲۲ \times ۲۲ \times ۴۲$ سانتیمتر یا $۲۵ \times ۲۰۵ \times ۲۰۵$ سانتیمتر بود.

بقعه ملاحیدر

دردهکده دیلمان

بنائی است چوبین و ساده که یک طرف آن ایوان دارد. ستونهای ایوان چهارسو و دارای سرستون است. سراسر بنا لیس است.

پلی آجری بر رودخانه پاشوران

بر سر راه اسپیلی به دیلمان

رودخانه‌ای که از نزدیکی اسپیلی و دیلمان می‌گذرد، معروف به رودخانه پاشوران است. بر روی این رودخانه، نزدیک دهکده دیلمان، پلی آجری یک - دهانه، ساخته بوده‌اند. این پل بر سر راه دیلمان به اسپیلی بوده است. امروز اثری ناچیز از پایه‌های دوطرف آن برجای است.

گنگهای سفالین قدیمی

دردهکده دیلمان

آب مصرفی دهکده دیلمان را از قدیمترین ایام با گنگهای سفالین (تنبوشه‌ها)، از چشمه‌های اطراف، مانند: سیاخانی، صوفیان سر و کوره بن

۱- دابینو نیز از این آجرها یاد کرده است. (گیلان دابینو، ص ۲۸۸)

به این دهکده آورده‌اند. سیاخانی و صوفیان سر نزدیک یکدیگرند و تا دیلمان چهار کیلومتر فاصله دارند. چشمه کوره بن در پنج کیلومتری دیلمان است. این لوله کشی قدیمی، امروز مورد استفاده اهالی دیلمان نیست.

باغ نو و عمارت کارگیا میرزا علی کیا

دردهکده دیلمان

سید ظهیرالدین مرعشی درباره این باغ و قصر چنین می‌نویسد «واقفاً در موسم بهار، دیلمان رشک روضه برین است. خصوصاً باغ نو که در آن مقام به‌طالع سعد احداث فرموده‌اند و گل و ریاحین بی‌شمار و درختان میوه‌دار، از هر نوع که اگر تعداد آن رود، به تطویل می‌انجامد، در آنجا نشانده. از جمله زراعت و لطافت آب و هوای آن بقعه مبارک که یکی آنکه اول شکوفیدن گل که از تحویل آفتاب به جواز است تا تحویل آفتاب به میزان، بلکه در سالهایی که هوا به اعتدال گذرد تا اوایل عقرب در آن بستان همیشه گل سرخ می‌باشد. چنانکه دسته دسته باغبان چیده می‌آرد و آنقدر نیز گاهی می‌شکوفد که در فصل خزان گلاب می‌کشند و به تحفه و هدایا نزد احبا و اخوان ارسال می‌دارند. غرض که چون روز چند به تفرج بهاریات و گشت و شکار مشغول شدند، بنیاد عمارتی فرموده، به اتمام آن سعی نمودند.»^۱

قبرمادر کارگیا سلطان محمد کیا

در لوسن دیلمان

سید ظهیرالدین تاریخ مرگ او را چنین ضبط کرده است و درباره مدفن او می‌نویسد «والده معظمه حضرت سلطانی روز چهارشنبه بیست و یکم شعبان موافق دهم آذرماه قدیم سنه ۸۵۹ به جوار رحمت رب العالمین پیوست و با حوران جنان همعنان گشت. او را در لوسن دفن کردند و قبه‌ای عالی جهت آن مرحومه بفرمودند ساخت و حفاظ را وظایف تعیین نمودند تا بر خواندن قرآن مداومت نمایند.»^۲

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۴۲۸. ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۲۷۷.

عمارت کارگیا امیر کیای گوکه در دهکده دیلمان

امیر کیای گو که از طرف کارگیا سلطان محمد، حاکم دیلمان بود و عمارتی در آنجا داشت که يك شب سلطان محمد را در آنجا پذیرفت.^۱ پس از اینکه کارگیا امیر کیای گو که در دوازدهم رمضان موافق چهاردهم آذرماه قدیم سنه ۸۶۱ فوت شد، پسرش میرزا شهرخ به جای پدر به حکومت دیلمان رسید.^۲

امامزاده محمد و امامزاده هادی پسران امام زین العابدین علیه السلام معروف به بقعه شاه شهیدان نزدیک دهکده شاه شهیدان دیلمان

بنای اصلی بقعه از خارج به طول ۱۰٫۵ متر و عرض ۷٫۱۰ متر است. دیوار جنوبی و شمالی و شرقی از آجر و دیوار غربی از سنگ و کچ و منحنی شکل بنا شده است. (عکس شماره ۱۵) آجرهایی که در این بنا بکار رفته به ابعاد ۲۰ × ۲۰ و قطر چهار سانتیمتر است. (عکس شماره ۱۶) بنا از داخل مدور و قطر آن ۲۵ سانتیمتر است. صندوقی چوبین که بدنه های آن تمام تنگه کاری است مرقدا را پوشانده است. طول آن ۲۱۰ و عرض آن ۱۲۸ و ارتفاع آن ۱۲۰ سانتیمتر است. قسمت بالای صندوق، حاشیه ای به عرض بیست سانتیمتر مشبك است. در ورودی بقعه قدمتی ندارد و این بیت برلنگه راست آن خوانده می شود:

«چو روز قیامت شود آشکار غلام علی را به دوزخ چه کار
۱۳۲۴»

این در به کفش کنی به طول ۹۸۰ و عرض ۳۳۰ سانتیمتر بازمی شود. در این کفش کن قبور سران محل است. طاق کفش کن و اشان کشی و پل کوبی با درزپوش است. در ورودی حرم دولنگه و به ارتفاع ۱۶۰ و عرض ۸۳ سانتیمتر است. (عکس شماره ۱۷) بردیوار حرم نقاشیهای مذهبی است. این صحنه ها با نقاشی متوسطی دیده می شود:

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۲۶۳. ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۲۸۶.

صحرای کربلا و کشته شدن امام حسین علیه السلام، ذوالجنح، حضرت علی اکبر، حضرت زینب، معراج پیغمبر و براق و ملائکه و شیر، جنگ ازرق شامی، زعفر جنی که به یاری حضرت حسین به صحرای کربلا آمده است و شمر با هفت پستان. بر سقف مدور گنبدی شکل بقعه، نقاشیهای قدیمی بارنگهای اصیل دیده می شود. وسط طاق خورشید است که شعاعهای بزرگ و کوچک از آن می تابد و پنج کل مدور که داخل آنها گل پنج پری است در فواصل شعاعهاست.

نقاشیهای مذهبی زیر بردیوارهای کفش کن است:

حضرت ابوالفضل، حضرت علی علیه السلام با قنبر، حضرت رضا و انگور زهر آلود، زهر دادن موسی بن جعفر در زندان، ضربت خوردن علی بن ابی طالب علیه السلام، حضرت ابوالفضل، زنده شدن شیران پرده و بردست راست در حرم علمی نقاشی شده است. شاخ گوزن (= گنج گار) بالای در ورودی آویخته است. دوطرف این در، دوستون چهارسوست که دونهش آن را پیخ زده اند. بام سراسر بنا، قسمتی آهن پوش و قسمتی لت پوش است. لبه بام سه پشته است. حیاط بقعه بسیار بزرگ و زمین آن قبرستان اهالی است. چند سنگ مرمر کوچک بر قبرها بود. مطالب زیر شرحی است که بردو سنگ دیده شد:

«وفات مرحوم مغفور دوستعلی ولد مرحوم میرزا علی سنه ۱۲۱۸.»

«وفات مرحوم مغفور قلی ولد مرحوم میرزا محمد سنه ۱۲۸۹. نشانه ها:

شانه و مهر نماز.»

مسجد چوبی نسبتاً قدیمی متصل به در ورودی حیاط بقعه است با پوشش سفالی.

(عکس شماره ۱۸) چند اصله درخت کهنسال ون (زبان گنجشک) نیز در اطراف بقعه دیده می شود.

بقعه بابا ولی یا مدفن قادر پیغمبر

در دهکده بابا ولی دیلمان

بنای اصلی بقعه اطافی است که طول و عرض داخلی آن ۳۸۰ × ۳۷۰ سانتیمتر

است. جلو ضلع شرقی ایوانی است که تکاثل دارد و ستونهای آن چهارسو است. طرف شمال و جنوب بقعه نیز ایوان است. سقف ایوانها و بقعه و اشان کشی و پل-کویی است و بام آنها سفالسر است. (عکس شماره ۱۹)

بر دیوارهای اطاق بقعه نقاشی کرده اند. این مجالس را بر این دیوارها می توان دید: جنگ حضرت قاسم با ازرق شامی، آمدن حضرت سیدالشهدا بر سر نعش حضرت علی اکبر، ام لیلی بر سر نعش حضرت علی اکبر، ضامن آهو، معراج رسول اکرم، (عکس شماره ۲۰) جنگ مسلم با کوفیان، حارث و دو طفلان مسلم و ام لیلی و حضرت علی اکبر. (عکس شماره ۲۱)

صندوقی در این بقعه است که بر آن نقاشی و کنده کاریهای ظریف است. (عکس شماره ۲۲) طول آن ۲۲۷ و عرض ۱۱۰ و ارتفاعش ۷۵ سانتیمتر است. صندوق بر پایه چوبینی به ارتفاع ۲۰ سانتیمتر از کف بقعه است. عرض قسمتی که کتیبه صندوق بر آن است ۳۱ و ارتفاع آن ۶۱ سانتیمتر و متن خود کتیبه به عرض ۲۰ و ارتفاع ۵۴ سانتیمتر است. بدنه قبلی و غربی صندوق تخته ای است. روی تخته را با رنگهای اصیل نقاشی کرده اند و سوره مبارک «یس» با مرکب سیاه بر حاشیه بالای صندوق به خط نسخ خوش نوشته شده است. بدنه شمالی و شرقی قاب بندی است، یعنی از بالا به پائین آلهای چوبین کوبیده و وسط آنها را با تخته های تنکه مانند پر کرده اند. (عکس شماره ۲۳) بر تمام این تنکه ها، یکسره کنده کاری ظریف است. در وسط بدنه شمالی صندوق کتیبه بسیار خوش خطی است که بالای آن تاریخ ۹۹۹ بارتنگ اکیلیل نوشته شده و این دوبیت در زیر آن حک شده است: (عکس شماره ۲۴)

«گذشتگان که درین خاکدان ویراند

خמוש مانده و بر حال خویش حیرانند

ز اهل قبر دردم این ندا در گوش جان آمد

که محضت خا [نه] داریم اینجامیتوان آمد»

در ورودی بقعه دولنگه بوده و کنده کاری ظریف داشته است که سال گذشته (۱۳۴۸ شمسی)، به سرت رفته است. چهارچوب این در قدیمی باقی است. بر قسمت بالای چهارچوب این کلمات با خط خوش نسخ خوانده می شود:

«خیر کرد این در باباولی علیه الرحمه را شاه مراد بن علی عمل احمد

زرگر لاهیجی زردرۀ بتاریخ شهر محرم اثنی اربعین والف.»

رابینو درباره این بقعه چنین می نویسد «بقعه باباولی، بنائی کوچک مربع شکل است که از سنگ بنا شده است. در این بنا قبر قادر پیغمبر است. ضریح آن چوبین است و یک رباعی بر آن حک شده است و تاریخ ۹۹۹ بر آن خوانده می شود. داخل این بنا دو سنگ قبر زیبا از مرمر است که دو قبر را پوشانده است. یکی از آنها نیری بیک^۱ مقتول در سنه ۹۹۵ و دیگری امام ویردی بیک متوفی ۱۰۱۴ قمری است. متولیان در یکی دواطاق متصل به امامزاده نشسته اند.»^۲

سنگهای قبور قدیمی که در ایوان و راهرو و حیاط بقعه هستند به شرح زیر اند:

سنگ مرمری داخل ایوان است که طول آن ۱۵۰ و عرض ۳۷ و ارتفاعش ۱۷ سانتیمتر است. بر حواشی سطح بالای آن چهارده معصوم با خط خوش ثلث بدین شرح حک شده است: (عکس شماره ۲۵)

«اللهم صل علی المصطفی محمد وصل علی المرتضی علی وصل علی البتول فاطمه وصل علی السبطین الحسن والحسین وصل علی زین العباد علی وصل علی الباقر محمد وصل علی الصادق جعفر وصل علی الکاظم موسی وصل علی الرضا علی وصل علی التقی محمد وصل علی النقی علی وصل علی العسکری الحسن وصل علی حجة القائم المهدی محمد صاحب الزمان صلوات الله و سلامه علیهم اجمعین الطاهرین الطیبین من آل طه و یس اللهم وال من والاهم و عاد من عاداهم و انصر من نصرهم و اخذل من خذلهم... و ارزقنا شفاعتهم و

۱- پیری بیک است نه نیری بیک. ۲- گیلان رابینو، ص ۲۸۷.

احشر نامعهم ... دولة محمد سيدالاولين والاخرين واغفر برحمتك يا
ارحم الراحمين .
قسمت بالای سنگ :

« كل من عليها فان ويبقى وجه ربك ذو الجلال والاكرام. »

متن سنگ :

« هذا [قبر] المبرور المغفور المرحوم المظلوم السيد الشهيد پيرى
بيك بن پيرى بيك تغمد الله بمغفرته و رضوانه فى تاريخ سنه نهصد و
نود و پنج . »

دروسط سنگ درمیان گل و بوته نشانه‌هایی به این شرح است :

خودی بر محفه و محفه بر پایه‌ای رحل مانند قرار دارد و به دوطرف آن
از پائین دومنگوله آویخته است. کرز، خنجر و درپائین سنگ نقش اسبی است
بادهانه کشیده و زین و برک و غاشیه و گرزى به طرف چپ نزدیک رکاب آویخته است و
شخصی جلوی اسب نشسته، ظاهراً مشغول عزاداری است. (عکس شماره ۲۶)
بر حواشی بالای سطوح عمودی سنگ « نادعلیاً مظهر العجایب » الخ، حک
شده است.

سنگ مرمر دیگری در ایوان است که این عبارات بر آن حک شده است :
« هذا المرقد المنور والتربة المعزز استاد القابل نادعلی بيك خليفه بن
سعادت ائین ... سيدعلی بيك توفى فى شهر محرم الحرام سنة اربع و الف. »
بر این سنگ نشانه‌های زیر است :

خود بر پایه‌ای رحل مانند، دو انگشتر، کمان سه‌چله و خنجری بزرگ در
وسط. (عکسهای شماره ۲۷ و ۲۸)

سنگ قبر مرمر دیگری زیر لبه ایوان شرقی بقعه است که طول آن ۱۷۰ و
عرضش ۳۸ سانتیمتر است. بر حاشیه آن دوازده امام و بر متن، عبارات زیر حک
شده است:

« هذا القبر المغفور مهدى بيك ابن حمزه بيك شاه عود (۴) فى غره
محرم سنه ۹۹۸. »

سنگ مرمر دیگری زیر دیوار راهروی بقعه است که طول آن ۱۱۰ و
عرضش ۳۴ سانتیمتر است. این عبارات بر آن حک شده است :

« تاريخ وفات مرحوم اماموردى بيك سنه اربع و عشر و الف هجرية
صد آه که روح در بدن نیست مرا

این بلبل باغ در چمن نیست مرا
یاران و برادران شما خوش باشید

کردم سفری که آمدن نیست مرا
ای چرخ فلک خرابی از کینه تست

بیداد گری شیوه دیرینه تست
ای خاک اگر سینه تو بشکافند

بس گوهر قیمتی که در سینه تست
دو سنگ قبر زیر در حیاط بقعه است:

« وفات مرحوم نقدعلی ولد مرحوم جعفر سنه ۱۲۴۰. »

« وفات مرحوم ملائی مراد ولد مرحوم عیسی خان ۱۲۷۲. »

امامزاده قاسم و امامزاده حمزه پسران امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده کوهس (= کوه پس) دیلمان

بنای اصلی بقعه با آجر است. کفش کنی در جلو یعنی سمت شرقی است که
طول آن چهار متر و عرض آن ۱۲۰ سانتیمتر است. طرف جنوبی بقعه بتازگی
حسینیه‌ای ساخته‌اند. (عکس شماره ۲۹) بردیوار بقعه که به طرف حسینیه است،
نقاشیهای مذهبی است. بردیوار کفش کن نیز نقاشیهای مذهبی است. مجلسهایی از

۱- رایینو نام این امامزادگان را می‌برد و به جای قاسم « کاظم » نوشته است. (گیلان
رایینو، ص ۲۸۹)

جهنم، ازدهای هفت سر، ابراهیم، مالک اشتر، مختار و علم باپردگانی نظیر کبک دیده می‌شود.

در ورودی بقعه که در ایوان شرقی است کنده کاریهای بسیار ظریف دارد. ارتفاع دهنه چهار چوب ۱۲۸ و عرض آن از داخل ۸۰ سانتیمتر است. ارتفاع لنگه درها ۱۷۰ و عرض هر يك ۴۳ سانتیمتر است. (عکس شماره ۳۰) هر لنگه شامل چهار پاسار و دوتنکه است. بر دو تنکه بالای هر دولنگه کتیبه‌هایی بسیار خوش خط حاک شده است. این يك بيت بر لنگه دست راست است: (عکس شماره ۳۱)

«بعیش و ناز درین جامخانه عالی

هزار سال نشیناد صاحب منصور»

بر لنگه دست چپ این بیت حاک شده است: (عکس شماره ۳۲)

«بسال نهصد و سی شد تمام اینخانه

که باد چشم بد از منظرو در او دور»

با خطی بسیار ریز زیر این بیت رقم استاد چنین است:

«عمل استاد احمد بن محمود دروگر بونی»^۱

این در به اطاقی به ابعاد ۵ × ۵ متر باز می‌شود. جمال قطوری در وسط سراسر

بنا کشیده شده و بر ستونی قطور که وسط اطاق است، متکی است.

دو صندوق چوبین ساده که با پارچه پوشیده شده، در این اطاق است، طول یکی ۱۸۹ و عرض آن ۱۱۳ و ارتفاعش ۱۱۰ سانتیمتر و صندوق دیگر به طول ۱۷۸ و عرض ۹۶ و ارتفاع ۱۱۰ سانتیمتر است.

بر دیوار این اطاق نقاشیهای مذهبی به این شرح دیده می‌شود:

آمدن زعفر جنی به یاری حسین بن علی علیه السلام، موسی بن جعفر در زندان هارون، جنگ مسلم با کوفیان، اسرای صخرای کربلا، حارث و دو طفلان مسلم،

۱- بون از دهکده‌های رودبار محمد زمان خانی است.

قتلگاه و ضامن آهو. عمل مشهدی آقاجان لاهجانی ۱۳۴۲ قمری.

سقف بقعه و کفش کن و اشان کشی و از رو پل کوبی با درزپوش است. لبه بام دوپشته و زیر پشته در اطراف بقعه شیر سر نصب شده است. سراسر بام سقال است که چند سال پیش آقاملا محمد حسن خادمی آنها را تعویض کرده‌اند.

در حیاط بقعه سنگ قبری است که کنده کاری و خط نستعلیق بسیار زیبایی دارد. این سنگ به طول ۱۰۳ و عرض ۵۰ سانتیمتر است. این عبارات بر متن سنگ دیده می‌شود:

«وفات مرحوم مغفور مبرور آقا حسینقلی ولد مرحوم کربلانی حسن

طالش کلی^۱ فی سنه ۱۲۵۵.

بر حاشیه سنگ این ابیات است:

«صد حیف که از صف جوانان رفتم

وز آمدن جهان پشیمان رفتم

بردم دل پر ز حسرت خود بر خاک

ناکام بری نچیدم از جان رفتم

نخل قد من بود چه سرو آزاد

از تیشه کین بی سرو سامان رفتم

چون بر فرس عمر نکردم جولان

با مرکب چوبین ز میدان رفتم»

نشانه‌هایی که بر این سنگ است: مهر، تسبیح و شانه می‌باشد.

چنار کهن سالی که در حیاط بقعه بوده بر اثر فرسودگی افتاده و فعلاً چناری

چند شاخه به جای آن است. درختان ون (زبان گنجشک)، بقعه نیز کهن سال هستند.

۱- طالش کل بضم کاف، از دهکده‌های دیلمان است.

بقعه سیدسرا

بر قلعه کوهی نزدیک دهکده سیدسرای دیلمان

این بقعه چوبین و لت پوش، بر بالای رشته کوهی است که مسلط به جلگه کیلان است. از بالای این کوه، اگر هوا مه آلود نباشد، یکی از زیباترین مناظر کیلان را می‌توان دید. می‌گویند در این بقعه‌های چوبین پنج تن از سادات به‌خاک سپرده شده‌اند که سه تن از ایشان مرد و دو تن زن هستند. اطراف بناها، چنداصله درختان کهن سال است. این بقعه مانند بقعه‌های تورار و کرده کول و فیروزکوه جزء بقاعی است که بر بالاترین قلعه کوه ساخته شده‌اند.

امامزاده هادی بن موسی بن جعفر علیه‌السلام
در دهکده میکال دیلمان

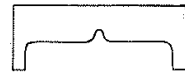
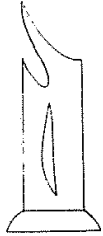
بنای اصلی بقعه هشت ضلعی است که هر ضلع طاقما مانند‌ی دارد. طرح داخلی بنا نیز هشت ضلعی است. میان هر یک از اضلاع داخلی، طاقچه‌ای بنا کرده‌اند. طول هر یک از اضلاع داخل ۲۴۸ سانتیمتر است. مصالح اصلی بنا آجرهائی است به ابعاد ۲۲×۲۲×۴۵ سانتیمتر که با گچ بند کشی شده‌اند. پی اصلی بنا سنگ رودخانه است. میان حرم قبری از گچ و آجر به طول ۲۲۸ و عرض ۱۸۰ و ارتفاع ۱۳۴ سانتیمتر است. سقف بنا گنبدی شکل و سفیدکاری است. در ورودی حیاط بقعه و در ورودی حرم دولنگه، چوبین و ساده است. گنبدی آجری، با کمر بند نسبتاً بلندی بر روی بنا زده‌اند و بالای آن را عرقچین مانند کاشی‌کاری کرده‌اند. پائین کمر بند گنبد بر بالای دیوارهای بقعه، سطح صافی است که آبروی گنبد است. (عکس شماره ۳۳)

داخل بقعه، بردیوارها مجالس نقاشی مذهبی است، این مجالس به ترتیب از این قرارند:

- ۱- میکال، دهی از دهستان دیلمان بخش سیاهکل و دیلمان، شهرستان لامپجان ۷ کیلومتری شرق دیلمان. (فرهنگ جغرافیائی ایران)

معراج رسول اکرم، حضرت علی علیه‌السلام در گاهواره دهان اژدها را پاره می‌کند، حضرت امام زین‌العابدین در بستر بیماری، حضرت ابراهیم در حال قربانی کردن اسماعیل، حضرت موسی بن جعفر در زندان، حضرت علی اکبر در قتلگاه، حضرت امام رضا در مجلس مأمون، حضرت ابراهیم خلیل در آتش، حضرت ابوالفضل سوار بر اسب، حضرت قاسم در مجلس عروسی و حارث و دو طفلان مسلم. جلو در ورودی بقعه چندین سنگ قبر مرمر نسبتاً قدیمی است که قدیمی‌ترین آنها مورخ ۱۱۹۷ ه. ق. است. این سنگها به ترتیب از این قرارند:

«وفات مرحوم زلف‌قار (= ذوالفقار)
ولد میرزا علی ۱۲۵۶. نشانه‌ها: مهر،
تسبیح، فیچی و آلاتی بدین اشکال.»



«وفات مرحوم میرزا حسن ولد غلام‌علی سند ۱۲۶۳. نشانه‌ها: مهر،
تسبیح و رحل.»
«وفات مرحوم نهال‌چمن جوانی آقا رمضان‌علی ولد مرحوم نظر‌علی ۱۲۵۶.
نشانه‌ها: سرو، مهر، تسبیح و شانه.»
در حاشیه:

«ای خاک‌تیره دلبر ما را عزیز دار

کاین نور چشم‌ماست که در بر گرفته‌ای

افسوس قراخان چو گل باغ امید

از صرصر مرگ زود بر غارت رفت

آن تازه گل گلشن اهلیت کرد^۱

از باد خزان دهر با رحمت رفت

در ماتم وی برادر و خویشان را

هوش از سر و خون زد دل

از پیر خرد چه سال فوتش جستم

حیران شد ازو بخانه فکرت رفت

بای ادب از میانه برداشت روان

گفتا خردم بجانب جنت رفت»

«وفات مرحومه سکینه خانم بنت

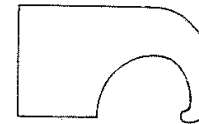
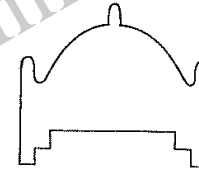
مرحوم اسمعیل خان ۱۲۲۳. نشانه‌ها:

دو انگشتر، تسبیح، مهر نماز،

یک زوج گوشواره، سینه ریز،

قیچی، آفتابه، هکن وکن، بینیکی و

این نشانه‌ها.»



«وفات مرحوم آقازینا عابدین (= زین العابدین) ولد مرحوم علی گل ناوی

۱۲۴۱. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه و سرو.»

«وفات مرحومه علیاحضرت پری زادخانم بنت مرحوم عالیشان صفی‌خان-

سلطان فی جمادی الاولی ۱۲۱۰. نشانه‌ها: سینه ریز، مهر نماز، تسبیح و

دو گوشواره.»

«وفات مرحوم مصطفی بیگ ولد الله ویردی سلطان انبارلو ۱۱۹۷. نشانه‌ها:

مهر نماز، تسبیح، شمشیر، خنجر، نیزه واسب.»

«وفات مرحوم عباسقلی ولد مرحوم آقا محمد سنه ۱۲۳۹.

ای مرگ هزارخانه ویران کردی

در ملک ویران خاکی جان کردی

نشانه‌ها: مهر نماز، تسبیح، کمان حلاجی و هشته.»

سه سنگ قبرنسبه قدیمی درحیات بقعه بدین شرح دیده شد:

«وفات مرحوم مغفور الله ویردی سلطان ولد مرحوم خدا ویردی بیگ

۱۲۱۵.

گر من گنه جمله جهان کسردستم

لطف تو امید است که گیرد دستم

گفتی که بروز عجز دست گیرم

عاجز تر ازین مخواه کا کنون هستم»

«وفات مرحوم الله بداشت ابن کر بلائی نقدعلی ۱۲۴۳. نشانه‌ها: مهر نماز،

تسبیح، انگشتر، شانه، قلمدان و رحل.»

«وفات مرحومه مغفوره جواهر بنت سبزه علی سنه ۱۲۶۰.»

تونل زیرزمینی

دهکده میکال دیلمان

این تونل یا سمج کد گویا فرارگاه قدیمی دهکده میکال یا فرارگاه قلعه

قدیمی این دهکده بوده است، یکسر آن در طویل حاجی طهماسبی معروف

به پورمهدی است و یکسر آن لب رودخانه است.

سنگ دنگ

در اراضی کشتزار دهکده نوروزمحلله دیلمان

در این اراضی چهار سنگ تشرائیده و طبیعی است که تقریباً بد طول ۸۰ و عرض و

ارتفاع ۵۰ سانتیمتر است. وسط این سنگها گودالی نیم کره شکل کنده اند.

قطر دایره یکی از گودالها ۳۱ و عمق آن ۱۷ سانتیمتر بود. (عکس شماره ۳۴)

اهالی نوروزمحلله می گویند که اینها سنگهای دنگهای برنج کوبی است و به همین

مناسبت خرابه‌های این منطقه را که آثار فراوانی دارد، به این نام خوانده‌اند.^۱ در میان خاکپها، جوش کوره آهنگری زیاد است. شاید روزی چندین دکان آهنگری در این جا بوده است. سفال شکسته زیادی در این محل و اراضی کشتزار اطراف آن است.

بقایای حمام قدیمی

در نزدیکی سنگ دنگ نوزومحله دیلمان

حمامی قدیمی بر ساحل چپ دره‌ای کم عمق که از شرق اراضی سنگ دنگ می‌گذرد، قرار دارد. در خرابه‌های این حمام آجری درست نیافتیم که ابعاد آن را اندازه‌گیری کنیم. قطر این آجرها $۴۳ \times ۵۳ \times ۶۰$ میلی‌متر بود. اهالی می‌گفتند که شمع جهان خانم در حدود صد و پنجاه بار از آجرهای این حمام را برای ساختمان خود، به اسپیلی برده است. آب حمام با کنگهای سفالین از چشمه «لبار» می‌آمده است.

قرآنی خطی

در دهکده بنه زمین نزدیک پیرکوه

قرآنی است بزرگ و خطی ساده بدون جدول و حاشیه. این قرآن را بنده ندیدم.

بقعه آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم علیه السلام

یا امامزاده توران بر فراز قلعه کوه توران

این بقعه که بنایی مربع شکل و گنبدی مدور دارد بر فراز کوهی بلند است که در ۲۶۰ درجه در جنوب جنوب غربی قلعه فیروز کوه قرار گرفته و از اطراف نمایان است. در اصلی بقعه رو به جنوب است و طرفین آن دو سکو دارد و طاقنما مانندی

۱- نظیر این گودال در سنگ به صورت مخروط ناقص که قاعده آن در بالا است، در سرپل زهاب، منطقه ریجاب کرمانشاهان و نزدیک غار چشمه سهراب بر سر راه کرمانشاه به دینور، زیاد دیده شده است که تماماً آتشدان می‌باشند. با توجه به وضع منطقه و آثار مشهود در اطراف این گودال، ظن قوی می‌رود که آتشدان باشد نه سنگ دنگ.

بر بالای در است. دوسکوی دوطرف و راهروی وسط با سنگهای قبور فرش شده است. طرف چپ نمای جنوبی، پلکانی است که بر بام می‌رود و طرف راست این قسمت طاقنمایی است که قرینه سازی کرده‌اند. بام بنا از دو قسمت تشکیل می‌شود. قسمت وسط گنبدی مدور و اطراف گنبد لت پوش است. (عکس شماره ۳۵) مصالح بنا، آجر و گچ است و طرح بنا در نقشه نشان داده شده است. جلوبنا دودرخت و کهن برپاست که شاخهای بزرگوهی و گنج گاو (= گاو کوهی = گوزن) که سابقاً بدانها کوبیده بودند، امروز پوست درخت مقداری از آنها را در خود گرفته است. (عکس شماره ۳۶) در ورودی بقعه که ساکنان دهکده‌های اطراف برای آنها ارزش زیاد قائلند، نه قدیمی است و نه ظرافتی دارد و اغلاط فراوان در متن نوشته‌های آن دیده می‌شود. با خط بد نسخ کننده کاری زیادی بر این دولنگه به این شرح شده است:

بر حاشیه لنگه دست راست:

«بسم الله الرحمن الرحيم نصر من الله وفتح قريب ومن يتوكل على الله فهو حسبه افوض امرى الى الله ان الله بصير بالعباد يا غافر الخطايا يا كاشف البلياء يا منتهى الرجاء يا مخرج العطايا يا واهب الهدايا يا رازق البرايا يا قاضى المنايا يا سامع الشكاي يا باعث البرايا يا مطلق الاسارى يا ذا الحمد والثنا يا ذا الفخر والهيما (؟) يا ذا المجد والعلايا يا ذا العفو والرضا يا ذا المن والعطايا يا ذا القضا يا ذا العز والبقا يا ذا الآلاء والنعم اللهم انى اسئلك باسمك يا صانع يا واضح يا رافع يا صانع يا سائل يا جامع يا شافع يا واسع يا موسع يا صانع كل مصنوع يا خالق كل مخلوق يا رازق كل برايا يا مملك كل مملوك يا كاشف كل مكروب.»

حاشیه پائین همین لنگه

۱- شاید: خفایا.

« یا ناصر کل مخدول یا ساتر کل معیوب یا ملجاکل... »

وسط لنگه دست راست:

« یا علی دریا بیا علی دریا بیا نادعلیا مظهر العجایب تجده عون لك فی-
النواب کلهم وغم سینجلی بعظمتک یا الله بعزتک یا الله بقدرتک یا الله
بجلالتک یا الله نبوتک یا محمد و بولایتک یا علی یا علی بنی عربی و
رسول مدنی و اخیه اسد الله مسمی بعلی و بزهره بتول^۱ و باهر ولدتها و
بسبطه و شبله الحلالی و بسجاد و الباقر و الصادق حق و بموسی و علی و
تقی و نقی و بذی العسکر و الحججة و القائم بالحق الذی یضرب بالسیف^۲
بحکم الازللی صلواتی و سلامی الف نهار و لیال و غدو و عشی اجب الیوم
دعائی و ترحم جمراتی کل الهی و ولی و تقبل لمقبول حسن رب دعا عزرت
بعلی و علی و علی^۳ اللهم صل علی محمد و آلهم الطیبین انظاہرین و
حجة المقبولین المعین یا علی مدد یا علی مدد.»

بردماغه از طرف داخل این بیت بی وزن و بی قافیه، حک شده است:

« در آستانه بهرزه باز مکن

چون در آئی بکبر سجده مکن^۴»

بر چهارچوبه طرف راست در از سمت داخل:

« قل یا ایها الکافرون - لکم دینکم ولی دینی.»

بردماغه همین در از طرف صحن:

« بسم الله الرحمن الرحیم الم نشرح لك صدرك - الی ربك فارغب.»

بر چهارچوب بالا از داخل:

الهی بحق محمد الهاشمی و آله و حرمت ابرار هم لك خشع یا علی مدد.»

۱- در متن با طاء مؤلف نوشته است. ۲- در اصل با صاد نوشته است.

۳- عربی بی سروهی است. ۴- ترکیب صحیح این بیت این طو است:

در مسجد بهرزه باز مکن چون در آئی بجز نماز مکن

بر همین چهارچوب از طرف صحن:

لك الحمد یا [ذا] لوجود و المجد و یعلی (والعلی) تبارکت تعطی (۴)

وصل علیه مادعاك و موحدنا جاك الخیار رابع (۴) یا مفتاح الابواب...»

حاشیه لنگه سمت چپ:

بسم الله الرحمن الرحیم و به نستعین اللهم انی اسئلك بأسمك یا کریم یا
رحیم یا علیم یا حکیم یا مقیم یا عظیم خلصنا من النار یا رب یا سید السادات
یا مجیب الدعوات یا قاضی الحاجات یا رافع الدرجات یا معطی مسئلات
یا غافر الخطیئات یا قابل التوبات یا سامع الصلوات یا دافع البلیات یا
خیر الغافرین یا خیر الفاعلین یا خیر الناصرین یا خیر الوارثین یا خیر-
الحامدین یا خیر الذاکرین یا خیر المنزلین یا خیر المحسنین یا من له
العز و الجمال یا من له القدر و الکمال یا من له الملك و الجلال یا من هو
الکبیر المتعال یا من هو منشیء السحاب الثقال یا من هو شدید العقاب
یا من عنده حسن الثواب یا من عنده الكتاب اللهم انی اسئلك باسمك
یا خانان یا منان یا دیان یا برهان یا سامع الصلوات یا غفران.»

وسط لنگه سمت چپ:

« یا علی ادرکنی یا علی ادرکنی انا فتحنا لك فتحاً مبیناً - نصرأ عزیزا.
هذا عمل استاد غلامحسین ابن مرحوم زین العابدین کلشمی غفر الله
ذنوبه سنه احدى و خمسين و مائتان بعد الف وقف هذا محمود بن محمد.
خان بسم الله الرحمن الرحیم لیلاف قریش - من خوف بسم الله الرحمن-
الرحیم الم تر کیف فعل ربك باصحاب الفیل - و جعلهم كعصف ما کول.
صدق الله یا علی ولی الله یا علی ولی الله.»

بر چهارچوبه سمت چپ از طرف داخل:

« تولیج اللیل فی النهار - ترزق من تشاء بغیر حساب یا مفتاح الابواب یا

رازق الانام.»

بر همین چهارچوب از طرف سخن:

«قل اللهم مالك الملك توتي الملك من تشاء» انك على كل شيء قدير.
طرف شرقی سخن اطاقی است که بر در ورودی آن عبارات زیر است:
بر لنگه دست راست:

«الهی بخرمت قدریمبر بحق حیدز و اولاد حیدر از جرم خادم بیچاره
بگذر الهی تراشنده را رحمت کنی - مقامش بقردوس جنت کنی.
همایت [کذا] کننده را یا ذوالجلال غنی کن مراد رازمال حلال بعون
الله تعالی.»

بر لنگه دست چپ:

«نظر لطف خدا ام شامل مهر علی است

وز ره صدق و صفا باعث خیر جلی است

سنه احدى و خمسين و مأتان بعدالف

وقف نمود این در را استاد نظر علی

بجهة مرحوم مهر علی کلیشمی غفر الله له ذنوبه و جزاه ائمه فی یوم

الحشر والنشور.»

از قدیم جسد مردگان را بدین بقعه می آورده اند و در قبرستان اطراف آن به خاک

می سپرده اند. سنگ قبرها بیشتر مرمر سفید بود و قدیمی ترین آنها تاجائی که این
جانب دقت کرد به سال ۱۲۲۰ ه. ق. می رسید. اینک شرح پاره ای از این سنگها:

«وفات مرحوم مغفور محمد قاسم ولد مرحوم محمد یوسف ۱۲۲۰.»

«وفات مرحوم خداویردی سلطان ولد مرحمت پناه الله ویردی سلطان

۱۲۲۱. نشانهها: مهر، تسبیح، شانه، دو تپانچه، قمه، شمشیر و اسب.»

«وفات مرحوم دانیال ولد علی خان ۱۲۲۲

ای خاک تیره دلبر ما را عزیز دار

این نور چشم ماست که دربر گرفته»

«وفات مرحومه مغفوره امی کلثوم خانم بنت مرحوم الله ویردی سلطان

شهر رجب ۱۲۲۲

ای که بر ما بگذری دامن کشان از سر اخلاص الحمدی بخوان

نشانهها: مهر، تسبیح، قیچی، بینیکی، سجاده و هکن و کن.»

«وفات مرحوم الله بداشت ولد حسنعلی ۱۲۳۳. نشانهها: گرباز، بیل و

گاجمه.»

«وفات نهال چمن جوانی علی اکبر بیک ابن عالیشان عبدالله بیک ۱۲۳۸

ای جان پدر هیچ نداری خبر من

کز گردش ایام چه آمد بسر من

من تازه گلنی بودم اندر چمن دهر

نشکفته فروریخت همه بالویر من

نشانهها: مهر، تسبیح، انگشتر و رحل با قرآنی بر آن.»

«وفات مرحوم ملاعلی خان ولد کربلائی حاجی ۱۲۴۰. نشانهها: مهر،

تسبیح، شانه و دوانگشتر.»

«وفات مرحوم خدیجه بنت ملاحیدر فی شهر شوال ۱۲۴۱.»

«وفات مرحومه ریحان خانم بنت

مرحوم الله ویردی سلطان ۱۲۴۳.

نشانهها: مهر، تسبیح، دوانگشتر،

سینه ریز، آفتابه، قیچی، بینیکی،

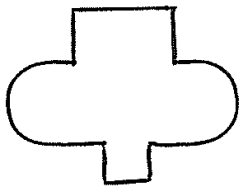
هکن و کن، کشکول و نشانه ای

بدین شکل که شناخته نشد.»

«وفات مرحوم آقاییک ولد مرحوم حسن خان بیک ۱۲۴۸

صد حیف که از صف جوانان رفتم

از تیشه کیسن بی سر و سامان رفتم



نخل قد من بود چو سرو آزاد

ناکام بری نچیدم از جان رفتم

بردم دل پر ز حسرت خود درخاک

وز آمدن جهان پشیمان رفتم

در بالای این سنگ بزرگ دو سنگ کوچک است که بر آنها «هوالعلی و

هوالباقی» حک شده است.

«وفات مرحوم آقا ظهراب علی ولد مرحوم آقا قربان علی ۱۲۵۱.

نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه، سجاده، تبر، دهره و گلدانی دروسط.»

«وفات مرحوم علی اکبر بیگ ولد مرحوم سهراب خان ۱۲۵۳. نشانه‌ها:

مهر، تسبیح، شانه سجاده، خنجر، اسب با شمشیری آویخته به آن، دو

تپانچه، دبه باروت و ساچمه.»

«وفات مرحوم میرزاخان ولد مرحوم محمد ۱۲۶۰. نشانه‌ها: مهر،

تسبیح، تفنگ، تپانچه، تبر و چوبدستی.»

«وفات مرحوم کر بلائی غلامعلی ولد مرحوم الله‌وردی ۱۲۷۱. نشانه‌ها:

مهر، تسبیح، انگشتر، قلمدان، رحل، سروشکسته و شانه.»

«وفات مرحوم مغفور ملاقاسم ولد مرحوم ملاکاظم سنه ۱۲۷۳. نشانه‌ها:

مهر، تسبیح، شانه، قلمدان و رحل.»

«وفات فرضعلی ولد استاد قربان ۱۲۷۷. نشانه‌ها: انگشتر، مهر،

تسبیح و شانه.»

«وفات مرحومه فاطمه بنت آقا آشور علی ۱۲۸۱. نشانه‌ها: مهر، تسبیح،

دو عدد انگشتر، بینیکی، هکن وکن و آفتابه.»

«وفات مرحوم اوستاد قربان حداد ابن کر بلائی شاه ولد ۱۲۸۹.»

«وفات مرحوم حسنقلی ولد کر بلائی علی حسین ۱۲۹۲. نشانه‌ها: مهر،

تسبیح، شانه، سجاده، تفنگ، دو تپانچه و آلتی نظیر تپانچه لوله بلند.»

«وفات مرحوم حسین ولد موسی خان تنکابنی ۱۲۹۵. نشانه‌ها: مهر،

شانه، تسبیح، خنجر و چوبدستی.»

سنگهای قبور دیگری که تاریخ آنها مؤخر بر سنوات بالاست زیاد است،

از ذکر آنها خودداری شد. ظاهراً ساکنان اطراف به این امامزاده زیاد اعتقاد دارند و

جسد مردگان خود را از دورترین نقاط واز بدترین راهها، بدین جا می‌رسانند.

غارهای دلفک

کوه دلفک در جنوب جنوب شرقی رشت ودر ۲۶۰ درجه جنوب جنوب غربی

اسپیلی و ۲۹۰ درجه از قله فیروز کوه است. ارتفاع آن از ۲۴۰۰ تا ۳۰۰۰ متر است و

در آنجا دو غار است. در یکی از آنها یخ و در دیگری جانوران و آدمیان سنگ شده

دیده می‌شود. کاپیتان «مکنزی»^۱ در سال ۱۲۷۶ ه. ق. (۱۸۵۹ م.) این دو غار را دیده

است و درباره آنها می‌نویسد:

در یکی از این غارها که نزدیک قله است یخ بلوری فراوان بود و در دومی

چیزی جز استلاکسیت فراوان نبود که مردمان خوش‌باور رحمت‌آباد گمان کردند

اینها مجسمه آدمیان و جانداران است.^۲

راه‌های قدیمی خاک دیلمان

درخاک دیلمان راه‌های قدیمی فراوان است و روزی دیلمان بر سر راه اصلی

گیلان بوده است. پیش از اینکه راه کنونی گیلان ساخته شود، برای ورود به خاک

گیلان، دوراه اصلی بود: راه گیلان بیه‌پس، از تارم و خلخال و ماسوله می‌گذشت و

به فومن و گسکر و سایر بخشهای گیلان بیه‌پس می‌رفت. راه گیلان بیه‌پس، از

قزوین به رودبار و دیلمان و لاهیجان یا اشکور و رانکوه (= رحیم‌آباد) منتهی

می‌شد. از همین راه قزوین به لاهیجان، شاه‌عباس در سال ۱۰۰۰ ه. ق. خود را

به لاهیجان رسانید. احتمال دارد در سفر سال ۱۰۲۱ ه.ق. بازگشت او به قزوین از راه رانکوه و اشکور بوده است. چه مؤلف عالم آرا می نویسد که او از رودس به قزوین رفته است.^۱ همین مؤلف از راه دیلمان که از کنار رودخانه شیم رود می گذرد و به کیلان بیه پیش وارد می شود، نیز یاد کرده است.^۲

راه قدیمی سیاهکل به دیلمان

قبل از اینکه به دستور شاه عباس اول این راه ساخته شود، راهی قدیمی بر ساحل چپ یا راست شیم رود وجود داشته است. راه کنونی مالرو از سیاهکل به شب خسب لات (= شاغوزلات) - توتکی - بالا رود که تی تی کاروانسرا در اینجا بنا شده است - سالارزمین - حمزپرد^۳ - سرداب که کاروانسرای قدیمی نیز در اینجا است - لارخانی^۴ - دیلمان می رود.

راه قدیمی باباکوه از سیاهکل به دیلمان

قسمت اول این راه کنار رودخانه شیم رود است و از محل های سیاهکل - شب خسب لات (= شاغوزلات) - توتکی - بالا رود می گذرد. از بالا رود راه باباکوه از کنار تی تی کاروانسرا جدا می شود و به لش کیج^۵ - باباکوه - اغوزچال^۶ - تولدره - آتشکی^۷ - چلمه رود^۸ - سنگ ریز - لارخانی - دیلمان می رود.

راه قدیمی دیلمان به قزوین

به دستور شاه عباس اول این راه قدیمی دستکاری و مرمت شد و پل عظیم و عجیب انبوه را بر روی رودخانه شاهرود بر سر همین راه ساختند. این راه از

۱- عالم آرا، ج ۲، ص ۸۵۳. ۲- عالم آرا، ج ۲، ص ۴۶۲. ۳- بفتح حاء
مهمله و ضم پ. ۴- بکسر راء. ۵- بفتح لام. ۶- بفتح الف. ۷- بکسر
تاء. ۸- بفتح ج.

محل های زیرین می گذرد: دیلمان - باباولی - فیکورسر^۱ - شاداران - زین پشته - ایترگی - باجه سرا - کلیشم - نواخانی - کرپی انبو - کین گیرین - دستگرد - تله کما سار - سیاسنگ - احمدخانی - سیردر - رودخانه انگشتک - الوک - گردنه نیاق - تر تین^۲ - اسماعیل آباد - قزوین.

راه قدیمی دیلمان به املش

چندین فرسنگ از این راه در زمان شاه عباس اول ساخته و مرمت شد و پل عظیمی از آجر بر رودخانه املش نزدیک بلوردکان زدند و در همین محل کاروانسرای عظیمی به سبک کاروانسرای کیلان ساختند. این راه از محل های زیرین می گذرد: دیلمان - کومس^۳ (کوپس)^۴ - نیاوول - زیل بره - سیدسرا - شیرچاک - دیلمان دوراه - نانش کوه - زردشتان - خسیل دشت - خرکال - میان لنگه - هلی دشت - بلوردکان - حسین آباد - لات لیل - کهلستان - املش. از خسیل دشت راهی به امام^۵ - چاکرود - بنه زمین - پیر کوه - تورار - کلیشم و از آنجا به قزوین می رود که دنباله آن در شرح راه دیلمان به قزوین آمده است.

راه قدیمی دیگری از دیلمان به املش

این راه در تابستان و زمستان باز و قابل استفاده است و آمد و رفتی دارد و از نقاط زیر می گذرد:

دیلمان - کومس - نیاوول - زیل بره - لارنه - گنج گوپشته - لیارو - سرلیل - آتسه سره - لات لیل - املش. شاید از همین راه کارگیا میرزا علی کیا پسر سید محمد کیا در سال ۸۸۵ ه. ق. به دیلمان رفته است. سید ظهیر الدین می نویسد:

«روز شنبه بیستم ربیع الاول موافق بیست و دوم شهریور ماه قدیم، عازم بیلاق

۱- Feyguresar ۲- بفتح تاء و کسر راء. ۳- بکسر میم. ۴- بفتح پ. ۵- بضم الف اول.

دیلمان گشتند. شب یکشنبه به قریه سرلیل نزول همایون واقع شد. همین روز یکشنبه به طالع سعد، به دیلمان تشریف فرمودند.^۱ سالهای بعد نیز کارگیا میرزاعلی کیا از همین راه به رانکوه (= رحیم آباد) بارها رفته است. نگاه کنید به صفحات ۴۴۶ و ۴۵۵ و ۴۵۷ تاریخ کیلان و دیلمستان سید ظهیرالدین مرعشی.

راه قدیم دیگری

از دیلمان به رحیم آباد

دیلمان - کومس - آشورآباد - دیارجان - بویه (بوئی) سیاخلوک^۲ - شوک^۳ (= شپوک) - پلام^۴ - پلام رود (= پلورود) - رحیم آباد.

راه آهتکوه (= عطاکوه)

از دیلمان به لنگرود یا لاهیجان

دیلمان از سرمرز^۵ تا، ترین^۶ - لیل - فورده^۷ - سرچشمه شاهخانی - اتاکوه (= عطاکوه) - دیوشل - لنگرود یا لاهیجان.

راه نو

از سماسم به رودسر

این راه ظاهراً در سال ۸۴۰ ه. ق. ساخته شده است. هنگامی که میان کارگیا امیرسید احمد و کیاناصر کیا اختلاف پیدا شد به کارگیا امیرسید احمد گفتند چون کیاناصر کیا در رانکوه (= رحیم آباد) است، از راه رانکوه به رودسر رفتن پسندیده نیست مبادا که از کیاناصر کیا حرکتی ناشایست دیده شود. بدو گفتند «که در این جنگل راه پیدا کنیم و بسازیم چنانکه به کنار پلورود بیرون رویم. از آنجا

۱- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۴۲۶. ۲- بضم خاء. ۳- بفتح شین و واو. ۴- بضم پ. ۵- یعنی از سر تیره کوه. ۶- بکسر تاء و فتح یاء. ۷- بفتح راء و کسر دال.

به رودسر تشریف فرموده آید. فرمودند که خوش باشد، همچنان باید کرد. الغرض برقله کوه راهی بساختند و آن سال از آن راه به کیلان تشریف بردند و آن طریق اکنون (سال ۱۸۹۴) بر جاست و راه نو می خوانند.^۱ سال بعد نیز کارگیا امیرسید احمد از همین راه از سماسم به کیلان رفت.^۲ تابستان سال بعد کارگیا رضا کیا پسر امیرسید احمد از رودسر، از راه نو به سماسم رفت.^۳ کیامحمد سپهسالار اشکور «بالشکر ديلم به راهی. که از آن راه مردم رودسر به سماسم عبور داشتند، متوجه رودسر شد.»^۴ کارگیا رضا کیا یکبار دیگر پس از شکست در کیلان، از این راه متوجه سماسم شده است.^۵ راینو درباره این راه می نویسد که راه نو راهی است که از سماسم به رانکوه^۶ می رود، این راه را کارگیا سید احمد در سال ۸۴۰ هجری بساخت. این راه در بالای تیره کوه است و سپس از جنگل می گذرد و به کنار پلورود ختم می شود.^۷

راه کنار سفیدرود به دیلمان

از کنار سفیدرود به دیلمان، راهی قدیمی است که از نقاط زیر می گذرد: قهوه خانه کتله^۸ این قهوه خانه قبل از ساختن سد سفیدرود، بر سر گذار این رودخانه بود. محل آن در دو کیلومتری رستم آباد، سر راه منجیل به رشت، بر ساحل چپ رودخانه بود. توتک بن (= توتکی) - سندس^۹ - چلده بر^{۱۰} - چره^{۱۱} - چلکاسر^{۱۲} - دره دشت^{۱۳} - چمل^{۱۴} - لیاوول سفلی - سوسف^{۱۵} - بره سر^{۱۶} - پشت کلا - فاش - آسیاب بر - دیلمان.

۱- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۲۲۹ و ۲۳۰. ۲- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۲۳۲. ۳- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۲۳۴. ۴- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۲۳۶. ۵- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۲۴۵. ۶- اگر منظور راینو از رانکوه، رحیم آباد امروزی است صحیح نیست زیرا ناصر کیا که با امیرسید احمد دشمنی داشت در رانکوه بود. اگر مقصود از رانکوه ناحیه رانکوه است، باز صحیح به نظر نمی رسد زیرا هر راهی ابتدائی و انتهائی می خواهد و انتهای این راه رودسر امروزی بوده است. ۷- کیلان راینو، ص ۲۸۳. ۸- بفتح کاف و کسر تاء. ۹- بکسر سین و دال. ۱۰- بکسر چ و دال و فتح باء. ۱۱- بکسر چ و تشدید راء. ۱۲- بکسر چ. ۱۳- بفتح دال و راء. ۱۴- بضم ج و میم. ۱۵- بکسر سین و دو. ۱۶- بفتح باء و سین.

باقی بناها و آثار تاریخی خاک دیلمان

- ۱- بقعه نیارول در دهکده نیارول دیلمان.^۱
- ۲- بقعه بندبن در دهکده بندبن دیلمان. آستانه‌ای قدیمی است و کالشهای اطراف سمam بدان سوگند یاد می‌کنند.
- ۳- بقعه زردره در دهکده زردره دیلمان. بقعه ایست چوبین، طرف در ورودی آن ایوانی دارد. صندوقی چوبین ساده در وسط بنای اصلی است. سراسر بنا و ایوان لت‌پوش است.
- ۴- بقعه عین‌شیخ در دهکده عین‌شیخ دیلمان. بقعه ایست چوبین، که یک طرف آن یعنی طرفی که در ورودی بقعه در آن است، ایوان دارد. بام بقعه و ایوان لت‌پوش است.
- ۵- بقعه تالش‌کول در دهکده تالش‌کول دیلمان. بقعه ایست چوبین و لت‌پوش.
- ۶- بقعه خانمزبیده در دهکده تنگه رود دیلمان. بنائی است چوبین با بامی لت‌پوش.
- ۷- غار کاش‌کوه در پشت دهکده تالش‌کول دیلمان. غاری است که در میان بند و پرتگاهی است. از راه میان‌سرای‌شیدان و بعد اسپهبدان، می‌توان بدان راه یافت. احتمال دارد در این غار آثاری از گذشته‌ای بسیار دور پیدا شود. رابینو از این غار یاد کرده است.^۲
- ۸- بشکفته‌سنگ، نزدیک دهکده ملومه^۳ دیلمان. شکافی عمیق و طولانی در کوه است. چون طبیعی است، از نظر آثار تاریخی اهمیت چندانی ندارد. شاید چاه نزدیک ملومه ارزش تاریخی داشته باشد.
- ۹- بقعه زیارتگاه نزدیک دهکده زیارتگاه دیلمان.

۱- کیلان رابینو، ص ۲۸۹. ۲- کیلان رابینو، ص ۲۸۳. ۳- بضم میم اول.

قبرستانهای قدیمی خاک دیلمان

- ۱- قبرستان قدیمی در مرادتپه نزدیک سیاکاربن.^۱ از این قبرها دستبند و گوشوارطلا و مجسمه‌های مار و سنگ‌پشت‌گلی و سفالین و گوزن سفالین، به دست آمده است.
 - ۲- قبرستان قدیمی پیله‌شاه نزدیک دهکده پیله‌شاه دیلمان.
 - ۳- قبرستان قدیمی اروشکی نزدیک دهکده اروشکی دیلمان.
 - ۴- قبرستان قدیمی آقاسیدمحمد طرف شمال‌شرقی دهکده لنگل^۲ دیلمان. از این قبرها مجسمه‌های فلزی گوزن و گل (قوچ وحشی)، بیرون آمده است.
 - ۵- قبرستان قدیمی زرکول^۳ در شمال‌غربی دهکده آسیاب‌بر دیلمان. از این قبرها گوشوار و انگشتر طلا، کشف شده است.
 - ۶- قبرستان قدیمی ایشه‌کوه در شمال دهکده ایشه‌کوه دیلمان. از این قبرستان مجسمه‌کل سفالین، در آورده‌اند.
 - ۷- قبرستان قدیمی لورتخت^۴ نزدیک دهکده لور دیلمان.
 - ۸- قبرستان قدیمی در شمال دهکده لور دیلمان. از این قبرها مجسمه‌قورباغه، گوزن فلزی، قمه و تیر و کمان به دست آمده است.
 - ۹- قبرستان درسوگل^۵ در شمال‌شرقی دهکده قشلاق دیلمان. از این قبرها جامهای شیشه‌ای بلورین به قطر ۱۰ سانتیمتر، به دست آمده است.
 - ۱۰- قبرستان قدیمی در محمد سالار نزدیک دهکده سیاکاربن دیلمان. از این قبرها مجسمه گوزن‌گلی و کاسه‌های گلی، پیدا شده است.
 - ۱۱- قبرستان قدیمی در سیاه‌کوه دیلمان. برای رسیدن به این قبرستان از امام^۶ به خوش‌خانی و از آنجا به سیاه‌کوه می‌رود.
- ۱- بضم باء. ۲- بفتح لام و ضم کاف. ۳- بفتح زاء. ۴- بکسر زاء. ۵- بضم سین و کاف. ۶- بضم الف‌اول.

۱۲- قبر باباملحد سرراه سیاهکل به دیلمان میان راه کاروانسرای سرداب تا فیکورسر. محتمل است اینجا گور یکی از سران اسماعیلی باشد.

۱۳- قبر باباملحد در سمت جنوب بقعه باباولی دیلمان. اینجا نیز ممکن است گوری یکی از بزرگان اسماعیلی باشد.

۱۴- قبرستان قدیمی در سمت جنوبی بقعه باباولی که به قبرستان باباملحد معروف است. از این قبرستان سپروشمشیر بیرون آورده اند.

۱۵- قبرستان قدیمی در یهودی محله دیلمان. فعلاً از یهودیان و بناهای ایشان آثاری برجای نیست. سنگهای ساختمانی در اراضی این محله قدیمی، بسیار است. این سنگها طبیعی است و تراشی ندارد. از کوه نقاره کول با کنگک، آب بدینجا آورده بوده اند. سفال فراوان در اراضی اطراف دیده می شود.

۱۶- قبرستان قدیمی خرساخانی^۱ در دهکده دیلمان. از این گورها مجسمه های سفالین گل و گنج گاو (= گوزن) و بز کوهی، در آورده اند. در کوه مقابل این قبرستان گنگهای^۲ زیاد است که دنباله آن به خرساخانی می رود. مسلماً روزی از این چشمه، آب بدینجا می آمده است.

گنگهایی که در صفحات دیلمان با آنها لوله کشی کرده اند. به طول ۳۴ سانتیمتر و قطر دایره طرف گشاد آن ۱۳ و طرف تنگ آن ۹ سانتیمتر است.

تی تی کاروانسرا

بر سر راه سیاهکل به دیلمان

بر ساحل راست رودخانه شیم رود بر سر دو آب شیم رود و باباکوه، کاروانسرائی قدیمی از سنگ رودخانه و آجر و گچ غربالی، بنا شده است. بانی این بنا ظاهر آ زنی به نام «تی تی»^۳ است. در میان زنان خاندان سادات کیائی و اسماعیلوند، افرادی به نام تی تی بوده اند.

۱- بفتح خاء. ۲- «کنگک» بضم کاف اول و سکون نون و کاف دوم، نوعی تنبوشه دراز و باریک است. ۳- «تی تی» در لهجه گیلکی به معنی «شکوفه» است.

زنی به نام «سلطان تی تی» صندوق مزار میر شمس الدین را در محله اردوبازار لاهیجان، ساخته است. در محل معروف است که بانی این کاروانسرا عمه شاه عباس به نام «تی تی»، بوده است. این بنده هیچگونه سندی درباره این زن نیافتم. این کاروانسرا که فعلاً در آبادی بالارود است، هیچگونه استفاده ای از نظر کاروانیان ندارد. ساکنان محل، گاو و گوسفند در آن جا می کنند.

دیوارهای خارجی این کاروانسرا به قطر ۸۱ سانتیمتر و تا ارتفاع ۱۴۰ سانتیمتر از سنگ رودخانه با ملات گچ چیده شده اند، باقی دیوار با آجر و گچ غربالی است. (عکس شماره ۳۷) آجرهایی که در این بنا به کار رفته اند به ابعاد ۱۹٫۵ × ۱۹٫۵ × ۴٫۵ (عکس شماره ۳۷) آجرهایی که در این بنا به کار رفته اند به ابعاد ۱۹٫۵ × ۱۹٫۵ × ۴٫۵ سانتیمتر است. عرض در ورودی کاروانسرا ۲۴۰ سانتیمتر است. از این در به فضائی سرپوشیده با طاقی مدور آجری، وارد می شویم. (عکس شماره ۳۸) طرفین این فضا دویوان است. میان هر یک از ایوانها مدخلی به اطاقهای طرفین است. از این فضای سرپوشیده که طول آن شش متر و ارتفاعش تا زیر طاق، نیز شش متر است به حیاط کاروانسرا می توان رفت. وسط حیاط حوضی مدور بوده است که امروز اثر کمی از آن باقی است. آب از دو چشمه کاشکو و یکبارک^۱ با کنگک به این حوض می آمده و با طاق^۲ از زیر در ورودی کاروانسرا خارج می شده است. در چهار کنج کاروانسرا، چهار اطاق ۳ × ۳ متر است که درهای ورودی آنها، دارای مدخلی سرپوشیده و به شکل پنج ضلعی است که دوضلع بیرونی آنها درازتر از سایر اضلاع است. (عکس شماره ۳۹) مقابل در ورودی، در ضلع دیگر کاروانسرا، شاه نشین مانندی است که عرض دهانه آن ۴ متر است. دو در ورودی در طرفین این شاه نشین است که هر یک به اطاقی که چسبیده به اطاقهای کنجی است، می رود. (عکس شماره ۴۰) در ضلع شرقی و غربی کاروانسرا میان اطاقهای زاویه، دو مال بند است. شکل اصلی کاروانسرا مربع و هر یک از اضلاع آن ۲۰ متر است.

طاق فضای سرپوشیده متصل به در ورودی و اطاقهای اطاقهای زاویه آجری و

۱- بفتح باء و راء. ۲- مجاری فاضل آب زیرزمینی که طاق آن را با آجر می زده اند.

مدوراست. طاق اطاقهای طرفین فضای سرپوشیده نزدیک در ورودی و طاق مال - بندها و طاقهای شاه نشین و اطاقهای طرفین آن و طاقهای فضاهای جلو اطاقهای زاویه جناقی زده شده است. (عکس شماره ۴۱)

کاروانسرای سرداب

سرداب سیاهکل به دیلمان

این کاروانسرای نسبتاً قدیمی در دو فرسنگ و نیمی کاروانسرای تپه تی است. از بانی آن خبری در دست نیست. نزدیک کاروانسرا قهوه‌خانه معمولی برپاست و در جوار آن چشمه آبی گواراست. با اینکه چندین بار به عزم مطالعه و بررسی در راه سیاهکل به دیلمان رفتیم ولی موفق به عکسبرداری و اندازه‌گیری از این کاروانسرا نشدیم.

حمز اپرد

نزدیک کاروانسرای سرداب

بر آب شیم‌رود نزدیک کاروانسرای سرداب وزیر دست آن، پلی قدیمی از آجر ساخته بوده‌اند که فعلاً قسمتی از پایه‌های آجری آن در طرفین رودخانه دیده می‌شود.

دژها و قلعه کوتیهای خاک دیلمان

«کوتی» در لغت دیلمی به معنی تپه است. دهکده‌های قدیم خاک دیلمان، به شکل قلعه بر بالای این ارتفاعات ساخته می‌شدند. نزدیک دهکده‌های قدیمی که تا امروز برجایند، یک یا دو قلعه کوتی است. این قلعه کوتیها معمولاً کنار رودخانه یا نزدیک به چشمه‌ای پر آب است و از چشمه‌هایی که دور بوده‌اند با کنگک، آب بدین قلعه‌ها آورده‌اند.

دژها بر قلل سنگی منفرد که معمولاً اطراف آنها پرتگاه و بند است، بنا شده و مستحکمتر از قلعه کوتیها ساخته می‌شد و برای دفاع آماده‌تر بود.

۱- کافر قلعه: در جنوب دهکده ایشه کوه دیلمان که یک طرف سنگ کوه را تراشیده‌اند و بالای آن را قلعه ساخته‌اند.

۲- برج تله‌گلو: سمت شمال دهکده آسیاب بر دیلمان. اطراف این برج را حفاری کرده‌اند، آب انبارمانندی بیرون آمده است.

۳- کافر قلعه: در دهکده عین‌شیر دیلمان. آثاری نظیر حمام در آن باقی است.

۴- کافر کول: نزدیک دهکده سیاسر دیلمان.

۵- قلعه کوتی کومس (= کوه‌پس): در دهکده کومس دیلمان. پشت دهکده، سرداب نوروز محله.

۶- قلعه کوتی میکل: نزدیک دهکده میکل دیلمان.

۷- قلعه کوتی بالا و پائین: در دهکده قشلاق دیلمان. در طرف جنوب ده دو تپه مجزا در یک رشته کوه است که بر سر آن آثار بنا و سنگهای فراوان و سفالهای لعابدار، دیده می‌شود.

۸- کهنه خونا مقر: تپه ایست در جنوب دهکده نوروز محله دیلمان. آثار سفال فراوان بر این تپه دیده می‌شود.

۹- شالان دورور: تپه ایست در نزدیکی دهکده نوروز محله دیلمان. سفال شکسته فراوانی در اطراف آن دیده می‌شود.

۱۰- زنگبارخانی: نزدیک دهکده نوروز محله دیلمان. در اطراف این چشمه سفال شکسته و آجرپاره فراوان است.

۱۱- قلعه کوتی: در دهکده دیلمان. اطراف خرابه‌های این قلعه سفال شکسته زیادی دیده می‌شود.

۱- بفتح تاء و گاف. ۲- یعنی مقر و جای خانه‌های کهنه و قدیمی.

قبرستانهای قدیمی پیرکوه

در پیرکوه از دهکده‌های فاراب عمارلو
که از نظر آبریز جزء خاک دیلمان است

- ۱- بقعه سوکوتی با قبرستان قدیمی آن، در جنوب دهکده پیرکوه.
- ۲- امامزاده سید ابوالقاسم با قبرستان قدیمی آن، در بهار نشین.
- ۳- قبرستان سرچال در بنه زمین دو کیلومتری پیرکوه.
- ۴- بقعه کلک^۱ با قبرستان قدیمی آن، در غرب پیرکوه.
- ۵- قبرستان قدیمی اشتهامرز در غرب کلک پیرکوه.
- ۶- قبرستان و حمامی قدیمی در چاکرود پیرکوه.

قلعه‌ها و قلعه گوتپای پیرکوه

- ۱- قلعه قاسم چاک^۲ در کلک پیرکوه.
- ۲- قلعه‌ای قدیمی به نام «سولاخ سنگ» در غرب پیرکوه.
- ۳- قلعه کوتی در دهکده بنه زمین دو کیلومتری پیرکوه.
- ۴- قلعه‌ای قدیمی در خرو^۳ از دهکده‌های فاراب عمارلو.

۳- آثار و بناهای تاریخی سیاهگل

بقعه آقاسید اسماعیل و آقاسید ابراهیم فرزندان امام موسی الکاظم
علیه السلام در سیاهگل محله سیاهگل

بنای اصلی بقعه اطاقی است با دیوارهای آجری به طول ۵۲۵ و عرض ۴۵۵
سانتیمتر. در ورودی بقعه شمالی و به بلندی ۱۷۰ و پهنای ۸۰ سانتیمتر است. بر در
ورودی این عبارات را ابتدا از چوب بیرون آورده و بر روی در چسبانیده‌اند:
بر لنگه سمت راست:

- ۱- بفتح کاف و لام.
- ۲- بکسر میم.
- ۳- بفتح خاء و راء.

«یا قاضی الحاجات یا رفیع الدرجات.»

«یا مفتح الابواب یا مسبب الاسباب.» (عکس شماره ۴۲)

بر لنگه سمت چپ:

«یا ولی الحسنات یا غافر.»

«یا مفتح الابواب یا مسبب الاسباب.» غلط حک شده. (عکس شماره ۴۳)

در سه جهت اصلی دیگر نیز سه در ورودی است و بالای این درها پنجره‌های
مشبک چوبین تعبیه شده است.

دو صندوق چوبین قدیمی در امتداد هم در این اطاق است. (عکس شماره ۴۴)
میان این دو صندوق راهرو مانندی است که در طرف شرقی آن در ورودی و در غرب
پنجره‌ای مشبک به پهنای ۹۳ و بلندی ۲۰۰ سانتیمتر است. (عکس شماره ۴۵)

مجموع اینها دارای سقفی واحد مشبک و گهواره‌ای است. طول صندوقها
۳۳۰ و عرض آنها ۲۲۸ و ارتفاعشان ۱۱۲ سانتیمتر، و ارتفاع قسمت سقف گهواره‌ای-
شکل ۱۰۸ سانتیمتر است. پایه‌هایی که طاق بر آنها استوار است، در عرض صندوقها
می‌افتد. در شرقی دولنگه‌ایست و عرض چهارچوب دولنگه از داخل ۵۲ و ارتفاع
آن ۱۰۶ سانتیمتر است. بر چهارچوب بالای در راهروی میان دو صندوق، این
عبارات با خط خوش نسخ و مرکب نوشته شده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم»

هر که درین روضه در آید بصدق

هست دعایش به یقین مستجاب

هر کس که بدرگاه تو آید به نیاز

محروم ز درگاه تو کی گردد باز

العبد المذنب الاحقر محمد سعید دیلمانی.

بر لنگه سمت راست این عبارات با مرکب نوشته شده است:

«تاریخ وفات محمد حسین بیک فرزند مرحوم کلوبک (?) در روز دوشنبه

بیست و هشتم جمادی الاول سنه ۱۱۳۷.

کتیبه‌ها و کنده‌کاریهای صندوقها نیز مانند درها نوعی تازه است. یعنی کتیبه‌ها و نقشهارا قبلاً کنده و تهیه کرده‌اند و سپس روی بدنه صندوقها چسبانیده‌اند. کتیبه صندوق شمالی به این شرح است:

«بسم الله الرحمن الرحيم»

هم محمد رضا و والد او عامل ابن ضریح بابرکات

کرد صادق سؤال تاریخش گفت تاریخات

کردگارا بجزمت شهدا بندگانرا بر آوری حاجات

خاصه بر مؤمنان صاحب خیر روز محشر [مبند راه] نجات

از تواریخ هنر فرودیک (?) بر محمد و آل او صلوات

کتبه محمد لاریجانی عطاء دیلمانی سنه ۱۱۱۵.

دروسط بدنه جنوبی صندوق شمالی، آیاتی از کلام الله مجید به این شرح است:

«بسم الله الرحمن الرحيم يس - تا - تنزيل عزيز رحيم . والله لا اله الا

هو الحى القيوم - تا - هو العلى العظيم.»

بر بدنه شمالی صندوق جنوبی، آیاتی از قرآن مجید به این شرح است:

«تادعالياً مظهر العجايب - تا - يا على يا على يا على.» (عکس شماره ۴۶)

دروسط:

«بسم الله الرحمن الرحيم يس والقرآن الحكيم - تا - على صراط مستقيم.»

بالای سطر دست راست افقی باخط ریزتر از متن، چنین نوشته شده است:

«این مشهد منور سادات العظام سید کیامکی معمور ساخته است.»

قسمت پائین:

«عمل استاد میر حسن در تاریخ سنه احدی خمسين وتسعماية.»

میان سقف بقعه سرکشی (= حمالی) کشیده و واشانها را بر روی دیوارها و

این سرکش استوار کرده‌اند. روی واشانها پل کوبی با درزپوش است.

چهار طرف بقعه ایوان دارد. جلوه‌ریک از ایوانها، هشت ستون با سرستون است. لبه بام چهارپشته است. طاق ایوانها، واشان کشی و از رو پل کوبی با درزپوش است. طول ایوانها ۱۰٫۵ متر و عرض آنها ۲٫۱۰ سانتیمتر است. لبه ایوانها تکائیل مشبک و در ورودی ایوان نیز مشبک است.

بنای بقعه در جنگلی از درختان کیش و آزاد است. علم بندی بقعه شب اول

محرم و علم و اچینی روز عاشورا بعد از ظهر است. اطراف بقعه قبرستانی است که

سنگهای قبور آن مؤخر بر سال ۱۲۰۰ ه. ق. است. پاره‌ای از آنها بدین شرح‌اند:

«وفات مرحوم مغفور مبرور آقامحمد حسین ولد مرحوم احمد آقانارزی

فی غره رمضان ۱۲۱۳. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه، انگشتر و رحل.»

«وفات مرحوم کر بلائی قربان ولد مرحوم شمسى ۱۲۲۰. نشانه‌ها:

مهر و تسبیح.»

«وفات مرحوم حاجی بابا ولد مرحوم کر بلائی نصیر صفی آبادی ۱۲۲۱.

نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.»

«وفات مرحوم میر زاهشم ولد مرحوم بر خوردار بیگ دیلمانی ۱۲۲۹.

نشانه‌ها: مهر، تسبیح، انگشتر، شانه، قلمدان و اسب.»

بقعه پيله همشیره خانم^۱

در همین محل بقعه دیگری به نام پيله همشیره خانم یعنی همشیره بزرگ،

است. اطافی است زگالی با صندوقی چوبین بزرگ در وسط. سقف بقعه واشان کشی و

پل کوبی است. چهار طرف بقعه ایوان دارد. سقف ایوانها نیز واشان کشی است و بعضی

قسمتهای آن پل کوبی با درزپوش است. هر ایوان هفت ستون چهارسو با سرستون

دارد. لبه بام دوپشته و بام بنا، سفال‌سراست. سه سرداب عظیم در این بقعه است.

۱- «پيله» در لهجه گیلکی به معنی «بزرگ» است.

بقعه کوچه همشیره^۱

بقعه کوچه همشیره یعنی همشیره کوچک، بنائی ساده و گلی است. ایوانی جلو در ورودی است. لبه بام پره‌ای وبام آن سفال‌سراست. این بنا در میان جنگلی از درختان کیش است.

بقعه سیدابونصار بن موسی بن جعفر علیهما السلام
در دهکده پائین مالفجان سیاهکل

بنای اصلی زگالی و شامل یک اتاق و چهار ایوان است. صندوقی بزرگ ساده تخته‌ای در وسط اتاق است. چهار طرف ایوان دارد و هر ایوان دارای شش ستون هشت‌ضلعی با سرستون است. تکاثل ایوان تخته‌ای است. سقف ایوانها و بقعه و اشان کشی و از رو پل کوبی با درزپوش است. لبه بام سه‌پشته و بام سفال‌سراست. در ورودی ایوان و بقعه، شمالی است و پنجره کوچکی طرف شرق بقعه دارد. این بقعه میان انبوهی از درختان کیش و آزاد است. محیط یکی از درختان کیش ۱۲۵ سانتیمتر بود.

بقعه آقاسید بازو

در بالامحله مالفجان سیاهکل

بنای اصلی بقعه اطاقی زگالی است که چهار طرف آن ایوان دارد. هر ایوان دارای پنج ستون چهارسو با سرستونهای قدیمی است. صندوقی ساده تخته‌ای، در میان اتاق است. سقف بقعه و اشان کشی و پل کوبی است. سقف ایوانها پل کوبی ندارد. سراسر بام لت‌پوش است. بنای بقعه در میان جنگل انبوهی از درختان کیش و آزاد کهنسال است. علم‌بندی این بقعه سوم محرم و علم‌واچینی شب قتل امام حسن علیه السلام یعنی عصر بیست‌وهشتم صفر، است.

۱- «کوچه» در لهجه گیلکی به معنی «کوچک» است.

بقعه آقاسیده محمد بن امام موسی الکاظم علیه السلام
در بالامحله مالفجان سیاهکل

این بنا بر سر بلندی و مسلط بر بیجارهای اطراف است. بنای اصلی، اطاقی زگالی است که سه طرف شرقی و شمالی و جنوبی ایوان دارد. هر یک از ایوانها دارای هفت ستون چهارسو است. لبه ایوانها، تکاثل کوتاه مشبك است. صندوقی چوبین و ساده در میان اطاق، قبر سیده محمد را پوشانده است. در ورودی بقعه شرقی است و از طرف غرب پنجره‌ای دارد. سقف اطاق و اشان کشی و پل کوبی است. سقف ایوانها فقط و اشان کشی است. لبه بام دارای شیرسر و سه‌پشته است. سراسر بام سفال‌پوش است. بنای بقعه در میان جنگلی از درختان کیش و آزاد است. علم‌بندی این بقعه سوم محرم و علم‌واچینی آن عصر عاشورا است.

بقعه آقاسید رضا بن امام موسی الکاظم علیه السلام
در بالامحله مالفجان سیاهکل

بنائی ساده با ایوانی جلو در ورودی است. این ایوان شش ستون با سرستون دارد. سقف بقعه و ایوان و اشان کشی و پل کوبی است و روی پلها را درزپوش کوبیده‌اند. وسط اطاق بقعه را سرکشی (= حمال) کشیده و بربك ستون هشت‌ضلعی استوار کرده‌اند. بقعه در میان جنگلی از درختان کیش و آزاد است. علم‌بندی این بقعه دوم محرم و علم‌واچینی آن عصر عاشورا است. سنگ قبری مورخ ۱۲۲۹-ه. ق. در این بقعه دیده شد.

بقعه آقا پیله آقا

در دهکده بیدرون سیاهکل

شامل بنائی ساده زگالی است که دو طرف جنوبی و شرقی آن ایوان دارد. هر ایوان دارای پنج ستون چهارسو با سرستونهای قدیمی است. لبه ایوانها تکاثل مشبك دارد. در ورودی بقعه کوچک و جنوبی است. سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی

است. این بقعه در میان جنگل درختان کهنسال کیش و چهار اصله درخت آزاد قطور است.

بقعه آقاسید محمد صالح و آقاسید سلطان حسین
پسران امام موسی الکاظم علیه السلام
در لشم مهر بن سیاهکل

بنای اصلی شامل اطاقی است به ابعاد ۴ × ۵ متر با خشت و دیوارهای گاهکلی. صندوق چوبین تخته‌ای در وسط است که ضریحی مشبک چوبین به طول ۲۵۰ و عرض ۲۲۰ و ارتفاع ۱۸۰ سانتیمتر اطراف آن است. میان اطاق سرکشی (= حمالی) تراش دار بر روی دو ستون چوبی بزرگ سرستون داهرشت ضلعی زیبا، استوار است. سقف بنا و اشان‌کشی و پل‌کوبی است و درز پوشها شکاف پلها را پوشانده است. چهار طرف بقعه ایوان دارد. از ایوانهای شرقی و شمالی، دو در به بقعه بازمی‌شود. (عکس شماره ۴۷) دیوار غربی بقعه پنجره‌ای به ایوان غربی دارد. هر یک از ایوان‌های هفت ستون چهارسوی سرستون دار است. در ایوان شمالی، دو ستون بزرگتر از سایر ستونهاست و لاج‌لنگری ماریچ راست بدچپ است. سقف ایوانها و اشان‌کشی است و متکی بر دوشیر سراسر است. پل‌کوبی و لبه بام آنها سه‌پشته و سراسر بام، سفال‌ساز است. جلو چهار ایوان، تکائیل تخته‌ای است. علم‌بندی این بقعه در اول محرم و علم‌واچینی بعضی سالها هفتمین روز پس از قتل حضرت سیدالشهدا و بعضی سالها سر محصول است.

در اطراف بقعه یکی دوسنگ مورخ به این شرح بود:

«وفات محمد قاسم ولد ملا نصرالله ۱۲۲۱. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، سرو و دو پرنده بر دو طرف سرو.»

«وفات مرحوم حسین ولد مرحوم حسن خان ۱۲۲۳. نشانه‌ها: مهر، تسبیح،

۱- «لشم» بفتح لام و کسر میم و با صورت اضافه به «مهر بن». و «مهر بن» بکسر میم و راء و ضم باء تلفظ می‌شود.

شانه و خنجر.»

«هذا المرحوم صفر ولد چراغ علی ۱۳۳۰. نشانه‌ها: مهر و شانه.»

قلعه لشم
نزدیک دهکده لشم

بر بالای قلعه ای منفرد، آثار قلعه‌ای قدیمی است. امروز محل قلعه و اطراف آن را جنگلی عظیم پوشانده است. (عکس شماره ۴۸)

بقعه آقاسید حسین بن امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده از برم سیاهکل

بنای اصلی بقعه از خشت و طول آن از خارج ۶۲۰ و عرض آن ۵۸۰ سانتیمتر است. صندوقی تخته‌ای ساده در وسط و ضریحی مشبک مورخ صفر المظفر ۱۳۲۰- ه. ق. آن را احاطه کرده است. (عکس شماره ۴۹) درازای این ضریح ۲۴۹ و پهنای ۱۴۹ و بلندی ۱۴۶ سانتیمتر است و سقفی افقی دارد. این ضریح ساخت استاد میرزا ابراهیم خلخالی شاگرد ملاهادی دیلمانی است. در ورودی بقعه در ایوان شمالی باز می‌شود و بر دیوارهای شرقی و غربی بقعه دو پنجره مشبک است. چهار طرف بقعه ایوان است. هر ایوان دارای هشت ستون چهارسو است. میان ستونهای ایوان شمالی دو عدد لاج‌لنگری در طرفین در ورودی ایوان، است. سقف بقعه و ایوانها، و اشان‌کشی و ازرو پل‌کوبی است. و اشانهای ایوان که بر دیوار بقعه می‌افتند بر شیر سر دوپشته‌ای استوارند. لبه بام ایوان سه‌پشته و عرض هر یک از ایوانها، دو متر است. سراسر بام بقعه و ایوانها سفال‌ساز است. تکائیل جلو ایوانها مشبک‌کاری است. زیر بنای اصلی سه ردیف سرداب است که جسد مردگان را با کفن در آنها می‌گذارند و سپس در سرداب را می‌چینند. در محوطه ایوان جسد مردگان را در صندوق می‌گذارند و دفن می‌کنند. علم‌بندی این بقعه روز

۱- بکسر الف و سکون زاء و فتح باء و راء.

سوم محرم و علم‌واچینی پس از برداشت محصول است. بقعه در میان جنگلی از درختان کیش و آزاد قرار دارد.

سنگ قبری در این بقعه است که بر آن عبارات زیر خوانده می‌شود:
«وفات مرحوم میرزا حسن ولد عالیجناب آخوند ملا اسمعیل تحریر آفی
ذیقعدہ سنہ ۱۲۲۳. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، انگشتر، شانه، رحل و
قلمدان.»

قلاکوتی کلام‌سرا ۱

بر سر کوهی به نام کلام‌سرا در چهار کیلومتری سیاهکل

بر سر قلعه کلام‌سرا آثار قلعه‌ای قدیمی است. برای رسیدن به این کوه از سیاهکل به مهر بن و شب‌خسب‌لات (= شاغوزلات) و کلام‌سرا می‌روند. از این قلعه پایه برجی از سنگ و آب‌انباری مربع شکل از آجر و ملاط ساروج که طاق آن فروریخته است، برجای است. برخرا به‌های قلعه درختان عظیم روئیده است.

قلاکوتی کلام‌سرا ۲

قلعه کلام‌سرا بر بالای پشته‌ای به نام کرف پشته^۳ است. بالای آن پایه‌های بنائی از آجر و ملاط ساروج دیده می‌شود. آثار سمجی طویل که فرارگاه قلعه بوده است، برجای است. در دامن پشته، چشمه‌ای به نام «کلزار چشمه» یا «لار چشمه» است. اهالی نزدیک به چشمه از آب آن استفاده می‌کنند. در محل معروف بود که این قلعه یکی از کاخهای خان احمدخان گیلانی است.

دزدک ۴

نزدیک جای باغ اکبرخان پرتوی

بر بالای کوهی مخروطی شکل قلعه‌ای به نام «دزدک» است. بناهای این

- ۱- «قلا» شکل دیگری از قلعه و «دکوتی» به معنی تپه است. «کلام» بضم کاف و سکون لام و ضم دال.
- ۲- «کلام» بضم کاف به معنی «ساختمان گالش نشین» است. ۳- «کرف» بفتح کاف و راء و در بیه پس گیلان «خرف» بفتح خاء و سکون راء به معنی «سرخس» است.
- ۴- «دزدک» بضم دال و سکون زاء و فتح دال دوم به معنی «قلعه کوچک» است.

قلعه از آجر و ساروج بوده است.

کل نادم ۱

در کیش محله سیاهکل

بر سر راه سیاهکل به دیلمان، در جنوب توشی، بر قلعه‌ای که مسلط به رودخانه شیم‌رود است، مزار کل نادم است. زیر این مزار داخل کوه، سه آب‌انبار قدیمی است که هنوز پراز آب است.^۲

سیدظهیرالدین در دو مورد بر سر راه لاهیجان به دیلمان، از قریه کلینادان یاد می‌کند. در مورد دوم، این قریه را جزء خاک‌کوک می‌داند.^۳

زیارت دستخط امام زین‌العابدین علیه‌السلام

در دهکده کلام‌سرا ۴ سیاهکل

بنائی است دو طبقه و چوبین. (عکس شماره ۵۰) در ورودی بقعه ساده و تخته‌ای است که به اطاق طبقه اول بازمی‌شود. بالا و پائین دیوارهای این اطاق تخته‌کوبی است و میان آنها در چهار دیوار، پنجره‌های چوبی مشبک است. از طبقه اول بانردبانی که در غرب اطاق است به طبقه دوم می‌روند. طبقه دوم اطاقی است مربع به ابعاد ۲۴۵ سانتیمتر. چهار طرف ایوانی به عرض ۶۵ سانتیمتر دارد. ایوان شرقی و شمالی هر یک دارای چهارستون چهارسو با سرستونهای ساده و ایوانهای جنوبی و غربی نیز هر یک چهارستون دارد. یکی از ستونهای ایوان جنوبی هشت ضلعی و ستون دیگری تراش‌دار است. چهارستون ایوان غربی لاج‌لنگری است. دو ستون لاج‌لنگری شکسته و یک ستون ماریچ راست به چپ است. طبقه دوم بر روی چهار ستون چوبی قطور که دارای تراش است، استوار است. در میان اطاق طبقه دوم صندوقی چوبین به درازای ۶۶ و پهنای ۴۴ و بلندی ۴۵ سانتیمتر است. می‌گفتند قرآنی

- ۱- بفتح کاف و کسر لام و دال.
- ۲- گیلان رابینو، ص ۲۸۵.
- ۳- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۴۳۲ و ۴۴۶.
- ۴- بضم کاف و فتح سین.

کوفی به خط حضرت امام زین العابدین در این صندوق است. نگارنده برای باز کردن و دیدن صندوق به مخالفت متولی روبرو شد که با کمک ژاندارمری سیاهکل، در صندوق را گشود. متأسفانه از قرآن قدیمی نشانی نیافت و به جای آن قرآنی به خط نسخ متوسط دیده شد. کهن‌ترین تاریخ پشت قرآن تاریخ تولد یکی از فرزندان خانواده صاحب قرآن مورخ ۱۲۰۸ قمری بود. برای استمطار، صندوقی که قرآن در آن بوده است از اینجا به بقعه دیگری می‌برند و اگر با بودن در آن بقعه باران نیامد، باز به بقعه دیگری نقل می‌کنند. بنای چوبین زیارت دستخط در محوطه وسیعی است که درختان آزاد کهنسال بر آن سایه انداخته است. مراسم علم‌بندی زیارت دستخط اول محرم و مراسم علم و آچینی عصر عاشورا برپا می‌شود.

بقعه آقاسید احمد بن موسی بن جعفر علیهما السلام

در دهکده فشتال سیاهکل

بنای اصلی بقعه شامل اطاقی است که از داخل به بعد ۳۷۰ سانتیمتر است. در این اطاق صندوقی است که آن را ضریح مشبکی احاطه کرده است. درازای ضریح ۲۱۴ و پهنا ۱۲۰ و بلندی ۱۶۵ سانتیمتر است. بالای ضریح باز و بدون سقف پوشش است. بر چهار دیوار داخلی نقاشیهای مذهبی و در زیر این نقاشیها اشعاری از هفت بند محتشم کاشانی است. در ورودی در ایوان شمالی است. چهار طرف بقعه ایوانهایی به عرض ۲۱۰ سانتیمتر است. هر ایوان هشت ستون ساده چوبین با سرستون دارد. جلو ایوان تکامل بلند تخته‌ای است. سقف اطاق بقعه لمبه‌کوبی ساده بدون درزپوش و سقف ایوانها و اشان‌کشی و پل‌کوبی با درزپوش است. مراسم علم‌بندی این بقعه دوم محرم الحرام و مراسم علم و آچینی سوم امام یا روز سیزدهم محرم است. این بقعه علم دیگری دارد که روز بیست و هشتم ماه صفر که روز قتل امام حسن علیه السلام است، و امی‌چینند. سه اصله درخت آزاد کهنسال در محوطه بقعه است که زنجیر بست، به آنها کوبیده شده بود.

سنگ قبر زیر در این بقعه دیده شد:

«وفات مرحومه فاطمه بنت پنجمی ۱۲۳۲»

بقعه آقاسید محمد و آقاسید محمود پسران امام موسی الکاظم علیه السلام در دهکده لشکریان سیاهکل

بنای اصلی بقعه شامل اطاقی است آجری که از خارج به طول ۵۶۰ و عرض ۳۹۰ سانتیمتر است. دری شرقی و دری جنوبی دارد. هر دو در ورودی، دولنگه و مثبت‌کاری دارای شمشه‌های خورشیدی است. (عکس شماره ۵۱) چهار طرف بقعه ایوان دارد. هر ایوان دارای هفت ستون چوبی چهارسو با سرستونهای ساده است. سقف بقعه و سقف ایوانها، و اشان‌کشی و پل‌کوبی با درزپوش است. لبه‌بام، دوپشته و بام‌بنا، سفال‌ساز است. صندوقی تخته‌ای ساده در میان اطاق است که اطراف آن را ضریح مشبک نسبتاً قدیمی احاطه کرده است. طول ضریح ۲۲۵ و عرض ۱۳۰ و ارتفاع ۱۴۰ سانتیمتر است. سقف ضریح گهواره‌ای و ارتفاع آن ۶۰ سانتیمتر است. بر دیوار ایوان، اشعاری از هفت بند محتشم کاشانی و تاریخ ۱۲۸۰ ه. ق. دیده می‌شود. علمی با رنگه و روغن روی دیوار کشیده‌اند. (عکس شماره ۵۲) مراسم علم‌بندی این بقعه روز اول محرم و مراسم علم و آچینی آن روز سیزدهم محرم که سوم امام است، برپا می‌شود. بنای بقعه داخل جنگلی از درختان کیش کهنسال است.

بقعه سید ابراهیم و سید اسماعیل پسران امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده برفجان ۲ سیاهکل

بنای قدیمی بقعه را خراب کرده و بنائی نوساز وسیع به جای آن ساخته شده است.

کهنه حمام

در دهکدهٔ برفجان سیاهکل

زردیك بقعهٔ سید ایراهیم و سید اسماعیل حمامی قدیمی است که خرابه‌های آن بر جای است. تاریخ بنا و قدمت آن معلوم نشد.

بقعهٔ آقاسید نجف‌الدین بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام

در پائین محلهٔ چوشل سیاهکل

بنای فعلی بقعه نوساز و آجری است. چهار طرف ایوان دارد. از هر ایوان دری به بقعه باز می‌شود. هر ایوان نه‌ستون چهارسوی ساده، بدون سرستون دارد. لبهٔ ایوانها تکائیل تخته‌ای است. سقف بقعه و اشان‌کشی و پل‌کوبی و سقف ایوانها فقط و اشان‌کشی است. بام سراسر بنا، لت‌پوش است.

بقعهٔ آقاسید قاسم

در خورتو چوشل سیاهکل

بنای اصلی بقعه سکتی^۱ و اطاقی است که چهار طرف ایوان دارد. در ورودی بقعه در ایوان شرقی است. صندوقی تخته‌ای ساده مرقد را پوشانده است. ایوانها دارای ستون چهارسو و تکائیل تخته‌ای است. سقف اطاق و اشان‌کشی و پل‌کوبی و سقف ایوانها فقط و اشان‌کشی است. بام سراسر بنا، لت‌پوش است.

بقعهٔ آقا سیدخلیل

در بالای محلهٔ چوشل سیاهکل

بنای اصلی بقعه سکتی و شامل يك اطاق است. چهار طرف ایوان دارد. در ورودی بقعه در ایوان شمالی است. ایوانها دارای ستون چهارسو و تکائیل تخته‌ای است. سقف اطاق و اشان‌کشی و پل‌کوبی و سقف ایوانها و اشان‌کشی است. سراسر بام، بنا، لت‌پوش است.

بقعهٔ آقا سیدقاسم

در روراو^۱ چوشل سیاهکل

بنائی است نوساز و شامل اطاقی است که سه طرف آن ایوان دارد. طرف غربی بدون ایوان است. ایوانها دارای ستون چهارسو و تکائیل مشبك است. سقف اطاق و اشان‌کشی و پل‌کوبی و سقف ایوانها فقط و اشان‌کشی است. سراسر بام بنا، لت‌پوش است. این بقعه در میان درختان عظیم‌کیش و آزاد قرار دارد.

باقی بناها و آثار تاریخی خاك سیاهکل

- ۱- بقعهٔ آقا سیدحسین بن امام موسی‌الکاظم در بیدرون سیاهکل.
- ۲- بقعهٔ آقا سیدحسین در کته‌شست آبادان سیاهکل.
- ۳- بقعهٔ آقا سیدحسین در بازرده.
- ۴- بقعهٔ آقا سیدمصطفی بن عبدالله بن محمد حنقیه در شیکاش.
- ۵- سه سرداب در بقعهٔ آقا دوبرادران در سیاهکل محلهٔ سیاهکل.

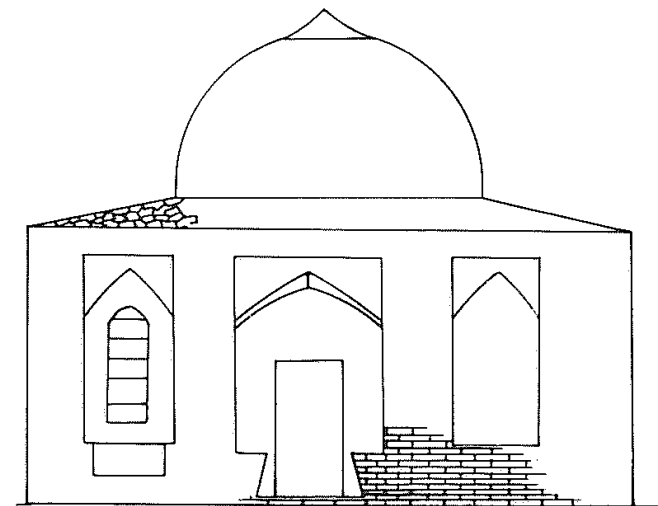
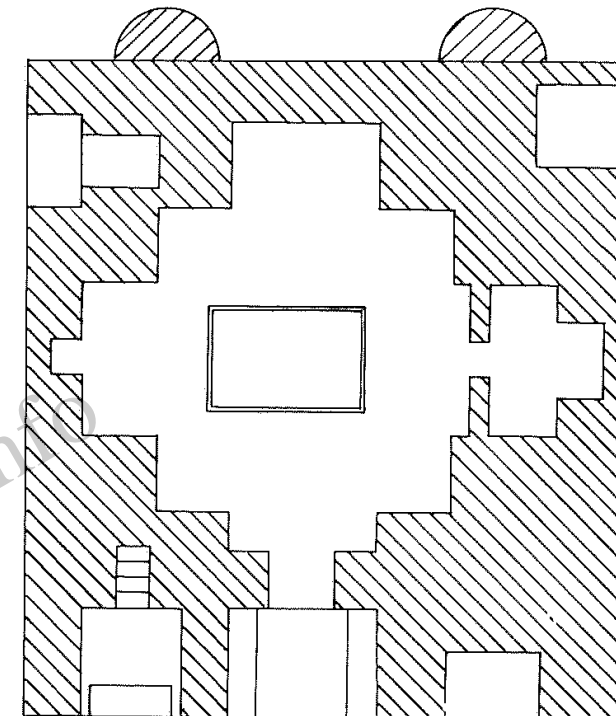
بخش هیجدهم

۱- جغرافیای تاریخی لاهیجان

لاهیجان قدیمی‌ترین و مهم‌ترین بخش گیلان است. از شمال به دریای خزر، از مشرق به لنگرود و رانکوه، از جنوب به سمام و دیلمان، از جنوب غربی به سیاهکل، از غرب به سفیدرود و موازی ولشتن‌شاه، محدود می‌شود. بیشتر اراضی آن دشت و سهل است. فقط چند کوهی در جنوب آن دیده می‌شود. دارازی خاک آن، از شمال به جنوب، یعنی از مصب قدیمی سفیدرود تا سرلیل، چهل و چهار کیلومتر و پهنای آن از شرق به غرب، یعنی از کیسم به دزبن، بیست و پنج کیلومتر است.^۱

شهر لاهیجان زیباترین شهر شمالی ایران است. این شهر در کناره راست رودخانه لنگرود (= لاهیجان رودخانه) و در چهل و پنج کیلومتری مشرق رشت و دوازده کیلومتری لنگرود، بنا شده است. ارتفاع این شهر از سایر شهرهای گیلان و شمال ایران بیشتر است و چون اطراف آن باز است، هوایش بهتر از سایر نقاط گیلان است. حمدالله مستوفی، در قرن هشتم می‌نویسد «لاهیجان شهری بزرگ است و دارالملک جیلانات، آبش از جبال بر می‌خیزد و حاصلش برنج و ابریشم و اندک غله می‌باشد و نارنج و ترنج و میوه‌های گرمسیری فراوان دارد.»^۲ این شهر، روزی مهم‌ترین شهر گیلان و مرکز اصلی اراضی دشت و سهل بوده است.

۱- گیلان دایینو، ص ۲۹۱. ۲- نزهةالقلوب، ص ۱۶۳.



بقعه توران

بنا بر روایات قدیمی، این شهر به دست «لاهیج بن سام بن نوح» بنا شده است. در ایام گذشته، به نام «دارالاماره» یا «دارالامان» و سپس به نام «لاهیجان المبارک» خوانده اند. این شهر، در سال ۷۰۵ ه. ق. به دست اولجایتو فتح شد و در سال ۸۰۶ ه. ق. امیر تیمور، امیر شیخ ابراهیم را به گیلان فرستاد. امیران گیلان از توجه شاهزاده بالشکری گران، خبردار شدند. تحف و هدایای زیاد به خدمت تیمور فرستادند. وسید رضای کیا^۱ که تواناترین امیران بود، نزد تیمور رفت و قبول مالیات گیلان را کرد. مال گیلان در این وقت، پانزده هزار من ابریشم و هفت هزار اسب و سه هزار دینار کپکی بود. از مالی که به سیدرضای کیا و امیر محمد رشتی می رسید، ثلثی را به سیدرضا بخشید و محصلان را دستور داد ثلث مال را مطالبه نکنند.^۲ پس از امیر تیمور سیدامیر کیا - از سادات کیائی - بر شهر لاهیجان دست یافت. و پس از سقوط سلسله کیائی، حکام صفوی بیه پیش، در آنجا جای گزیدند.

این شهر در دوران زندگی خود گرفتار زمین لرزه ها، آتش سوزیها، طاعونها و امراض ساری دیگر بوده است.

سیدظهیرالدین می نویسد که در زمین لرزه سال ۸۹۰ ه. ق. این شهر قربانی زیاد نداد، اما حرکت زمین در این شهر شدید بود.^۳

در سال ۹۰۸ ه. ق.، لشکریان امیر حسام الدین فومنی، این شهر را غارت کردند. غنائم ایشان، شامل نقدینه و جواهر و ابریشم و اسب و قاطر و ظروف مسی و کاسه های چینی و قرآن و سایر کتب بود. پانصد تن زنان و دختران جوان نیز به دست لشکریان افتاد که بعداً ایشان را به والدین و شوهرانشان فروختند. در سالهای ۹۱۰ و ۹۱۴ ه. ق. نیز این شهر غارت شد و مهاجمین قلعه شهر را خراب کردند.

۱- سیدرضا از سادات کیائی است که بر ناحیه بیه پیش گیلان حکمروایی داشت و مرکز حکومت او شهر لاهیجان بود. ۲- روضه الصفا، ج ۶، ص ۱۴۲. ۳- گیلان سیدظهیرالدین، ص ۴۳۹.

بنا بر روایات محلی، در ابتدای سلطنت صفویه، آتش سوزی بزرگی در شهر روی داد و خانه های شهر را که تا بازکیاگوراب، ادامه داشت، سوزاند و پانصد دکان قلاب دوزی ابریشم را تبدیل به خاکستر کرد.

در شوال سال ۱۰۰۰ ه. ق. که شاه عباس، پس از آواره کردن خان احمد خان، به لاهیجان آمد، درختان باغ پیش قلعه را ریشه کن کرد و دوهزار جریب زمین را صاف کرد و مرکز چوگان بازی و قبیق اندازی نمود. عبدالفتاح فومنی این کینه توزی و خرابکاری را چنین شرح می دهد:

«روز جمعه هشتم شهر شوال سنه ۱۰۰۰، هشت ساعت و هجده دقیقه از روز مذکور گذشته، شاه عباس به فراز تخت دولت خان احمدخان تزلزل نمود.^۱ و فرمان داد که بیلداران، باغ پیش قلعه را که از انواع و الوان گل و ریاحین غیرت خلد برین و ازوفور اشجار میوه دار نمودار سپهر دوار بود، هموار سازند. بیلداران مذکور، حسب الامر عمل نموده و جای آن زمین جنت ترئین را برهم زده، اشجار و ازهار و خیابانها را با خاک یکسان نمودند و اثری از آن باقی نگذاشتند و قریب دوهزار جریب زمین را که اکنون به «سبزه میدان»^۲ اشتهار دارد، جهت چوگان بازی و قبیق اندازی ترتیب دادند و درخت قبیق نصب کردند. شاه عباس بنفسه متوجه شده، به اتفاق امرا و مخصوصان و معتبران، به لعب چوگان بازی و قبیق اندازی مشغول شده، لوازم و شرایط امور مذکور به عمل آوردند و کردند آنچه کردند.»^۳

شاه عباس در سال ۱۰۰۳ ه. ق. و دو سال بعد یعنی سال ۱۰۰۵ ه. ق.^۴

به شهر لاهیجان آمد و در سال ۱۰۲۴ ه. ق.، از راه گیلان^۵ به فرح آباد مازندران و اشرف البلاد^۶ رفت.

۱- تاریخ گیلان، ص ۱۰۳. ۲- این اراضی تا سال ۱۳۳۰ شمسی به شکل اصلی باقی بود، ابتدا دوائر دولتی و سپس مردم در آنجا بنا ساخته اند. ۳- تاریخ گیلان، ص ۱۰۳ و ۱۰۴. در روضه الصفا، ج ۸، ص ۱۰۸، شرحی درباره تسخیر گیلان در این تاریخ آمده است. ۴- روضه الصفا، ج ۸، ص ۱۱۴. ۵- روضه الصفا، ج ۸، ص ۱۲۱ و ۱۲۲. ۶- روضه الصفا، ج ۸، ص ۱۷۱. ۷- اشرف البلاد، بعداً اشرف و امروز به شهر خوانده می شود.

قطب‌الدین لاهیجی مؤلف محبوب‌القلوب، از آتش‌سوزی سال ۱۰۵۸ ه. ق. یاد کرده و بسیار متأسف بوده از اینکه خانه او با کتابخانه‌ای که ششصد مجلد کتاب داشت، سوخته است.^۱ و همو از زمین‌لرزه‌ای که در روز چهارشنبه عید قربان سال ۱۰۸۸ ه. ق. روی داده است یاد می‌کند و می‌نویسد که این زمین‌لرزه ده ساعت طول کشید و تمام مساجد، خصوصاً مسجد جامع و مناره‌های آن و امامزاده‌ها و حمامها و پلها و خانه‌های بی‌شمار را خراب کرد.

روسها در سال ۱۱۳۸ ه. ق.^۲ و سپس در سال ۱۱۳۹ ه. ق.^۳ وارد خاگ گیلان شدند. در سال ۱۲۱۹ ه. ق. جنرال شفت روسی، از ساحل دریای خزر وارد خاگ گیلان شد و میرزایوسف مستوفی گرجی اشرفی مأمور دفع او گردید. جنرال شفت شکست خورد و از راه آمده بازگشت.^۴

روسها در دوران تسخیر گیلان، دو قلعه مستحکم در شهر لاهیجان ساختند و خندق‌های دور شهر کردند. از این زمان، لاهیجان مرکزیت اصلی خود را از دست داد و دهکده‌های بیه‌پیش و بیه‌پس روی در خرابی آورد. زیرا برای این دوناچیه، یک حاکم تعیین شد که مرکز حکومت او شهر رشت بود.

طاعون سال ۱۲۴۷ ه. ق.^۵ از جمعیت شهر لاهیجان کاست و اهالی عمارلو پس از مرگ ابراهیم میرزا در سال ۱۲۴۹ ه. ق.، این شهر را غارت کردند. وبای سال ۱۲۶۱ ه. ق.^۶ و آتش‌سوزی بیست و یکم صفر سال ۱۲۹۷ ه. ق.، لاهیجان را خرابتر از پیش کرد.

فریزر^۷ در سال ۱۲۳۸ ه. ق.، از سمت رودسر و لنگرود، به لاهیجان آمده و درباره‌ی مسیر خود و شهر لاهیجان چنین نوشته است:

- ۱- گیلان رابینو، ص ۲۹۲. ۲- روضة‌الصفاء، ج ۸، ص ۲۱۹ و ۲۲۰.
 ۳- روضة‌الصفاء، ج ۸، ص ۲۲۳. ۴- روضة‌الصفاء، ج ۸، ص ۱۶۸. ۵- رابینو این ناخوشی را وبای سال ۱۲۴۸ قمری می‌داند. (گیلان رابینو، ص ۲۹۳) ۶- روضة‌الصفاء، ج ۱۰، ص ۶۲. ۷- Fraser

«رود شلمان سر راه بود. از پهلوی رشته تپه کوتاهی گذشتیم که در امتداد آن مسیر ما چندین پیچ می‌خورد. استخرها و آبگیرهای زیادی در کنار این رشته تپه ساخته‌اند. قسمت اعظم مسیر ما به طرف لاهیجان، در راه شاه‌عباسی بود. سنگهایی که روزی برای فرش این راه به کار رفته بود، در بعضی جاها دیده می‌شد و به اشکال عبور ما از این راه می‌افزود. پس از بیست و دو میل راه پیمائی به شهر لاهیجان رسیدیم.^۱»

بهترین قسمت راه، همان راه شاه‌عباسی است که مانند راههای خوب اروپا است، به شرطی که سنگهای بزرگ در مسیر راه نباشد و فقط روی زیرسازی راه حرکت کنیم. در محل توقف ما در سر راه امامزاده‌ای بود که شبیه امامزاده ساری است و موضوع جالبی برای بررسی و مطالعه است.^۲ برای اینکه کسی به ملاقات من نیاید در کاروانسرای شهر ماندم. اما این عمل مانع دید و بازدید نشد.^۳

شهر لاهیجان پانزده هزار جمعیت دارد. بازار آن مانند بازار آمل، پر از مال‌التجاره است. ابریشم مال‌التجاره اصلی است و از این شهر به رشت و انزلی و اصفهان فرستاده می‌شود. لاهیجان سه چهار کاروانسرای خوب و یک مدرسه دارد.^۴ خسروخان حاکم سابق گیلان، خرید و فروش ابریشم را انحصاری کرد، اما محمدرضامیرزا حاکم فعلی که به رشت آمده است، آن را از انحصار بیرون آورد.^۵

روز نوزدهم می، پس از طی دوازده میل از شهر لاهیجان، به کنار سفید رود آمدیم. از این رودخانه، با قایقی که پنج شش اسب را با سوار جای می‌داد، گذشتیم و پس از طی بیست و هشت میل به شهر رشت وارد شدیم.^۶

ابت^۷ در سال ۱۲۵۹ ه. ق. از راه اردبیل وارد خاگ گیلان شد و از رشت

- ۱- سفرنامه فریزر، ص ۱۱۷. ۲- منظور نویسنده بقعه شیخانور است.
 ۳- سفرنامه فریزر، ص ۱۱۸. ۴- سفرنامه فریزر، ص ۱۱۹. ۵- سفرنامه فریزر، ص ۱۲۰. ۶- سفرنامه فریزر، ص ۱۲۲-۱۲۴. ۷- Abbott

به لاهیجان آمد و شرحی که دربارهٔ مسیر خود و شهر لاهیجان نوشته است، از این قرار است:

«از رشت به راه افتادیم. جادهٔ ما رو به بدی می‌رفت. از محلی که راهی از آنجا به طرف غازیان (= بندر پهلوی) می‌رفت گذشتیم و به کوچسفهان رسیدیم. این آبادی دکانهای زیادی داشت. پاره‌ای از آنها در تمام روزهای هفته باز است. اما تمام دکانها روز چهارشنبه باز می‌شود. از رشت تا رودخانهٔ سفیدرود پانزده میل است. در کنار سفیدرود، اسبها را در قایق گذاشتیم و آن طرف رودخانه به دهکدهٔ کیسم وارد شدیم. درشش میلی کیسم، شیم‌رود است. پلی دو دهانه داشت. در ده میلی به لاهیجان رسیدیم و از رودخانه‌ای که به طرف لنگرود می‌رفت گذشتیم و به شهر وارد شدیم. از شهر لاهیجان بیرون رفتیم و به راهی افتادیم که سنگفرش بود. فرش آن به قدری خراب بود که قابل عبور نبود و از راههای فرعی دو طرف جاده عبور می‌کردیم. این راه معروف به راه شاه عباسی است و از پای تپه‌ها می‌گذرد. در حدود دو میل و نیمی لاهیجان به امامزده‌ای رسیدیم که بسیار زیبا و کنار راه است.^۱ در هشت میلی به طرف شمال منحرف شدیم و راه شاه‌عباسی را از دست دادیم و به راهی آمدیم که پس از طی دو میل به لنگرود رسیدیم.»^۲

مکنزی^۳ در سال ۱۲۷۵ ه. ق.، راهی را که «ابت» طی کرده بود، پیموده و وارد شهر لاهیجان شده و شرح زیر را نوشته است:

«در بیک فرسنگ و نیمی رشت، راه پشته‌ای در حدود پانصد فوت است. راه از اینجا بدتر می‌شود و چاله‌های زیادی دارد. در فاصلهٔ سه ربع فرسنگی کوچسفهان، به لهرود رسیدیم. پل آن خراب بود و ما از طرف چپ پل به آب زدیم.^۴ از اینجا به بعد، بر روی رودخانه‌ها، پلهای چوبی کوچکی بود که نبودن آنها بهتر از بودن آنهاست. از رشت تا کوچسفهان هفت پل بر سر راه است. روزهای بازار کوچسفهان

روزهای یکشنبه و چهارشنبه است. پس از حرکت از کوچسفهان از این آبها گذشتیم: سراجو، رودباریک، اربه‌جو، تش‌جو، سپس وارد محلهٔ پیرموسی شدیم و قبل از رسیدن به سفیدرود، از رشت آباد گذشتیم. سفیدرود در بیک فرسنگی کوچسفهان است. خاک لاهیجان بر ساحل راست سفیدرود است. پس از گذشتن از سفیدرود به بازار کیسم رسیدیم. خارج کیسم، پل آجری زیبایی بر روی رودخانهٔ کوچکی ساخته‌اند. فاصلهٔ کیسم تا لاهیجان سه فرسنگ است و سمت راه، شرقی و شرق جنوب شرقی است. از کیسم که بیرون آمدیم از چهار رود گذشتیم و رودخانهٔ پنجم شیم‌رود بود که به سفیدرود می‌ریزد. پلی چهار دهانه دارد که «فریزر» و «ابت» زکر آن را کرده‌اند.^۱ آخرین رودخانه، «لاهیجان رودخانه» است. میان کیسم و لاهیجان دهکده‌های کوله، تجن‌گوه و بازی‌کی گوراب بر سر راه ما بود و چهار امامزاده دیدیم که مهمترین آنها «آستانه» است که در حدود بیک فرسنگی لاهیجان است. سید جلال‌الدین اشرف پسر امام موسی الکاظم و برادر امام رضا علیهما السلام، در اینجا به خاک سپرده شده است. از «لاهیجان رودخانه» به آب زدیم. عمق آب آن، دوفوت و نیم بود. کوجهای لاهیجان از رشت پهن‌تر است. در اول شهر تکیه‌ای بود که بر دیوار آن نقاشیهایی از صحرای کربلا دیده می‌شد. این نقاشیها کار شوشتری نقاش بود و ایلچی فرنگی بالباس براننده‌ای نقاشی شده بود.^۲ شهر لاهیجان محلات متعدد به این شرح دارد: خومر محله - پردسر - کاروانسرا بر - شعر باف محله - میدان - گاو بنه - اردو بازار. در این شهر پنج کاروانسرا و یازده مسجد و هشت مناره و هفت تکیه و شش مدرسه و ده حمام و بیست و دو امامزاده است.^۳ مزار و مشهد امامزادگان در ایران زیاد است ولی در گیلان بیشتر از هر جاست. اگر اینان اولاد امامان باشند، امامان بیش از اندازه تولید نسل کرده‌اند.^۴ مکنزی از سبزه میدان و کوه شاه‌نشین و سمام‌کوه شرحی نوشته و

۱- سفرنامهٔ مکنزی، ص ۵. ۲- سفرنامهٔ مکنزی، ص ۶. ۳- سفرنامهٔ مکنزی، ص ۷.

۱- سفرنامهٔ ابت، ص ۲۶ و ۲۵. ۲- سفرنامهٔ ابت، ص ۲۸. ۳- Mackenzie. ۴- سفرنامهٔ مکنزی، ص ۲.

از شهر خارج شده است.^۱ «از سبزه میدان به راه سنگفرش رسیدیم که مسیر آن به طرف مشرق بود و از کنار استخر می‌گذشت و به پوزه کوه شاه نشین می‌رسید. استخر لاهیجان در حدود دوست قدم عرض و هفتصد قدم طول دارد. در وسط آن جزیره ایست و در جزیره بنائی از دوران قدیم ساخته‌اند. بر بالای کوه شاه نشین، خرابه‌های خانه معتمدالدوله دیده می‌شد. پس از گذشتن از استخر، راه باشیپی به طرف تپه‌های لیلاکوه می‌رود. عرض این راه زیاد نیست و دو طرف آن، درختان جنگلی و بیشتر درختان شمشاد، است. طرف دست راست جاده، مسجدی جلب نظر می‌کرد. راه ما در حدود هفت میل یکنواخت بود و همان راه قدیم شاه‌عباسی بود. این راه اکنون کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد و راه‌های فرعی طرفین آن بیشتر آمد و رفت دارد. در راه اصلی سنگ‌های فرش بیرون آمده و گیاهان وحشی روئیده و اسباب زحمت کاروانیان است. راه لاهیجان به لنگرود، بهتر از راه کوچسلفهان به لاهیجان است. دو تکیه طرف راست جاده است و دریای خزر روزهای صاف از این راه دیده می‌شود. امامزاده‌ای طرف راست جاده است که شکل عجیب و زیبا دارد.^۲ در نیم فرسنگی لنگرود راه سنگفرش را رها کردیم و از لیلاکوه به طرف دست چپ گشتیم و کنار رودخانه‌ای افتادیم. از اینجا راه سنگفرش تازه‌ای بود و چهار پل کوچک با وضع بسیار خوبی بر سر راه ما بود که از آنها عبور کردیم و به شهر لنگرود رسیدیم.»^۳

رابینو در سال ۱۳۳۳ ه. ق.، شهر لاهیجان را دیده است و می‌نویسد که این شهر هفت محله، دوهزار و دوست و شصت خانه با جمعیتی در حدود یازده هزار تن، پانزده مسجد، پنج تکیه، بیست و یک امامزاده که شش‌تای آنها متصل به مساجد است، حمام‌های متعدد، چهار مدرسه، شش کاروانسرا و سه بازار با سیصد در دکان دارد. در این شهر دو زورخانه نیز بنا شده است. محله‌های شهر لاهیجان

۱- سفرنامه مکنزی، ص ۸. ۲- منظور نویسنده بقعه شیخانور است که جلب نظر «فریزر» را نیز کرده است. ۳- سفرنامه مکنزی، ص ۹.

در زمان رابینو به نام‌های زیر خوانده می‌شدند:

۱- خومر کلايه: خانه حاکم شهر نیز در این محله است. باغریب آباد سیصد و پنجاه در خانه و سه مسجد دارد. یکی از این مساجد معروف به مسجد سلیمانیه است و متصل به مدرسه‌ای است. این محله چهار امامزاده دارد.^۱

۲- محله اردو بازار: این محله نزدیک سبزه میدان است و سابقاً به محله قلعه مشهور بود. این قلعه که این محله به نام آن شهرت پیدا کرده است، در سال ۹۱۴ قمری به دست سر بازان امیر حسام‌الدین فومنی خراب شد و سلطان احمدخان دوسال صرف تجدید بنای آن کرد. در سال هزار هجری، شاه‌عباس در اطراف همین قلعه اردوزد و نام «اردو بازار» از این وقت به وجود آمد. همین قلعه مدت مدیدی جایگاه حکمرانان صفوی بیه پیش بود. پس از این نمی‌دانیم در چه تاریخی خراب شده است. تپه‌ای کوچک و مقداری آجر، محل این قلعه را مشخص می‌کند. این محله سیصد در خانه دارد.^۲

۳- محله میدان: این محله مهم‌ترین محله شهر لاهیجان است. در اطراف میدانی است که دورتادور آن دکان‌هایی بنا شده است. بیشتر دکانها و کاروانسرای شهر در این محله است. مزار مورد احترام این سرزمین یعنی بقعه چهارپادشاه هم، در این محله است.

۴- محله گابنه: پانصد در خانه در این محله است. بقعه آقا پیرعلی و آقامیرابراهیم و خرابه‌های مسجدی زیبا به نام اکبری که در سال ۱۲۳۹ قمری بنا شده است، در اینجا است. مسجد آقا و مسجدی متصل به بقعه آقا پیرعلی نیز در این محله است.^۳

۵- شعر باف محله: که سابقاً به نام «کوهستانی» معروف بوده است.

۱- گیلان رابینو، ص ۲۹۳ و ۲۹۴. رابینو نام این محله را خرماکلايه ضبط کرده و متوجه نشده است که «خومر» به معنی «سفالگر» است. ۲- گیلان رابینو، ص ۲۴۹. ۳- گیلان رابینو، ص ۲۹۷.

دویست و پنجاه درخانه در این محله است. ساکنان این محله در زمان رابینو حیدری بوده اند. بقعه آقاسید محمد یمنی و یک مدرسه و مسجد آقاسید حسین و دو امامزاده که یکی به نام سرمعلی^۱ است، در این محله است.^۲

۶- محله پردسر^۳: کلمه «پرد» در گیلکسی به معنی پل است و ترکیب «پردسر» یعنی «سرپل» و چون این محله کنار پل تخته‌ای رودخانه لاهیجان بوده، به این نام معروف شده است. پل تخته‌ای بعداً آجری شده و هنوز برپاست. در این محله دو مسجد و مزار ملا عاقل و بقعه آقاسید ابراهیم جزء آثار تاریخی شمرده می‌شود.

۷- محله کاروانسرا بر: این محله و محله پردسر را چون همجوار هستند، معمولاً با یکدیگر نام می‌برند. در تکیه‌ای از این محله بقعه آقاسید جمال‌الدین اشرف است.

مردم لاهیجان

مردم لاهیجان بیشتر گیلک هستند. گالشها در کوه و ارتفاعات و گیلکها در زمینهای هموار و دشت زندگی می‌کنند. از فزوین و طالقان خاندانهای بدینجا آمده و مقیم شده‌اند. زبان ساکنان شهر گیلکی است ولی با گیلکی رشت و فومن اختلاف دارد. جمعیت حومه بدون ساکنان شهر به ۴۹۲۳۵ تن می‌رسد. مردم بیه پیش چون به دست ناصرالحق مسلمان شده بودند، اغلب زیدی بودند. ناصرالحق در فاصله میان سالهای ۳۰۴ تا ۳۱۵ ه.ق. فوت شد. دوام این مذهب تا زمانی بود که کارگیا سلطان احمدخان والی بیه پیش شد. چون او شیعی اثنی عشری شده بود، رعایای خود را نیز کم‌کم وادار کرد تا به این مذهب بگردند. تاریخ این تغییر مذهب از ماده تاریخ «ترک طریق زید»^۴ معلوم می‌شود.

۱- بضم سین و فتح راء. ۲- گیلان رابینو، ص ۲۹۷. ۳- بضم پ و کسر دال و فتح سین به معنی «پل». ۴- این حروف با حساب جمل، معادل سال ۹۶۰ ه.ق. است.

۶- بلوک مختلف لاهیجان

۱- کوهپایه و کنار شهر: شامل دهکده‌های اطراف لاهیجان و پای کوه در جنوب و شرق شهر.

۲- پشم‌چاه: بدون شک همان بلوک قدیم «پاشیجا» است. در سال ۷۹۱ ه.ق. لشتن‌شاه قسمتی از پاشیجا شد اما کمی بعد به دست سید رضی کیا، بخش جداگانه‌ای به حساب آمد. این بلوک در شمال لاهیجان تا حاشیه دریای خزر و از غرب به لشتن‌شاه، از جنوب به راه شاهی بالا، از شرق به راه شاهی پائین محدود می‌شود.

۳- کنار فریضه و راه شاهی پائین: در شمال لاهیجان و از شمال به دریای خزر، از غرب به پشم‌چاه، از جنوب به سفیدرود و راه شاهی بالا و از شرق به لنگرود محدود می‌شود.

۴- راه شاهی بالا: در جنوب راه شاهی پائین و غرب جنوب غربی لاهیجان، از مشرق به کوهپایه و کنار شهر و از جنوب به گوکه محدود می‌شود.

۵- گوکه: در غرب لاهیجان، بر کناره راست سفیدرود، از شمال و شرق به راه شاهی بالا، از جنوب به سیاهکل و از مغرب به سفیدرود محدود می‌شود. ۶- چهارده: در حقیقت شامل شش دهکده بر کناره چپ سفیدرود روبروی گوکه است که متعلق به بلوک موازی بود.

۷- لشتن‌شاه: سابقاً جزء لاهیجان بود. غیر از دهکده‌هایی که متعلق به خان لاهیجان بود، در زمان خسروخان و منوچهرخان که دهکده‌های آن را خریدند، بلوک جداگانه‌ای شد و این دهکده جزء زمینهای شاهی درآمد.

در زمان رابینو در حدود شصت سال بوده که لنگرود از لاهیجان جدا شده و جزء رانکوه به حساب رفته است.

راهها

لاهیجان بر سر راه رشت به رودسر است. راه قدیم شاه عباسی از لاهیجان

ازراه ملاط به تمیجان رانکوه می‌رفت. آثار آن تقریباً از میان رفته است. چندمتری ازراه سنگفرش جلو ملاط باقی است.

۳- بناها و آثار تاریخی محله اردو بازار لاهیجان

بقعه آقا سید احمد بن امام موسی الکاظم علیه السلام

معروف به آقا میر شهید

بنای اصلی بقعه شامل اطاقی است به ابعاد ۴۸۰ سانتیمتر که چهار کنج آن را با چهار گوشوار جمع کرده اند و بالای آن را گنبد مدوری زده اند و طاق گنبد را با شیشه های رنگین، شیشه نشان کرده اند. این بنا دارای چهار در، در چهار جهت اصلی است. درهای غربی و شمالی هر یک در اطاق بزرگی باز می‌شود و درهای شرقی و جنوبی هر یک به ایوان بزرگی راه دارد. درها چوبین و ساده، ارتفاع هر یک ۱۹۰ و عرضشان ۱۲۰ سانتیمتر است. بالای هر یک با کچ کاری مشبک، خفنکی ساخته اند. (عکسهای شماره ۵۳ و ۵۴) سردرگاهها و طاقهای گوشوارها، طاق جناقی نیز است. بر کمر بند گنبد، اشعاری از هفت بند مجتشم کاشانی و در فواصل مصرعها «یا حسین مظلوم» با خط نسبتاً خوش، کچ بری شده است.

رقم آخر کتیبه چنین است:

«حرره علی نقی خلف صدق آقا میرزا علی رضا ۱۲۰۶»

مرقد در وسط بنا، از گل و گچ ساخته شده و اطراف آن ضریحی چوبین مشبک ظریف است. (عکس شماره ۵۵) طول این ضریح ۲۶۰ سانتیمتر و عرض آن ۱۸۳ سانتیمتر و ارتفاعش ۱۶۷ سانتیمتر است. بر حاشیه بالای بدنه جنوبی ضریح این عبارات با خط نستعلیق متوسط خوانده می‌شود:

«لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله

چون محمد محسن از اخلاص دل این کار خیر

کرد یارب سعی او گردد در این در که قبول

همچو محسن سائل است تاریخ سال این ضریح

زد رقم گردد بگردد مرقد آل رسول

سنه ۱۱۳۳ عمل استاد حسین منجیلی.

طول ایوان جنوبی بقعه، ۱۲۵ متر و عرض آن ۴۵ سانتیمتر است. در این ایوان، یازده ستون چهارسو است که هفت عدد آنها سرستون دارد. ایوان شرقی به طول ۱۰۵ متر و عرض ۳۰ سانتیمتر است. طاق هر دو ایوان لمبه کوبی است. لبه بام سه پشته و بام بنا، سفال سراسر است. بالای در ورودی نقاشی نسبتاً ظریفی است. (عکس شماره ۵۶)

علم بزرگی در این بقعه است که مطالب روی آن به علت زنگ زدگی خوانده نشد. در قسمت مشبک کاری علم «نسخ بجمدربك» خوانده شد. بر حاشیه بدنه اصلی علم، نام دوازده امام حک شده است.

سنگ قبری از مرمر به درازای ۹۲ و پهنای ۴۲ سانتیمتر در ایوان بقعه قرار دارد که این عبارات بر آن حک است: (عکس شماره ۵۷)

«سنه هوالحی الذی لایموت ۱۲۲۴

از بار گنه شد تن مسکینم پست

یارب چه شود اگر مرا گیری دست

گر در علمم آنچه تو را شاید نیست

اندر کرمت آنچه مرا باید هست

میرزا احمد بود پاکیزه فرزند رسول

آنکه در ماتم او بس دل عالم شد ملول

ارشد اولاد مؤمن بضعه میرزا قوام

کرد در فردوس اعلی بیش جدش او نزول

خامه انشاء بتاریخش نوشت و عقل گفت

میرزا احمد بشد فرمان حق بادا قبول»

رابینو از بقعه میر شهید یاد می‌کند و می‌نویسد که نزدیک سیزه میدان بنائی است که مرقد میر شهید است. این سید از فیروز کوه بدینجا آمد و در این محل در قرن هشتم هجری کشته شد.^۱

بقعه آقا میر شمس‌الدین بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام

رابینو چند سطر در باره این بقعه به شرح زیر نوشته است:
 «بنائی است در محله اردوبازار که مسجدی بدان متصل است. مرقد میر-شمس‌الدین صندوقی دارد که بر یک طرف آن عباراتی است که نشان می‌دهد، اینجا مدفن میر شمس‌الدین موسوی است. ساختن این صندوق در سال ۱۰۱۷ قمری شروع شده و کتیبه‌های آن به خط سید محمد بن داود کیا است. بر طرف دیگر صندوق نوشته است. این صندوق که مرقد امیر شمس‌الدین حسینی را پوشانده است، به امر خان سلطان بی‌بی، هنگامی که درویش قاسم تولیت این بقعه را داشت، در سال ۱۰۱۸ به اتمام رسید. هر دو کتیبه قلم یک نویسنده است.»^۲

وضع کنونی بنای بقعه و حسینیة متصل به آن

زمین صحن و سطح بنای بقعه، به شکل مربع مستطیل است، که در ضلع جنوبی و شرقی آن از خارج دکانهایی بنا شده است. این دکانها جزء موقوفات بقعه است. قبل از ورود به صحن، مدخل شرقی آن جلب توجه می‌کند. بلندی این مدخل ۷ متر و پهنای آن ۳ متر و بر پایه‌های طرفین آن بنائی دو طبقه است که بلندی آن به ۱۲ متر می‌رسد. بر هر یک از پایه‌ها، دو اطاق و بر بالای بام مدخل نیز یک اطاق کوچک است. بام این اطاق به شکل گنبد کوچکی است که سطح خارجی آن از کاشیهای کوچک و ظریف سبزرنگ، پوشیده شده است. بر پاره‌ای از این کاشیها حرف «عین» دیده می‌شود. نظیر این مدخل، در اضلاع جنوبی و غربی نیز بوده است که در سالهای اخیر، آنها را خراب کرده و به جای آنها

۱- کیلان رابینو، ص ۲۴۹. ۲- کیلان رابینو، ص ۲۹۴.

دکانهایی ساخته‌اند. در قسمت شمال صحن، بنائی از چوب به نام حسینیة است که روی در خرابی دارد. (عکس شماره ۵۸)

بنای اصلی بقعه از خارج چهار ضلعی و از داخل هشت ضلعی و در وسط، صحن است. هر ضلع داخلی آن ۲۴۸ سانتیمتر و در هر ضلع، درگاهی پنج ضلعی به ابعاد ۱۵۸ و ۸۹ و ۸۵ سانتیمتر و به عمق ۲۰۵ سانتیمتر است. (عکس شماره ۵۹) نمای این هشت درگاه، کاشیکاری دوران قاجاری است. دور بنا، از داخل از راهی در هفت کاشی و یک لبه حاشیه مانند که عرضش از نیم کاشی کمتر است، دیده می‌شود. بلندی این ازاره ۱۲۲ سانتیمتر است. طاقهای درگاهها، مقرنس ساده (عکس شماره ۶۰) و حاشیه هلال طاق، گچ‌بری ظریف دارد. (عکس شماره ۶۱) بالای درگاهها، رف مانندی دور چرخیده است. با ساختن گوشواری در زوایای هشت ضلعی، هشت ضلعی را به دایره تبدیل کردند و گنبدی مدور بر آن زده‌اند.

چهار در ورودی در چهار جهت اصلی نصب کرده‌اند و بالای هر یک خفنگی تعبیه شده است. بالای درهای جنوبی و شرقی، دو نورگیر مشبك باشیشه‌های رنگین قرار دارد. (عکس شماره ۶۲) درهای جنوبی و شرقی و غربی در ایوانها بازمی‌شود و در شمالی به حسینیة راه دارد.

در طرفین هلال طاق درگاهها، گچ‌بری ظریفی است و حد وسط بین دودرگاه، میان هلالین نیز گچ‌بری ظریفی دیده می‌شود. بالای طاقهای هشتگانه، میان دو حاشیه گچ‌بری قصیده‌ای پانزده بیتی با قافیة کاف از گلشن نخلصی، با خط نستعلیق خوش، گچ‌بری شده است. ابیات اول و آخر این قصیده چنین است:

«از آن کیست این خلوت‌نگه پاک

که کمتر پایه‌اش اجرام افلاک

پی تاریخ وی گلشن همی گفت

چنان بنهاده اینجا چهره در خاک»^۱

۱- ماده تاریخ معادل ۱۲۷۴ ه.ق. است.

در این قصیده نامی از میرشمس‌الدین است که او را فرزند هفتم قبله دین دانسته است و یادی از عباس نامی می‌کند که در دوران سلطنت ناصرالدین شاه، این بقعه را بنا کرده است.

کف بقعه از کاشیهای مربع به ابعاد ۲۵ سانتیمتر، فرش شده است در سال ۱۳۴۸ شمسی مشغول آئینه‌کاری طاق بقعه بودند.

در شرقی به ایوانی بزرگ به طول ۱۴۵ متر و عرض ۴ متر باز می‌شود. ازاره این ایوان با کاشیهای هشت ضلعی، کاشیکاری شده است. این ایوان دارای چهار فیلیپای آجری است که قسمت پائین آنها مربع و وسط آنها هشت ضلعی و قسمت بالای آنها نیز به شکل مربع است. بر چهار طرف هر یک از این فیلیپاها «کل شیء هالک الاوجه» گچ‌بری شده است. گچ‌بری فیلیپاها پرکار و حاشیه‌ظریفی دارد. سه حمال بزرگ روی این فیلیپاهاست و واژانهای سقف روی حمالها می‌آید. سقف ایوانها از رو پل‌کوبی و لبه‌بام سه‌پشته و سراسر بام و گنبد، سفال‌ساز است. (عکس شماره ۶۳) در شمالی به ایوانی که دارای دو ستون سرستون‌دار است، باز می‌شود. کاشیهای ازاره این ایوان، شش ضلعی و گچ‌بری‌هایی به شکل حاشیه‌بندی دارد. و دو در به دو اطاق زاویه در این ایوان است.

در غربی به حجره‌هائندی که مدفن افراد محلی است، باز می‌شود و دو در به دو اطاق زاویه‌سه در و سه پنجره نورگیر به‌خارج دارد.

ایوان جنوبی دارای دو ستون با سرستون و تکائلی آهنی است و دو در به دو اطاق زاویه دارد. اطاق زاویه جنوب شرقی آن کفش‌کن است. زائران از پلکانی از طرف جنوب به‌پاگرد می‌آیند و از آنجا به ایوان بزرگ شرقی و سپس از در شرقی به حرم وارد می‌شوند. نقش دو علم بردو طرف در ورودی بقعه است.

صندوق مزار، در وسط بنای اصلی و اطراف آن ضریحی مشبک چوبین به‌درازای ۳۰۵ و پهنا ۲۰۵ و بلندی ۲۰۵ سانتیمتر قرار دارد. بلندی خود صندوق از سطح زمین بالغ بر یک متر است. در وسط گنبد بالای ضریح، چلچراغی بلورین

آویخته است.

کتیبه‌های صندوق بدین شرح است:

در حاشیه بالای دور صندوق:

«بسم الله الرحمن الرحيم يس والقرآن الحكيم ... الخ.»

بر بدنه جنوبی صندوق عبارات زیر به خط نسخ متوسط، دیده می‌شود:

«انما هو العالم بما في الصدور وناشر الاموات من القبور هذا المشهد للسيد المؤيد امير شمس الدين الحسيني رحمه الله ووقف هذا الصندوق خلاصة العفاف خان سلطان تي تي في زمان توليت فخر المشايخ درویش قاسم سنه ۱۰۱۸.»

کتیبه وسط بدنه جنوبی:

«بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحي القيوم - تا - هو العلي العظيم. کتبه سيد محمد بن داود کیا.»

بر طرف دیگر همین بدنه:

«این صندوق مشهد منور معطر امامزاده واجب‌التعظیم و التکریم امیر شمس‌الدین الموسوی علیه الرحمة والمغفرة در سنه سبعة عشر والف صورت اختتام یافته است.»

رابینو در سفرنامه خود متن این دو کتیبه را با کمی اختلاف آورده است. علم‌بندی این بقعه عصر پنجم محرم و علم و اچینی غروب روز عاشورا است.

بقعه حسن بگ دشت

بنای اصلی بقعه، اطاقی ساده است. مرقد و مزاری در آن نبود. بتازگی مشتاقعلی نام - از دراویش لاهیجان - را در آنجا به خاک سپرده‌اند. جلو بنا ایوانی است که بردیوار آن مناظری از صحرای کر بلا نقاشی شده است. (عکس شماره ۶۴)

۱- سفرنامه‌های مازندران و استرآباد، ص ۵۹ و ۶۰.

بقعه آقامیر صادق^۱

بنای اصلی بقعه، مربع شکل به ابعاد ۴۵۵ سانتیمتر است. سه در ورودی در سه جهت شرقی و جنوبی و غربی دارد. درها تخته‌ای ساده به بلندی ۱۹۸ و پهنای ۱۳۸ سانتیمتر است. بالای هر یک خفنگی مشبک چوبین ظریف است. با ساختن چهار گوشوار در چهار کنج، مربع را به شکل دایره در آورده و گنبدی مدور بر آن زده‌اند. گوشوارها دارای طاقهای جناقی تیز است.

صندوقی ساده و چوبین بدون نقش و کنده کاری در وسط و ضریحی مشبک چوبین ظریف به درازای ۲۷۰ و پهنای ۱۶۲ و بلندی ۱۵۳ سانتیمتر اطراف صندوق است. (عکس شماره ۶۵) خارج دیوار بقعه، کچ بریهای ظریف و زیرسقف حاشیه بندی دارد. بر دیوارها نقاشیهای مذهبی و مناظری از صحرای کربلاست.

طرف شمالی بقعه، آبدارخانه و انبار و درهای جنوبی و غربی و شرقی به مسجدی تازه ساز، باز می شود.

علم بقعه برنجی و نسبتاً قدیمی است. بزرگ طرف آن «یا الله یا محمد یا علی فتح لك ۱۲۴۲» خوانده می شود. بر بدنه اصلی علم «الله محمد علی فاطمه حسن و حسین - یامنان یا حنان» حک شده و میان این قسمت «یا حسین شهید» مشبک کاری گردیده است. در همین قسمت «ما شاء الله - لا حول - ولا قوة - الا با - الله» خوانده می شود. بر طرف دیگر علم «فاطمه - حسن - حسین - نصر من ۱۲۴۲ - انا فتحنا ۱۲۴۲» حک شده است.

سبزه میدان و بناهای شاه نشین

سبزه میدان در مشرق شهر لاهیجان است و در مشرق سبزه میدان کوههای کوتاه جنگلی خرم شاه نشین است. پای این کوه استخری به درازای هفتصدگام و پهنای دو بیست گام که مخزن آبی برای آبیاری مزارع برنج است، دیده می شود. در وسط این استخر روی جزیره کوچکی بنائی قدیمی وجود داشته است. رابینو از قول

۱- قسمتی از محله اردوبازار امروز به نام محله «آقاصادق» معروف است.

امین الدیوان می نویسد که پادشاه لاهیجان در این عمارت بود و یکی از فرستادگان روسیه به خدمت او رسید. شاه برای اینکه قدرت و تسلط خود را به افراد و رعایا، حتی جانداران وحشی این مرز و بوم به او نشان دهد، شب هنگام که قورباغه‌ها سر و صدای زیادی می کردند و سفیر را ناراحت کرده بودند دستور داد، روده‌هایی را که قبلاً برای این کار آماده کرده بودند باد کردند و در استخر انداختند. قورباغه‌ها روده‌ها را مار انگاشتند و فوراً ساکت شدند. فرستاده از این امر متعجب شد و قدرت و تسلط او را تصدیق کرد.

از این کاخ که متعلق به میرزا کاظم بوده است در زمان خچکو^۱ چند آجری باقی مانده بوده است. خچکو می نویسد که این آجرها بسیار زیبا و خوش تراش بوده‌اند.

دو بنای معتمدالدوله را هم مکتزی دیده است و می نویسد که هر دو دریای کوه شاه نشین بنا شده‌اند و دریای خزر چشم انداز این دو بناست.^۲

باقی بناها و آثار تاریخی محله اردوبازار لاهیجان

- ۱- بقعه چهل گیسو.
- ۲- مسجد پاشویان. ظاهراً با مسجدی که سید ظهیرالدین در تاریخ گیلان و دیلمستان ص ۲۶، از آن یاد می کند، یکی است.
- ۳- مسجد متصل به بقعه آقا میرسید شهید.
- ۴- بقعه آقاسید رسول.

۴- بناها و آثار تاریخی محله پردیس^۲ لاهیجانبقعه ملاعقل^۴ (= عاقلیه)

بنای اصلی بقعه شامل اطاقی است به طول ۵۶۰ سانتیمتر و عرض ۵۰۰

- ۱- Chudzku ۲- گیلان رابینو، ص ۲۹۹. آقای ابوالقاسم غمگسار در سالنامه دبیرستان ایرانشهر لاهیجان در صفحات ۱۶ و ۱۷ و ۱۸، مطالبی در این باره نوشته‌اند.
- ۳- بضم پ و کسر دال.
- ۴- گروهی این بقعه را به نام «ملاعقل» می شناسند.

سانتیمتر. حمالی در میان در طول قرار دارد که و اشانهای طاق بر آن متکین است. کف اطاق گچ و خاک است. طاق لمبه کوبی و بام سراسر بنا، سفال سراسر است. درهای ورودی بقعه شمالی و شرقی است و هر یک به ایوانی باز می شود. جلوه ریک از ایوانها چهار پایه آجری نظیر فیلیپاست.^۱ پائین و بالای پایه ها مربع و میان آنها هشت ضلعی است. محیط این هشت ضلعی بالغ بر ۲۱۶ سانتیمتر است. (عکس شماره ۶۶) در غربی به مسجد محقری باز می شود که فعلاً متولی در آن ساکن است. قبری به درازای ۱۸۹ و پهنای ۸۶ و بلندی ۴۰ سانتیمتر در این اطاق است. این قبر روزی پوشیده از کاشیهای هشت ضلعی گلداز بوده است. این کاشیها امروز به هم خورده و مقداری از آنها در روی قبر و پهلوهای آن به طور نامنظم به کار رفته است. (عکس شماره ۶۷) فواصل قسمتهائی که کاشیکاری آن مرتب است، کاشیهای ستاره ای به کار برده اند. طول هر ضلع کاشیهای هشت ضلعی، ۵۰ سانتیمتر و فاصله دوضلع مقابل ۱۲ سانتیمتر است. عبارات زیر روی کاشی شکسته ای که در روی قبر است، به نظر رسید:

« بولاتک یا علی یا علی یا علی بتاریخ شهر محرم الحرام سنه تسع و تسعین و [تسعماه ؟] »

قبرهای این بقعه سه مرتبه ایست. یعنی سه جسد بر روی هم در دخمه هائی که طاقتهای مدور آجری دارند، نهاده شده است. اطراف بقعه درختان آزاد، چنار و لی (= نارون جنگلی)، دیده می شود.

بقعه آقامیر جمال الدین اشرف بن موسی الکاظم علیه السلام

بنای اصلی بقعه اطاقی است به طول ۶۹۰ و عرض ۳۸۰ سانتیمتر که در آن ضریحی مشبک چوبین نزدیک به ضلع شمالی قرار گرفته است. درازای این ضریح ۲۰۸ و پهنای آن ۱۳۰ و بلندی آن ۱۲۸ سانتیمتر است که روی پایه ای به ارتفاع ۲۰ سانتیمتر نهاده شده است. در ورودی در ایوان غربی و پهلوئی در پنجره کوچک

۱- نیمی از یکی از پایه های ایوان شرقی در دیوار است.

نورگیری نصب است. در ضلع جنوبی بقعه، پنجره آهنی تازه کاری تعبیه کرده اند. لبه بام بقعه سه پشته و بام آن، سفال سراسر است. در زاویه جنوب شرقی حرم، گلدسته ایست که بلندی آن در حدود ۱۲ متر است. نمای خارجی آن هشت ضلعی است که کاشیکاری سبزرنگ ظریف دارد. داخل گلدسته پلکانی آجری مارپیچ است که تا بالای گلدسته می رود. بالای گلدسته علمی فلزی است که در هلال صفحه آن «نصر من الله و فتح قریب» دیده می شود. در ایوان بقعه سنگ قبری از مرمر به درازای ۷۱ و پهنای ۲۳ سانتیمتر است که عبارات زیر بر آن حک است:

«هو الحی الذی لایموت»

چون فتاده است مرا بر سر این راه گذر

همه کس را بود ای خواجه بر این راه گذر

بر سر تربت ها چون گذری فاتحه خوان

بدعا روح مرا شاد کن، آنگاه گذر

وفات مرحمت و غفران پناه جنت و رضوان آرمگاه الواصل الی رحمت

الله الملك الغنی کربلائی معصوم طاب ثراه و جعل الجنة مثواه ابن

محمد هادی سنه ۱۱۸۹ هـ.

نزدیک به بقعه، مسجدی است که دری از ایوان غربی بقعه به این مسجد باز می شود. این مسجد جدید البناست و بر شالوده مسجدی قدیمی ساخته شده است. بر درهای ورودی مسجد دو قسمت کننده کاری بر چوب از صندوق یادری قدیمی، وسط دو قسمت در نصب کرده اند و فعلاً بارنگ آبی بدرنگی، این نقش و نگار زیبا و پرکار را رنگ زده اند. در مقابل بقعه و مسجد، حسینیه ای با بام سفال سراسر است.

بقعه آقاسید مرتضی در گورستان عمومی شهر

که در محله پردسر قرار دارد

ساختمان قدیمی این بقعه مستطیل شکل بود. در قسمت غربی اطاقی مربع

۱- ظاهراً باتاء گرد صحیح است.

شکل قرار داشته است که قبر سید مرتضی به بلندی ۲۰ سانتیمتر در آن کجکاری شده بود. کف حرم از کاشیهای بزرگ سبزرنگ، مفروش بود. بر بالای قبر علمی برنجی به ارتفاع يك متر نصب بود که در وسط هلال آن آیه «نصر من الله وفتح قريب» خوانده می شد. در دیوار جنوبی حرم پنجره های مشبك باشیشه های رنگین داشت. اطاق متصل به حرم مسجد مانندی بود که دو دیوار آن پنجره های مشبك داشت. در جلو بقعه و مسجد، ایوانی سراسری بود. در جلو ایوان پنج پایه آجری فیلیپا مانند ساخته بودند که سر نال و و اشانهای ایوان بر آنها متکی بود. این بنای قدیمی امروز از میان رفته و به جای آن بنائی با بتون و آهن ساخته اند و مسجد بقعه، مقبره خانوادگی سرشناسان لاهیجان شده است.

بقعه آقاسید محمد یمنی بن موسی بن جعفر علیهما السلام

در گورستان عمومی

بنای قدیمی بقعه را خراب کرده و به جای آن بنائی نوساز با آهن و آجر و سیمان ساخته اند. ضریح نسبتاً قدیمی مشبك به درازای ۲۶۰ و پهنای ۱۶۰ و بلندی ۱۴۰ سانتیمتر اطراف مرقد را پوشانده است. سقف این ضریح تخته ای و صاف است. (عکس شماره ۶۸)

باقی بناها و آثار تاریخی محله پردسر

۱- بقعه آقاسید ابراهیم.

۲- بنای دو مسجد در این محله.^۱

۳- بناها و آثار تاریخی محله خومر کلايه لاهیجان

بقعه سید محمد رشید بن امام موسی الکاظم علیه السلام

بقعه قدیمی با دیوارهای اطراف آن خراب شده بود. بتازگی بنائی تازه

۱- گیلان رابینو، ص ۲۹۸.

به جای بقعه قدیمی ساخته بودند. مرقد سید محمد بین دو قبر دیگر که متعلق به دوتن از سران مذهبی بوده اند، قرار دارد. مسجد معروف محله خومر کلايه متصل به همین حرم است. جزرها و دیوار جنوبی حرم قدیمی است و بقیه بنا را هنگام تعمیر بقعه، مرمت کرده اند.

فیلیپاهای داخل مسجد نیز قدیمی است و در دیوار قدیمی يك ردیف طاقچه است که بالای آن اشعاری از محتشم کاشانی با حروف برجسته نستعلیق، کج بری شده است. مناره مسجد هشت ضلعی و قدیمی و در زاویه جنوب شرقی حرم قرار گرفته است. ارتفاع این مناره در حدود پانزده متر و از راهروی ماریجی داخلی آن، پس از بالا رفتن بیست و هفت پله به گلدسته و مأذنه می رسد.

باقی بناها و آثار تاریخی محله خومر کلايه لاهیجان

۱- بقعه آقا سیدعلی کیا.

۲- بقعه آقا سید اسماعیل.

۶- بناها و آثار تاریخی شهر باف محله لاهیجان

شهر باف محله سابقاً به نام «کوهستانکی» معروف بوده است. در زمان رابینو (۱۳۳۱ ه.ق.)، دویست و پنجاه درخانه داشت و ساکنان آن حیدری بوده اند. بقعه آقا سید محمد معروف به یمنی که به قول رابینو شش قرن پیش، از یمن به لاهیجان آمده بود، در این محله است. در این محله يك مسجد به نام مسجد آقا سید حسین و يك مدرسه و دو امامزاده که یکی از آنها به نام سرم علی^۱ است، تازمان رابینو بر جای بوده است.^۲

بقعه سید محمد یمنی

این بقعه در منتهی الیه جنوب شرقی شهر در گورستان قدیمی لاهیجان، است.

۱- بضم سین و راء. ۲- گیلان رابینو، ص ۲۹۷.

بنای قدیمی بقعه را در حدود پنجاه سال قبل خراب کرده و بنائی دیگر به جای آن ساخته‌اند. این بنائیز بتازگی تجدید شده است. در قسمت شمالی حرم آرامگاه خانوادگی یکی از سرشناسان شهر است. کاشیهای قدیمی را در بنای فعلی در دیوارها و ستونها تار تفاع يك متر، به کار برده‌اند.

سنگ مزار شعر باف محله

این سنگ در کنار کوچه در میدانگاه کوچکی است. داخل آن خالی واز خارج به شکل مکعب مستطیل به درازای ۱۶۴ و پهنای ۳۶ و بلندی ۶۳ سانتیمتر است. روزهای پنجشنبه و جمعه مردم به زیارت آن می‌آیند و دور آن شمع روشن می‌کنند. سابقه و علت احترام سنگ را کسی نمی‌داندست و متولی بقعه هم در این زمینه اطلاعی نداشت. در سطوح جانبی آن آیاتی از کلام الله مجید حک شده است که باران و تابش آفتاب آنها را سائیده واز میان برده است. پاره‌ای از نوشته‌های آن بدین شکل خوانده شد:

«قال الله سبحانه تبارك وتعالى

قل يا عبادي الذين اسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله^۱

این سنگ در زیر شش درخت آزاد نسیبه^۲ کنهسال است.

این سنگ نظیر سنگ قبرهائی است که یکی از آنها در بقعه پیر قطب‌الدین نزدیک دهکده باغچه سرای آستارا^۳، و هفت عدد دیگر در دهکده امیر بکنده خشک بچار خممام موازی^۴ و یکی از آنها در سفید بقعه لنگرود دیده شده است.

مسجد شعر بافان

بنای قدیمی مسجد را خراب کرده بودند، و بنائی تازه به جای آن ساخته بودند. از آثار قدیمی این مسجد مناره آجری هشت ضلعی است با کلدسته آجری.

۱ - سورة الزمر ۳۹، آیه: ۵۳. پاره‌ای از کلمات این آیه ریخته است.

۲- از آستارا تا استارباد، ج اول، بخش اول، ص ۲۲. ۳- از آستارا تا استارباد،

ج اول، بخش اول، ص ۳۰۶.

بام این گلدسته از آجر وهرمی شکل است. (عکس شماره ۶۹) قبر یکی از امامان جماعت در این مسجد است.

باقی بناها و آثار تاریخی شعر باف محله

۱- مدرسه محله شعر باف.

۲- مسجد آقا سیدحسین.

۳- بقعه سرم‌علی.

۷- بناها و آثار تاریخی محله کاروانسرا لاهیجان

بقعه آقاسید جلال‌الدین بن موسی الکاظم علیه‌السلام

این بقعه قدیمی را نیز خراب کرده و نوسازی کرده‌اند. امروز مرقد سید جلال‌الدین، قبری گچکاری در میان مسجدی نوساز مستطیل شکل است. دوفیلپای چهارضلعی در میان بنا و در طول آن ساخته‌اند و حمالی بر روی آنها کشیده و و اشانهای سقف متکی به آن است. درهای بقعه آهنین و سقف آن لمبه کوبی و بام‌بنا، سفال‌سر است.

مسجد قدیمی کاروانسرا لاهیجان

بنای اصلی و قدیمی مسجد مستطیل شکل با چندین درهای ارسی در ضلع شمالی بود و بالای درها پنجره‌هائی نورگیر باشیشه‌های رنگارنگ داشت. جلو این قسمت ایوانی سراسری قرار داشت که پایه‌هائی از آجر بر لبه آن بنا شده بود. سقف و اشان‌کشی و بام‌بنا، سفال‌سر بود. این بنا را در سال ۱۳۴۵ ه.ش. خراب کردند و بنائی نوساز باتیرهای آهن و درهای آهنین و شیشه‌های مات و محرابی تازه ساختند.

باقی بناها و آثار تاریخی محله کاروانسرا لاهیجان

۱- بقعه آقا سیدمر تزی.

۲- بقعه آسوم‌علی.

۸ = بناها و آثار تاریخی محله گابنه لاهیجان بقعه آقا میر ابراهیم بن امام موسی الکاظم علیه السلام

بنای اصلی بقعه در مقابل مسجد اکبریه است و اطاقی ساده به طول ۶۰۰ و عرض ۵۳۰ سانتیمتر، است. در ورودی در ایوان غربی است و دو طرف آن دو پنجره دارد. در شمالی به انباری باز می شود. سقف ایوان و اطاق لمبه کوبی است. فرش کف اطاق کاشی آبی است. در جنوبی بقعه به آرامگاه خانوادگی باز می شود. ایوان غربی یازده ستون گرد چوبی دارد. لبه بام یک پشته و بام سراسر بنا، سفال سراسر است.

صندوقی در وسط اطاق به درازای ۱۸۵ و پهنای ۹۵ و بلندی ۹۹ سانتیمتر قرار گرفته که اطراف آن را ضریحی به درازای ۲۵۷ و پهنای ۱۹۴ و بلندی ۱۵۰ سانتیمتر احاطه کرده است.

بر حاشیه های بالا و پائین و حاشیه های عمودی، سوره مبارکه «یس» حک شده است. بر بدنه شمالی نام چهارده معصوم داخل هشت ضلعی هائی روی تخته، کنده کاری شده است. در همین بدنه تاریخ ساختن صندوق را بدین ترتیب حک کرده اند:

«بتاریخ غره شهر ذی قعدة الحرام در سنهٔ ساحک نو ۱۲۵۳».

بر ضلع جنوبی در دو ستون این عبارات حک شده است:

«الباعث الخیر استاد امیر بنالمحله غفر الله لك ولوالدك وخاجه موسی

سویاستری سواب این عمل دست گیرد [كذا] یا الله یا محمد».

در ضلع شرقی صندوق نامهای پنج تن حک شده است.

بقعه پیر علی؟

در محله پیر علی گابنه لاهیجان

طرح بقعه پیر علی بسیار زیبا و همانند طرح بقعه میر شمش الدین در محله

۱- این حروف با حساب جمل، معادل ۱۲۵۳ نیست. ۲- راینو از بقعه

پیر علی و مسجد متصل بدان یاد کرده است. گیلان را اینو، ص ۲۹۷.

اردو بازار لاهیجان است. بنای اصلی هشت ضلعی است که طول هر ضلع آن ۱۹۲ سانتیمتر است. هر ضلع شامل صفا ای پنج ضلعی است. طول اضلاع بلند دو طرف ۸۵ و طول اضلاع متصل به این دو ضلع ۷۳ و طول ضلع مقابل ۴۸ سانتیمتر است. عمق هر صفا ۱۴۵ سانتیمتر و فاصله میان هر دو صفا قسمتی از اضلاع هشت ضلعی اصلی است که طول آنها هر یک ۲۰ سانتیمتر است. چهار در، در چهار جهت اصلی است که به ایوانها باز می شود و بالای هر در خفنگی مشبک هلالی است. سقف حرم از داخل، کوتاه و آجری است و برجستگی گنبد بسیار کم و توسری خورده است.

در کمر بند داخلی گنبد ابیاتی از هفت بند محتشم کاشانی نوشته شده است که تاریخ تحریر آن سال ۱۲۳۵ ه.ق. است. روی این اشعار سیاه است و آثار تعمیر و مرمت دیده می شود.

چهار ایوان در چهار جهت است. عرض ایوانها ۱۴۰ سانتیمتر است. هر ایوان هفت ستون چهارسوی پنج زده، دارد. مجموع ستونها که همانند یکدیگرند، بالغ بر ۲۸ عدد است. سقف ایوانها و اشان کشی و از رو پل کوبی با درز پوش است. لبه بام یک پشته و سراسر بام، سفال سراسر است. کف بقعه با کاشیهای سبز چمنی به ابعاد ۲۲ سانتیمتر، فرش شده است. صندوق مزار چوبی و ساده و در وسط بنا است و بر پایه ای به بلندی ۲۰ سانتیمتر قرار دارد. درازای صندوق ۲۲۰ و پهنای آن ۱۱۸ و بلندی آن ۱۱۵ سانتیمتر است.

اطراف بنای بقعه صحن نسبتاً وسیعی است. در شمال و غرب این صحن حجرات حسینیه است. در ضلع جنوبی صحن، تکیه ای قدیمی است. درازای این تکیه ۲۱ متر و پهنای آن ۵ متر است. بردیوار تکیه در دوردیف دو کتیبه است. کتیبه بالا ابیاتی از هفت بند محتشم کاشانی است و در تاریخ ۱۳۲۱ ه.ق. نوشته شده است. جلوی این تکیه ایوانی سرتاسری است. هشت فیلیا که پائین و بالای آنها چهار ضلعی و میان آنها هشت ضلعی است، از آجر در این ایوان ساخته اند. پائین فیلیاها را در چهار ردیف از کاشی سبزرنگ، کاشیکاری کرده اند. سقف تکیه لمبه کوبی، لبه بام

سه‌پشته و بام‌بنا، سفال‌سر است.

بقعه آقا میر ابراهیم

بقعه آقا میر ابراهیم شامل اطاقی مربع شکل است که قبری در میان آن است. صندوقی از چوب آزاد بر این قبر است که اطراف آن ضریحی مشبک است. در حاشیه بالای صندوق سوره مبارکه «یس» حک شده است.

مسجد اکبریه

این مسجد شامل سه‌طاق بلند در امتداد هم است که برشش پایه اصلی نداشتند است. (عکس شماره ۷۰) فاصله میان پایه‌های اصلی بنا ۷ متر و عرض و طول هر پایه ۱۲۰ سانتیمتر است. طرفین این سه‌طاق اصلی سه‌طاق کوچک است و مجموع هر سه‌طاق طرفین تقریباً شبیه یک راهرو است. بطن بنا آجرهای نازک قدیمی و ملاط آن کچ و خاک است. در طرفین محراب، دو اطاق کوچک انبار مانند است که درهای بزرگی دارند. دیوارها، از فاصله هشتاد سانتیمتری زمین کاشی کاری است و تمام کاشیها همزمان بنای مسجد است. اطراف محراب و ضلع جنوبی بنا کاشیهای تازه کار کرده‌اند. (عکس شماره ۷۱) بالاسر محراب جدید، «بسمله و تقدیمی حاجی عبدالله یزدان» نوشته شده است. طرفین محراب سوره «القدر» تا آخر دیده می‌شود. داخل محراب «الله نور السموات والارض تا - وهو بکل شیء علیم.» نوشته شده است. مجموعه بنا بناز کی تعمیر شده است. در سمت شمال سدر ورودی بزرگ به محوطه‌ای که حوض وضو و چاه آب در آن است، نصب کرده‌اند. گلدسته و قسمتی از بنا که زیر آن قرار می‌گیرد، تجدید بنا نشده است. (عکس شماره ۷۲)

کتیبه‌ای بر سنگ بر دیوار داخلی مسجد اکبریه

«بعهد فتح‌علی شاه شهریار عجم
شهنشی که پی خاکبوس درگه او
حریم حرمت اورا همال می‌جستم
طراز افسر کاوس و زیب مسند جم
قد سپهر زبدو وجود آمده خم
فتاده وهم در اندیشه حریم حرم

فکننده شمس چترش چه بر زمین پر تو
ظلام ظلم بیوشید روی از گیتی
زمین درگداو هست بوسه‌جای ملوک
زطوق طاعت او کرده اند زیب رقاب
سپهر جاه علی اکبر آنکه از نامش
به یمن و یسر جهانیش در یمن و یسار
بریده دادوی از صعوه مخلب شاهین
ز نیش حادثه هر جاکه شد دلی مجروح
کنم چگونه ز کیفیتش بیان کامد
کمند فکر بقصر نوال او نرسد
بحکم خسرو عادل بشهر لاهیجان
بنات کعبه طاعت بجان مدینه علم
بنا نهاد چنین مدرس و چنان مسجد
چه مدرس آمده خاکش چو عنبر سارا
چه خاک! عالم از او گر کسی بود جاهل
فروغ دانش لقمان در آن بود مضمهر
ز بانی این دو بنا شد چو اکبریه بنام
نوشت از پی تاریخ هر دو کلک صبا
کعبه المذنب زین العابدین کاشانی مستوفی دیوان اعلی ۱۲۳۹.

باقی بناها و آثار تاریخی محله گابنه

۱- مسجد آقا.

۱- این قصیده با تنبیهی در سفرنامه مازندران و استرآباد رایینو، ص ۷۳-۷۵ آمده است.
۲- کیلان رایینو، ص ۲۹۷.

بناها و آثار تاریخی محله‌های

میدان و تکیه بر و جواهرپشته (= فرخ آباد)

بقعه چهارپادشاه^۱

این محل در ابتدا مرقد سیدخرم کیا یا سیدخور کیا مقتول در سال ۶۴۷ ه. ق. بود. چون سایر سادات زیدی کیانی را در جوار سیدخرم کیا به خاک سپردند، این محل به نام چهار پادشاه شهرت پیدا کرد.^۲

شرحی که رابینو درباره این بقعه نوشته، از این قرار است:

«قسمت اعظم بنای چهارپادشاه، مزار سیدهادی کیاست. این بنا وقتی برپا شد که اجساد برادرانش سیدعلی کیا و سیدحسن کیا و اجساد افراد دیگر یعنی سید ابراهیم کیا و سیدعبدالله کیا پسران سیدعلی کیا بن سیدناصر کیا را در اینجا به خاک سپردند. اینان در سال ۷۹۱ قمری در جنگ رشت کشته شدند. اجساد ایشان پنج ماه پس از کشته شدن بدینجا منتقل شد.»

سیدظهیرالدین درباره انتقال جسد ایشان چنین نوشته است:

«سیدهادی کیا نزد امیره دباچ فومنی فرستادند و بنیاد دوستی و صداقت کردند و رسل و رسایل از طرفین روان کردند و قرار رفت که شهدای رشت را به لاهجان آرند و همچنان که عهد کرده بودند، امیره دباچ علما و صلحای آن دیار را بفرستاد، تا سادات را نبش نموده به مردم لاهجان بسپارند. و از لاهجان علما و فقها و صلحا و حفاظ و خواجگان معتبر، مجموع لباس سوگواری دربر کرده با انواع صدقات و موهبات روان گشتند و سادات را از رشت نقل کرده با تکبیر و صلوات و ختم قرآن و فقرا و مساکین را صدقات و هبات به نیت ارواح مطهره سادات کرام تقسیم نمایان به لاهجان درآوردند و سیدهادی کیا با فرزندان و سایر بزرگان پا- برهنه به استقبال اقدام نمود و به سر بازار لاهجان به قرب جوار سید مغفرت پناه

۱- ثبت تاریخی این بقعه به شماره ۳۲۲ و در فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران ص ۱۳۰، شرحی راجع به این بقعه است. ۲- گیلان و دیلمستان سیدظهیرالدین، ص ۹۳.

سیدخور کیا دفن فرمودند. و مردم لاهجان را از فقها و صلحا و شهربان و لشکریان، آتش عزیت دادند و هفت روز به ختم قرآن و خواندن و غز و تقسیم درهم و دینار جهت رفع مظالم شهدا مشغول گشتند و بر بالای آن مزار بنیاد عمارت عالی کردند و جهت مستحقان و مترددان و فقرا و مساکین اوقاف تعیین نمودند.^۱

کتیبه‌های صندوقها خوش خط و متعلق به قرن هشتم و اوایل قرن نهم ه. ق. است. درهای ورودی چوبی است و کنده کاری دارد. تاریخ کتیبه آنها به ۱۰۱۵ ه. ق. می‌رسد. در این کتیبه شجره نسب سیدخور کیا و نام هدیه کننده آن یعنی قاضی-محمدخان، دیده می‌شود. خط کتیبه از محمدبن داود کیا و نجار آن عبدالفتاح لاهیجی است.

در ورودی دیگر کاراستاد شهاب‌الدین بن نظام‌الدین درودگر قزوینی است. کتیبه‌ای دارد که نشان می‌دهد این قسمت از مزار در سال ۷۹۱ ه. ق.، به دستور الحاج خواجه حاجی‌زنگی شاه‌ناظر، ساخته شده است. بر یکی از صندوقها که بر مزار سیدخور کیاست که در ربیع‌الاول سال ۶۴۷ ه. ق. کشته شده است، کتیبه‌ایست که نشان می‌دهد، این صندوق به دستور حاجی-علی بن شهاب‌الدین لاهیجی ساخته شده است.

بر صندوق دیگر کتیبه‌ایست که از مطالب آن معلوم می‌شود که در زیر این صندوق سیدرضی کیا پسر سیدعلی کیا الحسینی متوفی روز اول جمادی‌الاولی سال ۸۲۹ ه. ق. مدفون است. خط کتیبه از حسین بن علی الصالحی الجیلی است. روی پاره تخته‌ای که برای تعمیر صندوق به کار رفته است و مربوط به جای دیگر است، نام سیدعلی بن امیر، خوانده می‌شود.

این مزار دو قرآن قدیمی دارد، یکی به خط کوفی است که چند صفحه‌ای از اول و آخر آن افتاده است. قرآن دیگر مورخ سال ۸۸۳ ه. ق. است و به خط نظام‌الدین بن شمس‌الدین مداحی نوذری است. مسجدی نیز در جوار مزار چهارپادشاه است.^۲

۱- گیلان و دیلمستان سیدظهیرالدین، ص ۹۶ و ۹۵. ۲- گیلان رابینو، ص ۲۹۵.

مرحوم سعید نفیسی تحقیقی درباره مدفونین در بقعه چهارپادشاهان کرده و مطالبی به این شرح نوشته است:

«احوال سیدخورکیا در کتاب تاریخ رایینو مفصلاً نگاشته شده و تنها نکته‌ای که می‌توان از احوال این سیدخورکیا دانست این است که قطعاً او از خاندان سادات معروف به کیائی بوده که يك سلسله ایشان در مغرب مازندران در اواخر قرن هفتم و اوایل قرن هشتم حکمرانی داشته‌اند و يك سلسله دیگر در مشرق گیلان مقیم بوده‌اند و مخصوصاً بعضی از ایشان در لاهجان سکونت داشته‌اند. یکی از سادات این خانواده دوم معروف به سیدامیرکیا به خیال سلطنت گیلان افتاد و در سال ۷۶۳ رحلت کرد و پس از او پسران وی به حکمرانی گیلان رسیدند و مدتی نزدیک به ۲۳۷ سال یعنی از سال (۱۰۰۰-۷۶۳)، وقتی که خان احمدخان آخرین پادشاه از این سلسله منکوب شاه عباس صفوی شد و به استانبول فرار کرد، این خاندان در گیلان حکمرانی داشته‌اند. سیدخورکیا از همین سلسله بوده است و در لاهیجان ساکن بود و در آنجا به سال ۶۴۷ کشته شد. از مقامات او و القابی که بر صندوق مزار او نوشته‌اند، معلوم می‌شود، در زمان خویش یکی از پیشوایان دینی بوده و این نکته کاملاً با تاریخ موافقت دارد. زیرا که این سلسله پیش از آنکه به سلطنت برسند چه در گیلان و چه در مازندران پیشوایان دین و اولیای مذهب شیعه بوده‌اند و هم در زمانی که حکومت داشته‌اند، پیشوایی دین خود را با سلطنت توأم ساخته‌اند و چون از اولاد ائمه بوده‌اند، همواره مردم را نسبت به ایشان اعتقادی بوده است. صندوق مرقد سیدخورکیا نمونه‌ایست از صنعت مخصوصی که در گیلان به اوج کمال رسیده است و آن عبارت است از مثبت کاری و نقاشی و نقاری بر چوب و به اصطلاح صنعت گران، کننده کاری.»

اطاقی جداگانه در شرق بنای چهارپادشاه

اطاقی به طول ۷۴۵ و عرض ۲۹۵ سانتیمتر در شرق بنای چهارپادشاه است. در این اطاق صندوقی به درازای ۱۸۰ و پهنای ۱۲۰ و بلندی ۱۰۰ سانتیمتر است.

از صندوق قدیمی فقط بدنه شمالی آن به جای است. سه بدنه دیگر صندوق و قسمت بالای آن به یغما رفته است و به جای آن صندوقی کثیف و رنگین ساخته و بدنه شمالی را در آن جای داده‌اند و روی این بدنه را با شیشه‌ای یک پارچه پوشانده‌اند.

بدنه شمالی به سه قسمت اصلی تقسیم می‌شود و میان هر دو قسمت حاشیه‌ای کنده کاری دارد. تمام کتیبه‌های این بدنه به خط ثلث است. (عکس شماره ۷۳)

کتیبه افقی بالو پائین بدنه شمالی:

«بسم الله الرحمن الرحيم والقرآن المجید - تا - وعندنا کتاب حفیظ.^۱
بل کذبوا بالحق لما جاءهم - تا - کل زوج بهیج تبصرة.»^۲

این عبارات بر حاشیه قسمت سمت راست بدنه شمالی این صندوق حک است:

«بسم الله الرحمن الرحيم اللهم صل على محمد المصطفى وعلى المرتضى وعلى -
البتول فاطمه والسبطین الحسن والحسین وصل على زين العباد علی والباقر
محمد والجعفر الصادق وموسى الكاظم والرضا وعلى محمد التقی و علی -
النقی الزکی والحسن العسکری حجة الله و خليفته القائم المنتظر المظفر
الهادی صاحب العصر والزمان خليفة الرحمن سيد الانس و الجن
صلوات الله عليهم اجمعين حرره العبد الاحقر محمد جعفر بن محمد
اللاهجانی عمل استاد رسول نجار بن اکبر قزوینی.»

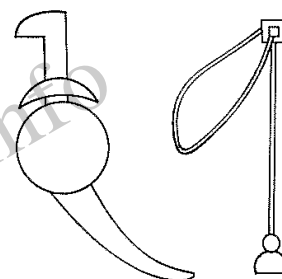
کتیبه قسمت وسط بدنه شمالی صندوق:

«بسم الله الرحمن الرحيم عم يتساء لون عن النبأ العظيم - تا - وخلقناکم
از واجا.»^۳ (عکس شماره ۷۴)

در ورودی این اطاق در دیوار شمالی و دو پنجره در طرفین آن است. یک پنجره نیز در دیوار غربی اطاق است.

۱- سوره ق ۵۰، آیات ۱-۴. ۲- سوره ق، آیات ۵-۷ و یک کلمه از آیه: ۸.
۳- سوره النبأ، آیات ۱-۸.

در این اطاق سنگهای قبر مرمر زیادی است که تاریخ آنها میان ۱۶۱۸ و ۱۶۴۳ ه.ق. است. یکی از سنگها که نقوش ناشناخته‌ای بر آن بود، جلب نظر کرد. مطالب و نقوش حک شده بر این سنگ از این قرار است:



وفات المرحوم المبرور المغفور
آقایوسفعلی طاب ثراه فی سنه
۱۶۱۸ . نشانه‌ها : مهر ، تسبیح ،
شانه ، خنجر ، تپانچه و آلاتی
بدین شکل.

مرحوم سعید نفیسی در مجله تعلیم و تربیت درباره حجره اول چهار پادشاهان چنین نوشته است :

در حجره اول سه قبر است. بر صندوق اول کتیبه ایست که در آن نام سید رضی کیا بن سید علی کیا متوفی در اول جمادی الاولی سنه ۸۲۹ است . این سید رضی کیا از همان سادات سلاطین کیائی کیلان است که در لاهیجان سلطنت داشته است.

سید ظهیر الدین مرعشی در تاریخ کیلان و دیلمستان، در باب رحلت وی می‌نکارد: «چون از تقدیر ربانی سال هجری به سنه ۸۲۹ رسید، روز دوشنبه غره جمادی الاولی موافق دوازدهم تیر ماه قدیم که آفتاب جهان فروز شب سیزدهم به برج شرف خود که اول نقطه اعتدال ربیعی است ، تحویل کرد... سید رضی کیا دعوت حق را لبیک گفت.» این تاریخ با تاریخ کتیبه موافقت دارد و مسلم می‌شود که سید رضی کیا روز دوشنبه غره جمادی الاولی سال ۸۲۹ ه. ق. درگذشته است.

اما در کتیبه صندوق قبر دوم نام ابوتراب سید رضابن سید علی بن سید امیر کیاست و نسب او تا حضرت رسول در کتیبه آمده است و در آخر تاریخ آن چنین است :

«فی اول جمادی الاولی یوم الاثنین سنه تسع و عشرين و ثمانمائه.»
در باب این شخص که معلوم می‌شود از بزرگان سادات صحیح‌النسب و از اولیای زمان خویش بوده است، کتب تاریخ ذکری به میان نیآورده‌اند. همین قدر معلوم است که وی به یازده پشت به امام اول علی بن ابی طالب علیه السلام، می‌رسیده و جد ششم او علی غزنوی است. از عجایب تصادف این است که این ابوتراب رضابن علی در همان روز دوشنبه غره جمادی الاولی سنه ۸۲۹ ه. ق. که امیر سید رضی کیا، پادشاه کیلان درگذشته است، نیز رحلت کرده و شگفت است دو نفر که مزار هر دو در جوار یکدیگر واقع شده در یک روز رحلت کرده باشند و آنهم یکی سید رضی و دیگری سید رضا نام داشته است.

بر صندوق قبر سوم نام سید علی بن امیر الحسینی خوانده می‌شود. این شخص پدر همان سید ابوتراب رضا است که در سال ۸۲۹ ه. ق. درگذشته است. چون پسر او در اوایل قرن نهم درگذشته، به سیاق طبیعت بایستی این پدر از اواخر قرن هشتم و به فاصله سی الی چهل سال پیش از پسر خود درگذشته باشد و این مصادف است با سال ۷۹۹ یا ۷۸۹ ه. ق.

یک جفت در کهنه در این حجره مانده است که گویا در زمانهای قدیم در این حجره بوده و بعد از آن چون کهنه شده بود، آن را عوض کرده‌اند و به جای آن دری تازه تر ساخته‌اند. بر این در نو کتیبه‌ای نیست اما بر در کهنه کتیبه زیر خوانده می‌شود:
«امر بعمارة هذه البقعة الشریفة الحاج خواجه حاجی زنگی‌شاه الناظر فی سنه احدی و تسعین و سبعمائه عمل استاد شهاب الدین بن استاد نظام الدین درودگر قزوینی.»^۱

این در در سال ۷۹۱ ه. ق. ساخته شده و از آن معلوم است که این بقعه را نیز در همان سال بنا کرده‌اند. پس این حدس که سید علی بن امیر الحسینی به سال ۷۹۹ یا ۷۸۹ ه. ق. درگذشته است چندان دور نیست و چون بقعه وی را در سال ۷۹۱ ه. ق.

ساخته‌اند، ممکن است وی در همان سال یعنی ۷۹۱ درگذشته باشد و این ظن نزدیک به یقین است.

پس به‌طور کلی بقعه چهارپادشاه، مزار چهارتن از بزرگان لاهیجان است، به این شرح:

۱- سیدخورکیا متوفی در سال ۶۴۷ ه. ق.

۲- سیدعلی حسینی متوفی در سال ۷۹۱ ه. ق. (ظاهرآ)

۳- سیدرضا حسینی متوفی در سال ۸۲۹ ه. ق.

۴- سیدرضی کیا متوفی در سال ۸۲۹ ه. ق.

از این‌جا معلوم است که نخست سیدخورکیا در سال ۶۴۷ درگذشته و وی را در این محل دفن کرده‌اند و حجره‌ای و بقعه‌ای برای مرقد وی ساخته‌اند. پس از آنکه سیدعلی در سال ۷۹۱ ه. ق. (ظاهرآ) یعنی چهل و چهار سال بعد رحلت کرده، در طرف چپ آن حجره، حجره‌ای دیگر ساخته‌اند و وی را در آن به خاک سپرده‌اند. شاید برای آنکه در حجره اول جایی نبوده است. زیرا آن حجره چنانکه می‌نماید جا برای يك مرقد بیشتر ندارد. پس از آن در سال ۸۲۹ ه. ق. یعنی سی و هشت سال بعد سیدرضا حسینی پسر سیدعلی درگذشته و وی را در جوار پدرش به خاک سپرده‌اند و چون در همان روز سیدرضی کیا پادشاه گیلان نیز رحلت کرده، وی را در همان حجره دفن کرده‌اند. از اینجاست که این بقعه به نام چهارپادشاهان معروف شده، زیرا که یکی از هدفونین آن سیدرضی کیا پادشاه گیلان است و سه نفر دیگر از اولیای مشایخ دین. در ایران همیشه معمول بوده است که اولیا و پیشوایان دین و عرفای نامی را پادشاه وقت خویش می‌خواندند و این سه نفر پیشوا را نیز پادشاه خوانده‌اند، لهذا نام چهارپادشاه پیدا شده است.^۱

۱- مقاله‌ای در موضوع چهارپادشاه به قلم مرحوم سعید نفیسی در مجله تعلیم و تربیت

سال سوم، ص ۲۶۶ به بعد.

اطاق شماره يك

مرقد سیدعلی کیا و سیدرضی کیا

در اطاق اول صندوقی به درازای ۲۳۲ و پهنای ۱۱۹ و بلندی ۹۱ سانتیمتر است. بدنه شمالی صندوق شامل سه قسمت اصلی است و میان هر دو قسمت حاشیه مانندی گلو بوتهدار کنده کاری شده است. (عکس شماره ۷۵) بر قسمت وسط، این عبارات به خط بسیار خوش نسخ حک شده است:

« كل شیء هالك الا وجهه »

هذا المرقد المنور و المشهد المعطر للسید المرحوم المغفور المنتقل الی رحمة ربه الغفور السید رضی کیا بن السید الامام السید علی کیا الحسینی نورالله تعالی قبره فی اول جمادی الاول سنة تسع و عشرين و ثمانمائه من هجرة خیر البریه.^۱ (عکس شماره ۷۶)

بر حاشیه بالای همین بدنه:

« انا نحن نحی الموتی و نکتب ما [قدموا و اثارهم و کل - تا - قالوا ربنا یعلم انا الیکم] لمرسلون.^۲ »

بدنه شرقی در وسط نقش و نگار و طرفین چهار حاشیه کنده کاری دارد. بر حاشیه بالای همین بدنه:

« الا البلاغ المبین - تا - طایر کم معکم.^۳ » (عکس شماره ۷۷)

بر بدنه جنوبی صندوق نام ابوتراب رضابن سیدعلی با شجره نسب او و بر حاشیه بالای آن آیاتی از سوره مبارکه «یس» به این شرح است:

« هذا المرقد المنور و المشهد المعطر للسید المرحوم المغفور المنتقل الی رحمة ربه الغفور ابی تراب رضابن علی بن امیر بن حسین بن حسن بن

۱- این کتیبه با اختلافاتی در سفرنامه مازندران و استرآباد راینو ص ۵۹، دیده

می‌شود. ۲- سوره یس ۳۶، قسمتی از آیه: ۱۲ و تمام آیه: ۱۳ و ۱۴ و ۱۵ و قسمتی از آیه: ۱۶.

۳- سوره یس ۳۶، قسمتی از آیه: ۱۷ و تمام آیه: ۱۸ و قسمتی از آیه: ۱۹.

علی بن احمد بن علی الغزنوی بن محمد بن ابی زید بن حسین بن احمد بن عیسی بن علی بن حسین الاصغر بن علی بن حسین بن علی ابن عم رسول الله صلی الله علیه وعلی آله وسلم فی اول جمادی الاول یوم الاثنین سنة تسع و عشرين وثمان مائه من هجرة خیر البریه.^۱ (عکس شماره ۷۸)

بر حاشیه بالای همین بدنه:

«بسم الله الرحمن الرحیم یس والقرآن الحکیم - تا - فاعشیناهم فهم لا یبصرون»^۲

بر پائین بدنه جنوبی صندوق این کتیبه باقی است:

«ندمت الهی ما اکتسبت جهالة وانت غفور عبدك العفو آمل
تقبل خضوعي واعف عنی خطیئتی فانت کریم عبدك العفوسائل
کتبه حسن بن علی الصالحی الجیلانی»^۳

طرف چپ این بدنه قسمتی ریخته یا به سرقت رفته است و به جای آن کتیبه دیگری از محل دیگر یا صندوق دیگر این بقعه، بر جای آن نصب کرده اند. این عبارات بر این قسمت خوانده می شود:

«هذا المشهد المنور والمرقد المعطر للسید السعید والامام الشهدا المقبول المظلوم علی بن امیر الحسینی نور الله مضجعه»^۴

صندوقی دیگر در اطاق شماره یک

بالای سر صندوق اصلی صندوقی تخته ای به درازای ۱۳۹ و پهنای ۱۰۰ و بلندی ۸۸ سانتیمتر قرار دارد که بر آن کتیبه ای دیده نشد.

- ۱- این کتیبه با اختلافاتی در سفرنامه مازندران و استراباد را بینو، ص ۵۹ آمده است.
- ۲- سوره یس ۳۶، آیات: ۱-۸ و قسمتی از آیه ۹. این قسمت ریختگی دست خوردگی زیاد دارد.
- ۳- این دو بیت با رقم آخر آن در سفرنامه مازندران و استراباد را بینو، ص ۵۹، دیده می شود.
- ۴- دنباله آن شکستگی و ریختگی دارد. این کتیبه در سفرنامه مازندران و استراباد را بینو ص ۵۹، نیز آمده است.

این دو صندوق در اطاقی به درازای ۹۸۰ و پهنای ۱۴۰ سانتیمتر قرار گرفته اند. این اطاق شامل سه در ورودی است. در شمالی در وسط به بلندی ۲۰۴ و پهنای ۱۲۵ سانتیمتر است. این دولنگه در نوساز و قسمتهای کهنه دری را به بلندی ۱۷۳ و پهنای ۴۸ سانتیمتر، بر آنها نصب کرده اند. دماغه در قدیمی است و بر لنگه نوساز نصب شده است.

بر بالای لنگه سمت چپ این در، عبارات زیر خوانده می شود:

«امر بتجدید عمارة هذا المشهد المنور صاحب السعادة والسجا یا والتأدب و...»
بر بالای لنگه سمت راست این عبارات است:

«الشجاعة تاج الدین الثار ادمت (؟) الله فی تاریخ سنة عشرين وثمان مائه،»
طرفین این در، دو در به اندازه در بالاست و هر دو نوسازند.

در بالای هر سه در، خفنگی مشبک چوبین ظریف است که بالای آنها هلالی-شکل است.

در سمت شرقی اطاق در ورودی مشبک ظریفی دیده می شود. در ورودی مسجد در سمت غربی و در ورودی انبار در سمت جنوبی اطاق است.
سقف تمام بنا، لمبه کوبی با درز پوش خطدار است.

اطاق شماره دو چهار پادشاه

این اطاق در ردیف اطاق اول و در غرب آنست. امروز به جای مسجد از آن استفاده می شود و کتیبه و آثاری ندارد. احتمال دارد اجساد سید ابراهیم و سید عبدالله کیا پسران سید علی کیا بن سید ناصر کیا یا افراد دیگر را که اهمیتی نداشته اند، در اینجا به خاک سپرده باشند.

اطاق شماره سه چهار پادشاه

در این اطاق نیز مانند اطاق دوم کتیبه و اثری نیست و امروز به جای آبدارخانه از آن استفاده می شود. محتمل است در این اطاق نیز اجساد افرادی از خاندان کیانی به خاک سپرده شده باشد.

اطاق شماره چهار
مرقد سیدخورکیا

اطاقی است مربع شکل با چهار صغه در چهار جهت اصلی. ابعاد اصلی اطاق ۸۶۰ و دهانه صغه‌ها ۴۸۰ سانتیمتر است. در ورود اصلی که از نظر هنری ارزش داشته است در حال حاضر در موزه ایران باستان نگهداری می‌شود. (عکس شماره ۷۹) در فعلی به بلندی ۱۹۸ و پهنای آن از لبه چهار چوب ۱۱۰ سانتیمتر است. در فعلی دولنگه و پهنای هر لنگه ۵۰ و بلندی آن ۱۶۷ سانتیمتر است. در دیوار شرقی اطاق دری به آبدارخانه بازمی‌شود. بالای هر دو درخفگی مشبک چوبین است. در حاشیه بالای اطاق، ابیاتی از هفت بند محتشم کاشانی گچ‌بری شده و در فواصل مصراعها «یا حسین مظلوم» خوانده می‌شود. سراسر سقف بنا، لمبه‌کوبی است. و از آنجا که چهارکنج بنا حالت جمع شدن دارد، محتمل است که در اصل، بنا دارای گنبد بوده است و اهالی نیز بر این امر گواهی می‌دادند.

صندوقی چوبین مرقد سیدخورکیا را می‌پوشاند که به علت قرار دادن ضریح چوبین مشبک به درازای ۳۲۵ و پهنای ۱۹۰ و بلندی ۱۶۵ سانتیمتر دور صندوق و اضافه کردن شیشه از داخل در پشت ضریح، مطالب حک شده روی صندوق درست خوانده نشد. (عکس شماره ۸۰) آنچه از نوشته‌های صندوق که به خط ثلث و نسخ خوش است و خوانده شد از این قرار است:

بر بدنه شمالی صندوق:

«بسم الله الرحمن الرحيم يس والقرآن الحكيم - تا - فیهی الی الاذ.»^۱

این آیات بر بدنه شرقی صندوق است:

«فان فهمم مقمحون - تا - وسواء علیهم.»^۲

این آیات بر بدنه جنوبی صندوق است:

۱- سورة «یس» از اول تا آخر آیه: ۸. ۲- سورة یس، از اواخر آیه: ۸

تا ابتدای آیه: ۱۰.

«أأندرتهم املم تندرهم - تا - انجاء هالمرسلون.»^۱

این آیات بر بدنه غربی صندوق حک است:

«أزارسلنا الیهم - تا - وما نزل.»^۲

کتیبه اصلی بدنه شمالی بدین شرح است:

«هذا الصندوق المشهد المبارك الامام الهمام الناسك المرحوم الشهيد السيد خورکیا نورالله مرقدہ و انار مضجعه قتل فی شهر ربیع الاول سنة سبع وربعین وستمایه الی هجریه امر بعمارة هذا الصندوق حاجی علی بن شهاب الدین اللاهجی.»^۳

در ورودی فعلی در جهت شمال است و در محل معروف بود که این در را از امامزاده هاشم بدینجا آورده‌اند. این عبارات بر آن حک بود:

بر بالای دماغه در:

«عمل استاد بایزید.»

بر تنگه لنگه سمت چپ:

«الله مفتح الابواب.»

و بر حاشیه بدنه همین لنگه:

« هذا [ال] مرقد المنور والمشهد المعطر الامام بن الامام الخامس الطاهر

الظاهر محمد الباقر بن الامام علی زین العابدین علیهم السلام قال النبی الامی العریبی المدنی... صلوات الله علیه و آله وسلم... الله فی اهل بیته من اذاهم فقد اذانی ومن

اذانی فقد اذی الله ومن اذی الله...»

بر تنگه پائین همین لنگه:

۱- سورة یس، از اوایل آیه: ۱۰ تا انتهای آیه: ۱۳. ۲- سورة یس، از اوایل

آیه: ۱۳، تمامی آیه، ۱۴ و قسمتی از آیه: ۱۵. ۳- این کتیبه با تغییراتی درص ۵۸،

سفرنامه‌های مازندران و استراباد را بینو، آمده است. و در مجله تعلیم و تربیت سال سوم از صفحه ۲۶۶ به بعد مرحوم سعید نفیسی مطالبی درباره این محل نوشته است.

«عمل علی بنجار التبریزی.»

بر تنگه بالای لنگه سمت راست:

«الله مسبب الاسباب.»

و بر حاشیه بدنه همین لنگه:

«قال الله تبارک و تعالی رحمة الله و بركاته علیکم اهل البيت انه حمید مجید

وقال سبحانه و تعالی.»

دنباله این قسمت آیاتی از قرآن مجید است.

بر تنگه پائین همین لنگه:

«عبد الکاتب خواجه کی کرمانی.»

بر حاشیه سمت راست همین لنگه:

«[قال] محمد علیه التحية والسلام مثل اهل بیتهی کمثل سفینة نوح من ركب فیها نجا و من عطف عنها غرق صدق رسول الله صلی الله علیه و سلم.»

کتبیه در ورودی قدیمی مرقد سید خورکیا

«چون مشهد و درنو سید خورکیا

ماند بیاغ خلد و در منظر بهشت

واعظ که از لآلی نطق کلام اوست

گوش زمانه پر ز در و گوهر بهشت

تاریخشان نگر چه مناسب فتاده است

کان روضه گشته وین شده همچون در بهشت

بهر بنای مشهدو در گفته قطعه

از لطف می تراود از او کوثر بهشت

باعانه مفتوح الابواب وقع نجر هذا الباب اوان دولت السلطان الاعظم

فتاح اقالیم العالم صاحب النسب النبوی و الحسب العلوی ابی القتوح

شاه عباس الحسینی الموسوی الصفوی دامت دولته صدره الصدور

الامجد العظیم الشان مفتاح باب الفضل و الاحسان قاضی محمدخان^۱ دامت سعادت ه حسب اشارة الوالی العالی الداعی لدوام دولة المقدم و التالی عبد الوحید الواعظ ابدت افادته - کتبه العبد؛ محمد بن داو[د] کیا فی سنه ۱۰۱۵ - اللهم صل علی قدوة الانبیاء و قبلة الاولیا ابی القاسم محمد المصطفی و صل علی سید الاوصیاء و سند الاصفیاء علی المرتضی و صل علی سیده النساء فاطمة الزهرا و صل علی سبط المصطفی الحسن المجتبی و صل علی صاحب المحنة و البلاء الحسن الشهید بکر بلا و صل علی علی زین - العباد و العباد و صل علی البحر الزاخر محمد الباقر و صل علی شمس الشارق جعفر الصادق و صل علی الامام العالم موسی الکاظم و صل علی الامام ابی الحسن علی بن موسی الرضا و صل علی السید الجواد محمد تقی و صل علی الامامین الهمامین المدفونین بسر من رای کاشفی الضر و المعن علی النقی الزکی و حسن العسکری و صل علی الامام التمام بقیه الله فی الانام محمد المهدی - الهادی صلوات الله علیه و علیهم اجمعین - نسب السید الاعظم الارشد و السند الاکرم الامجد ذی الحسب الطاهر المنیف و النسب الشریف الطاهر السید السند السعید المقبول المعلوم المقتول المظلوم ابی المحاسن السید خرم کیا بن ابی الرضا بن علی بن یحیی بن محمد بن علی بن محمد بن عبدالله بن محمد بن حسن بن محمد الطباطبا ابرهیم بن اسمعیل دیباج بن ابراهیم بن حسن مثنی بن الامام الحسن بن علی ابن ابی طالب صلوات الله و سلامه علیهم - عمل عبد الفتاح نجار لاهیجی. (عکس شماره ۸۱)

- ۱- درباره قاضی محمدخان که در این کتبه لقب صدر الصدور به او داده شده است و ظاهراً مردی بزرگ و سرشناس بوده است خبری نداریم. عبد الفتاح فومنی در تاریخ گیلان خود، از مردی به نام درویش خان اروملو حکمران لاهیجان، نام می برد که در همین ایام می زیسته است. ولی هیچگونه دلیلی نمی توان یافت که این مرد با این قاضی محمدخان یکی باشد.
- ۲- سفرنامه مازندران و آستارباد را بینو، ص ۵۶ و ۵۷.

ایوان شمالی چهار پادشاه

در شمال چهارطاق اصلی چهارپادشاه، ایوانی به طول ۲۹٫۷۴ متر و پهنای ۳۳ متر است. عرض ایوان تا لبه بیرونی فیلیاها چهارمتر و قسمت زیر پره سه-پشته ایوان، ۱۳۳ سانتیمتر است. (عکس شماره ۸۲) طاق ایوان لمبه کوبی با درزپوش پهن است و پره ایوان بردو شیرسرمتکی است. سراسر بام اطاقها و ایوان، سفالسر است.

در این ایوان شش در و دو پنجره مشبك نورگیر و هفت خفنگ نورگیر است. طاق ایوان برشش فیلیا استوار است و در طرفین این فیلیاها دو فیلیانما ساخته اند. پائین و بالای فیلیاها مربع و میان آنها هشت ضلعی دوبدو برابر است. پائین آنها از راه ایوان کاشی به پهنای ۱۷۰ و بلندی ۸۵ سانتیمتر کاشی کاری است. (عکس شماره ۸۳) کاشیها گل و بوته دار و نقوش دیگری غیر از گل و بوته در آنها دیده می شود. ابعاد کاشیهای قدیمی ۱۲ × ۱۲ و ۱۸ × ۱۸ بود. در مطالعه بعدی کاشیهای نو به جای کاشیهای قدیمی گذاشته بودند. (عکس شماره ۸۴)

فضائی در مقابل این ایوان و ایوان اطاق جداگانه چهارپادشاه است. این حیاط دارای دو در غربی و شمالی است. در شمالی قدیمی وقاب و گره است. بر بالای چهارچوب آن این آیات از سوره فتح با خط نسخ حك شده است:

«السوء علیهم دائرة السوء و غضب الله - تا - تسبحوه بكرة واصیلا.»
(عکس شماره ۸۵)

قرآنی با خط نسخ جلی متعلق به بقعه

این قرآن به درازای ۴۳ و پهنای ۳۱ سانتیمتر است. در هر صفحه ترجمه آن به فارسی نسبتاً کهنه نوشته شده است. کلمات معرب و سرآیهها، دایره مطالای شش قسمتی است. در حاشیه پاره ای از صفحات نقش دیده می شود، نقشها از اکلیل و سرنج و

۱- سوره الفتح ۴۸، قسمتی از آیه: ۶ و تمام آیات: ۷ و ۸ و ۹.

طلاست. نشانه های موارد وقف و سایر علامات در متن دیده می شود. خط سرسوره ها سفید، حاشیه آنها طلا و اطراف آنها لاجورد است. صفحه اول قرآن افتاده و از صفحه چهار تا صفحه ۱۲۸۱ جزء قرآن اصلی قدیمی است. جلد و شیرازه، تازه تعمیر شده و صفحات افتاده، نو نویسی شده است.

نمونه ای از کلمات ترجمه شده فارسی:

«بدشخواری - بگستردم - نه آسان - دردمند - پشت بر کند، به آنچه کرد - گروگانست - بگردیدیم - چنانك - بر نه انگیزد - بیسودیم - بشنود - بانك (= به انك) - سیستکاری - و درببرند ایشان را در دوزخ.»

نقاره و علمهای چهارپادشاه

چهارپادشاه نقاره داشت و تا شهر یور هزار و سیصد و بیست مورد استفاده بود. معمولاً در مواردی که این بقعه معجزه می کرد، نقاره را به صدا در می آوردند. این بقعه علمهای متعدد داشته است. دو علم اصلی آن فعلاً در منزل حاجی تو کلی است.

علم بندی این بقعه روز سوم محرم ساعت یازده تا پنج بعد از ظهر و علم و اچینی روز بیستم صفر که چهلم امام است، صبح تا ظهر انجام می شود. گذشته از علمها، این بقعه يك شش گوشه و دوحجله دارد. شش گوشه یادآور قبر حسین بن علی علیه السلام است، آنرا تزئین می کنند و چهارتن بردوش می گیرند و در ایام محرم با حجله های آئینه بندی شده به حرکت در می آورند.

متولیان بقعه چهار پادشاه، به خاك سپرده شدگان این بقعه را به این ترتیب می شناسند: ۱- سیدخور کیا. ۲- سیدعلی کیا. ۳- سیدرضی کیا. ۴- سیدیچی کیا.

مسجد جامع ۱

مسجد جامع که مهمترین مسجد شهر لاهیجان است، در محله قدیمی میدان بنا شده است. طاقی تاریک و سرپوشیده به نام «طاق کبری» متصل به این مسجد است. می‌گویند قسمتی از آنشکده‌ای قدیمی بوده است که این مسجد را به جای آن بنا کرده‌اند.

مسجد جامع بنائی ساده است. در حدود يك قرن پیش از تاریخی که رابینو کتاب تاریخ گیلان خود را می‌نوشت، یعنی سال ۱۳۳۱ ه.ق.، حاجی علی اکبر نامی - حاکم لاهیجان - این مسجد را توسعه داده بود.

بنای کنونی به شکل مستطیلی است که طول آن دو برابر عرض است. پنج فیلیپای اصلی در امتداد یکدیگر در میان مسجد است و ده فیلیپای دیگر که نیمی از آنها در دیوارهای طرفین است، روبروی این پنج فیلیپا قرار گرفته‌اند. فاصله فیلیپاها از یکدیگر، در عرض و طول بنا، شش متر است. عرض و طول فیلیپاها يك متر و نیم است. طاق سراسر مسجد بر این فیلیپاها استوار است و طاق میان هر دو فیلیپا که در طول قرار می‌گیرد، گهواره‌ای است.

طرف شرق مسجد، چهار در ورودی است که دو در آن به آبدست و محل وضو ساختن می‌رود. طرف غرب فقط يك در است که به مدرسه متصل به مسجد راه دارد.

در این مدرسه چاهی قدیمی است که می‌گویند حضرت امام حسن علیه السلام از آن چاه برای وضو ساختن، آب کشیده است. مردم طلا و پول در چاه می‌اندازند و بر لبه آن شمع روشن می‌کنند.

سطح دیوارها و فیلیپاها تا ارتفاعی بیش از يك متر از راه‌ای کاشیکاری دارد. کاشیهای آزاره دیوارها منقوش و گل و بوته‌دار است. کف مسجد را که از کاشیهای

۱ - این همان مسجدی است که کارگیا سلطان محمد کیا روز شنبه عید قربان سال ۵۸۹۳ ه. ق. در آن نماز گزارد.

ظریف قدیمی مفروش بوده، کنده‌اند و به‌جای کاشیها «بتون» ریخته‌اند. سراسر بام مسجد، سفال پوش است. بالای مسجد مناره‌ای کوتاه و قدیمی است. (عکس شماره ۸۶) می‌گویند که تاجری غلام خود را برای خرید اجناس تجاری با پولی فراوان به لاهیجان فرستاد. غلام پولی که در دست داشت صرف بنای این مسجد کرد. پس از مدتی غلام نزد تاجر رفت. تاجر در باره خرید مال التجاره از او پرسش کرد. غلام گفت «من اجناسی خریده‌ام که به کار این جهان نیاید.» سپس شرح داد که مبلغ مذکور را به‌جه مصرفی رسانده است. تاجر برای عمل خیری که غلام انجام داده بود، آزادش کرد.

کتیبه‌ای بر سنگ

در مسجد جامع لاهیجان

«رسالت پناه وائمة طیبین صلوات الله علیهم اجمعین
هو السلطان المتعال حکم جهان مطاع شد آنکه وزیر گیلان بید پیش
بشفقت شاهانه سرافراز گشته بداند که چون از هنگامی که مهره
انجم بر تخته زرنگاز فلک آبگون سیماب نمون بدست قضا چیده
کعبتین عاج نیرین جهت تحصیل نقد سعادت کونین بنقش شش جهة
گردیده گنجور گنجینه وجود بمؤدی حقانیت اقتضای قول اللهم مالک
الملک توتی الملک من تشاء وتنزع الملك ممن تشاء وتعز من تشاء وتذل
من تشاء بيدک الخير انک علی کل شیء عر قدیر» درهم و دینار تمام عیار دولت و
اعتبار ورزده دهی پادشاهی و فرماندهی عرصه روزگار را جهت این
دودمان خلافت و امامت و خاندان نبوت و ولایت در مخزن هستی در
کمال تردستی محفوظ و مضبوط داشته جهة سپاس این نعمت بی قیاس و
ادای شکر این عارفه محکم اساس در این عهد سعادت مهده که عذرای
دولت روز افزون در آغوش و لیلای سلطنت ابد مقرون دوش بدوش و
اولین سال جلوس میمنت مانوس و اوان شکفتگی گلشن آمال عامه نفوس

است همت صافی طویت معدلت گستر و ضمیر منیر مهر اضاعت شریعت پرور بحکم آیه وافی هلایه «الذین مکنهم فی الارض اقاموا الصلوة و اتوا الزکوة و امروا بالمعروف و نهوا عن المنکر» باجرائ اوامر و نواهی خالق و عقل کل خاتمانبیا و رسل بفعوای صدق انتمای «اطیعوا الله و اطیعوا الرسول لعلکم تفلحون» معطوف و مصروف داشته امر عالم مطیع شرف نفاذ یافت که بمضمون بلاغت مشحون «قل انما حرم ربی الفواحش ما ظهر منها و ما بطن» پرده گیان پرده کشا پرده نشین و شاهدان چهره نما خلوت گزین بوده بانامل عصیان نقاب بی شرمی از رخسار عفت بارز نموده دامن زن آتش غضب دادار بی نیاز نگر دیده و ساکنان خطه ایمان و مقیمان دارالسعادة ایقان به مضمون حقیقت نمون «یا ایها الذین آمنوا انما الخمر و المیسر و الانصاب و الازلام رجس من عمل الشیطان فاجتنبوه لعلکم تفلحون» دست باساز دراز نکرده قبل از آنکه شطر نجی روزگار ایشان را در روز ممات مات و فیل بند حیرت و هیمان هنگامه عرصات ساخته معلوم شود که آنچه نرده در باخته اند سالک طریق اجتناب بوده بهیچوجه پیرامون آن عمل شنیع نگردند و کل وجوه بیت اللطف و قمارخانه و چرس فروشی و بوزه فروشی ممالک محروسه راکه هر سال مبلغهای خطیر میشد بتخفیف و تصدق فرق فرقد سای اشرف مقرر فرمودیم و در این ابواب صدور عظام و علمای اعلام و فقهای اسلام و وثیقه انیقه علیحدّه موکده بلعن ابدی و طعن سرمدی که موشح و مزین بخط گوهر بنان همیون ماست بسلك تحریر کشیده اند می باید که آنوزارت پناه بعد از شرف اطلاع بر مضمون رقم مطاع «لا زال نافذاً فی الاقطاع و الارباع» مقرر دارد که در کل مجال ضبطی خود ساکنین و متوطنین بقانون از هر شریعت غرا و طریق اظهار ملت بیضا ناهج منهج صلاح و سداد بوده و هر تکب امور مذکور نگردند و بدکاران

را در حضور اهالی شرع شریف و کلانتران و ریش سفیدان محلات توبه داده مرتکبین محرمات مزبوره را تنبیه و تأدیب و التزام بازیافت نموده هر گاه اشتغال بآن افعال ذمیمه نمایند بر نهج شرع مطاع حد جاری و مورد مؤاخذه و بازخواست سازد و چنانچه احدی به اعمال شنیعه دیگری مطلع گشته اعلام ننماید آن شخص را به نوعی تنبیه نماید که موجب عبرت دیگران گردد و آن وزارت پناه بعلت و جوهات مزبوره چیزی بازیافت نموده نکذارند که آفریده بدانجهت دیناری طمع و توقع نماید و خلاف کننده از مردودان درگاه الهی و محروران شفاعت حضرت رسالت پناهی و ائمه طیبین صلوات الله علیهم اجمعین و مستحقان لعنت و نفرین ملائکه آسمان و زمین باشد و اهالی و اوباش را نیز از کبوتر پرانی و گرگ دوانی و نگاه داشتن گاو و قوچ و سایر حیوانات جهة جنگ و پرخاش که باعث خصومت و عناد و موجب انواع شورش و فساد است ممنوع ساخته سد آن ابواب را از لوازم شمرند و دقیقه در استحکام احکام مطاعه و اشاعت و اجرای اوامر شریفه فرو گذاشت ننماید و از جوانب بر این جمله روند و رقم قضائیم معدلت مضمون را بر عموم خلایق خوانده بر سنگ نقش و در مساجد جامعه نصب نماید و در این ابواب قدغن داشته هر ساله رقم مجدد طلب ندارند و در عهد شناسند تحریر آ فی شهر شوال سنه ۱۱۰۶» (عکس شماره ۸۷)

کتیبه سنگی دیگری بردیوان ایوان مسجد جامع لاهیجان

«هو العلی

در زمان فخر شاهان جهان سلطان حسین

وارث ملک سلیمان خسرو مالک رقاب

۱- این کتیبه در سفرنامه مازندران و استرآباد را بینو ص ۷-۱۰، با اسقاط يك سطر و اختلافاتی چند آمده است.

روی هست از رسوم کردارها چو تافت
 عدل جو دستور صاحب رأی طاهر انتساب
 با دل شاد از خسرود تاریخ او کردم طلب ۱۱۰۷
 گفت دارد دادگزار از رسوم بی حساب^۱
 (عکس شماره ۸۸)

سنگ قبرهائی که در ایوان مسجد جامع است

«تاریخ وفات مرحومه مغفوره حلیمه مرحمت زوجه و خانم غفران پناه
 حاجی شیخ حسین پیشنماز بنت مرحوم آقاشفیق دهکائی به تاریخ سلخ
 شهر شعبان المعظم سنه ۱۲۱۷.
 ای خاک تیره دلبر ما را عزیز دار
 کاین نور چشم ماست که در بر گرفته»
 «تاریخ وفات مرحوم مغفور میرزا کریم نو جوان ... بن محمد صالح
 خادم مسجد جامع فی یوم بیستم شهر محرم الحرام من شهر سنه ۱۲۲۳»
 «وفات مرحوم مغفور محمد جعفر ابن ملامحمد صالح سنه ۱۲۲۸
 ای خاک تیره دلبر ما را عزیز دار
 کاین نور چشم ماست که در بر گرفته
 نشانه‌ها: مهر و تسبیح»

مدرسه متصل به مسجد جامع

متصل به مسجد جامع مدرسه‌ای قدیمی است که هنوز طلبه‌نشین است و
 مدرسی چند در آنجا به تدریس مشغول‌اند. بنا چوبین است و از نظر هنر مطلبی قابل
 بحث ندارد.

حمام گلشن نزدیک مسجد جامع

این حمام قدیمی که قسمتی از آن در خیابان افتاده است، هنوز به کار است.
 ۱- این اشعار با تغییراتی در سفرنامه مازندران و استرباد را بنویس م. ۱۱۰، آمده است.

سربینه و گرمخانه آن بسیار جالب است. ستونهای سنگین و طاقهای جناقی آن حکایت
 از قدمت بنا می‌کند. مصالح اصلی بنا آجر و گل آهک و ساروج است.
 در سراسر شهرهای معتبر حاشیه دریای خزر حمامهائی به نام کلشن دیده
 می‌شود و تقریباً سبک بنای آنها یکسان است. (عکس شماره ۸۹)

بقعه سید رضی بن امام موسی الکاظم علیه السلام

بقعه سید رضی در کنار خیابان تکیه بر و روبروی مسجدی واقع است. این
 مسجد جزء بنای بقعه بود. در حدود سال ۱۳۱۷ شمسی که خیابان تکیه بر را احداث
 کردند، قسمت غربی آن خراب شد.

طرح اصلی بنا مستطیل است و از آجر ساخته‌اند. سرکشی (= حمالی) در
 سراسر بناست که روی چهار فیلیپی شش ضلعی استوار است. در حاشیه بالای بنا،
 اشعاری از هفت بند محتشم کاشانی نوشته شده است. صندوقی کنده کاری بر روی
 مزار سید رضی است. ایوانهای اطراف بنا ستونهای ضخیم چوبین دارد.

بقعه آقا پیر رضا بن موسی بن جعفر علیهما السلام

بنای اصلی بقعه هشت ضلعی است. دوضلع مقابل یکدیگر از این هشت
 ضلعی به طول ۳۵۷ سانتیمتر و دوضلع دیگر که روبروی یکدیگرند ۶۴ سانتیمتر
 طول دارند. چهار ضلع دیگر را به زوایای قائمه و منفرجه تقسیم کرده و از
 مستقیم بودن بیرون آورده‌اند. در اضلاع بزرگ درگاهائی به عمق ۸۶ سانتیمتر
 ساخته‌اند. ازاره داخلی بنا کاشیکاری در هفت ردیف به رنگ سبز و سیاه و به بلندی
 یک متر است. سر درگاهها، تمام طاقهای جناقی دارد. در حاشیه زیر سقف
 اشعاری از هفت بند محتشم کاشانی نوشته‌است. سقف از داخل لمبه کوبی با درزپوش
 است. در شرقی و جنوبی بقعه به ایوان باز می‌شود و پنجره‌ای به خیابان غربی دارد.
 ایوان فیلیپهای آجری داشته که فعلاً در فواصل آنها پنجره گذاشته‌اند. در هر طرف
 پنجره‌های سرتاسری سه فیلیپاست.

در وسط بنا صندوقی قدیمی از چوب آزاد به درازای ۱۹۷ و پهنای ۱۰۷ و بلندی ۱۰۵ سانتیمتر است. بدنه شرقی صندوق به سه قسمت اصلی تقسیم شده است. پاره‌ای از آن نقش و نگار و گل و بوته است و بر دو پاره دیگر آیاتی از کلام الله مجید به این شرح حک شده است:

بر پاره دست چپ:

«بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا هو الحي القيوم - تا - حفظهما و هو العلي العظيم.»

بر پاره دست راست:

«لا اكره في الدين - تا - هم فيها خالدون.» (عكس شماره ۹۰)

بدنه جنوبی صندوق شامل هفت قسمت است: قسمت اول نقش و نگار و گل و بوته. قسمت دوم در چهار مربع مستطیل عباراتی داخل هم و در بالا و پائین همین قسمت، در دو نیم دایره عباراتی حک شده است که خوانده نشد. قسمت سوم نقش و نگار و گل و بوته. (عکس شماره ۹۱) قسمت چهارم در یک نیم دایره و دو مستطیل نوشته‌هایی حک شده است و نگاری ستاره مانند در این قسمت است. قسمت پنجم شامل نقش و نگار و گل و بوته. قسمت ششم در چهار مستطیل و دو نیم دایره بالا و پائین نوشته‌هایی حک شده است. قسمت هفتم نقش و نگار و گل و بوته. (عکس شماره ۹۲)

بر حاشیه دست راست این بدنه با خط خوش نسخ عبارات زیر حک شده است:

«قد امر هذا الصندوق محيط علي مضجع الشيخ العالم بحقايق المعارف
المخصوص بعنايات الملك الاعلى پيررضا في شهورسنه.»

بر حاشیه دست راست همین بدنه دنباله این عبارات چنین است:

«من مائة الاولى من الف الثاني من هجرة النبوية المصطفوية و كتب
هذه السطور الفقير المحتاج الى الله الغني محمد بن داود كياء الحسيني
غفر الله لهما.»

بر بدنه غربی صندوق، حدیثی از امیر المؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام بدین شرح حک شده است:

«كتب امير المؤمنين امام الرحمة ويعسوب الامة علي بن ابي طالب الي ابنه الحسين عليهما السلام فان الصبر كرم والحلم شرف والادب زين والحفظ سودد والرفادة من البر رحمة والتقوى سعادة والصدق حصن والاناء موئل والرفق معدن والعار منقصة والوقيع خبث والكذب شين والضغن والحقد والنميمة تلف وان افضل الاخوان من كان معينا على التقوى دليلا على... حافظاً للصدیق راعياً للرفیق مواصياً بنفسه فی السرا والضرا والسلام.» (عكس شماره ۹۳)

بدنه شمالی صندوق تمام تعمیر است و کتیبه و نوشته‌ای ندارد. در چهار بدنه صندوق در قسمت بالا حاشیه‌ای دارد که کتیبه‌ای به این شرح در آن حاشیه آمده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم يسبح الله ما في السموات - تا - ثم استوى على العرش.»

بقعه آقا پیر رضا، از نظر مراسم علم‌بندی جزء چهار پادشاه است. چهارم محرم علم‌بندی و روز چهارم سیدالشهدا علم‌واچینی است. علم طلا و علم نقره و کَشکول پرارزش بقعه به سرقت رفته است. این بقعه زیارتنامه نداشت و از نذورات پول و شمع و تخم مرغ به بقعه می‌آوردند.

بقعه آقا سید حسین و آقا سید ابوالقاسم امام جمعه

مرقد این دو تن که روزی امام جمعه لاهیجان بوده‌اند در اطاقی مربع به ابعاد ۴۴۵ سانتیمتر است. قبرها کچکاری ساده و بالاتر از سطح زمین است. آقا سید حسین پدر و آقا سید ابوالقاسم پسر است. اطاقهای متصل به اطاق اصلی مسجد است. این محل مقبره خانوادگی است.

بقعه سید احمد یمنی بن موسی بن جعفر علیهما السلام

این مرقد فعلاً قبری ساده و کاشی کاری است. کف بقعه نیز از موزائیک فرش شده است. طاق بقعه لمبه کوبی است. بام پیش آمده و پره ماندی تشکیل داده است. حسینیه‌ای قدیمی در جوار این بقعه است. اطراف بقعه قبرستان قدیمی است. در دامنه‌ای شیب‌دار، دخمه‌های سه‌پشته و چهارپشته با طاقهای نیم دایره‌ای آجری، دیده می‌شود.

مدرسه کیا فریدون

حسن بیک منشی در شرح وقایع سال ۹۰۰ ه. ق. می‌نویسد که کارگیا میرزا علی والی بیه پیش به شاه اسمعیل که از دست رستم بیک می‌گریخت، در محله میدان لاهیجان روبروی مدرسه کیا فریدون خانه‌ای داد از این مدرسه امروز اثری نیست.^۱

حمام لاهیجان

حمام لاهیجان چنانکه سید ظهیرالدین مرعشی نوشته است به امر سید حسن کیا - والی بیه پیش - ساخته شده است.^۲

دخمه کیا اسماعیل

دخمه کیا اسماعیل در لاهیجان بود و امیر فلك‌الدین رشتی را در آنجا دفن کردند.^۳

باقی بناها و آثار تاریخی محله‌های میدان و

تکیه بر و جواهر پشته

۱- بقعه شیخ باقر.

۲- بقعه سید محمد.

۳- بقعه آقاسید احمد در محله جواهر پشته (= فرخ آباد).

۴- بقعه آقاسید حسن والی بیه پیش، در باز کیا گوراب.

۱- کیلان را بینو، ص ۲۹۷.

۲- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۵۰.

۳- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۳۶۱.

بناها و آثار تاریخی حومه لاهیجان

بقعه آقاصیر ملک^۱ بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده کوچکده لاهیجان

بنای اصلی بقعه تقریباً مربع شکل و به ابعاد ۶۱ × ۶۲۰ سانتیمتر است. سه طرف بقعه غیر از طرف شمالی ایوان دارد. عرض ایوان جنوبی و شرقی دو متر و ایوان غربی ۲۲۰ سانتیمتر است. صندوق مرقد نخته‌ای و در وسط بنای اصلی بقعه است. سقف سراسر بنا لمبه کوبی است. ستونهای ایوانها چهارسو و دارای سرستون است. لبه بام دو پشته و سراسر بام بنا، سفال سر است. بر بدنه‌های خارجی و داخلی دیوارهای بقعه، نقاشیهای مذهبی ظریف قدیمی است، که پاره‌ای از مجالس آنها کم و بیش محو شده است.

روزهای علم‌بندی و علم‌واچینی، نذرهایی که شامل یک سرته ابریشم، پول، نفت، چراغ و شمع است، بدین بقعه می‌آورند. نمک‌سنگ را در درگاه در ورودی می‌گذارند و برای حفظ سلامتی به انسان و حیوان می‌دهند. در محوطه بقعه درختان آزاد کهنسالی بوده است که فعلاً بسیاری از آنها را بریده‌اند و سه اصله از آنها باقی است. مراسم علم‌بندی در این بقعه، اول محرم و مراسم علم‌واچینی روز قتل امام حسن یعنی بیست و هشتم ماه صفر، برگزار می‌شود.

۱- بفتح میم و لام.

بقعه آقایی بی گوهر خانم

کنار راه نزدیک بازکیاگوراب از بلوک کنارشهر و کوهپایه ۱

بنابر نظر اهالی دهکده‌های نزدیک این بقعه، بی بی گوهر خواهر سیدجلال-الدین اشرف و دختر امام موسی الکاظم علیه السلام است. بنای اصلی بقعه اطاقی ساده است و صندوقی چوبین ساده مرقد را پوشانیده است. در ورودی بقعه جنوبی است که بالای آن خفنگی مشبك تعبیه کرده‌اند. ایوان شمالی بقعه دارای شش ستون است که دو ستون آنها لاج‌لنگری است. سر-ستونها هر يك تراشی جداگانه دارد. (عکس شماره ۹۴)

مسجدی متصل به ضلع غربی بقعه است که میان آن دو ستون و يك فیلیپای آجری مربع در امتداد یکدیگر بنا شده است. و اشانهای طاق قدیمی مسجد بر سرکشی (= حمال) است که بر این دو ستون چوبی استوار است و فیلیپای آجری وسط، جدیداً بنا شده است. در ضلع شمالی مسجد هفت در ارسی قدیمی است. قسمتی از مسجد بتازگی بنا شده و در این قسمت دو پنجره جنوبی و دو پنجره غربی نصب کرده‌اند. چند درخت کیش کوچک و دو سه درخت آزاد در حیاط بقعه است.

بقعه شیربنده

مدفن سیدمحمد و سیدابراهیم فرزندان امام موسی الکاظم

علیه السلام

در اراضی بازکیاگوراب لاهیجان

بنای اصلی بقعه به شکل مربع است و صندوقی ساده و چوبین مرقد را پوشانده است. مسجدی نوساز متصل به بقعه بنا کرده‌اند و آبدارخانه مسجد در پشت بقعه ساخته شده است.

آستانه آقاپیر زنجیر

در دهکده بازکیاگوراب از بلوک کنار شهر و کوهپایه لاهیجان

در محل اتصال راه فرعی سیاهکل به راه اصلی لاهیجان به رشت بقعه‌ای است با بنائی ساده که زیاد از نظر هنری ارزش ندارد.

بقعه آقاپیر جنگی

در اراضی دهکده بازکیاگوراب لاهیجان

بنای اصلی بقعه آجری و نسبتاً قدیمی است. (عکس شماره ۹۵) چهار در ورودی در چهار جهت اصلی بناست. در ورودی اصلی جنوبی است. در شمالی به ایوانی که پشت بناست بازمی‌شود. در ورودی شرقی بقعه به مسجد متصل به آن راه دارد، و در غربی به ایوان غربی بقعه بازمی‌شود. این چهار دره‌ریک از صفه‌ای به داخل بقعه گشوده می‌شوند. اضلاع طرفین صفه‌ها، مستقیم نیست و دارای پیش‌آمدگیها و عقب‌رفتگیهائی است. اندازه‌های این اضلاع منکسر نیز مختلف است. دو ضلع طرفین صفه جنوبی که در جنوبی بقعه در آن بازمی‌شود، ۴۳ سانتیمتر و پیش‌رفتگی طرف غربی این ضلع ۳۵ سانتیمتر و طول دیواری که پس از این پیش‌رفتگی در امتداد ضلع اصلی صفه است، ۱۰۸ سانتیمتر و ضلع شرقی غربی متصل به آن ۱۵۵ سانتیمتر است. بالای هر دو ورودی خفنگی کوچک برای رسیدن نور کافی و تهویه، قرار داده شده است.

بالای چهار درگاه ورودی مقرنسهائی است که روی آنها را سفیدکاری کرده‌اند. در چهار کنج بنا، چهار گوشوار مقرنس گچکاری ظریف است و زیر هر گوشوار در طاقچه‌ها نیز مقرنس است. (عکس شماره ۹۶) پائین طاقچه‌ها در دور بنا، حاشیه‌ای گچ‌بری و پائین این حاشیه، ازاره‌ای از کاشی گلدار در هفت ردیف، به بلندی ۱۱۲ سانتیمتر است.

بالای چهار گوشوار بنا دوردیف حاشیه گچ‌بری است. میان این دو حاشیه

کتیبه‌ای با خط خوش نستعلیق به این شرح حاك شده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم

تبارك الله از این بارگاه عرش نشان
 که آستانش بالاتر است از کیوان
 زهی شگفت بنائی و محکم ارکانی
 که هست گنبد او همچو گنبد هرمان^۱
 خهی رفیع بنائی که چهارمین چرخش
 ز شمس تابان بنموده شمس ایوان
 چنین بنائی عالی و خوب و دلکش و نغز
 ندیده چشم فلک تا که بوده است جهان
 چه خوش رواقی پر نقشهای گوناگون
 که میبندد بر او رشک قصرهای جنان
 فضای او چو بهشت عاری از کدورت و عیب
 هم از جهات شش نور کردگار عیان
 غبار درگه او زافتخار می رو بند
 گروه جن و ملک صبح و شام از مژگان
 مرا این شرافت و این قدر و منزلت زانست
 که هست مدفن آقا پیر جنگی اندر آن
 زمین مرقد آن پیر با صفاست که خلق
 برند سجده بر آن آستانه پیر و جوان
 پی‌رضای خداوند این عمارت ساخت
 جهان فضل و هنر حکمران لاهیجان
 یگانه خان زمان میرزا محمد علی
 امین دیوان فخر ممالک ایران

۱- دراصل با حاء خطی نوشته شده است.

یگانه که زوی در جهان پدید آمد

سخرای حاتمی و عدل و داد نوشروان

پناه و یاور وی باد تا که هست فلک

بهر زمان و مکان روز و شب امام زمان

بحکم حضرت وی میرزا کمال الدین

که هست و منشی خان

ز بهر تاریخ بنوشت این قصیده و خواست

جزای گفتن تاریخ حور از رضوان

حرره الراجی الی الله محمد تقی الایروانی غفر له فی ۱۲۷۹.

با چهارگوشواری که ذکر آن رفت، کنجهای بنا را جمع کرده و گنبدی مدور

بر آن زده اند.

صندوقی ساده چوبین در میان این بناست که ضریحی مشبک ظریف آن را

احاطه کرده است. (عکس شماره ۹۷) درازای این ضریح ۲۶۴ و پهنای آن ۱۸۲ و

بلندیش ۱۵۵ سانتیمتر است و سقف آن گهواره‌ای است.

در قسمت غربی ایوان شمالی، دری است که به اطاقی هشت ضلعی می‌رود که

گچ‌بریها و مقرنسهای ظریف داشته و بیشتر آنها خراب شده است و فعلا از این

طاق به جای انبار استفاده می‌شود.

در قسمت شرقی بقعه مسجدی است که پنج فیلیپای هشت ضلعی، در امتداد

یکدیگر در طول بنا ساخته‌اند. در فاصله‌های چهار فیلیپا سه پنجره سراسری است.

در ضلع قبلی مسجد پنجره‌ای کوچک نورگیر و در ضلع شمالی يك پنجره سراسری و

يك در ورودی از حیاط است و در غربی به بقعه بازمی‌شود.

بقعه سیدرضا داور کیا معروف به دوزخ بهشت

در دهکده بیجار بنه لاهیجان

بنای اصلی از آجر و به ابعاد ۴۶۵ سانتیمتر است. در ورودی شرقی است و

به ایوانی بازمی‌شود. (عکس شماره ۹۸) در دیوارهای غربی و شمالی داخل حرم، هر یک سه طاقچه و بر دیوارهای شرقی و جنوبی هر یک دو طاقچه بنا شده است. غیر از دیوار غربی، در بالای اضلاع دیگر بالارفی ساخته‌اند. نقاشیهای مفصلی از وقایع صحرای کر بلا و سایر مناظر مذهبی بر دیوار است.

در وسط حرم صندوقی تخته‌ایست به درازای ۲۰۸ و پهنای ۱۱۵ و بلندی ۱۰۴ سانتیمتر. بر حاشیه بالا و پائین چهار ضلع صندوق و حاشیه‌های عمودی دو طرف ضلع شرقی، آیاتی از کلام الله مجید به این شرح با خط خوش نسخ حک شده است:

بر حاشیه بالای ضلع شمالی، این آیات حک شده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم يس والقرآن الحكيم - تا - علی اکثرهم فهم»^۱

بر حاشیه بالای ضلع شرقی، این آیات خوانده می‌شود:

«لایؤمنون انا جعلنا فی اعناقهم - تا - فهم لایبصرون سواء»^۲

بر حاشیه بالای ضلع جنوبی، آیات زیر حک شده است:

«علیهم أنذرهم ام لم تنذرهم - تا - اذ جاءها المرسلون»^۳

بر حاشیه بالای ضلع غربی، این آیات حک شده است:

«اذ ارسلنا الیهم اثنین فکذبوهما - تا - الابرار مثلنا وما»^۴

بر حاشیه پائین ضلع شمالی، این آیات است:

«حرم النبی - تا - عذاب الیم قالوا طایر کم»^۵

بر حاشیه پائین ضلع شرقی، این آیات حک شده است:

«معکم ائن ذکرتم بل انتم - تا - اتبعوا من لایسئلكم»^۶

بر حاشیه پائین ضلع جنوبی، این آیات خوانده می‌شود:

۱- سوره یس ۳۶، آیات ۱-۷. ۲- سوره یس ۳۶، آیات: ۹۰۸. ۳- سوره

یس ۳۶، آیات: ۱۰-۱۳. ۴- سوره یس ۳۶، آیات: ۱۳ و ۱۴. ۵- درسوره

یس ذکرى از حرم النبی نیست، باقی آیه ۱۹ سوره یس است. ۶- سوره یس ۳۶، آیات:

۱۹ و ۲۰ و قسمتی از آیه: ۲۱.

«اجراً وهم مهتدون - تا - قیل ادخل الجنة»^۱

بر حاشیه پائین ضلع غربی، این آیات حک شده است:

«قال یالیت قومی یعلمون - تا - من السماء وما کنا منزلین»^۲

بر حاشیه سمت راست ضلع شرقی صندوق عبارات زیر است:

«قد اتفق اتمام هذا الصندوق المصنعه السيد المغفور المبرور المشهور

بسیدرضا داور کیا علیه الرحمة»

بر حاشیه سمت چپ همین ضلع، عبارات زیر حک شده است:

«فی شهر محرم الحرام من سنة ثمان عشر والف هجرية المصطفویه من

سعی جناب سعادت و اقبال مآب خواجه علی» (عکس شماره ۹۹)

دوش کشتی در وسط سقف اطاق و سراسر سقف لمبه کوبی است. چهار طرف

بقعه ایوان است. جلو هر ایوان ده ستون چهارسو با سرستون است. سقف ایوانها

و اشان کشتی است. لبه ایوانها لتازه تخته‌ایست که افقی به ستونها کوبیده‌اند. کف

بقعه و ایوانها گلی است. لبه بام دوپشته و بام سراسر بنا، سفال‌س است.

بر دیوار خارجی بقعه در چهار طرف نقاشیهای مذهبی است. در داخل بقعه دو

شیر، براق و معراج پیغمبر، ضامن آهو، جنگ ابوالفضل، بر دن اسرای کر بلا به‌شام،

صحرای کر بلا و نظایر آنهاست.

آستانه آقا سیدرضا کیا بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در نخجیر کلابه لاهیجان

بنای این بقعه بامسجد در زیر یک سقف بنا شده است. معمولاً در این قسمت

از گیلان به بناهایی بر می‌خوریم که بقعه‌ها در کنج بناهای مساجد ساخته شده یا

قسمتی از بناهای مساجد را تشکیل می‌دهند.

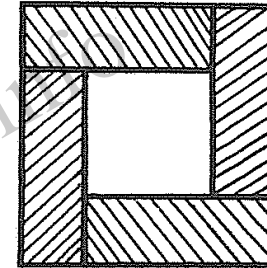
بقعه سیدرضا در گوشه بنای مسجدی مستطیل شکل است. صندوق و ضریحی

۱- سوره یس ۳۶، قسمتی از آیه: ۲۱ و آیات: ۲۲-۲۶. ۲- سوره یس ۳۶،

آیات: ۲۶-۲۸.

ساده مرقدرا پوشانده است. سقف بقعه و مسجد لمبه کوبی و بام سراسر بنا، سفال سر است. مسجد مدفن اشخاص سرشناس محل است.

بقعه آقامیرحاجی بن امام موسی الکاظم در نخجیر کالیبه لاهیجان



بنای بقعه متصل به مسجدی قدیمی است که درهای ارسی پرکار دارد. صندوق وضیحی چوبین ساده در وسط بناست، در ورودی بقعه نوعی قاب-گره است که هنر نگار آن بدین شکل است:

بنای بقعه و مسجد در محوطه ایست که درختان کیش کهنسال دارد.

مدفن شاهزاده حاجی محمد میرزا کاشف السلطنه در کوه بیجار لاهیجان

این مرد نخستین کسی است که چای را در ایران کشت کرد. جسد او را نیز بنا بر وصیت خودش بر بالای تپه‌ای دفن کردند که مسلط بر باغهای چای است. اخیراً بنائى عظیم بر مرقد او ساخته اند. (عکس شماره ۱۰۰)

سنگ قبر او، سنگ کبود رنگی به درازای ۱۷۲ و پهنای ۷۸ سانتیمتر است و این عبارات با خط خوش نستعلیق بر آن حک شده است:

«هوالباقی»

جایگاه و مزار شاهزاده حاجی محمد میرزا کاشف السلطنه چایکار است که پس از اتمام تحصیلات در اروپا در سنه ۱۳۱۴ هجری در سن ۳۵ سالگی بسمت ژنرال قنسولی هندوستان رفت و در ضمن توقف در آن سرزمین فن زراعت چای را آموخته و این محصول گرانبها را با

هزاران هزار مشقت^۱ برسم ارمغان بوطن عزیز خود آورد. اول کسی بود که چایکاری را در ایران وظیفه همت خود دانسته و تمام عمر علاوه بر خدمات عمده که بردولت و ملت نموده بانهایت سعی در این راه کوشیده و مجدداً برای توسعه کشت چای در سن ۶۵ سالگی مأمور به هندوچین و ژاپون شده و در مراجعت از راه بوشهر در روز شنبه ۳۱ فروردین ۱۳۰۸ شمسی دو ساعت بعد از ظهر در کتل ملوب با اتومبیل پرت و این جهان را با جهانی آرزو به جهانیان واگذار و شهید راه وطن شد ۱۳۰۸ شمسی.»

بقعه آقاسید ابراهیم در دهکده بیجار باغ کته‌شال لاهیجان

بنای اصلی بقعه شامل اطاقی زگالی است. صندوقی چوبین ساده مرقد را پوشانده است. چهار طرف بقعه ایوان دارد. هر ایوان دارای شش ستون چهارسوی-پنجزده با سرستونهای پرکار است. دو عدد از ستونهای ایوان شرقی لاج لنگری است. یکی از این ستونها چهارسو است که بر آن خطوط هفت و هشت مانند، حک شده است و دیگری مارپیچ چپ به راست است. جای علم بر این ستونهاست. سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی، لبه بام دوپشته و سراسر بام بنا، سفال سر است.

علم‌بندی این بقعه سوم محرم و علم‌واچینی روز هفدهم یا هیجدهم محرم است. ساکنان کته‌شال، بیجار باغ، ستل سر و علی سره برای شرکت در مراسم علم‌بندی و علم‌واچینی بدین بقعه می‌آیند. در محوطه اطراف بقعه پنج درخت آزاد کهنسال و مقدار زیادی درختان کیش است. ساقه‌های جوان درخت کیش را به عنوان دخیل به تکامل و صندوق می‌زنند.

۱ - صدور تخم چای در این تاریخ از هندوستان ممنوع بود. کاشف السلطنه داخل عصای خود را خالی کرد و مقداری تخم چای در آن پنهان نمود و با خود به ایران آورد.

بقعه آقامیر مظفر

در دهکده سوستان (= سیستان) لاهیجان

بنای اصلی بقعه اطاقی است به طول پنج متر و نیم و عرض چهار متر. ضریحی مشبک چوبین در وسط بناست که درازای آن ۱۹۰ و پهنای آن ۱۰۰ و بلندی ۱۱۰ سانتیمتر است. سرکشی (= حمالی) در طول بنا در وسط کشیده و ایشانها را بر دیوار و این سرکش قرار داده‌اند. سقف داخل بقعه لمبه‌کوبی و دارای درزپوش است. دو در ورودی در دو جهت شمال و جنوب است. در جنوبی کوچکتر از در شمالی است. چهار طرف بقعه ایوان است و هر ایوان هشت ستون چهارسو دارد. سقف ایوانها فقط ایشان کشی است. بام بنا سفال‌سر و بنا کرسی بلند است.

علمی بسیار بزرگ در این بقعه است که درازای قسمت پائین یعنی قسمت اصلی آن، ۸۶ سانتیمتر و پهنایش ۷۲ سانتیمتر و بلندی آن تا زیر تیغه ۲۲۵ سانتیمتر و بلندی تیغه ۱۳۰ سانتیمتر است. در طرفین قسمت اصلی علم دوازدهای ریختگی است. (عکس شماره ۱۰۱) این نوشته‌ها بر این علم مشبک کاری شده است:

دور قسمت اصلی علم:

«نامهای چهارده معصوم و در قسمت بالا آیه اول از سوره مبارکه نور.»

در قسمت وسط:

«علی بن ابی طالب امیر المؤمنین حیدر لب بهمیر [خوانده نشد].»

این بقعه دارای علمی دیگر است که مفرغی و قدیمی است. بالای آن سه

شاخه و طرفین آن دو ازدهای ریختگی است. در قسمت اصلی علم «الله محمد علی» خوانده میشود. (عکس شماره ۱۰۲)

علم‌بندی این بقعه روز سوم محرم و علم‌واچینی روز سوم امام یعنی عصر روز دوازدهم محرم، است. روز جمعه روز زوارکشی این بقعه است. در محوطه اطراف بقعه درختان آزاد و پلت و انار فراوان دیده می‌شود.

بقعه فتح منصور

در دهکده ده سر تخم‌شل لاهیجان

بنای اصلی بقعه، اطاقی ساده‌سکتی است. صندوقی تخته‌ای ساده هرقد را پوشانده است. چهار طرف بقعه ایوان دارد. هر ایوان دارای شش ستون چهارسوی ساده است. لبه ایوانها تکائیل تخته‌ای دارد که وسط تخته‌ها را لوزی درآورده‌اند. سقف بقعه و ایوانها، ایشان کشی است. در ورودی بقعه شرقی است. بام بنا لت‌پوش است. شاخه‌های جوان کیش را به عنوان دخیل به درزهای تکائیل ایوان می‌زنند. در محوطه بقعه يك درخت «تره‌کوجین» و دو درخت آزاد کهنسال و جنگلی از درختان کیش است.

بقعه آقاسید اسماعیل بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در میان محله تخم‌شل لاهیجان

بنای اصلی بقعه اطاقی سکتی به طول ۳۸۰ و عرض ۳۲۰ سانتیمتر است. صندوقی تخته‌ای در وسط و ضریحی مشبک چوبین به درازای ۲۲۸ و پهنای ۱۵۸ و بلندی ۱۵۵ سانتیمتر آن را احاطه کرده است. بالای ضریح هرمی با قاعده مستطیل، از چوب ساخته‌اند و علمی بر بالای هرم قرار داده‌اند. دو در ورودی در دو جهت شمال و جنوب است. در شمالی مشبک و در جنوبی تخته‌ایست. (عکس شماره ۱۰۳) بلندی در شمالی ۱۶۰ و پهنای آن ۷۱ سانتیمتر است. در دیوار غربی بنا، پنجره‌ای مشبک درشت است. (عکس شماره ۱۰۴) چهار طرف بقعه ایوان است و هر ایوان هفت ستون دارد. ستونها چهارسو است و سرستونهای پرکار و ظریف دارد. پهنای ایوانهای شمالی و جنوبی ۲۲۰ و پهنای ایوانهای شرقی و غربی ۱۷۵ سانتیمتر است. لبه ایوانها تکائیل تخته‌ایست که مثلث‌هایی میان تخته‌ها درآورده‌اند. (عکس شماره ۱۰۵) تکائیل ایوان جنوبی قدیمی است و وسط تخته‌ها را مربع درآورده‌اند. سقف تمام ایوانها،

واشان کشی است. لبه بام يك پشته و سراسر بام بنا، سفالسر است. در محوطه بقعه جنگلی از درختان کیش و چند درخت آزاد است.

مراسم علم بندی بقعه روز چهارم یا پنجم محرم برگزار می شود و مراسم علم و اچینی اگر روز بیست و هشتم صفر که قتل امام حسن است برپا نشد، در یکی از شبهای جمعه بعد از بیست و هشتم علم و اچینی می کنند و اگر موفق نشوند، علم تا سر محصول سال بعد می ماند. در سر محصول مراسم علم و اچینی برپا می شود.

بقعه آقاسید پر نور بن امام موسی الکاظم علیه السلام در دهکده تخمشل لاهیجان

طول بنای اصلی بقعه از خارج ۵۲۰ و عرض آن ۴۷۰ سانتیمتر است. ضریحی مشبك چوبین صندوق مرقد را احاطه کرده است. دو در ورودی در دو جهت شمالی و جنوبی بقعه است. چهار طرف بنا ایوانهایی به پهنای ۱۵۰ سانتیمتر دارد. هر ایوان دارای هشت ستون چهارسوی پخزده است. ستونها دارای سر ستونهای ظریف است. بر یکی از ستونهای غربی این عبارت نوشته شده است:

« عمل استاد میرزا علی و استاد میر علی ابن استاد غلام رضای خلخالی
من نمانم روزگار خط بماند یادگار سنه ۱۳۴۶ »

سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی و از رو پل کوبی با درز پوش زده است. يك سر و اشانهای ایوانها بر روی شیر سراسر است. لبه بنا سه پشته و بام آن، سفالسر است. جنگلی از درختان کیش و درختان آزاد، بنای بقعه را در بر گرفته است.

مراسم علم بندی این بقعه بعد از ظهر دوم محرم و مراسم علم و اچینی روز سوم امام یعنی عصر دوازدهم محرم، برگزار می شود. روز زوار کشی این بقعه، روز جمعه است.

بقعه آقاسید محمد بن موسی الکاظم علیه السلام در دهکده سوخته کوه لاهیجان

این بقعه اطاقی ساده سکتی است به ابعاد ۳۶ سانتیمتر که اطاق دیگری متصل

به آن است. (عکس شماره ۱۰۶) صندوقی تخته‌ای مرقد را پوشانیده است. قسمت بالای آن مشبك است و قدیمی تر به نظر می رسد. بدنه تخته‌ای صندوق روزی نقاشی ظریفی داشته است. درازای این صندوق ۲۰۵ و پهنای آن ۱۲۲ و بلندی آن ۱۲۸ سانتیمتر است. سقف بقعه و اشان کشی و پل کوبی با درز پوش زده است. میان سقف قسمتی مشبك است. میان این قسمت مشبك مستطیلی است که در آن جمله «انا للمحمود» خوانده نشد [واللهم صل علی محمد و آله] مشبك کاری شده است. (عکس شماره ۱۰۷) قسمتهای دیگر نوشته و حاشیه آن که با خطی ریز نوشته شده بود، خوانده نشد. گویا این قسمت مشبك کاری متعلق به صندوقی قدیمی بوده است که هنگام تعمیر در سقف جای داده اند، بام بوط به قاب کاری خود سقف است. بر بدنه داخلی دیوارها، نقاشیهای مذهبی ظریف و قدیمی است که دستی توانا آنها را مجلس سازی کرده است. ابیاتی از هفت بند محتشم بر بالای نقاشیهاست.

طرف جنوبی بنا، پنجره‌ای مشبك چوبین ظریف و طرف شرقی آن در کوچکی است که به اطاقی انبار مانند می رود. در ورودی بقعه شمالی است و سابقاً نقاشیهای ظریفی داشته است. پهنای این در ۸۲ و بلندی آن ۱۶۲ سانتیمتر است.

علمی در بقعه است که در سال ۱۲۰۸ ه. ق. ساخته شده است. این آیات و جملات بر آن حک شده است:

در قسمت بالای علم «یا الله» در قسمت وسط و اطراف بدنه اصلی آن «نصر من الله و فتح قریب - عمل استاد غلام علی»

چهار طرف بقعه ایوان دارد. ایوان شمالی دارای یازده ستون چهارسواست. ستونها دارای سرستون است و دوسر ستون دو طرف در ورودی بسیار پر کار و ظریف است. (عکس شماره ۱۰۸) ایوانهای غربی و شرقی هر يك هفت ستون و ایوان جنوبی ده ستون دارد. طول ایوانها ۱۳۹ متر و عرض آنها ۲۵۰ سانتیمتر است. لبه ایوانها تکائیل مشبك درشت دارد.

سنگ مرمری به درازای ۴۱ و پهنای ۲۳ سانتیمتر در این بقعه است که این

عبارات بر آن حك است :

«وفات مرحوم آقاجسن ولد مرحوم عنایت بيك ۱۲۴۲. نشانهها : مهر،
تسبیح وشانه.»

علم این بقعه را شب چهارم محرم می‌بندند و روز سوم امام یعنی عصر دوازدهم
محرم، باز می‌کنند. این علم را دوباره می‌بندند و روز بیست و هشتم صفر که روز قتل
امام حسن است، باز می‌کنند.

جنگلی از درختان کیش که سنسال بقعه را دربر گرفته و درخت آزاد که سنسالی
در محوطه بقعه بود که محیط آن از يك متری زمین ۴۸۰ سانتیمتر بود.

بقعه آقا سيد حسين بن امام موسى الكاظم عليه السلام

در دهكده سوخته كوه لاهیجان

بنای اصلی بقعه اطاقی است ساده که چهارطرف آن ایوانی نوساز دارد.
عرض ایوانها در حدود يك متر است. ایوانهای جنوبی و شرقی هر يك هفت ستون و
ایوان غربی شش ستون و ایوان شمالی هشت ستون دارد.

در ورودی بقعه شرقی است. سقف بقعه لمبه کوبی و سقف ایوانها و اشان -
کشی است. لبه بنا يك پشته و سراسر بام بنا، سفالسر است. این بقعه در میان
جنگلی از درختان کیش قرار دارد.

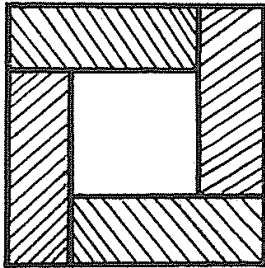
علم بندی این بقعه با بقعه آقا سيد محمد که پیش از این ذکر آن رفت،
یکی است.

بقعه سيد علی کیا بن امام موسى الكاظم عليه السلام

در دهكده لیاالمان لاهیجان

بنای اصلی بقعه اطاقی است مربع به ابعاد ۶۷۵ سانتیمتر که دو در ورودی
در دو طرف شمال و جنوب دارد. ضریحی چوبین مشبك به درازای ۲۷۰ و پهنای

۱۹۵ و بلندی ۱۴۵ سانتیمتر مرقد را احاطه کرده است. سقف ضریح گهواره‌ای و
مشبك است. در هر يك از اضلاع بنا دوطاق نماست که طاق جناقی دارد. چهارطرف
بقعه ایوانهایی به درازای ۱۳۳۰ متر و پهنای ۲۸۰ سانتیمتر است. هر ایوان
یازده ستون چهارسو بدون سرستون دارد. لبه تمام ایوانها تکامل نخسته‌ای ساده
است و طاق آنها لمبه کوبی است.



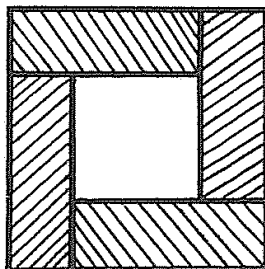
در ورودی بقعه شمالی است.
پهنای آن ۱۱۵ و بلندی آن ۱۶۵
سانتیمتر است. کار لنگه درها نوعی
قاب‌گره است که نگار اصلی آن بدین
شکل است :

بالای بدنه دیوارهای داخلی بقعه شیرسره‌ای متعدد تعبیه شده است. لبه بام
يك پشته است و کف بقعه از کاشیهای بزرگ سبزرنگ مفروش است. اطراف بقعه
محوطه وسیعی است که چندین اصله درختان آزاد و کیش قدیمی در آن است.
محیط دایره یکی از درختان کیش ۱۴۸ و دیگری ۱۰۲ سانتیمتر بود.

بقعه ملا پیر شمس الدین

در دهكده لاشیدان حكومتی لاهیجان

بنای اصلی بقعه شامل ساختمانی آجری است که از خارج به ابعاد ۷۳۰ X ۷۲۰
سانتیمتر و از داخل ۵۴۵ X ۵۴۰ سانتیمتر و مسجدی متصل به آن است. (عکس



شماره ۱۰۹) میان اطاق صندوقی چوبین
مرقد را پوشانیده است. کار صندوق نوعی
قاب‌گره است که نگار اصلی آن بدین
شکل است :

ضریحی مشبك ظریف و پرکار

صندوق را احاطه کرده است. (عکس شماره ۱۱۰) درازای آن ۲۶۰ و پهنای آن ۱۸۵ و بلندی آن ۱۸۰ سانتیمتر است. کف بقعه از کاشی سبزرنگ فرش شده و دور تا دور ازاره‌ای از کاشی گلداز به ارتفاع ۱۰۴ سانتیمتر که شامل هفت ردیف کاشی است، ساخته‌اند. در ورودی بقعه جنوبی است و بالای آن خفنگی نورگیر است. در ورودی شرقی دولنگه، به پهنای ۸۸ و بلندی ۱۷۲ سانتیمتر است و بر تنگه‌های بالای آن با کنده کاری متوسطی این دو مصراع بر آنها حک شده است:

«پی‌شادی صاحب این باب بگشا یا مفتوح الابواب»

بر هر یک از دیوارهای داخلی بقعه سه طاقنمای بلند با طاق جناقی نیز است. ایاتی از هفت بند محتشم کاشانی در دو ردیف در بالای طاقنماها نوشته شده است و در پائین این اشعار مجالس نقاشیهای مذهبی است. سقف بقعه و اشان کاشی و پل کوبی با درزپوش زده است.

ایوان شرقی بقعه به درازای ۱۰۵ متر و به پهنای ۲۹۰ سانتیمتر است. لبه ایوان دو فیلیپای هشت ضلعی است که محیط آن ۲۴۰ سانتیمتر است. پائین و بالای این فیلیپاها چهار ضلعی است. انتهای شمالی این ایوان دیواری کشیده‌اند و پنجره‌ای روبرو محوطه بقعه در آن نصب کرده‌اند. درازا و پهنای ایوان جنوبی همچون ایوان شرقی است و لبه آن دارای چهار فیلیپا با همان مشخصات فیلیپاهای ایوان شرقی است. (عکس شماره ۱۱۱)

بر بدنه خارجی دیوار بقعه مجالس نقاشیهای مذهبی است و در حاشیه زیر سقف ایاتی از هفت بند محتشم کاشانی است. پائین دیوارها و سه فیلیپای ایوانها، ازاره‌ای از کاشی دوران قاجاری است. لبه ایوانهای بقعه سه پشته و طاق ایوانها و اشانهای رنگین کشیده‌اند و بعد از پل کوبی، درزپوشهای رنگین بر پلها زده‌اند. بام سراسر بنا، سفال سر است. بر دیوار شرقی بقعه سنگ مرمری به ابعاد ۳۲ و ۵۸ سانتیمتر است که این عبارات بر آن حک شده است:

«هذا المرقد المنور المظهر النورانی پیر ملامس الدین علیه الرحمة و

الرضوان قد توفی فی عشر شهر ذالحجه بتاریخ سنه تسع و خمسين و تسعمایه هجریه النبویه علیه السلام تعمیر کردن بقعه مبارکه در قوتیل سنه هزار و دوست و هفتاد و پنج ۱۲۷۵ حاصل موقوفات حضرت باستصواب کربلائی سیدهادی است.» (عکس شماره ۱۱۲)

در بالای این سنگ کاشی رنگینی است به ابعاد ۱۵ سانتیمتر که این عبارات بر آن خوانده می‌شود:

« سنه ۱۲۷۹ »

افسوس که عمر بی عبادت چکنم

طبعم بگناه کرده عادت چکنم

گویند کریمست گنه می بخشد

گیرم که ببخشد ز خجالت چکنم

بتاریخ روز جمعه نوشته شد یادگار ملاعلی لاشیدانی پسر کدخداهادی غریق رحمت باد کسی که کاتب را بالحمدی یاد کند.»

بقعه آقاسیدحسین بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده دموچال لاهیجان

بنای اصلی بقعه اطاقی آجری است که از داخل درازای آن ۵۲۷ و پهنای آن ۴۷۵ سانتیمتر است. (عکس شماره ۱۱۳) صندوقی تخته‌ای ساده در وسط بناست که مرقد را پوشانده است. ضریحی چوبین مشبک به درازای ۲۶۰ و پهنای ۱۸۰ و بلندی ۱۶۰ سانتیمتر صندوق مذکور را احاطه کرده است. سقف ضریح چوبین و مشبک و به شکل هرم مستطیل القاعده است.

بر دیوار بقعه نقاشیهای مذهبی در مجالس مختلف دیده می‌شود.

یکی از مجالس دو طفلان مسلم و دیگری حضرت علی اکبر است. (عکسهای شماره

۱۱۴ و ۱۱۵) سه در ورودی بقعه در سه جهت شرقی و غربی و جنوبی است.

در غربی دولنگه و به اندازه در شرقی است. این چهارلنگه در روزی بر سر جای اصلی خود بوده‌اند. ظاهراً در تعمیر و مرمتی آنها را جابه‌جا کرده‌اند و یکی از درها را و از گون قرار داده‌اند. نگارنده در شرح و درعکسها لنگه‌ها را به جای خود قرار داد. وضع آنها پس از تغییر و جابه‌جا کردن به شرح زیر است:

بر بالای لنگه سمت راست در غربی عبارت زیر حک شده است:

«یامسبب الاسباب.»

بر بالای لنگه سمت چپ عبارت زیر حک شده است:

«یامفتح الابواب.»

بر قسمت وسط در و تنگه‌های پائین گل و بوته‌های ظریف کنده شده است.

پهنای این دولنگه ۹۰ و بلندی آن ۱۶۰ سانتیمتر است. (عکس شماره ۱۱۶)

بر لنگه سمت راست در شرقی که یکی از لنگه‌های آن در درگاه غربی گذاشته شده بود یکی دو آیه از سوره مبارکه «یس» بدین ترتیب حک شده است:

بر لنگه سمت راست:

«لایؤمنون اناجملنا فی اعناقهم اغلالا.»^۱

بر لنگه سمت چپ:

«فهی الاذقان فهم مقمحون وجملنا.»^۲ (عکس شماره ۱۱۷)

بر یکی از ستونهای ایوان شرقی این عبارات خوانده می‌شود:

«عمل استادخانجان و استاد تقی اشکوری الاصل بتاریخ شهر محرم -

الحرام لوی ٹیل ۱۲۹۸ حرره الاقل اب را هی م.»

بر جدار خارجی و داخلی دیوارهای بقعه نقاشیها مذهبی است و بر جدار داخلی بر طرفین در ورودی دو علم نقاشی شده که بر دو طرف هر یک دو تورنگ (= قراول) کشیده‌اند. نقاشیها از رضا کفاش صورتگر و مورخ ۱۳۶۶ قمری است.

۱- سوره یس ۳۶، آخر آیه: ۷ و قسمتی از آیه: ۸ - ۲- سوره یس ۳۶، قسمتی از

آیه: ۸ و ابتدای آیه: ۹.

سقف بقعه لمبه‌کوبی ساده، بدون درزپوش است. میان سقف شمشه‌ای دارد که میان شمشه عبارت «الحق مع علی» را در دو جهت مخالف یکدیگر نوشته‌اند. بالای دو در از درهای ورودی بقعه دو خفنگ چوبین مشبک ظریف نصب شده است. (عکس شماره ۱۱۸)

ایوان جنوبی بر سه فیلیپا و چهار ستون متکی است. پائین و بالای فیلیپاها به شکل مربع و میان آنها هشت ضلعی است. سرستونها ظریف و رنگین و حمالهای بالای آنها نیز رنگین است و کنده‌کاری دارد. طول ایوانها ۱۲٫۴۰ متر و عرض آنها ۲٫۸۰ سانتیمتر است. سقف ایوانها و اشان‌کشی و پل‌کوبی با درزپوش زده است. بالای دیوار ایوانها، شیرسره‌های زیادی است که و اشانهای ایوانها بر آنها متکی هستند. لبه بام بنا سه‌پشته و سراسر بام بنا، سفال‌ساز است.

این بقعه علمی قدیمی دارد که بر سر آن «یافتاح» و بر بدنه اصلی «نصر من الله و فتح قریب» و بر طرف دیگر بالای قسمت اصلی «یا الله یا محمد یا علی» و در سمت پائین «عمل محمد یوسف ولد محمد علی سنه ۱۰۷۹» مشبک کاری شده است.

بقعه آفاسیدقاسم

در میان محله رودبنه لاهیجان

بنای اصلی بقعه نوساز و صندوقی چوبین ساده دارد. ایوانی در مقابل در ورودی بقعه است. سقف بقعه و ایوان لمبه‌کوبی است. مسجدی تازه ساز متصل به بناست. از بنای قدیمی هیچگونه نشانی نبود.

بقعه آفاسیدحسن بن موسی بن جعفر علیهما السلام

در دهکده لاکمه سر رودبنه لاهیجان

بنای اصلی بقعه آجری است. (عکس شماره ۱۱۹) صندوق و ضریح و درها

۱- لاکمه سر زمانی جزء آستانه و گاهی جزء رودبنه بوده است. این دهکده در چهار کیلومتری شمال آستانه و شش کیلومتری دهشال است.

آثار هنری زیادی ندارد. ایوانهای بقعه شرقی و شمالی و جنوبی است. ایوان شرقی دارای سه فیلیپاست که در فواصل آنها هشت ستون چهارسو با سرستون قرار دارد. ایوان شمالی دارای دو فیلیپاست که در میان آنها دو ستون چوبی چهارسو با سرستون است. ایوان جنوبی دارای سه فیلیپاست که قاعده آنها مربع است و پنج ستون چهارسوی چوبی در فواصل آنهاست. طرف غرب بقعه، مسجدی تازه ساز است که متصل به بقعه است. ظاهراً ایوان غربی را خراب کرده و مسجد را به بقعه وصل کرده اند. سقف بقعه و ایوانها لمبه کوبی، لبه بام سه پشته و سراسر بام سفال سرام است. علمی قدیمی در این بقعه است که در حاشیه بدنه پائین آن چهارده معصوم و در وسط «الله محمد علی» شبکه کاری شده است. (عکسهای شماره ۱۲۰ و ۱۲۱)

آستانه دو برادران

دره و تار محله = موتال محله = متعلق محله نو بیچار

از بلوک کوهپایه ۱ و کنار شهر لاهیجان

این دو برادر به نام آقا سید تقی و آقا سید ابراهیم شهرت دارند. از پدر آنان نام و نشانی نیافتیم. بنای بقعه بر قلعه کوهی است که مسلط بر باغهای چای و شالی-زارهاست و بسیار دید و سیعی دارد و مناظر اطراف آن روح افزاست. این بقعه اطاقی ساده است که سه طرف آن ایوان دارد. عرض ایوانهای شمالی و جنوبی ۲ متر و عرض ایوان شرقی ۱۳۰ سانتیمتر است. سقف بقعه و اشان کشی و پل کوبی است و ایوانها فقط و اشان کشی دارد. ستونهای ایوانها، چهارسو و ساده، بدون سرستون و بن نال است.

باقی بناها و آثار تاریخی حومه لاهیجان

۱- امام مزار و آقا سید حسین در دهکده لیالستان.

۲- بقعه آقا سید حسین و پیر ملاحسین در دهکده نالکیاشر.

۱- متعلق محله نو بیچار، ده از دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان لاهیجان پنج کیلومتری شمال شرقی لاهیجان، سه کیلومتری شمال راه لاهیجان به لنکرود. (فرهنگ جغرافیایی ایران)

۳- بقعه آقا سید رضا بن موسی الکاظم علیه السلام در دهکده شاده سر = شیداسر.

۴- بقعه آقا سید یحیی و آقا سید زکریا معروف به دو برادران در دهکده

حاجی سلیم محله.

۵- بقعه آقا فضلعلی معروف به فرض علی، در دهکده دمچال.^۱

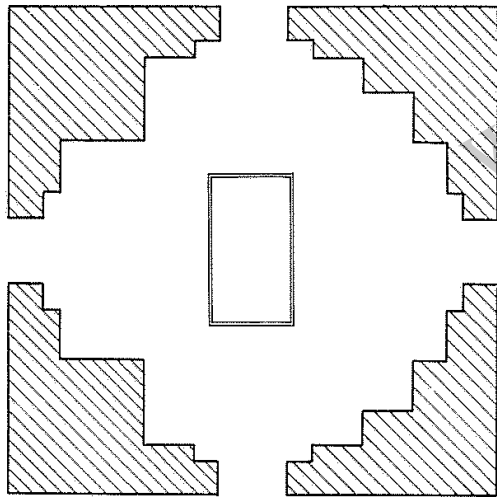
۶- بقعه آقا سید شفیع در نال کیاشر.^۲

۷- بقعه سید رضا کیا در دهکده سیدور^۳ = سیور ناصر کیاده.

۸- بقعه آقا سید نصیر بن امام موسی الکاظم علیه السلام در دهکده سراجار^۴

که دارای ستونهای چوبی جالبی است.

۹- بقعه میر مسعود و بقعه شیخ حسن در دهکده ده بنه.



بقعه آقا پیر جنگی در اراضی باز کیا گوراب

۱- بضم دال و میم . ۲- بفتح شین . ۳- بفتح واو . ۴- بضم سین .

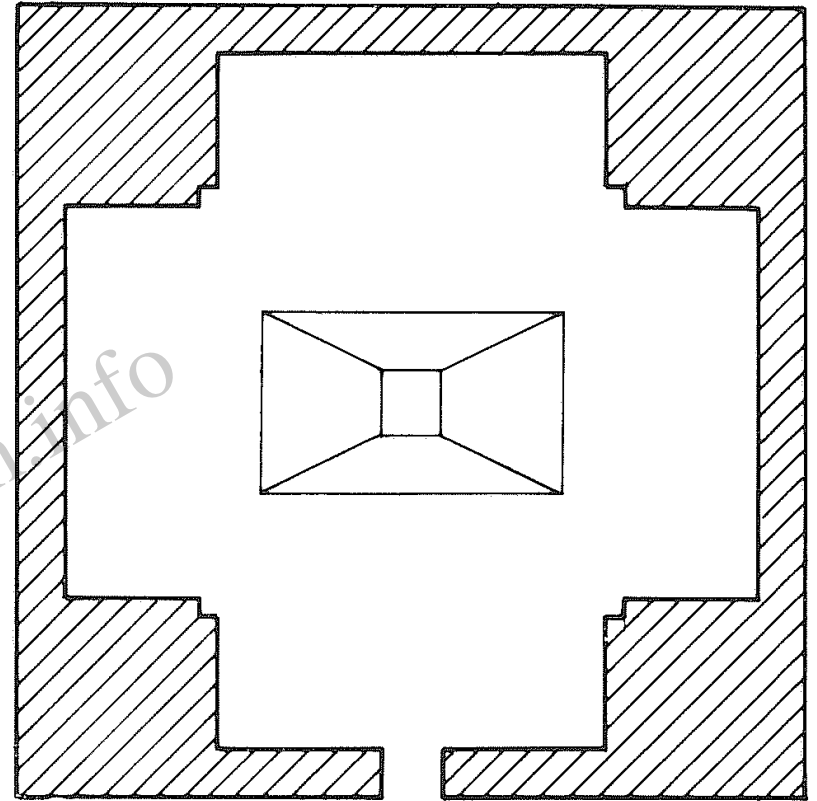
بناها و آثار تاریخی بلوک لاهیجان

۱- بناها و آثار تاریخی بلوک گوهپایه و کنارشهر لاهیجان

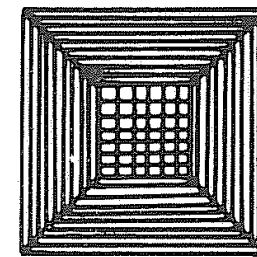
طاق کیاجو

سیدظهیرالدین درباره طاق کیاجو و حفر نهری برای مزارع گوکه و کیسم و لاهیجان به امر سیدعلی کیا ، شرح زیر را نوشته است :

«چون مردم ولایت گوکه و کیسم و بعضی از لاهیجان جهت زراعت برنج از قلت آب در زحمت می بودند ، مردم کاردان را بفرستادند تا ملاحظه نمایند که هیچ ممکن هست که آب سفیدرود را بردارند و جهت مزارع مذکور جاری سازند . در سنه سبع و ثمانین و سبعمایه ، عمال و کارکنان و مبصران و معتمدان که جهت تحقیق آن حال رفته بودند ، چنان رسانیدند که بر موضعی می توان طاقی بستن و بالای آن جوی آب جاری ساختن و جهت جریان آن حفر جوی کردن . اما کاریست عظیم و خرجی بسیار درخورست . چون صورت حال را معلوم فرمودند ، اشارت کردند از ولایت تنکابن و شکور مردم را خبر دهند تا گیل و لوم (؟) مجموع ، جهت کار خیر جمع شوند و نیت عمل بر بکنند و بدان مهم ساعی و میجد گردند تا هر خرجی که بایستد از دیوان بیت المال رجاءاً للثواب و طلباً لمرضات الله کرده آید . چون این امر به سمع اهالی ملک رسید ، بلا توقف و تأنی و بلا اجبار و اکراه ، جمع شدند و امامت پناهی بنفسه سوار شده با اولاد و اخوان بر سر کار رفت و بنیاد طاق کردند و استادان بتارا بر آن



طاق چهارپادشاه - مقبره سید خور کیا



نگار اصلی ضریح مقبره سید خور کیا

داشتند و مردم به اعتقاد تمام بایبل و گر باس به حفر جوی مشغول شدند و به مدت دو سال آن طاق و آن جو به اتمام رسید. و آن آب جاری شد. الحمد لله علی جزیل نعمائه. و آن طاق تا ایام حکومت مغفرت پناهی سید ناصر کیا نور قیبره ابن سید غفران شعاری کار کیا امیر سید محمد بردمضجمه بر حال خود بود. و بعد از آن خلل بر آن طاق راه یافت و فرو افتاد و مغفرت پناهی مشارالیه، بالاخر از آن حفر جوی عظیمی فرمودند و متصل بدان جوی اول ساختند و الحال هذ همچنان آب جاری و ساری است. و مردم ممالک مذکوره از آن انتفاع می یابند.^۱

خشت پل بر رودخانه شیم رود

در فاصله نیم کیلومتری بقعه سید حاجی دان آقا، رودخانه شیم رود در بستر اصلی خود جریان دارد. نزدیک این بقعه بر این رودخانه پلی آجری قدیمی است که دارای پنج چشمه است. چشمه میانین از چشمه های دیگر بزرگتر است و در هر طرف این چشمه دو چشمه کوچکتر است. طاق چشمه ها هلالی است. بلنسدی لبه طاق چشمه میانین از سطح آب بیش از چهار متر است. طول پل بیش از یازده متر و سطح آن سنگ فرش است.

خشت پل بر رودخانه شیم رود (= شیم جو) نزدیک شهر لاهیجان

میر ظهیر الدین مرعشی در ذکر وقایع سال ۸۹۲ ه. ق. می نویسد: «در این سال جناب افضل المتقدمین واعلم المتأخرین مولانا نعمت الله طیب خلد فضلندو کمالاته که در علوم متداوله علامه دوران و اعجوبه زمان بود بدتخصیص در علم طب که در آن فن از علمی و عملی نفس مسیحا ویدیضا [داشت]، رغبت نمود که ثواباً لله تعالی و طلباً لمرضاته بدرودخانه ای که مشهور و ملقب است به شیم رود بر گذر شهر لاهیجان

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان سید ظهیر الدین، ص ۷۳ و ۷۴.

مبارک، احداث پلی از خشت و سنگ و آهک فرمایند. فلهذا از خدام خلیفه رحمانی اجازت طلبیده، استدعای همت عالیّه خسروانه نمود و توقع فرموده که به طلب استاد یعقوب بنّای رویانی نزد ملوک کلارستاق خلد ملکهم بفرستند تا حاضر گردد، در آن مهم مبارک شروع نماید. بنا بر توقع فضایل مآبی، اشارت شد که به طلب حرفت مآبی بفرستند. بنا بر امر اعلی، استاد یعقوب را حاضر ساختند. و اسباب آن عمارت را حکمت پناهی، خرج بسیار کرده، مهیا ساخته بود. روز شنبه دوازدهم جمادی-الاول موافق آبان ماه قدیم را بنیاد آن عمارت عالی کردند و از جانب مشرق و مغرب دو طاق بزرگ، و در وسط طاقین، یک طاق کوچک بر آوردند و خدام حضرت خلافت پناهی، همت عالی مصروف داشته، به انواع امداد عنایت فرمودند و غره محرم سنه ۸۹۲ اثنی و تسعین و ثمانمائه را که چهار سال و هفت ماه و هشت روز باشد آن عمارت صورت تمیم پذیرفت.^۱

رابینو در سال ۱۳۳۱ ه. ق. یا کمی مقدم بر این تاریخ این پل را دیده و متوجه شده است که همان پل نعمت الله طیب است. در حدود صد و هفتاد سال پیش مردی خیر خواه به نام حاجی جعفر کاشانی، پل آجری کنونی را به جای پل سابق بنا کرد.

این پل پس از خرابی به دستور عمه حاجی امین الدیوان مرمت شد و در سال ۱۲۷۱ قمری، تاجری لاهیجی به نام حاجی قربان، این پل را از نو ساخت. و وسط این پل بر آمده است و زاویه آن به سی درجه می رسد.^۲

این پل محکم بر روی رودخانه لاهیجان است که به لنگرود و چمخاله می رود و سرچشمه معینی ندارد و از نشت آب زمینها تشکیل می شود و جریان آبش از مغرب به مشرق است. این پل شامل دو چشمه اصلی و دو چشمه کوچکتر در طرفین این دو چشمه اصلی است. عرض دهانه های اصلی ۱۲٫۷۰ متر و ارتفاع

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان سید ظهیر الدین، ص ۴۴۲. ۲- گیلان رابینو، ص ۳۰۴.

آن از سطح آب ۱۰۵ متر و عرض دهانه‌های کوچک ۲۳۰ و ارتفاع آنها از سطح زمین ۲۵۰ سانتیمتر است. طاقهای هر چهار چشمه جناقی تیز است. راهروئی در پایه میان دو دهانه بزرگ بنا شده که عرض آن ۱۵۰ سانتیمتر است. در طرفین پل از بالا یعنی محلی که گذریان عبور می‌کنند، جان پناهی به ارتفاع ۸۰ سانتیمتر از آجر و گچ ساخته‌اند. فاصله میان دو جان پناه یعنی عرض پل بدون در نظر گرفتن پی جان پناهها، ۴۷۰ سانتیمتر و طول پل، هفتاد متر است. جلو پایه اصلی که میان دو طاق بزرگ پل است سیل برگردان مدوری ساخته‌اند. همچنین پهلوئی دهانه کوچک جنوبی نیز سیل برگردانی بنا شده است. در امتداد لبه شمالی دهانه بزرگ، دیواری از آجر، در کنار رودخانه ساخته‌اند، تا آب را به داخل دهانه هدایت کند. قسمتی از پل که در جنوب قرار می‌گیرد، دست خورده و تعمیراتی است. (عکس شماره ۱۲۲)

بعقه شیخ تاج‌الدین ابراهیم معروف به شیخ زاهد گیلانی^۱ در دهکده شیخانور

قریه شیخانور بر سر راه لاهیجان به‌لنگرود، نزدیک به نخجیر کلابه و لیاستان است. مرقد شیخ تاج‌الدین ابراهیم گیلانی - مرشد شیخ صفی‌الدین اردبیلی - در اینجاست.

شیخ زاهد در سال ۶۱۵ هجری قمری در سیاوه‌رود گیلان متولد شد و بعد از عصر سه‌شنبه ۲۴ ربیع‌الثانی سال ۷۱۱ ه.ق. بدرود زندگانی گفت. خود شیخ می‌خواست که مرقدش در سیاوه‌رود باشد، ولی عده‌ای که به شیخ علاقه فراوان داشتند، می‌خواستند جسد او را به مولد و موطن خود ببرند. شیخ زاهد، داماد و شاگرد خود - شیخ صفی‌الدین اردبیلی - را بخواست و نظر خود و دیگران را بدو باز گفت. شیخ صفی‌الدین که علاقه او را به سیاوه‌رود می‌دانست، وسایل حرکت او را به سیاوه -

۱ - در فهرست بناهای تاریخی و اماکن باستانی ایران، ص ۱۳۰ و ۱۳۱، شرح مختصری راجع به این بقعه است.

رود فراهم آورد و او را بدین محل رسانید. پس از چهارده روز اقامت در آنجا، شیخ زاهد خرقة تهی کرد و جان به‌جانان فرستاد. جسدش را به خاک سپردند و حرمی گرد آن ساختند.

حسن بیگ روملو در شرح وقایع سال ۸۹۲ هجری می‌نویسد^۱ که سلطان حیدر صفوی در اردبیل به خواب دید که شیخ ابراهیم زاهد گیلانی، او را مخاطب ساخته است و می‌گوید که مزار من نزدیک است در آب دریا فرورود و به او دستور داد تا جسدش را به‌جائی دیگر که در امان است، حمل کند. سلطان حیدر، از اردبیل به شیروان رفت و از آنجا با بنایان و نجار به کشتی نشست و به گیلان آمد. جسد او را به‌جائی دیگر برد و بقعه‌ای عالی برای او بنا کرد. مزاری که امروز بر سه کیلومتری لاهیجان با بنائی زیبا و گنبدی چهار گوش عجیب، بردامن کوهی دیده می‌شود، همان بناست. گنبد این بقعه هر می‌شکل و کاشیهای آن بسیار ظریف است. شاید تنها راهی که برای باقی ماندن این گنبد به‌نظر معماران زمان رسیده است، ساختن آن به‌شکل هرم است تا آب باران به‌سرعت از روی آن بگذرد و رطوبتی باقی نگذارد. (عکس شماره ۱۲۳)

این مزار صندوقی چوبین منقش و کنده کاری شده داشته است که را بینو معتقد است که در یکی از آتش‌سوزیهای قبل از زمان او (سال ۱۳۳۱ هجری قمری) طعمه حریق شده است.

مرحوم سعید نفیسی نیز همین اعتقاد را دارد و می‌نویسد که در حریق سال ۱۲۸۲ یا ۱۲۹۲ و یابین آنها صندوق چوبین مرقد از میان رفته است.^۲ خوشبختانه کتیبه‌های این مزار در کتاب درن^۳ و دیگران محفوظ مانده و

۱ - آقای ابوالقاسم غمگسار در سالنامه دبیرستان ایرانشهر لاهیجان صفحات ۱۷ و ۱۶ و ۱۸، شرحی راجع به شیخ نوشته‌اند و تاریخ وفات او را در ماه رجب سال ۷۰۰ هجری ذکر کرده‌اند. ۲ - مرحوم سعید نفیسی در مجله فرهنگ سال چهارم، صفحات ۴-۱۱ و ۳۷۹-۳۴ و ۶۹-۷۸، شرحی راجع به این مزار نوشته‌است. ۳ - Dorn.

رابینو درسفرنامهٔ مازندران و استرآباد خود از آنها یاد کرده است. از مجموع این کتیبه‌ها مطالب زیر به دست می‌آید.

از کتیبهٔ صندوق مستفاد می‌شود که جسد شیخ زاهد که در روز سه‌شنبه بیست و چهارم ربیع‌الآخر سنهٔ ۷۱۱ ه.ق. فوت شده در اینجاست و نجاری صندوق کار عبدالله درو [د] گراست. دیگر اینکه در ورودی را سید رضی بن مهدی باشکجانی در سال ۸۲۲ هجری تقدیم کرده است و نجار آن استاد احمد یادگار بوده است. اینک اصل کتیبه‌ها:

کتیبهٔ صندوق مقبرهٔ شیخ زاهد

«کل شیءٍ هـٰلک الاوجهه - له الحکم والیه ترجعون - هذا المرقد للسالک فی مسالک المعارف ذی الریاضة المرصیة العارف العابد الشیخ الزاهد و تاریخ وفاته بعد العصر من یوم الثلاثاء اربع و عشرين ربیع الثانی سنة احدى عشر و سبعمایه - تاریخ وفات شیخ فاضل و مقتدی الکامل شیخ الزاهد المرحوم طاب ثراه و جعل الله فی الجنة مثواه آخر روز سه‌شنبه بیست و چهارم ماه ربیع‌الآخر سنه احدى عشر و سبعمایه - عمل عبدالله دروگر.»

کتیبه‌ای بر در ورودی

« امر ... هذا الباب الفقیر سید رضی بن مهدی الحسینی الباشکجانی سنة اثنی و عشرين و ثمانمائه. بر این درگاه این در یادگار است

زاستاد احمد و از یادگار است»^۱

در این یکی دو صحیفه مطالب متناقض و آشفته‌ای را پشت سر هم آوردیم

۱- ظاهراً باشکجا بعداً پاشیجا و امروز پشم‌چاه شده است. ۲- سفرنامهٔ مازندران و استرآباد رابینو، ص ۱۲.

تانشان بدهیم که مورخین ما تاچه اندازه در نوشتن مطالب تاریخی بی‌دقتی نشان داده‌اند. اگر شیخ زاهد در سه‌شنبه بیست و چهارم ربیع‌الثانی سال ۷۱۱ فوت شده و در همین جا به خاک سپرده شده باشد، چگونه او را ابتدا به دستور شیخ صفی‌الدین اردبیلی به سیاوه رود آورده‌اند و پس از چهارده روز در آنجا فوت شده است و سپس در سال ۸۹۲ هجری سلطان حیدر، قبر او را نبش کرده و جسد او را بدین جا آورده است. دیگر اینکه امروز قبری زیر گنبد هر می‌شکل است که باید مزار شیخ زاهد باشد. زیرا این گنبد زیبا و این بنای عظیم را برای مردی بزرگ چون او باید ساخته باشند. ولی برگوری که در زیر گنبد است ضریحی است که نشان می‌دهد اینجا مزار سید رضی بن مهدی الحسینی الباشکجانی است که در سال ۸۳۴ هجری روی در نقاب خاک کشیده است. اینک کتیبهٔ این صندوق:

«کل شیءٍ هـٰلک الاوجهه هذا المرقد المنور والمضجع المعطر للسید المکرم والشیخ المعظم السید رضی بن مهدی الحسینی الباشکجانی و انتقل فی شهر الله المبارک رمضان سنة اربع و ثلثین و ثمانمائه عمل استاد محمود بن شهاب‌الدین دروگر. قد کان صاحب هذا القبر لؤلؤة

عزّ لقد صاغها الباری من اللطف

عزت ولم تعرف الايام قیمتها

فردھا غیرةً منها الی الصدف»^۱

و بردری که همزمان این صندوق بوده است و فعلاً اثری از آن نیست این عبارات خوانده می‌شده است:

« عمل استاد یادگار دروگر سنهٔ خمس و ثلثین و ثمانمائه . »

دیگر اینکه اگر به قول رابینو و مرحوم سعید نفیسی، صندوق مزار شیخ

۱- سفرنامهٔ مازندران و استرآباد رابینو، ص ۱۱. درحاشیهٔ بالای این صندوق سورهٔ یس - تا - خسی‌الرحمن، باخط خوش نسخ، حک شده است.

زاهد و در ورودی آن را که سید رضی بن مهدی الحسینی الباشکجانی تقدیم کرده است و در آتش سوزیهای سال ۱۲۸۲ یا ۱۲۹۲ یاد فواصل این سالها طعمه حریق شده است، چیرا صندوق قبر سیدرضی متوفی سال ۸۳۴ که در همین اطاق بوده تا امروز باقی مانده است؟ احتمال دارد که صندوق مزار شیخ زاهد و در ورودی بقعه آن که ارزش تاریخی و هنری داشته است مانند صندوق عظیم میر بزرگ در آمل یا صندوق چهار پادشاهان در لاهیجان و صدها صندوق و در دیگر، به یغما رفته باشد.

این سید رضی بن مهدی الحسینی الباشکجانی که در ماه رمضان سال ۸۳۴ هجری بدرود زندگی گفته است، غیر از سید رضی کیا پسر سید علی کیاست که خود یکی از شاهان لاهیجان بوده و در سال ۸۲۹ هجری مرده است.^۱ این سید رضی شاید آن کسی است که میر ظهیرالدین در صفحه ۱۸۳ کتاب تاریخ گیلان خود او را یاد کرده است.

باشکجان که در متن کتیبه آمده است، شاید همان دهکده پاشیجاست که یکی از دهکدههای لقمجان است که زمانی شاه نشین بوده و میر ظهیرالدین در تاریخ گیلان خود بارها نام این محل را آورده است. این نام در فرهنگ جغرافیائی به شکل «پشم چاه» ضبط شده است.

وضع کنونی بقعه شیخانور

سه طرف بنای اصلی دارای ایوان است. درازای ایوان جنوبی و درازای بدنه بنا ۸۲۵ سانتیمتر و پهنای ایوان ۲۶۰ سانتیمتر، درازای ایوان شرقی و درازای بدنه بنا ۸۹۰ سانتیمتر و پهنای ایوان ۲۸۰ سانتیمتر، درازای ایوان شمالی ۲۰ متر و پهنای آن ۲۸۶ سانتیمتر است. از ایوان شمالی که وارد حجره اول می شویم، قبر سید رضی بن مهدی الحسینی الباشکجانی را با صندوق چوبین آن می بینم، بلندی در ورودی شمالی ۱۸۷ سانتیمتر و پهنای آن ۱۱۰ سانتیمتر است. در دیگری به همین پهنا و بلندی در بقعه است. هر دو ساده و تخته ای هستند. بنای اصلی بقعه از داخل

۱- سید ظهیرالدین در کتاب گیلان و دیلمستان خود مکررا این مرد یاد کرده است.

مربع شکل و ابعاد آن ۶۱۰ سانتیمتر و با چهار گوشوار که بر چهارکنج بنا ساخته اند، طاق را جمع کرده و به شکل گنبد در آورده اند و بقیه بام بنا، سفال سر است. بدنه بنا تا ۱۴۳ سانتیمتر از زمین کاشی کاری است و ابعاد کاشیها ۱۲ سانتیمتر است. کاشیها به رنگ زرد و آبی و نقش علمی در میان آنهاست. چهار در در چهار طرف بناست و از در غربی آن به اطاق مجاور می روند.

بر دیوار شرقی سنگ مرمری است که اشعار زیر را با خط خوش نستعلیق بر آن حک کرده اند و نشان می دهد که میرزا ابوطالب نامی را در سال ۱۱۷۱ ه.ق. در این محل به خاک سپرده اند:

«قوام شکر و تمکین و شهدشان و نیکوئی

چراغ دودمان زبده اولاد پیغمبر

چو عرفانش ز همت پشت پا بر ملک هستی زد

بفر دوس برین گردید لطف ایزدش رهبر

مه تابنده اوج شرف میرزا ابوطالب

که از نور صفاتش برج عزت یافتی زیور

طراز گلبن عزت بهار گلشن فطرت

سحاب مزرع دانش محیط علم را گوهر

دلیل سالکان راه حق تهذیب اخلاقش

ز تحریر کمالش عاجز آمد عقل دانشور

سروش غیب گفت از بهر تاریخ وفات او

فتاد اکیل دانش گشت علم و معرفت بیسر

۱۱۷۱

بهار گلشن عز و شرف میرزا ابوطالب

چو بوی گل مسافر شد از این بستان بی حاصل

ندای ارجعی از عالم غیبش به گوش آمد

روانش شد بزم لامکان راجع از این منزل

زفیض ناخدا و لطف ایند کشتی جان را
کشیداز یک نفس زین بحر پر آشوب بر ساحل
چو از جان طالب حق بود سال رحلت او را
خردگفتا بمطلوب حقیقی گشت او واصل

۱۱۷۱

صندوق مزار سید رضی بن سید مهدی در این اطاق است . درازای آن ۲۷۵ سانتیمتر و پهنای آن ۱۶۴ سانتیمتر و بلندی آن ۱۶۰ سانتیمتر و بر لبه‌ای که ۲۵ سانتیمتر از کف بالاست و نمای آن را یک ردیف کاشی کاری کرده‌اند ، قرار دارد . ضریحی چوبین شمع و دستک دور این صندوق است . طاق این ضریح نیز شمع و دستک گهواره‌ای شکل است .

از در غربی مزار سید رضی ، به اطاق غربی که طول آن شرقی غربی است ، می‌روند . درازای این اطاق ۱۱ متر و پهنای آن ۴۳۰ سانتیمتر است . کف اطاق کاشی کاری است و دیوارها به بلندی ۱۱۰ سانتیمتر نیز کاشی کاری دارند .

ضلع جنوبی این اطاق طاقنما دارد که کف یکی از طاقنماها به ارتفاع یک متری از کف اطاق است . دو طاقنمای دیگر از کف اطاق ۲۵ سانتیمتر بالاتر بنا شده‌اند . در ضلع غربی بنا ، سه پنجره چوبین و در ضلع جنوبی چهار پنجره چوبین و دری در ضلع شمالی و دری در ضلع شرقی دارد .

در فاصله دو متری ضریح چوبین این اطاق قبری کاشی کاری است که بالای آن گهواره‌ای است . بلندی این قبر از سر گهواره تا کف اطاق ۱۲۰ سانتیمتر و درازای آن ۲۱۰ سانتیمتر و سراسر روی آن کاشیکاری قدیمی نقش دار است .

مزار ضریح دار این اطاق را مرقد شیخ زاهد می‌دانند و گوری که در جوار آن و کاشی کاری است ، می‌گویند قبر غلام شیخ است . اما رایینو این گور را گور یکی از پسران تیمور می‌دانند.^۱

۱- گیلان‌داینو، ص ۳۱۰ . مرحوم سعید نفیسی در مقاله خود یکی از دختران تیمور نوشته است .

آقای صالحی در مجله نو بهار ، مقاله‌ای به عنوان « گنبد شیخانور » نوشته‌اند و بدون مراجعه به محل ، مزار سید رضی بن سید مهدی باشکبجانی را مرقد آقا سید حسین کیا دانسته‌اند و مرحوم کسروی هم در شماره بعد همان مجله صفحه ۱۶۴ ، انتقاد مفصلی بر مقاله ایشان نوشته‌اند .

کتابچه سودمندی هم آقای محمد علی گیلک به نام « شیخ زاهد گیلانی » در ۱۳۱ صفحه نشر کرده‌اند . اما چون باور ندارند که آرامگاه شیخ ممکن است روزی نزدیک سفیدرود و دریا بوده باشد ، در باب درستی جای آرامگاه تردیدی پیش آورده‌اند .

یادآوری مطالب زیر شاید کمی این مطلب را روشن کند و برای جغرافیای تاریخی این سرزمین نیز مفید باشد . کسانی که با جغرافیا سروکار دارند ، می‌دانند که رودهای بزرگ نزدیک دهانه و مصب خود به شاخه‌هایی تقسیم می‌شوند و جزیره‌ها و دلتاهایی می‌سازند و در طول زمان بستر خود را در نزدیکی مصب گاه به گاه تغییر می‌دهند . سفیدرود هم از این سیر طبیعی برکنار نبوده است و بی گفتگو بارها بستر خود را در نزدیکیهای مصب جابجا کرده است . سفیدرود امروز نزدیک آستانه پیچ می‌خورد و به سمت شمال غرب منحرف می‌شود و در حسن کیاده به دریا می‌ریزد . ولی در گذشته این چنین نبوده است . در روستاهای شمال لاهیجان بستری از سفیدرود بر جاست که روستائیان آن را « کئنه سفیدرود » یعنی سفید رود کهنه و قدیمی می‌نامند . این بستر که هم اکنون بر جاست و دلیل زنده جابجا شدن سفیدرود در جلگه گیلان است ، از کیسم به آستانه و از آنجا به کمچال^۱ و کنف گوراب^۲ و سپس به رودبنه می‌رسد و از روستاهای بهمدان^۳ - گابیه (= گاویه) - شیر جوپشت - بینه کلا^۴ - رودپشت - فشوش پشته (= فوش پشته) - نوشر - کچلم^۵ - ایوان سل - ناصر - کیاده - هسنال ده (= حسنعلی ده) - تیمه ورزه (= تی تی پریزاد) و پائین رود -

۱- بضم کاف . ۲- یعنی روستاهایی که به لاهیجان و شیخانور نزدیکند ۳- بفتح

ب و میم . ۴- بفتح باء و نون . ۵- بفتح کاف و ج و ضم لام .

پشت می‌گذشت و در دهکدهٔ جیرباغ به دریا می‌پیوست. دهکدهٔ دهنسر، مقابل جیرباغ، بندر آن زمان بشمار می‌آمده است. (خود واژهٔ دهنه درگیلکی به معنی مصب رود است.) اما زمانی رسید که سفیدرود راه خود را کج کرد و برای خود بستر تازه‌ای گشود. ناگزیر این بستر کهن در طول دهها کیلومتر همچون خشک‌رودی برجا ماند و دهکده‌های آن سامان را که به نام «مالاجن» = مالادان = مالانجان» شهرت داشت و به معنی سرزمین ماهگیران است و پیش از این هم بر اثر گودی رودخانه کم‌آب بود، یکباره بی‌آب کرد.

کم‌کم میان روستائیان، برای علت جابجا شدن بستر سفیدرود که از لحاظ طبیعی امری عادی بود، داستانهائی پدید آمد. گروهی گفتند که چون آب رودخانهٔ سفیدرود از کنار آستانه یعنی آرامگاه سیدجلال‌الدین اشرف، می‌گذشته و بیم آن بوده است که یکباره آنجا را بشوید و ببرد، امامزاده آن را برگرداند. در نتیجهٔ این جابجا شدن چون روستاها و شالیزارها بی‌آب ماند، مردی به نام سید علی اکبر، نهری از موضع سفاسان^۱ (= صقلستان) یا کیسم‌جو که درازای آن به یک فرسخ می‌شد از سفیدرود جدا کرد و آب آن را در بستر کهن سفیدرود جاری ساخت تا روستاها بی‌آب نمانند. این رود که در همان بستر کهنهٔ سفیدرود احداث شد «سید علی اکبری» نامیده شد. سپس چون آب این جو برای روستاها کافی نبود، در زمان انقلاب جنگل، دکتر حشمت از نزدیک کیاچو (یعنی نهری که به امر سادات کیاکنده شد و شرح آن را میرظهیرالدین در تاریخ گیلان و دیلمستان آورده است)^۲، نهر دیگری احداث کرد و آب را با فشار بیشتری به نهر سیدعلی اکبری پیوست.

برای جابجا شدن بستر سفیدرود از تاریخ گیلان میرظهیرالدین نیز می‌توان گواهی آورد. اومی نویسد که سیدمحمد کیا و سیدرضی کیا، برادر خود-سیدحسین کیا-

۱- بفتح ج. ۲- بفتح سین و غین و سکون لام. ۳- تاریخ گیلان و دیلمستان سیدظهیرالدین، ص ۷۳ و ۷۴.

را که شریک پادشاهیشان بود، دستگیر و بر کنار ساختند و از برخی اراضی بخش کرده بدو دادند. «از آن جمله به کنار سفیدرود، قریب به فاصلهٔ لنگرود، قریب‌های که موصوف و موسوم است به راه‌پشته بدو بخشیدند...»^۱

اگر قریب راه پشته لنگرود روزی نزدیک به سفیدرود بوده است، احتمال آن را می‌توان داد که دهکدهٔ شیخانور نیز روزگاری کنار سفیدرود بوده و از راه رفت و آمد کشتیها در این رودخانه به دریا نزدیکی داشته است. این نوع امور جزئی و وسایل کوچک را نباید دستاویزی برای کاستن ارزش يك آرامگاه تاریخی ساخت.^۲

مرقد فاطمه خاتون دختر شیخ زاهد گیلانی

در حرمخانهٔ شیخ صفی‌الدین اردبیلی در شهر اردبیل ده قبر است که قبر دوم مرقد فاطمه خاتون دختر شیخ زاهد گیلانی و همسر شیخ صفی‌الدین اسحق اردبیلی است که در سال ۷۳۵ هجری قمری فوت شده است. صندوق مرقد او به درازای ۱۹۰ و پهنای ۶۳ و بلندی ۱۱۵ سانتیمتر است و این عبارت بر آن حک است:

« هذا لمرقد المنور لابنة العارف بالله الشيخ ابراهيم الزاهد و زوجة
الواصل الى الله صفی الحق والدين قدس الله ارواحهم وفیت فی سنة
خمس و ثلثین و سبعمائه . »

باغ و عمارت منجم باشی لنگرودی در دهکدهٔ دیوشل

در دهکدهٔ دیوشل که در نه کیلومتری لاهیجان، بر سر راه لاهیجان به لنگرود و میان دو دهکدهٔ لیلکه کوه و دزدبن است، منجم باشی لنگرودی عمارتی ساخته و باغی احداث کرده است که ساکنان این نواحی بدان می‌نمایند. باغش همانند باغهایی است که در سایر نقاط ایران احداث شده است.

۱- گیلان و دیلمستان، ص ۲۰۱. ۲- از یادداشتهای آقای عبدالرحمن عمادی.

این باغ در پای کوهی جنگلی است و آبی دائمی در میان جویهای سنگی آن جاری است. درختان سرو و کاج و سایر درختان غیر بومی آن بسیار شاداب است و گل‌های مختلف فراوانی در اینجا کاشته‌اند.^۱

عمارت خلوص

بر بلندترین قلعه اهتکو (= اتاکوه = عطاکوه)

سید ظهیرالدین در وصف قلعه اهتکومی نویسد « اهتکو از کوهستان دیالمه و طوالش است و کوهی است در میان گیلان واقع که هیچ طرف از اطرافش متصل به کوه دیالمه نیست »^۲ و در جای دیگر می‌نویسد « امیره سید محمد به اهتکو در آمد که آن جبل مشرف است بر ملاط . »^۳ باز در جای دیگر می‌نویسد که امیره انوز از تومه‌شل (= تخمه‌شل) خود را به دامن اهتکو رسانید.^۴ بنابراین قلعه‌ای که امروز در جنوب شرقی لاهیجان و معروف به عطاکوه است قابل تطبیق با همین قلعه است .

کارگیا سید ناصر کیا (متوفی ۸۵۱ ه . ق .) بر سر این قلعه عمارتی بیلابی ساخته است . سید ظهیرالدین درباره این عمارت چنین می‌نویسد « در این زمان چون هوا گرم بوده و متعفن و ایشان را به کوه رفتن عادت شده بود و جهت حوادث معلومه آن سال به‌شکور تشریف بردن تعذر داشت، در اهتکو به‌موضعی که خلوگا می‌خوانند و قلعه‌ایست از سایر قلل اهتکو ارفع ، آنجا عمارت فرموده ، تشریف داشتند.^۵

مزار و راه زیرزمینی اهتکو

بر قلعه و دامن اهتکو

رابینو درباره این مزار و راه زیر زمینی که آن را غار خوانده‌اند است ، چنین

- ۱- گیلان رابینو ، ص ۳۱۱ .
- ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان ، ص ۲۱۳ .
- ۳- تاریخ گیلان و دیلمستان ، ص ۱۰۵ .
- ۴- تاریخ گیلان و دیلمستان ، ص ۲۶ .
- ۵- تاریخ گیلان و دیلمستان ، ص ۲۱۲ .

می‌نویسد « عطاکوه را مورخین محلی قدیمی « اهتکو » ضبط کرده‌اند . این کوه در پشت دهکده دیوشل و طرف مشرق آن قرار گرفته است . بر سر قلعه آن مزاری است . در جوار این مزار غاری است که چیزهای کوچک نظیر دستمال ، یاحیوانات کوچکی مانند گربه را جلو آن بگذارند بخود می‌کشد »^۱.

غاری که رابینو از آن یاد می‌کند ، معروف به « چاه باد » است و ظاهراً دنباله راه زیر زمینی و سمجی است که از اینجا به قلعه دزدبن می‌رفته است . این راه از نزدیک شیخانور ، در مکانی معروف به « سنگ عمر » می‌گذرد و تا چندی پیش دهانه آن باز بود .

پاره‌ای از ده نشینان سالمند می‌گفتند دنباله این راه به ساختمان شاه‌نشین که برپوزه شیطان‌کوه و مسلط به استخر لاهیجان بوده ، می‌رسیده است .

بقعه آقا سید سالارین امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام

در دهکده کته‌شال نزدیک دهکده سوسان

بنای اصلی بقعه مستطیل و طول شمالی جنوبی آن ۵۱۳ سانتیمتر و عرض شرقی غربی آن چهار متر است . چهار طرف بقعه ایوان دارد . عرض ایوان شرقی ۱۵۰ و عرض ایوان شمالی ۱۵۷ و عرض ایوانهای جنوبی و غربی ۱۲۵ سانتیمتر است . سقف بقعه و ایوانها لمبه‌کوبی است . (عکس شماره ۱۲۴) ستونهای ایوانها چهارسوی پنج زده ، با سرستون و چهارستون آن لاج‌لنگری است . (عکس شماره ۱۲۵) صندوق بقعه مشبك درشت به‌درازای ۲۶۰ و پهنای ۱۶۰ و بلندی ۱۴۰ سانتیمتر است . بام سراسر بقعه و ایوانها ، سفال‌پوش است .

شمعدانی سفالین و قدیمی در بقعه بود که ردیف اول آن که طرف پائین بود ، جای هشت شمع و ردیفهای دوم و سوم و چهارم جای هفت شمع داشت . در ردیف چهارم جای دو شمع اضافه بر طرفین و بالای دو دسته شمعدان بود . ردیف بالا یا ردیف پنجم نیز جای هفت شمع داشت . (عکس شماره ۱۲۶) نذورات امامزاده

۱- گیلان رابینو ، ص ۳۱۱ .

گهوارهٔ کوچک برای بچه‌دار شدن، چراغ و نفت و شمع است. لوازمی که در امامزاده دیده شد شامل: شیپور و طبل و سنج و پارچه‌های روپوش مزار و چند علم بود. افراد مریض با انواع ناخوشیها برای شفا به این امامزاده می‌آیند. نزدیک امامزاده خم نفت سیاهی است که نفت آن را برای گوش درد می‌برند. مراسم علم‌بندی روز سوم محرم و علم‌واچینی روز نوزدهم محرم برگزار می‌شود. بقعه زیر درختان آزاد و کیش است. مسجدی حلب‌پوش نزدیک بقعه است.

چهل ستون در دهکدهٔ زاکله بر^۱

چهل ستون یا زیارت آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم علیه‌السلام صندوقی چوبین تازه و ضریحی آهنین نوساز دارد. بنای اصلی بقعه که در وسط چهار ایوان است به عرض ۵۸۰ سانتیمتر و طول شش‌متر تمام است. عرض ایوان جنوبی ۲۳۰ و عرض ایوان غربی ۱۹۰ و عرض ایوان شمالی ۲۵۰ و عرض ایوان شرقی ۲۴۰ سانتیمتر است. وسط ایوان شرقی را از دو طرف ستون بندی کرده و سرسرا مانندی بوجود آورده‌اند. تمام ستونها چهارسو و دارای سرستون است. (عکس شمارهٔ ۱۲۷) سقف بقعه و ایوانها پل‌کوبی با درزپوش زده است. ستونهای ایوانها سی‌وشش عدد و ستونهای سرسرا مانندی که در ایوان شرقی است، چهار عدد است و رویه‌مرفته تعداد آنها به چهل عدد بالغ می‌شود، به همین جهت این بقعه به نام چهل‌ستون شهرت یافته است. لبهٔ بنا از بیرون چکش‌گردان و سه‌پشته و دارای لمبه‌کوبی حاشیه‌دار و جلو ایوانها به جای لتازه، قابسازي از چوب کرده‌اند. ستونهای مقابل بقعه به طرف شرق لاج‌لنگری است. بام تمام بقعه سفال‌پوش و اطراف آن درختان کیش و آزاد است. مراسم علم‌بندی در این بقعه شب چهارم محرم و مراسم علم‌واچینی بعد از ظهر روز قتل که شب یازدهم محرم الحرام است، برگزار می‌شود. می‌گویند این بقعه تور (= دیوانه) و کور و تب‌دار را شفا می‌بخشد و روزهای پنجشنبه و جمعه روزهای

۱- بسکون کاف و فتح لام و باء .

زوارکشی است و زائران این محل کالشهای : ملاگوبر^۱، رسکوتی^۲، چیشنه‌کوتی^۳، زاکلی‌بر و خورتا هستند.

شمعدانی سفالین کهنه نظیر شمعدان بقعهٔ آقا سید سالار بن امام موسی الکاظم علیه‌السلام، در بقعه است.

بقعهٔ آقا شیخ ابوالوجیه در کله‌بر دهکدهٔ زاکله بر

بنای اصلی بقعه اطاقی است تقریباً مربع شکل به ابعاد ۵۰۰ سانتیمتر در ۵۱۰ سانتیمتر. چهار طرف بقعه دارای ایوان است. عرض ایوان شرقی ۲۴۰ سانتیمتر و ایوان شمالی ۲۵۰ سانتیمتر و ایوان جنوبی ۱۴۰ سانتیمتر و ایوان غربی ۱۶۰ سانتیمتر است. سقف بقعه و ایوانها، و اشان‌کشی و روی و اشانها پل‌کوبی با درزپوش زده است. ستونهای ایوانها چوبی چهارسوی پخ‌زده است. تمام ستونها سرستون دارد. لبهٔ بام سه‌پشته و دور تا دور دارای چکش‌گردان است. چهار ستون مقابل در ورودی بقعه، لاج‌لنگری است. برآمدگی قبر از سنگ و گل و دور آن دارای ضریح مشبکی است. حاشیهٔ بالای ضریح سورهٔ «یس» است که با خط خوش نسخ حاک شده است. این حاشیه، باقی ماندهٔ صندوق قدیمی بقعه مورخ محرم الحرام سنهٔ ۹۴۸ هجری بوده که پس از اینکه صندوق از میان رفته است، کتیبهٔ حاشیهٔ آن را بر ضریح نصب کرده‌اند و کتیبهٔ اصلی صندوق را که بر تخته پاره‌ای بوده است و شاید روزی در صندوق کار گذاشته بوده‌اند، فعلاً در دست متولی و درخانهٔ اوست، که شرح آن بعداً خواهد آمد. کف اصلی بقعه نوسازی شده و موزائیک‌فرش کرده‌اند. کف ایوانها گل است. بام سراسر بنا، سفال‌سر است. آب و گل بقعه را برای شفای انسان و چهارپایان مریض و محصولات آفت‌زده می‌برند. آب چاه نظر کرده است و تب و امراض دیگر را رفع می‌کند. می‌گویند این امامزاده تور (= دیوانه) و مصروع را معالجه می‌کند.

۱- بضم میم و فتح باء . ۲- بفتح راء و سکون سین . ۳- بسکون شین و کسر نون.

مراسم علم‌بندی روز اول محرم و علم و آچینی روز سیزدهم است. هنگام خشکی مراسم شیلان‌کشی دارند. اطراف بقعه درختان کیش و آزاد است.

کتابچه چوبی مشهد آقا شیخ ابوالوجیه در کهله بر دهکده زاکله بر

«الله محمد علی»

این مشهد منور و مرقد مقدس حضرت وحیدالزمان فی العالم الفقه المحصل الشیخ الکامل العلام استاد الفقها والعلما المحققین المجتهد الساعی لیان الفروع و اصول الدین الشیخ ابوالوجه [کذا] المشهور بین الانام الشیخ باچویه علیه الرحمة والرضوان می باشد و مجتهد بمذهب اهل البیت علیهم السلام و در عصر امیره پهلوان العادل بل الله نراه بالمغفرة والرحمة و در عصر خود از جمله اورع و اتقی و افضل و اعلم بوده و او را مرتبت و رفعة عظمی بدرجه کبری رسیده و او اهل ریاضات و کشف اسرار که بتجر بر میسرند و مشهور و معروف زمانه و این صندوق مرقد منور در محرم الحرام سنه ثمان و اربعین و تسعمایه هجریه نبویه از فرموده خواجه معظم خواجه کمال صراف لاهیجی تقبل حسنا و وقوع یافته است قبول باد عمل استاد شاه حسین اللاهجی کتبه العبد علی بن احمد السیستانی^۱ عفی عنه والسلام والا کرام م م» (عکس شماره ۱۲۸)

این کتابچه بر روی تخته‌ای که درازای آن ۶۹ و پهنایش ۲۴ سانتیمتر می باشد، حک شده است.

بقعه آقا سید ابراهیم در کهله بن لاهیجان

بنای اصلی چهارضلعی است به درازای ۳۸۰ و پهنای ۲۸۰ سانتیمتر. چهارطرف ایوان دارد. در بقعه در ایوان شرقی است که عرض آن ۱۳۰ سانتیمتر است. عرض ایوان

۱- سیستان یا سوسان از دهکده‌های لاهیجان است. ۲- بضم کاف و باء.

جنوبی ۱۱۰ سانتیمتر و عرض ایوان غربی ۷۰ سانتیمتر و عرض ایوان شمالی ۱۰۰ سانتیمتر است. قبر در وسط بنای اصلی است. درازای صندوق ۱۹۰ و پهنای آن ۸۰ و بلندی آن ۷۰ سانتیمتر است. در حدود سی سال پیش در این محل آتش سوزی شده است و بقعه و مسجدی که در جوار آن بوده سوخته است. بقعه را تعمیر کرده اند ولی مسجد به حال خرابی باقی مانده است. خود بقعه بر سر بلندی و زیر درختان آزاد و کیش است. بام بقعه و ایوانها سفال پوش است.

بقعه آقا سید قاسم در میان محله لیل لاهیجان

بنای بقعه بر بالای بلندی و زیر درختان آزاد و کیش است. قطر یکی از آزادها که جلب نظر کرد از یک متری زمین، ۴۶۰ سانتیمتر بود. برای این درخت چندین شاخ گوزن را افقی نصب کرده بوده اند که فعلا بیشتر شاخها جزئی از تنه درخت شده است. فقط نوك تیز یکی دوتا از آنها بیرون بود و پوست تنه درخت بیش از پانزده سانتیمتر روی بدنه شاخها پیش آمده و آنها را پوشانده و به شکل پستانی شده بود. طول بنای بقعه ۴۰۰ سانتیمتر و عرض آن ۳۸۰ سانتیمتر است. صندوقی به درازای ۱۵۰ سانتیمتر و پهنای ۸۰ سانتیمتر و بلندی ۱۰۰ سانتیمتر بر مدفن امامزاده نصب شده است. چهارطرف این بنا را ایوانی فرا گرفته است. عرض ایوان جنوبی ۱۹۰ سانتیمتر است و در ورودی بقعه در وسط این ایوان قرار گرفته است. عرض ایوان شرقی و شمالی و غربی ۱۲۰ سانتیمتر است.

تمام ستونها دارای سرستونهای زیباست که پاره‌ای از آنها کنده کاری مارپیچ دارد و مقطع بعضی از ستونهای جلو ایوان اصلی هشت ضلعی است. اطراف ایوان لتازه مشبك ظریف دارد و خود در ورودی نیز مشبك ظریف است. پره آن سه پشته است و

۱- لیل دهی است در طالشستان لاهیجان محکم و مضبوط و راهها ناهموار و شوارع صعب المسالك و طرق دشوار دارد و در زمان حکام لاهجان زندان جای ایشان بود و هر کس را غضب می کردند یاد قتل تأملی داشتند بدان صوب می فرستادند. (عبدالفتاح فومنی، ص ۲۲۰)

سراسر بام بنا ، سفال پوش است .

مراسم علم‌بندی و علم‌واچینی در این امامزاده برپا می‌شود . رویهم‌رفته بنای امامزاده و محیط اطراف آن بسیار جالب است و یادآور معابد دور افتاده هندوان است . قبرستان اطراف امامزاده سنگ قابل توجهی نداشت .

بقعه‌های دیگر بخش لیل

- ۱- پیش‌مزار در بالا لیل .
- ۲- مهر علی بزرگوار در بالا لیل .
- ۳- بارکلی^۱ آستانه مجاور بارکلی .
- ۴- بانو بزرگوار و حمید بزرگوار در باندر^۲ محله لیل .
- ۵- تنارو^۳ بزرگوار در تناروی لیل .
- ۶- پنسی^۴ (= پنج سو = پنج سید = پانصد سید) در بالای سر لیل . معروف است که پانصد سید در اینجا آرمیده‌اند .
- ۷- دو بزرگوار در خرما بن^۵
- ۸- خانم بزرگوار در محل بیسه باغ^۶
- ۹- شیخ طاهر بزرگوار و مختار بزرگوار در سل اوکش^۷

غار گیلیرگه^۸

نزدیک دهکده سرلیل

در سرلیل در میان جنگلی که به نام گیلیرگه معروف است، غاری است سنگی که مانند اطاق از سنگ تراشیده‌اند و برای رفتن به درون آن از پله‌هایی که در سنگ کنده‌اند باید بالا رفت و از این اطاق به وسیله پله‌هایی به اطاقهای دیگر می‌توان رفت.

- ۱- بکسر راه و کاف . ۲- بضم دال . ۳- بفتح تاء . ۴- بضم پ و سکون نون .
- ۵- بضم خاء و باء . ۶- بفتح باء اول . ۷- SeI - ow - Kaš . ۸- بفتح گاف دوم .

سپالشکرا^۱ نزدیک دهکده لیل

نزدیک آبادی گالش نشین بیرم، جائی به نام سپالشکراست . در اینجا نشانه‌های آبادانی کهن فراوان است .

امامزاده ابراهیم و امامزاده خلیل در دهکده لیلا کوه

بنای اصلی بقعه چهارضلعی به درازا و پهنای ۷۰۰ سانتیمتر است . چهار طرف آن ایوان دارد . ایوان شرقی و شمالی و جنوبی به عرض ۲۳۰ سانتیمتر و ایوان غربی به عرض ۱۱۰ سانتیمتر است . قبر این دو تن در بنای اصلی در فاصله کمی از یکدیگر بنا شده‌است . در زیارتنامه‌ای که در این بقعه است ، پس از زیارت وارث، زیارتنامه مختصری به نام این دو تن هست ولی پدران آنها معلوم نیست . این بقعه بر سر بلندی و مسلط به سهل لنگرود است و شهر لنگرود پس از بیجارها دیده می‌شود . فعلا اطراف بقعه چایکاری است و در شمال بقعه کارخانه چای اخوان بنا شده است . سراسر بام بنا ، سفال سر است .

قلعه دزدین^۲ نزدیک دهکده دزدین

دهکده‌ای که پای قلعه افتاده است به نام دزین یادزین یادزدین مشهور است . این دهکده بر سر راه لاهیجان به لنگرود ، میان لیلستان و دیوشل است . بر کوهی که در پشت این آبادی است، غار بزرگی بوده که روزی پناهگاه راهزنان بوده‌است و با پناه بردن به آن، شب‌وروز با خیالی راحت به کار راهزنی خود مشغول بوده‌اند . چنین مشهور است که روزی تاجر لاهیجی چند مار سمی خطرناک را گرفت و در صندوقچه جواهری پنهان کرد . دزدان صندوقچه را زدند و به پناهگاه خود بردند . درگذردن

- ۱- بضم سین . ۲- دزین، ده از دهستان حومه بخش مرکزی شهرستان لاهیجان، هشت کیلومتری مشرق لاهیجان ، کنار راه لاهیجان به لنگرود . (فرهنگ جغرافیائی ایران)

همان و یکایک ایشان از پای در آمدن همان. از این راه خلایق را از آزار راهزنان خلاص کرد. زمان این داستان بر ما پوشیده است شاید قبل از اینکه بر بالای این کوه قلعه‌ای ساخته شود و آبادی دزبن در پای قلعه وجود پیدا کند، این دزدان به راهزنی مشغول بوده‌اند.

با کتب تاریخ که سروکار پیدا می‌کنیم معلوم می‌شود که گور سالوک مرداویج که از سرداران بنام شاهان کیای لاهیجان و از رزم آزمودگان دیلم بود، در این قریه است. میرظهیرالدین می‌نویسد «که سالوک مرداویج، یکی از طرفداران و اطرافیان سید علی‌کیا بود، اما بعداً با او دشمنی ورزید و علیه او قیام کرد. بعدها امیر علاءالدین فومنی، او را به یاری سید حسین کیا که باسید هادی کیا مخالفت داشت، فرستاد. چون به کوتمک ملاط دولشکر به هم رسیدند، محاربه قائم گشت و شکست بر سید حسین کیا افتاد و بهانه‌زمام تمام بازگشتند و بگریختند. اسواران در عقب ایشان می‌تاختند و اسواری می‌کردند. و هر که را می‌یافتند، از اسب انداخته، دستگیر می‌کردند. و بعضی را به قتل آوردند. فرزند سید هادی کیا - ابراهیم کیا نام - بامسعود محمد نام اسواری، در قریه دزدبن به سالوک مرداویج رسیدند و از اسب انداخته به قتل آوردند.»^۱

قلعه دزبن در زمان میرظهیرالدین آباد بوده است. این مؤلف در شرح وقایع زمان ناصر کیا در حدود سالهای ۸۴۵ و ۸۴۶ هجری می‌نویسد: «بر فورخلابران رانکوه را بفرمود تا مجموع، جبه و جوشن بپوشیدند و سیدمحمد را (که در زندان ناصر کیا بود) سوار ساخته، بدیشان سپرد و گفت به قلعه دزبن لاهیجان برید و به کوتوال قلعه بسپارید.»^۲

در سال ۸۳۳ هجری بازاری در دزبن برپا می‌شد و در سال ۹۱۲ هجری سدید نامی که نیابت سلطنت خان احمدخان را داشت، به ساختن قلعه مستحکمی در اینجا دست زد تا بتواند علیه خان احمدخان قیام کند و با او دشمنی ورزد. پس از

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۰۱. ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۲۲۱.

ساختن قلعه کوتوالی آن را به یونس - غلام خود - داد.^۱
گملین^۲ می‌نویسد « هنگامی که روسها گیلان را در سالهای ۱۱۴۵-۱۱۳۵ قمری (= ۱۷۲۲ تا ۱۷۳۲ میلادی) تسخیر کرده بودند، می‌خواستند غار را بشکافند و خزائنی را که گمان داشتند در اینجا مخفی است، به دست آورند.»^۳

امروز از بناهای این قلعه بجز قسمتی از دیوار قلعه (عکس شماره ۱۲۹) و آب انباری که در بالاترین نقطه قلعه بنا شده است، آثاری بر جای نمانده است. (عکس شماره ۱۳۰) این آب‌انبار به درازای ۴ متر و پهنای ۳۱۳ و بلندی ۴۱۵ سانتیمتر، بنا شده است. طاق آن فروریخته است. بلندی مدخل آب انبار ۲۸۰ و پهنای آن ۱۱۰ سانتیمتر است. سنگهای کوهی که قلعه دزدبن بر آن بنا شده است سنگهای ساختمانی است و مدتی است که سنگهای آن را می‌کنند و در شهرها به فروش می‌رسانند، دیری نخواهد گذشت که از خودکوه نیز اثری نماند. (عکس شماره ۱۳۱)

گور سالوک مرداویج^۴ در دهکده دزدبن

سیدظهیرالدین در تاریخ گیلان و دیلمستان در مورد محل گور سالوک مرداویج چنین نوشته است که پس از تسلط سیدهادی کیا بر دوتن برادرزادگان خود سیدحیدرو سیدحسین، از امرای بیه‌پس کمک خواستند و جنگی در کوتمک برپا شد، شکست بر سید حسین افتاد و مخالفان از ایشان هر چه توانستند کشتند و آنان را دنبال کردند تا به قریه دزبن رسیدند. در اینجا سید ابراهیم کیا - پسر سیدهادی کیا - بامسعود محمد به سالوک مرداویج رسیدند و او را کشتند و بدان موضع که او کشته شد اکنون (سال ۸۹۴ قمری)، به کیشه‌سنگ مشهور است، بر بالای او توده سنگ زیخته‌اند و

۱- تاریخ خانی، ص ۳۰۲ و ۳۰۳. ۲- Gmelin. ۳- گیلان دایینو، ص ۳۱۲ و ۳۱۳. ۴- سالوک دزد و راهزن و مرد قلدر را گویند. اعراب صلوک گویند. (شهریاران کفنام، ص ۵۹)

درخت شمشادی در میان آن سنگها برآمده است. بعضی مردم از عابرین سییل که نمی‌دانند که آن چه موضع است، به تصور آن که زیارت بزرگی است فاتحه می‌خوانند و وصله کهنه بر شاخه‌های آن درخت می‌بندند و آنها که می‌دانند در شیب آن توده سنگ چیست و کیست که آنجا قرین مالک دوزخ است، لعنت می‌کنند و می‌گذرند.^۱

باغ منظر به

در کوه بچار

کوه بچار نزدیک لاهیجان است. در اینجا باغی متعلق به میرزا کاظم خان لاهیجی وجود داشت که در آن انواع درختان میوه و گل‌های سرخ فراوان بوده است.^۲

بقعه آقا سید حسین بن موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده کوه بچار

بنای اصلی بقعه به ابعاد شش‌متر است، طرف جنوب ایوانی به طول بقعه و به عرض سه متر دارد. طاق ایوان و بقعه لمبه‌کوبی است. سه طرف ایوان به جای لتازه مقواکوبی کرده‌اند. ستون‌های ایوان ساده و چهارسو، بدون سرستون است. لبه بام یک‌پشته و بام سفال‌پوش است. مقبره امامزاده از سنگ و گل‌وروی آن کاشی‌کاری است. اطراف مقبره ضریحی با آلت‌های آهنین دارد. بنای بقعه زیر درختان آزادوکیش است. مراسم علم‌بندی در این بقعه، عصر پنجم محرم یعنی شب ششم و مراسم علم‌واچینی روز قتل امام حسن برپا می‌شود.

عمارت و باغ حاجی امین‌الدیوان

در دهکده سوستان (= سیستان)

سوستان در پای تپه‌های نزدیک لاهیجان است و متصل به نمکابه و کوه بچار است. در اینجا حاجی امین‌الدیوان عمارتی ساخته و در دامن تپه باغ مرکباتی

۱- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۱۰۲ و ۱۰۳. ۲- کیلان راینو، ص ۳۱۳.

گرفته است.^۱

باغ شاه

در دهکده چهارخانه‌سر

در دهکده چهارخانه‌سر که گاهی چاهانه‌سر نیز می‌خوانند، کاشف السلطنه باغی احداث کرده است. در اینجا انواع درختان غیر بومی را به دستور مظفرالدین-شاه از هندوستان آورده و کاشته است. بوته چای یکی از آنهاست.^۲

بند چمنک^۳

در دهکده چمندان

در یکی از دره‌های این دهکده چمنک نامی سدی بسته و قصد داشته است پس از جمع شدن آب، آب سد را به لاهیجان ببندد و شهر را خراب کند. در زمان رابینو (۱۳۳۱ ه.ق.) چهل سال از این امر گذشته بود و آثار سد کم و بیش نابود شده بود.^۴

باقی بناها و آثار تاریخی بلوک

کوهپایه و کنار شهر لاهیجان

- ۱- سنگهای تراشیده در دهکده کمبل^۵
- ۲- بقعه چهارسیدان در محله زیارتگاه دهکده گلرودبار. گلرودبار شامل سه محله بالا و پائین و زیارتگاه است. بقعه چهارسیدان بنایی قدیمی در محله زیارتگاه است.
- ۳- بقعه آقا سید احمد در دهکده دیوشل.^۶
- ۴- آستانه دهکده کوشال. این آستانه قدیمی در محلی به نام جالکه^۷ است و روستائیان اطراف به آن احترام زیاد می‌گذارند. از همین دهکده، در آغاز

۱- کیلان راینو، ص ۳۱۶. ۲- کیلان راینو، ص ۳۱۷. ۳- بفتح چ و میم و نون.
 ۴- کیلان راینو، ص ۳۱۷. ۵- بضم کاف و باء. ۶- بکسر کاف و سکون لام.
 ۷- کیلان راینو، ص ۳۱۱. ۸- بفتح لام و کاف.

مشروطیت آخوندی به نام شیخعلی شاه به دشمنی با محمدعلی شاه قاجار برخاست، او را دستگیر کردند و دم توپ گذاشته و کشتند.

۵- بقعه آقا سیدحسن والی بیه پیش در دهکده بازکیاگوراب. بنای زیبایی است و خیابانی دارد که دوطرف آن درختان آزاد کاشته اند.^۱

۶- بقعه آقا سیدمظفر در دهکده سوستان (= سیستان).

۷- بقعه عطا در دهکده دیوشل.^۲

۲- بناها و آثار تاریخی بلوک گوپاپه و راه شاهی بالا

زنجیر آستانه = آستانه امامزاده سید علی غزنوی بن

امام جعفر الصادق علیه السلام

در دهکده تجن گوکه

دهکده های تجن و گوکه که بعدها تجن گوکه^۳ خوانده شده، از دهکده های کهن و نامدار لاهیجان است. دهکده تجن بیش از هزار سال پیش آبادان بوده و نام آن در حدود العالم آمده است.^۴ از این دو دهکده مردان بنامی برخاسته اند و زمان درازی شاه نشین کوچکی بوده است. پاشاکای تجنی^۵، از همراهان و موافقان سید امیر کیای ملاطی (سر دودمان شاهان کیایی لاهیجان) از آنان است. امیر کیای گوکه^۶ مدتی بایکی از شاهان کیایی لاهیجان جنگیده است.

رایینو در سفرنامه خود می نویسد «بعداز عبور از گیورده یا سیاه رود، از روی پل آجری نزدیک گوکه که در جوار دهکده تجن گوکه است، گذشتیم و بنای امامزاده علی غزنوی را که از اولاد امام جعفر الصادق است مشاهده کردیم.»^۷ سپس

۱- گیلان رایینو، ص ۳۰۸. ۲- دیوشل: ده از دهستان مرکزی بخش لنگرود شهرستان لاهیجان، ۳ کیلومتری جنوب غربی لنگرود، نزدیک راه لنگرود به لاهیجان. (فرهنگ جغرافیایی ایران) ۳- تجن گوکه: ده از دهستان حومه بخش آستانه شهرستان لاهیجان، ۶ کیلومتری غرب آستانه. (فرهنگ جغرافیایی ایران) ۴- حدود العالم، ص ۱۴۹. ۵- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۷. ۶- تاریخ گیلان و دیلمستان در صفحات مکرر. ۷- سفرنامه گیلان و مازندران، ص ۳۷.

در صفحه ۲۲۶ همین کتاب متن کتیبه صندوق او را نقل کرده است.

رایینو در کتاب گیلان نیز از این کتیبه یاد کرده و این مزار را متعلق به سید علی غزنوی دانسته است که یکی از اسلاف امیر کیا - حکمران بیه پیش - است. و سپس می نویسد این همان محل است که میر ظهیرالدین در تاریخ گیلان به نام بقعه رفیع غزنوی خوانده و بر سر راه کیسم به لاهیجان بوده است.^۱

قاضی نورالله شوشتری درباره این مرد می نویسد: «سید علی غزنوی، بنابر آنکه چندگاه در مدرسه مولانا عبدالوهاب غزنوی به تحصیل اشتغال داشت بدین لقب موسوم گردید.»^۲ فرزندان و پسران سید علی غزنوی در کتیبه سرتربت سمام هم نام برده شده اند.

بنای اصلی آستانه سیدعلی غزنوی، اطاقی است به طول و عرض ۶۴۵ سانتیمتر، چهار گوشوار در چهار کتف بناست و گنبدی مدور و بلند بر سردیوارها و گوشوارها بنا شده است. در چهار جهت اصلی چهار در ورودی دارد. بلندی درها ۲۴۵ و پهنای آنها ۱۲۵ سانتیمتر است. بالای هر درخفگی چوبین و مشبک بوده است. امروز فقط یکی از آنها برجای است. (عکس شماره ۱۳۲)

صندوقی ظریف و پرکار قاب و گره در وسط بناست که درازای آن ۲۳۷ و پهنایش ۱۱۵ و بلندیش ۹۴ سانتیمتر است و بر چهار پایه چوبین به بلندی ۲۸ سانتیمتر قرار دارد. (عکس شماره ۱۳۳) بدنه شمالی آن شامل سه قسمت اصلی است. قسمت وسط کتیبه تاریخ و طرفین آن دو قسمت گل و بوته دار است. کتیبه وسط باخط خوش نسخ بدین شرح حک شده است:

«کل شیء هالک الاوجه امره الواثق بالصمد الغنی علی بن محمد

الحسینی فی سنة احدى وسبعین وثمانمائه.» (عکس شماره ۱۳۴)

در حاشیه زیر همین کتیبه باخط ریزتر، این کلمات حک است:

«عمل استاد محمد بن یادگار بن حاجی مسافر تبریزی.»

۱- گیلان رایینو، ص ۳۳۱. ۲- مجالس المؤمنین، ج ۲، ص ۳۷۱.

بر حاشیه بالای همین بدنه سوره مبارکه «یس» باخط خوش نسخ، بدین شرح حک شده است :

«بسم الله الرحمن الرحيم يس والقرآن الحكيم - تا - اغللاوهی الی.»
(عکس شماره ۱۳۵)

دنباله آن بر بدنه شرقی بدین ترتیب است :

«الاذقان فهم - تا - ام لم تندرهم.» (عکس شماره ۱۳۶)

بدنه جنوبی :

«لایؤمنون - تا - اذارسلنا الیهم انین.»

بدنه غربی :

«فکذبوهما فعزنا - تا - وما انزل الرحمن.» (عکس شماره ۱۳۷)

سطح بالای صندوق کنده کاریهای پر نقش و نگار است .

چهار طرف بنای اصلی، چهار ایوان دارد . ایوان غربی سابقاً درهای ارسی داشته و به جای مسجد بقعه از آن استفاده می شده است . درازای این ایوان ۱۴٫۵ متر و پهنای آن ۴٫۲۰ سانتیمتر است . درازای ایوانهای دیگر همانند ایوان غربی است و پهنای آنها بدین ترتیب است :

پهنای ایوان شمالی ۳۵۰ و ایوان جنوبی ۲۰۰ و ایوان شرقی ۲۹۰ سانتیمتر است . پایه های جلوی ایوانها آجری است . هر ایوان بادر نظر داشتن پایه های دو کنج ، هفت پایه دارد . طاق ایوانها لمبه کوبی خطدار ، لبه بام سه پشته ، و بام سراسر بنا ، سفال سراسر است . طول بنا از خارج ۱۷٫۵۳ متر و عرض آن ۱۶٫۱۰ متر است . بنا کرسی بلند است و بلندی کرسی آن از سطح زمین ۱۹۰ سانتیمتر است . مصالح اصلی بنا، آجر است .

گلدسته ای آجری بر بالای بناست که سابقاً راه آن در دیوار غربی بوده است . فعلاً این راه را بسته اند و با نردبانی چوبین از طرف شرق به پشت گنبد می روند و به طرف شمالی می گردند و از غرب داخل گلدسته می شوند .

محوطه اطراف بنا بسیار زیبا و فرح بخش است . درختان آزاد متعدد و قطور منظره خوشی به بنا داده است . سردر این محوطه شامل پنج اطاق و یک تالار بزرگ است . مراسم علم بندی در این بقعه اول محرم و مراسم علم و اجینی سیزدهم محرم برگزار می شود .

دری دولنگه در ورودی به راهروی گلدسته بوده است . یک لنگه آن در حدود پنجاه سال پیش به سرقت رفته و لنگه دیگر نزد آقای اکبر محمدزاده است . این لنگه به بلندی ۱۶۹ و پهنای ۴۷ سانتیمتر است . (عکس شماره ۱۳۸) بر تنگه بالای آن این بیت باخطی خوش حک شده است :

«بردت جا کنند اهل نجات رفع الله قدرهم درجات»

(عکس شماره ۱۳۹)

بر بائوهای طرفین و تنگه وسط و پائین و چهار پاسار بالا و پائین کنده کاریهای ظریف و بسیار پرکار دارد .

دری نوساز برای پاکخانه (=غسالخانه) ساخته اند و چهار قسمت از سطح بالای صندوق مرقد را بیرون آورده و برای تزئین در تنگه های بالا و پائین این در بکار برده اند .

سنگ قبر مرمری در بقعه به درازای ۵۰ و پهنای ۲۶ سانتیمتر دیده شد که این اشعار و عبارات بر آن حک بود :

«ای مرگ چه خانه ها که ویران کردی

در سلک وجود غارت جان کردی

هر دانه [...] آمد به جهان

بردی و بزیر خاک پنهان کردی

تاریخ وفات مرحوم مغفور حاجی محمدعلیخان ابن حاجی محمدحسین

سنه ۱۲۱۶ عمل سیدمهدی .»

بقعه آقا سید محمد بن امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده امیر هنده تجن گوکه

بنای اصلی بقعه اطاقی است به درازای ۵۴۵ و پهنای ۵۰۰ سانتیمتر. صندوقی چوبین ساده در وسط بناست. درازای صندوق ۱۷۸ و پهنایش ۱۰۳ و بلندی ۱۰۵ سانتیمتر است. در ورودی اصلی در ایوان شرقی است. در این ایوان پنج ستون چهارسوی چوبین است. در دو جهت شمال و جنوب نیز در دارد. بنا کرسی بلند و کرسی آن آجری است. مصالح اصلی بنا نیز آجر است. سقف سراسر بنا و اشان کشی و لبه بنا دوپشته و سراسر بام، بنا، سفال سراسر است. در محوطه بنا چند درخت کیش و یک اصله درخت آزاد تنومند و یک اصله درخت عناب بود.

بقعه امیر سلطان برادر سید جلال الدین اشرف و
پسر امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده امیر هنده تجن گوکه

بنای اصلی بقعه به درازای ۵۷۵ و پهنای ۴۷۰ سانتیمتر است. در ورودی اصلی در ایوان جنوبی است و یک در ورودی در طرف شمال نیز دارد. ایوان شمالی دارای هفت ستون چهارسوی چوبین است. ایوان غربی یازده ستون چهارسوی چوبین دارد. در جنوبی بقعه در ایوانی است که هفت ستون چهارسوی چوبین دارد. در ایوان شمالی دری است که وارد مسجد می شود. این مسجد بنایی تازه ساز است. سقف اصلی بنا لمبه کوبی خطدار و در حاشیه زیر سقف، اشعاری از هفت بند محتشم کاشانی گچ بری شده است. در قسمت پائین این کتیبه، گچ بری ریز و ساده ای است. زیر این گچ بری، در داخل طاقچه ها و بر بدنه دیوار، نقاشیهایی از علم و طاووس و تورنگ و چند قسم گل، دیده می شود.

صندوق بقعه نسبتاً قدیمی است و مثبت کاریهای آن ترسیم است. قسمتی از آن شطرنجی و قسمتی لوزی شکل است. صندوق نوشته و تاریخی نداشت.

ضریحی مشبک چوبین و نوساز به درازای ۲۳۴ و پهنای ۱۵۳ و بلندی ۱۵۴

سانتیمتر صندوق را احاطه کرده است. سقف ضریح گهواره ایست. علم بندی در این بقعه روز دوم محرم و علم و اجینی غروب دوازدهم محرم است و گاهی تابست و هشتم ماه صفر، علم بسته باقی می ماند. در سمت شمال غربی این بقعه، بقعه ساده دیگری است که چهار طرف آن ایوان دارد. این بقعه معروف به «کوچک بقعه» بود و اخیراً به نام آقا سید ابراهیم خوانده شده است. در ورودی این بقعه در ایوان جنوبی است.

بقعه آقا سید حسین بن امام جعفر الصادق علیه السلام
در دهکده تجن گوکه

این بقعه بر طرف راست راه کیسم به لاهیجان است و میان تجن گوکه و شیم رود قرار دارد. بنای اصلی بقعه، اطاقی است به درازای ۵۹۰ و پهنای ۵۴۰ سانتیمتر. بنای قدیمی این بقعه در سه جهت غربی و شرقی و شمالی ایوان داشت. بنا را خراب کرده و نوسازی کرده بودند.

صندوقی چوبین در گوشه جنوب شرقی اطاق است که ضریحی چوبین مشبک آن را احاطه کرده است. این ضریح متعلق به بقعه خواهر امام در شهر رشت بوده است که در اسفند سال ۱۳۴۵ بدینجا منتقل کرده اند. درازای این ضریح ۲۳۵ و پهنای آن ۱۵۸ و بلندی آن ۱۶۰ سانتیمتر است و سقفی گهواره ای دارد. قسمت بالای ضریح مشبک و پائین آن نوعی مشبک کاری است بدین صورت که ابتدا تخته نازکی را مشبک می کنند و سپس روی تخته کلفت تری می چسبانند.

بقعه مراد دهنده
در دهکده مراد دهنده

بنای اصلی بقعه در وسط و چهار طرف آن ایوان است. درازای دیوارهای شمالی و جنوبی بنای اصلی ۶۳۵ و درازای دیوارهای شرقی و غربی ۶۰۷ سانتیمتر است. عرض ایوان شمالی ۲۴۰ و عرض ایوان شرقی ۱۷۰ و عرض ایوان جنوبی

۱۸۰ و عرض ایوان غربی ۱۵۰ سانتیمتر است. دری در ایوان شمالی و دری در ایوان جنوبی به بنای اصلی بقعه بازمی‌شود. وسط بنای اصلی بقعه سرکشی (= حمالی) چهارسو کشیده و واشانها را بر آن قرار داده و سراسر سقف را لمبه‌کوبی کرده‌اند. سقف ایوانها، پل‌کوبی با درز پوش است. هشت عدد از ستونهای ایوانها، لاج‌لنگری و مابقی چهارسوی ساده یا چهارسوی پنج‌زده است. تمام ستونها سرستونهای ظریف دارد. لبه ایوانها لتازه چپو راست است. لبه بام دوپشته و بام بنا، سفال‌ساز است. مراسم علم‌بندی اول محرم و مراسم علم و آچینی روز سیزدهم محرم برگزار می‌شود. روزهای پنجشنبه و جمعه روزهای زوارکشی است. اهالی معتقدند که این بقعه تور (= دیوانه) و شل و مصروع و روی‌گازی را شفا می‌بخشد. آب و گل از امامزاده برای شفای آدمیان و دامها می‌برند. نذرهای مردم برای این بقعه، چراغ و شمع و نفت و پارچه‌های سبز است. مسجدی در جوار بقعه است. در محوطه بقعه درختان توی و به و درختان آزاد بلند است.

سنگ قبر زیر در این بقعه دیده شد:

«وفات مرحومه مغفوره گل‌خاتون بنت مرحوم آقا کاظم دیلمانی ۱۲۶۱.
نشانه‌ها: مهر، تسبیح، انگشتر، سینه ریز، قیچی، آفتابه و بینیکی.»

خشت پل

در دهکده تجن‌گوکه

این پل آجری شامل دو چشمه باطاقهای جناقی است. (عکس شماره ۱۴۰) در دوپایه طرفین این دو چشمه دواطاق کوچک و درپایه میان دو چشمه نیز اطاق کوچک دیگری است. (عکس شماره ۱۴۱) درازای پل ۶۰ متر و پهنای آن ۴۲۵ سانتیمتر است. پهنای دیوارهای آجری جان پناه ۳۵ سانتیمتر و پهنای سنگ فرش وسط ۳۳۰ سانتیمتر است. بلندی پل از وسط تیزی جناق طاق تاسطح آب ۶۳۰ سانتیمتر و قطر پل از تیزی جناق طاق تاسطح پل، ۱۲۰ سانتیمتر است. در بازوی جنوبی یک اطاق و یک دهانه کوچک است. قطر طاق این دهانه، از

تیزی طاق تاسطح پل ۶۵ سانتیمتر و پهنای این دهانه ۲ متر است. اطاق بازوی شمالی، مربع‌شکل و به ابعاد ۱۳۵ سانتیمتر که در دو طرف پل دودر ورودی بدپهنای ۶۳ و بلندی ۱۴۵ سانتیمتر دارد. در دنباله این بازو، هلال جناقی طاقی نظیر بازوی جنوبی است که فعلاً زیر خاک رفته است.

بقعه سید حسن بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده نمجان^۱

راینو دربارۀ این بقعه می‌نویسد که بنای آجری کوچکی است و مدرسه و مسجدی متصل به آن است و دور هر سه بنا دیوار است.^۲ نگارنده پس از جستجو در محل معلوم کرد که مسجد و مدرسه‌ای متصل به این بقعه نبوده است.

بنای اصلی بقعه به درازای ۴ متر و پهنای ۳۸۴ سانتیمتر است. صندوقی چوبین دارد که اطراف آن را ضریحی مشبک به درازای ۱۸۴ و پهنای ۱۰۸ و بلندی ۱۱۵ سانتیمتر احاطه کرده است. بالای ضریح گهواره‌ای شکل و بلندی آن ۹۰ سانتیمتر است. در ورودی شمالی مشبک تخته‌ای، یعنی تخته‌ای را پس از اینکه مشبک کرده‌اند بر تخته دیگری چسبانیده‌اند و در جنوبی مشبک است و با آلت‌های ظریف ساخته‌اند. در شرق و غرب بنا دو پنجره نورگیر است. چهار طرف ایوان دارد. ستونهای ایوانها چهارسو و بدون سرستون است. ایوانهای جنوبی و شمالی هر یک یازده ستون و ایوانهای شرقی و غربی هر یک ده ستون دارد. سقف سراسر بنا لمبه‌کوبی، لبه بام دوپشته و بام سراسر بنا، سفال‌ساز است.

سنگ قبر مرمری در حیاط بقعه به این شرح دیده شد:

«وفات مرحوم محمد باقر ولد آقا حسنقلی فی شهر ربیع الاول سنه ۱۲۶۵.»

نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.»

سنگ کوچک سیاه رنگ دیگری به این شرح دیده شد:

«وفات مرحومه بلقیس بنت مرحوم آقا صفر ۱۲۷۸. نشانه‌ها: مهر،

۱- بفتح لام و سکون فاء و فتح میم . ۲- گیلان راینو، ص ۳۲۹.

تسبیح، مشربه، آفتابه و بینیکی.»

بقعه آقاسید اسماعیل بن موسی بن جعفر علیه السلام
در دهکده کلنگران لقمجان

بنای اصلی اطاقی ساده است. صندوقی مشبک چوبین ساده در وسط اطاق است. سقف بقعه لمبه کوبی است. چهار طرف ایوان دارد. در ورودی بقعه در ایوان شرقی است. سقف ایوانها و اشان کشی است. لبه ایوانها تکامل چوبین دارد. لبه بام سه پشته و بام سفال سراسر است. در محوطه اطراف بنا درختان آزاد کهنسال و درختان کیش زیاد است.

باقی بناها و آثار تاریخی بلوک کوهپایه و
راه شاهی بالا

- ۱- بقعه آقا سید حسین در دهکده دراپشتان^۲ لقمجان.
- ۲- بقعه آقا سید نصرالله در بازار سرای گوکه.
- ۳- بقعه آقا سید محمد در دهکده امیرهنده لقمجان.
- ۴- بقعه ملک شاهمیران در دهکده تها^۳ لقمجان.
- ۵- بقعه آقاسید مرتضی در دهکده جوییش لقمجان.
- ۶- تازه آستانه در دهکده لاحشر لقمجان.
- ۷- بقعه آقا سید حاجی در دهکده پاشاکی^۴.
- ۸- مقبره تی تی خانم عمه شاه عباس بزرگ، در دهکده شکاکم^۵.
- ۹- خشت پل در دهکده شکاکم.

- ۱- بضم کاف و فتح لام و سکون نون و فتح گاف.
- ۲- بفتح دال و ضم پ.
- ۳- بضم تاء.
- ۴- را اینو می نویسد نام این دهکده دراصل پاشاکاجی بوده است.
- ۵- بفتح شین و ضم کاف دوم.

۴- بناها و آثار تاریخی بلوک آستانه لاهیجان

بقعه آقا سید حسن یا سید ابراهیم
معروف به سلطان سید جلال الدین اشرف بن
امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده آستانه^۱

آستانه بر کناره شرقی سفیدرود و متصل به دهکده های چور کوچان^۲ و نیاکوه است. نام قدیمی این دهکده ظاهراً کوچان یا کچان بضم کاف بوده و نامهای چور- کوچان (= کوچان بائر و خراب) و سیاکوجد و کوجسفهان (= کوچ + اسپاهان) که تمام در نزدیکی آستانه فعلی هستند یادآور نام قدیمی این محل است. خصوصاً نام «چور کوچان» خود نشان می دهد که روزی دهکده ای به نام کوچان در این محل بوده و بعداً خراب شده است.

سید ظهیر الدین در تاریخ کیلان خود از مردی به نام دائی (۹) کجانی^۳ یاد می کند که از پیروان و سرداران سیدعلی کیا - سلطان لاهیجان - بوده است. ظاهراً این مرد منسوب به همین «کچان» مورد بحث ماست.

را بینوا صرار دارد کلمه «پلته استان» را که در کتاب تاریخ کیلان سید ظهیر الدین دیده است، با «پیلته آستانه» که در کیلکی به معنی آستانه بزرگ است، یکی بداند و این تحریف و تصحیف را به گردن نساح بیندازد. به نظر من «پلته استان» به معنی کانون و مرکز و محل روئیدن درخت پلت (= افرا) است و نظیر این نام گذاری در هلیستان (= هلی اسان)^۴ می توان دید که به معنی مرکز «هلی» است که در کیلکی به معنی آلوچه جنگلی است و هیچگونه تحریف و تصحیفی در این نام روی نداده است.

- ۱- آستانه در تقسیمات سی سال قبل جزء بلوک کنار فریضه و راه شاهی پائین بوده است.
- ۲- بفتح ج و واو به معنی بائر و خراب است. ۳- بضم کاف. ۴- دهکده ای نزدیک نوشهر امروز است.

رابینو می نویسد که دهکده آستانه روزی بر ساحل غربی سفیدرود بوده است. مدفن سید جلال الدین اشرف که مورد احترام تمام گیلانیان است، در اینجاست. هنگام به دست آمدن نوغان، زائرین این محل چندین برابر می شود و بازاری برای خرید و فروش این متاع در این محل برپا می گردد.

بنای این مزار ابتدا در سال ۳۱۱ هجری^۱ بر مدفن سید جلال الدین اشرف از اولاد واحفاد حضرت امام موسی الکاظم علیه السلام برپا شد. این سید بزرگوار در جنگ با سران گیلان، در اینجا کشته شده است. چون روی جسد او نوشته ای یافتند که گور او نباید در محلی باشد که آب سفیدرود به آن برسد، او را در اینجا به خاک سپردند. سیلاب سفیدرود بقعه را خراب کرد و چند سالی است که بنای آن را از نو ساختند و درهای کنده کاری برای آن تهیه کردند و بام بنا را با حلب پوشاندند. دوزج از این درها را یکی از اهالی رشت خریداری کرده و برده است. کتیبه های این درها با یکدیگر سازش ندارد و ناقص است. کتابی که به نام زندگانی سید جلال الدین اشرف، در تبریز به چاپ رسیده است، فاقد جنبه تاریخی است و ارزش زیادی ندارد.^۲

این بقعه چندین بار گرفتار سیلابهای عظیم سفیدرود شده و یکی دو بار یکسره از میان رفته است. آخرین بار، در حدود هشتاد سال پیش، بنای بقعه را سیلاب سفیدرود یکسره خراب کرد. امام جمعه لاهیجان کمر همت به تجدید بنای آن بست و با کمک مردمان خیراندیش آن را از نو ساخت. پس از مدتی میرزا فتح الله خان سردار منصور که خیالی شده بود، گنبد فعلی را بر آن بنا افزود.

متولیان بقعه می گفتند که چهار تن از اولاد موسی بن جعفر علیه السلام از يك مادر و پدرند:

۱- حضرت امام رضا علیه السلام. ۲- حضرت فاطمه معصومه سلام الله علیها.

۱- معلوم نشد این تاریخ را رابینو از کجا پیدا کرده است؟ شاید او هم گرفتار کلمه «قروه» شده است. ۲- گیلان رابینو، ص ۳۲۱.

۳- بی بی هیت در شهر بادکوبه. ۴- سید حسن معروف به سلطان سید جلال الدین اشرف در آستانه.^۱

ایشان اظهار می کردند که قدیمی ترین سند این بقعه علمی است که بر بالای گنبد است و این عبارات بر آن حک شده است:

«بانی بقعه متبرکه سید سلطان سید جلال الدین اشرف گوهر شاد خانم بنت کیارستم درسنة «قروه»^۲ یا «قروه»^۳».

از گوهر شاد خانم دختر کیارستم اطلاعی نداریم اما عبدالفتاح درباره پدرش چنین نوشته است: که کیارستم مدت ده سال در قلعه الموت حبس بود و در زمان خدا بنده محمد شاه خلاص شد و به لاهجان آمد و به منصب سپه سالاری رسید و خان احمدخان سه ماه او را در دهکده لیل حبس کرد تا در سال ۹۸۹ قمری او را در همان جا به قتل آوردند و در سیاهکله رود، در آستانه سید حسین ناصر، دفن کردند.^۴

از کیارستم نامی که در حدود سالهای ۲۹۱ تا ۳۱۱ ه. ق. در گیلان سرشناس بوده باشد هیچگونه اطلاعی در دست نیست و ضبط سنوات با حروف جمل نیز در این سالها رسم نبوده است.

متولی دیگری گفت که وزن این علم ۲۱ کیلو است و در گوشه آن «هوالمغال» وزیر آن «وقف نمود گوهر شاد خانم بنت کیارستم» حک شده است. در صورتی که اظهارات این شخص را صحیح بدانیم هیچگونه دلیلی نمی توان آورد که این علم وقف این بقعه شده باشد.^۵ والله اعلم بحقایق الامور.

بنای کنونی بقعه

بنای اصلی بقعه به شکل مربع به ابعاد ۷۶۰ سانتیمتر است و در چهار جهت اصلی، چهار در ورودی دارد. در شرقی به ایوان و کفش کن، در جنوبی به مسجد و

۱- این اظهارات با هیچ يك از مشجرات که در دست است قابل انطباق نیست.

۲- حروف قروه به حساب جمل معادل ۳۱۱ است. ۳- حروف قروه معادل ۲۹۱ هجری است. ۴- تاریخ گیلان، ص ۳۴. ۵- نگارنده این علم را از نزدیک ندید.

حسینیه، در غربی به مسجد زنانه و در شمالی به مسجدی دیگر باز می‌شود. بالای درها پنجره‌های نورگیر است. داخل بنای اصلی، از راه‌ای به ارتفاع ۱۱۸ سانتیمتر شامل يك ردیف کاشی سبز و شش ردیف کاشی گلدار آبی با زمینه سفید است. بر حاشیه داخلی گنبد، روی کاشی آبی، با خط نستعلیق عبارات زیر خوانده می‌شود:

«بسم الله الرحمن الرحيم، آية الكرسي تا آخر و «وان يگاد» تا آخر، در آخر این آیات، صدق الله العلي العظيم و صدق رسوله النبي الكريم و نحن على ذلك من الشاكرين^۱ والحمد لله رب العالمين. معمر طاق مبارك حضرت اجل ارفع آقاميرزا فتح الله خان سردار منصور و بسعی و اهتمام حضرة الحاج حاجی يعقوب كارخانه حاجی يوسف كاشی ساز رشتی كتبه العبد الفقير شيخ محمد رشتی بن سيد احمد قزوینی سنه ۱۳۲۴.». ضریحی فلزی در وسط بناست به درازای ۲۸۵ و پهنای ۲۰۰ و بلندی ۱۵۵ سانتیمتر. این ضریح بر روی پایه‌ای از مرمر به ارتفاع ۳۰ سانتیمتر نصب شده است. ضریح مشبك و قرقره و گوی دار است.

نمای گنبد و گلدسته از کاشی سبز و باقی با مها سفال‌ساز است. (عکس شماره ۱۴۲) جلو حرم مطهر ایوان بزرگی است. طرفین ایوان در کفش کن مخصوص زنان و مردان است. در ورودی حرم ساده و بتازگی در ورودی قدیمی را که فرسوده شده بود برداشته و در فعلی را به جای آن گذاشته‌اند. رواق و بالای در ورودی آئینه کاری است.

مسجدی مجاور حرم است که طول آن در حدود پانزده متر است. دوفیلپا در میان مسجد و در طول آن ساخته‌اند. پایه فیلیپاها، مربع و سطح جانبی آنها کاشیکاری است. از راه مسجد تا ارتفاع يك متر کاشیکاری گلدار است. درهای مسجد نسبتاً قدیمی است و بالای آنها پنجره‌های مشبك با شیشه‌های رنگین دیده می‌شود.^۲

۱ - ظاهراً شاهدین . ۲ - این قسمت امروز نوسازی شده است .

پهلوی کفش کن مردانه کتابخانه‌ایست که در سال ۱۳۳۶ شمسی تأسیس کرده‌اند. صحن بقعه نسبتاً وسیع و اطراف آن را اخیراً دیواری آجری و نرده آهنی کشیده‌اند. گورستانی قدیمی اطراف بقعه است و بتازگی پولداران رشت و لاهیجان، در اراضی این محل، مقبره‌های خانوادگی ساخته‌اند. قبر محقق واعظ لاهیجی، متوفی محرم سال ۱۳۲۴ در این گورستان است.

بقعه آقا سید حسن بن موسی الكاظم علیه السلام در دهکده حسین آباد آستانه

بنای اصلی اطاقی به درازای ۶۰۰ و پهنای ۵۴۰ سانتیمتر است. با ساختن چهار گوشوار، در چهار کنج بنا، بنای مربع شکل را جمع کرده و به دایره تبدیل نموده‌اند و گنبدی مدور آجری بلند بر آن زده‌اند. چهار در ورودی در چهار جهت اصلی است. در شرقی از ایوان و کفش کن به حرم باز می‌شود. در جنوبی نیز به ایوان جنوبی می‌رود. (عکس شماره ۱۴۳) در غربی به مسجد متصل به بقعه و در شمالی به آبدارخانه باز می‌شود. ضریحی چوبین تازه ساز که مشبك چهار گوشه است در وسط بناست که بالای آن گهواره‌ای شکل است.

بقعه آقا سید جانی بن امام موسی الكاظم علیه السلام در دهکده سیاه کوجه آستانه

این بقعه در هفت کیلومتری مغرب لاهیجان، بر سر راه رشت و در محل سیاه کوجه بنا شده است. بنای اصلی، اطاقی آجری است که درازای آن ۶۲۰ و پهنایش ۵۵۰ سانتیمتر است. چهار در چوبین در چهار جهت اصلی دارد. خفنگی کوچک بالای هر در است. درها به ایوانهایی به درازای ۱۱۵ متر و پهنای ۲۱۵ سانتیمتر باز می‌شود. در لبه هر ایوان، شش پایه آجری، به جای شش ستون قدیمی ساخته‌اند.^۱ ستونهای لاج‌لنگری ظریف قدیمی را، در طول نصف کرده و دو طرف پایه‌ها کار

۱ - ایوان شمالی فقط ۵ پایه دارد .

گذاشته‌اند. (عکس شماره ۱۴۴) و یکی دو ستون نیم شده را زیر تکاثل ایوان خوابانده‌اند. طرفین در ورودی نقش دو علم با چهار تورنگ است.

صندوقی چوبین ساده مشبك به درازای ۱۸۰ و پهنای ۱۰۰ و بلندی ۱۳۵ سانتیمتر در وسط بناست. داخل و خارج بقعه نقاشیهای مذهبی با نامهای «پنج تن» و «نصر من الله و فتح قریب» و «صلوات»، از راست به چپ و از چپ به راست دیده می‌شود. در حاشیه بالای ایوانها ابیاتی از هفت بند محشتم کاشانی نوشته شده است. نقاشی و نوشته‌ها، کار استاد آقا جان لاهیجانی ولد استاد غلام حسین نقاش است. سقف بقعه لمبه کوبی با دزپوش خطدار و سقف ایوانها و اشان کشی بدون پل کوبی است. چند درخت آزاد و یک درخت عناب در صحن بقعه بود. علم بندی این بقعه روز سوم محرم و علم و اچینی روز سوم امام یعنی روز سیزدهم محرم است.

بقعه آقا سید محمد بن امام رضا علیه السلام در کماچال آستانه

این بقعه قدیمی را نوسازی کرده بودند. بنای کنونی اطاقی جدید با پنجره‌های آهنی است که وسط آن ضریحی آهنین گذاشته‌اند. مسجدی متصل به بقعه است که آن نیز جدیدالبناست.

بقعه آقا سید محمد بن امام جعفر الصادق علیه السلام در آستانه اشرفیه

این بقعه در شمال غربی آستانه بر سر راه گورستان مشهور به «وادی» است. بنای اصلی مربع شکل و به ابعاد ۶۲۰ سانتیمتر است. چهار در ورودی در چهار جهت اصلی است. بالای درها تزیین سقف خفنگک دارد. در جنوبی از ایوان و کفش کن وارد حرم می‌شود. جلو این ایوان هفت ستون چوبی است. در شمالی به ایوان کم عرضی باز می‌شود که طول آن برابر طول دیوار بقعه است. در دو طرف شرق و غرب بقعه دو مسجد وسیع است. سقف سراسر بنا، لمبه کوبی با دزپوش خطدار و بام آن سفال سر است.

بقعه آقا پیر مزار (= ترك مزار) ۱ از فرزندان امام موسی الكاظم علیه السلام در نیاکوی آستانه

بنایی ساده زگالی است در میان شالیزار بر سر راه نیاکو به آستانه. غیر از طرف غربی، سه طرف دیگر ایوانی ساده دارد. در ورودی در ایوان جنوبی است. صندوقی چوبین و ساده در وسط بناست. سقف بنا، و اشان کشی و بام آن سفال سر است.

بقعه آقا سید محمد ملقب به آقای پرنور از نوادگان امام موسی الكاظم علیه السلام در پائین محله نیاکوی آستانه

در خاک بیدپیش کیلان به بقاعی می‌رسیم که بامسجد یک جا ساخته شده‌اند، یعنی حرم بقعه‌ها، جزئی از بنای مسجد است. این گونه بقاع گاهی دیوارهایی دارند که حرم را از مسجد جدا می‌کند و زمانی ضریح و صندوق در خود مسجد قرار می‌گیرد. حرم آقا سید محمد اطاقی است که جزء بنای مسجد و در کنج جنوب غربی آن است. درازای سراسر بنا ۱۴۱۰ متر و پهنای آن ۹۴۰ سانتیمتر است. بنای اصلی بقعه اطاقی است که ابعاد داخلی آن ۵۹۰ و ۴۷۰ سانتیمتر است. ضریح مشبك چوبین به درازای ۲۶۰ و پهنای ۱۴۰ و بلندی ۱۷۰ سانتیمتر در وسط این اطاق است که بالای آن گهواره‌ای شکل است. درهای ورودی شرقی و شمالی بقعه به مسجد باز می‌شود. در ورودی جنوبی به طرف صحن است و بالای آن خفنگی مشبك باشیشه‌های الوان، است.

در دیوار شرقی مسجد سه فیلیپاست که زیر حمال سقف است و در فواصل آنها هفت پنجره است. در ورودی مسجد که بالای آن خفنگی دارد در این سمت است.

در ضلع شمالی مسجد، دری و پنجره‌ای نورگیر به کفش کن و یک در و یک پنجره به صحن دارد. در دیوار شمالی دو فیلیپای مدور در وسط و فیلیپای چهار گوشه دیگری نزدیک ضلع غربی، بنا شده است. در ضلع شرقی متصل به دیوار جنوبی کفش-کنی زائده مانند در صحن پیش رفته و اطراف آن درهای ارسی چوبین است. سقف بنا لمبه‌کوبی با درزپوش و سراسر بام بنا، سفال‌سر است.

خشت پل (= پل آجری)

در بالا محله نیاکوی آستانه

پل آجری نیاکو بر سر راه لاهیجان به رشت است. راهی که از لاهیجان به حاجی آباد و بازکیاگوراب می‌آید، در آخر آبادی بازکیاگوراب به سه شاخه تقسیم می‌شود: از این سه راه، راهی به سیاهکل و راهی به تجن گوکه و کیسم و رشت و راهی به نیاکو و جسدان و آستانه و لولمان و کوچسفهان و رشت می‌رود. خشت پل بر سر راه سوم در محله نیاکو بنا شده است. این پل به پهنای ۵۸۰ سانتیمتر و دو طرف جان پناهی از آجر به پهنای ۳۷ سانتیمتر و سنگ فرش روی آن به پهنای ۴۷۰ سانتیمتر است. درازای سراسر پل ۵۰ متر است. این پل شامل دو دهانه کوچکتر در طرفین آنهاست. پهنای دهانه‌های بزرگ هر یک ۲۳۰ سانتیمتر و بلندی آنها از وسط هلال شکسته طاق تا کف زمین ۱۴۰ سانتیمتر است. آجرهایی که برای ساختن این دو دهانه به کار رفته است به ابعاد ۱۷ سانتیمتر و قطر ۴ سانتیمتر است. در طرفین این دو دهانه، دو طاق دیگر است که استحکام این دو دهانه را بیشتر می‌کند. بلندی کف پل تا سطح آب ۶ متر است. آجرهای دیگری به ابعاد ۲۰ سانتیمتر و قطر ۵ سانتیمتر نیز در ساختمان این پل بکار رفته است.

۱- بفتح خاء و سکون شین و کسر تاء.

بقعه حاجی سید علی ملقب به حاجی دان آقا از نوادگان امام موسی کاظم علیه السلام در بالامحله نیاکوی آستانه

این بنا همانند بقاعی است که بقعه و مسجد آن در زیر یک سقف است. بنای اصلی بقعه تقریباً به شکل مربع به درازای ۴۵۰ و پهنای ۴۱۰ سانتیمتر است. مسجد در ضلع شمالی بقعه و متصل بدان است. درازای آن ۸۲۰ و پهنایش ۴۳۰ سانتیمتر است و طرف شرقی بقعه نیز دنباله این مسجد به درازای ۵۲۰ و پهنای ۳۰۰ سانتیمتر جلو حرم قرار می‌گیرد. در ورودی مسجد در دیوار شرقی و چهار پنجره نسبتاً بزرگ در دیوار شمالی و سه پنجره و یک نورگیر کوچک در دیوار غربی است. در ورودی بقعه در دیوار شرقی و بالای آن خفنگی مشبک است. در دیوار جنوبی و غربی بقعه نیز پنجره‌های نورگیری تعبیه شده است. (عکس شماره ۱۴۵)

ضریح مشبک چوبینی به درازای ۲۲۵ و پهنای ۱۳۸ و بلندی ۱۶۵ سانتیمتر که بر روی پایه‌ای به بلندی ۱۵ سانتیمتر قرار دارد، در وسط بقعه است. بالای ضریح خیمه‌ای شکل و همچون هرمی مستطیل‌القاعده است. سقف بنای بقعه و مسجد لمبه‌کوبی خط‌دار و بام سراسر بنا، سفال‌سر است.

بقعه پیر میر محمد

در کنار رودخانه شیم‌رود و شمال غربی بقعه حاجی دان آقا

ساختمان بقعه و مسجد مستطیل شکل است. حرم در گوشه جنوب غربی بناست. در چهار دیوار حرم نزدیک به سقف پنجره‌های مشبک نورگیر است. در مسجد پنج فیلیپای قدیمی و سه ستون استوانه‌ای چوبین است که حمال طاق بر آنها متکی است و واشانها از دو طرف روی حمال می‌آید. صندوق بقعه کهنه و فرسوده شده است و قبر از شکستگیها آن نمایان است.

بقعه آقا سید محمد بن امام جعفر الصادق علیه السلام
در دهکده پینچا از دیهای آستانه

بنای اصلی شامل اطاقی مربع به ابعاد ۶۴۵ سانتیمتر است. صندوقی در وسط و ضریحی مشبك آن را احاطه کرده است. (عكس شماره ۱۴۶) ایوان جنوبی بدپهنای ۲۷۰ سانتیمتر است که دری مشبك چوبین به حرم دارد. و چهار جرز آجری چهار گوشه به جای ستون ساخته اند. (عكس شماره ۱۴۷) ایوان شمالی به پهنای ۲۵۰ سانتیمتر و درازای ۱۱۵ متر است. در این ایوان دری نظیر در ایوان شمالی است. این در قدیمی است و این عبارات در قسمت بالای سمت راست آن کنده کاری شده است:

« هذا مسجد المبارک لصاحبه و مالکھ الفقیر المحتاج الی رحمة الله تعه .
بر سمت راست، دنباله این عبارات چنین است :

« فقیه احمد بن ابوالرضی بن علی پینچائی سنه ثمانین و سبعمائھ . »

ایوان غربی به پهنای ۳۴۰ سانتیمتر و درازای ۱۳۳۰ متر است. ضلع شرقی ایوانی ندارد. سرنال هر يك از ایوانها متکی بر چهار فیلیپای آجری چهار نبش است.

در ایوان غربی، دری چوبین به بلندی ۱۸۲ و پهنای ۱۰۵ سانتیمتر است. این عبارات بر لنگه سمت راست آن خوانده می شود:

« بردرت جاکنند اهل نجات رفع الله قدرهم درجات »

در حواشی این دو مصراع این آیات از کلام الله مجید حک شده است:

« ربنا لاتزع قلوبنا بعدان هدیتنا وهب لنا من لدنك رحمة انك انت الوهاب ربنا انك جامع الناس لیوم لاریب فیه ان الله لا یخلف المیعاد ان الذین كفروا لن تغنی عنهم اموالهم ولا اولادهم . »^۲

زیر مربع بالا این آیات حک شده است:

۱- دراصل : الا . ۲- سورة آل عمران ۳ ، آیات ۸ و ۹ ونیمی از آیه: ۱۰.

« لا یكلف الله نفساً الا وسعاً ولها ما کسبت وعلیها ما اکتسبت ربنا ویومن بالله فقد استمسك بالعروة الوثقی - تا - اولئك اصحاب النار هم فیها خالدون . »^۲

بر قسمت پائین همین لنگه این عبارات حک شده است :

« اتمام این عماره ... الفقیر المحتاج الی رحمة الله فقیه احمد بن فقیه ابوالرضی محمد بن فقیه علی بن فقیه مرتضی بن فقیه محمد بن ... غفر الله ذنوبهم . »

زیر نام بانی ، این آیات از کلام الله مجید حک شده است :

« لیزدادوا ایمانا مع ایمانهم ولله جنود السموات والارض وکان الله علیماً حکیماً لیدخل المؤمنین والمؤمنات جنات تجری من تحتها الانهار - تا - فوزاً عظیماً . »^۳

بر قسمت بالای لنگه سمت چپ این در، این بیت حک شده است :

« ای ذرت کعبه ارباب نجات قبلتی وجهک فی کل صلات »

در حواشی دو مصراع بالا، این آیات کلام الله مجید خوانده می شود :

« من الله شیئاً واولئك هم وقود النار کذاب آل فرعون والذین من قبلهم کذبوا باياتنا فاخذهم الله بذنوبهم والله شدید العقاب قل للذین كفروا ستعذبون و . »^۴

در قسمت پائین آیات بالا ، آیات زیر حک است :

« لاتؤاخذنا ان نسینا او اخطأنا ولاتحمل علینا اصراً کما حملته . »^۵

در قسمت وسط در این آیات باحاشیه گل و بوته دار حک شده است :

« بسم الله الرحمن الرحیم الله لا اله الا هو الی القیوم لاتأخذه - تا -

۱- سورة البقره ۲ ، آیه: ۲۸۶ ۲- سورة البقره ۲ ، آیات: ۲۶۲ و ۲۶۳ .

۳- سورة الفتح ۴۸ ، قسمتی از آیه: ۴ و تمام آیه: ۵ . ۴- سورة آل عمران ۳ ،

قسمتی از آیه: ۱۰ و آیه: ۱۱ و قسمتی از آیه: ۱۲ . ۵- سورة البقره ۲ ، قسمتی از آیه: ۲۹۱ .

من الغی یا الله .»

در حاشیه تنگه پائین در، آیاتی از سوره فتح بدین ترتیب خوانده می شود :

« بسم الله الرحمن الرحيم انا فتحنا لك فتحاً مبيناً - تا - في قلوب المؤمنين .»^۲ (عکس شماره ۱۴۸)

بر دیوار غربی بقعه از خارج نقاشیهای مذهبی به این شرح کشیده شده است :

صحرای کربلا، امام حسین در میدان جنگ با علی اصغر در بغل و زعفر جنی در پشت سراو، درویش عرب و نامه رسان .

در طرف چپ شکلهای زیر است :

ابوالفضل العباس بامارد بن سدیف .

بر دیوار شمالی این نقاشیهاست :

علی اکبر و ام لیلی و کهواره علی اصغر و رباب ، خوابیدن حضرت امام زین العابدین ، حضرت قاسم بازرق شامی و پسرانش . عمل استاد آقاجان نقاش لاهیجانی.

بر دیوار جنوبی بقعه نقاشیهای زیر است :

سوار شدن پیغمبر بر براق و رفتن به معراج. (عکس شماره ۱۴۹) حرکت

اسیران کربلا و اجساد شهدا در میدان کربلا .

ابیاتی از هفت بند محتمش کاشانی در حواشی این نقاشیهاست تاریخ ۱۳۳۳ قمری در ذیل رقم و میان اشعار دیده می شود .

در طرفین در ورودی اصلی، دو علم و دو تورنگک نقاشی شده است .

سقف بقعه و ایوانها، و اشان کشی و اروریل کوبی با درزپوش زده است .

مراسم علم بندی در این بقعه روز اول محرم و مراسم علم و اچینی شب دوازدهم که شب سوم امامت است ، برپا می شود .

۱- سورة البقره ۲، آیه ۲۶۱ و قسمتی از آیه ۲۶۲ . ۲- سورة الفتح ۴۸، آیات :

۲۰۱ و ۳ و قسمتی از آیه ۴ .

در صحن بقعه دو درخت آزاد کهنسال دیده شد .

بقعه میر علی

در يك كيلومترى جنوب بازكياگوراب

سراى لاهیجان به رشت

بنائی است قدیمی به شکل مربع که چهار گوشه آن را با چهار گوشوار جمع کرده و گنبدی مدور با آجر و گچ بر آن زده اند . در هر ضلع از داخل طاقنماهی بزرگ ساخته شده و بالای طاقنماها گل و بوته های زیبائی گچ بری شده است . در سه جهت بقعه ایوانهای کم عرضی است . لبه های ایوانها پایه های آجری به جای ستون چوبی ساختند و سرنال و و اشانهای ایوانها بر آنها قرار دارد . ازاره داخلی بقعه و پائین پایه های ایوانها کاشیکاری است . کاشیهای داخل حرم هشت ضلعی است . مسجد بقعه متصل به بنای بقعه است . اضلاع جنوبی و غربی آن دیوار و اضلاع شمالی و شرقی آن درهای ارسی چوبین است .

بقعه آقا سید محمد بن امام موسی الكاظم عليه السلام

در دهكده پائين لسكو كلايه ۱ از دهكده های آستانه

بنائی است آجری که ابعاد داخلی آن ۴ × ۳۵ متر است . میان بنا ضریحی مشبك چوبین با سقف گهواره ای است . چهار طرف ایوان دارد . طرف شرقی و غربی چهار جرز آجری جلو ایوانها به جای ستون ساخته اند . دو طرف جنوبی و شمالی ایوانها ، هر يك سه جرز آجری و دو ستون چوبی دارد . ستونها سر ستون ندارد . دودر ورودی بقعه در دو جهت شرقی و غربی است . سقف بقعه و ایوانها ، و اشان کشی و پل کوبی است . لبه بام دوپشته و سراسر بام بنا ، سفال سر است .

مراسم علم بندی روز اول محرم و مراسم علم و اچینی روز سوم امام برپا می شود .

۱- لسكو كلايه: ده از دهستان دهشال، بخش آستانه شهرستان لاهیجان، هجده كيلومترى

شمال شرقى آستانه ، شش كيلومترى حسن كيايه . (فرهنگ جغرافیائی ایران)

بقعه آقا سید زکریا

در دهکده لغوت از دهکده‌های آستانه

بنای اصلی آجری است و چهار طرف ایوان دارد. به جای ستونها جزوهای آجری، جلو ایوانها ساخته‌اند. لبه بام یک پشته و سراسر بام بنا، حلبس است.

باقی بناها و آثار تاریخی بلوک آستانه لاهیجان

- ۱- بقعه آقا سید محمد در دهکده شکل^۱ دهشال.
- ۲- بقعه گیلده در دهکده گیلده^۲ دهشال.
- ۳- بقعه‌های دهکده فوشازده^۳ دهشال.
- ۴- بقعه آقا سید اکبر در دهکده لغوت^۴.
- ۵- بقعه دهکده دهکا^۵ از دهکده‌های دهشال.
- ۶- بقعه آقا زینل در جیرودپشت دهشال.
- ۷- نام کهنه کلکه^۶ در دهکده جیرودپشت که یادآور پرستشگاه و معبدی قدیمی است.
- ۸- محل دیگری به نام « اسپه شورون » در دهکده جیرودپشت است و برکنار « پیله خاله » (= شاخه بزرگ رودخانه) قرار دارد. می‌گویند در قدیم استخر بزرگی برای شست و شوی اسبان پادشاهان درست کرده بوده‌اند.

- ۱- شکل: ده از دهستان بخش آستانه، شهرستان لاهیجان، چهار کیلومتری شمال شرقی دهشال، شانزده کیلومتری آستانه. (فرهنگ جغرافیایی ایران) ۲- گیلده: ده از دهستان دهشال بخش آستانه، شهرستان لاهیجان، هجده کیلومتری شمال شرقی آستانه، شش کیلومتری دهشال. (فرهنگ جغرافیایی ایران) ۳- فوشازده: ده از دهستان دهشال بخش آستانه، شهرستان لاهیجان. (فرهنگ جغرافیایی ایران) ۴- لغوت: ده از دهستان مرکزی بخش آستانه، شهرستان لاهیجان، ده کیلومتری شمال آستانه، هشت کیلومتری شمال پل سفیدرود. (فرهنگ جغرافیایی ایران) ۵- بفتح دال. ۶- بفتح کاف و لام.

۴- بناها و آثار تاریخی بلوک کنار فریضه و راه شاهی

پائین لاهیجان

بقعه آقا سید حسین کیا پسر امام موسی الکاظم علیه السلام

معروف به امامزاده ذوالفقار

در دهکده کیسم

بنای اصلی بقعه اطاقی است به درازای ۴۹۰ سانتیمتر و پهنای ۴۰۰ سانتیمتر، چهار طرف ایوان دارد و جلوه‌ریک از ایوانها هفت ستون چوبی چهار-سوی پخ زده است. طول هر یک از ایوانها ۱۰۵ متر است. پهنای ایوان شمالی کمتر و ایوانهای شرقی و غربی و جنوبی پهن تر و عرض آنها ۱۹۰ سانتیمتر است. ایوان جنوبی یک ستون لاج‌لنگری هفت و هشت ضلعی دارد. تمام ستونها سرستون دارند. (عکس شماره ۱۵۰)

صندوق بقعه در میان بنای اصلی است و بدنه جنوبی آن هشت تکه کنده کاری ظریف دارد و بر پایه‌ای از گچ به بلندی ۲۰ سانتیمتر برقرار است. (عکس شماره ۱۵۱) درازای صندوق ۲۱۸ و پهنایش ۱۱۸ و بلندی آن ۷۰ سانتیمتر است. ضریحی مشبک چوبین صندوق را احاطه کرده است. (عکس شماره ۱۵۲)

بر دیوارها از داخل، نقاشیهای مذهبی به قلم استاد آقا جان لاهیجانی است و زیر لبه طاق ابیاتی از هفت بند محتشم کاشانی است و در فواصل مصراعها « اللهم صل علی محمد و آل محمد » گچ بری شده است.

سقف بقعه و اشان کشی و از رو پل کوبی با درزپوش زده است. ازاره دیوارهای بقعه، در پنج ردیف کاشی کاری به ارتفاع ۸۰ سانتیمتر است. سقف ایوانها و اشان کشی، لبه بام یک پشته و سراسر بام بنا، سفال‌س است. تخته‌ای از صندوق قدیمی در ایوان بود که درازای آن ۶۸ و پهنایش ۲۶ سانتیمتر بود و کنده کاری بسیار داشت. (عکس شماره ۱۵۳)

در ایوان جنوبی یک تخته از چوب صندوق قدیمی را به دو ستون لاج‌لنگری و

ستون پهلوی آن میخ کوب کرده بودند. این قسمت از آیات کلام الله مجید بر آن خوانده می‌شود.

«[لَا يَأْتِي] منون انما تنذر من اتبع الذکر و خشی الرحمن بالغیب فبشره بمغفرة و اجر کریم . انا نحن نحي الموتی و نکتب ما قدموا و آثارهم و کل شیء احصیناه فی امام مبین و اضرب لهم مثلا اصحاب القرية ان جاءها المرسلون»^۱ (عکس شماره ۱۵۴)
 رابینو از این بقعه یاد کرده است.^۲

بقعه آقا سید شفیع

در دهکده بجا ربست سر

بنای اصلی بقعه مستطیل و ابعاد شرقی و غربی آن ۷ متر و ابعاد جنوبی و شمالی آن ۴۶۰ سانتیمتر است. طرف شمال بقعه، آبدارخانه‌ای بنا شده است. طرف شرق و جنوب بقعه ایوانی است. عرض ایوان شرقی ۳۳۰ و عرض ایوان جنوبی ۴۸۰ سانتیمتر است. سقف داخل بقعه و ایوانها لمبه کوبی است. لبه بام یکپشته و بام سفال سر است. مراسم علم‌بندی دوم محرم و مراسم علم و اچینی روز بیست و هشتم ماه صفر که قتل امام حسن مجتبی است، برگزار می‌شود. روز علم‌بندی سر ته می‌آورند و گوسفند قربانی نذر می‌کنند.

قرآن کوفی

در دهکده مالد

رابینو می‌نویسد که در این دهکده قرآنی است که می‌گویند به خط علی بن ابی طالب علیه السلام است و بنائنی که این قرآن در آن است، به « دستخط امیر المؤمنین » مشهور است.^۳

۱- سورة یس ۳۶، قسمتی از آیه: ۱۰ و آیات: ۱۲ و ۱۳. ۲- کیلان رابینو،

ص ۳۲۹. ۳- کیلان رابینو، ص ۳۲۷.

این بنا، بنائی است چوبین و دو طبقه. ابعاد داخلی طبقه بالا ۳۷۰ × ۴۵۰ سانتیمتر است. میان این بنا صندوقی بزرگ است که داخل آن صندوقی کوچکتر قرار دارد. صندوق بزرگتر به درازای ۱۱۸ و پهنای ۷۱ و بلندی ۹۰ سانتیمتر است و صندوق کوچکتر به درازای ۵۷ و پهنای ۴۶ و بلندی ۴۵ سانتیمتر است. چهار طرف این بنا ایوان است و دیوارهای تخته‌ای دارد. در هر طرف بنا سه پنجره است. سقف بنای اصلی و اشان‌کشی و پل کوبی است و سقف ایوانها فقط و اشان‌کشی است. طبقه زیرین این بنا مسجد است. در محوطه اطراف این بنا درخت آزاد کهنی است که محیط آن ۷۷۰ سانتیمتر است.

بقعه فضل عیار معروف به آقای رکابدار

در بالا محله دهکده کیسم

بنای اصلی بقعه اطاقی ساده است که ابعاد داخلی آن ۴۴۰ × ۴۲۰ سانتیمتر است. در میان این بنا، صندوقی مشبک تخته‌ای است. سقف صندوق به شکل هرم مستطیل القاعده است که درازای آن ۱۹۰ و پهنایش ۱۰۲ و بلندی ۱۱۰ سانتیمتر است. این صندوق بر پایه‌ای کاشیکاری به بلندی ۱۵ سانتیمتر قرار دارد. ازاره بنا را رنگ‌کاری کرده‌اند. سقف بقعه و اشان‌کشی و پل کوبی با درزپوش است. چهار طرف بنا ایوان است. طول ایوانها ۸۷۰ و عرض آنها ۱۶۰ سانتیمتر است. هر ایوان دارای هفت ستون با سرستون است. سقف ایوانها و اشان‌کشی و قسمتی پل کوبی با درزپوش زده است. لبه بام دوپشته و سراسر بام بنا، سفال سر است. علم‌بندی این بقعه روز اول محرم و علم و اچینی آن در روز بیست و هشتم صفر است. روز زوارکشی معینی ندارد.

بقعه آقا سید احمد یمنی بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در میان محله دهکده کیسم

بنای اصلی این بقعه را بنا به گفته اهالی، آب یکسره برده است و فعلا بقعه آقا سید محمد مکی به جای آن است.

بنای اصلی این بقعه مربع شکل است که از خارج ابعاد آن ۴۶۰×۴۸۵ سانتیمتر است. چهار طرف بنا ایوان دارد. درازای ایوانها ۷۴۰ سانتیمتر و پهنای آنها غیر از ایوان جنوبی که ۵۰ سانتیمتر است، ۲۰۵ سانتیمتر می باشد. هر ایوان، هفت ستون با سرستون دارد سه عدد از ستونهای ایوان شمالی لاجنگری است. دو عدد که در دو طرف قرار می گیرند هشت ضلعی هفت و هشت و ستون وسط در دو قسمت مارپیچ راست به چپ است. بقعه دارای دو در ورودی در ایوانهای شمالی و شرقی است که یکی از آنها مشبك تخته ای به پهنای ۹۳ و بلندی ۱۶۰ سانتیمتر است. در محوطه این بنا چند اصله درخت آزاد است که محیط یکی از آنها بالغ بر ۵۷۰ سانتیمتر است.

خشت پل

بر رودخانه حشمت رود در دهکده کیسم

این پل بر سر راه شاهی است که از لاهیجان به کیسم می رفته است. مصالح اصلی آن آجر و درازای آن ۲۱ متر و پهنای آن ۳۲۵ و بلندی آن از سطح آب ۵۷۰ سانتیمتر است. این پل شامل يك دهانه با طاق جناقی است که بلندی طاق آن ۹۰ سانتیمتر است. (عکس شماره ۱۵۵) پهنای جان پناه آجری آن ۶۵ سانتیمتر است. در ساختمان این پل دو نوع آجر به ابعاد $۲۱ \times ۲۱ \times ۴$ و $۲۳ \times ۲۳ \times ۵$ سانتیمتر بکار رفته است.

بقعه آقا سید عبدالله بن امام موسی الكاظم عليه السلام

معروف به آقا سید بازو

در دهکده بازان کیسم

بنائی است ساده که چهار طرف آن ایوان دارد. هر ایوان دارای هفت ستون چهارسو بدون سرستون است. این بقعه دارای صندوقی تخته ای ساده بدون نقش است. بر دیوار گلی بقعه نقاشیهای مذهبی کرده اند. سقف بنا و اشان کشی، لبه بام يك پشته و بام بنا سفال سر است.

بقعه آقا سید رسول وسیده حوری

در دهکده تچن کیسم

بنائی ساده و نوساز که چهار طرف ایوان دارد. هر ایوان هفت ستون چهارسو دارد. صندوق چوبین که میان اطاق قرار دارد قبر این دوتن را پوشانده است. در ورودی بقعه، در ایوان جنوبی است. سقف بنا و ایوانها و اشان کشی و بام سراسر بنا، سفال سر است.

بقعه سید زکریا بن امام موسی الكاظم عليه السلام

در میان کوی حسن کیاده

این بنا اطاقی ساده است که از بیرون نمای آن هشت ضلعی است که اضلاع آن دو به دو مساویند و از داخل مربع مستطیل است. چهار طرف بنا ایوان دارد. ستونهای ایوانها چوبی و ساده است. داخل بنا ضریحی مشبك چوبین صندوق را پوشانده است. بام بنا حلب سر است.

بقعه آقا سید ننگر کیا

در اشکم چال^۱

بنای اصلی بقعه ساده و گلی وزگالی است. چهار طرف بنا ایوان است. جلو هر ایوان سه جرز آجری و شش ستون است. لبه ایوان تکامل مشبك چوبین کوتاه دارد. در میان بنا صندوقی است که ضریحی مشبك چوبین بزرگ آن را پوشانده است. قسمت پائین ضریح تخته ای ساده و قسمت بالای آن مشبك است. سقف ضریح گهواره ای است. لبه بام بنا يك پشته و سراسر بام بنا، سفال سر است. مراسم علم بندهی این بقعه روزهای اول و دوم و سوم محرم و علم و اچینی عصر روز دوازدهم محرم برگزار می شود.

۱- بکس الف و ضم کاف.

دهكده تى تى پريزاد

اين دهكده متصل به حسنعلی ده و ناصر كیاده است . می گویند این آبادی را تى تى دختر خان احمد خان والی لاهیجان احداث کرده است . عبدالفتاح فومنی تى تى را دختر قرامحمدچپك و زن خان احمدخان می دانند.^۱

باقی بناها و آثار تاریخی بلوك کنار فریضه و راه شاهی پائین لاهیجان

- ۱- بقعه آقا سید مزار یا شهید مزار . بنای این بقعه میان حسن كیاده و لسكوكلایه است .^۲
- ۲- بقعه آقا سید ابوجعفر بن امام موسی الكاظم علیه السلام.
- ۳- بقعه امامزاده محمد در دهكده كیسم .^۳
- ۴- بقعه آقا سید حاجی در دهكده پاشاکی .
- ۵- بقعه دهكده كماچال میان باز كیاگوراب و رودبنه .
- ۶- بقعه دهكده گوهردان .
- ۷- بقعه سه برادران در دهكده بجار بست سر، كه به بجار پردسر نیز مشهور است .

۸- بقعه آقا سید نصرالله در دهكده بازار سر.

۹- پل آجری بر آب كیسومك .^۴

۱۰- بقعه آقا شیخ سلیمان در دهكده لاشه (= لاشك).^۵

۱۱- بقعه آقا سید ابراهیم بن امام موسی الكاظم در دهكده كشل .^۶

۱۲- بقعه آقا سید محمد بن امام موسی الكاظم در دهكده ماشك .^۷

۱۳- مسجد پیله خاکی نزدیک دهكده ماشك .^۸

۱- گیلان راینو، ص ۳۲۵ . ۲- گیلان راینو، ص ۳۳۲ . ۳- گیلان راینو، ص ۳۲۹ .

۴- گیلان راینو، ص ۳۲۶ . ۵- گیلان راینو، ص ۳۳۳ . ۶- بفتح كاف و شین . ۷- بکسر شین . ۸- عبدالفتاح فومنی از این مسجد یاد کرده است . (گیلان راینو، ص ۳۳۳)

۵- بناها و آثار تاریخی بلوك چهار ده ورودبته لاهیجان بقعه آقا سید نصرالدین بن امام موسی الكاظم علیه السلام در دهكده گوسك لاهیجان

بنای اصلی بقعه اطاقی است آجری به درازای ۷۴۰ و پهنای ۴۵۰ سانتیمتر . دو در جنوبی و شرقی از دو ایوان و در غربی از مسجد متصل به بنا در حرم بقعه باز می شود . سقف بنا و اشان کشی و پل کوبی با درز پوش است . ضریحی مشبك چوبین نسبتاً قدیمی به درازای ۲۱۰ و پهنای ۱۴۰ و بلندی ۱۶۰ سانتیمتر قبر را پوشانده است . طاق ضریح گهواره ای و بلندی آن از سقف ضریح ۶۰ سانتیمتر است . ایوانهای شرقی و جنوبی هر يك هفت ستون چهارسوی ساده بدون سرستون دارد . سقف ایوانها و اشان کشی و پل کوبی است . لبه ایوان تكائل مشبك چوبین و لبه بام سه پشته و سراسر بام بنا ، سفال سر است . سنگ قبری از مرمر به درازای ۵۴ و پهنای ۳۵ سانتیمتر در بقعه قرار دارد كه عبارات زیر بر آن حك است :

« وفات مرحوم كربلائى ميرزا ولد مرحوم مرتضى قلى ۱۲۴۲ .

چون فتادست مرا قبر براين راهگذر

همه كس را بوداى خواجه براين راهگذر

برس تربت ما چون گذرى فاتحه خوان

بدعا روح مرا شادكن آنگاه گذر »

سنگ مرمر دیگری به درازای ۶۵ و پهنای ۲۹ سانتیمتر در این بقعه بود كه

این عبارات بر آن حك بود:

« وفات مرحوم فیروزه خانم بنت مرحوم آقا محمد قاسم بتاریخ شهر

جمادى الثانى سنه ۱۲۳۵ .

ای خاك چه طالع منور داری هر جا كه پری رخیست در برداری

خوبان جهان سیر ز عالم شده اند تو سیر نمى شوى چه درس داری

نشانه‌ها: مهر، تسبیح، انگشتر و سرو.

مراسم علم‌بندی این بقعه روز اول محرم و علم‌واچینی روز قتل امام‌حسن یعنی بیست و هشتم صفر است. این بقعه در میان درختان آزاد کهنسال است. حمامی قدیمی در بازار سر گوکه جزو موقوفات این بقعه بوده است. خرابه‌های این حمام امروز برجاست.

پلی آجری نزدیک دهکده گوکه

پلی آجری یک‌دهنه نزدیک دهکده گوکه است. درازای آن ۱۰ متر و پهنای آن ۲۵۰ و بلندی آن از سطح آب ۲۴۰ سانتیمتر است. بنای این پل از دو نوع آجر است. آجرهای بزرگتر به ابعاد $4 \times 28 \times 24$ سانتیمتر و آجرهای کوچکتر به ابعاد $4 \times 18 \times 18$ سانتیمتر است.

بقعه سید ناصر الدین بن امام موسی الکاظم در کاجا محله چهار ده لاهیجان

برای رسیدن به چهار ده، باید نزدیک لولمان از آب سفیدرود گذشت و به ساحل راست رودخانه رفت. دهی بزرگ و آبادان است. از بناهای تاریخی این دهکده، بقعه سید ناصر الدین است که از نظر سبک معماری، قابل دقت و بررسی است. بنای اصلی بقعه از داخل چهار گوشه و از چهار جهت چهار در ورودی دارد. درها در درگاهی صاف مانند قرار دارند. عرض دهانه صافها ۱۵۶ و عمق آنها ۸۵ سانتیمتر است. در چهار کنج بنا، چهار گوشوار است که با ساختن آنها، گوشه‌ها را جمع کرده و توانسته‌اند گنبد مدوری برای بنای چهار گوشه بزنند. زیر هر یک از گوشوارها دو طاقچه است. بالای هر یک از درهای ورودی، خفنگی نورگیر ساده است که طاقهای جناقی دارد.

ضریحی مشبک چوبین به درازای ۱۳۸ و پهنای ۱۳۰ و بلندی ۱۵۹ سانتیمتر

میان بنای اصلی است که قبر را پوشانده است. طاق آن نیز مشبک است و از دو طرف چون بامهای شیروانی، شیب دارد.

در شرقی بقعه به ایوانی مربع شکل باز می‌شود که سمت شرقی آن باز است. در طرفین شمال و جنوب دو اطاق است که ابعاد آنها از داخل دوتر است. کنج جنوب‌غربی اطاق شمالی و کنج شمال‌غربی اطاق جنوبی بادو کنج بقعه مماس است. پنجره‌های این دو اطاق پنجره‌های ارسی بوده که قسمت پائین آنها عوض شده است.

اضلاع اصلی بقعه از خارج ۷۸۰ سانتیمتر است و سه طرف شمالی و غربی و جنوبی آن ایوان دارد. عرض هر یک از ایوانها ۴ متر است. ایوان غربی دارای چهار فیلیپاست که پائین آنها مربع و بالای آنها هشت ضلعی است. در فواصل فیلیپاها، ستونهای چوبین چهارسو، بدون سرستون است.

ایوان جنوبی نه‌ستون چهارسوی ساده، بدون سرستون و یک فیلیپای آجری دارد و ایوان شمالی دارای چهارستون و یک فیلیپاست. ابعاد زمینی که قسمتهای مختلف بنا بر آن است ۱۳۳۰ متر است. مصالح اصلی بقعه آجر، جدارهای داخلی بنا، سفیدکاری و دیوارهای بقعه را تازه رنگ کرده بودند.

مراسم علم‌بندی این بقعه اول ماه محرم الحرام و علم‌واچینی آن بیست و هشتم صفر است و اگر در این روز مراسم علم‌واچینی برپا نشد، سرخرمن علم را وامی‌چینند.

مقابل ایوان شرقی، تختی برای تعزیه‌خوانی ساخته و مسقف کرده‌اند. لبه‌های تخت، ده ستون چوبین لاج‌لنگری است. دور این تخت، هشت فیلیپا نظیر فیلیپاهای بقعه است و هیجده ستون چوبین در فواصل آنهاست. سقف این تخت و اشان‌کشی و بام آن سفال‌ساز است. گورستان نسبتاً وسیعی اطراف بقعه است.

بقعه آقا سید عبدالرضا بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در سماچرای چهار ده لاهیجان^۱

بنای اصلی بقعه تقریباً چهار گوشه و ابعاد آن ۵۵۲×۵۵۶ سانتیمتر است. چهار طرف آن ایوان است. عرض ایوانها ۲۲۰ سانتیمتر است. بقعه دارای سه در اصلی غربی و شمالی و جنوبی است که در این ایوانها باز می‌شوند. ایوانها هر یک دارای نه ستون چوبین چهارسوی ساده بدون سرستون می‌باشند. سقف ایوانها، و سقف بقعه و اشان‌کشی و لمبه‌کوبی است. لبه‌های ایوانها تک‌اثل چوبی است. دو در ایوان شمالی و جنوبی تخته‌ای ساده و در ایوان غربی مشبک است. ضریح بقعه مشبک و چوبین است که درازای آن ۲۲۰ و پهنایش ۱۱۸ و بلندیش تا قاعده مثلث طاق، ۱۴۵ سانتیمتر است. طاق ضریح مشبک شیروانی شکل و از دو طرف شیب دارد. اطراف بقعه محوطه‌ای باز و گشاده است. مصالح اصلی بنا آجر است.

بقعه آقا سید ابراهیم

در دهکده نو بیجار لاهیجان

بنای اصلی بقعه از آجر و از خارج به ابعاد ۳۹۵×۳۲۰ سانتیمتر است. چهار طرف بنا، چهار ایوان و در چهار گوشه ایوانها چهار جرز آجری است که میان هر دو جرز، چهار ستون چهارسوی قرار دارد. پاره‌ای از ستونها گرد است و تراش ندارد. عرض ایوان جنوبی ۲۱۰ و عرض ایوان غربی ۱۱۵ و عرض ایوانهای شمالی و شرقی ۱۳۵ سانتیمتر است. در اصلی ورودی بقعه شرقی است. لبه بام دوپشته و بام سراسر بنا، سفال‌ساز است. اخیراً سقف بقعه و ایوانها را لمبه‌کوبی کرده بودند.

مراسم علم‌بندی این بقعه روز سوم محرم و علم‌واچینی بیستم صفر یا چهلیم امام، برپا می‌شود. در محوطه اطراف بقعه درختان کهنسال خوج و آزاد زیاد بود.

۱- رابینو در کتاب گیلان خود ص ۳۳۴، از این بقعه نام برده و از بقعه دیگری به نام سید رضا نیز یاد می‌کند که نگارنده آن را نیافت.

بقعه آقا سید علی بن امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده مو تار محله (= متعلق محله) نو بیجار لاهیجان

بنای اصلی بقعه آجری و از خارج به ابعاد ۵۶۴×۶۸۰ سانتیمتر است. در سه جهت شمال و غرب و جنوب، ایوان دارد. عرض هر یک از ایوانها ۲۸۰ سانتیمتر است. ایوان شمالی و غربی هر یک هفت ستون چهارسو با سرستون و ایوان جنوبی شش ستون چهارسو با سرستون دارد. در اصلی بقعه جنوبی است. ضریح مشبک چوبین در میان بنای اصلی است که درازای آن ۲۳۰ و پهنایش ۱۵۵ و بلندیش ۱۷۲ سانتیمتر است.

بر دیوار خارجی بقعه نقاشیه‌ای مذهبی، کار استاد آفاجان ولد استاد غلامحسین نقاش لاهیجانی است که مورخ به سال ۱۳۵۳ هجری قمری است. بر بالای دو مجلس از این نقاشیها، این عبارت دیده می‌شود:

« باعث وبانی این دو مجلس مشهدی صفر علی کدخدا ولد علی اکبر و کربلایی جعفر ولد اصغر متعلق محله. »

سقف بقعه و اشان‌کشی و لمبه‌کوبی با درز پوش است. سقف ایوانها و اشان‌کشی و لمبه‌کوبی است.

درهای ورودی بقعه شمالی و جنوبی است.

بر لنگه سمت راست در شمالی این عبارات حک شده است:

« خدای تعالی رحمت کند باعث وبانی را سنه ۱۲۲۴. »

بر لنگه سمت چپ همین در، چنین حک شده است:

« عمل میرزا حسن نجار ابن مرحوم میرزا محمد علی ساکن کوشال

غفر الله لك ولوالدك. »^۱

لبه‌های بنا دوپشته و سراسر بام بنا، سفال‌ساز است. علم‌بندی این بقعه روز اول

محرم و علم‌واچینی بیست و هشتم صفر است.

۱- ظاهراً : له ولوالديه .

مسجدی از طرف شرق متصل به بقعه است. در ورودی این مسجد از ایوان شمالی است. وسط این مسجد دو فیلیپاست و طرفین فیلیپاها سه ستون چوبین است. سقف مسجد و اشان کشی و لمبه کوبی است. در محوطه باز اطراف بقعه، درختان آزاد کهنسال است.

بقعه آقا سید حسن بن امام موسی الکاظم علیه السلام در دهکده لاکمه سر لاهیجان

بنای اصلی بقعه به ابعاد ۵۶۵×۶۳۰ سانتیمتر است. در سه جهت شرقی و جنوبی و شمالی، ایوان است. عرض ایوانهای شرقی و جنوبی چهار متر و عرض ایوان شمالی ۳۱۰ سانتیمتر است. ایوان شرقی دارای سه جرز با هشت ستون چوبین ساده چهارسو با سرستون و ایوان جنوبی دارای دو جرز و شش ستون چهارسوی ساده است که سه تایی آنها سرستون دارد. ایوان شمالی دارای دو جرز و دو ستون چوبین چهارسو با سرستون است.^۱

بقعه سه در ورودی به سه ایوان دارد و در غربی به مسجدی که متصل به بنای بقعه است باز می شود. سقف بقعه و ایوانها لمبه کوبی با درزپوش است و بام سراسر بنا، سفالسر است. علمی قدیمی در این بقعه بود که بر حاشیه آن «صلوات کبیر» و در وسط آن «الله محمد علی» مشبک کاری شده بود. دو طرف علم دوازدهای خوش تراش بود.

مراسم علم بندی این بقعه روز سوم محرم و مراسم علم و اجینی روز بیست و هشتم صفر برپا می شود.

بقعه آقا سید مقصود بن امام موسی الکاظم علیه السلام در رعیت محله (= سادات محله) گاویه لاهیجان

بنای اصلی بقعه چهار ضلعی و چهار طرف آن ایوان است. سقف بقعه و

۱- جرزهای کنج ایوانها از دو طرف به حساب آمده است.

ایوانها و اشان کشی و پل کوبی، لبه بام سه پشته و سراسر بام بنا، سفالسر است. ایوانها دارای ستونهای چوبین با سرستون است.

بقعه آقا سید امیر کبا بن امام موسی الکاظم علیه السلام در دهکده شیرجو پشت رودبنه لاهیجان

بنای اصلی بقعه از آجر و ملات آن فرش و آهک و به ابعاد ۶۵۰×۶۵۰ سانتیمتر است. صندوقی چوبین در وسط بناست که ضریحی مشبک چوبین پرکار به درازای ۲۹۱ و پهنای ۱۸۰ و بلندی ۱۵۴ سانتیمتر آن را احاطه کرده است. سقف این ضریح مشبک و به شکل شیروانی است. بقعه دارای سه در اصلی شرقی و شمالی و جنوبی است. درهای شمالی و شرقی ساده و جنوبی کنده کاری دارد. (عکس شماره ۱۵۶)

بر دو لنگه سمت راست و چپ، این بیت بر تنگه های بالا، با خط نسخ حک شده است.

«هیچ نگشاید ز درهای دگر آن در ز تست»

ر بنا افتح بیننا ذا انت خیر الفاتحین»

(عکسهای شماره ۱۵۷ و ۱۵۸)

چهار طرف بقعه ایوان دارد. عرض ایوان جنوبی ۲۴۴ و ایوان شمالی ۲۵۰ و ایوان غربی ۲۴۲ و ایوان شرقی ۳۰۰ سانتیمتر است. چهار فیلیپا جلو هر ایوان است. پائین فیلیپاها مربعی به ابعاد ۸۰×۸۰ سانتیمتر است، قسمت وسط آنها مدور و قسمت بالای آنها نیز چهار گوشه است. (عکس شماره ۱۵۹) نقاشیهای مذهبی بردیوار خارجی بقعه است و بالای آنها آیاتی از کلام الله مجید نوشته شده است.

سقف ایوانها پل کوبی، لبه بام دوپشته و بام سراسر بنا، سفالسر است.

۱- شیرجو پشت: ده از دهستان رودبنه، بخش مرکزی لاهیجان. (فرهنگ جغرافیایی ایران) این دهکده کنار بستر قدیمی سفیدرود است.

مسجدی نزدیک به ضلع جنوبی بقعه است .
سنگ مرمر تیره رنگ قدیمی در ایوان شمالی بود که این عبارات بر آن
حک بود :

« وفات مرحوم مشهدی خواجه محمد ولد حاجی علی اکبر فی تاریخ
دهم شهر ذی الحجة الحرام ۱۲۴۶ .
پیدا چه گهر ز قطره آب شدیم از دست اجل چه در نایاب شدیم
بودیم بخواب در شبستان عدم بیدار شدیم و باز در خواب شدیم
نشانه‌ها : مهر ، تسبیح ، دوانگشتر ، سجاده و زیر آنها گلدانی
با گل و بوته . »

بقعه سید جلال‌الدین اشرف کوچک ابن امام موسی الکاظم علیه‌السلام در دهکده بالارودپشت رودبنه لاهیجان ۱

بنای اصلی بقعه چهارضلعی و ضریحی چوبین مشبک میان آن است. چهارطرف
آن ایوان دارد. ایوانها دارای ستونهای چوبین چهارسو و دو ستون
لاچ‌لنگری ماریچ و هفت و هشت است. ستونهای سه ایوان دارای سرستون است.
در چهار کنج ایوانها چهار جرز آجری است. ایوان شرقی شش ستون بدون
سرستون، ایوان شمالی هفت ستون با پنج سرستون که یکی از ستونهای آن
لاچ‌لنگری است. ایوان غربی شش ستون با چهار سرستون که یکی از ستونهای آن
لاچ‌لنگری است. ایوان جنوبی شش ستون دارد که چهارتای آن دارای سرستون
است. سقف بقعه لمبه‌کوبی و سقف ایوانها و اشان‌کشی و پل‌کوبی است. لبه بام
دوپشته و سراسر بام بنا، سفال‌ساز است.

بقعه آقا سید موسی پسر موسی بن جعفر علیه‌السلام در دهکده بارگوسرای لاهیجان

ابعاد بنای اصلی بقعه ۶۲۰ × ۶۶۵ سانتیمتر است. ضریحی مشبک چوبین
۱ - این دهکده کنار بستر قدیمی سفیدرود قرار دارد .

ظریف به‌درازای ۱۹۳ و پهنای ۱۴۳ و بلندی ۱۴۸ سانتیمتر در وسط بناست. طاق
این ضریح مشبک و شیروانی شکل است. چهارطرف بنای بقعه ایوان است و چهار
کنج ایوانها، چهار جرز است. هر ایوان، هفت ستون چهارسو با سرستون دارد.
سه در ورودی، در سه جهت شرقی و شمالی و جنوبی به ایوانها باز می‌شود.
لبه ایوانها دارای تکائیل نخته‌ای ساده است. سقف بنای بقعه و اشان‌کشی و
پل‌کوبی است و و اشانها بر شیرسر متکی است. سقف ایوانها، و اشان‌کشی و پل‌کوبی
بازرپوش است. در ایوانها نیز و اشانها بر شیرسر اتکا دارند. لبه بام چهارپشته و
سراسر بام سفال‌ساز است. برجدار داخلی و خارجی دیوارهای بقعه، نقاشیهای
مذهبی است. بالای سر در ورودی جنوبی بقعه، این عبارات نوشته شده است :

« تعمیرات این بقعه متبرکه از بنیاد تا این مکان باعث و بانی آقا مشهدی
علی اکبر کدخدا واد مرحمت پناه آقا مشهدی جبار بامشهدی صفرعلی
ولد مرحوم مشهدی نظر محمد ساکنان بارگوسرا عمل استاد آقا جان
ولد مرحمت پناه استاد غلامحسین نقاش ساکن لاهیجان بتاریخ شهر
محرم الحرام هذالسنه ۱۳۳۰ . »

علم‌بندی این بقعه روز سوم محرم و مراسم علم و اچینی عصر روز دهم محرم
برپا می‌شود. اطراف بقعه محوطه‌ای وسیع و باز بود.

بقعه آقا سید حسن در دهکده سغل‌پنه ۱ لاهیجان

بنای اصلی بقعه آجری و به‌درازای ۴۸۷ و پهنای ۳۸۰ سانتیمتر است.
ضریحی چوبین مشبک وسط بناست. چهار طرف بقعه ایوان دارد. در هر ایوان
شش ستون چهارسو با سرستون است. لبه ایوان تکائیل چوبی ساده دارد. سقف
بقعه و ایوانها و اشان‌کشی و پل‌کوبی است. و اشانها متکی بر شیرسر هستند. لبه بام
سه‌پشته و بام سفال‌ساز است. برجدار داخلی و خارجی دیوارهای بقعه نقاشیهای

مذهبی است و در حاشیه بالا، اشعاری از هفت بند محتشم کاشانی نوشته شده است.

بقعه فوشا (= بقعه سید ابو جعفر) بن امام رضا علیه السلام

در سادات محله بارگوسرای لاهیجان

بنای اصلی بقعه ۴۷۰ × ۵۱۶ سانتیمتر است. صندوقی ساده چوبین وسط بناست. دو پنجره مشبک چوبین در بناست. چهار طرف بقعه ایوان دارد. دو کنج ایوان شرقی، دو جرز آجری است و میان آنها پنج ستون چهارسو با ستون است. ایوانهای شمالی و جنوبی هر یک شش ستون و ایوان غربی پنج ستون چهارسوی چوبین دارد. بقعه دارای دو در ورودی است. در جنوبی چوبین و ساده است و در شرقی ظریف و دارای کنده کاریهای زیر است.

کنده کاریهای لنگه سمت راست:

بر باثوی سمت چپ:

«الله لا اله الا هو الحی القيوم - تا - يشفع عنده الا باذنه يعلم.»^۱

بر پاسار پایین همین لنگه:

«ما بین ایدیهم و ما خلفهم.»^۲

بر باثوی سمت راست همین لنگه:

«ولا یحیطون بشیء من علمه الا بما شاء - تا - ولا یؤده حفظهما و

هو العلی العظیم.»^۳

بر پاسار بالای همین لنگه:

«لا اکراه فی الدین.»^۴

بر تنگه بالای همین لنگه:

«الله محمد علی فاطمه حسن حسین یاقاضی الحاجات.»

بر پاسار دوم بالای همین لنگه:

۱- سورة البقره ۲، قسمتی از آیه: ۲۶۱. ۲- سورة البقره ۲، قسمتی از آیه: ۲۶۱.

۳- سورة البقره ۲، دنباله آیه: ۲۶۱. ۴- سورة البقره ۲، قسمتی از آیه: ۲۶۲.

«کتبه کمترین بخش علی طالقانی المسکر سوهانی^۱ فی سنة ۱۲۶۵.»

بر پاسار دوم پایین همین لنگه:

«این را کند اوستاد امیر بن استاد... المسکنی ۱۲۶۵.»

کنده کاریهای لنگه سمت چپ:

بر باثوی سمت چپ:

«من الغی فمن یکفر بالطاغوت - تا - لا انفصام لها والله سمیع علیم.»^۲

بر پاسار پایین همین لنگه:

مقداری از حروف تراشیده شده بود و کلمات آن خوانده نمی شد.

بر باثوی سمت راست همین لنگه:

«من الظلمات الی النور والذین کفروا - تا - فیها خالدون.»^۳

بر پاسار بالای همین لنگه:

مقداری از حروف آن تراشیده شد. بود و کلمات آن خوانده نمی شد.

بر تنگه بالای همین لنگه:

«یاعلی مددی از تو شفاعت میخوام در روز قیامت.»

بر پاسار دوم بالای همین لنگه:

«باعث و بانی این آستانه متبرکه که مشهدی علی عسکر نازلوئییه.»

بر پاسار دوم پایین همین لنگه:

یادافع البلیات یار فیح الدرجات مددی سنه ۱۲۶۵.»

سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی و پل کوبی با درز پوش است. و اشانها بر شیر-

سر متکی است. لبه بام سه پشته و سراسر بام بنا، سفال سر است.

۱- سوهان از دهکده های طالقان است. ۲- سورة البقره ۲، قسمتی از آیه:

۲۶۲. ۳- سورة البقره ۲، قسمتی از آیه: ۲۶۳.

بقعه آقا سید محمد بن امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده شه شال ۱ رودبنه لاهیجان

بنای اصلی بقعه چهارضلعی و آجری است. چهارطرف ایوان دارد. ایوانها دارای ستونهای چهارسوی چوبین است. بنای اصلی دارای یک در ورودی است. سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی و پل کوبی است و سراسر بام سفالسر است. در محل معروف بود که دهکده شه شال معمور و آبادان بوده است. پس از کشته شدن سید محمد به دست اهالی و به خاک سپردن در این دهکده، این آبادی بزرگ رو به ویرانی نهاد.

بقعه آقا سید محمد
در دهکده فشو پشته لاهیجان

بنای اصلی بقعه به ابعاد ۴۸۰×۵۴۰ سانتیمتر است که از آجر بنا شده است. ضریحی مشبک چوبین به درازای ۲۲۰ و پهنای ۱۳۲ و بلندی ۱۴۶ سانتیمتر که طاق آن صاف است، در وسط بناست. چهار طرف بقعه ایوان دارد. چهارکنج ایوانها، چهارجرز آجری است و فواصل آنها پنج ستون چهارسوی ساده با سرستون است. لبه ایوانها تکاثل تخته‌ای است. بقعه دارای دو در شرقی و جنوبی است. بر تنگه‌های بالای لنگه‌های راست و چپ در شرقی این بیت حک شده است:

«هیچ نکشاید ز درهای دگر آن درزنت

ر بنا افتح بیننا ذا انت خیر الفاتحین»

(عکس شماره ۱۶۰)

بر جدارهای داخلی و خارجی دیوارهای بقعه، نقاشیهای مذهبی است. بر حواشی نقاشیهای داخل، ابیاتی از هفت بند محتشم کاشانی است. نقاشیها مورخ ۱۳۲۵ قمری است و نام نقاش در آنها پیدا نشد.

سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی و پل کوبی و و اشانها متکی بر شیر سراسر است. لبه بام چهارپشته و بام سراسر بنا، سفالسر است.

بقعه آقا سید رضا کیان امام علی النقی علیه السلام
در دهکده ناصر گیاده رودبنه لاهیجان

بنای اصلی بقعه از خارج ۱۳۰۸×۱۱۰۲۵ متر است. ضریحی مشبک چوبین به درازای ۲۶۸ و پهنای ۱۸۶ و بلندی ۱۴۶ سانتیمتر در وسط بناست. طاق آن مشبک و شیروانی شکل است. درازای داخلی بقعه ۱۰۰۵×۸ متر است. هر ضلع بقعه دارای دو پنجره است و محرابی داخل بقعه دیده می‌شود. بقعه دارای دو در ورودی شرقی و غربی است.

بر در گنجه‌ای که داخل بقعه بود، تکه‌های کنده کاری و کتیبه دری را نصب کرده بودند. این کتیبه با خط خوش ثلث و مطالب آن از این قرار است:

بر لنگه سمت راست:

«دیده روشن از سجود خاک این در شد مرا

شکرها گویم که این دولت میسر شد مرا»

(عکس شماره ۱۶۱)

۷۷۹

بر لنگه سمت چپ:

«بردت جاکنند اهل نجات رفع الله قدرهم درجات»

(عکس شماره ۱۶۲)

داخل بقعه، دو فیله‌ای هشت ضلعی است که اضلاع آن دو به دو برابر است. در فواصل فیله‌ها سه ستون چوبین چهارسوی پنج زده است که حمالهای سقف بر آنها استوار است و و اشانها بر حمالها متکی است. سقف بقعه و اشان کشی و پل کوبی با درزپوش است.

در داخل بقعه بر دیوار شرقی این عبارات خوانده می‌شد:

«عمل محمد حسین بنا لنگرودی ۱۳۳۶.»

ایوان بقعه شرقی است و دو جرز آجری مربع در دو کنج آن است. طاق ایوان و اشان‌کشی و پل‌کوبی بادرزپوش است. و اشانهای لبه ایوان بر سر نال چهار-سوئی متکی است. لبه بام بنا سه‌پشته، و سراسر بام سفال‌سر است. جلو ایوان حفاظی از تخته است که دری ورودی دارد.

بر کنج شمالی این ایوان این عبارات دیده می‌شود:

« تاریخ تعمیر اول شوال روز پنجشنبه ۱۳۳۶ شمسی عمل استاد محمد حسین بنا لنگرودی . »

در محوطه باز اطراف بقعه، یک درخت آزاد کهنسال به محیط ۴۷۰ سانتیمتر است. درخت انجیری در ارتفاع سه متری از میان آن روئیده و دو نوع شاخ و برگ از یک تنه درخت دیده می‌شود.

بقعه آقا سید علی بن سید خرم کیا در دهکده بالاچاف رودبنه لاهیجان

بنای اصلی بقعه چهار ضلعی است. سه طرف شمالی و شرقی و جنوبی ایوان دارد. بنای اصلی دارای دو در ورودی است. ضریحی چوبین مشبک در وسط بناست. سقف بقعه و اشان‌کشی و لمبه‌کوبی بادرزپوش است. ایوانها دارای ستون چوبین چهارسوی ساده است. سقف ایوانها و اشان‌کشی و لمبه‌کوبی بادرزپوش است. بام سراسر بنا، سفال‌سر است. در محوطه باز اطراف بنا یک درخت آزاد کهنسال دیده می‌شود.

بقعه آقا سید یحیی از نوادگان امام موسی الکاظم علیه السلام در پائین چاف رودبنه لاهیجان

بنای اصلی بقعه چهار ضلعی است و چهار در ورودی در چهار طرف است. ضریحی مشبک چوبین در وسط بناست. چهار طرف بقعه ایوان دارد. چهار کنج

۱- چاف: ده اذهستان رودبنه شهرستان لاهیجان. (فرهنگ جغرافیائی ایران)

ایوانها چهار جرز آجری است. هر ایوان ده ستون چوبین چهارسوی دارد که بر دو طرف ستونها ناوهای در امتداد بلندی ستونها، جهت درهای ارسی، در آورده‌اند. سقف بنا و ایوانها و اشان‌کشی و لمبه‌کوبی بادرزپوش است. بام سراسر بنا، سفال‌سر است.

راه شاه عباس از لاهیجان به رشت و دیلمان

راه از لاهیجان به پردسر (= خشت‌پل) و از پردسر وارد باغ شیخ مرتضی می‌شود که در دهنه کیاجوب است، جاده دوباره به رودخانه لاهیجان می‌رسد. از رودخانه کنار نهر کیاجوب در مسیر راه قدیمی لاهیجان به شکاکم پیش می‌رود. در شکاکم از روی خشت‌پل موجود می‌گذرد، سپس به گلرود بار و از آنجا به سیاهکک می‌رسد. در سیاهکک راه شاه عباسی دو قسمت می‌شود یک شعبه آن به دیلمان می‌رود و از تنی‌تاروانسرا و کاروانسرای سرداب که هر دو شاه‌عباسی است، می‌گذرد و به دیلمان می‌رسد. شعبه دیگر از سیاهکک به پاشاکی (= پاس‌کیاده) و از آنجا به رشت می‌رود.

باقی بناها و آثار تاریخی بلوک چهارده و رودبنه لاهیجان

- ۱- چاه بالای کوه آهندان که به تونلی ختم می‌شود.
- ۲- در لیاستان آثاری از زمان شاه عباس برپوزه کوه دیده می‌شود.
- ۳- در زر بوته که از راه فودره می‌رود، سنگهای تراشیده دیده می‌شود.
- ۴- بقعه نوبیجار دست چپ جاده لاهیجان به لنگرود.
- ۵- بقعه حاجی سلیم محله (= هسلیم محله) نزدیک به لنگرود.
- ۶- بقعه لیالمان.
- ۷- بقعه داخل در دهکده داخل شمال لاهیجان.
- ۸- بقعه پائین محله درگاه در شمال لاهیجان.
- ۹- پلی نزدیک دهکده پینچا.

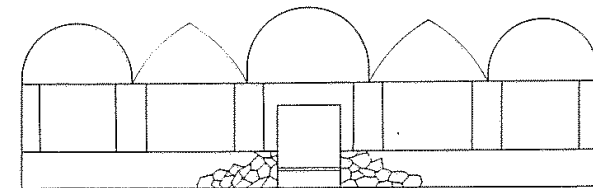
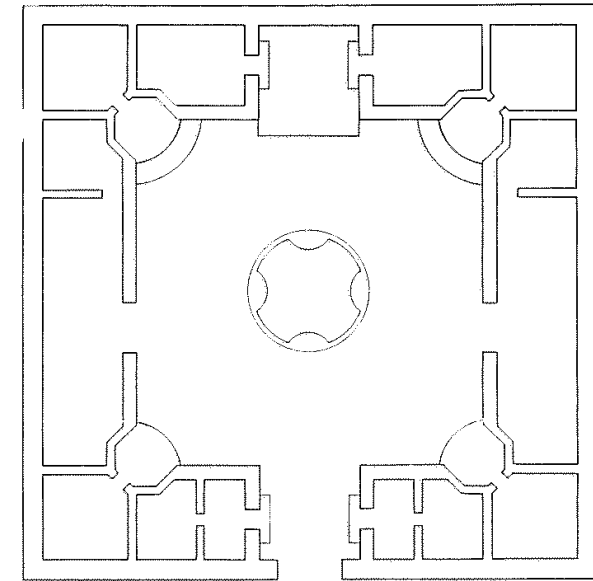
- ۱۰ - بقعه آقا سید مرتضی در دهکده جویبیش لقمجان .
 ۱۱ - بقعه آقا سید ابوالقاسم در میان محله رودبنه .
 ۱۲ - بقعه متعلق محله ارباستان .
 ۱۳ - بقعه آقا شیخ مراد در دهکده پایین محله پاپکیاده .
 ۱۴ - بقعه بالا محله پاپکیاده .
 ۱۵ - بقعه خال کیاسر .

بخش نوزدهم

۱ - جغرافیای تاریخی رانکوه

بخش رانکوه آخرین بخش شرقی کیلان است. از شمال به دریای خزر، از شرق به تنگابن مازندران، از جنوب به رودبار الموت و رودبار حسینقلی خانی یارودبار محمد زمان خانی و از غرب به دیلمان و لاهیجان محدود می‌شود. حداصلی رانکوه در مشرق دریاسر بوده است، اما در حدود صد سال است که لنگرود و دهکده‌های اطراف آن، از لاهیجان جدا شده و به رانکوه ملحق شده است. از آن وقت تا امروز این بخش به نام رانکوه و لنگرود خوانده می‌شود. پهنای آن از کناره‌های لنگرود تا رود سورخانی که مازندران را از کیلان جدا می‌کند، چهل و چهار کیلومتر و درازای آن از مصب پلورود تا گردنه گون کل^۱، پنجاه و سه کیلومتر است. زمین هموار و دشت آن، از پاید ارتفاعات تا کناره دریای خزر، در امتداد املش، نوزده تا بیست کیلومتر و در نزدیکی سامان مازندران به سه کیلومتر می‌رسد و اراضی کوهستانی آن شامل اشکور و سمام و شاهجان است.

گذشته رانکوه زیاد بر ما روشن نیست. پاره‌ای از نویسندگان که رابینو نیز از آنهاست رانکوه را همان جبال «روینج» جغرافی نویسان قدیم دانسته‌اند که در شمال ری بوده است .



تی تی کاروانسرا

۱- بضم سین، به معنی سرخ چشمه است. ۲- بفتح گاف و واو و کسر نون و ضم کاف.

ابن اسفندیار می‌نویسد که رانکوه قسمتی از طبرستان بود که از غرب تا ملامط می‌رسید. واشکور را مثل اینکه جزء کوهستان دیلمان به حساب آورده است.^۱

کوتم^۲ و هوسم - سابقاً مرکز مهم و اصلی رانکوه شهر کوچک کوتم بوده است. همین نام است که جغرافی نویسان هوسم ضبط کرده‌اند. مقدسی در سال ۳۷۵ ه. ق. درباره این شهر می‌نویسد: بازارش معمور است و مسجد جامع آن نزدیک خانه سلطان است. رودخانه‌ای از میان شهر می‌گذرد و جرسی بر آن تعبیه کرده‌اند. در این وقت داعی بر آنجا حکومت داشت.^۳ این شخص همان داعی محمد [بن] حسن - الاطروش است که در نیمه دوم قرن سوم، سلطان مستقل این صفحات بود. ابوالفدا در ۷۲۱ ه. ق. باغهای این شهر را ستوده است.^۴ حمدالله مستوفی در سال ۷۴۰ ه. ق. می‌نویسد «کوتم از اقلیم چهارم است و در کنار دریا افتاده است و بندرگاه کشتی که از گورگان و طبرستان و شیروان [آید] از آنجا بیرون می‌آید و حاصل عظیم دارد.»^۵

اسپهبد حسام الدوله شهریار (۵۰۲ - ۴۶۶ ه. ق.) پادشاه مازندران پس از آنکه به خاطر پسرش - نجم الدوله قارن (۵۱۰ - ۵۰۲ ه. ق.) از سلطنت کناره کرد در هوسم انزوا اختیار کرد و ساکنان از جیل و دیلم به دور او گرد آمدند.^۶ پس از این، شهر هوسم رو به خرابی رفته است. زیرا میرظهیرالدین می‌نویسد که سید رضی کیا (۸۲۹ - ۷۸۹ ه. ق.) سلطان لاهیجان، این شهر را از نو بساخت و دو نهر برای آوردن آب به شهر و دهکده‌های کنار ساحل از رودخانه پلورود^۷ جدا کرد. یکی از این نهرها از حاشیه تپه‌ها می‌گذشت و داخل سدی که در دره‌ای بسته بودند می‌ریخت. دیگری به گاورود می‌ریخت و تا ولیسه امتداد می‌یافت. سید رضی کیا، هوسم را که بعدها رودس نامیده شد تعمیر کرد زیرا «از آن ابام که هوسم ویران گشته بود کسی چنانکه شرط است، به عمارت آن قیام نمود و اکثر اهالی آن ملک را خط ترخانی

۱- تاریخ طبرستان، ص ۷۴ و ۵۶. ۲- بضم تاء. ۳- احسن التقاسیم، ص ۳۶۰.
 ۴- تقویم البلدان، ص ۴۲۸ و ۴۲۹. ۵- نزهة القلوب، ص ۱۶۳. ۶- گیلان را ینو،
 ص ۳۳۵ و ۳۳۶. ۷- بضم پ و لام.

دادند و از تکالیف دیوانی محفوظ و مصون گردانیده، بجز آنک خرج دستوری مقرری می‌دادند و با هیچ کس غیری را کاری نبود... بعد از آن موضعی را قریب به کنار گوارود انتخاب کرده، مسجد جامع احداث فرمودند و به در مسجد، میدان بزرگ بساختند و به طرف شرقی آن میدان بازار و دکان بنیاد کردند و به در مسجد حمام بنیاد کرده، تمام ساختند و بعد از آن طرف جنوبی آن میدان حرم سرای را احداث نموده، قصر مرغوبی در آنجا انجام کردند و طوبیله اسبان و موضع و مسکن مترددان و صفه اهل دیوان را به سعی تمام به اتمام رسانیدند و رودخانه‌ای که از آب فلامرود (= پلورود) به نیم فرسخی شهر جاری بود، بفرمود به چند قدم بالاتر آن رودخانه چنان جوی کند که آب آن به پهلوی آن حرم سرا به طرف جنوبی جاری شد و آن نهر را شیرارود (= شیررود) می‌گویند و اکنون (در زمان میرظهیرالدین) نیز همچنان جاری است و به رودخانه گوارود منضم گشته به دریا می‌رسد. و از آن جوی دو نوع فایده تصور کرده بودند: یکی آنک مردم شهر رودس را از آن آب منفعتی باشد. دوم آنک چون به آب گوارود ملحق گردد جهت کشتی بانان، کشتیهای بزرگ را آسان تر باشد که عبور به دریا نمایند و اسطبلخی عظیم در بایان قریه کله دره بنیاد کرده، به اندک مدت تمام فرمودند.^۱

فریزر در هجدهم ماه مه ۱۸۲۲ (۱۲۳۸ ه. ق.) از رودس گذشته است و درباره این شهر می‌نویسد «از نورود (= کیارود) که از وسط آبادی می‌گذرد گذشتیم. فرازو نشیب پل این رودخانه بقدری زیاد بود که یکی از اسبهای ما هنگام بالارفتن بر زمین افتاد. پس از طی سه میل به دهکده زموجان رسیدیم در این دهکده رودی آرام بود که پلی با طاقی جناقی بسیار تیز داشت.^۲

خچکو جمعیت رودس را در سال ۱۲۵۵ ه. ق. (= ۱۸۳۹ میلادی) چهارصد خانواده نوشته است و این عدد صحیح به نظر نمی‌رسد زیرا مکنزی که بیست سال پس از این تاریخ شهر را دیده است می‌نویسد که رودس صد و ده دکان، دو مسجد، پنج امامزاده، چهار تکیه و صد و بیست درختان و چهارصد تن سکنه دارد.

۱- گیلان میرظهیرالدین، ص ۱۴۳ و ۱۴۴. ۲- سفرنامه فریزر، ص ۱۱۷.

«ابت» در سال ۱۲۵۹ ه.ق. در سفرنامه خود از رودس چنین یاد کرده است «در هشت میلی لنگرود به دهکده رودس رسیدیم. رودخانه کیارود میان این دهکده است و پلی يك دهانه باشیبهای تند دارد. این دهکده ملك شخصی حاکم لاهیجان است. جمعیت آن به صد خانوار می‌رسد. بازار کوچکی دارد و دريك ميل ونیمی ساحل دریاست. از رودس که بیرون آمدیم، در فاصله کمی سنگهای قبور قدیمی بانوشته‌های عربی بود. داخل این سنگها خالی بود. شاید برای آسانی حمل و نقل به این کار پرداخته‌اند»^۱

مکنزی در سال ۱۲۷۵ ه.ق. درباره رودس چنین نوشته است «نزدیک رودس راه بهتر شد و از روی پل آجری بسیار بلندی گذشتیم. این پل دودخانه دارد ولی ایت يك دهانه یاد می‌کند. روز بازار رودس روز یکشنبه است. رودس دارای دو مسجد، دو حمام، چهار تکیه و پنج امامزاده است. نزدیک خانه ما مقبره‌ای خرابه از قدیم الایام باقی مانده بود که بسیار زیبا بود. در فضای اطراف آن سی و سه اصله درخت آزاد است. از رودس به سیاهکله رود رفتیم. دو ميل ونیمی خارج رودس قبرستانی است که ملا امیره نامیده می‌شود. سنگهایی صندوقی شکل در این قبرستان است که نوشته‌های عربی داشت و من نتوانستم آنها را بخوانم. بازار رودس يك ميل از دریا فاصله دارد. رودس جزء رانکوه است ولی ملکیت آن متعلق به حاکم لاهیجان بود»^۲

ملکونوف در ذیل فصلی که درباره ولایت گیلان نوشته است، به بلوک و محلات و حاکم نشینهای گیلان می‌پردازد و درباره تقسیمات شرقی گیلان چنین می‌نویسد: «ولایت لاهیجان، مجاور است با مازندران یا تنکابن و سخت‌سر، در شرقی آن رود سفید تمیشه، در غربی سفیدرود و شیم‌رود و لاله‌رود نیز آنجا است. شهر لاهیجان بیست ورستی دریاست.

بلوک لنگرود، در شرقی لاهیجان است بارودخانه‌های سلمان و رودس.

۱- سفرنامه ایت، ص ۲۸. ۲- سفرنامه مکنزی، ص ۱۴ و ۱۳

مجال رودس، از شرقی و شمالی لنگرود است تا شرقی پلورود. بلوک رانکوه، در شرقی رودس است.^۱

رودس درسی و هفت درجه و شانزده دقیقه عرض شمالی و پنجاه درجه و چهارده دقیقه طول شرقی واقع است. فاصله آن از لنگرود، سیزده کیلومتر و تا آب گرم سخت (= رامسر) چهل و سه کیلومتر راه است. شامل دو محله به نام: رودس و سرپل است. در رودس محله پلی قدیمی بر روی رودخانه گوارود است و نزدیک آن مسجدی و بازاری بزرگ به شکل کاروانسرای که چهار در دارد، بنا شده است.^۲ محله سرپل، بر کناره راست شیررود بنا شده است. در زمان رابینو بازاری داشته که از بازار رودس چهارصد و پنجاه متر فاصله داشته است. مردم از پلی چوبین بدان طرف رود می‌روند.

تمیجان

تمیجان پس از هوسم مرکز مهم و اصلی رانکوه شد. تمیجان یا تمیجان در سال ۷۰۶ ه.ق. به دست امیره محمد بود و او در آنجا حکومت داشت. سر بازار او در مقابل اولجایتو یکی دو بار ایستادگی کردند ولی در آخر امیره محمد تسلیم اولجایتو شد. در سال ۸۲۰ سید رضی - پسر و جانشین سید علی کیا - سلطان بیه پیش شد. در تمیجان قصری عالی از آجر و ساروج ساخت که در سال ۸۹۰ ه.ق. زمین لرزه‌ای آن را خراب کرد. سراهائی برای پذیرائی سفر او مهمانان، طویلله‌هائی از سنگ و گل و آجر با باهمائی سفالین ساخته بود.

در گوراب بالا مسجدی زیبا ساخت و تیرها و ستونهای آن را از صنوبرهائی (کاجهائی) که در سیجران (= سبیران امروزی) بودند بساخت. بازاری تازه پایین‌تر از بازار اولی ساخت و گوراب سفلی نامید. بازار نو بر ساحل و لیسارود

۱- نسخه عکسی سفرنامه مازندران، ص ۹۴، فیلم شماره ۱۶۸۸ کتابخانه مرکزی

دانشگاه تهران، ۲- گیلان رابینو، ص ۳۳۷.

(= ولیسه رود) بود و امر کرد که بازرگانان تمیجان، مال التجاره خود را بدانجا نقل کنند.^۱ بازرگانان از مکان جدید و ترك مقام قدیم آزرده خاطر بودند نقدینه‌ای دادند و اجازه بازگشت گرفتند.

تمیجان به نام رانکوه یا گوراب رانکوه یا شاهان گوراب معروف بوده است.^۲ این شهر در سالهای ۹۰۸ و ۹۱۰ و ۹۱۴ به دست سر بازان حسام‌الدین فومنی غارت شد. با سقوط سلسله سلاطین امیر کیا در سال ۱۰۰۰ ه. ق.، شهر تمیجان رو به خرابی رفت و دیگر مورخان نامی از آن به میان نیاوردند.

فریزر فاصله میان تمیجان و رودسرا پراز درختان جنگلی دیده و مناظر آن را ستوده است و می‌نویسد که شهر و اطراف آن را سیلاب رودخانه، بسیار خراب کرده. پلی قدیمی که میان آن زیاد برجسته است، راه عبور ناهمواری برای مسافران است. سپس ذکری از بازار آن می‌کند.

بازاری را که او یاد کرده است دیگر اثری از آن باقی نیست. تمیجان در چهار یا پنج کیلومتری رودس و سی و پنج کیلومتری لاهیجان است.^۳

در سال ۱۲۵۵ ه. ق. (= ۱۸۳۹ میلادی)، خچکو صوفیان را مرکز اصلی و مهم رانکوه می‌داند. پس از آنکه لنگرود به رانکوه ملحق شد. مرکز اصلی و مهم رانکوه شهر لنگرود شده است.^۴

۲- جنر افیای تاریخی لنگرود

نام لنگرود نخستین بار در سال ۵۱۲ ه. ق. دیده می‌شود. در این سال، پس از مرگ سلطان محمد بن ملک‌شاه بن البارسلان،^۵ فرامرز بن مردانشاه لنگرودی،

- ۱- گیلان راینو، ص ۳۳۹. تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۰ و ۱۴۱. ۲- قصر رانکوه و سرسرا در کناره غربی شاهان گوراب و بر ساحل شرقی ولیسارود بوده است.
- ۳- گیلان راینو، ص ۳۴۰. ۴- گیلان راینو، ص ۳۴۱. ۵- دوران حکومت سلطان محمد از ۲۳ جمادی الاولی ۴۹۸ تا ۲۴ ذی‌الحجه ۵۱۱ ه. ق. بود.

از زندان بیرون آمد و باعلاء الدوله علی- شاه مازندران - از اصفهان به طبرستان و از آنجا به لنگرود آمد.

در حدود سال ۷۹۰ ه. ق. که میان پسران سید علی کیا - سید حسین کیا و سید رضی کیا و سید محمد کیا - بر سر پادشاهی بیه پیش نزاع در گرفت، سید حسین کیا از برادران خود شکست خورد و به قولی سه سال و به روایتی پنج سال در زندان دو برادر دیگر ماند. سپس او را رها کرده، املاکی چند به او دادند تا سرگرم باشد. سیدظهیرالدین مرعشی در این باره چنین می‌نویسد:

«چون از حبس کارگیا سید حسین کیا سه سال یا پنج سال و العلم عندالله بگذشت و در ملک قرار ی پدید آمد، او را خلاص دادند و به انواع، نصایح گفتند و باشیجا را بدو مسلم داشتند. چون شش ماه کمابیش از آن بگذشت، سید حسین کیا توقع نمود که او را به لاهیجان جای بدهند تا به عبادت حق تعالی مشغول گردم که در پاشیجا بودن نمی‌توانم. بر موجب ارادت او در لاهیجان موطن و مسکن که خاطر خواه بود، تعیین کردند و در شهر و بازار و قراء هر جا نصیبی افزاز نموده بدو دادند. از آن جمله به کنار سفیدرود قریب بفرضه لنگرود، قریه‌ای که موصوف و موسوم است بر اه پشته بدو بخشیدند. و آن قریه را اراضی غامر بیش از عامر بود و سبب خراب بودن آن مقام قلت آب بود که جهت مزارع برنجار وفا نمی‌کرد. سید حسین کیا سعی بسیار نمود و آبگیری وسطلی^۱ در آن مقام احداث فرمود. چنانکه تمامی خرابیهای قریه بر آن آب آبادان و معمور گشت. و الحال هذه عمران آن مواضع از آن بر که و آبگیری است.^۲

در دوران حکومت سلجوقیان و خوارزمشاهیان، لنگرود جزء سرزمین بیه پیش به حساب می‌آمد و به دست سادات کیائی اداره می‌شد.

- ۱- بفتح سین و طاء به معنی استخر است. ظاهراً این کلمه را باید با تاء نوشت.
- ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۱۸. در زمان سیدظهیرالدین مرعشی آبادانی آن مواضع از آن استخر بود و امروز نیز چنین است.

در زمان صفویان خصوصاً دوران حکومت شاه عباس اول، به نام لنگرود زیاد برمی‌خوریم. از آن جمله در مورد جنگ فرهادخان - سردار لشکریان شاه عباس - باخان احمدخان است. صاحب تاریخ عالم آرای عباسی درباره این جنگ چنین نوشته است:

«خان احمد، بعد از رفتن لشکریان، از نفوذ و جواهر و اسباب خزاین و طلا آلات و نقره آلات، آنچه دست می‌کنش بآن می‌رسید، فراهم آورده، بجانب لنگرود و رودس فرستاد که در کشتی نهاده و آماده فرار باشد و مخدرات حرم را مصحوب کیا فریدون که از امرای معتبر گیلان و سالار حرم بود، از لاهیجان بیرون فرستاد و خود منتظر بود که از پرده غیب چه صورت روی نماید»^۱

شاه عباس که مادرش از سادات مرعشی مازندران بود، به صفحات ساحلی دریای خزر علاقه فراوان داشت و اغلب برای شکار زنگل به صفحات گیلان که مرکز شکار خوک بود می‌آمد. صاحب تاریخ عالم آرا در این باره مطالب زیر را نوشته است:

«چند روزی هوای سیر دریا کنار و نشاط شکار خوک در خاطر همایون جای گرفته. در جنگل گیلان محلی است که خوک بسیار می‌باشد و همیشه حکام گیلان در فصل بهار، به شکار آن کوهسار رفته، خوک بسیار صید می‌نمایند و به شکار زنگل اشتها دارد و فی الواقع تماشای غربی است.

راقم حروف در صیدگاه در ملازمت اشرف بود و ملاحظه نمود که حضرت اعلی ده پانزده خوک بزرگ قوی هیکل که هر یک بر مثال گاوی بود، به نوك نوك دلدوز شکار فرمودند»^۲

هنگامی که افغانان در مرکز ایران حکومت می‌کردند، خاک گیلان را روسها اشغال کردند، ولی نادرایشان را بیرون راند.

در زمان سلطنت نادرشاه، لنگرود اهمیتی پیدا کرد و مرکز نیروی دریائی

۱- عالم آرا، ج ۲، ص ۴۵۰ - ۲- عالم آرا، ج ۲، ص ۴۹۲

شمال شد. سرپرسی سایکس - مؤلف تاریخ ایران - در این باره چنین می‌نویسد: «نادرشاه نخستین پادشاه ایران است که ارزش نیروی دریائی را درک نمود و از این حیث شایسته احترام است. در یاسالار یا دریایسگی او با اینکه وقتی که این شغل را به عهده گرفت، هیچ کشتی ندیده بود، از سیاست دریاداری نادرپشتیبانی می‌کرد. در ژانویه سال ۱۷۴۳ میلادی، جان التن^۱ به ریاست کل کشتی سازی تعیین شد و به لقب «جمال بک» مفتخر گردید.» اینک دنباله جریان کشتی سازی جان التن و سیاست دریاداری نادرشاه را از سفرنامه هنوی که خود شاهد و ناظر در کار بوده است در اینجا نقل می‌کنیم:

لنگرود از نظر هنوی

در سوم دسامبر سال ۱۷۴۳ (۱۱۵۶ ه. ق.) به بندر لنگرود رسیدم. ناخدای کشتی به من خبر داد که مسترالتن از رشت به لنگرود آمده است تا امور دریاداری این محل را که به عهده گرفته است، اداره کند. من ورود خود را به اطلاع او رساندم. دو تپانچه و چیزهای دیگر را که با میل علیقلی خان تهیه شده بود، به او دادم.^۲ مسترالتن با این مرد طرح آشنائی ریخته بود، چون روشن می‌دید که روزی پادشاه ایران خواهد شد و چهار سال بعد، این امر اتفاق افتاد.

محل اقامت مسترالتن در لنگرود، هشت میلی ساحل بود. این محل در میان جنگلی است که اطراف آن را با تالاق فرا گرفته است و راه رسیدن به آن بسیار مشکل بود و پای کوه بلندی که مسلط به دریا بود قرار داشت. این کوه مانع جریان هوا بود و منطقه‌ای ناسالم بوجود آورده بود. گیلان را پارگین ایران دانسته‌اند، اما لنگرود پارگین گیلان است. چون فصل بارانی بود و هوای گیلان در همه جا رطوبتی یکسان دارد، احساس ناراحتی نمی‌کردیم. هفت روز با این مرد گذراندم و بیشتر وقت ما صرف بحث تجارت دریای خزر می‌شد.

۱- John Elton - ۲- سفرنامه هنوی، ج ۲، قسمت ۳، فصل پانزدهم، ص ۱۰۶

نادرشاه برای مدتی طرحهایی تهیه کرده بود که کشتیهایی در دریای خزر بسازد. منظور او مرتب کردن اوضاع کشتیرانی این صفحات بود و میخواست که بهسركوبی تاتارهای لزگی نیز بپردازد. لزگیان کوه نشینان شجاعی بودند که در مقابل لشکریان ایران ایستادگی کرده بودند. شاه می دانست قشون کشتی بهسرزمین ایشان بدون کمکهای خارجی که باید از راه دریا به او برسد، غیر ممکن است. و از روسها نیز کشتی خواستن نتیجه ندارد. زیرا ایشان مایل بودند که از لزگیها طرفداری کنند، چون ایشان سد محکمی در مقابل روسها بودند.

تاتارهای ترکمن ساحل شرقی دریای خزر نیز، با حملات مداوم، قوای ساحلی نادر را رانده بودند و گشودن این سرزمین از راه دریای خزر نیز بهتر بود. سهم بودن در تجارت دریای خزر و تسلط بر این دریا نیز از عواملی است که باید نادر را وادار به کشتی سازی در این دریا کرده باشد.

نادر چند سال قبل سفیری به دربار روسیه فرستاده بود و کشتی سازی خواسته بود. ملکه روسیه جواب داده بود که کشتی سازان او نیز از کشورهای دیگر آمده اند و طبق قرارداد باید در روسیه کار کنند و ملکه حق فرستادن ایشان را به کشورهای دیگر ندارد.

ایرانیان می دانستند که مسترالتن قصد ساختن کشتی ندارد، بلکه می خواهد نادر را برای انجام این طرحها مشغول نگاه دارد. اما ظاهراً بسیار کوشا بود و نشان می داد که می تواند بر مشکلات فائق آید.

ایرانیان از وضع موجود خود شکایت داشتند، تاچه رسد به اینکه بخواهند مالیات تازه ای برای ساختن کشتی بدهند، در حالیکه هیچگونه اطلاعی از دریاداری ندارند. دهقانان نه تنها بیگاری می کردند، بلکه وسایل زندگی خود را خودشان باید تهیه کنند. عده ای کار زراعت برنج و نگهداری نوغان را ترک کرده و به کار پرزحمت تازه پرداخته بودند. عده ای به محض آمدن به محوطه کشتی سازی فرار می کردند، زیرا کارگران و وسایل زندگانی ایشان را مرتب نمی کردند. بیشتر فراریان

بی دست و پا تنبیه می شدند، به این معنی که گوش ایشان را بدنبال کشتی می کوبیدند. پس از اینکه چند ساعتی بدین وضع می ماندند، تبرزینی به سر ایشان نزدیک می کردند و ایشان مجبور می شدند سر خود را کنار بکشند. بدین ترتیب گوشهای ایشان پاره می شد.^۱ مسترالتن الوار خوبی در گیلان پیدا کرده بود، اما راههای خراب مانع آوردن این الوارها به بندرگاه بود. درماز ندران سنگ آهن هست ولی کسی که لنگر بسازد نیست. مسترالتن در جستجوی لنگری بود که چند سال قبل روسها در اینجا گم کرده بودند. بادبانها را از پنبه و طنابهارا از کنف ساخته و حاضر کرده بود اما احتیاج مبرمی به نجار داشت. او چند نفر هندی و چند تن روسی نومسلمان را با يك تن کشتی ساز انگلیسی که کشتی ناخدا «وودروف»^۲ را رها کرده بود، گرد آورده بود. با این همه کاری از پیش نمی رفت. التن با مشکلاتی روبرو بود اما این مشکلات زیاد او را ناراحت نمی کرد.^۳

هنوی دوباره روز ۲۶ فوریه سال ۱۷۴۴ از لنگرود گذشته و بهرشت رفته است.^۴ و باز برای بار سوم صبح روز پنجم اپریل در لنگرود بوده و مسترالتن را ملاقات کرده است. در این سفر درباره لنگرود می نویسد که کشتیهای ساحل دریا را گرفته اند تا لوازم و مصالح بنا را به بلنخان ببرند، زیرا نادرشاه قصد دارد در بلنخان نیز استحکاماتی بسازد تا ترکمانان را بترساند.^۵

هنوی درباره کشتی سازی بندر لنگرود چنین می نویسد: «اوایل ماه اپریل مسترالتن دماغه دنباله کشتی را ساخته بود. کشتی سازان اغلب هندی بودند و کار خود را با دقت انجام می دادند اما بسیار کند کار می کردند و کارهای بزرگ را نمی توانستند انجام دهند. میرزا مهدی خان، دریادار لنگرود است اما تاکنون کشتی ندیده است.»^۶

- ۱- سفرنامه هنوی، ج ۲، قسمت ۳، فصل پانزدهم، ص ۱۰۷. ۲- Woodroffe
 ۳- سفرنامه هنوی، ج ۲، قسمت ۳، فصل پانزدهم، ص ۱۰۸. ۴- سفرنامه هنوی، فصل ۳۳، ص ۱۵۳. ۵- سفرنامه هنوی، قسمت سوم، فصل چهارم، ص ۱۸۰. ۶- سفرنامه هنوی، قسمت سوم، فصل چهارم، ص ۱۹۲.

هنوی از لنگرود به طرف استرا باد می رود و در سیزدهم ماه مه سال ۱۷۴۴ میلادی قاصدی را نزد مسترالتن می فرستد تا جریبان رفتن کشتیهارا به بلخان با ناخدا «وودروف» به او خبر دهد. همین قاصد خبر می آورد که گاو میشها برای حمل الوار در استرا باد حاضر می باشند. اینها قوی تر از گاو نر هستند. بسیار بانیر و هستند و از زمین با تلافی و آب خوششان می آید.^۱

هنوی باز در بیست و سوم ژوئیه به لنگرود می رسد و درباره کشتی سازی لنگرود چنین می نویسد: «کشتی مسترالتن که برای شاه می خواست، حالا رو به اتمام است. به آب انداختن این کشتی مشکلی دیگر بود. زیرا کشتی بر کنار بندرگاهی بود که پهنای آن از طول کشتی کمتر بود. کشتی در آبی که شش فوت عمق آنست باید به آب انداخته شود. عمق آب اینجا در بعضی جاها فقط چهار فوت بود. پیشنهاد کردند سدی بسازند تا سطح آب بالا بیاید و کشتی بتواند در آب رود. کارهای قسمت پائین کشتی تمام است. باد شمال سطح آب را مقدار زیادی بالا می آورد اما از لبه با تلافها فرو می ریزد. مسترالتن از دزدان دریائی روسیه هم وحشت داشت، زیرا ایشان قصد داشتند کشتی را بسوزانند. التن بادبانی اضافی برای کشتی ساخت تا بتواند کشتی را از تنگنا بیرون آورد و نگهبانی برای حفاظت آن معین کرد و پیشنهاد کرد که زمین همواری در مرداب به وجود آورند و یک عراده توپ در آنجا تعبیه کنند. این دزدان دریائی که التن از ایشان وحشت داشت، چندین کشتی ایرانیان را نزدیک باکو دزدیده بودند.»^۲

هنوی باز روز دوازدهم اوت به لنگرود می آید و می نویسد حالت مزاجی مسترالتن مثل سابق بود. از مسؤلیتی که بر عهده دارد وضع دماغیش مختل شده است.^۳

۱- سفرنامه هنوی، قسمت سوم، فصل چهل و سوم، ص ۱۹۸. ۲- سفرنامه هنوی،

قسمت سوم، فصل چهل و هشتم، ص ۲۲۰. ۳- سفرنامه هنوی، قسمت سوم،

فصل چهل و هشتم، ص ۲۲۱.

لنگرود از نظر ایت در سال ۱۲۵۹ ه. ق.

«ده بزرگ یا قصبه ایست که در دو طرف رودخانه ساخته شده است. آب رودخانه لنگرود بسیار کند حرکت می کند. آبازی لنگرود در هشت میلی دریاست. زیرزمینهای این شهر پر از شن دریا و گوش ماهی است و معروف است که آب دریا چند سال یکبار اینجا را فرا می گیرد. ولی فعلا سی سال گذشته که آب دریا به این شهر نیامده است. هنوی می گوید که این پیشروی آب هر سی سال یکبار تجدید می شود. این شهر بناهای خوبی دارد که متعلق به تجار و صاحبان املاک است. رودخانه، پلی آجری و دو چشمه و پلی چوبین صاف دارد. قایقهای بسیاری که برنج ازمازندران آورده اند، کنار رودخانه لنگر انداخته اند. مناظر اطراف این شهر زیباست، ولی با تلافهای فراوان اطراف آن، هوای شهر را خراب کرده است. در همین شهر لنگرود است که در زمان نادرشاه، التن مأمور ساختن کشتیهای جنگی شد. این کشتیها، کشتیهای بزرگ نبوده اند، زیرا عرض رودخانه نزدیک شهر در حدود هفتاد فوت و عمق آن نیز زیاد نیست. باقیمانده یکی از این کشتیها، در یکی از مردابهای نزدیک شهر دیده می شود که ظاهراً یکی از کشتیهای شکسته التن است.»^۱

مکنزی درباره لنگرود در سال ۱۲۷۵ ه. ق. در سفرنامه خود چنین نوشته است: «در نیم فرسخی لنگرود راه سنگ فرش را رها کردیم و از لیلاکوه، به طرف دست چپ منحرف شدیم و کنار رودخانه ای افتادیم. از اینجا راه سنگ فرش تازه ای بود و چهارپل کوچک با وضع بسیار خوبی بر سر راه ما بود. در شهر لنگرود، در خانه ای طرف راست رودخانه وارد شدیم، کمی بالاتر بر رودخانه پل آجری دو دهانه و نزدیک خانه مامسجدی بود. در لنگرود چهار مسجد و چهار تکیه و هشت امامزاده و چهار حمام است. از لنگرود حرکت کردیم. طرف چپ جاده امامزاده دوبرادران است^۲ و امامزاده بی نام و نشان دیگری کمی جلوتر و آن نیز طرف چپ جاده است.

۱- سفرنامه «ایت»، ص ۲۶ و ۲۸ و ۲۷. ۲- اراضی این امامزاده امروز

به خانقاه تبدیل شده است.

در اینجا از روی پل آجری کوچکی عبور کردیم. استخری طرف راست نزدیک جاده و پر از درخت است. آخرین آبادی متعلق به حومه لنگرود کی کلایه (= کیا کلایه = شاه کلایه) است. در حدود یک میل انگلیسی از لنگرود، خانه ایست متعلق به حاجی میرزا رضا که داماد منجم باشی است و پل آجری کوچکی و مسجدی^۱ نزدیک اینجاست. پس از اینها پل دیگری است و جاده بسیار خوب می شود، بطوریکه ما توانستیم چهار نعل ویر تمه برویم. سپس به پل آجری دیگر و امامزاده ای رسیدیم. از اینجا بخش را نکوه شروع می شود. دهکده کلیدبر در دو طرف جاده است و قبل از رسیدن به این دهکده، طرف راست جاده امامزاده ای به چشم می خورد. در این امامزاده چاهی است که مردم برای سلامتی خود پول در آن می اندازند. پس از کلیدبر قسمتی از راه خوب است و پس از آن تا رودس بسیار خراب است.^۲

ملگونوف در کتبی که درباره سواحل دریای خزر نوشته مطالب زیر را درباره لنگرود آورده است:^۳

«لنگرود در زمینی هموار و یک فرسخ و نیمی دریاست. معروف است که این شهر نخست در کنار دریا و لنگرگاه بوده است. دهنه لنگرود را چمنخاله می گویند. اجاره شیل^۴ این شهر سیصد تومان است.

محلات لنگرود: ۱- محله فیشکلی که بقعه آقا سید حسین در آنجاست. ۲- در مسجد. ۳- راه پشته. ۴- گسکر محله. ۵- کی کالا. ۶- انزلی محله. در این شهر، سه باب کاروانسرا و هفت در بقعه و چهار در حمام و چهار در تکیه و صدو

۱- خانه آجری و خرابه های پل و مسجد تا امروز باقی است. ۲- سفرنامه مکنزی، صفحات ۹-۱۲. ۳- این کتاب در سال ۱۲۷۷ قمری = ۱۸۶۰ میلادی نوشته شده است و عین این مطالب در ترجمه سفرنامه مازندران ملگونوف ص ۱۲۲ و ۱۲۳، نیز آمده است. ۴- کلمه «شیل» گیلکی و به معنی بندوسدی است که در آن ماهی می گیرند. این کلمه در زمان سلاطین قاجار به «شیلات» جمع بسته شده است.

پنجاه دردکان و پانصد و چهل در خانه است.

رابینو درباره این شهر چنین نوشته است:

«لنگرود در دوازده کیلومتری شرق جنوب شرق لاهیجان و ده کیلومتری غرب شمال غرب رودسراست. این شهر در فاصله ده کیلومتری حاشیه دریا و کنار رودخانه لنگرود است که از اراضی لاهیجان سرچشمه می گیرد. مردابهای اطراف و گرمای تابستان، هوای آن را عفونی می کند و کسانی که توانائی مالی دارند به کوهستان پناه می برند.»

هنوی می نویسد: «اگر کیلان را پارکین ایران بدانیم، لنگرود پارکین

کیلان است.»

رابینو با نظر او مخالف است و می نویسد: «از کناره های رودخانه لنگرود

شهر لنگرود زیباترین منظره ایست که من در ایران دیده ام.»

این شهر هم مانند شهر رشت و لاهیجان، چندین بار گرفتار آتش سوزی شده است. با این همه جمعیت و اهمیت تجاری آن در صدسال اخیر روبه افزایش رفته است. در زمان رابینو، این شهر هشت محله و هزارخانه داشته است. دو بیست در از این خانه ها، بامهای سفالین و مابقی گالی پوش بوده است. خانه ها از یکدیگر دور و باغها و حیاطها حد فاصل میان آنها می شده است.

خچکو در سال ۱۲۵۵ ه. ق. = ۱۸۳۹ میلادی، خانه های لنگرود را بیش از صدوده در نمی داند و بیست سال پس از این تاریخ مکنزی می نویسد «لنگرود چهارصد در خانه و صد و چهل و هشت دردکان، سه کاروانسرا، چهار مسجد، چهار تکیه، هشت امامزاده، پنج حمام و دوهزار تن جمعیت داشته است.»

در زمان رابینو (۱۳۳۱ ه. ق.) این شهر چهارصد و پنجاه دکان، نه حمام، بازاری جدید شامل شصت دکان که در دست ساختمان بوده است، هشت مسجد، نه امامزاده، پنج تکیه و در حدود پنج هزار تن جمعیت داشته و دارای محلات زیر بوده است:

۱- سوتال محله. ۲- درب مسجد. ۳- فشکالی محله. ۴- گشته مردخال.
۵- انزلی محله. ۶- کلسه گر محله. ۷- قصاب محله. ۸- محله راه پشته.^۱
نویسنده کتاب استارباد و مازندران و گیلان درباره لنگرود مطالب زیر را
نوشته است:

«از دست راست که امامزاده دوبرادران است، رد شده داخل لنگرود می شود
که بندر لاهیجان و رانکوه باشد و کر جبهای بزرگ از مازندران شکرو برنج و روغن و
عسل و کنجد و باقلا و قلیان کدو و کل نمدا و کرباس و پنبه و غیره می آورند. و از بندر
انزلی (= پهلوی) ماهی شور و ماهی خشک و حصیر و نفت می آورند [و] به حیطة
فروش می رسانند.

و آب این رودخانه از لاهیجان می آید و يك قطرہ پل آجری دو چشمه ،
در روی رودخانه بنا شده است و کنار رودخانه عمارت های بسیار خوب بنا کرده اند .
[لنگرود] سه محله دارد : اول فشکالی ، دوم در مسجد و سیم راه پشته . هفت
آستانه امامزاده ، چهار باب مسجد ، چهار باب تکیه ، چهار باب حمام ، سه باب
کاروانسرا ، يك صندو پنجاه باب دکان و پانصدو چهل خانه .

کچ تابیده خوب در لنگرود عرض سال هزار من به عمل می آید که يك من
از سه الی پنج تومان دادوستد می نمایند و ابریشم يك من از چهارده تومان الی
شانزده تومان [است]. و در تابستان هوای بدی دارد .

از بسابت اجاره صید حلال رودخانه لنگرود ، مبلغ سیصد تومان است .
مظنه جات و نرخ مأكولات فرضه لنگرود به تاریخ شهر جمادی الاول یکپزار و
دویست و هفتاد و پنج :

برنج مازندران يك من به وزن شاه ، يك قران و هفت شاهی . برنج آکوله تنکابن
يك من دو قران ، روغن تنکابن يك من نه قران . روغن کرمانشاه يك من هشت قران و
نیم . نان يك من سی و دو شاهی . گوشت يك من دوازده عباسی . پنیر يك من پنج قران .

۱- گیلان را بینو، ص ۳۴۲. ۲- بضم کاف.

قند يك من چهارده قران . چائی يك گيروانکه سه قران . نبات يك من چهارده
قران . شکر مازندران يك من شش قران .^۱ نفت يك من هفت عباسی . نمك يك من
دو عباسی .

از پهلوی بازار و خانه های لنگرود، به دریا دوفرسخ و به لاهیجان دوفرسخ
[است]. و الحالته هذه حاکم لنگرود و رانکوه میرزا مهدی خان پسر میرزا عبدالباقی
منجم باشی است . ابواب جمع مالیات هشت هزار تومان [است]. و از لنگرود، کنار
دریا [از] راه سفیدرود، به فرضه انزلی، دوازده فرسخ است. و از راه لاهیجان به شهر
رشت نه فرسخ [است].^۲

چمخاله

چمخاله بندرگاه لنگرود و در يك فرسخی شمال شمال شرق این شهر، در ساحل
رودخانه است. فاصله آن از این شهر نه کیلومتر و ششصد متر است.
در زمان رایینو شانزده کرجی برای بارگیری یا خالی کردن بارهای تجاری
میان لنگرود و چمخاله کار می کردند. جمعیت آن گذشته از گمرکچیان و کشتی بانان و
ماهیکران، عده ای گاومیش بان هستند که زمستان را در کنار رودخانه چمخاله
می گذرانند.^۳

۳- بلوک رانکوه

۱- لنگرود: شامل شهر و دهکده های متصل به آن.
۲- رانکوه: در زمینهای هموار و صاف این بخش شامل: سلمان، اماش و
سیاهکله رود.

۱- این شکر به شکر سرخ معروف است که از نیشکر می گیرند و نوعی خورش برنج
است. ۲- کتاب استرآباد و مازندران و گیلان و سمنان و دامغان و غیره نوشته شده در بیستم
ذی القعدة الحرام ۱۲۷۷، نسخه عکسی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۶۱۴۴
متعلق به آکادمی علوم شوروی. ۳- گیلان را بینو، ص ۳۴۲ و ۳۴۴.

۳- گزاف رود^۱ : چند دهکده جدا از این بخش .

۴- سمام : در جنوب املش محدود به عمارلو و رودبار قزوین . این بلوک کوهستانی است، از غرب به دهکده‌های کردنشین دیلمان و از شرق به اشکور محدود می‌شود .

۵- سیاه‌رستاق در دامن کوه ، در مغرب پلورود و مغرب اشکور علیا .

۶- اشکور سفلی که به نام جیر ولایت نیز معروف بوده است، منطقه‌ای کوهستانی است. از شمال به رانکوه ، از غرب به سمام، از جنوب به رودبار قزوین و از شرق به اشکور علیا محدود است .

۷- اشکور علیا که به نام بالا ولایت نیز معروف بوده است، منطقه‌ای کوهستانی است. از شمال به رانکوه و سخت‌سر، از جنوب به رودبار قزوین ، از غرب به اشکور سفلی، و از شرق به بالا اشکور تنکابن محدود می‌شود .

ساکنان رانکوه

ساکنان زمینهای هموار و دشت ، گیلک‌اند و زبانشان گیلکی است . افراد زیادی از اینان تابستان را در کوهستان می‌گذرانند . پاره‌ای از مردمان کوهستان بازماندگان دیلمیان هستند. جمعیت اصلی این نواحی در نزاعهای داخلی و بی‌دری از میان رفته‌اند . عده‌ای از طالقان و بیشتر از قزوین بدینجا مهاجرت کرده‌اند . زبانشان گیلکی، ترکی و پارسی است .

بیشتر ساکنان این بخش شیعی مذهب‌اند. مردم رانکوه و اشکور، در اواخر قرن سوم هجری به دست ناصر کبیر به مذهب زیدی گرویدند. یک قرن بعد نیز از زرتشتیان دهکده‌های دور افتاده کوهستانی اخباری به دست داریم .

در سال ۵۹۰ ه. ق. که قسمتهای غربی سخت‌سر (= رامسر امروزی) تادهکده ملاط به دست ملک هزار اسب بن شهرنوش به اسماعیلیان واگذار شد، آئین ایشان جای مذهب زیدی را گرفت . اما در زمان تسلط علویان کیائی، رواج مذهب زیدی

۱- بضم کاف و کسرفاء.

به اوج خود رسید، تازمان سلطان احمدخان که او به مذهب شیعیان اثنی عشری گرائید، تمام اهالی نیز مذهب او را پذیرفتند .

۴- بناها و آثار تاریخی لنگرود و حومه آن

بقعه آقا سید حسین و آقا سید ابراهیم ابنان امام موسی الکاظم
علیه السلام

در فشکالی^۱ محله لنگرود سمت راست رودخانه

بنای این بقعه از آثار تاریخی و باارزش لنگرود است. ظاهراً این بقعه مدفن سید حسین کیا - برادر سیدرضی کیا و سید محمد کیا - پسران سید علی کیا - است. زیرا این مرد پس از مخالفت با برادران و به زندان افتادن و خلاصی از زندان، در حدود سال ۷۹۶ ه. ق. ، قریه راه پشته را بدو دادند و در همان جا دوران زندگی خود را گذراند و در همان جا فوت شد و در این بقعه به خاک سپرده شد.^۲ در زمان راینو (۱۳۳۱ ه. ق.) محل سکونت او در راه پشته، به نام بازارده شهرت داشت و چاه آب و استخری به نام «سید حسین کیا استلخ» از او بجای مانده بود . اهالی می‌گفتند که قبر برادر کوچک او بنام «سید ابراهیم» نیز نزدیک برادر بزرگ است و زیارتنامه قدیمی بقعه نیز حاکی از این مطلب است .

حرم بقعه به ابعاد ۴۷۸ سانتیمتر است که چهار کنج آن را با چهار گوشوار جمع کرده و گنبدی مدور بر آن زده‌اند. گرداگرد گنبد از داخل، ایوانی از هفت-بند محشم کاشانی است که در فواصل آنها : «یا ابا عبدالله الحسین ادرکنی»، «بسم الله الرحمن الرحیم» و «نصر من الله وفتح قریب» با خط نستعلیق، کج بری شده است. در ضلع شمالی و جنوبی، دو خفنگ چوبین با طاقی جناقی است که پهنای آنها ۱۰۰ و بلندی آنها تازیر تیزی طاق ۱۱۰ سانتیمتر است. در همین دوضلع، در دو طرف خفنگها ، چهار طاقچه است که طاق آنها نیز جناقی است. اطراف بدنه داخلی

۱- بضم فاء. ۲- در مقدمه بخش نوزدهم شرح مختصری از زندگانی او را نوشتیم.

دیوارها، ازاره‌ای از کاشی آبی رنگ شش گوشه، به بلندی ۸۵ سانتیمتر بردیوار نصب است. کف حرم بقعه سابقاً با کاشی قالب بزرگ سبزرنگ مفروش بود که آن را در نوسازی به موزائیک تبدیل کرده‌اند. در ورودی اصلی در ضلع شرقی و در ضلع غربی در ورودی دیگری بوده که سابقاً به ایوانی نظیر ایوان شرقی باز می‌شده، امروز به حسینه تازه‌سازی باز می‌شود. هر دو در کننده کاری است و کتیبه‌هایی به خط نسخ دارد.

ضریحی که گور این دو برادر را پوشانده به درازای ۲۸۰ و پهنای ۱۸۰ و بلندی ۲۰۵ سانتیمتر است و در چهار کنج بالای آن، چهار سرستون مانند که طرح مقرنس دارد و از تکه‌های مختلف چوب ساخته‌اند، نصب کرده‌اند. سقف این ضریح چوبین و کمی برآمده است. دری دولنگه مشبک در جهت شرقی مقابل در ورودی اصلی بقعه است. بلندی آن ۱۲۰ و پهنای آن ۶۰ سانتیمتر است.

در دولنگه شرقی از چوب آزاد و پهنای آن با در نظر گرفتن چهار چوب ۱۳۲ و بلندی آن ۲۱۶ سانتیمتر است. (عکس شماره ۱۶۳)

عباراتی که بر لنگه دست راست این در است:

بر پاسار بالا:

«بسم الله الرحمن الرحيم.»

بر باثوی سمت چپ همین لنگه:

«اللهم بالغ كل خير - مصنوع يا خالق كلشيء - يا رازق كل مرزوق -

يا مالك كل مملوك - يا كاشف كل مكروب.»

بر پاسار پایین همین لنگه:

«يا خارج كل مهموم.»

بر باثوی سمت راست همین لنگه:

«يا ارحم من كل رحيم - يا ناصر كل مخذول ويا - ساتر كل ميوطه(؟) -

يا من هورب كل شيء - يا من هو الله كل شيء.»

عباراتی که بر لنگه دست چپ این در حک شده است:

بر پاسار بالای همین لنگه:

«انما يعمر مساجد الله من آمن بالله.»

بر باثوی سمت چپ همین لنگه:

«يا اعظم من كل عظيم - يا اكرم من كل كريم - يا ارحم من كل رحيم -

يا اعلم من كل عليم - يا اكبر من كل كبير.»

بر پاسار پایین همین لنگه:

«يا احکم من كل حكيم.»

بر باثوی سمت راست همین لنگه:

«يا اخبر من كل خبير - يا اشرف من كل شريف - يا ابصر من كل بصير -

يا اريف من كل رؤف - حرره حسين طالقاني سنة ۱۲۰۰ هـ.»

در دیوار غربی حرم نیز دری دولنگه از چوب آزاد، به بلندی ۲۱۶ سانتیمتر،

با در نظر داشتن چهار چوب و پهنای ۱۳۳ سانتیمتر است که چهار سال پس از آتش-

سوزی لنگرود که در سال ۱۲۶۸ هـ. ق. روی داده، ساخته شده است. (عکس شماره

۱۶۴) این عبارات بر دولنگه آن حک شده بود:

عباراتی که بر لنگه سمت چپ خوانده می‌شد:

بر پاسار بالای این لنگه:

«بسم الله الرحمن الرحيم.»

بر باثوی سمت چپ همین لنگه:

«اللهم انى - اسئلك باسمك يا الله - يا رحمن يا رحيم - يا كريم يا مقيم -

يا عظيم يا قديم.»

بر پاسار پایین همین لنگه:

«يا عليم يا حكيم يا حكيم.»

بر باثوی سمت راست همین لنگه

«یا سبجانک - الله الا سبجانک انت - یا لاله الا انت - الغوث الغوث

خلصنا - من النار یارب ۵ .»

بر چهار پاسارهای میانین همین لنگه :

«یا علی ادرکنی - یا کفیل منک یا مقبل - یا سندنم لاسندله - کتبه حسین

فی سنه ۱۲۷۲ .»

عباراتی که بر لنگه سمت راست حک شده است :

بر پاسار بالای این لنگه :

«یا اعلام الغیوب .»

بر باثوی سمت چپ همین لنگه :

«یا غفار الذنوب - یا ستار العیوب یا کاشف - الکروب - یا مقلب

القلوب و - یا منور القلوب .»

بر پاسار پایین همین لنگه :

«یا طبیب القلوب .»

بر باثوی سمت راست همین لنگه :

«یا انیس القلوب - یا مفرج الهموم - یا مفسر الغموم سبجانک - یا لاله

الا انت - الغوث الغوث .»

بر چهار پاسارهای میانین همین لنگه :

«انا فتحنالك فتحاً مبیناً - خخلصنا من النار یارب - اللهم انی اسئلك -

بسمك یا جلیل یا جمیل .»

بر خارج دیوار غربی بقعه که امروز در حسینیه افتاده است، سنگ مرمر

کدروی به پهنای ۴۹ و بلندی ۱۲۶ سانتیمتر نصب است که شرحی درباره آتش سوزی

سال ۱۲۶۸ قمری لنگرود بر آن به خط نستعلیق حک شده است. اینک اشعار آن :

«بسم الله الرحمن الرحیم

کل شیءٍ ۱ هالک الا وجهه

لنگرود از حوادث دوران

آستانه که آستانش را

تکیه گاهی محل ذکر حسین

مسجد و مدرسه و محله و شهر

به-ر تعمیر این عظیم بنا

فخر تجار و خیر خلق زمان

توسن سبقت او بمیدان تاخت

آنچه بایست کرد بیش نمود

سرور تاجران گیلانی

سر عقل آنکه رهنمای همه است

آسمان با وجود رفعت شأن

باخرد گفتم این بزرگ بنا

در جزایش خدا چه خواهد بود

در جوابم دوبار گفتا خلد

خ ل د . خ ل د

۶ ۳ ۴ ۶ ۳ ۴

.. ۰ .. ۰ .. ۰ ..

۱۲۶۸ ماه و تاریخ ساختن آستانه و تکیه لنگرود حاجی حسن انجام

رسانید .»

کلمه «خلد» به حساب جمل عدد ۶۳۴ است که مضاعف آن عدد ۱۲۶۸ است

که سال تعمیر یا نوسازی بقعه سید حسین کیا است . اگر سال آتش سوزی را همین

سال ۱۲۶۸ بدانیم تاریخ در ورودی اصلی شصت و هشت سال مقدم بر این تاریخ و

تاریخ در دیگر چهار سال پس از این تاریخ است .

چهار طرف بقعه آقا سید حسین، ایوانهای مجلل داشته است. امروز ایوان شرقی تقریباً به شکل اصلی باقی مانده است. این ایوان به درازای ۱۵٫۴۳ متر و پهنای ۶٫۳ سانتیمتر است. بر دیوار این ایوان ازاره‌ای از کاشی به بلندی ۶۵ سانتیمتر است که در آن کاشیهایی است به قطر ۱۱٫۵ سانتیمتر که زمینه آنها سفید و نقوش آنها نیلی رنگ است. نقوش کاشیهای این ایوان و کاشیهایی که در ایوان شمالی بکار رفته است پرندگان، نظیر: طوطی، طاووس، گنجشک، کبوتر، تورنگ و جانداران دیگر نظیر خرگوش، آهو، بزکوهی (= گل) و نقشهای دیگری شامل گل و بوته و اسلیمی و نقش زیرگنبدی و نظایر آنها است. تعداد کاشیهای قدیمی ایوان شرقی بالغ بر ۱۰۰۰ عدد است که بر یکی از آنها نقش ازدها و بر دیگری رقم کاشی‌ساز به این شرح دیده می‌شود:

«عمل خلیل بن احمد کاشی گر.» (عکس شماره ۱۶۵)

بر سر در ورودی شرقی بقعه «بسم الله الرحمن الرحيم» از دو جهت گچ‌بری شده است. بر بدنه خارجی دیوار شرقی بقعه، نقاشیهای مذهبی و بالای آنها ابیاتی از هفت بند محتشم کاشانی است. در میان مصرعها عبارت «یا ابا عبدالله الحسین ادرکنی» گچ‌بری شده است.

چهار پایه آجری در چهار کنج ایوانها بوده است که امروز دو پایه شرقی آنها برقرار است. پایین پایه‌ها چهار گوشه و به ابعاد ۸۸ سانتیمتر است و کمر آنها هشت ضلعی دوه‌دو برابر است. در میان این دو پایه، نه ستون چوبین چهارسو با سرستون است. جلو ایوان، تکامل مشبک چوبین است که طرحش نظیر طرح شبکه ضریح است. (عکس شماره ۱۶۶)

از ایوان شرقی درگاهی به ایوان جنوبی است. بر دیوارهای ایوان جنوبی نیز مجالسی از نقاشیهای مذهبی دیده می‌شود که قدمت آنها بیشتر است. (عکس شماره ۱۶۷)

ایوان غربی، فعلاً در حسینیه افتاده و بسیار ساده است. بالای سر در ورودی

غربی بقعه «بسم الله الرحمن الرحيم» از دو جهت گچ‌بری شده و در طرفین آن منظره چهار زیارتگاه قدیمی نقاشی شده است.

قسمتی از ایوان شمالی نیز تا امروز باقی است. بر بدنه خارجی دیوار شمالی بقعه در این ایوان ازاره‌ای از کاشی به ارتفاع ۶۵ سانتیمتر است.

کاشیهای آن نیز مانند کاشیهای ایوان شرقی متعلق به دورانهای مختلف است و نقوش کاشیهای قدیمی آن نظیر نقوش کاشیهای ایوان شرقی است و ظاهراً کار همان خلیل بن احمد کاشی‌گراست. توکلوی این کاشیها، کاشیهای ستاره‌ای شکل چهارپایه قرار داده شده است که امروز چند عدد از آنها در همین بدنه دیده می‌شود. در باقیمانده ایوان شمالی نیز نقاشیهای مذهبی دیده می‌شود. بام ایوانها و اشان‌کشی و لمبه‌کوبی با درزپوش پهن است. متن بنا آجر و ساروج است که روی آن را سفیدکاری کرده‌اند. سراسر بام بقعه و ایوانها سفال‌ساز است. بر بالای تیزی بام، کاشی لعابدار آبی رنگ قبه‌مانندی است که روزی فواره سقاخانه بقعه بوده است.

مراسم علم‌بندی این بقعه روز اول محرم و مراسم علم‌واچینی آن روز ۲۸ صفر است. در محوطه اطراف بقعه، درختان چنار قدیمی دیده می‌شود.

بر اثر اعتقاد و ایمانی که ساکنان لنگرود به این بقعه داشته‌اند، از قدیم این بقعه محل بست بود و بی‌پناهان، یاجنایت‌کارانی که می‌خواستند از چنگال انتقام خلاصی یابند، بدین بقعه روی می‌آوردند. در وردی صحن و زنجیر بست آن، درنوسازیه‌ای اخیر از میان رفت. اطراف این بقعه نیز حجرات زیاد داشت که مأموران دولتی پیش از شهریور ۱۳۲۰ خراب کردند.

مسجد آقا سید حسین

نزدیک بقعه درفشکالی محله لنگرود

بنای اصلی مسجد دست‌کاری شده است و نوسازی کرده‌اند. داخل بنا اثر قابل‌ذکری ندارد. این مسجد دارای دری‌کنده‌کاری نسبتاً قدیمی در ایوان غربی است و به نظر نگارنده ظریف‌ترین درکنده‌کاریست که در صفحات رانکوه دیده

می‌شود. این در دولنگه و بادرنظر داشتن چهارچوب به پهنای ۱۴۴ و بلندی ۲۰۲ سانتیمتر است. چهارچوب و دماغه آن نیز کننده کاری دارد. (عکس شماره ۱۶۸) این در در ایوانسی به درازای ۱۳۴۳ متر و پهنای ۲۵۲ سانتیمتر است. دویایه در طرفین ایوان است. بالا و پائین پایه‌ها چهار گوشه و به ابعاد ۸۸ سانتیمتر است. میان پایه‌ها هشت ضلعی است که هر ضلع آن يك نیم‌ستون استوانه‌ای شکل است. هشت ستون چوبین ساده چهارسو با سرستون، میان پایه‌هاست. سقف این ایوان قدیمی، و اشان‌کشی و پل‌کوبی با درزپوش زده است. لبه ایوان تکامل چوبین دارد. لبه بالای ایوان سه‌پشته و بام سراسر بنا، سفال‌ساز است.

عباراتی که برلنگه سمت راست در حرك شده است :

بر پاسار بالای این لنگه :

« قوله تعالى الله نور السموات والارض. »

بر بائوی سمت چپ همین لنگه :

دمثل نوره كمشكوة - فيها مصباح المصباح في زجاجة الزجاجه - كانها

كوكب دري يوقدمن - شجرة مباركة. »

بر بائوی سمت راست همین لنگه :

« زيتونة لاشرقية - ولا غربيه يكادزيتها يضيءو - لولم تمسه نار نورعلى -

نور يهدى الله لنو. »

بر پاسارهای میانین همین لنگه :

« ره من يشاء ويضرب الله الامثال - للناس والله بكل شىء عليم - وان

يكاد الذين كفرو اليزلقونك. »

بر پاسار پایین همین لنگه :

« بابصارهم لما سمعوا الذكر ويقولون انه. »^۲

بر تنگه بالای همین لنگه :

« حبذا مرحبا ازین استاد که در اینچنین زنو بنهاد
از برای دخول اهل صلاح روی دیوار مغربسی بنیاد
راقم احمد ابن کر بلائی سید علی عطار. »

بر تنگه پایین همین لنگه :

« سال تاریخ در تراشیدن از خرد خواستم جواب این داد
حل این نکته از حساب جمل جوی از باب مغربی زازاد »

این عبارات برلنگه سمت چپ خوانده می‌شود :

بر پاسار بالای این لنگه :

« اعوذ بالله من الشيطان الرجيم. »

بر بائوی سمت چپ همین لنگه :

« الله لا اله الا - هو الحي القيوم لا تأخذه سنة و - لانوم له مافي السموات و
ما في الارض - من ذا الذي يشفع عنده الا باذنه. »

بر پاسار پایین همین لنگه :

« كتبه العبد المذنب محمد حسين طالقاني في ۱۲۷۷. »

بر بائوی سمت راست همین لنگه :

« يعلم ما بين ايديهم و - وما خلفهم ولا يحيطون بشىء - من علمه الا

بما شاء وسع كرسيه - السموات والارض ولا. »

بر پاسارهای میانین همین لنگه :

« يؤده حفظهما وهو العلي العظيم - لا اكره في الدين قد تبين الرشد -

من الغي فمن يكفر بالطاغوت ويؤمن. »^۱

بر تنگه بالای همین لنگه :

« که بنایش زحاجی رجبعلی است بانیش را خدا بیامرزد

در چوبین که رشك برده از او نقش شاپور و صنعت فرهاد »

۱- سورة البقره ۲، آیات : ۲۶۱ و ۲۶۲

۱- سورة النور ۲۴، آیه : ۳۵. ۲- سورة القلم ۶۸، آیه : ۵۱.

بر تنگه پایین همین لنگه :

« ب ا ب م غ ر ب ی ز ا ز ا د
 ۲ ۱ ۲ ۴ : ۱ : ۲ ۲ ۱۰ ۱۷ ۱۷ ۴
 « ۱۲۷۷ »

روی کلاه چهارچوب در این عبارات حک شده است :

« وانا مدينة العلم وعلی بابها ربنا تقبل منا انک انت سمیع علیم باعث
 خیر کھف الحاج حاجی رجبعلی لنگرودی فی ۱۲۷۷ . »

سقاخانه بقعه آقا سید حسین

در جنوب شرقی بقعه آقا سید حسین بنائی مستطیل به درازای ۱۱٫۵ متر و پهنای ۲۶٫۲ سانتیمتر است که در قسمت شمالی آن سقاخانه‌ای با ابعاد ۲۸۲ × ۲۷۵ سانتیمتر بنا شده است. در سقاخانه غربی است و بر بدنه دیوار شرقی از داخل، چهار مجلس کاشی کاری است که رقم سازنده کاشیها و موضوع مجالس بر آنها نوشته شده است. در ضلع شمالی و جنوبی بجای دیوار از دو پنجره آهنین قدیمی استفاده شده است. چهار کنگج بنای سقاخانه، چهار ستون نما از کاشی است و در دو طرف سقاخانه نیز نظیر این ستون نماها، دو ستون نمای دیگر است. (عکس شماره ۱۶۹) این ستون نماها از چهار قسمت کاشی ساخته شده‌اند. نزدیک به در سقاخانه، حوض آبی مستطیل شکل برای استفاده عموم ساخته‌اند. مجالسی که بر کاشیها نقش شده و شامل چهار مجلس است، در دو ردیف بر دیوار چسبانیده شده‌اند. (عکس شماره ۱۷۰)

بر مجلس سمت راست ردیف بالا این عبارات خوانده می‌شود :

« قتلگاه و نعش شهیدا - آمدن شیر سر بالین کشته‌ها - حضرت سید الشهداء - سر نعش علی اکبر - عرب شتر سوار - قاصد مدینه - بانی خیر حاجی علی آتش‌پز . »

بر روی کاشی دیگر این عبارات نوشته شده است :

« هو الله رقم عبدالله سنه ۱۳۲۰ . »

بر مجلس سمت چپ ردیف بالا این عبارات نوشته شده است :

« ماه بنی هاشم - ابوالفضل العباس - خیمه گاه حسین - امام زین العابدین . »

بر مجلس پایین این عبارات خوانده می‌شود :

« رفتن سلطان قیس به شکار عمل استاد آقائی - شمایل سیدالشهدا و

درویش کابلی - عمل استاد آقائی نقاش . »

بر دو کاشی دیگر :

« بانی سقاخانه غلام حضرت عباس حاجی علی آتشپز بتاریخ یوم یکشنبه

غره ذی القعدة لوی ٹیل ۱۳۴۱ . »

بر سنگ مرمر کوچکی به پهنای ۲۳ و بلندی ۲۹ سانتیمتر که داخل حوض

سقاخانه بود این عبارات که پاره‌ای از آن را تراشیده بودند، خوانده می‌شد :

« هو

وقف مؤبد نمود حاج علی.... حسینیه و عباسیه و غریب‌خانه را وقف

ایام با ورثه خود قرار داد فی شهر محرم الحرام ۱۳۳۰ . »

سقف سقاخانه را از داخل با شیر سر جمع کرده بودند و پس از نصب سه چهار

ردیف شیر سر، بر آن طاق زده بودند .

مقبره خانوادگی منجم باشی

در جنوب صحن بقعه آقا سید حسین

بنای اصلی این مقبره چهار طاقی است که ابعاد آن ۳۰۵ × ۲۸۲ سانتیمتر

است . عمق درگاههای چهار طرف ۸۶ سانتیمتر و طاق آنها جناقی است و بر روی

جناقهای درگاهها، طاق عرقچینی توسی خورده‌ای زده‌اند . جلو بنا قبل از در

ورودی اصلی، ایوانی به عرض ۱۴۰ سانتیمتر بوده که در حال حاضر به مقبره اضافه

شده است. این محل از قدیم محل اجتماع اهل علم لنگرود بوده و امروز نیز چنین است.

در این مقبره دوسنگ قبر بر دیوار نصب است. یکی از آنها به پهنای ۲۸ و بلندی ۱۰۴ سانتیمتر است که بر بالای آن «هو الحی الذی لایموت» و ده بیت شعر عربی بر آن است و مورخ ۱۱۷۷ است. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.

بر سنگ قبر دیگری که مورخ ۱۱۸۶ است، شش بیت شعر فارسی با قافیه «باء» در دوازده قسمت حک شده است. بر بالای آن «قل هو الله - تا - کفو اجد» و بر حاشیه سمت چپ «الله الا - تا - هو العلی العظیم» و بر حاشیه سمت راست «صلوات کبیر» خوانده می‌شود.

احکام و مدارگی که در دست آقای برگاتی

متولی گنونی بقعه آقا سید حسین است

حکم بر گذاری تولیت بقعه به حسین خادم

«چون تولیت و خدمت گذاری آستانه متبرکه آقا سید حسین و آقا سید ابراهیم علیهما الرحمه مفوض بمرحوم مشهدی علی و طایفه او بود این اوقات که مشارالیه بر حمت ایزدی پیوسته لذا عمل تولیت و خادمی بقعه متبرکه را برگذار بحسین خادم پسر عموی مرحوم مشهدی علی نموده از قرار این حکم باید مشارالیه از روی حسن عقیدت و راستی و صداقت و نیکی ذات بعمل خدمت گذاری این بقعه متبرکه اقدامات وافیه مرعی داشته بهیچوجه تعلل و تساهل جایز ندارد آنچه از وجوهای بریه و نذورات را بعد از مصارف لازمه بقعه متبرکه بقیه بصرف مخارج عیال [و] اطفال صغار آن طایفه و مرحوم مشهدی متولی برساند مقرر اینکعالیجاه آقا بزرگ کد خدا بطوریکه در این ورقه مسطور و مرتسم است کمال مراقبت و اهتمام را درباره حسین متولی بعمل آورده که در

خدمات آستانه مبارکه و سایر لوازمات خادمی و نظافت صحن و جاروب - کشی و غیره بهیچوجه تعاون و تقاعد نوزد و آنچه تحصیل می‌کند بعد از مصارف لازمه مقرر بخرج منابر برساند بطوریکه قلمی شده است.... کوتاهی نوزد فی ۱۲ شهر جمادی الاول سنه تسکوزئیل ۱۲۰۷.

در پشت حکم مهر «منجم باشی» خوانده می‌شود.

حکم بر گذاری تولیت آستانه آقا سید حسین

به ملامحمد حسن

«غرض از تحریر این نمیکه و باعث بر تسطیر این وثیقه آنست چون امر تولیت آستانه متبرکه و مزار ذوی الاقتدار آقا سید حسین رحمه الله تعالی واقعه در محله فوشکالی جوار رودخانه فرضه لنگرود مفوض بمرحمت و غفران پناه رضوان جایگاه جنت آرامگاه ملا محمد مهدی شیخ الاسلام طاب ثراه و جعل الجنة مثواه شده مادام الحیوة در شغل تولیت مزبوره اشتغال و ضبط و ربط حاصل و ققیات آنرا ساعی بعد از ممات او بولد ارشد و ازهد او عالیجناب شامخ الالقاب علامی مطاعی آخوند ملامؤمن دام فضله تفویض از اینکعالیجناب سابق الالقاب اراده تحصیل علوم دینیہ و معارف یقینیه داشته تولیه مسطوره را بمرحوم مغفور آقا محمدجان اخ عینی خود واگذاشته بود و در این روزها آقا محمد جان رحل اقامت بجنه المأوی انداخته و عالیجناب معظم الیه باستصواب و صلاح علمها و فضلا و اهالی این ولا تولیه مزار مزبور و وققیات آنرا به برادر عینی خود ملامحمد حسن تفویض نموده و آقا احمد اخ عینی خود را هم از قبل خود امین و قیم شرعی گردانیده که بضابطه حساب و شرع مستطاب در تعمیر عمارت مزار ذوی الاقتدار و ضبط و ربط و ققیات مزار ساعی بوده حق التولیه را صرف خود نموده از جاده شرع مصطفوی تجاوز نمایند باسترضای جمیع اهل این ولا

مراتب مزبوره بوقوع پیوست چنانچه احدی در این باب متعرض اخوان مزبور گردد مستوجب سخط و غضب الهی و لعن و نفرین حضرت رسالت پناهی خواهد بود تحریراً فی ۱۵ شهر ربیع الاول مطابق باهذه السنه بیچیل سنه ۱۲۴۰ محل مهر مرحمت و غفران پناه آقا محمد شفیع امام .»

بر حاشیه بالای همین حکم برگذاری، این عبارات خوانده می شود:

«بسم الله تعالی مضمون الكتاب مقرون بالصدق والصواب ومعینه فی هذا الباب همدوح عند اولی الالباب بل مأجور و مثاب لدی المسبب الاسباب و متعرضه و مزاحمه معذب فی يوم الحساب حررها محل مهر غفران پناه جنت آرامگاه ملا محمد شفیع امام.» باشهادت نه تن دیگر.

سفارش نامه ای از نصر السلطنه به منجم باشی حاکم رانکوه و لنگرود درباره آقا شیخ حسین متولی و خادم آستانه آقا سید حسین علیه الرحمه

«جناب جلالتمآب آقای منجم باشی حاکم رانکوه و لنگرود دام مجده نظر بسجلات و احکام علماء اعلام کثر الله امثالهم از قدیم تولیت بقعه متبرکه و مزار پیرانوار آقا سید حسین علیه الرحمه اباً عنجد آقا شیخ حسین بوده است از آنجائیکه مشارالیه در این امر پدر بر پدر ذوی الحقوق و بسیار معیل و معسر [و] پریشان است کماکان تولیت بقعه مزبور باید باشی حسین باشد شما کمال تقویت را در این باب مرعی داشته و نگذارد از احدی نسبت به او تعدی شود مشارالیه هم باید در نهایت خدمتگذاری در تعمیر و تنظیف بقعه متبرکه قیام و اقدام نماید زیاده چه نگارد فی ۱۴ شهر جمادی الاول تنگوزئیل ۱۳۱۵ .»

در پشت نامه مهر «نصر السلطنه» خوانده می شود.

منزل دریایی

در محله راه پشته لنگرود

در کنار رودخانه لنگرود، کنار جاده عمومی، دیواری آجری و بلند که دو طرف آن به دو بنای برج مانند ختم می گردد دیده می شود در نیمه بالای این دیوار ارسپهای متعدد به چشم می خورد که پنجره های طبقه دوم اطاقهای حواشی و خدمتگزاران است . دو در بزرگ چوبی با گل میخها و کوبه های قدیمی در این دیوار نصب شده است. هر دو در پس از گذشتن از دالان و هشتی کوچکی به حیاط راه دارد. هنگامی که داخل حیاط می شویم بنای اصلی و ارباب نشین این خانه در مقابل چشم شما قرار می گیرد. (عکس شماره ۱۷۱) این بنا شامل دو طبقه و هر طبقه سه اطاق دارد که اطاقهای وسط این دو طبقه شامل تالار و شاه نشین است . جلو هر دو طبقه نیز ایوانی چوبی یا تالازه ای ظریف بنا شده است. نقشها و نقاشیها و ارسپها و گچ برهای تالار و شاه نشین طبقه دوم از شاهکارهای هنری دوران قاجاری است . (عکسهای شماره ۱۷۲ و ۱۷۳) اینک شرح این قسمت از بنا :

تالار وسط به درازای ۶۴۰ و پهنای ۴۲۵ سانتیمتر و شاه نشین این تالار به درازای ۳۱۰ و پهنای ۱۹۸ سانتیمتر است. طاق شاه نشین سراسر مقرنس کاری و طرف مقابل آن سه طاقچه و طرفین راست و چپ آن هر یک دو طاقچه دارد . بر دو قسمت دیوار تالار که در طرفین شاه نشین قرار می گیرند، دو طاقچه است که داخل آنها دو آئینه نصب شده است . این اشعار باخط خوش نستعلیق بر حاشیه سمت چپ آئینه سمت راست و حاشیه سمت راست آئینه سمت چپ از داخل روی شیشه نوشته شده و بر طرفین آئینه نصب شده است :

«ای روی تو آفتاب ثانی وصل تو نهایت امانی
در یکنظر تو مختصر شد مجموع مراد دو جهانی
از حسن تو چون کنم عبارت کز هیچ صفت بیان نداری»

بر حاشیه بالای آئینه سمت راست و آئینه سمت چپ این بیت دیده می‌شود:

« جمالت آفتاب هر نظر باد [تو] خوبی روی خوبت خوبتر باد »

بر حاشیه پایین آئینه سمت راست و آئینه سمت چپ این بیت نوشته شده است:

« دلی کو عاشق رویت نباشد همیشه غرقه در خون جگر باد »

بر حاشیه چپ آئینه سمت چپ و حاشیه راست آئینه سمت راست این ابیات نوشته شده است:

« ای خلعت ملک بر تو زیبا وی غره دولت از تو غرّا
وی دیده نو عروس دولت بر شکل و شمایل تو شیدا
انوار شکوه شهر یاری بر روی مبارک تو پیدا »

در میان دو پهنای تالار، دو در ورودی دولختی است که روی آنها پرندگان و گلها بارنگ و روغن نقاشی شده‌اند. (عکس شماره ۱۷۴) بر دو طرف هر يك از این درها دو طاقچه است که داخل آنها آئینه‌ای به بلندی ۸۶ سانتیمتر و پهنای ۴۶ سانتیمتر باقایی چوبین از چوب آزاد، نصب شده است. دیوارهای تالار و شاه نشین از يك متری دیوار به بالا، نقاشیهای ظریف و هنری بارنگ و روغن دارد. از قرار معلوم يك متر پائین دیوارها نیز چنین نقش و نگاری داشته که بر اثر تعمیر از میان رفته است.

کیلویی تالار، مقرنس کاری ظریف است و بر طاق تالار پس از لمبه کوبی پارچه‌ای که کمی از عرض و طول تالار کوچکتر است چسبانده و بر آن نقاشی کرده‌اند. بالای درهای ورودی طرفین تالار، بر روی طاق، عکس دو مرد جوان خوش صورت با لباسی بلند که تاجی بر سر دارند دیده می‌شوند. در دست یکی از آنها جامی شراب و در دست دیگری گلی است.

بعد از این دو صورت در يك طرف طاق صورت دوزن و دو مرد جوان زیبا روی است. زن طرف چپ دسته گلی در دست دارد و مرد طرف چپ فنجان کوچکی از

قهوه در دست راست و گلی در دست چپ دارد. مرد سمت راست بیاضی از غزل در دست راست دارد و دست دیگر را به کمر زده است و مشغول غزل خوانی است وزن سمت راست آئینه‌ای به دست دارد و روی زیبای خود را در آئینه نگاه می‌کند.

ارسیهای تالار شامل پنج قسمت دو تکه است و متن ارسیها مشبك کاری ظریف است که در فواصل آنها شیشه‌های رنگین بسیار زیبا و خوش رنگ، قرار داده شده است. (عکس شماره ۱۷۵)

بسیار بجاست که مسؤولان امر، با خرید و تعمیر این بنا، آن را از خرابی و ویرانی که روی در آن دارد، نگاه دارند.

منزل قدیم منجم باشی در فشکالی محله لنگرود

بنای منزل منجم باشی را اگر نتوان زیباترین بنای رانکوه دانست، می‌توان آن را زیباترین بنای لنگرود خواند^۱. خانه‌ای بسیار وسیع است و طویل‌های بسیار بزرگ دارد. محلی برای تابستان نشین، مسلط بر سبزه میدان بنا کرده‌اند که بر بالای ستونهای چوبین استوار است و بامی سفال سر دارد.^۲

ساختمان اصلی این منزل را حاجی آقا بزرگ منجم باشی بر پا کرد. در آتش-سوزی قبل از سلطنت فتحعلی شاه در لنگرود، بنای مذکور نیز طعمه حریق شد و خرابه‌های آن اکنون در صحن بنای کنونی است. حاجی آقا بزرگ پسری به نام میرزا عبدالباقی منجم باشی داشت. این مرد داماد فتحعلی شاه بود و یکی از دختران او را به حباله نکاح در آورده بود. از این ازدواج، میرزا مهدی خان منجم باشی پای به عرصه حیات گذاشت. قسمتی از بنای کنونی را پس از آتش سوزی، همسر میرزا عبدالباقی یعنی دختر فتحعلی شاه ساخت و قسمت دیگر آن را میرزا مهدی خان بنا نهاد، این دو قسمت متصل بیکدیگرند. این بنا، بنائی عظیم و دو طبقه است.

۱ - به نظر نگارنده خانه دریایی بمراتب از خانه منجم باشی زیباتر بوده است.

۲ - گیلان را بینو، ص ۳۴۳.

در اطاق شمالی طبقه دوم آن دودر ارسی ظریف در دیوار شمالی و شرقی است. این دوارسی آلت‌های ظریف و شیشه‌های رنگین زیبا دارد. (عکسهای شماره ۱۷۶ و ۱۷۷) سردر ورودی این خانه را میرزا موسی منجم‌باشی که رئیس قشون و منجم‌باشی نایب السلطنه عباس میرزا بود ساخت. (عکس شماره ۱۷۸) قسمتی از بنای خانه منجم‌باشی نیز به دست میرزا عیسی‌خان - پسر میرزا مهدی‌خان منجم‌باشی - ساخته شده است. این قسمت از بنا که در طرف دست راست کوچه میان دو بنا قرار می‌گیرد، پس از میرزا عیسی‌خان به حسین فرشود و پس از او به دخترش ایران‌خانم فرشود می‌رسد. خانم نامبرده این قسمت از بنا را به اداره آموزش و پرورش فروخت. آن اداره این بنا را اختصاص به دبستان دخترانه پر تو داد و خانم نامبرده فعلاً مدیره این دبستان است. این بنا نیز دو طبقه است و در طبقه دوم آن سه اطاق است. این اطاقها دارای آلت‌های بسیار ظریف و شیشه‌های رنگین زیبا هستند که باقیمانده پنجره‌های ارسی قدیمی آنها است. (عکسهای شماره ۱۷۹ و ۱۸۰ و ۱۸۱) یکی از اطاقهای شمالی پنجره‌های ارسی باشیشه‌های رنگین زیبایی دارد. (عکس شماره ۱۸۲) سقف این اطاق قاب بندی ده سانتی‌متر در هفده سانتی‌متر تقریب است که بر هر یک نقش گلی است. در مستطیل وسط طاق، قابی جداگانه به درازای ۱۳۵ و پهنای ۸۰ سانتی‌متر است که میان آن، دو نقش تکراری از دختر و پسری زیبا روی است و وسط این دو نقش، شکل خورشید ترسیم شده است. (عکس شماره ۱۸۳)

حمامی معروف به میرزا احمدی در شمال غربی این خانه است که حمام خانوادگی منجم‌باشی بوده است. این حمام شامل سر بینه، گرمخانه و دو خزینه کوچک آب سرد و گرم است. دور حمام و دور سر بینه، ازاره‌ای از کاشیهای شمایل‌دار دوران قاجاری است که نسبتاً ظرافتی دارد.

قسمتی از بنای اصلی منجم‌باشی متعلق به آقای عیسی مسیحا است که درهای آن بسته بود و نگارنده نتوانست داخل آن را ببیند. این قسمت از بنا گویا تزئینات فراوانی دارد.

فرمانهای قاب شده در تالار پذیرائی

منزل منجم‌باشی

فرمانی از فتحعلی شاه قاجار

« بسم الله تعالی شأنه العزیز^۱
الملك لله

سلطان صاحبقران

قرار در کف شاه زمانه فتحعلی

گرفت خاتم شاهی ز قدرت ازلی^۲

بسم الله تعالی شأنه العزیز^۳ که عالیجاه رفیع جایگاه عزت و سعادت همراه فضیلت و کمالات دستگاه فخامت و مناعت اکتناه اخلاص و ارادت آگاه مقرب الخاقان فدوی قدیمی حاجی آقا بزرگ منجم‌باشی نایب کیلان بعواطف خاطر پادشاهی مفتخر و مباهی بوده بدانند که عالیجاه رفیع جایگاه عزت و سعادت همراه مجددت و نبالت انتباه فخامت و مناعت اکتناه اخلاص و ارادت آگاه مقرب الخاقان اجل الخواص معتمد الدولة العلیه - العالیه منوچهر خان که شرفیاب حضور آفتاب ظهور گردید کیفیت اوضاع و قرار و مدار امور را مفصلاً معروض خدمت همیون داشت و مراتب کارگذاری و کاردانی آن عالیجاه فدوی در مجاری خدمات حجة ظهور یافت و بروثوق و اعتماد خاطر همیون بحسن کفایت و کفالت آن فدوی افزود و از قراری که معروض داشت فدوی مشارالیه و آن فدوی را از بابت تنخواه دیوان و حجت‌هاییکه از حکام گرفته‌اند خاطر جمعی حاصل آمده است فرامین مطاعه در تأکید سرانجام وجوه دیوان و

۱- این قسمت زرا ندود است.
۲- این بیت بر مهر فتحعلی شاه است.
۳- این قسمت زرا ندود است.

وصول و ایصال آن بهر يك از عالیجاهان حکام و مباشرین شرف صدور یافت که در قسطهای مقرر باطلاع و استحضار فرزند مسعود والسی گیلان و آندوی ایفاد دارند بامر آندوی مراقب بوده نهایت قدغن و اهتمام معمول دارد که تنخواه دیوان بتعویق نیفتد و هر يك از قسطهای مقرر واصل و عاید شود اشفاق شاهانه را در باره خود بسرحد کمال دانسته بانهایت استحضار مشغول مناظم مهمات مرجوعه گردیده باشد و مستدعیاتی که داشته باشد عرض التفات مشمول بعز انجاء و شرف اسعاف مقرون داند و در عهده شناسد تحریر آفی شهر جمیدی الاول ۱۲۴۰ هـ.

فرمانی دیگر از محمدشاه قاجار

«بسم الله تعالی شانه العزیز^۲
الملك لله

محمدشاه غازی صاحب تاج و نگین آمد

شکوه ملك و ملت رونق آئین و دین آمد ۱۲۵۰

الملك لله تعالی شانه العزیز^۳ آنکه چون اکنون که بتأیید آفریدگار انجم و افلاک و تأثیر سیر اجرام تابناک نیر عالم افروز سلطنت عظمی را از مطلع کشورگشائی آغاز نورافشانی است و اشعه آفتاب خلافت بیخلاف در قطع مدارات عدل و انصاف غیرت افزای سعود سیارات آسمانی اگر آسمان ذات البروج است در عروج اختر اقبال مابذروه رفعت و اعتلا از مجرّه کمر اهتمام بر میان بسته و اگر زمین با تمکین است مکمل تقدیر دولت اند اتصال را علی الاتصال در مرصد حصول آمال مترصد نشسته شمشیر شعرا شعاع جنود انجم خیر شهر یاری در عرصه جهانگیری شعری شعار معروف و مشتهر و سپاه

۱- این فرمان بر کاغذی ساده و به اندازه ۴۱ × ۳۲ سانتیمتر است .

۳۰۲- این دو قسمت زرا ندود است.

ثوابت شمار پادشاهی در سیر منازل منزلت و مجاهدت ستاره آثار سیار ساحات هفت کشور آمده ما را که مهبط اینگونه تأیید و مطرح اضواء عنایات خداوند مجیدیم در حذای عطایای خدائی و از ای مؤیدات کبریائی منظور انظار خورشید بها و مکنون خاطر ساطع الضیاء که ضیا افزای اقطاع و اصقاع و از غایت بها و ضیا اظهر من الشمس علی اعلی هزارات .
الارتفاع است آنستکه از موالیان دولت روز افزون و پروردگان شوکت ابد مقرون آنانکه از مساعدت اختر ساعد و معاونت طالع مساعد دست تمسکشان بعروة الوثقی این همیون دولت استوار استوار و طریقه سیره خدمت و بندگی را باقدام صداقت ره سپار باشند مدارج اعتبارشان را از تفویض مناصب مناسب افزائیم و در تسعید ساعات روز کارشان دقایق التفات متداول فرمائیم ترسیم رقوم این احکام و ترقیم رسوم این ارقام تقویم و تقریر احوال سعادت مآل عالیجاه رفیع جایگاه عمدت و سعادت همراه فضایل و کمالات اکتناه مجتد و مناعت انتباه صداقت و عقیدت آگاه نجم سماء فضل و دانش و اختر باضیای برج کمال و بینش نتیجه الاعاظم والافاخم مقرب الخاقان میرزا عبدالباقی منجم باشی است که اباعنجد صفحات خدمت این دولت سدید را بر قوم صداقت و دولتخواهی موشح و مرقوم داشته و خلفاً بعد سلف از جدول مستقیم رأس پای خلاف بیرون نگذاشته معانی کمالات صوری و معنوی را در صورت استعداد کامل ظاهر کرده و معالی نسب با محاسن حسب بر حسب قابلیت در پیشگاه قبول خاطر اقدس ما مجتمع آورده و لهذا اجزای حقوق خدمات قدیم در حق مشارالیه ملزوم همت حق شناس و تجدید التفاتی جدید در باره او منظور نظر مهر التباس آمده در هده السنه پیچی نیل خجسته دلیل و مسابعداها او را کماکان منجم باشی دیوان قدر نشان فرمودیم و از توکیل منصب مزبور که از فرار فرامین خواقین جنت

مکین مبرور و خاقان مغفور نورالله مضجعهم بحکم وراثت و استحقاق قابلیت اورا مسلم بوده مایه اعتبارش را افزودیم مواجبی که از دیوان اعلی در وجه مرحوم حاجی آقا بزرگ منجم باشی سابق والد عالیجاه مشارالیه مقرر بوده کمافی السابق اورا مخصوص داشتیم و قرا و مزارعی که از ملکی و موروثی متصرف بوده اند بدستور باز گذاشتیم که بی تحمیل جدید منافع را صرف مخارج خود و دیگر ورثه نماید و مواجب مقرر را بجهت خود باز یافت نموده از روی فراغت خاطر به لوازم خدمت مزبور اقدام و اهتمام معمول دارد مقرر آنکه صدور انجمن وزارت و اولیای دولت ابد آیت مستوفیان دیوان و نایب و دبیران دارالانشای درایت مقرران نظام عساکر و محرران دفتر خانه قدر مراتب مقرب الخاقان مشارالیه را منجم باشی بالاستقلال دانسته در لوازم احترام و توقیر مشارالیه تقصیر جایز ندانند و هر ساله مواجبی که در وجه منجم باشی مقرر است رسانیده شرح فرمان را در دفاتر خلود و دوام ثبت و ضبط نمایند و از نوایب تغییر و تبدیل مصون و محروس دانند و در عهده شناسند فی شهر جمیدی الثانی ۱۲۵۲^۱

فرمانی دیگر از محمدشاه قاجار

«هو الله تعالی شأنه العزیز^۲

محمد شاه غازی صاحب تاج و نکین آمد

شکوه ملک و ملت رونق آئین و دین آمد^۳

۱۲۵۰

هو الله تعالی شأنه العزیز^۴ که سرحدات و ثغور دولت جاوید آیات

۱- این فرمان با حاشیه بندی گل و بوته دار اسلیمی زرانود و به اندازه ۷۰ × ۵۰

سانتیمتر بر کاغذ سمرقندی تحریر شده است. ۲- این عبارت زرانود است.

۳- این بیت بر مهر محمدشاه حک شده است. ۴- این عبارت زرانود است.

ابدی علامات مملکت ایران زمین بکفالت و ایالت سرحد داران و حکمرانان ممالک....^۱ چون سدی محکم و متین است که قضاء مبرم از آن سو گذر کردن نتواند و دست بر حوادث دوران...^۲ که سدی استوار و بنائی برقرار است یا ج. و ج. فتنه چون شخص ستم در زنجیر است و از هر ثغری از ثغور که سد سکندری باستحکام و انتظامش اگر لاف برابری زند چون نقش بر آب و خانه حباب بی پای و بی تابست مأجوج شر و الم دستگیر و اسیر خاصه سرحد گیلان که از حدود و ثغور معتبر دولت جاوید مأثور ایرانست عامه آن مرز و بوم کائناً من کان از طلبه علوم و عمله رسوم و عالم فاضل و مفتی مقبل و خواقین صداقت آئین و ارباب حرف و سکان هر طرف مغمور الطاف و معمور اعطاف حضرت اقدس همایون ما میباشند بناءً علی هذا المراتب مرزبان دارالمرز گیلان بنده باید که بقدر فطنت و فرط کفایت و حسن درایت متجلی و برزانت رأی و حصافت عقل و سجاخت خلق و سماحت طبع متجلی باشد تا تکفل این شغل جسیم و تقلد این مهم عظیم را بوجهی نیکو و طرزی پسندیده از عهده برآید و در معرض اشغال و اعمال دیوانی بزرگان آن خطه و حاکمان آن نواحی سمت خدمت اورا از تمام نموده اطاعت او را الزام نمایند از بنندگان حوزه دیوان چاکری که باین دلایل موشح و بنده که باین مخایل مزین است عالیجاه رفیع جایگاه مجددت و نبالت اکتناه شهامت و نباهت انتباه اخلاص و ارادت آگاه فدوی آزاده دولت ابد بنیان مقرب الخاقان میرزا عبد- الباقی منجم باشی است که اصالة و کفالة و کفایة و درایة تمیاهات مذکوره و علامات مشهوره اختصاص یافته و از بدو چاکری در حجر ارادت نما نموده و بیمن عاطفت ما متریبی شده محض آسایش و رفاه

۱ و ۲- در اینجا فرمان پارگی داشت و چند کلمه خوانده نشد.

حال اهالی گیلان در هذه السنه فرخنده قوی‌ئیل اورا بایالت و حکمرانی دارالمرز گیلان سرافراز و سر بلند فرمودیم که در اسعاف اهواء و استمالت دلها و ترفیه قوافل و تنظیم سواحل و تعمیر عمارات و تشخیص مآلات و تنسیق امور جمهور آن سرحد سعی وافی و جهد وافر مصروف دارد و حسن ایالت و عدالت و رعیت‌داری خود را در پیشگاه حضور بمنصه ظهور رساند و براعت‌ماد خاطر و الطافات ظاهر شاهنشاهی در حق خود بیفزاید مقرر آنکه قسطنطنیه سکان گیلان از وضع و شریف و غریب و بومی عالیجاه مشارالیه را حکمران خود دانسته او امر و نواهی او را متابع و مطوع باشند و در عهده شناسند حرر فی شهر صفر سنه ۱۲۶۴.

فرمانی دیگر از ناصرالدین شاه قاجار

«بسم الله تعالی شأنه العزیز

الملك لله تعالی

تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

بسم الله تعالی شأنه العزیز که چون عالیجاه رفیع جایگاه مجدت و نجدت... فضایل و کمالات اکتناه فخامت و مناعت اتبناه عمده الاعاظم و الاشباه مقرب الخاقان میرزا عبدالباقی منجم‌باشی ابا عنجدی درین دولت جاوید مدت از روی راستی و صداقت خدمت نموده و طریق عبودیت و بندگی را به قدم ارادت پیموده و همیشه پدر بر پدر در این شوکت قوی مکنت از همگنان برتری داشته و از اعطای مناصب عالیه سر

۴ سر این بیت بر مهر ناصرالدین شاه حک شده است.

مفاخرت بعرض اعلی می‌افراشته‌اند خود او نیز سالهاست که بخلوص نیت خدمت میکند و در شاهراه چاکری با حسن عقیدت و صفای طوینت قدم میزند لهذا حقوق خدمات قدیم در حق عالیجاه مشارالیه ملزوم همت حق شناس حضرت اقدس همایون ما آمده در هذه السنه مبارکه تخاقوی‌ئیل خیریت تحویل و مابعدا کماکان اورا منجم‌باشی دیوان قدر نشان فرمودیم و از توکیل منصب مزبور که از قرار فرامین خواقین جنت‌مکین مغفور و شاهنشاه میروور انارالله برهانیم بحکم وراثت و استحقاق اورا مسلم بود پایه اعتبارش را افزودیم و مواجبه که از دیوان از بابت مواجب والدش مرحوم حاجی آقابزرگ دروجه عالیجاه مشارالیه مقرر بود کمافی السابق اورا مخصوص داشتیم قرا و مزارعی هم که از ملکی و موروثی متصرف بوده‌اند بدستور باز گذاشتیم که بی تحمیل جدید مداخل و منافع را صرف مخارج خود سازد و مواجب مقرر را نیز دریافت نموده از روی فراغت خاطر بلوازم و مل اسم خدمت محوله پردازد مقرر آنکه صدور انجمن وزارت و اولیای دولت ابدآیت مستوفیان دیوان دیانت و محرران دفترخانه قدر-سرایت مقرب الخاقان مشارالیه را منجم‌باشی بالانفراد دانسته در لوازم توقیر و احترام و تجلیل و اکرام او تقصیر جایز ندارند و مواجب اورا هر ساله بنحو مقرر رسانیده شرح منشور قضا مأثور را در دفاتر خلود ثبت و ضبط نموده و در عهده شناسند حرر فی شهر محرم الحرام سنه ۱۲۶۶.

برحاشیه سمت چپ همین فرمان این عبارات به خط و امضای ناصرالدین

شاه دیده می‌شود:

«میرزا عبدالباقی منجم‌باشی از نوکران خوب ماست و پدرش حاجی

۱- دراصل: تجلیل.

آقا بزرگ در عهد خاقان مرحوم خدمات زیاد کرده است الطافات ما در حق منجم باشی بسیار بسیار است و بهمین منصب که از آبا و اجداد ارث داشت سرافراز فرمودیم فی شهر صفر المظفر سنه ۱۲۶۶. امضا سند دیگری در خانه مرحوم منجم باشی است که در آن میرزا عبدالباقی منجم باشی مقداری از اراضی دیوشل و چندین فقره جواهرات گران قیمت را به خان بی بی خانم ملقب به شاه جهان خانم دختر فتحعلی شاه و همسر خود واگذار کرده است. ظاهراً این واگذاری به دستور فتحعلی شاه صورت گرفته است. این احکام و فرمانها را خانم فاطمه ملقب به شوکت السلطنه منجمی در اختیار نگارنده گذاشتند. گشاده روئی و مهمان نوازی و محبت ایشان قابل ستایش و قدردانی است. خانم نامبرده اظهار می کردند که شجره خاندان منجم باشی را که از زمان شاه عباس اول سرشناس بوده اند، میرزا کاظم وکیل التجار قزوینی خریداری کرد و امروز باید در دست ورثه او باشد.

خشت پل لنگرود

بر روی رودخانه لنگرود در فشکالی محله لنگرود

بر رودخانه لنگرود که عرض آن بالغ بر ۲۷ متر است، پلی آجری دودخانه بلند زده شده است، تا دو قسمت شهر را بهم مربوط کند. (عکس شماره ۱۸۴) این پل به نام «حاجی آقا پرد» معروف است و احتمال دارد که حاجی آقا بزرگ منجم باشی این پل را ساخته باشد. بالادست پل آجری، پلی تخته ایست.^۱ در سال ۹۱۲ ظاهراً به جای این پل آجری پل چوبین بوده است. صاحب تاریخ خانی می نویسد که زمانی که سلطان هاشمرا سربازان سلطان احمدخان تعقیب می کردند، در لنگرود از پلی چوبین گذشت و برای اینکه وقفه ای در کار دنبال کنندگان پیدا شود، تخته های این پل را کشیدند.^۲

۱- این فرمان بر کاغذ ابریشمی ساده و بدون حاشیه بندی است و به اندازه ۶۶ × ۴۶ سانتیمتر است. ۲ و ۳- گیلان را بینو، ص ۳۴۲ متن و حاشیه.

این پل امروز فشکالی محله را به محله راه پشته مربوط می کند و بر سر راه قدیمی لنگرود به لاهیجان نیز بوده است. سطح بالائی پل شامل سه قسمت اصلی است. در وسط سطحی صاف و در دو طرف شیبی تند است. مجموع طول این سه قسمت ۳۷ متر است. پهنای پل با جان پناه طرفین ۴۶۵ سانتیمتر و پهنای جان پناهها ۴۷ و بلندی آنها از سطح پل ۶۰ سانتیمتر است.

دو طرف پل به جاده دو طرفه که موازی جریان آب است، ختم می شود. برای اینکه انتهای دوشیب پل بر جاده اصلی سوار شود، این جاده دو طرفه را از طرفین سر بالا ساخته اند. چنین طرحی در هیچیک از پلهای گیلان تاکنون دیده نشده است.

قطر پل از آخرین نقطه تیزی طاق هشتاد سانتیمتر و بلندی آن از سطح آب با ارتفاع جهان پناه ۹۷۰ سانتیمتر است. با ساختن يك پایه اصلی در وسط رودخانه پل را به دو دهانه تقسیم کرده اند. عرض هر دهانه ۱۱ متر است.

طاق پل ابتدا زده شده، سپس آجرهایی در امتداد گردش طاق، از طرفین به اندازه دوازده سانتیمتر جلوتر نصب کرده اند. چنین به نظر می رسد که هلال دیگری بر روی طاق زده اند. پس از آن آجرها را افقی چیده و پل را تخت کرده اند. (عکس شماره ۱۸۵)

در طرفین پایه میانین پل، سیل برگردانی مثلث شکل است که درازای اضلاع خارجی آن بالغ بر ۳۳۵ سانتیمتر است. قطر پایه پل که متصل به قاعده این مثلث است چهارمتر و بلندی این مثلث ۲۵۰ سانتیمتر است. داخل این پایه، در ارتفاع سه متری، دهانه ای با طاق جناقی است که پهنای آن ۱۱۸ و بلندی آن از ابتدای هلال طاق، ۲۰۸ سانتیمتر است. کف این دهانه آجر فرش است.

در بالای همین دهانه، درگاه دیگری است که تقریباً به همان اندازه است و طرفین آن دو طاقچه بزرگ است. ابتدای این دهانه، درگاه مانند و سپس این درگاه را جمع کرده و عرض آن را به پنجاه سانتیمتر رسانده اند. جهت دیگر این دهانه

نیز به همین ترتیب است. بالای دو طاقچه کوچک، سطحی از آجرهای پل را عقب نشسته‌اند و ظاهراً محلی برای کتیبه ساخته‌اند.

پل آجری کوچکی

نزدیک خشت پل بزرگ لنگرود

نزدیک خشت پل بزرگ لنگرود، بر روی نهری که فاضل‌آب استخری است که آب آن از یکی از نهرهای سفیدرود است، پلی آجری کوچک ساخته‌اند تا محله راه‌پشته در امتداد رودخانه راه داشته باشد. طاق این پل خراب شده و دیوارهای دوطرف آن باقی‌است. ظاهراً حاجی موسی نامی از اهالی لنگرود، یک بار طاق این پل را مرمت کرده است.

مسجد کاسه‌گر محله

در کاسه‌گر محله لنگرود رانکوه

مسجد کاسه‌گر محله مسجدی است نو بنیاد ولی در ورودی آن متعلق به مسجد آبی‌رام (= آقا بهرام) در سبزه میدان لنگرود بوده است که در دوران نوسازی لنگرود یعنی سالهای ۱۱-۱۳۱۰ شمسی، شهرداری لنگرود این مسجد را مانند گنبد پیر بهادر خراب کرد. در این مسجد خراب شده را حاجی احمدخان پسر آقا بهرام به منزل خود برد و مدتی در آنجا نگاه داشت. چندی بعد آقای محمدحسین - زاده بانی خیر شدند و مسجد کاسه‌گر محله را بنا کردند و چون خبر داشتند که چنین دری در منزل حاج احمدخان است نزد نامبرده رفتند و در را طلب کردند که در این مسجد نو بنیاد از آن استفاده کنند. حاج احمدخان هم در را به ایشان سپرد و ایشان آن در قدیمی را در ورودی این مسجد کردند.^۱ این در شامل دولنگه و یک چهار-چوب و یک دماغه است. بائوهای سمت راست و چپ و کلاه چهارچوب بهم خورده و نوساز است. دماغه در نیز قدیمی نیست. احتمال دارد که بر کلاه چهارچوب در، تاریخی داشته که فعلاً از میان رفته است. دولنگه درکنده کاری است، اما ۱- این جریان را خود آقای محمدحسین زاده که دوران کهولت راطی می‌کردند، گفتند.

تخته‌های مربع شکل داخل تنگه‌ها، بدون نقش است. پهنای این در با در نظر گرفتن چهارچوب ۱۲۵ و بلندی آن ۲۰۰ سانتیمتر است.

این عبارات برلنگه سمت راست حک شده است:

بر پاسار بالای این لنگه:

«لا اله الا الله.»

بر بائوی سمت چپ همین لنگه:

«یامن هورب - کلشیء - و یامن هواله - کلشیء - یامن هو - خالق

کلشیء - یامن هو - صانع کلشیء.»

بر پاسار پایین همین لنگه:

«یامن هو قبل کلشیء - یامن.»

بر بائوی سمت راست همین لنگه:

«هو بعد کلشیء - یامن هو فوق کلشیء - یامن هو عالم کلشیء -

یامن هو قادر علی کلشیء - یامن هو بقی و بقی کلشیء.»

بر چهار پاسار میانین همین لنگه:

«بسم الله الرحمن الرحيم - قل هو الله احد الله الصمد - لم یلد و لم

یولد و لم یکن - له کفو احد.»

برلنگه سمت چپ این عبارات خوانده می‌شود:

بر پاسار بالای این لنگه:

«محمد رسول الله علیاً ولی الله.»

بر بائوی سمت چپ همین لنگه:

«بسم الله الرحمن الرحيم - اللهم انی استلک باسمک یا الله - یارحمن و

یارحیم یا کریم - یا مقیم یا قدیم - یا عظیم یا علیم - یا حکیم [یا] حلیم

سبحانک.»

بر پاسار پایین همین لنگه:

«لااله الا انت الغوث.»

بر بائوی سمت راست همین لنگه :

« الغوث خلصنا من النار - يارب ياخير الفاتحين يا خير الناصرين - يا خير الحاكمين ياخير - الرازقين يا خير الوارثين ياخير - الحامدين ياخير الذاكرين .»

بر چهار پاسار میانین همین لنگه :

«اعوذ برب الناس ملك - الناس من شر الوسواس - الخناس الذي يوسوس في صدور - الناس من الجنة والناس كتبه حسين .»

مسجد انزلی محله

در انزلی محله لنگرود رانکوه

سراسر مسجد نوسازی شده بود و اثر قابل توجهی نداشت. دری نسبت قدیمی میان کفش کن و بنای اصلی مسجد بود. پهنای آن بادر نظر گرفتن چهارچوب ۱۳۰ و بلندی آن ۱۷۰ سانتیمتر بود.

این عبارات بر لنگه سمت راست حک بود :

بر پاسار بالای این لنگه :

«الله لاله الاهو.»

بر بائوی سمت چپ همین لنگه :

«الحی القيوم لاتأخذه - سنة ولا نوم له مافی - السموات ومافی الارض -

من ذا الذي يشفع عنده .»

بر پاسار پایین همین لنگه :

«الا بأذنه يعلم ما بین.»

بر بائوی سمت راست همین لنگه :

«ایدیهم وما خلفهم و - لایحیطون بشییء من - علمه الا بما شاء وسع

کرسیه - السموات والارض .»

بر پاسار وسط همین لنگه :

«لا یؤده حفظهما وهو .»

این آیات بر لنگه سمت چپ حک شده بود :

بر پاسار بالای این لنگه :

«وهو العلی العظیم .»

بر بائوی سمت چپ همین لنگه :

«لا اکراه فی الدین قد - تبین الرشد من الغی - فمن یکفر بالطاغوت - و

یومن بالله فقد .»

بر پاسار پایین همین لنگه :

«استمسک بالعروة الوثقی.»

بر بائوی سمت راست همین لنگه :

« لا انقصام لها والله - سمیع علیم الله - ولی الذین کفروا او - لیاهم

الطاغوت .»

بر پاسار میانین همین لنگه :

«بابا فنبیر (۹) کتبه حسین رمضانعلی ۱۲۶۸.»

مسجد گلشن = مسجد آقا شیخ یحیی

در محله راه پشته لنگرود رانکوه

بنای اصلی مسجد مستطیل شکل است. فیلیسائی در وسط بناست و سرکشی چهارسوی پنج زده، بر روی فیلیاست. و اشانهای سقف بردیوار و سرکش متکی است. سراسر سقف پلکوبی بادرز پوش زده است. ایوانی در طرف قبلی بنا بوده که فعلاً جزو مسجد شده است. بام سراسر بنا سفال سراسر است. در ورودی مسجد قدیمی و پرکار بوده است. لنگه سمت چپ آن به سرقت رفته است و لنگه سمت راست را به جای لنگه سمت چپ و ارونه قرار داده اند و اخیراً روی آن رنگ زده اند که کار خواندن کتیبه آن را بسیار مشکل کرده است. این لنگه به پهنای ۶۴ و بلندی

۱۸۷ سانتیمتر است .

آنچه از این لنگه خوانده شد بدین ترتیب است : بر تنگه پایین که روزی تنگه بالا بوده است :

«بسم الله الرحمن الرحيم اللهم صل على النبي الاُمي العربي الهاشمي
المكي المدني القرشي..»

بر دنباله باثوی سمت راست :

«نادعليا مظهر العجائب تجده عون لك في النوائب كل هم وغم سينجلي.»

بر پاسار پایین همین لنگه :

«بعضمتك يا الله بنبوتك يا محمد بولايتك يا علي يا علي ادركني

بلطفك.»

بر باثوی سمت چپ همین لنگه .

« الخفي من شرّ اعدائي بّري بّري عندك حمدي عليك معتمدي بحق

اياك نعبدوا ونستعين.»

بر تنگه وسط :

«المسدّد بالمدينه العبد الرسول المؤيد المصطفى المحمود حبيب الله

العالمين المحمود الاحمد ابي القاسم محمد اللهم صل على سيد...»

سنگ قبری قدیمی در گورستان وادی

گورستان عمومی شهر لنگرود

سنگی رسوبی به درازای ۸۶ و پهنای ۲۵ و بلندی ۳۷ سانتیمتر در این گورستان

است که بر سطح بالای آن نقش سر و حک شده است و بر یک بدنه کوچک آن دو موزه کننده اند . حاشیه بالای سطوح جانبی سنگ ، حاشیه بندی دارد و بر یکی از بدنه های بزرگ آن يك بيت شعر فارسی است که مصراع اول آن به اشکال بدین ترتیب خوانده شد :

«کاش کان روز که در پای تو شد خار اجل»

داخل سنگ را برای سبک شدن خالی کرده اند . نظیر این سنگ در سفید-آستانه بر سر راه لنگرود به کیا کلايه (= شاه کلايه) نیز دیده می شود .

مسجد آقا شیخ حبیب الله در محله راه پشته لنگرود رانکوه

مسجد کوچکی است که ایوان شرقی آن نسبتاً زیباست. این ایوان به درازای ۹ متر و پهنای ۳ متر است . طرفین این ایوان دو پایه است که بدنه آن هشت ضلعی دو به دو برابر است . در میان این دو پایه پنج ستون چهارسوی پنج زده بسا سرستون است. سقف و اشان کشی و و اشانها بر شیرسره های دوطرف متکی است . روی و اشانها ، پل کوبی بادرزپوش است . لبه بام چهارپشته و سراسر بام بنا ، سفال سراسر است . در ورودی اصلی مسجد در این ایوان است که پهنای آن بادر نظر گرفتن چهارچوب ۱۱۵ و بلندی آن ۱۹۰ سانتیمتر است .

این عبارات بر لنگه سمت چپ حک شده است :

بر پاسار بالای این لنگه :

«بسم الله الرحمن الرحيم.»

بر باثوی سمت چپ همین لنگه :

«الله لا اله الا هو - الحي القيوم لا تأخذه - لا تأخذه سنة - ولا نوم له مافی.»

بر پاسار پایین همین لنگه و ارونه نوشته شده است :

«السموات والارض.»

بر باثوی سمت راست همین لنگه :

«من ذا الذی يشفع - عنده الابازنه يعلم - ما بين ايديهم وما خلفهم - و

لا يحيطون بشيء عر.»

بر یکی از پاسارهای همین لنگه با خط نستعلیق :

«انا مدينة العلم وعلي بابها ۱۲۷۰.»

۱- این دو کلمه تکرار شده است.

بر لنگه سمت راست این عبارات خوانده می‌شود :
بر پاسار بالای این لنگه :

« من علمه الا بما شاء . »

بر بائوی سمت چپ همین لنگه :

« وسع كرسيه السموات ^۱ - ولا يؤده حفظهما - وهو العلي العظيم -

لا اكره في الدين قد تبين »

بر پاسار پایین همین لنگه وارونه حك شده است :

« الرشد من الغي فمن يكفر بالطا . »

بر بائوی سمت راست همین لنگه :

« و يؤمن بالله فقد - استمسك بالعروة الوثقى - لا انفصام لها والله - سميع

عليم الله ولي . »

بر یکی از پاسارهای میانین همین لنگه :

« انا فتحنا لك فتحاً مبيناً هو ۱۲۷۰ . »

مسجد جامع

در محله در مسجد لنگرود ^۲

این مسجد دوسه بار نوسازی شده و اثر تاریخی قابل توجهی نداشت. بر در سابق آن این دوبیت حك بود :

« مسجدی بود سید و سوسه سال که فروریخت از قضای اله

هاتفی گفت بهر تعمیرش که مکان عبادتست اینجا ^۳ »

۱- کلمه «الارض» از متن افتاده است. ۲- در گیلان رایینو، ص ۳۴۲، نام این

مسجد آمده است. ۳- این دوبیت از گفته آقای برکاتی نقل شد.

گنبد پیر بهادر

در محله بازار لنگرود نزدیک مسجد حاجی علی

گنبد پیر بهادر بنائی مربع شکل است که بر بالای آن گنبدی است که در حال خرابی است. این گنبد نزدیک پل و طرف راست رودخانه لنگرود است. احتمالاً که این گنبد گور یکی از سادات یا حکمرانان محلی باشد. ^۱ این گنبد نزدیک مسجد حاجی علی، در وسط بازار، سالها باشالوده‌ای از هم پاشیده با سه پایه برپای بود. در سال ۱۱-۱۳۱۰ شهرداری لنگرود به خیال نوسازی، این بنای آجری قدیمی را که گنبد آن دوپوش و گنبد بالائی به شکل کلاه هشت ترک درویشی بود، خراب کرد. امروز نشانی از آن برجای نیست.

مسجد حاجی علی (مسجد سر بازار)

در محله بازار لنگرود

مسجد نوسازی شده است و اثر تاریخی قابل توجهی در آن نبود. دری مورخ ۱۲۴۱ قمری دارد که کمی دارای ظرافت است. بادر نظر داشتن چهارچوب پهنای آن ۱۵۰ و بلندی آن ۲۰۰ سانتیمتر است. (عکس شماره ۱۸۶)

این عبارات بر لنگه سمت راست در حاك شده است :

بر پاسار بالای این لنگه :

« گشاده باد بدولت همیشه این درگاه . »

بر بائوی سمت چپ همین لنگه :

« اللهم يا صانعك - كل مصنوع يا خالق كل مخلوق يا رازق كل ^۱ -

يا مالك كل مملوك يا نسف كل فارج - مهموم يا كل . »

بر پاسار پایین همین لنگه :

« يا اغني من كل غني يا اجود من كل كل . »

۱- گیلان رایینو، ص ۳۴۳ ۲- کلمه مرزوق از کتیبه افتاده است .

بر بائوی سمت راست از بالا به پایین:

«یا راحم مرحوم مکروب - یا ناصر کل مخذول - یا ساتر کل معیوب و
یا کل - ملجا کل مطرود یا منهورب کل شیء یر یا من - هواله کل شیء یر یا
صانع کل.»^۱

بر تنگه بالای همین لنگه :

«انا مدینه العلم وعلی بابها.»

بر سه پاسار میانین همین لنگه :

«یا قرب کل قریب یا عبر من کل عبر یا ابصر من کل - یا اجبر من کل
جبر یا اشرف من کل شریف کل بصیر - یا ارفع من کل رفیع یا اقوی
من کل قوی.»

عباراتی که بر لنگه سمت چپ در حاک شده است :

بر پاسار بالای این لنگه :

«بحق اشهد أن لا اله الا الله.»

بر بائوی سمت راست از پایین به بالا :

«یا منهور رب کل شیء یر - یا منهور له کل شیء یر یا منهور خالق کل شیء یر -
یا منهور صانع کل شیء یر یا منهور قبل کل شیء یر - یا منهور بعد کل شیء یر.»

بر بائوی سمت چپ همین لنگه ، از پایین به بالا :

«یا منهورا فوق کل کل - شیء یر یا منهور عالم کل عالم یا منهور قادر کل -
علی کل شیء یر یا منهور بقی وبقی کل شیء یر - یا اعلم من کل علم.»

بر پاسار پایین همین لنگه :

«ایه کل یا من شیء یر یا من یسبح بحمده کل شیء یر.»

بر تنگه بالای همین لنگه :

«انامدینه العلم وعلی بابها.»

۱- نویسنده وکنده کار در نوشتن وکندن این کتیبه‌ها بی‌دقتی نشان داده‌اند.

بر سه پاسار میانین همین لنگه :

«یا من خاضع کل شیء یر له یا من موکل کل شیء یر - یا من کل شیء یر مسیب
ایه یا من خالق کل شیء یر - یا من قائم کل شیء یر به یا من ضار کل شیء یر.»^۱
بر دماغه لنگه سمت چپ :

«عمل استاد عبدالرحیم - بتاریخ شهر شعبان المعظم سنه ۱۲۴۱.»

بر میان کلاه چهارچوب :

«بسم الله الرحمن الرحيم انامدینه العلم وعلی بابها الله محمد...»^۲

مسجد حاجی محمدخان امینی لنگرودی

در راسته زرگرهای لنگرود

مسجد امینی، مسجدی است بزرگ و بارونق . در خود مسجد اثری دیده نشد.

این مسجد را حاجی محمدخان اگنطی (=اگند)^۳ امینی متوفی ۱۳۰۲ شمسی تجدید
بنا کرده است . در حیات مسجد اطاقی است که مقبره خانوادگی امینی است . سنگی
بر دیوار این اطاق نصب است که این مثنوی بر آن حاک شده است :

چه ماه قوس آمد بار دیگر	جهان پیر از نو شد مکدر
خزان بگرفت گیتی را در آغوش	شده سرو چمن از غصه مدهوش
عروسان چمن از بیقراری	بتن کردند رخت سوگواری
شدند مرغان زباغ و راغ محروم	نیاید صوتشان جز ناله بوم ^۴
چه گل از گلستان شد صوت بلبل	ازین پس نشنوی در شاخه گل
زبستان این مصیبت سر بدر کرد	به فامیل اگنطی هم اثر کرد
همان حاجی محمدخان که بودی	یگانه خیر خواه لنگرودی
یگانه خیر از خود بیخبر بود	به ایتمام زن بیوه پدر بود

۱- کلمات درهم ریخته و لایق است و مفهوم درستی ندارد. ۲- دنباله این قسمت

خوانده نشد. ۳- همان کلمه انگلیسی agent است با تلفظ روسی به معنی نماینده تجاری.

۴- بی‌بی سست است.

زراه بئذ و بخشش بی قرین بود / کفش همچون صدف در ثمن بود
 از آنجائیکه دنیا دار فانی است / فقط اعمال نیکو جاودانی است
 شب پنجشنبه کمین آخر شب (؟) / هزار و سیصد و دو برج عقرب
 ندای ارجعی آمد ز لولاک / برفت از این جهان با نیت پاک
 ز خود بگذاشت آثاری موقر / بنای مسجد و محراب و منبر
 همیشه نام او پاینده باشد / نمیرد این چنین کس زنده باشد
 حاجی محمدخان پسری به نام حاج حسینعلی محتشم دیوان امینی داشت که
 او نیز در سال ۱۳۰۸ شمسی فوت و در همین مقبره به خاک سپرده شده است. پسر
 محتشم دیوان، علی امینی است که او نیز در سال ۱۳۳۸ شمسی روی در نقاب خاک
 کشیده و در همین مقبره مدفون است.

زیلوهای مسجد امینی، در اردکان یزد بافته شده و بر حاشیه آنها این عبارات
 دیده می شود:

«وقف نمود حاجی حسینعلی محتشم امینی بر مسجد مرحوم حاجی
 محمدخان اکنط در لنگرود بسوی حاجی آقا علی اردکانی سنه ۱۳۴۶»

حاجی یحیی پردسرا

برودخانه میان لیالستان و نالکیاش

راه قدیمی لاهیجان به لنگرود، قبل از اینکه به دستور شاه عباس کبیر راه
 شاهی ساخته شود، بدین قرار بود:

لاهیجان - لیالستان - نالکیاش - کوشالشا - سیاهکل ده - لوکلایه -
 حاجی ابراهیم ده - لنگرود.

این پل آجری را حاجی یحیی نامی بنا کرده است. درازای آن از سرتیزی

۱- ایاتی سست و بی معنی است. ۱- بضم پ و کسر دال.

جناق طاق یازده متر از طرفین است که مجموعاً به بیست و دو متر می رسد. بلندی
 تیزی جناق طاق تا سطح آب ۶۵۰ سانتیمتر و عمق آب در تاریخ ۳۰ ر۴۳۰۵۰ سه متر
 است. پهنای پل با در نظر گرفتن پهنای جان پناهها ۳۸۳ سانتیمتر و پهنای هر جان پناه
 ۳۵ سانتیمتر است. این پل شامل يك دهانه اصلی در وسط به پهنای ۹۹۰ و دو
 دهانه کمکی در طرفین که هر يك به پهنای ۲۱۰ سانتیمتر است. سطح پل سنگ-
 فرش است. معمار در اول طاقهای دهانه را زده و سپس آجرها را در امتداد آجرهای
 طاق دوازده سانتیمتر جلوتر قرار داده است. چنین به نظر می رسد که طاق دیگری
 بر طاق اصلی زده شده است. سپس آجرها را مسطح قرار داده و پشت طاقها را
 پر کرده است. در دو طرف دهانه اصلی دو سیل برگردان در جهت موافق و مخالف
 مسیر آب ساخته اند. اندازه آجرهای پل، ۴ × ۲۰ × ۲۰ سانتیمتر است. (عکس
 شماره ۱۸۷)

بقعه آقا سید حسن بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده لیالستان لاهیجان

بنای اصلی بقعه مربع شکل و به ابعاد ۵۵۸ × ۵۵۰ سانتیمتر است. چهار
 طرف ایوان دارد. پهنای هر يك از ایوانها ۲۴۰ سانتیمتر است. هر ایوان هشت
 ستون چهارسوی پنج زده و لاج لنگری دارد. درهای ورودی بقعه شرقی و غربی است.
 بالای در شرقی خفنگی چوبین مشبك و در طرف در نیز دو خفنگ چوبین مشبك
 است. بر جدار دیوارهای داخلی و خارجی بقعه، مجالس نقاشی مذهبی کار شده
 آقا جان ولد مرحوم استاد غلامحسین لاهیجانی است. صندوقی چوبین و ضریحی
 مشبك چوبین، در میان بنای اصلی، مرقد را پوشانده است. سقف بقعه و اشان کشی و
 لمبه کوبی با درز پوش است. سقف ایوانها، و اشان کشی و پل کوبی با درز پوش زده
 است. لبه بام سه پشته و سراسر بام بنا، سفال سر است.

۱- این آبادی طرف راست رودخانه لنگرود است و در تقسیمات جزو خاک لاهیجان است.

درمیان نقاشیهای ایوان این عبارات به چشم می خورد :
 «بانی بقعه متبر که جناب مشهدی سید آقا مباشر ولد مرحوم آقاسید
 کاظم لیاستانی یونتئیل سنه ۱۳۲۴.»
 درمحوطه با اطراف بقعه ، درختان آزاد تنومند زیاد است .
 علم بندی این بقعه چهارم محرم و علم و اچینی عصر دوازدهم محرم است .

بقعه آقاسید محمد مشهور به سفید آستانه
بر سمت راست جاده آسفالته در اراضی کیا کلابه (= شاه کلابه) لنگرود ۱
 در بنای اصلی بقعه ، اثری تاریخی به چشم نخورد . سنگ قبر کوچکی در
 بقعه بود که این عبارات بر آن خوانده می شد :

«وفات مرحوم شهر بانو بنت مرحوم قربانعلی ۱۲۵۵ . نشانه ها : مهر ،
 تسبیح ، آفتابه ، قیچی ، دو انگشتر ، بینیکی وهکن وکن .»
 درمحوطه باز جلو بقعه ، سنگ قبری قدیمی است به درازای ۱۷۴ و پهنای ۵۵ و
 بلندی ۵۰ و قطر ۱۰ سانتیمتر . میان سنگ را برای اینکه سبک شود خالی کرده اند .
 بر حاشیه بالای آن آیه الکرسی دور تا دور حک شده است . چون سنگ را واژگون
 کرده اند و از آن برای آبخور استفاده می کنند ، مطالب روی سنگ خوانده نشد .
 (عکس شماره ۱۸۸)

نظیر این سنگ در گورستان وادی لنگرود نیز دیده شد .
 علم بندی سفید آستانه تابع قصاب محله لنگرود است که در شب هفتم محرم
 علم را می بندند . مراسم علم بندی در محله راه پشته لنگرود شب هشتم و در فشکالی
 محله شب نهم محرم برپا می شود .

بقعه آقا سید جواد بن امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده موبندان لنگرود

بنای اصلی بقعه شامل اطاقی است به درازای ۵ و پهنای ۴ متر . ضریحی

۱- در گیلان رایینو ص ۳۴۳ ، از این بقعه یاد شده است .

مشبك چوبین به درازای ۲۲۰ و پهنای ۱۱۸ و بلندی ۱۲۵ سانتیمتر در وسط اطاق
 است . سرکشی در میان سقف بقعه است که و اشانها بر آن متکی است . بالای و اشانها
 پل کوبی با درز پوش است . بقعه دارای دو در شمالی و جنوبی است که هر دو به ایوان
 بازمی شود . در دوطرف غرب و شرق نیز ایوان بوده است که فعلا جلوی آنها را با آجر
 چیده و به رواق تبدیل کرده اند .

هفت اصله درخت آزاد ، درمحوطه باز بقعه است که محیط یکی از آنها بالغ
 بر ۴۶۰ سانتیمتر است .

بقعه آقا سید کریم
در دهکده سلمان لنگرود

بنای اصلی بقعه از خارج چهار ضلعی به ابعاد ۵۰۰ × ۵۲۵ سانتیمتر است .
 ضریحی مشبك چوبین از چوب آزاد به درازای ۲۶۰ و پهنای ۱۸۵ و بلندی ۱۷۵
 سانتیمتر مرقد را پوشانده است . سقف ضریح مسطح و چوبین است . بقعه دارای دو
 در ورودی در ایوان شرقی و جنوبی است . طرف غربی بقعه ایوانی ندارد . سایر
 ایوانها به درازای ۹ متر و پهنای ۱۶۰ سانتیمتر است . ایوانها دارای ستونهای
 چهارسوی پنج زده با سرستون است . ایوان شرقی شش ستون ، ایوان شمالی پنج
 ستون و ایوان جنوبی نیز پنج ستون دارد . سقف بقعه و ایوانها و اشانکشی و پل کوبی
 است . لبه بام سه پشته و سراسر بام بنا ، سفال سر است .

بقعه آقا شیرستون الدین
در دهکده سلمان لنگرود

بنای اصلی بقعه چهار ضلعی است . ضریحی مشبك چوبین در میان بناست .
 دو در ورودی در ایوان جنوبی و غربی است . چهار خفنگ چوبین مشبك در چهار
 طرف بناست . برجدار داخلی و خارجی دیوارهای بنا ، مجالس مذهبی نقاشی شده و
 اشعاری از هفت بند محتشم کاشانی بر حاشیه بالای آنهاست . در ایوان جنوبی

سنگ قبری به پهنای ۳۸ و بلندی ۵۵ سانتیمتر قرار دارد که این اشعار بر آن حک است:

« از مدادش اشک حسرت ریزد از چشم دوات
زار می‌نالد قلم از دوریش مانند نی
چرخ گو[ئی] دایماً در قصد جان آدمیست
دست رد نگذارد این نامهربان بر هیچ‌شییء
میدهد این بیوفنا تخت سلیمان را بیاد
میرباید تاج شاهی از سر کاوس کی
دوش کردم جستجو در خلوت دل هر طرف
از پی تاریخ سال فوت آن فرخنده پی
ناگهان آمد یکی و بهر تاریخ وفات
گفته شد محشور صادق با نبی و آل وی
نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه. ۱۱۷۲ »

بقعه شاه اولیا

در دهکده خاله جبر لنگرود رانکوه

بنای اصلی بقعه چهار ضلعی است. ستونی قدیمی و قطور از چوب آزاد در میان بناست. پائین آن چهارسو و میان آن هشت ضلعی است و سرستونی دراز و جالب نظر دارد که به جای سرکش از آن استفاده شده است. دو در ورودی شرقی و غربی در دو ایوان باز می‌شود. ستونهای ایوانها چوبین چهارسو با سرستون است. سقف آنها و اشان‌کشی و پل‌کوبی با درزپوش زده است. لبه بام دوپشته و بام سراسر بنا، سفال‌سر است. در محوطه باز اطراف بقعه، درختان آزاد کهن و درختان پلت، للیکی، انار و کیش دیده می‌شود.

خشت پل ولیسه^۱

در دهکده ولیسه لنگرود رانکوه

در پنجاه متری شمال پل کنونی آهنی و سیمانی رود ولیسه،^۲ آثار پل آجری قدیمی در دو بدنه رودخانه دیده می‌شود. بدنه سمت راست فعلاً خوابیده و بدنه سمت چپ برپا بود.

مسجد قدیمی

در دهکده فتیده لنگرود رانکوه

بنای اصلی مسجد نوسازی شده است. در ورودی مسجد در ایوان شرقی است که ایوانی بسیار قدیمی است. درازای آن ۱۱٫۵ متر و پهنایش ۲٫۳۰ سانتیمتر است. دو خفنگ مشبک چوبین ظریف در این ایوان است. در دو کنج ایوان، دو پایه آجری چهارگوشه به ابعاد ۸۰ × ۸۰ سانتیمتر است و نه ستون چوبین چهار-سوی پنج زده با سرستون میان آنهاست. تکائلی مشبک چوبین جلو ایوان است و در ورودی ایوان نیز مشبک و چوبین است. سقف ایوان و اشان‌کشی و پل‌کوبی با درزپوش زده است. و اشانها از طرفین بر شیرس متکی است. لبه بام یک‌پشته و سراسر بام ایوان و مسجد، سفال‌سر است.

در ورودی شرقی مسجد از درهای مسجد آقا بیرام (= بهرام) یا مسجد حکومتی محله سبزه میدان لنگرود است که معلوم نشد به چه طریق به اینجارسیده است. پهنای این در ۱۳۸ و بلندی آن ۱۹۸ سانتیمتر با در نظر داشتن چهارچوب است. این در نسبتاً ظریف و پرکار است. (عکس شماره ۱۸۹)

این عبارات بر لنگه سمت راست در حک شده بود:
بر پاسار بالا:

۱- در متن انگلیسی سفرنامه مازندران و استرآباد راینو ص ۱۷، از این پل یاد شده است.
۲- آب رود ولیسه به شلمان رود می‌ریزد.

«ان ربکم الله الذی.»

بر بائوی سمت چپ این لنکه:

«خلق السموات - والارض فی ستة ايام ثم - استوی علی العرش - یغشی - اللیل.»

بر پاسار پایین همین لنکه:

«النهار یطلب حیثا و.»

بر بائوی سمت راست همین لنکه از پایین به بالا:

«والشمس والقمر والنجوم مسخرات بأمره الاله - الخلاق والامر تبارک الله رب - العالمین.»^۱

بر سه پاسار میانین همین لنکه:

«ادعوا ربکم تضرعاً وخفیةً - انه لا یحب المعتدین ه - ولا تفسدوا فی الارض بعد»^۲

عباراتی که بر لنکه سمت چپ همین در خوانده می شود:

بر پاسار بالا:

«الله نور السموات والارض.»

بر بائوی سمت چپ همین لنکه:

«مثل نوره - کمشکوة فیهاه - مصباح المصباح فی زجاجة - الزجاجه کائها.»

بر پاسار پایین همین لنکه:

«کوکب دری یوقد من.»

بر بائوی سمت راست همین لنکه:

«شجرة مبارکة - زیتونه لاشرقية ولا غریبه - یکاد زیتها یضیء و لولم - تمسه نار نوره ه [کذا].»

۱- سورة الاعراف، آیه: ۵۴. ۲- سورة الاعراف، آیه: ۵۵ و قسمتی از آیه: ۵۶.

بر سه پاسار میانین همین لنکه:

«علی نور یهدی الله لنوره - من یشاء ویضرب الله الامثال للناس - والله بکل شیء عریم کتبه حسین بن طاهر رحیم ۱۲۸۰.»

سنگ قبری در قلعه آهتکوه (اتا کوه)

این سنگ متعلق به قبر میرزا محمد رضای محلاتی منشی میرزا عیسی خان منجم باشی پسر میرزا مهدی خان منجم باشی بود و تاریخ ۱۲۶۵ قمری بر آن خوانده می شد. گور این مرد را به خیال یاقن گنج شکافتند و سنگ را از محل حرکت دادند. امروز اثری از آن به جای نیست.

کهنه حمام

در یکی از باغهای جای کومله رانکوه

اهالی می گفتند که آب این حمام با کنگ از پرش کوه می آمده است. مصالح اصلی بنای حمام آجر و ملاط آن چیزی مانند ساروج سفید بود. دو دیوار قطور که میان آن دو، حوضی مستطیل شکل بود و متصل به یکی از دیوارها و دیواری نیم دایره شکل، دیده شد. کف حمام کاشی کاری و دیوار آن سفید کاری بوده است. (عکس شماره ۱۹۰)

خشت پل سلمان رود

بر سر راه قدیم بر روی رودخانه سلمان

آثار این پل آجری در صدمتری جنوب پل آهنی و بتونی کنونی دیده می شود. ظاهراً چهاردهنه داشته است. پس از ریختن طاقهای آن، بالای پایه هارا بالوار و تخته پوشانیده بوده اند.

راههای لنگرود

۱- راه اصلی لنگرود که دنباله راه کناره است، از لاهیجان به لنگرود و از

- لنگرود پس از گذشتن از دریا سر و شلمان به رود سر می‌رسد. فاصله این راه از لنگرود تا رود سر چهارده کیلومتر است.
- ۲- راه کومله که از لنگرود شروع می‌شود، در آبادی کلید بر می‌پیچد و به کومله می‌رود. فاصله این راه شش کیلومتر است.
- ۳- راه لیلاکوه، از لنگرود شروع می‌شود و بعد از طی سه کیلومتر به لیلاکوه می‌رسد.
- ۴- راه گل سفید، از دریا سر از راه اصلی جدا می‌شود و سپس بدقازی محله و فتیده و پس از آن به گل سفید می‌رسد. فاصله این راه شانزده کیلومتر است.
- ۵- راه لنگرود بدقزوبین که مالرو است، از لنگرود شروع می‌شود و پس از گذشتن از کومله و خرشتم و املش و بلازدگان، در راه شاه عباسی می‌افتد و بالاخره از مریبو و کلیشم می‌گذرد و پس از طی رود بار بدقزوبین می‌رسد.
- ۶- راه بندبن، از لنگرود به لیلاکوه و ملاط و پرش کوه و کومله می‌رود.

باقی بناها و آثار تاریخی لنگرود و حومه آن

- ۱- بقعه پیرملا یا بقعه کوچک در محله درب مسجد لنگرود. (گیلان رابینو، ص ۳۴۲)
- ۲- دو تکیه در محله درب مسجد لنگرود. (گیلان رابینو، ص ۳۴۲) این دو تکیه نزدیک مسجد جامع بود. هر دورا در دوران نوسازی خراب کرده اند و به جای آنها دکان ساخته اند.
- ۳- سبزه میدان در فشکالی محله لنگرود. رابینو می‌نویسد که این میدان سابقاً (قبل از سال ۱۳۳۱ هـ ق.) وسیع بوده است. بر اثر تجاوزات خاندان منجم باشی خیلی محدودتر از سابق شده است. (گیلان رابینو، ص ۳۴۳) بیشتر اراضی آن امروز تبدیل به مدرسه شده است.

- ۴- خانه‌ای آجری در کی کلابه. (گیلان رابینو، ص ۳۵۳) امروز این خانه در دست آقای میرزائی است و آثار قابل ملاحظه‌ای نداشت.
- ۵- مسجد کیا کلابه در کیا کلابه لنگرود. (گیلان رابینو، ص ۳۵۳) آثار قابل ملاحظه‌ای نداشت.
- ۶- پل آجری کیا کلابه، در یک کیلومتر و نیمی مشرق لنگرود. (گیلان رابینو، ص ۳۵۳) آثار ناچیزی از آن بجای مانده بود.
- ۷- بقعه آقا سیدعلی کیا در دهکده نالکیاش لنگرود.
- ۸- بقعه آقا سید حسین در دهکده نالکیاش لنگرود.
- ۹- بقعه آقا سید عبدالله در فشکالی محله لنگرود.
- ۱۰- بقعه‌ای در دهکده کوشالشاده لنگرود.
- ۱۱- بقعه سیدعلی کیا در محله راه پشته لنگرود.
- ۱۲- بقعه آقا سید زینب در فشکالی محله لنگرود.
- ۱۳- بقعه آقا سید محمد بن موسی الکاظم علیه السلام در قصاب محله لنگرود.
- ۱۴- بقعه آقا سید محمد در محله سبزه میدان لنگرود. (گیلان رابینو، ص ۳۴۳) اثر قابل زکری نداشت.
- ۱۵- مسجد اعرابی (عرب زاده) در محله سبزه میدان لنگرود.
- ۱۶- بقعه آقا سید رضا بن موسی الکاظم علیه السلام در دهکده چالکیاس لنگرود.
- ۱۷- بقعه آقا سید خلیل در محله راه پشته لنگرود. این بقعه سراسر نوسازی شده بود. دو درخت آزاد به محیط ۴۴۱ و ۵۱۰ سانتیمتر در محوطه بقعه بود.
- ۱۸- مسجد و بقعه آقا سیدعلی کیا در آن سر محله لنگرود. هر دو نوسازی شده بود.
- ۱- کی کلابه = کیا کلابه = شاه کلابه. نام این محل در زمان اعلیحضرت فقید رضا شاه پهلوی به شاه کلابه تبدیل شد.

- ۱۹- مسجد و بقعه آقا سید محمد در رکج محله لنگرود. هر دو نوسازی شده بود.
- ۲۰- بقعه سید علی کیا در رودپس. رودپس بعداً قاضی کلایه و پس از آن به قاضی محله معروف شد.
- ۲۱- بقعه‌ای در دهکده جیر بیجار لنگرود.
- ۲۲- مسجد سید خرم کیا در سیاهکل ده چهار کیلو متری لنگرود از راه کنار رودخانه.
- ۲۳- بقعه‌ای در سیگارود سلمان لنگرود.
- ۲۴- بقعه سید جلال در بالا محله سلمان لنگرود.
- ۲۵- آستانه و مسجد گاو سر (= گواسرا) ی رانکوه.
- ۲۶- بقعه و مسجدی در خلیفه محله (= گلستان محله) در بالا محله سلمان رانکوه.
- ۲۷- بقعه‌ای در چینجان رانکوه.
- ۲۸- خشت پل لوکلایه در حدود یک کیلومتری گورستان پشت وادی لنگرود.

بقعه دوازده تن

مقبره خانوادگی سلسله کیائی

در دهکده ملاط رانکوه^۱

همسر سید محمد کیا، در سال ۸۲۰ ه. ق. بمرد و در ملاط که مهد سلسله امیر کیا ملاطی بود، به خاک سپرده شد. شوهرش گنبد مرثعی بر گور او برافراشت و خود بعدها در همین جا روی در نقاب خاک کشید. سید محمد در اینجا قصر و مسجد جامع، سراهائی از آجر و سنگ و گل، برای مسافران و اسطبلهای سفال سروخانقاه و بازار و استخر ساخت و اطراف آن را با نشاندن درختان مختلف به باغ تبدیل کرد.

۱- ملاط: ده ازدهستان مرکزی بخش لنگرود شهرستان لاهیجان، چهار کیلومتری جنوب لنگرود و سه کیلومتری لیلاکوه. (فرهنگ جغرافیائی ایران)

سید ظهیرالدین مرعشی درباره این بناها و آبادانی چنین می نویسد:

«در آن مابین والده فرزندان عظام ایشان دعوت حق را بلیک اجابت فرمود، و از آن سبب بسیار مالالت به خاطر مبارك راه یافت و نعل مبارکش را به قریه ملاط نقل کرده، دفن کردند. و جهت آن مرحومه مغفوره مشهد عالی بفرمودند تمام کردن. و خود نیز اکنون همانجا مدفونند و بعد از آن عمارات ملاط را به اتمام تمام بنیاد نهادند و قصری در غایت لطافت و مسجد جامع در غایت نزاهت، تمام ساختند و خانه‌های چند جهت مترددان و ابناء سبیل مجموع را از سنگ و گل تمام کردند. و طویله‌های اسپان و استران به اتمام فرمودند رسانید و غمناک مجموع را باز به سفالوی سرخ پیوشانیدند. و گرداگرد مشهد مبارك، دیواری از سنگ در غایت محکمی احداث فرمودند و غمناک آن را به سفالواز آب باران محفوظ ساختند و درون مشهد را درختهای نارنج و ترنج و لیمو و آبی و آلو بنشانند و آن موضع را رشک جنت نعیم و خلد برین گردانیدند و حفاظ را وظایف تعیین نموده تا شب و روز به تلاوت قرآن مجید مشغول باشند و اکنون نیز هستند.

و خانقاهی ساختند و امر کردند که صبح و شام را به فقرا و مساکین و ابناء السبیل آش بدهند و بر در مسجد حفر چاه آب فرمودند و گوراب بغایت خوبی بفرمودند ساختن و مدرسه‌ای طرف غربی آن گوراب و مسجد تمام کردند. و مرتبه دیگر شیب از آن گوراب، گورابی دیگر ساختند و چاه آبی بر سر راه فرمودند کنند تا در تابستان که آب رودخانه گرم می‌شود، ابناء السبیل و متوطنان آن مقام، از آن آب بنوشند و بر سر آن گوراب، دکانهای چند فرمودند ساخت و مردم صنعت کار، از هر نوع آنجا بنشانند و باغ وسیعی بنیاد کردند و از هر نوع میوه‌های خوب و انگورهای لطیف بفرمودند نشاندن و جهت آب‌خوردن بر نجار و مزارع سکن آن مقام، برکه‌ای عظیم ساختند، چنانکه مزرعه آن قریه و سایر قرا که در حوالی آن قریه‌اند از آن متمتع و برخوردار گشتند.»^۱

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۱ و ۱۴۲.

دهکده ملاط در دامنه کوه‌های جنوبی لنگرود واقع شده است. این کوه‌ها از نظر وضع طبیعی دارای موقعیت نظامی می‌باشند و شك نیست که سیدعلی کیاو بازماندگان او نیز از همین نظر بدین منطقه روی آورده‌اند. شاید روزی مسکن اصلی سادات کیائی در این دهکده بوده است. در شمال شرقی ملاط استخری است که تا امروز به نام «علی کیا استلخ» معروف است.

بقعه ملاط که در همین دهکده بنا شده، شامل بنائاتی مربع شکل است که هر ضلع آن به یازده متر می‌رسد. (عکس شماره ۱۹۱) چهار طرف آن را ایوانی فرا گرفته است. پهنای ایوان شمالی سه متر و پهنای ایوان شرقی و غربی ۲۴۰ سانتیمتر و پهنای ایوان جنوبی یک متر است. هر یک از ایوانها دوازده ستون چوبین چهارسود دارد. بر دیوارهای ایوانها نقاشیهای مذهبی است. پله‌های ورودی به ایوان شمالی در زاویه شمال غربی تعبیه شده است. در ورودی بقعه به طرف شمال و دری نیز به طرف مشرق دارد که فعلا بسته است. داخل بقعه در زاویه شمال غربی، سکویی است و روی آن سنگی است که بر اثر مالیدن سنگ دیگر بر آن، گود شده است و فعلا به مقدار یک استکان آب داخل این گودی می‌ریزند و سنگ دیگر را در داخل گودی می‌سایند و رنگ آب سفید رنگ می‌شود. معتقدین اظهار می‌دارند که تبدیل به شیر می‌شود. این شیر را به مرضی می‌دهند تا بهبود یابند.

دوازده قبر در دو ردیف در این بقعه هست. در یکی از قبرهای ردیف غربی دو تن پهلوی یکدیگر دفن شده‌اند و در هر یک از مابقی قبرها يك تن آرمیده است. در ردیف شرقی دو قبر متصل یکدیگر است، سپس يك قبر منفرد است و پس از این، دو قبر در امتداد هم قرار گرفته است. مجموع افرادی که در این بقعه آرمیده‌اند به دوازده نفر می‌رسد و به همین مناسبت این بقعه را «دوازده تن» نیز می‌گویند. نام این دوازده تن چنانکه در زیارتنامه آمده است به این قرار است: سیدعلی کیا و سید محمد کیا دو پسر امام زین العابدین، سید یوسف، سید یونس، سید حسن، سید مظفر، سید موسی، سید حیدر، سید صالح، سید اسکندر، سید خاورو

سید ابوذر پسران امام پنجم امام محمد الباقرند. چنانکه از متن زیارتنامه برمی‌آید دو تن از اینان پسران امام زین العابدین علیه السلام و ده تن دیگر پسران امام محمد الباقر علیه السلام‌اند. سید ظهیرالدین چنین می‌نویسد، در اینجا مسجد و حمامی نیز بوده است و ساکنان محل این موضوع را تأیید می‌کردند. چاه آبی را که سید ظهیرالدین یاد می‌کند، تا امروز باقی است. درختان نارنج کهنی که امروز دیده می‌شود، بدون شك متعلق به زمان آبادی این محل است. شاید زلزله و طاعون دوران فتحعلی شاه یاکمی پیش از آن، در خرابی و ویرانی اینجا نیز اثر داشته است. جاده شاه عباسی که از تیمجان به لاهیجان می‌رود و لنگرود به دست راست این جاده، در کنار می‌افتد، از وسط دهکده ملاط می‌گذرد و آثار آن تا امروز باقی است.

کسانی که در بقعه ملاط به خاک سپرده شده‌اند

- ۱- همسر سید محمد کیا در حدود سال ۸۲۰ ه. ق.
- ۲- سید محمد کیا که پسرانش او را در دژ الموت زندانی کرده بودند، در آنجا بمرد و جسدش را از الموت به ملاط آورده، به خاک سپردند. ولادت او در سال ۸۲۵ در قلعه لمر بود.^۱
- ۳- سلطان هاشم که علیه برادر زاده اش - سلطان احمد خان - قیام کرده بود، به دست سدید - وزیر سلطان احمد خان - کشته شد و در ملاط مدفون شد و برای او گنبد و بارگاهی ساختند.^۲

دوسد و دونهر

برای شالی زارهای رانکوه

[سید محمد کیا] جهت مزارع عموم اهالی رانکوه، دوجوی عظیم از رودخانه

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۶. ۲- گیلان راینو، ص ۳۶۰.

پلام رود (= پلورود) حفر کرد. «یکی قریب به دامن کوه و بر دره‌ای که در آن مابین مانع گذر آب بود، سد محکمی بفرمودند بستند و جری آن آب را به مزارع مردم آن دیار رسانیدند و شیب آن جو، جوی دیگر برداشته، آب را به رودخانه گوارود رسانیدند و بر آن رودخانه سدی بسته، از آنجا بگذرانیدند و به رودخانه ولیسا رود آوردند. و تقسیم آب نموده، به وجه کفاف آب را به قرائی که در سواحل بحر واقع است، رسانیدند.»^۱

مسجد جامع، حمام و قصر حرم سرای سید محمد کیا در کنار گوارود رانکوه

«و بعد از آن موضعی را به کنار گوارود انتخاب کرده، مسجد جامع احداث فرمودند و به در مسجد، میدان بزرگ ساختند و به طرف شرق آن میدان، بازار و دکان بنیاد کردند. و به در مسجد، حمام بنیاد کرده، تمام ساختند. و بعد از آن میدان، حرم سرای را احداث نموده، قصر مرغوبی در آنجا انجام کردند و طویل و اسپان و موضع و مسکن مترددان و صفه اهل دیوان را به سعی تمام به اتمام رسانیدند و رودخانه‌ای که از آب پلام رود (= پلو رود) به نیم فرسخی شهر جاری بود، بفرمود به چند قدم بالاتر آن رودخانه، چنان جوئی کنند که آب آن به پهلوی آن حرم سرا به طرف جنوب جاری شد و آن نهر را «شیرارود» می‌گویند و اکنون (در زمان میرظهیرالدین) نیز همچنان جاریست و به رودخانه گوارود منضم گشته، به دریا می‌رسد. و از آن جوی دو نوع فایده تصور کرده بودند: یکی آنکه مردم شهر رودس را از آن آب منفعتی باشد. دوم آنکه، چون به آب گوارود ملحق گردد، جهت کشتی بانان، کشتیهای بزرگ را آسان تر باشد که عبور به دریا نمایند و این دو منفعت، اعظم منافع آن رودخانه است.»^۲

۱- گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۱ و ۱۴۲. ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۴.

استخری بزرگ در پایین دهکده کله دره

«و [امیر سید محمد] اسطلمخی عظیم در پایان قریه کله دره بنیاد کرده، به اندک مدت تمام فرمودند که مرغابیان بسیار از آنجا صید می‌کردند و مایحتاج مردم شهر از نی و علف که حصیر می‌بافتند و سرخانه‌ها بدان می‌پوشانند، حاصل می‌شد.»^۱

بقعه سید ابراهیم و میر ابوالحسن در دهکده کومله رانکوه

بنای اصلی بقعه به درازی ۹۶۰ و پهنای ۵۶۰ سانتیمتر است و ایوانی غربی و به پهنای ۲۳۰ سانتیمتر دارد. قبر این دو تن در وسط بنا و به درازی ۱۹۵ و پهنای ۱۷۵ سانتیمتر است. در سال ۱۳۴۴ شمسی این بنا را نوسازی کرده‌اند. قبرستان عمومی اطراف این بقعه بود و سنگ قابل توجهی نداشت.

بقعه ملا مریم در دهکده پرش کوه رانکوه

بنای اصلی بقعه به ابعاد ۴۴۰ سانتیمتر است. سه طرف آن ایوان است. این بنا که روی در خرابی داشت چهل سال پیش به دست شیخ فضل‌الله صیحانی تعمیر و مرمت شد. در محوطه باز بقعه درختان آزاد کهنسال و شب خسب (گل ابریشم) زیاد است. دو مسجد قدیمی نزدیک بقعه بود که آنها را خراب کرده و قصد نوسازی داشتند.

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان ص ۱۴۴. این نی به نام «گالی» یا «لینغ» معروف است.
۲- بکسر پ و راء و شین. در تاریخ گیلان و دیلمستان ص ۲۳، نام این دهکده «پرشکوه» آمده است.

بقعه‌ای بی نام و نشان در دهکده مریدان رانکوه

بنای اصلی چهار گوشه و به ابعاد ۵۷۰ سانتیمتر است. سه طرف شرق و غرب و جنوب آن، ایوانهایی به پهنای ۲۳۰ سانتیمتر دارد. لبه جلو ایوانها لتازه دستک نکائل دارد. صندوقی چوبین به درازی ۲۰۰ و پهنای ۱۲۰ و بلندی ۱۳۰ سانتیمتر در وسط بنای اصلی است. ایوانها دارای ستونهای چهارسوی و سرستونهای خوش تراش است. سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی و پل کوبی است. سراسر بام بنا، سفال سر است. دومسجد بزرگ با پنجره‌های ارسی قدیمی نزدیک بقعه بود که اهالی قصد داشتند خراب کنند و مسجدی نوسازند.

بقعه آقا سید عبدالله در مریدان رانکوه

بنای اصلی بقعه ۴۹۰ × ۴۲۰ سانتیمتر است که میان آن صندوقی به درازی ۱۹۰ و پهنای ۱۵۰ و بلندی ۱۲۰ سانتیمتر گور را پوشانده است. مدخل اصلی بقعه در ایوان جنوبی است. پهنای ایوان جنوبی ۱۲۰ و ایوان شرقی ۱۹۰ و ایوان شمالی ۸۰ و ایوان غربی ۹۰ سانتیمتر است. ایوانها دارای ستونهای چوبین چهارسو با سرستونهای پرکار و زیباست. جلو ایوانها لتازه چوبین دارد. (عکس شماره ۱۹۲) مقابل در ورودی بقعه کمی به طرف راست، چهارچوبه‌ای به بلندی دو متر که فواصل پایه‌ها را چوبهائی چپ و راست کو بیده‌اند، دیده می‌شود. بام این بنا لت پوش بود. به دوچوب چپ و راست وسط طاق، سیمی بسته بود که پیه‌سوزی سفالین چهار شاخه به این سیم آویخته بودند. این چهارچوبه یادآور کلکهای جنوب ایران است که در تکیه‌ها و حسنیه‌ها دیده می‌شود. در محل این چراغ «چهار چراغ» یا «چراغ واسن» خوانده می‌شود. (عکس شماره ۱۹۳)

۱- بضم میم و کس راه و سکون یاء.

بقعه آقا سیدخلیل و آقا سیدخلیل در دهکده شهیدان (= شادان) رانکوه

بنای بقعه در محله کفش کن شهیدان، در میان برنجزارها بود. ابعاد این بنا ۴۹۰ سانتیمتر و قبر این دو تن در میان بنا و چسبیده به یکدیگر بود. درازای آن ۱۹۰ و پهنای آن ۱۱۵ و بلندی آن از کف اطاق، ۹۵ سانتیمتر بود. در ورودی بقعه در ایوان شرقی است که پهنای آن ۱۱۰ سانتیمتر است. پهنای ایوانهای شمالی و غربی و جنوبی ۱۳۰ سانتیمتر است. (عکس شماره ۱۹۴) بر دیوار بقعه نقاشیهای مذهبی است. در مقابل در ورودی بقعه، کمی به طرف راست، بنائی چوبین چهار گوشه است که بلندی آن به دو متر می‌رسد. بام بنا لت پوش است. از میان سقف آن، چهار شاخه‌ای سفالین که با روغن چراغ روشن می‌شود آویخته‌اند. این روغن سوز درست مانند چهار چراغ (= چراغ واسن) بقعه آقا سید عبدالله در مریدان بود. (عکس شماره ۱۹۵)

بقعه سیدعلی کیا در محمدجعفر محله اطاقور بیجار پس رانکوه

بنای بقعه بر بلندی است و بر مزارع برنج اطراف تسلط دارد. این بنا به ابعاد ۳۷۰ سانتیمتر و چهار طرف آن ایوانی به پهنای ۱۵۰ سانتیمتر است. پاره‌ای از ستونهای ایوانها، لاج‌لنگری و دارای سرستونهای زیبا و پرکاری است. (عکس شماره ۱۹۶) صندوق بقعه به درازی ۱۶۰ و پهنای ۷۰ و بلندی ۱۲۰ سانتیمتر است. بقعه دارای علم است و در آن مراسم علم‌بندی و علم و آچینی برپا می‌شود. در محوطه باز اطراف بقعه، درختان قطور آزاد و کیش فراوان بود. قطر سه‌اصله درخت کیش بدین ترتیب بود: ۱۸۰ و ۱۵۰ و ۱۴۰ سانتیمتر.

بقعه خانم معصومه نزد بک اطاقور بیجار پس رانکوه

بنای اصلی بقعه در میان مزارع برنج است. بنا چهار گوشه و از چهار طرف

ایوان دارد. بام بنا لت پوش بود و روی درخراپی داشت. صندوق بقعه را از محل خود برداشته و در ایوان گذاشته بودند. قبر را بیش از دو متر کنده و پائین رفته بودند و زیر دیوارها را نیز نقب زده بودند.

بقعه آقا سید ابوالقاسم

در دهکده شکرکش بیچارپس رانکوه

طرح بنای اصلی بقعه مربع شکل و هر یک از اضلاع آن ۴۸۰ سانتیمتر است. در ورودی بقعه شرقی است. پله‌های در ورودی ایوان در زوایه شمال شرقی بقعه است. چهار طرف بقعه ایوان است. پهنای ایوانهای شمالی و جنوبی و شرقی یک متر و ایوان غربی ۱۱۰ سانتیمتر است. (عکس شماره ۱۹۷) ایوانها دارای ستونهای لاج‌نگری زیبا و سرستونهای پرکار است. (عکس شماره ۱۹۸)

وسط بنای اصلی صندوقی مشبك چوبین به درازای ۱۹۰ و پهنای ۱۲۰ سانتیمتر قرار دارد. بالای بدنه شمالی آن عبارات زیر حک شده است:

« یاالله محمد علی فاطمه حسن و حسین اذا جاء نصراله والفتح و رایت الناس یدخلون فی دین الله افواجا فسیح بحمد ربك و استغفره انه كان تو ابا سنه ۱۲۹۰ »

بر بالای دو لنگه در ورودی این عبارات حک شده است:

« بسم الله الرحمن الرحیم انما فتحنا لك فتحاً مبیناً وكفی بالله شهیداً محمداً رسول الله نصر من الله وفتح قریب. »

روی لنگه دست راست باخط ریز این عبارات خوانده می‌شود:

« این در را وقف نمود ابراهیم خان. »

سقف بقعه و ایوانها و اشان‌کشی و سراسر بنا سفال سر است. در محوطه باز اطراف بقعه، درختان آزاد کهنسال زیاد بود.

سنگ مرمری پائین ایوان شرقی بقعه دیده می‌شود که عبارات زیر بر آن

حک شده است.

« وفات مرحوم قربانعلی ولد مرحوم آقا محمد گالش ۱۲۴۸. نشانه‌ها:

تبر، داس، مهر، تسبیح، وشانه چوبین. »

بر سنگ سیاه دیگری در همین محل این عبارات دیده می‌شود:

« وفات مرحوم آقا محمد ولد مرحوم ملا محمد سنه ۱۲۶۵. نشانه‌ها:

داس، تبر، مهر، تسبیح، وشانه چوبین. »

بر سنگ بزرگ دیگری در همین جا این عبارات خوانده می‌شود:

« وفات مرحوم مغفور بر جعلی ابن آقا علی محمد سنه ۱۲۷۰. »

ای جان پدر هیچ نداری خیر من^۱

از گردش ایام چه آمد بسر من

من نازه کلی بودم اندر چمن دهر

نشکفته فرو ریخت همه بال و پر من

نشانه‌ها: سرو، داس، مهر و تسبیح. »

در نزدیک امامزاده مسجدی با پنجره‌های ارسی چوبین است که قدمت زیاد ندارد.

سنگی بر یکی از قبور نزدیک این مسجد است که عبارات زیر بر آن دیده می‌شود:

« وفات مرحوم عاشور ولد مرحوم الله ویردی ۱۲۵۹. »

چون نامه جرم ما بهم پیچیدند بردند بمیزان عمل سنجیدند

بیش از همه کس گناه ما بود ولی ما را بمحبت علی بخشیدند

نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه. »

بقعه آقا سید حسن بن امام محمد باقر علیه السلام

در دهکده کش کلایه رانکوه

بنای اصلی بقعه ۵۷۰ × ۵۳۶ سانتیمتر است. سه ایوان در سه طرف جنوبی و

شرقی و شمالی دارد. پهنای ایوان جنوبی ۱۹۰ و ایوان شرقی ۲۲۰ و ایوان شمالی ۲۱۰ سانتیمتر است. ایوانها دارای ستونهای چهارسو با سرستون است. لبه ایوانها تکائیل چوبین قدیمی است. در ورودی بقعه در ایوان شرقی است. سقف بقعه و ایوانها، و اشانکشی و پلکوبی با درزپوش نقش دار است. لبه بام سه پشته و سراسر بام سفال سراسر است. تمام کارهای چوبین این بنا، بسیار ظریف و قدیمی است. بر سه دیوار جنوبی و شرقی و شمالی بقعه از خارج، نقاشیهای دور نمای بسیار زشت بارنگهای زنده کشیده شده بود. بالای دور نماها «بسمله و سورة حمد و نامهای دوازده امام و پنج تن» نوشته شده و آخر آنها این بیت سعدی است:

«بماند سالها این نظم و ترتیب ز ما هر ذره خاك افتاده جایی»

رقم ابوالقاسم کلیشمی و تاریخ ۱۳۶۶ در میان نوشته هاست. ظرافت بنای بقعه را این نقاشیها از میان برده است.

در زاویه جنوب شرقی بنای بقعه، با چهار پایه چوبین، بنایی از چوب ساخته اند. فواصل بین پایه ها، از روی زمین ۱۳۶ و ۱۴۰ سانتیمتر است. بلندی این بنای چوبین به یک متر و نیم می رسد. پیه سوزی از سقف این بنا آویخته و روشن است. دو شاخ گنج گاو (= گوزن) به پایه چوبین جای چراغ پیه سوز و یک شاخ به درخت آزاد جلو بقعه که محیط آن ۳۴۰ سانتیمتر است، آویخته بود.

بنای بقعه در میان درختان کیش و آزاد است. قطورترین درخت آزاد این بقعه به محیط ۳۶۰ سانتیمتر بود.

زوارکشی بقعه روز دوشنبه است و بازار کوچکی در اینجا تشکیل می شود در فصل تابستان میوه و هندوانه زیادی به فروش می رسد. علم بندی بقعه روز ششم محرم و علم و اچینی عصر سیزدهم محرم است.

بقعه آقا سید ابراهیم و آقا سید محمد

در دهکده شب خسبالات رانکوه

بنای اصلی به ابعاد ۴۵۰ × ۲۰ سانتیمتر است و دارای دودر ورودی شرقی و

غربی است. صندوقی چوبین در وسط بناست که درازای آن ۱۱۵ و پهنایش ۷۴ و بلندی ۹۰ سانتیمتر است. سه طرف شرق و غرب و جنوب ایوان دارد. پهنای ایوان شرقی ۱۷۰ و جنوبی ۲۰۰ و غربی ۱۹۰ سانتیمتر است. ایوانها دارای ستونهای چهارسو با سرستون است. سقف بقعه و ایوانها فقط و اشانکشی است. بنای بقعه در زیر درختان کیش که سنسال بود. یک اصله درخت لیلیکی که سنسال در محوطه بقعه بود.

بقعه آقا سید بزرگ

در دهکده آسیاب سران رانکوه

بنای اصلی بقعه به ابعاد چهار متر است. دو در ورودی شرقی و جنوبی دارد. چهار طرف بنا ایوان است. پهنای ایوان شرقی ۲۵۰ و جنوبی ۲۰۰ و غربی ۱۵۰ و شمالی ۱۱۰ سانتیمتر است. ایوانها دارای ستونهای چوبین چهارسو با سرستون است. لبه ایوانها لتازه دارد. صندوقی چوبین در وسط بنای اصلی است. درازای صندوق ۱۳۵، پهنایش ۹۰ و بلندی ۱۰۰ سانتیمتر است. سقف بقعه و اشانکشی و پلکوبی است. سقف ایوانها فقط و اشانکشی است. بر جدار خارجی دیوارهای بقعه مجالس نقاشی مذهبی است. اشعاری نیز در بالای نقاشیها بوده که فعلا از میان رفته است.

آستانه چهار تن

در دهکده سیف دار بن رانکوه

بنای اصلی شامل سه اطاق است که اطاق وسط مسجد است. طول بنا ۱۳۸۰ متر و پهنای ایوان جنوبی که جلو سراسر بناست، ۱۲۵ سانتیمتر است. از در ورودی که در این ایوان است، ابتدا به مسجد و پس از آن به بقعه ها می روند. ایوان دارای ستونهای چهارسو است و به جای لتازه، پنجره های ارسی مسجد قدیمی را که خراب کرده بودند، جلو ایوانها نصب شده بود.

در مسجد این بقعه سنگ مرمری است که این عبارات بر آن حک شده است :
 «آرامگاه مهدی خان بیک جهادهم شهرجمادی الثانی ۱۲۶۴»
 در فاصلهٔ چهل متری شرقی بنای این بقعه ، بنای دیگری است که ارزش تاریخی ندارد .

بقعهٔ آقا سیدحسن بن امام موسی الکاظم علیه السلام در اراضی اشکر میدان رانکوه

بنای اصلی مربع شکل و به ابعاد ۴۳۳×۴۱۰ سانتیمتر است . در ورودی در ایوان شرقی به پهنای ۸۶ و بلندی ۱۶۰ سانتیمتر است . صندوقی در میان بنای بقعه است که درازای آن ۱۸۰ و پهنایش ۹۶ و بلندی آن ۱۵۰ سانتیمتر است . چهارطرف بنای اصلی ایوان است . پهنای ایوان غربی ۸۵ و ایوان جنوبی ۹۰ و ایوان شرقی ۱۱۰ و ایوان شمالی ۶۰ سانتیمتر است . جلو ایوانها لتازهٔ چوبین است . ستونهای ایوانها چهارسوی پخ زده و یکی از ستونهای ایوان ، لاج لنگری است . سقف ایوان و بقعه و اشان کشی و پل کوبی با درزپوش زده است . بام سراسر بنا ، سفالپوش است و یک کبوتر نشین دارد . بنای بقعه در زیر درختان سرکشیدهٔ آزاد و کوب (= نمدار) و یک درخت عظیم اوجا(لی) و درخت انجیرو کیشهای فراوان بود . محیط یکی از درختان قطور آزاد ۳۵۰ و محیط درخت کوب ۳۲۰ سانتیمتر بود .

بقعهٔ آقا شیخ بنده حیدر در دهکدهٔ کیاکلايهٔ رانکوه

صندوق بقعه در وسط بنای اصلی بقعه و به درازای ۱۸۰ و پهنای ۱۱۰ و بلندی ۱۲۰ سانتیمتر بود . دو طرف بنای اصلی ایوان است . پهنای ایوان شرقی ۱۵۰ و پهنای ایوان جنوبی ۲۸۰ سانتیمتر است . ستونهای ایوانها ، دارای سرستون و یکی از ستونهای ایوان شرقی لاج لنگری است و بردوستون ایوان

شرقی جای چوب علم است . سقف ایوانها ، پل کوبی با درزپوش زده ، لبهٔ بام دوپشته و سراسر بام بنا ، سفال سر است . بنای بقعه در زیر درختان آزاد و کیش است . محیط یکی از درختان کیش به ۴۲۰ سانتیمتر می رسد . علم بندی این بقعه روز سوم محرم و علم و اچینی سیزدهم محرم است . مسجدی متصل به بقعه است که سراسر نمای آن پنجره های ارسی تخته ای ساده بود .

بقعهٔ آقا سید زکی بن امام موسی الکاظم معروف به بقعهٔ آقا سید تربت در دهکدهٔ زرببچار رانکوه

بنای اصلی بقعه ، چهار گوشه و به ابعاد چهارمتر است . طرف شرقی و جنوبی ایوان دارد . پهنای ایوان شرقی ۱۹۰ و پهنای ایوان جنوبی ۱۵۰ سانتیمتر است . در ورودی بقعه در ایوان جنوبی است و بلندی آن ۱۳۰ و پهنای آن ۸۰ سانتیمتر است . دری هم در ایوان شرقی دارد . صندوقی چوبین ساده مرقد را پوشانده است . درازای صندوق ۱۸۰ ، پهنایش ۱۷۰ و بلندی ۱۳۰ سانتیمتر است . ایوانهای بقعه دارای ستونهای چهارسو با سرستونهای قدیمی و پرکار است . سقف ایوانها فقط و اشان کشی است . لبهٔ بام دوپشته و سراسر بام سفال سراسر است . مسجدی با پنجره های ارسی ساده در جنوب غربی بنای بقعه است . ساختمان بقعه و مسجد در زیر درختان کیش و آزاد و لیلیکی است .

بقعهٔ آقا سید معین و آقا سید مبین فرزندان امام موسی الکاظم علیه السلام بر سر راه دهکدهٔ املش نزدیک تمیجان رانکوه

بنای اصلی بقعه ۷۶۰×۷۵۰ سانتیمتر است . دو در ورودی جنوبی و غربی دارد . بالای در ورودی جنوبی خفنگی مشبک ظریف و بالای در ورودی غربی خفنگی مشبک چوبین عادی است . در دیوارهای شرقی و شمالی پنجره های

مشبك نورگیر است. صندوقی تخته‌ای به درازای ۲۶۰ و پهنای ۱۶۰ و بلندی ۱۳۰ سانتیمتر میان بناست. بر جدارهای دیوارهای داخلی بقعه مجالسی از نقاشیهای مذهبی است. ایوانها دارای ستونهای چهارسو با سرستونهای عادی است. ایوان جنوبی دری ورودی مشبك دارد. سقف بقعه و ایوانها و اشان‌کشی و پل‌کوبی است.

مراسم علم‌بندی روز اول محرم و مراسم علم‌واچینی روز سیزدهم محرم برپا می‌شود. (عکس شماره ۱۹۹) سنگ قبر مرمری در بقعه بود که تاریخ چهاردهم شهر ذی‌حجه سنه ۱۱۴۵ بر آن خوانده می‌شد.

بقعه آقا سید ابراهیم بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام در محله جیر املش رانکوه

بنای قدیمی بقعه به دست جعفر خان بجیی‌پور صوفی املشی خراب شده و گویا قصد دارد نوسازی کند و بیش از سی و پنج هزار و هفتصد متر مربع اراضی اطراف بقعه نامبرده را دیواری از بلوک سیمانی کشیده‌اند و دو در آهنی بزرگ در غرب و جنوب این زمین گذاشته‌اند. از قرار معلوم می‌خواهند برای شهر قبرستانی بزرگ ترتیب دهند. خداوند کسانی را که نیت خیر دارند، جزای خیر دهد.

بقعه آقا سید حسین بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام در دهکده املش رانکوه

بنای اصلی بقعه شامل چهار پایه آجری در چهار گوشه که فواصل آنها جدار مشبك چوبین است. (عکس شماره ۲۰۰) چهار طرف این اطاق مشبك، ایوان است.

بنای اصلی به ابعاد ۵۱۰ × ۴۹۰ سانتیمتر است. پهنای دری که در میان جدار شرقی است ۱۳۰ و بلندی آن ۲۰۰ سانتیمتر است. پهنای ایوان جنوبی ۳۱۰ سانتیمتر و

در ورودی به این ایوان به پهنای ۱۲۰ و بلندی ۲۰۰ سانتیمتر است. در طرفین در دو جرز آجری از آجر محلی است. پهنای ایوان غربی ۳۳۰ و پهنای ایوانهای شرقی و شمالی هر يك ۳۹۰ سانتیمتر است.

ایوانهای شرقی و غربی، هر يك دارای سه جرز مربع به ابعاد ۷۰ سانتیمتر است و ایوانهای شمالی و جنوبی دارای چهار جرز آجری است.

صندوقی مشبك چوبین ظریف در میان بنای اصلی است که درازای آن ۱۹۰ و پهنایش ۱۳۰ و بلندیش ۶۰ سانتیمتر است. اطراف سقف بقعه، لنبه کوبی و قسمت وسط آن پل‌کوبی است. سقف ایوانها و اشان‌کشی و پل‌کوبی است. لبه بام دوپشته و سراسر بام بنا، سفال‌سراست. روی بام رفته بنائی بسیار زیباست و بنای اصلی بقعه که تمام مشبك است، در شب با روشن شدن چراغ داخل آن، بسیار جلب نظر می‌کند. اطراف بقعه قبرستانی قدیمی است.

بقعه سید علی‌کیا بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام در آناستان محله املش رانکوه

بنای اصلی و قدیمی بقعه را واچیده و مشغول نوسازی بودند. مسجد کوچکی در جوار بقعه بود. در محوطه اطراف بقعه درختان کیش و آزادکهن زیاد بود. روز جمعه و روزهای عید، روزهای زوارکشی این بقعه است. این بقعه مراسم علم‌بندی و علم‌واچینی نداشت و اگر باران در موقع مقرر نبارد، علم‌بندی مختصری می‌کنند. اهالی معتقدند که خاک این بقعه جسد مرده را به خود قبول نمی‌کند.

بقعه آقا سید نصیرالدین بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام در میان محله املش رانکوه

بنای قدیمی را خراب کرده و بنائی تازه به جای آن ساخته بودند. بنای تازه شامل يك اطاق و يك راهرو و دو ایوان شرقی و جنوبی بود. مراسم علم‌بندی روز هفتم محرم و علم‌واچینی شب سیزدهم محرم برپا می‌شود.

سنگ مرمری در قبرستان این بقعه بود که این عبارات بر آن خوانده می‌شد:

« وفات مرحوم آقا حسن ولد مرحوم با قاسم ۱۲۲۹

ای که بر ما بگذری دامن کشان از سر اخلاص الحمدی بخوان

نشانه‌ها: مهر، تسبیح و چیزی نظیر منقل و آتشدان. »

حمامی قدیمی

در دهکده کبلاکلایه املش رانکوه

حمامهای این نواحی معمولاً بر سطح زمین بنا می‌شود. بنای این حمام نیز بدین ترتیب است. حمام دارای سرپینه، گرمخانه و خزینه آب گرم است. از شاه نشین حمام به خزینه آب سرد نیز می‌توان رفت. در طرفین خزینه آب گرم دو حوضچه برای شستن لنگ است. قسمت پائین بنا را با سنگ رودخانه و گل و آهک چیده‌اند و قسمت بالا و طاقها با آجرهایی به ابعاد $۲۰ \times ۲۰ \times ۴$ ساخته شده است.

خانه‌های قدیمی

در دهکده املش

در دهکده املش خانه‌هایی نسبتاً قدیمی متعلق به دوران قاجار است که زیاد جنبه هنری و تزئینی نداشتند. از آنها می‌توان خانه‌های زیر را نام برد:

- ۱- خانه احمد علی خان صوفی.
- ۲- خانه علی اکبر خان پیر کوهی.
- ۳- خانه تقی خان صوفی.
- ۴- خانه امان الله خان صوفی.

بقعه آقا سید حسین بن سلمان

بر سر کوهی مسلط بردشت املش

بنائی است ساده زگالی با چهار ایوان در چهار طرف، ستونهای ایوانها چوبین چهارسو است. در ورودی بقعه در ایوان شمالی است. در محوطه باز اطراف بقعه

درختان کهنسال کیش و للیکی و یک اصله درخت تادانه (ساغ) به محیط ۴۵۰ سانتیمتر است.

بقعه آقاسید خلیل

در دهکده کبلاکلایه رانکوه

بنائی است ساده زگالی، چهار طرف ایوان با ستونهای چوبین چهارسو دارد. دوسنگ قبر نسبتاً قدیمی به این شرح در بقعه است:

« وفات مرحوم رستم ولد محمد خان ۱۲۶۳. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه. »

« وفات مرحوم مغفور محمد حسین

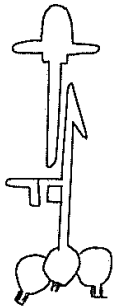
بیگ ولد محمد علی خان.

گلی بودم بیباغ زندگانی

جوان مردم نکردم کامرانی

نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه و

آلتی بدین شکل:



بقعه غریب آقا

در اراضی کبلاکلایه رانکوه

بنائی است ساده زگالی، سه طرف ایوان با ستونهای چهارسوی چوبین دارد. در محوطه اطراف بقعه درختان آزاد و کیش کهنسال فراوان است.

بقعه آقا سید زکی بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده زریبچار رانکوه

بنائی است ساده وزگالی، دو طرف ایوان با ستونهای چهارسوی چوبین دارد. مسجدی قدیمی نزدیک بقعه است.

بقعه آقاسید اسماعیل و آقاسید ابراهیم
ابن امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده جورکاسر رانکوه

بنائی است ساده و زکالی، سه طرف ایوان باستونهای چهارسو دارد. لبه بام دوپشته و بام بنا، سفال سر است. در محوطه اطراف بقعه درختان آزادوکیش کهنسال زیاد است.

نهر نومحل

از نهرهای رودخانه پلورود

این نهر در نزدیکی یوسف آباد از رودخانه پلورود جدا می شود و از محلهای زیر می گذرد: کیازنیک - منده محله (میان ده محله) - جبر محله - پائین املش - کیاکالیبه - مشکله - خلیل محله و استاد محله.

بقعه آقا سید نصیر بن امام موسی الکاظم علیه السلام
در دهکده چالارس رانکوه

بنای اصلی بقعه مربع و به ابعاد ۴۳۰ سانتیمتر است. صندوقی مشبک چوبین به درازای ۲۰۰ و پهنای ۹۰ و بلندی ۱۰۰ سانتیمتر در وسط بناست. سه طرف بقعه ایوان دارد. پهنای ایوان جنوبی ۱۸۰ و ایوان شرقی ۱۹۰ و ایوان شمالی ۲۲۰ سانتیمتر است. ایوانها دارای ستون و ستونها دارای سرستون است. سه در ورودی بقعه در این ایوانهاست. در ایوان شرقی مشبک و درهای ایوانهای جنوبی و شمالی تخته ایست. (عکس شماره ۲۰۱) جلو ایوانها لتازه چوبین است. لبه بام سه پشته و سراسر بام بنا، سفال سر است.

بر جدار دیوار داخلی وطاقچه های بقعه مجالسی از نقاشیهای مذهبی به شرح

زیر است:

۱- بکسر ج و فتح راء .

تمثال پیغمبر در حال معراج - ضامن آهوکه بر شتر سوار است - اما موسی الکاظم در زندان - امام حسین با حضرت علی اصغر در بغل او در صحرای کربلا - گودال قتلگاه و اجساد شهدای کربلا - حضرت زینب و سه تن از زنان که بر شتر سوارند و به شام می روند - طفلان مسلم و حارث و حضرت امام حسن و امام حسین در دامان پیغمبر که دو طرف این تمثال دو آهورسم شده است که به دو درخت بسته اند .

در درگاه سمت چپ دیوار شمالی گلدانی کشیده شده که دو پرندۀ دو طرف آن است .

در ایوانها نیز مجالسی از این قبیل است: قیام مختار - منظره جهنم - جنگ حضرت قاسم با زرق شامی - تمثال حضرت عباس و حضرت علی اکبر .

بالای این مجالس اشعاری از هفت بند محتمش کاشانی است . در میان این ابیات تاریخ ۱۳۴۲ قمری به چشم می خورد .

دو علم نسبتاً قدیمی مفرغی در این بقعه بود که بر یکی «الله محمد علی مدد» و بر دیگری «نصر من الله و فتح قریب» مشبک کاری شده بود .

آلتی دیگر دیده شد که شامل ورق آهنین دایره ای شکل به قطر ۶۰ سانتیمتر بود که حاشیه آن سوراخهایی داشت و از هر سوراخ زنجیری به درازای ۵۰ سانتیمتر آویخته بود. وسط این ورق آهن جای دسته چوبین بود و دسته چوبین بلندی به درازای ۱۸۰ سانتیمتر در آن جای داده شده بود. در روزهای محرم، هنگام سینه زنی، با آهنگ سینه زنان، این چوب را بر زمین می کوبند و از حرکت زنجیرها صدائی شنیده می شود که سینه زنان را به جوش می آورد .

روز علم بندی بقعه روز اول محرم و علم و اچینی آن شب دهم است . علمها هر دو با هم بسته می شود . بر دو ستون ایوان جنوبی جای چوبهای علمها بود .

بنای بقعه در میان درختان لیلیکی، خوج، ون، آزاد، کوسه، بید، کهل، لی و یگ اصله درخت کیش کهنسال است . اطراف بقعه کشتزارهای برنج است .

بقعه آقاسید غلامعلی ازقر زندان موسی بن جعفر علیه السلام در مشکله رانکوه

بنای اصلی بقعه به ابعاد ۴۰۰×۵۶۰ سانتیمتر است. دو در ورودی در ایوان شرقی و جنوبی دارد. پهنای ایوان جنوبی ۲۵۰ و پهنای ایوان شرقی ۷۰ سانتیمتر است. صندوقی ساده به درازای ۱۶۰ و پهنای ۹۰ سانتیمتر در میان بنای اصلی است. سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی و پل کوبی با درزپوش زده است. ستونهای ایوانها دارای سرستون است. لبه ایوان لتازه مشبك دارد. لبه بام سه پشته و سراسر بام بنا، سفال سر است.

در این بقعه دو علم قدیمی مفرغی بود که بالای یکی از آنها سه شاخه و بالای دیگری پنجه‌ای است. در وسط هر دو علم کلمات «الله محمد علی» مشبك کاری شده است. (عکس شماره ۲۰۲)

مراسم علم‌بندی بقعه روز ششم محرم و علم‌واچینی روز سیزدهم محرم است. بنای بقعه در میان درختان پلست، آج، آزاد، انار، کیش، لیلیکی، لی و انجیر است.

در گورستان اطراف بقعه دو سنگ قبر دیده شد که مطالب زیر بر آنها حک بود:
«وفات مرحوم محمدعلی ولد مرحوم محمدعلی بیگ ۱۲۶۹. نشانه‌ها:
مهر، تسبیح، گل و شانه.»

«وفات مرحوم ملاعلی اکبر ابن محمد اسمعیل ساکن مشکله منقریه رانکوه بتاریخ شهر شوال سنه ۱۲۲۳. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.»

بقعه آقا سیدخلرا در دهکده خرشتم رانکوه

بنای اصلی بقعه به ابعاد ۴۰۰×۳۷۰ سانتیمتر است. سه طرف بنا ایوان است.

پهنای ایوان جلو یا جنوبی ۱۶۰ و پهنای ایوان شرقی ۱۱۰ و پهنای ایوان غربی ۹۰ سانتیمتر است. ستونهای ایوانها چهارسو و دارای سرستون است. سقف بقعه و ایوانها پل کوبی با درزپوش زده است. بر جدار دیوار ایوانها مجالسی از نقاشیهای مذهبی است. بالای مجالس ایبائی از هفت بند محتشم کاشانی است. نقاشیها عمل استاد مشهدی آفاجان ولد مرحوم استاد غلامحسین نقاش لاهیجانی است که در سال ۱۳۳۵ قمری کشیده شده است.

مراسم علم‌بندی این بقعه هفتم محرم و مراسم علم‌واچینی روز سیزدهم محرم برپا می‌شود.

شاه نجف

در شسته رود رانکوه

بر طرف چپ راهی که از املش به بلوردکان می‌رود، در دل جنگلهای دور افتاده، چهار بقعه است که مجموع را به نام «شاه نجف» می‌خوانند. این بقعه‌ها بسیار آراسته و مرتب و آبادان بود و در امتداد یکدیگر بر بالای تیره کوهی بنا شده بود.

بقعه اول

بنای اصلی بقعه به ابعاد ۶۰۰×۳۱۰ سانتیمتر است و دارای دو ایوان جنوبی و غربی است. دو صندوق ساده در بنای اصلی است. در ورودی در ایوان غربی است. سقف بقعه و ایوانها، و اشان کشی و پل کوبی با درزپوش زده است. ستونها چهارسو و دارای سرستون است. لبه بام سه پشته و بام بنا، لت پوش است.

بقعه دوم

بنای اصلی بقعه به درازای ۴۴۰ و پهنای ۳۹۰ سانتیمتر است. صندوق مرقد کنده کاری، باگل و بوتها و اسلیمیهای بسیار ظریف است. دو طرف بقعه ایوان

است. پهنای ایوان شرقی ۱۵۰ و پهنای ایوان جنوبی ۱۸۰ سانتیمتر است. ستونهای ایوانها تمام از چوب آزاد و چهارسوی پنجزده است. دستون لاجلنگری بسیار ظریف در میان آنهاست. بردیوار جنوبی و شرقی بقعه مجالسی از نقاشیهای مذهبی کار «غلامحسین سال ۱۳۰۹ قمری» است. بالای مجالس، اشعاری از هفت بند محترم کاشانی نوشته شده است.

بقعه سوم

ابعاد بنای اصلی ۳۸۰ × ۳۷۰ سانتیمتر است. صندوقی چوبین ساده داخل بناست. پهنای ایوانهای شرقی و جنوبی دو متر است. ستونهای ایوانها، چهارسو است. ایوانها لتازه تختهای دارند. لبه بام دوپشته و سراسر بام حلبپوش است. آئینه‌ای بر بالای قبر جوانی نصب شده بود که نشانه جوانمرگ شدن اوست.

بقعه چهارم

بنای اصلی بدابعاد ۴۶۰ × ۴۳۰ سانتیمتر است. سه طرف آن ایوانی به پهنای ۱۹۰ سانتیمتر دارد. در ورودی اصلی در ایوان جنوبی است. یکی از ستونهای ایوانها، لاجلنگری مارپیچ و مابقی چهارسوی پنجزده است. سرستونها قدیمی و ظریف است. سقف بقعه و ایوانها و اشانکشی و پلکوبی است. این چهار بقعه در میان درختان گردو، اره، لیلیکی، آزاد، کیش، خوج و شرم است.

سنگ قبری در جلو این بقعه بود که این عبارات بر آن حک شده بود:
«وفات مرحوم امیر علی ولد مرحوم غلامحسین ۱۳۱۵. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.»

جلو بقعه چهارم بقعه دیگری است که معروف است مدفن خانمی است. مردان و زنان شکمدار را در آنجا راه نیست. مسجدی در طرف شمال شرقی بقعه چهارم است. چون این بقعه‌ها از آبادی دور هستند، مراسم علم‌بندی و روز معینی برای زوارکشی ندارند.

بقعه سید علی کیا در دهکده شکرپس رانکوه

بنای اصلی بقعه به ابعاد ۴۶۰ × ۳۷۰ سانتیمتر است. سه طرف ایوان دارد. پهنای ایوان شرقی ۱۴۰ و پهنای ایوان جنوبی ۱۶۰ و پهنای ایوان غربی ۱۳۰ سانتیمتر است. صندوقی ساده تختهای در میان بناست که درازای آن ۱۸۰ و پهنایش ۹۰ و بلندیش ۱۱۰ سانتیمتر است. ستونهای ایوانها، چهارسو و دارای سرستونهای زیباست. سقف بقعه و ایوانها و اشانکشی و پلکوبی با درزیوشزده است. لبه بام سه‌پشته و سراسر بام بنا، سفال‌ساز است.

علمی مفرغی قدیمی در این بقعه بود که روی آن «نصر من الله وفتح قریب و بشر المؤمنین» مشبک‌کاری شده بود.

علم‌بندی بقعه روز سوم محرم و علم‌واچینی در صورتی که مخارج و وسایل آن جور شود، روز سیزدهم محرم و در غیر این صورت تا روز اربعین علم بسته باقی می‌ماند.

درختان اطراف این بقعه شامل آزاد، کیش، خوج، انار، لی، لیلیکی و هلی است.

آستانه سوخته کیش بالای کهنه‌کویه رانکوه

بنای قدیمی بقعه گرفتار نوسازی شده بود و به جای آن مسجدی تازه‌ساز دیده می‌شد. درخت نارنج کهنسالی در محوطه آستانه، حاکی از قدمت بنای آن بود.

آستانه‌ای قدیمی در دهکده رمشایه رانکوه

بنای قدیمی را خراب کرده بودند و مشغول نوسازی بودند.

بقعهٔ سید ابراهیم بن امام موسیٰ الکاظم علیه السلام
در دهکدهٔ سانه‌سرای رانکوه

در میان بنای اصلی بقعه ضریحی مشبک بلند است. چهارطرف ایوان دارد. ستونهای ایوانها، چهارسو و دارای سرستون است. سقف بقعه و ایوانها و اشان-کشی و پل کوبی است. لبهٔ بام دوپشته و سراسر بام بنا، سفالسر است. مصالح اصلی بنا آجر است. کف ایوانها فرش کاشی داشته که فعلا روی در خرابی دارد.

بقعهٔ آقا سیدخورکیای بزرگ و کوچک و
آقا سیدعبدالجواد و آقا سیدعبدالله
در دهکدهٔ چینجان رانکوه

بنای بقعه در دست تعمیر بود. در این بقعه چهارتن از سادات با نامهای آقا سیدخورکیای بزرگ و آقا سیدخورکیای کوچک نوهٔ نامبرده و آقا سید عبدالله و آقا سیدعبدالجواد است. ساکنان محل از ایشان خوارق عادت نقل می‌کردند. سنگ قبری قدیمی در اینجاست که به علت فرسودگی خوانده نشد. مسجد قدیمی بقعه، هنگام ساختن راه‌کناره، از میان رفت و فعلا پنج سال است که مسجدی از نو ساخته‌اند.

رایینو از دو بقعهٔ دیگر در دهکدهٔ چینجان نام می‌برد و می‌نویسد در این دهکده، در کنار رودخانه‌ای به نام چینجان، مرقد میر کاظم و مرقد سید رضا است.^۱ نگارنده این دو بقعه را نیافت.

بناها و آثار تاریخی رودسر و حومهٔ آن
مشهد سیدحسین ناصر یا کعبهٔ کوچک
یا اادی ملامیره
در رودسر

پس از اینکه جسد سیدحسین ناصر، از سران و پیشوایان زیدیه در رودسر

گیلان رایینو، ص ۳۶۵.

به خاک سپرده شد، اطراف مرقد او گورستان عظیمی به وجود آمد و اجساد سلاطین و سپهسالاران و بزرگان گیلان بیه‌پیش به این گورستان آورده شد.

دامنهٔ این گورستان قدیمی، از نزدیک پل شرقی امروزی رودسر تا حوالی بنای دادگستری کنونی بوده است. در این فاصله تپه‌هایی کوچک و بزرگ بود که شباهت به تپه‌های میان صفا و مروه داشت. اهالی سازندران و گیلان، برای آموختن آداب حج بدین جا می‌آمدند و سه‌چهارماه از سال را به تمرین آداب و مراسم حج می‌گذراندند، بدین سبب این گورستان را «کعبهٔ کوچک» خوانده‌اند.

زیر دست دبیرستان ۲۲ بهمن و در طول میدان امام‌امروزی، سرتاسر، درختان آزاد کهنسال در دو ردیف کاشته شده بود که به نام «آزار رچه»^۱ معروف بود. در دو طرف درختان آزاد، بقعه و مسجد و گورستان بود که قبل از خراب کردن آن، در زمان حکومت رضاشاه، به نام «وادی‌ملا-امیره» شناخته می‌شد. در این وقت بقعهٔ معروف این قبرستان به نام «سیدمحمد» خوانده می‌شد.

مکنزی می‌نویسد که در رودسر بقعه‌ای زیباست که روی در خرابی دارد. بنای این بقعه نزدیک خیابانی است که درختان آزاد کهنسال، در دو طرف آن است و سایه بر کف خیابان انداخته‌اند. رایینو پس از نقل این مطلب می‌نویسد نزدیک قبرستان قدیمی ملامیره، مسجد و مرقد آقا سید ابراهیم است.^۲ رایینو محل گورستان قدیمی ملامیره را بیرون بازار رودسر نوشته است و پس از تعیین محل آن می‌نویسد «درخت آزادی بزرگ که مورد احترام اهالی است، در اینجا دیده می‌شود. سنگهای قبور این گورستان به شکل صندوق است و نوشته‌هایی که بر این سنگهاست، به مرور زمان محو شده است. سنگها متعلق به قرن نهم هجری است.»^۳

۱- در گیلکی درخت آزاد را «آزار» می‌خوانند و «رچه» به معنی ردیف است.

۲- گیلان رایینو، ص ۳۳۸. ۳- گیلان رایینو، ص ۳۳۸.

همین مؤلف در سفرنامه‌ی مازندران و استراباد خود، محل بقعه‌ی ملامیره و گورستان قدیمی آن را بیرون دهکده‌ی رودسر یاد می‌کند.^۱

آثاری که از این گورستان قدیمی برجای مانده بقعه‌ای نوساز به نام سیدمحمد و سنگ قبری است که زیر درخت آزاد گورستانی است که امروز نیز به نام «قبرستان ملامیره» معروف است. این سنگ قبر که شکسته است به درازی ۱۶۴ و بلندی ۵۰ و پهنای ۴۰ و قطر ۷ سانتیمتر است. داخل سنگ را برای آسان شدن حمل و نقل در آورده‌اند. این سنگ نظیر سنگ سفیدآستانه، بر سر راه لنگرود به دریا سر و سنگهای امیر بکنده خشک بچارخام و سنگ قبری در پیر قطب‌الدین باغچه‌سرا است. در چهارطرف حاشیه بالای سنگ، «بسمله و آیه‌الکرسی» است. در سطح بالای سنگ سه حفره نیم‌کره‌ای شکل به قطر ۱۷ سانتیمتر است. این سه حفره در امتداد یکدیگر و در طول سنگ است. پهلوی این سه حفره، حفره‌های کوچکتری نیز نقر شده است.

بقعه‌ی آقا سید محمد که نوسازی شده است، در گورستانی متروک، در شمال شرقی گورستان ملامیره است. ظاهراً این گورستان نیز قسمتی از گورستان قدیمی سیدحسین ناصر است. در این گورستان نیز قسمتی از سنگ قبری قدیمی، نظیر سنگ سابق‌الذکر دیده شد که بر حاشیه بالای آن «آیه‌الکرسی» و بر بدنه اصلی، دو حاشیه نقش‌دار و وسط اشعاری به زبان فارسی بوده که کلماتی از آن خوانده می‌شد.

کسانی که در گورستان قدیمی مشهد سیدحسین ناصر به خاک سپرده شده‌اند

سیدظهیرالدین می‌نویسد که مشهد سیدحسین ناصر در رودسر است و در صفحات چندی از کتاب خود، کسانی را یادآور می‌شود که در این گورستان قدیمی روی در نقاب خاک کشیده‌اند. درباره‌ی سلطان بوسعید پسر کارگیا میراحمد چنین می‌نویسد:

۱- ترجمه سفرنامه‌ی مازندران و استراباد رابینو، ص ۳۸.

«کارگیا میراحمد را فرزندی بود بوسعید نام، او را علت نفرس طاری گشت و بر اثر این مرض بمرد. او را پهلوی مشهد مبارک سید پاکیزه‌گوهر حسین ناصر علیه‌الرحمة والغفران دفن کردند و عمارت عالی بر آنجا بساختند و حفظ را وظایف مقرر کردند تا متصله لا منفصله، به آواز قرآن مجید روح آن نتیجه‌ی آل رسول را شادگردانند.»^۱

در باره‌ی سیدرضی کیا چنین نوشته است:

«در قریه‌ای از قرای رودبار بامنصوری، کارگیا میراحمد و پسرش سیدرضی کیا به خانه‌ی کدخدا فرود آمدند او را نوکری بود - حاجی حسن نام - خواست که اسب خود را به زیر آن خانه درون ببرد و باز دارد. ستونی در راه خانه مانع بود. آن بی‌دولت ندانست که خانه را قیام بر آن ستون است. چون آن ستون بپرید، بدیکبار خانه فرود آمد و کارگیا میراحمد و فرزندش رضی کیا، در شیب آن گل و سنگ بماندند از قضای ربانی کارگیا میراحمد را زنده یافتند و فرزندش را مرده برداشتند. کارگیا میراحمد فرزند را بر نعشی نهاده با سپهسالار خود - حسام‌الدین - همراه گردانیده به گیلان فرستاد. او را به رانکوه بردند و پهلوی برادرش - سلطان بوسعید - در رودسر، دفن کردند.»^۲

در باره‌ی سلطان حسین چنین می‌نویسد:

«سلطان حسین برادر سلطان علی میرزا حاکم گرجیان بود. شب چهارشنبه پنجم ماه رمضان مطابق بایست و سوم اسفند یار ماه قدیم سنه ۸۸۵ فوت شد. جسد او را به مزار حسین ناصر به رودسر آوردند.»^۳

در سال ۹۰۸ قمری سلطان محمد - بزرگترین پسر سلطان حسن بیه پیش - نیز در همین جا مدفون شد. در سال ۹۸۹ قمری کیارستم - سپهسالار خان احمدخان - نیز در این گورستان به خاک سپرده شد.^۴ این مرد مدت ده سال در قلعه‌الموت

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۲۲۳. ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۲۵۱ و

۳- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۴۲۹. ۴- گیلان رابینو، ص ۳۳۹.

حبس بود و در زمان خدا بنده محمد شاه خلاص شد و به لاهجان آمد و به منصب سپهسالاری رسید. خان احمدخان، سه ماه او را در لیل حبس کرد و در سال ۹۸۹ در همانجا او را به قتل آوردند و در آستانه سید حسین ناصر مدفون ساختند.^۱

خشت پل رودخانه رودسر

بر رودخانه گوا رود در مغرب شهر رودسر

بالادست پل بتونی کنونی که بر سر راه لنگرود به رودسر و متصل به شهر رودسر است، روزی پل آجری عظیمی بر پای بوده است. آنچه از پایه‌ها نمودار است، ظاهراً دارای دودخانه اصلی بوده است. بر سمت راست و متصل به دیوار پل، آثاری از یک حلقه چاه و بنایی آجری نیم دایره‌ای نظیر سیل برگردان، دیده می‌شود. زیرخانه‌ای که متصل به این بناست آثار دیوارهای متعدد از آجر دیده می‌شود. روزی که این پل بنا می‌شد، این رودخانه به نام «گوارود»^۲ یا «کویارود» شهرت داشت. در زمان رابینو «کیارود» می‌خواندند.^۳ غیر از پل، آثاری که از آن یاد کردیم، مسجد و بازاری بوده که به شکل کاروانسرای چهار در ساخته بوده‌اند.^۴ رابینو در سفرنامه خود از این پل یاد کرده و می‌نویسد که بسیار بلند و پر شیب بوده است.^۵

تمیجان و آثار تاریخی آن

دهکده تمیجان بر سر راه املش و یک فرسخی غرب رودسر است. بناهای تاریخی و نیمه ویران آن نشان می‌دهد که روزی بسیار آبادان بوده است. آبادی آن در سال ۸۲۰ ه. ق. به دست سید محمد کیبا شروع شد و ظاهراً پیش از این تاریخ نیز آبادانی داشته است. سید ظهیرالدین درباره این دهکده چنین می‌نویسد: «و بازار تمیجان سابقاً در همین موضع که اکنون است هم بوده است. ام-ا-

۱- تاریخ گیلان عبدالفتاح، ص ۳۴. ۲- بضم کاف. ۳- گیلان رابینو، ص ۳۴۹.
۴- گیلان رابینو، ص ۳۳۷. ۵- متن انگلیسی سفرنامه مازندران و استرآباد، ص ۱۷.

دکان خرابی چند که مناسب دولت قاهره ایشان نبوده، بود. بفرمود تا آن بازار را به سرگوراب نو که احداث فرموده بودند نقل کنند. و از دو طرف بر سر آن میدان، دکانهای مرغوب مستحسن، به اندک مدت تمام ساختند و بقال و بزاز تمیجان را امر شد که رخت خود را بدانجا برند و آن مقام از یمن عالی عاطفت آن حضرت چون روضه خلد برین گشت و تاریخ احداث آن بازار و گوراب را به خط مبارک سیادت قبایی نوشته دیدم که عشرين ذی حجه سنه عشرين و ثمانمائه بود. و وقتی که تمام شده بود، مؤلف حقیر را بر خاطر است که مردم تمیجان که بدان بازار نقل کرده بودند، بسیار تضرع و زاری می‌نمودند که مسکن و موطن پدران مادر تمیجان است و از آنجا تا اینجا تردد نمودن برایشان صعوبت تمام دارد و ملک موروثی و خانه‌های قدیمی خود را باز گذاشتن و بدینجا نقل نمودن هم متعذر، ملتمس ایشان را بعد از دو سال قبول کردند و مبلغی که آن جماعت بنا بر آن بر خود گرفته بودند، بستاندند و بازار شهر و بازار را بدان مقام اصلی نقل فرمودند و آن جماعت بدان راضی و خشنود گشتند.^۱

سید ظهیرالدین دوسه بار از «شاهان گوراب» در نزدیکی تمیجان یاد می‌کند.^۲ برای ما روشن نیست که این شاهان گوراب همان کهنه گوراب کنونی است که دهکده‌ای در نزدیک تمیجان است یا نام قدیمی تمیجان.

خشت پل

بر رودخانه تمیجان رانکوه

در آبادی تمیجان، پل آجری عظیمی از بناهای شاه عباس دیده می‌شود. این پل بر سر راهی است که شاه عباس در سراسر مازندران و گیلان کشیده بود و به اردبیل متصل می‌شد. این راه از رودسر (= هوسم) به کلکاسرا^۳، از آنجا به کرف مجله، از آنجا به تمیجان و از تمیجان به کهنه گوراب که تا امروز بر سر چاه کهنه گوراب پل

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۱. ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، صفحات ۱۰۷ و ۱۰۸ و ۲۴۳. ۳- بفتح کاف اول.

آجری راه باقی است.^۱ از آنجا به استادکلايه که هنوز آثار پل آجری این محل نیز باقی است. از آنجا میان چهارده بالا و پائین، از پل آجری می‌گذشت و به چهارراه کومله می‌رسید. از کومله تالاهيجان راه شاه عباسی تا امروز در دامن کوه باقی است. طول پل تمیجان ۶۰ متر و عرض آن ۵ متر تمام است. در طول پل سه دهانه اصلی و دو دهانه کوچک در طرفین دهانه‌های اصلی است. بلندی طاق جناقی دهانه اول از سطح آب ۶۲۰ سانتیمتر و بلندی دهانه دوم که مقداری از کف آن از گل پر شده است، ۴۵۰ سانتیمتر و بلندی دهانه سوم که دهانه شرقی است، ۳۸۰ سانتیمتر است. در دوطرف طاق جناقی میانین، دواطاق کوچک، در میان پایه‌های پل ساخته شده است که در هر طرف پل دو پنجره دارند. طاق این دواطاق آجری و مدور است. دواطاق کوچک دیگر نیز در دل پایه‌هایی که میان طاقهای کوچک دوطرف و دو دهانه طرفین است، بنا شده است. دوطرف عرض پل جان‌پناهی آجری به بلندی ۵۰ سانتیمتر ساخته‌اند تا از افتادن افراد و چهار پایان جلوگیری کند. (عکس شماره ۲۰۳)

راهی که از روی این پل می‌گذرد، از طرف شرق به کرف محله^۲، دیودره و ناصر سرا می‌رود.

پل آجری کوچکی در نزدیکی مسجد جامع و این پل بزرگ است که بر سر راه سورکو، شیخ‌آباد، گواسرا و ولیسه است و سپس به جاده کناره، یعنی راه آسفالت امروزی می‌رسد.

مسجد جامع نزدیک پل آجری در تمیجان رانکوه

بنای مسجد از آجر است. فیلیپائی که مقطع آن ستاره‌ای شکل است، در وسط بناست که سرکشی (= حمالی) بر آن قرار دارد و واشرهای سقف بر دیوارهای دوطرف و این سرکش متکی است. در ورودی مسجد ساده و چوبین و رو به مشرق

- ۱- از رودس به دیودره و ناصر سرا نیز راهی است که دهمین مسیر قرار می‌گیرد.
- ۲- بفتح کاف و راء.

کشوده می‌شود. صحن مسجد شامل دو قسمت اصلی است. قسمتی که مخصوص زنان است، با چوب بنا شده و سطح آن در حدود دو متر بالاتر از کف اصلی مسجد است. بر بالای طاق‌ماهای اطراف مسجد، گچ برپسای قدیمی است. محرابی در طرف قبلی مسجد است و دو پنجره در دوطرف آن است.

در این مسجد سنگ مرمر سفیدی به درازای ۵۰ و پهنای ۲۵ سانتیمتر است که این عبارات بر آن حک شده است:

«لا اله الا الله محمد رسول الله علی ولی الله بتاریخ شهر ذیقعدة الحرام سنه ۱۰۷۵ حاجی محمد صالح تیمجانی ولد حاجی خور توفیق ساختن حوض و لاکه و منار یافت یارب ذخیره روز موعودش گردان»

آثار حوضی شش ضلعی که هر ضلع آن ۶۰ سانتیمتر است، در زیر چهار اصله درخت آزاد، در طرف چپ جاده‌ای که به املش می‌رود و آثار لاکه که منبع آب کوچکی است به درازای ۱۹۰ و پهنای ۱۲۰ سانتیمتر، در طرف راست همین جاده نزدیک مسجد تا امروز برجای است. گنگی (= تنبوشه) سفالین نیز در این لاکه دیده می‌شود که ظاهراً آب را به حوض می‌رسانیده است. پایه آجری مناری مدور نیز، نزدیک همین لاکه تا امروز باقی است.^۱

سنگ قبری به درازای ۴۱ و پهنای ۳۶ سانتیمتر در این مسجد است که بالای آن جناقی است. این عبارات و نشانه‌ها بر آن است:

«وفات مرحوم میرزا حسین ولد میرزا محمد ۱۲۲۲»

بالای سنگ مهر، تسبیح، دو انگشتر و یک شانه و پائین آن شکل اسبی است که در دوطرف آن دو بلبل و گل و بوته حک شده است.

حمام خرابه‌ای در تمیجان رانکوه

در مشرق پل آجری عظیم تمیجان، کرف محله است. در نزدیکی کرف محله

- ۱- در تیرماه ۱۳۵۰ که این مسجد مورد بررسی مجدد قرار گرفت، معلوم شد پایه آجری منار زیربنایی نوساز که متصل به مسجد ساخته‌اند، رفته است.

خرابه‌های حمامی قدیمی دیده می‌شود. این حمام همان حمامی است که یکی از رقیبات موقوفات سر تربت امام^۱ بوده است و در کتیبه وقفنامه آن به نام «حمام تیمه‌جان» آمده است. اطراف این حمام، پاره‌آجرهای فراوان درجاده و مزارع و نهرها دیده می‌شود که نمودار آبادانی مفصل این ناحیه است.

ضرابخانه شاه اسماعیل در تمیجان رانکوه

در دهکده تمیجان، در زمان سلطنت شاه اسماعیل اول، ضرابخانه‌ای بنا کرده بوده‌اند. سکه‌هایی که در این محل ضرب شده است، تا امروز باقی است.^۲

قبور سادات مرعشی در تمیجان رانکوه

عده‌ای از سادات مرعشی مازندران که به سلاطین گیلان پناهنده شده بودند، در تمیجان به خاک سپرده شده‌اند که زیلا به نامهای ایشان اشاره می‌شود:

سید ناصرالدین (۸۳۶ ه. ق.) و برادر زاده او عبدالوهاب بن غیاث بن کمال‌الدین و زین‌العابدین برادر عبدالوهاب و پسران او و علی‌اکبر کمال‌الدین و عبدالعزیز و سید احمد بن ظهیرالدین بن قوام‌الدین مرعشی آملی. گورستانی که ایشان در آن به خاک سپرده شده‌اند به نامهای: سیاسی، سیاه سره یا ساره سران تمیجان هوسم خوانده شده است.^۳

خانم آستانه در تمیجان رانکوه

بنای اصلی بقعه مستطیل شکل است. چهار طرف بنای اصلی ایوان دارد. ایوان‌های ستون‌نهای چوبین چهارسو و سرستون است. لبه ایوانها تکامل چوبین است.

- ۱- بضم الف. این حمام را سلطان میرزا علی کیا در سال ۸۸۳ ه. ق. وقف بر سر تربت کرده است و ظاهر آن به نام سید محمد کیا ساخته شده است. ۲- گیلان رابینو، ص ۳۶۴.
- ۳- گیلان رابینو، ص ۳۴۰.

سقف بقعه و ایوانها و اشان‌کشی و بام سراسر بنا، سفال‌ساز است. درختان کهنسال کیش، مرغ، کنوس^۱، لی و کهل^۲ برای آستانه سایه انداخته‌اند.

گنبد آجری پیرمجله دزدهکده پیرمجله رانکوه

دهکده پیرمجله، ده کیلومتری رودس است. از حسن‌سرا که هفت کیلومتری شرق رودس است، جاده‌ای به طرف جنوب می‌رود و از دهکده‌های اسماعیل‌آباد (= بی‌بی‌نظیر)، سال‌مجله (= سالومجله)، کیان پشته (= کیوان‌پشته) و احمد-آباد می‌گذرد. نرسیده به دهکده رودمیان، راه پیرمجله، از دست راست جاده جدا می‌شود و مستقیماً به پیرمجله می‌رود. این دهکده گیلک نشین و جمعیت آن به سی خانوار می‌رسد.

در این دهکده گنبدی آجری با ملامت گچ است که نسبت به بناهای تاریخی گیلان بی سابقه است. (عکس شماره ۲۰۴) این بنا شامل گنبدی هشت ضلعی در جنوب و دو اطاق و یک راهرو متصل به آن، در شمال است. در زیر گنبد دو پوشی که قسمت اصلی بناست، روزی جسد مرد بزرگی یا اجساد خاندان سرشناسی به خاک سپرده شده است.^۴ دو اطاق متصل به آن نیز مخصوص حفاظ بنا شده است تا در آنجا به خواندن کلام‌الله مجید مشغول باشند. از قرار تقریر آقای سید هاشم سجادی، کف بقعه یا بنای اصلی شش پله داشته است. این پله‌ها به نظر نویسنده به سردابی که زیر کف فعلی بقعه است، می‌رفته است.

بنا، کرسی بلند و کرسی آن آجری است. ضلع شرقی آن ۸۸۰ و ضلع شمالی

- ۱- بکسریم و راء. ۲- بضم کاف. ۳- بضم کاف و هاء. ۴- در اعلام جغرافیائی حاشیه در بای‌خورد، معمولاً کلمه «مجله» با نام‌اهل حرف و صنایع نظیر: آهن‌گر مجله، خورم‌مجله و شرب‌مجله. یا با نام تیره و طایفه نظیر: آخوندمجله، شیخ‌مجله و پیرمجله ترکیب می‌شود. شاید نام دهکده «پیرمجله» ارتباط با نام پیری داشته باشد که در اینجا به خاک سپرده شده است.

۹۵۵ و بلندی کرسی از سطح زمین اصلی ۳۰ سانتیمتر و پهنای کرسی ۴۵ سانتیمتر است. درازای شرقی بنا ۸۲۰ و درازای اضلاع خارجی گنبد ۳۶۰ سانتیمتر است. دهنه درگاه هر ضلع ۲۲۰ و پهنای مدخل اصلی بنا که شمالی است ۱۸۰ و بلندی آن ۳۳۰ سانتیمتر است. پهنای در ورودی گنبد اصلی ۱۱۰ و در ورودی اطاق شرقی و غربی ۹۰ و پهنای راهرو میان دو اطاق ۱۸۰ و درازای آن ۲۸۰ سانتیمتر است. و پهنای درازای اطاق غربی ۱۹۰ × ۱۸۰ سانتیمتر است. دهنه در ورودی پلکان بام که در این اطاق است ۷۰ سانتیمتر و همین دهنه پس از بالا رفتن از دو پله ۸۰ سانتیمتر می‌شود. بلندی پله‌ها ۲۵ سانتیمتر و درازا و پهنای اطاق شرقی ۲۴۵ × ۱۸۵ سانتیمتر و درازا و پهنای پنجره شرقی و غربی گنبد ۱۰۰ × ۸۰ سانتیمتر است. در ورودی شرقی و غربی که زیر دو پنجره ها قرار دارد، به پهنای ۱۰۵ سانتیمتر و بلندی ۱۸۰ سانتیمتر است. درازای داخلی اضلاع گنبد ۱۸۵ دهنه هر درگاه میان اضلاع، ۱۳۰ سانتیمتر است. قطر دایره گنبد از دو کنج مقابل هم ۴۸۰ سانتیمتر و قطر دایره از داخل طاق‌نماها ۵۳۰ سانتیمتر است. دهنه محراب گنبد ۹۰ و بلندی آن ۱۷۰ سانتیمتر است. بلندی طاق‌نماهای داخلی به ۳۳۰ سانتیمتر می‌رسد. عمق طاق‌نماهای درونی و بیرونی گنبد ۴۰ سانتیمتر و قطر دیوار گنبد ۱۱۵ سانتیمتر و قطر دیوار اطاقها ۶۵ سانتیمتر است.

در اطاق غربی پلکانی است که با هیجده پله بیست و پنج سانتیمتر به بام اطاقها و راهرو می‌رود. عظمت گنبد از بام بیشتر محسوس است. بلندی کمر بند گنبد ۱۸۵ سانتیمتر و محیط دایره این کمر بند بیست متر تمام است. بلندی گنبد بیرونی ۵۵۰ سانتیمتر و قطر طاق آن ۷۰ سانتیمتر و فاصله میان گنبد درونی و بیرونی ۵۰ سانتیمتر است.

اگر برای بناهای تاریخی گیلان عجایب هفتگانه‌ای در نظر بگیریم، گنبد پیرمحلله یکی از آنها خواهد بود.

بقعه سید نصرالدین بن امام موسی الکاظم علیه السلام در دهکده کولکاسرای رانکوه

بنای اصلی بقعه به درازای ۷۵۰ سانتیمتر و پهنای ۵۵۰ سانتیمتر است. دو در ورودی شرقی و جنوبی دارد. بالای در شرقی پنجره‌ای مشبک بدون شیشه و بالای در جنوبی پنجره‌ای مشبک شیشه‌دار بسیار ظریف تعبیه شده است. (عکسهای شماره ۲۰۵ و ۲۰۶) بر دیوار داخلی و خارجی بقعه، سراسر نقاشیهای مذهبی است. چهار طرف بقعه چهار ایوان به پهنای ۲۵۰ سانتیمتر است. ستونهای ایوانها چهارسوی پنج‌زده و لثازه آن از دو طرف مشبک است. در ورودی ایوانها در وسط ایوان غربی است. بر سنگ مرمری که در ایوان شرقی بر دیوار نصب بود این اشعار حک شده بود:

«مکانی شد بنا چون قصر فردوس

ملایک بر درش صف بسته چون طیر

نه بیند اینچنین جائی بقیضی

بصارت گر کند گرد جهان سپر

چو جستم سال تاریخش خرد گفت

بود حاجی امین بانی این خیر»

داخل بقعه دو سنگ مرمر کوچک است. بر یکی از آنها این عبارات حک

شده بود:

«وفات مرحوم ربیع ولد موسی ساکن نصر سرای ۱۲۰۷. نشانه‌ها: تسبیح،

مهر و شانه.»

و بر دیگری عبارات زیر خوانده می‌شد:

«وفات مرحوم کر بلائی محمد علی ولد محمد صفی قرداقلی ۱۲۰۹.

نشانه‌ها: تسبیح، مهر و شانه.»

سنگ مرمری جلو در ورودی است و این عبارات بر آنست:

«وفات مرحومه نازدار خانم بنت مرحوم دائی علی مردان ۱۲۱۲. نشانه‌ها:

مهر، تسبیح و دوانگشتر.»

برسنگک بزرگ دیگری عبارات و نشانه‌های زیر است :

« وفات مرحوم مغفور فاطمه نسا خانم بنت مرحوم آقا محمد باقر

۱۲۳۶. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، گردن بند، دوانگشتر، آفتابه، قیچی،

بینیکی و شکلی کوزه مانند.»

اطراف بقعه را درختان کیش، آزاد و انار فرا گرفته است. محیط دایره‌بکی

از آزاده‌ها شش متر تمام بود.

آستانه سید حبیبه معروف به خانم خانه‌ها

در جیرکویه رانکوه

بنای اصلی بسیار ساده است. قبری ساده بدون صندوق و ضریح در وسط بقعه

است. دوا یوان ساده در دو طرف با ستون‌های چهارسو است. بام حلب‌پوش است. اطراف

بقعه را درختان آزاد و کیش فرا گرفته است.

آستانه نصیرعلی کیا بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده کویه رانکوه

بنای اصلی بقعه مربع شکل و بد ابعاد شش متر است و دارای دودر ورودی

شمالی و جنوبی است. صندوقی مشبک ساده در میان بنای اصلی است و «آیه الکرسی

تا فیها خالدون» با خط خوش نسخ بر آن حک شده است. بر سطح داخل و خارج

دیوارهای بقعه، سراسر نقاشیهای مذهبی است. (عکس شماره ۲۰۷) نقاشیها عمل

مردی به نام غلامحسین لاهیجانی است. در حاشیه نقاشیهای داخل بقعه این عبارات و

اشعار نوشته شده است:

«بسم الله الرحمن الرحيم خورشید آسمان وزمین نور مشرقین- پرورده

کنار رسول خدا حسین - یا امیر المؤمنین یا حیدر - شد کشته حسین وز

غم آزاد شد آدم - در حق پدر این پسر الحق پدیری کرد - یا ابا عبدالله

اغثنی - در بارگاه قدس که جای ملال نیست - سرهای قدسیان همه بر

ز انسوی غم است.... روزی که شد به نیزه سر آن بزرگوار - خورشید

سر برهنه بر آمد ز کوهسار - یا ابا عبدالله اغثنی.»

بر سطح دیوارهای خارج نیز کم و بیش همین اشعار و اشعار دیگری از هفت-

بند محتمم کاشانی با خط متوسط نستعلیق، نوشته شده است.

چهار طرف سقف داخل بقعه، سه چکش گردان دارد و و اشانها روی چکش-

گردان سومین متکی است. بالای و اشانها پل کوبی با درزپوش زده است.

بر دو لنگه چپ و راست یکی از درهای ورودی اشعار عربی ذیل دیده

می‌شود:

«بلغ العلی بکماله - کشف الدجی بجماله

حسنت جمیع خصاله - صل الله علیه و آله» [کذا]

تاریخ بر حاشیه لنگه دست راست، نزدیک چهارچوب است و سال ۱۳۱۲

هجری قمری را نشان می‌دهد. زیارتنامه بقعه با خط خوش نسخ و مورخ به سال

۱۳۱۶ هجری قمری است.

سه طرف بنای اصلی بقعه، ایوان است. ایوان شمالی و غربی به پهنای ۲۵۰

سانتیمتر و ایوان شرقی سه متر است. سقف ایوانها و اشان کشی است و بر سه چکش-

گردان دو طرف متکی است. (عکس شماره ۲۰۸) روی و اشانها پل کوبی با درزپوش زده

است. ستونهای ایوانها چهارسوی پنج زده و سه تایی آنها لاج‌لنگری است.

سرستونها ظریف و پرکار است. لبه بام پنج چکش گردان و یک پشته است و بسیار

زیبا و هنرمندانه کار شده است. لبه ایوانها لتازه چپ و راست و طرف غربی، دیواری

کوتاه جای لتازه را گرفته است. سراسر بام بقعه و ایوانها سفال پوش است.

مراسم علم‌بندی روز سوم محرم و علم و آیینی روز سیزدهم همان ماه اجرا

می‌شود.

بقعه عاشورعلی کیا در پائین لشکاجان رانکوه

بنای اصلی بقعه متصل به مسجد است. سه طرف آن ایوان است. سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی و روی و اشانها پل کوبی بادرزپوش زده است. ستونها چهارسو با سرستون و یکی از ستونها لاج لنگری است. درخت آزاد کهنسالی در محوطه بقعه است.

بقعه سیدبگم برادرزاده سید حبیبه در دهکده کر فستان رانکوه

بنای اصلی بقعه در وسط و چهار طرف آن ایوان است. پهنای ایوان شمالی یک متر و نیم و ایوانهای شرقی و جنوبی یک متر و ایوان غربی ۸۰ سانتیمتر است. سقف بقعه و اشان کشی و روی آن تخته کوبی است. و سقف ایوانها و اشان و روی و اشانها پل کوبی با درزپوش زده است. ستونها چهارسوی پنج زده و چهارستون ایوان جلو، لاج لنگری است. ستونها تمام دارای سرستون است. لبه بام دوپشته و بام سفال-سراسر است. لبه ایوانها دور تا دور لتازه چپو راست دارد. اطراف بقعه رادرختان کیش و آزاد و یک اصله کوب و یک اصله توی و چند اصله کنوس فرا گرفته است.

مراسم علم بندی شب اول محرم و مراسم علم و اچینی روزاربعین است. روزهای جمعه روضه خوانی و زوار کشی است.

بقعه آقاسید احمد و آقاسید محمود در سله سر (= استلخ سر) کر فستان رانکوه

در دو طرف جنوب و شرق بقعه، ایوانی به پهنای ۱۱۰ سانتیمتر است. ستونهای ایوانها چهارسو و بدون سرستون است. لبه ایوانها، لتازه تخته ای است. سقف بقعه و ایوانها و اشان کشی است. لبه بام دوپشته و بام حلب پوش است. درختان کهن آزاد و

کیش بر بقعه سایه انداخته اند. مراسم علم بندی در این بقعه روزاول محرم و مراسم علم و اچینی روز سیزدهم همین ماه برپا می شود.

آستانه ای بی نام و نشان در دهکده اشکر میدان رانکوه

بنای اصلی بقعه زگالی و ایوانهای آن در سه طرف غرب و جنوب و شرق، بنا شده است. صندوقی ساده و تخته ای در کنار محوطه بنای اصلی است. سقف بقعه و اشان-کشی و از رو پل کوبی و سقف ایوانها فقط و اشان کشی است. ستونهای ایوانها چهار-سو و بدون سرستون است. لبه ایوان لتازه تخته ای است. سه در ورودی بقعه در سه ایوان سابق الذکر باز می شود. لبه بام دوپشته و بام سفال پوش است.

مراسم علم بندی در این بقعه روز هفتم و مراسم علم و اچینی روز سیزدهم محرم برپا می شود.

بر سر سه راهی اشکر میدان آستانه ای قدیمی بوده است که فعلاً خراب کرده بودند. مسجدی قدیمی و مسجدی نوساز نزدیک خرابه این بقعه بود. درختان کهنسال کیش و پلت و آزاد بر محوطه بقعه سایه انداز بود.

حمامی قدیمی و خراب در دهکده پیش بیچار رانکوه

کنار جاده ای که به پیش بیچار وارد می شود، حمامی آجری قدیمی است که دارای سرسینه و گرمخانه و یک خزینه آب گرم و یک خزینه آب سرد است. چاه آبی در جلو حمام و حوض مربع شکلی نزدیک آن است. آب چاه، پس از کشیدن و ریختن در این حوض بآبپوشه به حوض سرسینه و خزینه های رفته است.

حمامی آجری و قدیمی دیگر در این محل است که آن نیز روی درخرابی داشت.

خانه‌های قدیمی پیش‌بیجار بسیار عظیم و پنجره‌های مشبک و ارسیه‌های آن بسیار زیبا و هنرمندانه ساخته شده بود.

بقعه سید مرتضی بن امام زین‌العابدین علیه‌السلام در دهکده ماچیان رانکوه

بنای اصلی بقعه شامل اطاقی است به درازای ۶۶۰ و پهنای ۶۳۰ سانتیمتر و قطر دیوار آن ۹۰ سانتیمتر است، چهار طرف این اطاق ایوان دارد. درازای هر یک از ایوانهای چهار طرف یازده متر و پهنای آنها از این قرار است: ایوان شرقی و شمالی غربی ۱۹۰ سانتیمتر و ایوان جنوبی ۲۲۰ سانتیمتر. بلندی در ورودی بقعه ۱۵۰ و پهنای آن ۹۵ سانتیمتر است. در میان بنای اصلی بقعه صندوقی ساده تخته‌ای است که اطراف آن را ضریح مشبکی به درازای ۲۶۰ و پهنای ۲۱۰ و بلندی ۱۵۰ سانتیمتر فرا گرفته است. سقف داخل بقعه پنج شیرس تخته‌ای دارد. وسط سقف مربعی است که سطح آن گودتر از سایر قسمت‌های سقف است و پنج تخته ۲۰ سانتیمتر داخل آن را پوشانده است. سقف ایوانها، از طرف دیوار بقعه، دارای دوشیر است و از طرف ستونهای ایوان دوپشته است. بالای شیرسها و پشته‌ها، و اشان چهار نبش و بالای آنها پل‌کوبی با درزپوش زده است. جلو ایوانها، ستونهای چوبین چهارسوی پنج‌زده و شش عدد لاج‌لنگری ماریچ و هفت و هشت است. لبه ایوانها لتازه و ایوان جنوبی که در ورودی بقعه در آن است، تکاثل دارد. ستونها دارای سرستون و پره‌های ایوانها، چهارپشته است. بام سراسر بنا، سفال‌سرخ است.

بر دیوار شرقی و غربی داخلی بقعه دو خورشید ترسیم شده است. در وسط و حاشیه اطراف، اشعاری از هفت‌بند محتشم کاشانی و در فواصل مصرعها «یا ابا عبد الله اغثنی» خواند می‌شود. در دو طرف خورشیدها، عبارت «الحق مع علی» از راست به چپ و از چپ به راست نوشته شده است.

بر نمای خارجی دیوار بقعه، در ضلع جنوبی «الله محمد علی» و دو گوزن در

طرفین وزیر آنها دو طاووس و طرفین طاووسها، دو علم وزیر تمام این نقوش و نوشته‌ها، ازدهای بزرگی ترسیم شده است (عکس شماره ۲۰۹).

بر نمای خارجی دیوار غربی، حضرت ابوالفضل سوار بر اسب است و حضرت زینب مشکی در دست دارد و بدو می‌دهد. سایر زنان صحرای کربلا، هر يك كاسه‌ای به دست دارند. طرفین تمثال، دوشیر شمشیر به دست و زنجیر به گردن دیده می‌شود. طرف راست این تمثال، عبارت «الهم صل علی محمد و آل محمد» و زیر صلوات، مصرع «در مدیحه‌ها مدایح مطلق» خوانده می‌شود.

بر نمای خارجی ضلع شمالی عبارت «الهم صل علی محمد و آل محمد» و «الحق مع علی» و نامهای پنج‌تن، از راست به چپ و از چپ به راست نوشته شده است. طرفین نامهای پنج‌تن دو علم نقش شده است. در حاشیه بالا، اشعاری از هفت‌بند محتشم کاشانی و فواصل مصرعها عبارت «یا ابا عبد الله اغثنی» خوانده می‌شود.

بر نمای خارجی دیوار شرقی در بالا، عبارت «خیر البشر علی» گچ‌بری شده است. حضرت رقیه در وسط و فرشتگان در طرفین او ایستاده‌اند. عبارات «الحق مع علی» و «نصر من الله و فتح قریب» و «در مدیحه‌ها مدایح مطلق - ذوق الباطل است، جاء الحق» بر چپ و راست تمثال از راست به چپ و از چپ به راست دیده می‌شود. بالای این نوشته‌ها و نقشها، جای دو آئینه بوده است که بالای آئینه‌ها «تجده عونالك فی النوائب» و بالای آن کبوتری ترسیم شده است.

علم‌بندی در این بقعه روز هفتم محرم و علم‌واچینی روز دهم همین ماه یعنی عاشوراست. زوار کشی این بقعه روزهای جمعه است.

اطراف بقعه درختان بلند لیکلی، کیش، انار، گردو، آزاد، به‌سرو است. محیط دایره تنه سرو تر و تازه و بلند و رسای این بقعه به ۲۹۰ سانتیمتر و محیط دایره تنه آزاد کهن سال آن، به ۲۵۰ سانتیمتر می‌رسید (عکس شماره ۲۱۰).

بقعه آقاسید محمدنوه امام موسی الکاظم علیه السلام

معروف به فضل و فاضل

در سیارستاق رانکوه

طول و عرض بنای اصلی بقعه پنج متر و در ورودی آن به بلندی ۱۶۰ و پهنای ۱۱۰ سانتیمتر در میان دیوار جنوبی است. چهار طرف بنای اصلی ایوان است. درازای ایوان جنوبی ۸۶۰ سانتیمتر و پهنای آن دو متر، درازای ایوان شرقی ۸۴۰ و پهنای آن ۱۸۰ سانتیمتر، درازای ایوان شمالی ۸۷۰ و پهنای آن ۱۴۰ سانتیمتر است. صندوقی در وسط بنای اصلی بقعه است. صندوق آلت‌دار و میان آلت‌های آن با قاب‌های چوبین پر شده است. در ورودی بنا نیز به همین ترتیب از چوب ساخته شده است. سقف داخل بقعه دارای پنج شیرس است که مربع وسط آن کمی گودتر از سایر قسمت‌های سقف است.

سقف ایوانها، از طرف دیوار بنای اصلی بقعه و سرنال ستونهای ایوان، دو شیرس دارد. و اشانهای چهارسو بر شیرس‌هاست و بالای و اشانها، پل کوبی با درزپوش زده است. یازده ستون این بقعه لاج‌لنگری است. نوع لاج‌لنگریها مارپیچ و منکسر است. در ورودی ایوانها غربی است و تمام ایوانها تکامل دارند. تکامل ایوان جنوبی مشبك است (عکس شماره ۲۱۱).

مراسم علم‌بندی در این بقعه هفتم محرم و مراسم علم‌واچینی سیزدهم محرم یاروسوم از قتل حسین بن علی علیه السلام برپا می‌شود.

مسجدی کهنه و قدیمی در غرب بقعه است که ارسپهای بزرگ و پرکار دارد. در شرق و غرب این مسجد دو پنجره مشبك ظریف دیده می‌شود.

اطراف بقعه و مسجد درختان لی (= نارون)، نارنج، لیلیکی، انار، به، کنوس (= ازگیل) سیب، خوج و گردو است. محیط دایره تنه یکی از نارونها چهارمتر تمام بود.

آستانه پیچان

در دهکده میرك محله ۱ سیارستاق ۲

درازا و پهنای بنای اصلی بقعه چهارمتر است. در ورودی بقعه غربی است. چهار طرف بقعه ایوان است. درازای هر يك از ایوانها ۷۵۰ سانتیمتر و پهنای ایوان شرقی ۱۷۰ و جنوبی ۲۱۰ و غربی ۱۹۰ و شمالی ۱۴۰ سانتیمتر است. در ایوان جنوبی سه ستون لاج‌لنگری است که دو تای آنها مارپیچ و یکی هفت و هشت است. بر هر سه ستون جای علم‌تعبیه شده است. هفده ستون دیگر، چهارسوی پیچ زده است. تمام سرستونها دهان اژدری است. طرفین ایوانها، یعنی طرف دیوار بقعه و طرف سرنال ستونها، شیرس‌ظریفی دارد که روی آنها و اشانهای چهارسو و روی و اشانها، پل کوبی با درزپوش زده است. سقف اصلی بقعه نیز مانند سقف ایوانهاست. پره ایوانها سده‌پشته است و بام سراسر بنا، سفال پوش است.

مراسم علم‌بندی روز هفتم محرم و علم‌واچینی عصر سیزدهم محرم برپا می‌شود. بنای اصلی بقعه با مسجدی که در جوار آن است، میان درختان کیش، آزادو خوج است، محیط دایره تنه درخت آزادکهنی که در اینجاست به ۳۸۰ سانتیمتر بالغ بود و بر این درخت شاخ گنج‌گاو (= گوزن) شش ساله کوبیده بودند.

بقعه آقاسید ابراهیم بن امام موسی الکاظم علیه السلام

در دهکده گلدره ۲ رانکوه

بنائی است زگالی و مربع شکل. در ورودی بقعه شرقی است. چهار ایوان در چهار طرف بقعه است. ایوانها دارای ستون چوبین چهارسو با سرستونهای پرکار است. ایوان شرقی هفت ستون دارد که یکی از آنها لاج‌لنگری هفت و هشت است. سه

۱- تلفظ محلی، مرکب محله (بفتح میم و کسر راء). ۲- سیارستاق شامل نه پاره آبادی به این شرح است: سیاده‌محله، قاضی‌محله، کوگا «Kowgā»، شاه‌مراد‌محله، علی‌اوسط‌محله، کندی‌بن، کندرس، جان‌باز‌محله، یزاستان (بکسر باء). ۳- بفتح کاف و دال.

ایوان دیگر هر يك شش ستون دارد. پائین ستونها چهار ضلعی و مقطع بالای آنها هشت ضلعی دوه‌دو برابر است. چشمه‌ای جلو بقعه است و درخت آزادی کهنسال که محیط دایره آن ۵۷۰ سانتیمتر است، نزدیک این چشمه است.

بقعه آقاسید زکریا در دهکده سالومحله رانکوه

بنای اصلی بقعه مربع شکل است. دودر ورودی در جنوب و شرق دارد چهار طرف بقعه ایوان است. هر يك از ایوانها هفت ستون چهارسو دارد. یکی از ستونهای ایوان شرقی لاچ‌لنگری است. سقف بقعه و ایوانها و اشان‌کشی و پل‌کوبی است. لبه بام دوپشته و سراسر بام بنا، سفال‌ساز است. مسجدی نزدیک بقعه است که پنجره‌های ارسنی قدیمی دارد.

بقعه امیر حیدر و امیر احمد در دهکده امیربنده رانکوه

بنای اصلی بقعه ۱۷ × ۱۲ متر است. داخل اطاقی دوصندوق چوبین ساده است. میان دوصندوق جداری مشبک چوبین و نزدیک این جدار، ستونی قطور لاچ-لنگری با سرستونی زیبا است. سرکشی در عرض بنا، روی این سرستون است. چهار طرف بقعه ایوان دارد. پهنای ایوان قبلی ۲۵۰ سانتیمتر و پهنای ایوانهای شرقی و غربی و شمالی هر يك ۱۴۰ سانتیمتر است. لبه ایوانها تک‌اثل چوبین مشبک ظریف است. ایوانهای شمالی و جنوبی هر يك یازده ستون و ایوانهای شرقی و غربی هر يك هشت ستون دارد. دو ستون لاچ‌لنگری در ایوان قبلی است (عکس شماره ۲۱۲). سقف ایوانها و بقعه‌ها سه ردیف شیرسر دارد که سقف بر بالای ردیف آخر زده شده است. لبه بالای ایوان سه چکش‌گردان و يك پشته دارد (عکس شماره ۲۱۳). بام سراسر بنا سفال‌ساز است. مسجدی نسبتاً قدیمی در جوار بقعه است. در محوطه باز اطراف بقعه درختان قطور آزاد است.

در کاوشی که در خرداد ماه سال ۱۳۴۵ در این بقعه می‌شد، ساختمان‌های باکشی-کاری و زینتهای گوناگون پیدا شد. از طرف دادگاه دستور داده شد تا رسیدن مأموران باصلاحیت دولتی، نگذارند کسی در آنجا دستکاری کند. هنوز روشن نیست که این بنا چیست؟

مسجد قدیمی گیلاکجان در دهکده گیلاکجان رانکوه

مسجد گیلاکجان از مستحذات امام ناصر کبیر است. هنگامی که سیدعلی کیادر حدود سال ۷۷۲ ه. ق. قصد تسخیر رانکوه را داشت و یکی دوبار با امیر نوپاش از شاهان محلی این ناحیه جنگید، يك هفته در این مسجد بماند و مردم ولایت رانکوه از اطراف و جوانب به اعتقاد صادق می‌آمدند و بیعت می‌کردند و از فسق و فجور و عصیان متحرز و مجتنب می‌گشتند و در مقام اطاعت و فرمانبرداری و ظایف عبودیت به تقدیم می‌رسانیدند.^۱

از دهکده کلاکجان (= گیلاکجان) در جامع التواریخ رشیدی بد نقل از تاریخ حسن صباح نیز یاد شده است. در آنجا می‌نویسد: «... کیا اسماعیل بالشکری بفلام-رودبار^۲ رفت به جایی که کلاکجان خوانند و بجننگ بگرفتند و پنجاه شصت کس را بکشتند.»^۳

مسجد امروز گیلاکجان، بنائی است که ابعاد داخلی آن ۱۰۶۰ × ۱۰۲۰ متر است. قطر دیوارهای آجری آن ۹۰ سانتیمتر است. در فاصله ۵۵۰ سانتیمتری دیوار قبلی سرکشی در طول بناست که بر ستونی عظیم چوبی لاچ‌لنگری متکی است. این ستون دارای سرستونی بزرگ و پرکار و خوش نقش است. کف مسجد سابقاً با کاشیهای هشت ضلعی به قطر ۱۴۵ سانتیمتر مفروش بوده است. بر کاشیها گلو

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۳۷. رابینو در ص ۳۵۷ گیلان خود از این مسجد یاد کرده است.
۲- این ناحیه به نامهای «پلام روده» و «پلام رودبار» و «فلام روده» و «پلوروده» و «پلورودبار» نیز خوانده شده است. در متن جامع التواریخ «فلام رودبار» آمده است.
۳- جامع التواریخ رشیدی، قسمت اسماعیلیان، ص ۱۵۹.

بوته‌های سفید برزمیندای فیرزه‌ای کار شده است و به نظر می‌رسد که متعلق به دوران پیش از صفویان است. فرش امروز مسجد، کاشیهای شش ضلعی است که قطر آنها ۲۴ و درازای هر ضلع ۱۴ سانتیمتر است. سقف مسجد و اشان کشی است. و اشانها بر سرکش وسط و دیوارهای دوطرف متکی است. بالای و اشانها پل کوبی بادرز پوش است.

محرابی طرف قبلی است و دوطرف آن دو پنجره شیشه دار است که به محوطه باز اطراف مسجد گشوده می‌شود. دو خفنگ نورگیر مشبک چوبین نیز در همین طرف است. در طرف شمال دودر و رودی بزرگ به بلندی ۱۸۶ و پهنای ۱۶۰ سانتیمتر است که بالای هر یک خفنگی نورگیر مشبک چوبین است. سقف بنا یک پشته و بام آن سفال‌ساز است. آجرهای بنا به ابعاد $۱۹ \times ۱۹ \times ۴$ سانتیمتر است.

نهرهایی که از رودخانه یلو رود جدا می‌شوند

- نهرهای زیر در مشرق رانکوه هستند و از نهر اصلی ماچیان منشعب می‌شوند:
- ۱- نهر شیرارود، از ماچیان تاشلمان را آبیاری می‌کند.
 - ۲- نهر لاکلابه، از لاکلابه تا کلان کلابه ادامه دارد.
 - ۳- کلدیره^۱، سر بند آن ماچیان است. به کلدیره و لاکلابه و ترشابه^۲ تا جاده آسفالت پیش می‌رود.
 - ۴- نهر سیارستاق، آبارهای سادات محله و قاضی محله و هادی کیاش را آبیاری می‌کند.
 - ۵- نهر هر دورو، ددامحله، پیرمحله، سرچومحله^۳، ماسایه و لسبومحله و گسکر محله را آبیاری می‌کند.
 - ۶- نهر نارستان که تا میرک محله کشیده شده است.
 - ۷- نهر چنار بن که دهکده‌های چنار بن، احمدآباد، سلطان سرا و کوتکان را آبیاری می‌کند.

۱- بفتح کاف و دال. ۲- بضم تاء و کسر یاء. ۳- بضم سین و ج.

- ۸- نهر بلالم^۱، از بلالم به سیاوان محله و وشال^۲ می‌رود.
- ۹- نهر خالکه به کیان پشته و میرون محله و بهادر محله می‌رود و شعبه‌ای از آن به گیلاکجان و شیر محله می‌رسد.
- ۱۰- نهر گیلاکجان که گیلاکجان و سالومحله را آبیاری می‌کند.
- ۱۱- نهر سالومحله که قسمتی از سالومحله و تمام حسنک سرا را آبیاری می‌کند.

راه شاه عباسی

در ناحیه شرق رانکوه

از سوره‌خانه به دریابشته، بدگاوماست و اجارگاه به بند بن و اجارگاه، به سالک-جان و اجارگاه، به نعمت سرا، بدگلدشت، به کان کلابه^۲ می‌رود. سپس از بالای دهکده آزار بن و باغهای چای سیور^۴ می‌گذرد.

قلاسوتی فشكل پشته ۵

در فشكل پشته و اجارگاه رانکوه

این قلعه قدیمی امروز به باغ چای تبدیل شده است. کندوکاوی که در محل کرده بودند، نشان می‌داد که آجر جزء مصالح اصلی بنا بوده است.

قلاسوتی و اجارگاه

در دهکده و اجارگاه رانکوه

سطحی که روزی قلعه بر آن بنا شده است، بیش از هزار و دویست متر مربع است. در این اراضی آجر پاره و سفال پیدا می‌شود. طرف شرق قلعه، رودخانه لزر جان^۵ و طرف جنوب آن دیو دره است.

۱- بفتح باء و لام دوم. ۲- بکسر واو. ۳- بفتح کاف و لام. ۴- بکسر واو. ۵- بفتح فاء و کاف.

قلاکوتی شب‌خسب کله در شب‌خسب کله و اجارگاه رانکوه

دور این قلعه خندق است. در محل قلعه که در حدود ۱۳۰ متر مربع است آثار سنگ و آجر و سفال پیدا می‌شود. این اراضی امروز به باغ جای تبدیل شده است.

قلاکوتی گزاف رود در اراضی کلاچای رانکوه

در محل قلعه آجر و سنگ و سفال پیدا می‌شود. پهلوئی این قلعه چاه بزرگی است. این چهار قلعه یعنی قلاکوتی فشكل پشته، قلاکوتی و اجارگاه و قلاکوتی شب‌خسب کله و قلاکوتی گزاف رود، در امتداد هم و از جنوب به شمال قرار گرفته‌اند. نظیر این قلعه‌ها که در امتداد هم از پای کوه به لب دریا کشیده شده‌اند در چلندر کجور نیز دیده می‌شود.

قلاکوتی سلیم‌سرا در میان رودخانه سلیم‌سرا در دهکده سلیم‌سرای و اجارگاه رانکوه

این قلعه داخل رودخانه است و از چهار طرف آن آب گذر می‌کند. در بالای اراضی مسطح آن بقایای آجر و سنگ و سفال پیدا می‌شود. در سیاهکله رود نیز قلعه‌ای نظیر این قلعه‌هاست.

بقعه آقا سید عبدالله در دهکده سیاهکله رود اطاقور رانکوه

بنائى است ساده با چهار ایوان کتابی در میان جنگلی از درختان کیش کهنسال.

آقا مار آستانه در دهکده سیاهکله رود اطاقور رانکوه

بنائى است ساده با چهار ایوان و ستونهای چهارسو در میان جنگلی از درختان آزاد کهنسال.

بقعه آقاسیدحسین در دهکده چایجان سیاهکله رود رانکوه

بنای اصلی بقعه زگالی است. صندوقی ساده چوبین در وسط بنای بقعه است. چهار ایوان در چهار طرف با ستونهای چهارسو دارد. ستونها دارای سرستون زیبا و خوش تراش است. لبه ایوان تکائیل چوبین دارد. نقاشیهای مذهبی بر جدار دیوارهای داخلی و خارجی بقعه دیده می‌شود. سقف بقعه را با شیرسرای متعدد جمع کرده و بدین ترتیب طاق زده‌اند. سقف ایوانها و اشان‌کشی و پیل‌کوبی با درزپوش است. دو شاخ گنج‌گاو (= گوزن) بر دو طرف در نصب شده است. شاخه کیش را به عنوان تبرک به بقعه می‌آورند. کندو با زنبور عسل و برنج جزء هدایای بقعه است.

راه شاه‌عباسی در حوالی قاسم‌آباد رانکوه

این راه قدیمی از شرق به غرب از ملک‌میان به پائین قاسم‌آباد و از آنجا به سیاهکله رود و سجیدان و باجی‌گاور می‌رود.

قلعه بندین قاسم‌آباد در دهکده بالا قاسم‌آباد رانکوه

مکنزی می‌نویسد که پائین دست دهکده بندین، در فاصله کمی از چایجان برجی قدیمی به ارتفاع نه تا دوازده متر است که راهی زیرزمینی نیز داشته است.^۲ بنائی که مکنزی از آن یاد می‌کند، برجی تنها نیست بلکه قلعه نسبتاً بزرگی است که بر یوزة کوهی که مسلط بر دهکده بندین است ساخته شده است. برجی که مکنزی از آن یاد می‌کند برج نگهبانی و دیدبانی این قلعه است که در آخرین نقطه جنوبی قلعه، بر بالاترین نقطه کوه ساخته شده است (عکس شماره ۲۱۴). قطر داخلی این برج سنگی ۴۶۰ سانتیمتر و قطر دیوار آن از یک متری کف موجود، ۱۷۰

سانتیمتر است. بلندی برج از کف اصلی در حدود هفت متر است و هشت سنگ انداز سالم دارد (عکس شماره ۲۱۵). دیواری از سنگ و گچ نزدیک این برج است که در آرای آن ۴۲۰ سانتیمتر و پهنایش ۱۲۰ سانتیمتر است. نیمه شمالی برج را کنج-گیران برای یافتن دینه خراب کرده اند و احتمال دارد باقی آن نیز فروریزد. در شمال این برج برپوزه کوه که شیبی ملایم دارد، آثار و باقی مانده های دیوارهای سنگی دیده می شود. در طرف شرق این پوزه نیز در ورودی قلعه که بلندی آن به یک متر می رسد، تا امروز برجی است. در سایر نقاط کوه آثار برج و باروست که یادآور بزرگی و استحکام این قلعه است. درختان زیادی در محوطه قلعه و بر دیوارها روئیده که شکل اصلی آن را از میان برده اند. نام اصلی این قلعه و گذشته آن بر ما روشن نیست.

بقعه امیر عسکر

در دهکده بند بن قاسم آباد رانکوه

بنای اصلی بقعه زگالی است و صندوقی چوبین ساده میان آن است. چهار طرف ایوان باستونهای چهارسوی ساده دارد. اطراف بقعه گورستانی قدیمی است.

گورستان قدیمی

در دهکده بالا قاسم آباد رانکوه

میان این گورستان قدیمی درخت زبان گنجشکی (= ون) است که محیط آن ۴۸۰ سانتیمتر است.

بقعه سید ابو جعفر ثابری حسنی

در دهکده میانده اوشیان

سید ظهیرالدین از مزار شیخ المشایخ ابو جعفر هوسمی یادمی کند^۱ که باید همین مرقد سید ابو جعفر ثابری حسنی باشد. رابینو در کتاب گیلان خود از مرقد

۱- تاریخ طبرستان و رویان و مازندران، ص ۳۴۶.

این مرد نام برده می نویسد که امروز نشانی از آن برجی نیست^۱ اما در صفحه ۳۶۱ این کتاب از مرقد سید جعفر در دهکده میانده رانکوه نام می برد و شرح زیر را درباره آن می نویسد:

« میانده در میان جنگل، در دوازده کیلومتر و هشتصد متری آب گرم سخت-سر (= رامسر) و در سه کیلومتری مغرب «سفید تمیشه» است. این دهکده بر کنار رودی به نام «رود میانده» است. در جنوب میانده، تپه های جورده است. منافع ماهیگیری رودخانه میانده وقف بقعه سید جعفر است. الطاهر بالله هنگامی که از مازندران عقب نشینی کرد، در ناحیه سیاهکله رود، در دهکده میانده پایگاهی تهیه کرد. در زمان سید ظهیرالدین خرابه های مدرسه ای که او بنا کرده بود، دیده می شد و همچنین مرقد او که موقوفات زیاد داشت برپای بود. سلطان محمد-والی بیه پیش- او را داروغه این محل کرد و پس از مرگ دستور داد تا بنائی برای مرقد او بسازند.^۲»

در آرای بنای این بقعه با ایوان ۱۱ متری پهنای آن ۸ متر است. در ورودی بقعه شمالی است (عکس شماره ۲۱۶). ایوان شمالی که نسبتاً تازه ساز است به در آرای ۸ متری و پهنای ۲ متر است. در جلو ایوان شمالی، جدار مشبک چوبین به در آرای ۱۱ متر است که به شش قسمت اصلی تقسیم می شود. در ورودی مشبک ایوان در میان این قسمتهاست. در ورودی جدار مشبک به رواقی به پهنای ۱۴۳ سانتیمتر باز می-شود و این رواق با همین پهنا چهار طرف بنای بقعه می گردد. در ورودی اصلی بقعه در رواق شمالی است و شامل چهار قسمت اصلی است. دوره در کنده کاری و قاب گره مثلث شکل است. و بالای آن مشبک کاری است (عکس شماره ۲۱۷). این در دولنگه و بلندی آن ۱۶۳ و پهنای آن ۱۱۰ سانتیمتر است. هر لنگه شامل دوازده قسمت ستاره ای شکل و نظیر کار قاب و گره است (عکس شماره ۲۱۸). کلاه چهارچوب بسیار زیباست و کنده کاری دارد. این عبارات بر آن دیده می شود:

«عمل استاد علی بن استاد ابراهیم تمیجانی غفر الله ذنوبه مشهد المبارک

۱- گیلان رابینو، ص ۳۳۹. ۲- گیلان رابینو، ص ۳۶۱.

المهيمين (؟) امير اعظم ابو جعفر الثايري الحسنی نورالله قبره بتاريخ
اثنی واربعين وثمانمئه باشارة بزرگمرد بن سيد محمد کيا ويحيى قاضی و
تايب احمد وکاتب الحروف حاجی محمد. (عکس شماره ۲۱۹)

درازای حرم ۳۷۰ و پهنای آن ۳۳۰ سانتیمتر است. در وسط بنا ستون چوبین
قطوری است که سرکشی بر سر ستون آن متکی است. سقف و اشانکشی و پل کوبی با
درز پوش زده است. روی تخته‌های پل کوبی سقف، گلو بوت‌هایی نقاشی شده که قدیمی
به نظر می‌رسد. دیوارهای حرم آجری است و روی آن راسفیدکاری کرده‌اند. آزاره
کاشی شش ضاعی آبی رنگ قدیمی به بلندی ۷۳ سانتیمتر بر دیوارهای حرم است.
قطر این کاشیهای شش ضلعی ۹ و درازای هر ضلع آن شش سانتیمتر است.

صندوق مرقد از چوب آزاد و کنده کاری است. درازای آن ۲۲۰ و پهنایش
۱۰۰ و بلندی آن ۸۶ سانتیمتر است و بر پایه‌ای چوبین به بلندی ۱۵ سانتیمتر قرار
گرفته است. دوبنده دراز صندوق شامل سه قسمت اصلی است که وسط هر دو قسمت
دو حاشیه کنده کاری دارد (عکس شماره ۲۲۰). سروته صندوق شامل یک قسمت اصلی و
دو حاشیه در اطراف است.

بر حاشیه بالای بدنه شمالی این آیات از کلام الله مجید حک بود:

«بسم الله الرحمن الرحيم يس والقرآن الحكيم - تا - لقد حق القول
على اكثرهم.» (عکس شماره ۲۲۱)

بر حاشیه بالای بدنه شرقی:

«فهم لا يؤمنون - تا - الى الاذقان فهم.»

بر حاشیه بالای بدنه غربی:

«مقمحون وجعلنا من بين ايديهم - تا - اتبع الذكر وخشى الرحمن.»

بر حاشیه بالای بدنه غربی:

«بالغيب فيشره بمغفرة - تا - ما قدموا و آثارهم.»

بر وسط بدنه شمالی این عبارات باخط نسخ حک شده بود:

«امر هذا الصندوق السلطان الاعظم محمد سلطان خلد سلطنته هذا المرقد
المنور ومشهد المعطر امازاده سيد ابو جعفر ثايري طيب الله مضجعه
في تاريخ سنه خمس وخمسين وثمانمائه.»

دو طرف در ورودی بقعه، دو ستون چوبین است. این عبارات بر ستون سمت
راست خوانده می‌شد:

«عمل استاد قلی تو بنجینی با اخوان محمد کاظم تائب ابن مرحوم حسین
حاج ملا صادق ابن میر محمد رضا سنه ۹ ۱۳.»

عبارات زیر بر ستون سمت چپ نوشته شده بود:

«عمل خیر الزوار استاد قلی با اخوان محمد کاظم کاتب الطالقانی التاریخ
سنه ۱۳۱۹ در عهد سلطنت مظفر الدین شاه خادم استاد رضا.»

در بالای سرکش ایوان، این عبارات با خط نسخ و قلم و مرکب نوشته شده است:
«روزگار نامناسب آدم ناسازگار»

که زدست چرخ نالم که زدست روزگار

حرره خیر الزوار استاد قلی و استاد کاظم و استاد عبدالله از همه التماس

دعا داریم مار قسیم خدا حافظ خدا حافظ خدا حافظ سنه ۱۳۱۹.»

بر تخته پهلوی در هم نظیر این عبارات تکرار شده است.

محوطه وسیعی اطراف بقعه سید ابو جعفر است که قبرستان قدیمی است.

سنگهای قبور زیر در آن دیده شد:

«وفات مرحوم میر مراد ولد مرحوم میر سلیم ۱۰۴۵.»

رحم کن [برمن و] بیفاتحه از من مگندر

بهر يك فاتحه [من] خاک رهن گردیدم

نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.»

«وفات مرحوم محمد اسماعیل ولد مرحوم آقا قربان ۱۲۷۵. نشانه‌ها:

مهر، تسبیح، شانه و خنجر.»

بقعه آقا سیدحسین**دردهکده سورخانی چابکسر اوشیان**

بنای اصلی بقعه مستطیل شکل است که چهارطرف آن ایوان دارد. ایوانها دارای ستونهای چوبین چهارسوی پنجزده است. سقف بقعه و ایوانها و اشانکشی و زیگال (= پردو) کوبی است. لبه بام یکپشته و بام حلب سر است.

بقعه آقا شیخ زاهد**دردهکده شیخ زاهد محله چابکسر اوشیان**

بنای اصلی بقعه زگالی و مربع شکل است. صندوقی چوبین ساده در وسط این بناست. اطراف بقعه ایوان است. ایوانها دارای ستون چهارسوست. جلو ایوان قبلی تکائیل چوبین مشبک ظریف است. در ورودی بقعه مشبک کاری است که بعداً روی تخته صاف نصب کرده اند. بالای لنگه سمت راست این عبارات خوانده می شد: «بتاریخ سنه ست و ثمانین و الف محمد رضا منجیلی.»
در محوطه باز اطراف بقعه درختان آزادکهنسال است. محیط تنه یکی از آنها به ۴۲۰ سانتیمتر می رسد.

پل آجری سجران^۱**نزدیک سجران رانکوه**

میرظهیرالدین می نویسد که میرزا علی کیا نزدیک سجران روی رودخانه ای به همین نام پلی آجری بنا کرده است. رابینو در سال ۱۳۳۱ ه. ق. آثار این پل را ندیده و جا و محل آن را نشناخته است.^۲

قصر سلطنتی رانکوه

«چون خاطر [سیدمحمد کیا] از جانب مردم دیلم و دیلمستان بکلی آسوده

۱- بکسر سین. ۲- گیلان رابینو، ص ۳۵۰.

گشت، به تعمیر ولایت رانکوه و اشکور اقدام نمودند. چون عمارات امیران ناصرود همچو ایام دولت ایشان بی ثبات و بی بنیاد بود و از چوب و گل ساخته بودند، مجموع صورت انهدام پذیرفته بود و در اشکور خود از ساخته هزاراسپی چیزی نبود و آنچه بود در آن انقلاب منهدم گشته و ویران شده بود. بفرمود تابشایان ماهر بر سر کار آیند و در رانکوه طرح قصری بغایت خوب فرمود انداختن و از آجر و صاروج بساختند. و بعد از آن بشایان خانه ها و جایها که محل فرود آوردن ایلچیان و مهمانان باشد، هم از آجر و صاروج تمام کردند و طولها و استران بعضی از سنگ و گل و بعضی را از خشت به اتمام رسانیدند و غمناک مجموع را به سفالوی سرخ پیوشانیدند.^۱

مسجد سیدمحمد کیا**در رانکوه**

«و به سرگوراب بالای رانکوه بنیاد مسجدی عالی کردند و ستونها و چوبهای آن را از ناحیه سی جیران چوب صنوبر بفرمود آوردن که آن چوبها در روزگار دراز می ماند و به سنگ خارا برابری می کند.»^۲
این دو بنا یعنی قصر سلطنتی سیدمحمد کیا و مسجدی که به امر او ساخته شده است، باید در تاریخ ۸۱۹ ه. ق. به اتمام رسیده باشد. زیرا محلی که برای خلا بران ساخته و بازاری که پس از آن پرداخته است در تاریخ بیستم ذی الحجه سنه ۸۲۰ ه. ق. تمام شده است.

قلعه ای قدیمی**در چاجان رانکوه**

پشت دهکده چاجان، کوهستان و بیلاق جوردرشت است. در اینجا قلعه ای قدیمی و دهکده ای که دور آن را بارو کشیده اند، برجای است.^۳

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۰. ۲- گیلان رابینو، ص ۳۶۵. ۳- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۰.

سیدظہیر الدین نزدیک چاجان، «قلعہ سپاہی تل دشت»^۱ را نام می برد.^۲

بقعہ آقاسید عبداللہ بن امام موسی الکاظم علیہ السلام
در بند بن رحیم آباد

بنائی است زکالی با صندوقی چوبین ساده، سه طرف جنوبی و شمالی و غربی ایوان دارد. ایوانها دارای ستونهای چوبین لاج لنگری زیباست. لبه بام سه پشته و سراسر بام، سفال سر است. در محوطه باز اطراف بقعه درختان آزاد کهنسال است. محیط قطورترین آنها به ۶۲۰ سانتیمتر می رسید. بر درخت دیگری شاخهای گنج گاو دیده می شد که بیخ آنها در درخت جوش خورده بود. شاخهای دیگری بر ستونهای بقعه آویخته بود.

مسجد و منارہ سیاهکله رود
در سیاهکله رود رانکوه

دهکده سیاهکله رود در میان تپه هاست و دریای خزر از این محل منظره ای زیبا دارد. مکنزی در سال ۱۲۷۶ ه. ق. (۱۸۵۹ میلادی) این محل را دیده و از بیروپلنک و بزکوهی و گاوکوهی آن سخنی به میان آورده است. این دهکده مسجدی دارد که از میان طاق آن مناره ای بریاست و بیشتر چراغ بر بالای آن می افروزند تا راهنمای مسافران باشد.^۲ امروز از این مناره اثری نیست.

قلعہ سنگ نو
در بند بن سیاهکله رود

در این قلعه قدیمی غاری است سنگی و دراز، از اینرو این قلعه را سنگ نو یعنی «ناوسنگی» خوانده اند. در سالهای قبل از شهریور ۱۳۲۰ جذامیان اینجا را پناهگاه خود کرده بودند.

۱- بفتح تاء و کسر لام. ۲- تاریخ کیلان و دیلمستان، ص ۱۰۶. ۳- کیلان رابینو، ص ۳۶۳.

دهکده سیاهکله رود در ۲۳ کیلومتری شرق رودس و دو کیلومتری جنوب راه شہسوار است.

باقی بناها و آثار تاریخی رانکوه

- ۱- بقعہ آقاسیدعلی در دهکده پیر پشته رانکوه. دهکده پیر پشته در غرب دهکده گل سفید است و از چمنخاله دور نیست.^۱
- ۲- بقعہ آقاسیدمحمد در دریا سر رانکوه. در جاده لنگرود به رودس، در نیم فرسخی لنگرود.^۲
- ۳- برجی آجری در نیم فرسخی اطاقور رانکوه. دهکده اطاقور دریای تپه است و مسجدی نیز دارد. بر بالای تپه ای در نیم فرسخی آبادی برجی آجری است.^۳
- ۴- سنگاسنگی در کندس کومله که سنگهای بزرگ صاف و چاه عمیقی دارد.
- ۵- آستانہ گاجاور املش پشت دهکده زریبجار.
- ۶- گورستان وادی چاف جیر و بقعہ آقاسیدابراهیم و مسجد آن.
- ۷- گورستان وادی رودس با بقعہ آقاسیدمحمد.
- ۸- بقعه های دهکده های ناصر سرا، چور کلاویه، دیودراکل و مردابون در اطراف رودس.
- ۹- دو بقعه در سال مجله (سادات مجله).
- ۱۰- بقعہ بازار سرا.
- ۱۱- دو بقعه در دهکده روشنا بس.
- ۱۲- بقعه و گورستان صیدر مجله.

۱- کیلان رابینو، ص ۳۶۲. ۲- کیلان رابینو، ص ۳۵۵. ۳- کیلان رابینو، ص ۳۶۲.

۱۳- بقعه سیدعیسی در دهکده بلالیم و مسجد قدیمی این دهکده.^۱

۱۴- بقعه لردمحلّه رحیم آباد.

۱۵- بقعه مرغیخ محلّه (میرک محلّه) رحیم آباد.

۱۶- بقعه چالک سرای رحیم آباد.^۲

۱۷- غار شالوک در کلن کلابه.

۱۸- بقعه نورعباس (نقره عباس) در چاجان رانکوه.^۳

۱۹- بقعه حاجی محمد امین در جواهر دشت سیاهکله رود.

۲۰- بقعه سه برادر در جواهر دشت سیاهکله رود.

۲۱- شاه سما موس در قلعه سما موس در جواهر دشت سیاهکله رود.

۲۲- دوگورستان قدیمی محلّه بالاپائین جواهر دشت سیاهکله رود.

۲۳- تلابنه سیاهکله رود، چاهی است با سنگهای سفید رسوبی. معروف است

راه زیر زمینی قلعه بندین قاسم آباد با این چاه ارتباط دارد.

۲۴- قلعه راشک در جواهر دشت سیاهکله رود.

بخش بیستم

بناها و آثار تاریخی ناحیه صمام و شاهجان

راه شاه عباسی

از املش به قزوین

این راه که راهی کاروانی و پررفت و آمد بوده است، از نقاط زیر می گذرد:

املش - کهلستان - لات لیل - گرسک^۱ - بلاردکان - هلودشت - میان لنگه -

خرکال - خسیل دشت - زردشتان - ناتش کوه - شیرچاک - شیه - قیسا باد - کلارود -

بنه زمین - ملامحلّه - تالاس - تورار - گاوخس^۲ - ناوه خان^۳ - کرپی ابویه -

تیان دشت - چنارک - تله کما سار - قهوه خانه کما سار - سیاسنگک - احمدخانی -

سیردر - انکشتک - الوک^۴ - گردنه تیاق - ترتن^۵ - اسماعیل آباد - قزوین .

از همین راه، راه دیگری جدا می شود و از خسیل دشت به چاک دشت و کلکامرز و

امام و چاکرود می رود و در بنه زمین به راه اصلی متصل می گردد .

از همین راه ، راه دیگری از کلکامرز جدا می شود و به کجید و متلاکوه و

سیاخولک و زازل و لله جار و چاکرود می رود و در بنه زمین به راه اصلی متصل

می شود .

۱- بفتح کاف و سکون راه و فتح سین. ۲- بضم خاء. ۳- راه دیلمان از

کلشیم به ناوه خان می رسد. ۴- بفتح الف. ۵- بفتح تاء و واء و کسر تاء دوم .

۱- بلالیم: ده از دهستان حومه بخش رودسر، ۴۵ کیلومتر جنوب شرقی رودسر کنار

راه رودسر به شهنسوار. (قرهنگ جغرافیائی ایران) ۲- چالک سرا: ده از

دهستان رحیم آباد بخش رودسر، ۱۱ کیلومتری جنوب رودسر ۲۵ کیلومتری غرب رحیم آباد.

۳- گیلان را بینو، ص ۳۶۵.

از همین راه، راه دیگری در کلکامرز جدا می‌شود و بهزرچاک و بهارکش و خوش‌خانی و لورود و مرّبو و گرماور می‌رود و در بنه‌زمین به‌راه اصلی می‌پیوندد.

راه سرلیل از بلاردگان به دیلمان

این راه که راهی بسیار قدیمی است از مشرق پل بلاردگان، طرف دست‌چپ رودخانه سرلیل شروع می‌شود و به دهکده سرلیل و لیارود و لارانه و نیاول و دیلمان می‌رود. در زمان قدیم سادات کیانی از لاهیجان به لیل و از آنجا به سرلیل می‌آمدند و از همین راه به دیلمان می‌رفتند.

پشت راه ۱

راهی است قدیمی که از دیلمان به رانکوه^۲ می‌رود.

کاروانسرای شاه‌عباسی در بلاردگان (بلوردگان) املش

برسر راه قدیمی املش به قزوین در محل بلاردگان، کاروانسرای قدیمی است که ظاهراً به امر شاه‌عباس ساخته شده است. درازای این کاروانسرا چهل‌متر و پهنای آن چهارمتر است. بلندی دیوار آن تا زیر نعل درگاه ۱۸۰ سانتیمتر است. دوازده‌آخور در هر ردیف است. دهانه هر آخور ۱۲۰ سانتیمتر است. در ورودی کاروانسرا، دارای جلوخانی است مسقف که بر چهار جرز استوار است. ابعاد این جلوخان، از لبه خارجی جرزها ۶۰ × ۴۰ سانتیمتر است. ابعاد هر یک از جرزها یک متر تمام است. لبه بام بنای کاروانسرا دوپشته و پهنای آن ۱۲۰ سانتیمتر است. سراسر بام کاروانسرا سفال‌ساز است. اندازه آجرهایی که در این بنا بکار رفته است ۱۹ × ۱۹ × ۴ سانتیمتر است. بنای قدیمی کاروانسرا، دوطبقه بوده و از دو طرف

۱- بکسرتاء. به معنی راه‌پشت است. ۲- ظاهراً رانکوه قابل‌تطبیق با رحیم‌آباد امروز است. رابینو در کتاب گیلان خود ص ۳۸۳، از این راه یاد می‌کند.

در طبقه بالا اطاق داشته‌است. در حدود سی و پنج سال قبل کاروانسرا دچار آتش-سوزی شد و به شکل کنونی یعنی یک طبقه تجدید بنا گردید (عکس شماره ۲۲۲). مساحتی که زیر بنای کاروانسرا و شاه‌نشین که در قسمت جلوخان است و حیاط میان آن دو، ۴۰ × ۱۳ متر است.

پل شاه‌عباسی در بلاردگان املش

پل آجری بلاردگان بر روی دو رودخانه سیاه‌رود و زیل‌بره است. آب سیاه-رود از مغرب و آب زیل‌بره از شمال‌غرب بلاردگان می‌آیند و از زیر پل می‌گذرند. آب سیاه‌رود از پهلوئی بدنه شمال‌غربی پل می‌گذرد. در این قسمت پل احتیاط‌کافی کرده‌اند و دیواری سنگی قطور و مستحکم در کنار بدنه پل ساخته‌اند. بطوری که درست در زیر پل، آب سیاه‌رود به آب زیل‌بره می‌ریزد.

طاق دهانه اصلی پل، به علت سنگین بودن بار آن فرو ریخته است. درازای قسمت باقی‌مانده جنوب شرقی پل ۲۹٫۴۰ متر، دهانه طاق فروریخته آن ۷۲۵ سانتی-متر و درازای باقی‌مانده شمال‌غربی آن ۱۴ متر است. بدین ترتیب درازای سراسر پل، ۵۰٫۶۵ متر بوده است (عکس شماره ۲۲۳). دهانه بزرگ ۱۲٫۲۰ متر و دو دهانه کوچک دو طرف، ۳٫۶۰ سانتیمتر و پهنای گذرگاه پل ۵ متر تمام است. در دو پایه اصلی، چهار سوراخ به دهانه ۴۰ سانتیمتر است که به فضای خالی بالای پل راه داشته است. طاق دهانه اصلی و طاقهای دودخانه طرفین را ابتدا با آجر و گچ زده‌اند و بالای آنها را با سنگ و گل و آهک پر کرده‌اند. شاید فشار همین سنگها سبب شده است که طاق دهانه اصلی فروریزد. دو سیل برگردان دو طرف رودخانه است که سیلاب را به داخل دهانه اصلی هدایت می‌کند.

قلاکوتی خرکال ۱

بر طرف راست جاده کوهستانی املش به قزوین، در فاصله بین میان‌لنگه و

۱- بفتح خاء و سکون راء.

خسیل دشت، بر بالای قله ای منفرد، آثار قلعه ای قدیمی است. در پاره ای جاهاد یوارهای کوتاه که از سنگ و گچ چیده شده باقی است.

داخل سنگ کوه، حوضی مربع که هر ضلع آن سه متر است کنده اند. بلندی این حوض، پس از پر شدن مقداری از کف آن از خاک و سایر مصالح ساختمانی، ۱۲۰ سانتیمتر است. آجر پاره و سفال شکسته بی لعاب روی این قله زیاد است. طرف شمال و غرب اراضی قلعه، پرتگاه عظیمی است که به جنگل ختم می شود.

شارسمام (شهرسمام)

مقابل سرتربت بر سمت چپ رودخانه

سلسله کیائی لاهیجان، دو مرکز ییلاقی در خاک دیلمان قدیم داشته اند، یکی لوسن (= درگاه) نزدیک جورکلایه اشکور و دیگر شارسمام در پنج کیلومتری دهکده امام^۱. اولی در شرق خاک دیلمان و دومی در غرب آن قرار داشت.

سید ظهیر الدین درباره دوران آبادانی شارسمام چنین می نویسد:

«سید محمد کیا در سالهای ۸۱۷ و ۸۱۸ بنیاد عمارت دیلمستان کردند و در ناحیه شهوک^۲، به موضعی که مشهور است به سممام استاد اجل پیر علی بنا را به سر کار داشته، قلعه مرغوبی از خشت پخته بفرمودند ساخت و طویله های اسبان و ایوان خانه ها به آنها رسانیدند. آنچه از ضروریات بود، از هر نوع عمارت جهت ملازمان و نوکران و سپه سالاران گیل و دیلم تمام فرمودند کرد. و آن مقام را تخت ییلاق خود گردانیدند.»^۳

را اینو درباره شارسمام چنین نوشته است:

«دهکده کوچکی است در نیم فرسخی مشرق امام و در دامنه غربی کوهی قرار دارد. آب شهرسمام به دره عمیق در مغرب این محل می ریزد. و سپس به چاکرود

۱- بضم الف. ۲- امروزه شک بفتح شین و وا گویند. دهکده ایست نزدیک دهکده تارش و جزء ناحیه سممام به حساب می آورند. ۳- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۴ و ۱۴۵.

متصل می شود. میر ظهیر الدین می نویسد که سید رضی کیا والی بیه پیش، قصری از آجر با دیوانخانه و محل اسبان نزدیک شوئیگ در محلی که به نام سممام بود ساخت و این محل بعدها مرکز شهر اصلی ییلاق شد.^۱

محل اصلی قصر ییلاقی شارسمام و آنچه از آن بجای است:

شارسمام و سرتربت میان دهکده های کجید، تماجان، اربوداردشت، کرف کش، هلوچال، کام کوه و الاکلنگا قرار دارد. میان قصر ییلاقی شارسمام و سرتربت رودخانه ایست که از اربوداردشت سرچشمه می گیرد.^۲

قصر ییلاقی شارسمام سمت چپ و سرتربت سمت راست آب بر بالای بلندی ساخته شده اند. در محل شارسمام آثار خرابه زیاد امر وز دیده می شود. پاره های آجر و سفال شکسته، در این دامنه که شیب آن به طرف دهکده بابوجان دره است، فراوان است. آثار باروئی مربع مستطیل شکل که روزی حصار و باروی این قصر بوده است، نمایان است. آثار استخر و منبع آب آن نیز باقی است و مسیر گنگها (= تنبوشه ها) نیز روشن است که آب را از زیر اربوداردشت به کاخ برده بوده اند. محلی نیز به شکل حمام بود که بسیار خراب و فرسوده شده است.

سرتربت امام

در اراضی گشاچاک، مقابل شارسمام قدیم

سید ظهیر الدین درباره مرگ سلطان محمد کیا در سال ۸۸۳ و مدفون او چنین

می نویسد:

«اواسط مجرم چون مرض حضرت اعلی رو به انحطاط آورد، از چاکرود

۱- گیلان راینو، ص ۳۶۸. این بنا ظاهراً به دست سلطان محمد کیا ساخته شده است.
۲- آب این رودخانه پس از گذشتن از میان این دو بنای قدیمی به هلوچال و کام کوه می رود و آب رودخانه سراسر (بضم سین) به آن می ریزد و سپس به دهکده کجید می رسد. در کجید آبهای دیمانجان کش و سیاه استلخ به آن می پیوندند. نزدیک دهکده دول بره، پس از پیوستن آب امام و کاکرود و سیاخولک به آن، در دول بره به آب چاکرود ملحق می شود.

نقل نموده ، به سمسم تشریف فرمودند . باز مرض مولم صورت تضاعف پذیرفت و اطبای حاذق به تخصیص نعمت الله طیب ... به تداوی مشغول گشتند و در آن باب مساعی جمیله به تقدیم می‌رسانیدند . اما چون با تقدیر ربانی علم و عمل انسانی وجودی ندارد، صباح چهارشنبه سلخ ربیع الاول سنه مذکوره ندای ارجعی را استماع نموده ، به مقصد صدق جایافت ... و نعل مبارک بنا بر وصیت در سمسم به موضعی که مشهور است به « کشینه چاک » مدفون ساختند .^۱

علی بن شمس الدین لاهیجی در باره مرگ و مدفن سلطان محمد کیا چنین نوشته است :

« چون آن محل فصل شتا بود و شتاب شتا از حدود اعتدال متجاوز ، فلهدذا اوقات مبارکات به سمسم گذرانیدند ... قضا را چون در انقضای عمر حضرت سلطان محمد مرحوم قصد سمسم بود ، بر مزاج مبارکش زحمت و جمع معده اعاده کرد و منجر و مفضی به استمرار زحمت گشت ... باز زحمت اعاده نمود و اشتداد و جمع معده استیلای تمام یافت و در تخت سمسم ، به تاریخ سنه ثلاث و ثمانین و ثمانمائیه هنگام صبح راهنگامه وداع کرد ... و جسد پاک را به خاک کشنه چاک مدفون گردانیدند .^۲

رایینو در باره این بنا و منضمات آن چنین نوشته است :

آن طرف آب سمسم ، مقابل شهر قدیم سمسم بنائی است که به نام « سرتربت » شهرت دارد . در حیاط این بنا ، گورهای سلطان محمد کیا - والی لاهیجان - که سلخ ربیع الاول سال ۸۸۳ هجری فوت شد و پسرش کارکیا میرزا علی کیا که در پنجم رمضان سال ۹۱۲ کشته شد و پری سلطان دختر سلطان محمد که در سال ۹۰۸ هجری فوت شد و گور حسنی^۳ که در صفر ۹۰۲ هجری بمرد ، در اینجاست .

کتیبه ای بر سنگ مرمر به دیوار حیاط است که نشان می‌دهد این بنا به دست « میرزا علی » بنا شده است و اراضی کشینه چاک که این مرقد در آن است و دهکده

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان ، ص ۴۱۲ و ۴۱۳ . ۲- تاریخ خانی ، ص ۸ و ۹ .

۳- در متن سنگ ذکر می‌آید این نام نیست و فعلا محل نام شکستگی دارد .

تماجان^۱ و دهکده کلاویه و اطراف آن دو که ناحیه سمسم است و ده جفت زمین نقره بیجار (زر بیجار) و حمام بزرگ رودس و یک حمام در تیمه جان و حمام دیگری در لنگرود ، دوازده دکان در لاهیجان و مزرعه عنابی در رودبار به نام سلطان ابادلمسر ، از رقبات موقوفات این محل است . این وقفنامه مورخ ۸۸۳ ه. ق. است .

کتیبه دیگری به نام « بنا استاد حسین بن استاد علی بن استاد احمد المسافر مورخ ۸۸۳ هجری است . » نزدیک این مرقد مسجد کوچکی است . میرزا ظهیر الدین این محل را کشینه چاک خوانده است . دره ای که سرتربت را از شهر سمسم جدا می‌کند به نام باباجان دره است .^۲

آنچه از بنا و قبور سرتربت به جا مانده ، بدین شرح است :

سرتربت چهار دیواری است مستطیل شکل ، شامل دو اطاق کوچک برای حقاظ و حیاطی که شش قبر در آن است (عکس شماره ۲۲۴) . چهار قبر دارای سنگ و دو قبر بدون سنگ است .

احتمال دارد در این دو قبر بدون سنگ ، کسی را به خاک نسپرده باشند ، یا افرادی دفن شده اند که اهمیتی نداشته اند .

در ورودی حیاط قبلی است . بلندی آن دو متر و پهنای آن ۸۵ سانتیمتر است . دو طرف در ورودی ، از داخل ، دو طاقما به بلندی ۲۴۵ و پهنای ۲۱۰ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۲۵) .

مصالح بنای دیوارهای حیاط و دو اطاق دعاخانه که مخصوص حقاظ است ، سنگ لانه^۳ و سنگهای مکعب مستطیل شکل سفید رنگ کوه است که از محل «رف سنگ» پلام چال در فاصله میان تماجان و کجید آورده اند . ملاط سنگها ، گچ است که ظاهر آن در محل پخته شده است .

اطاق غربی دعاخانه ، درگاهی ورودی از حیاط دارد . بلندی این درگاه ،

۱- دهکده تماجان در فاصله دو کیلومتری شمال سرتربت است . ۲- گیلان را بینو ،

ص ۳۶۸ . ۳- نوعی سنگ طبیعی تخت که قطر آن از سه چهار سانتیمتر بیشتر نیست .

۲ متر و پهنای آن ۸۹ سانتیمتر است. این اطاق در گاهی به اطاق دوم دارد که تنها مدخل آن است. طاق هر دو اطاق، گهواره ایست و از همان سنگ و گچی که ذکر شده، زده شده است. هر يك از اطاقها، جای پنجره‌ای به خارج دارد. جای پنجره اطاق دوم به بلندی ۱۲۰ و پهنای ۸۰ سانتیمتر است.

سنگ قبر سلطان محمد کیا

سنگ قبر سلطان محمد کیا که در وسط حیاط است، از سنگ مرمر زرد يك پارچه به درازای ۱۶۸ و پهنای ۶۲ و بلندی ۳۳ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۲۶).

این آیات و عبارات بر آن حک شده است:

در قسمت بالای سطح سنگ در مربعی مستطیل:

«لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَلِيُّ وَلِيُّ اللَّهِ.»

پایین همین مربع مستطیل:

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ.»

بر حاشیه داخلی سمت چپ سنگ از بالا به پایین:

«اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سَنَةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ.»

بر حاشیه داخلی پایین سطح سنگ:

«يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ.»

بر حاشیه داخلی سمت راست سنگ از پایین به بالا:

«يُؤَدُّهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ.»

بر سطوح جانبی سنگ عبارات و آیات زیر است:

بر سطح جانبی سمت راست سنگ عبارات زیر حک شده است:

«هذا المشهد المنور والمرقد المعطر للسلطان المغفور المبرور المنتقل من دار الغرور الى دار السرور ذو النسب الطاهر والحسب الباهر الذي ملك

ممالك الجليل والديلم بانفاذ.

بر سطح جانبی پایین سنگ دنباله عبارات چنین است:

«الامور الشرعية المصطفوية و نهى المناكير البدعة الملحديه اربعين سنة.»

بر سطح جانبی سمت چپ سنگ دنباله عبارات چنین حک شده است:

«وهو السلطان الاعظم الامجد السلطان محمد بل الله ثراه بمياه الرحمة و الغفران ابن السيد المعظم مالك رقاب الامم مولى ملوك و ارباب السيف و القلم كار كيا السيد ناصر كيا ابن سيد المرحوم المبرور المغفور سيد محمد بن السيد الاعظم.» (عکس شماره ۲۲۷)

بر سطح جانبی بالای سنگ دنباله عبارات چنین آمده است:

«الاکرم و هو الذى دعى مع اخيه السيد الفاضل العالم العادل.»^۱

بر حاشیه خارجی سطح بالای سنگ دنباله عبارات چنین است:

المشهور بالشجاعة والسخا الامام الامة بين الورى السيد على كيا دعوة الحق على الجمهور وخرجا.

بر حاشیه خارجی سمت چپ سنگ دنباله عبارات بدین صورت حک شده

است:

بالسيف رجاء لثواب الله يوم البعث والنشور و هما بنا السيد المعظم امير

كيا الملاطى ابن سيد الاجل سيد حسين بن الحسن بن على بن احمد بن

عيسى بن على بن حسين الاصغر بن على زين العابدين.

بر حاشیه خارجی پایین پای سنگ:

«بن الامام الحسين الشهيد المرحوم بكر بلا بن على المرتضى.»

بر حاشیه بیرونی سمت راست سطح سنگ از پایین به بالا دنباله عبارات چنین

است:

۱- از اینجا دنباله عبارات به حاشیه بیرونی سطح بالای سنگ می آید.

«صلوات الله عليه و على اولاده الطيبين الطاهرين و قد توفى السلطان المذكور المزبور صبيحةً يوم الاربعاء سلخ ربيع الاول مضى سبعة عشر يوماً من آبان ماه القديم فى سنة مورخة تاريخها ثلث و ثمانون و ثمانمائة.»

بر يابین سطح جانبی پایین پای سنگ عبارت زبر است :

«عمل استاد محمود حجار قزوینی غفر له كتبه العبد المحتاج الى الله محمود بن قطب الدين غفر الله لهما ولوالديهما.»^۱

سنگ قبر میرزا علی کیا

در همین حیاط سنگ قبر میرزا علی کیا به درازای ۱۸۰ و پهنای ۶۰ و بلندی ۳۶ سانتیمتر، از سنگ یک پارچه مرمر زرد است که در جهت شمال و جنوب قرار گرفته است (عکس شماره ۲۲۸).

این آیات و عبارات بر سطح بالای سنگ حک شده است :

در مربعی مستطیل بالای سطح سنگ :

«لا اله الا الله محمد رسول الله على ولى الله.»

در حاشیه ای در زیر همین مربع مستطیل :

«بسم الله الرحمن الرحيم الله لا اله الا.»

بر حاشیه داخلی سمت چپ سطح سنگ :

هو الحى القيوم لا تأخذه سنة ولا نوم له ما فى السموات وما فى الارض من ذا الذى يشفع عنده الا باذنه يعلم ما بين ايديهم و ما خلفهم ولا يحيطون بشيىء من علمه الا بما شاء وسع كرسيه السموات و الارض و لا ياوده^۲ حفظهما و هو العلى العظيم.»

بر حاشیه داخلی سمت راست سطح سنگ :

۱- این کتیبه در سفرنامه مازندران و استرآباد رابینو صفحات ۶۰ و ۶۱ با اغلاط و اختلافاتی چند نقل شده است. ۲- در متن به همین شکل آمده است.

صدق الله العظيم و بلغ رسوله الكريم و نحن على ذلك من الشاهدين.^۱

بر حواشی بالای سطوح جانبی سنگ عبارات زیر است :

بر حاشیه بالای سطح جانبی سمت راست :

«هذا المشهد المقدس النوراني والمرقد المطهر الصمداني الروحاني

للسلطان الاعلى الاعلم الاكمل السعيد السيد الشهيد السند المانع النقي

فى التقى والكريم السخي المقبول المقبول بالسنان.» (عکس شماره ۲۲۹)

بر حاشیه بالای سطح جانبی پایین پای سنگ :

«المحیی للقرآن وما النقل ولا فيه الفرض السلطان ظل الله فى الارض

المغفور المتصل الى رحمة.»

بر حاشیه بالای سطح جانبی سمت چپ سنگ :

«الله الملك المتعالى السلطان كاركيامير زاعلى المغفور الذى قتل بالواد و

هلك بالعاد و بعد القتل و الاهلاك دفن كما الفقراء و المساكين فى رحبة

المسجد الجامع المبارك النادى لرانكو و نبش من بعد ما مضى من اليوم

الذى دفن فيه من.»

بر حاشیه بالای سطح جانبی بالای سر سنگ عبارت زیر است :

«ايام العرب الهالويه و الاسلاميه ستة و عشرين شهراً فوجد كما دفن.»

بر حاشیه بالای سطح سنگ :

«ولم ينفصل فيه العظم و لا العضم و لم ينقطع لكل ولى الاجر الاجمل

ثم هذا المشهد.»

بر حاشیه خارجی سمت چپ سنگ :

«المنور قد اوصى ذاك السعيد الازلى بذلك فى حال الصحة و اوان

السلامة و هو ابن السلطان الاكرم السلطان محمد بن السيد المعظم كاركيما

الناصر كيا بلى الله تعالى بمياه الرحمة الشامله تراهما بن السيد المغفور

۱- دنباله این مطالب مربوط به حواشی سطوح جانبی است که بعداً نقل می شود.

السيد محمد ابن السلطان الامجد الا.

بر حاشیه بیرونی پایین پای سطح سنگك دنباله عبارات چنین است:

«جل الذي دعى مع اخيه الفاضل العالم المعروف بالشجاعة و السخا.»

بر حاشیه بیرونی سمت راست سطح سنگك:

«امام الامة بين الورى السيد على كيا دعوة الحق و هما ابنا السيد امير

كيا الملاطى ابن السيد الحسين بن الحسن بن على بن احمد بن عيسى بن

حسين الاصغر بن على زين العابدين بن امام الحسين الشهيد بكر بلا بن

على المرتضى صلواة عليه و اولاده اجمعين.»

دنباله حاشیه داخلی سمت راست سطح سنگك:

«وقع ذلك الخطب العظيم و الامر الخطير فى اليوم الخميس الخامس

من رمضان المبارك من شهر سنة اثني عشر و تسعمائة هجرية.»^۱

سنگك قبر پرى سلطان

قبر پرى سلطان - دختر سلطان محمد كيا و خواهر ميرزا على كيا - پایین

پای پدرو کمی متمایل به طرف قبله است. چهار طرف قبر سنگهای تراشیده عمودی

کار کرده اند. بالای سر و پایین پا دو سنگ عمودی بلندتر قرار داده اند. بر

سنگك پایین پا که به بلندی ۸۲ و پهنای ۵۴ سانتیمتر است عبارات زیر حک

شده است:

«هذه الروضة المقدسة و التربة المنورة الزكية النقيه للحضرة المرحومة

المهرورة العفيفة الفالحة السترة الصالحة المرتحلة من دار الغرور الى

۱- این کتیبه با اغلاط و اختلافاتی چند در صفحات ۶۱ و ۶۲ سفرنامه مازندران و

استرآباد رابینو آمده است. سنگهای قبور سلطان محمد و میرزا علی را که داخل آنها خالی

است از معدن سنگ مرمر همدان با عرابه و گاومیش تا «یال گرما» کنار شاهرود آورده اند.

از این محل این سنگها را کارگران با «لاتوش» یعنی چوب و طناب پیچیدن و برداش گرفتند،

به سرتربت آورده اند.

دارالسرور المتصلة الى رحمة الله تعالى الرحيم المثنان پرى سلطان

بنت السلطان محمد برد مضجعها و نور مرقد هما ان واقعه هذه الموت

وقفت سنة ثمان و تسعمائة هجرية.» (عكس شماره ۲۳۰)

سنگك قبر حسنى

نزدیک قبر پرى سلطان و در جهت قبلى آن قبر زنى دیگر به نام «حسنى»

است. ۲. درازای گور او ۱۴۲ و پهنای آن ۵۴ سانتیمتر است (عكس شماره ۲۳۱).

در این گور نیز مانند گور پرى سلطان، سنگهای تراشیده عمودی در چهار

طرف قبر قرار داده شده است. بر سطوح جانبی این سنگها این عبارت دیده می شود:

بر میانه سطح جانبی سنگهای عمودی سمت چپ قبر:

«بسم الله الرحمن الرحيم يس و القرآن الحكيم انك لمن المرسلين

على صراط المستقيم تنزيل العزيز الرحيم.»

بر سطح جانبی سنگهای بالاسر:

« هذا المرقد المنور و المنزل المعطر و المقام المطهر.»

بر سطح جانبی سنگهای سمت راست قبر:

«و المقر المفخم للمرحومة المغفورة السترة الصالحة العفيفة الفالحة

الضعيفة المنتقلة من الدار الدنيا الفانى الى الدار العقبى الباقي المتصلة

الى جوار رحمة الرب الغفور.»

بر سطح جانبی سنگهای پایین پای قبر:

الرحيم العفو الغنى [شكستگى] برد مضجعها و.»

دنباله سطح جانبی سمت چپ سنگك:

۱- این کتیبه در صفحات ۶۲ و ۶۳ سفرنامه مازندران و استرآباد رابینو نقل

شده است. ۲- از این نام امروز نشانی نیست. رابینو در ص ۶۳ سفرنامه مازندران و

استرآباد خود از این نام یاد کرده است.

«نور مرقدها توفت المرحومه السعيده الصفيه في سنة اثنين وتسعمائة هجرية»^۱ (عکس شماره ۲۳۲)

کتیبه و قفنامه

میرزا علی کیا، در زمان حیات خود، برای مستحقان و عابران و کسانی که بر سر کور او و پدرش قرآن بخوانند رقباتی چند را وقف کرده و بر سنگی که بر دیوار جنوبی دارالحفاظ است نصب کرده است. بلندی این کتیبه از آخرین نقطه تیزی هلال سنگ ۱۱۰ و پهنای آن ۷۰ سانتیمتر و شامل سه نخسته سنگ است که بر بالای یکدیگر جداگانه سوار کرده اند (عکس شماره ۲۳۳).

عباراتی که بر سنگ هلال داربالا، در سه سطر حک شده است:

«امر بعمارة هذا المشهد المبارك السلطان الاعظم خليفة ابيه المكرم و وصيه في الدين و الدنيا بين الجيل و الديلم السلطان ميرزا علی خلد ملكه و وقف السلطان المذكور لايه المبرور و لاجله»

قسمت دوم سنگ شامل چهار سطر است به ترتیب زیر:

«نیلاً لثواب يوم البعث و الثشور و قفاً صحيحاً لاصحاب الاستحقاق و العبور و لمن قرأ قرآناً مجيداً في هذا المقام ليوم الذر المشهور طلباً لغفران السلطان المسرور و التعمير المشهد المذكور الضياع و الدور و البساتين و الدكاكين و الحمامات الي أن يبقی السنة و الشهور ليكون ثلثاً ثواب هذه الاوقاف عياداً السی روح مطهر ابيه المغفور و ثلثه»

قسمت سوم سنگ شامل پنج سطر به ترتیب زیر است:

«لاجل الواقف المزبور و تذكر الاوقاف مفصلاً انشاء الله الغفور اولا

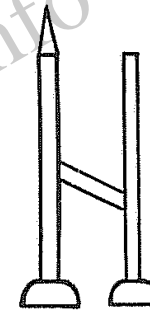
۱- این کتیبه در سفرنامه مازندران و استرآباد رابینو آمده است.

هذا المقام المبارك يقال له كشاجاك^۱ و قرية تماجان^۲ و قرية كلايهرو^۳ مع توابعها في ناحية سم و في معمورة رانكو عشر الآف جزز^۴ الارز^۵ من الاراضي المعمورة يقال لما نقره بجار^۶ و الحمام الكبير في رودس^۷ و الحمام في تيامه جان^۸ و الحمام في اللنجرود^۹ و اثني عشر دكاكين في لاهجان^{۱۰} و مزرعة يحصل منها الاعناب و الاثمار المساة بسلطانا تآباد في

- ۱- امروز هم اراضی سرتربت به کشاجاک معروف است و از رقبات وقف سرتربت است.
- ۲- قرية تماجان در فاصله دو کیلومتری جنوب جنوب غربی سرتربت است. این دهکده امروز آبادان است، اما از رقبات موقوفات سرتربت نیست. تعداد خانوار تابستان نشین سی و زمستان نشین شش خانوار است. تخم کارگندم این دهکده چهل خروار و صدویست کیلو است. باغهای فندق آن دو هزار بوته فندق دارد که هر یک در حدود دو کیلو بار می دهد. علفچین آن هزار ریشه و محصول سیب زمینی و باقلا و لوبیای آن به سه خروار می رسد. این دهکده ششصد رأس گوسفند و صد رأس گاو دارد.
- ۳- دهکده کلارود میان بنه زمین و پیرکوه و چاکرود و گرماور و گلک (بضم گاف و فتح لام) در ده کیلومتری جنوب غربی سرتربت است و امروز جزء رقبات موقوفه نیست. تعداد خانوار زمستان نشین و تابستان نشین آن دو خانوار. تخم کارگندم آن چهل خروار است که بیشتر اراضی آن را اهالی دهکده های پیرکوه و بنه زمین و گرماور می کارند. علفچین آن دو هزار ریشه است. ده رأس گوسفند و سه رأس گاو دارد.
- ۴- در متن و قفنامه «حرز» با حاء حطی است. معنی مفرد این کلمه معادل کلمه «درز» گیلکی است که بیست و چهار مشت (== قبضه) برنج بریده شده است. در پاره ای از قسمتهای رانکوه يك «درز» معادل ۴۸ مشت است.
- ۵- کلمه «ارز» با زاء منقوطة است.
- ۶- نقره بجار را با اراضی زر بجار امروز یکی می دانند. بهر حال هیچیک امروز از رقبات موقوفات نیست.
- ۷- این حمام در ابتدای میدان امروز رودس بود یعنی از لنگرود که وارد خیابان اصلی رودس می شدیم طرف دست راست اول میدان فلکه که ابتدای آزار رچه قدیم است، قرار داشت. در سال ۱۳۴۰ شمسی دو سنگ مرمر زرد تراشیده به ابعاد ۵۰ و قطر ۱۰ سانتیمتر از این اراضی درآمد که درست همانند سنگهای سرتربت بود. از این حمام امروز اثری نیست.
- ۸- خرابه های حمام تيامه جان (= تمیجان) امروز بر سر راه املش در دهکده تمیجان، در مشرق پل شاه عباسی باقی است.
- ۹- حمام لنگرود ظاهراً همان کهنه حمام لنگرود نزدیک منزل علی امینی لنگرودی است.
- ۱۰- از این دكاكين امروز اثری نیست.

روبار لم^۱ فی سنة ثلث وثمانین و ثمانمائه الاستاد حسین بن علی بن احمد المسافر.^۲

سنگ قبری در میان سنگهای فرش سرتربت به کار رفته است. این سنگ را به علت کم بودن سنگ فرش حیاط از بیرون آورده و در درگاه ورودی کار کرده اند. چنانکه متولی اظهار می داشت، جسدی در زیر این سنگ مدفون نیست. این عبارات بر این سنگ دیده شد:



«وفات مرحوم آقا محمد قلی ولد آقا
قربانعلی ۱۲۵۸. نشانهها: مهر،
تسبیح، شانه، قیچی و کلی در
وسط آلتی بدین شکل که شناخته
نشد.»

تاریخ بنا و نام بنای سرتربت

در صفحه ای که در دیوار جنوبی و طرف شرقی در ورودی است، کتیبه ای سنگی به درازای ۶۶ و پهنای ۳۳ سانتیمتر، در دیوار جنوبی صفا نصب شده است. (عکس شماره ۲۳۴) این عبارات با خط نسخ بر آن حک شده است:

«عمل الاستاد الاحد الاستاد حسین بن الاستاد علی بن الاستاد احمد المسافر البناء الالهجانی عفی عنهم فی تاریخ سنة ثلث وثمانین و ثمانمائه هجرية.»^۲

مسجد سرتربت

در محوطه خارج از چهار دیواری سرتربت و در مشرق آن مسجدی قدیمی

- ۱- محل مزرعه سلطانا تاباد و رودبارلم (بفتح لام و سکون میم) شناخته نشد. ظاهراً رودبارلم همان رودبارلمسراست.
- ۲- این کتیبه در سفرنامه مازندران و استرآباد رایینو ص ۶۴ نیز آمده است. در دوم امرداد سال ۱۳۵۰ که برای بار دوم به سرتربت رفتم این سنگ به سرعت رفته بود.

برپای بوده است. این مسجد به مرور زمان خراب شد. در حدود هفتاد سال پیش از ثلث مال مرحوم کربلائی میرزا احسن سرگالش ساکن کرف کش^۱ سمّام، مسجد آجری کنونی را بر جای مسجد اصلی ساختند. مسجد امروز بنائی است مستطیل به ابعاد ۱۱ × ۷٫۵ متر که از آجرهای قدیمی که همزمان بنای سرتربت است، ساخته شده است.

حمام سرتربت

نزدیک خانه تابستانی آقای محمد صمدی - متولی سرتربت - حمامی قدیمی بر جای بود. آب این حمام از سفید چشمه سیاه کوه امام بود که بانهر به محل حمام آورده بودند. تا سی سال قبل بیشتر قسمت های این حمام و سقف های آجری آن بر قرار بود. آقای جعفر یحیی پور صوفی طاق آن خراب کرد و آجرهای طاق و دیوارهای آن با مقداری آجرهای قصر شار سمّام را به امام برد و برای خود خانه ای ساخت.

بقعه آقا سید کاظم بن آقا سید ابراهیم بن موسی الکاظم علیه السلام

در بابو جان دره (= باباجان دره) سمّام

دره ای که میان شار سمّام (= شهر سمّام) و سرتربت است به نام بابو جان (= باباجان دره) معروف است. بقعه امامزاده آقا سید کاظم در این دره میان شار-سمّام و محل گالش نشین کرف کش است.

گالشها هنگام کوچ: لوازم و اثاث خود را در این امامزاده می گذارند و بدو می سپارند و معتقدند کسی نمی تواند بد آنها دستبرد بزند.^۲ ضلع غربی بنای اصلی این بقعه پنج متر و ضلع جنوبی آن ۷٫۱۵ سانتیمتر است. سه طرف این بنا ایوان دارد. پهنای ایوان شرقی ۱۱۰، غربی ۱۷۰ و جنوبی ۲۲۰ سانتیمتر است. صندوق مرقد ساده و تازه ساز است و روکشی سیاه دارد. درازای آن ۲۱۵، پهنای آن ۱۱۰ و بلندی آن نیز ۱۱۰ سانتیمتر است. سقف داخل پل کوبی بر روی و اشان

۱- بفتح کاف اول و دوم. ۲- گیلان رایینو، ص ۳۶۸.

با درزیوشهای زده است. دیوار داخلی بقعه سفیدکاری با نقاشیهای مذهبی کار آقاجان لاهیجانی مورخ ۱۳۳۵ ه. ق. شامل مناظر:

حارث و دوظفان مسلم، سلطان قیس، رفتن حضرت زینب به شام، قتلگاه، طلب آب نمودن علی اکبر از پدرش، فاطمه زهرا در عروسی قریش، امام موسی-الکاظم و حکیم فرنگی، ضامن آهو، جنگ مسلم با اهل کوفه.

اما مناظر خارج به این شرح است: محاربه حضرت قاسم با ازرق شامی، رفتن حضرت علی اکبر به میدان، محاربه ابوالفضل العباس با سدیدف، رفتن حضرت سید الشهدا به میدان، درویش کابلی، معراج پیغمبر، حضرت امیر و قنبر، خروج مختار، منظره جهنم، طاروس يك جفت، تورنگك يك عدد.

بر حاشیه بالای دیوارهای داخلی بقعه، ابیاتی از هفت بند محتشم کاشانی است که در فواصل آنها «اللهم صل علی محمد و آل محمد» و «یا ابا عبد الله الحسین اغثنی» نوشته شده است. این کتیبه‌ها، کار استاد رضا لاهیجانی و مورخ ۱۳۳۵ ه. ق. است.

طاق ایوان، و اشان کشی و پل کوبی با درزیوش زده است. لبه بام سه پشته و سراسر بام بنا، لت پوش است. ستونهای ایوان چهارسو با سرستونهای دهن اژدری است. دو عدد از ستونها لاج لنگری است. بر یکی از ستونهای لاج لنگری این عبارات خوانده می شود:

«عمل استاد محمد ولد مرحوم قربانعلی ساکن بالامحلّه تماجان هده

السنة یونتئیل ۱۳۰۴».

لبه ایوانها لتازة تخته‌ای دارد. شاخهای گنج‌گاو متعدد، کوچک و بزرگ در داخل و خارج بقعه نصب شده است. و یک چهارشاخه سفالین قدیمی که روغن در آن می ریخته‌اند، در داخل بقعه آویخته است.

این بقعه قبرستانی نسبتاً قدیمی دارد. نوشته‌های پاره‌ای از سنگها بدین

شرح است:

«وفات مرحوم نقد علی ولد مرحوم محمد علی ۱۲۰۲، با نشانه‌ای نظیر قندیل».

«وفات مرحوم کر معلی ولد آقا قنبر ۱۲۲۳. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه».

«وفات مرحوم آقا علی ولد مرحوم محمد سنه ۱۲۴۵. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه و سروشکسته».

«وفات مرحوم مغفور امیر علی ولد مرحوم کر بلائی رمضان سنه ۱۲۵۱. صد حیف که از صف جوانان رقتیم

و ز آمدن جهان پشیمان رقتیم

یک دم نزدیم دلخوشی در عالم

سرگشته در آمدیم و حیران رقتیم

نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه و سروشکسته».

مراسم علم‌بندی این بقعه هفتم محر الحرام و مراسم علم‌واچینی سیزدهم

همان ماه برپا می‌شود. مراسم علم‌بندی بقعه تارش نیز نظیر اینجاست.

میل امام

بر تپه‌ای نزدیک سوماسره (= صومعه سرا)

در فرهنگ جغرافیائی ایران مطالب زیر درباره این میل نوشته شده است:

«از آثار ابنیه قدیم برجی در ۵۰۰ متری شمال خاوری قصبه روی تپه‌ای به نام

صومعه سرا که ارتفاع آن در حدود ۷ متر است و بقایای ابنیه قدیمی از قبیل

آجر و سفال و غیره، در گذشته قبوری شبیه قبور زردشتیان مشاهده شده است.

احتمال می‌دهند که این برج آتشکده بوده است. و ممکن است این برج از

برجهای خبری باشد که در اکثر نقاط حساس کشور مشاهده می‌شود. دوازدهم کوچک

به نام صومعه سرا و خوش‌خوانی که دو سه خانوار سکنه دایمی دارد و نزدیک به امام

واقع شده‌اند، جزء قصبه هستند».

آنچه از این میل برجی است بدین شرح است :

در مشرق آبادی امام در فاصله‌ای که به خط مستقیم ، در حدود یک کیلومتر بر فراز قلعه‌ای سنگی و خاکی میله‌ای از سنگ نتراشیده و گچ بنا شده است. شکل این میل استوانه‌ایست که کمی روی درمخروط دارد . بلندی این میله ۶۶۰ سانتیمتر و محیط دایره خارج ، از یک متری زمین ۱۴۲۰ متر و قطر دیوار از همین ارتفاع ، ۱۴۰ سانتیمتر و در بالای بنا ۱۱۴ سانتیمتر و قطر دایره داخل از یک متری زمین ، ۱۵۵ سانتیمتر است . در داخل ، در ارتفاع ۱۹۰ سانتیمتری زمین تیرهایی موازی کف بنا کار کرده بودند که فعلا یکی از آنها باقی است . قطر این تیر ۱۲ سانتیمتر بود . جای مابقی تیرها نیز معلوم است . طاقی دیگر در ارتفاع ۷۰ سانتیمتری این طاق و طاق سوم در ارتفاع دو متری از طاق دوم قرار داشت . احتمال می‌رود که سر برج جمع می‌شده و آبروی آن یکسره از روی بدنه خارجی بوده است . فعلا بیش از یک متر از بالای آن را خراب کرده‌اند . روی سراسر بدنه خارجی را با گچ غربالی و درشت‌تر سفید کرده بوده‌اند تا از دور نمایان باشد . این برج را باید جزء برجهای راهنما دانست . (عکس شماره ۲۳۵)

بقعه سید غیاث‌الدین بن سید عبدالوهاب بن

سیدغیاث‌الدین بن سید کمال‌الدین بن

سیدقوام‌الدین مرعشی

در دهکده امام سمام

سیدظہیرالدین از این مرد نام می‌برد و مرقد او را در دهکده امام می‌داند .^۱ در محل پس از تحقیق معلوم شد که بن بالای قرائتیه که مسلط به دهکده امام است ، بقعه‌ای محقر و ساده است که ظاهرا مدفن سیدغیاث‌الدین است . این بنا از سنگ و گل است ، ایوانی کتبی در طرف شرق دارد و صندوقی تخته‌ای ساده در بناست که

۱- تاریخ طبرستان و رویان و مازندران ، ص ۳۸۵ . رابینو در ص ۳۷۲ گیلان خود از این سادات نام می‌برد . اما در شجره نسبت آنان اشتباه کرده است .

مرقد او را پوشانده است .

سیدظہیرالدین از سید دیگری از همین خاندان به نام سید کمال‌الدین بن سید نصیرالدین بن سید کمال‌الدین بن سید قوم‌الدین مرعشی یاد می‌کند و می‌نویسد : « قبرش در امام من قری سمام دیلمستان است پلای قبر سید غیاث‌الدین بن سید عبدالوهاب برد مضجعهم و اعقاب ایشان در گیلان و دیلمستان اند .^۲ »

بقعه سید جمال‌الدین بن امام موسی‌الکاظم علیه‌السلام

در دهکده کاکرود سمام

بنائی است ساده با صندوقی چوبین ساده در وسط و در دو طرف غربی و جنوبی ایوانی به پهنای سه متر است . هر ایوان هفت ستون چهارسوی چوبین با سرستونهای ظریف دارد . بالای سر نال از طرف داخل یک چکش گردان و از طرف خارج دو چکش گردان دارد . و اشانها بر چکش گردان داخل و دیوار بقعه متکی است . لبه بام یک پشته و سراسر بام ، لت پوش است . ساکنان دهکده اظهار می‌کردند که مدفون در این بقعه برادر کسی است که در بقعه قرائتیه امام به خاک سپرده شده است .

قلعه‌ای قدیمی

بر ساحل چپ رودخانه کاکرود مقابل میله امام

رودخانه کاکرود از بهارکش سرچشمه می‌گیرد و آب آن به رودخانه امام و پس از آن به آب کجید می‌ریزد . بر ساحل چپ این رودخانه مقابل میله امام بر بالای کوهی منفرد ، قلعه‌ای قدیمی است که گنج‌گیران آن را زیرو رو کرده‌اند .

مسجدی قدیمی

در دهکده کجید سمام

درازای این مسجد از داخل ۱۰ متر و پهنای آن ۷٫۵ متر است . فیلپاتی

۱- تاریخ طبرستان و رویان و مازندران ، ص ۳۸۵ . رابینو در ص ۳۷۲ گیلان خود از این سادات نام می‌برد . اما در شجره نسبت آنان اشتباه کرده است .

چوبین که پایین و بالای آن چهارسو و میان آن هشت ضلعی دو به دو برابر است نزدیک به ضلع جنوبی مسجد است. سرکشی چهارسوی قطور در پهنای مسجد بر روی این فیلیپا متکی است. طاق مسجد و اشان کشی و پل کوبی است.

بر یکی از سرستونهای غربی که روزی ستون ایوان بوده و امروز داخل دیوار مسجد است، این عبارات خوانده شد:

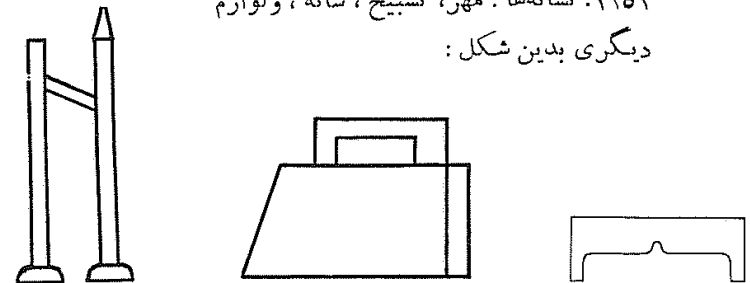
«عمل صفر علی و غلامعلی فی شهر جمادی الاول فی سنة تریه ایت ایل مطابق سنه ۱۲۵۶»

مقابل در ورودی مسجد مدرسی قدیمی است که تا چندی پیش طلاب علوم دینی در آن به تحصیل مشغول بوده‌اند. امروز این مدرس، مکتب‌خانه شده است. در سه طرف مسجد محوطه‌ای بازو گشاده است که قبرستان عمومی دهکده کجید است. پاره‌ای از سنگهای قبور آن به شرح زیر بود:

«وفات مرحوم علی مراد ولد مرحوم سبزعلی ۱۲۴۹. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه، تبر، اره، مته و کمانه.»

«وفات مرحوم محمد شریف ولد نوروز ۱۲۵۰. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه و در وسط سنگ: کاول (گاو آهن محلی) و گرباس (بیلی نوک تیز) و لها (چهار شاخ).»

«وفات مرحوم آقا رحیم ولد مرحوم عابدین ۱۲۵۲. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه، ولوامز دیگری بدین شکل:



اسنادی مربوط به دهکده کجید نزد آقای یدالله محمدی

اوراق و اسناد خرید و فروش و مصالحه نامه و تقسیم نامه متعدد مربوط به اراضی دهکده کجید در دست آقای یدالله محمدی بود. این اوراق از نظر نامه‌های جغرافیائی اطراف دهکده با ارزش است. سنوات پاره‌ای از آنها بدین ترتیب بود:

۱۲۲۸ - ۱۲۳۹ - ۱۲۴۵ - ۱۲۶۹ - ۱۲۹۵ هجری قمری.

عمارت و باغ منجم باشی ننگرودی در مر بوی ۱ سمام

دهکده مر بوی بر سر راه دیارجان به امام و در یک کیلومتر و نیمی دیارجان است. منجم باشی در اینجا باغ و عمارتی به وجود آورده است.^۲ این باغ و اطاقهای سر در آن تا امروز برجای است.

گورستان قدیمی قیسا باد (قیس آباد) در جنوب دهکده مر بوی در ناحیه سمام

در جنوب دهکده مر بوی، بر سمت راست راه مر بوی به گرماور، گورستانی قدیمی است. (عکس شماره ۲۳۶) مردان صاحب نفوذ محل، این گورستان را حفاری غیر علمی کردند و لوازم پرارزشی از گورها نسبت به شأن و دارائی صاحبان گور، به دست آوردند (عکسهای شماره ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳). این اشیاء قدیمی که نمودار تمدنی کهن بود و بازار فروش آنها دهکده املش بود در ایران و اروپا به نام «تمدن املش» معروف گشت. تمدنهای کهن شاهجان و سمام و پاره‌ای از دهکده‌های دیلمان نیز به همین نام شناخته می‌شوند.

۱- بضم میم و فتح راء و تشدید باء ۲- گیلان رابینو، ص ۳۷۱.

گرماوری برج (= قلعه گرماور)
در دهکده گرماور ۱ سما

در بالا دهکده گرماور و زیر دست دهکده بزرگ مرئو و میان دورودخانه شیه و درارو، قلعه‌ای عظیم و قدیمی بوده است. این قلعه برپوزه کوه و برتل سنگی يك پارچه است. قبرستان قدیمی «قیس آباد» نیز در جوار این قلعه است یعنی از دهکده مرئو که به طرف این قلعه سرازیر می‌شویم، قبرستان قیس آباد، به دست راست ما قرار می‌گیرد. چون از این راه دسترسی به قلعه آسان است و احتمال آن می‌رفته است که از این راه، قلعه مورد دستبرد قرار گیرد، از قدیم دو خندق کنده و دیواره کوه را نیز بریده‌اند. خندقها در دل سنگ کنده شده و دیوار بریده نیز عمودی نیست، بلکه متمایل به داخل است تا کوهمالان نتوانند از آن بالا روند. پهنای خندق نخستین ۳۹۰ و پهنای خندق دوم ۵۲۰ سانتیمتر و درازای دیوار بریده شده سیزده متر و بلندی آن ۲۷۰ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۴۴).

بناهای قدیمی قلعه از میان رفته بود و از آثار موجود بدون حفاری نمی‌توان طرحی کشید تا وضع بناهای قدیمی را نشان دهد. از آثار قدیمی چهار آب انبار بود که قسمت اعظم آنها در دل سنگ کنده شده است. این آب انبارها را می‌توان شاهد صادقی بر آبدان و عظمت این قلعه قدیمی دانست. آب انبار اول که در سمت غرب قلعه بود، به درازای ۴۹۰ و پهنای ۲۳۰ و بلندی فعلی آن ۱۶۰ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۴۵). درازای آب انبار دوم ۲۶۰، پهنای آن ۱۷۰ و عمق فعلی آن ۷۰ سانتیمتر است. عمق بدنه بالا که در دل سنگ کنده شده است، بیشتر است. آب انبار سوم که در جنوب برج خشتی قلعه است به درازای ۵۵۰ و پهنای ۳۵۰ و عمق ۱۸۰ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۴۶). آب انبار چهارم که در جنوب غربی آب انبار سوم است به درازای ۵ متر و پهنای ۲۵۰ سانتیمتر و عمق فعلی آن در حدود ۱- آبدای گرماور را جزء بلوک عمارلو نیز به حساب آورده‌اند.

۲۰۰ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۴۷).

برجی خشتی در طرف جنوب شرقی قلعه بر سر پوزه کوه و مسلط به رودخانه بنا شده است. را بینو می‌نویسد:

« اما برج خشتی که بر سر تپه و مسلط به رودخانه بنا شده است، به دست سلیم خان پدر بزرگ کاظم خان، هنگامی که در دوران فتحعلی شاه قیام کرده بود بنا شده است. ^۱ بلندی این برج که امروز به «برج خان» معروف است، ۶۸۰ سانتیمتر و قطر دایره آن از داخل ۳۵۰ سانتیمتر و قطر دیوار برج ۱۲۰ سانتیمتر است. بلندی طبقه اول از کف تا زیر تیر ۱۴۰ سانتیمتر و بلندی طبقه دوم ۲۵۰ سانتیمتر است. طبقه اول با هفت عدد تیر پوشانده شده است. در طبقه دوم هفت طاقچه به پهنای ۸۰ و بلندی ۹۰ سانتیمتر است. بالای تیرهای پوشش طبقه بالا تخته کوبی داشته است. هشت مزغل در میان جرزه‌های بین طاقچه‌ها و هفت مزغل در وسط هر طاقچه در طبقه دوم دیده می‌شود. طبقه پائین و بالا، هر يك دری به پهنای يك متر داشته است. قسمتی از بنیاد برج و دیوار طبقه پائین آن از سنگ است. بلندی این قسمت بالغ بر ۳۰۰ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۴۸).

کوش تله ۲ گرماور

بر بالای کوهی سنگی منفرد، نزدیک قلعه اصلی گرماور و طرف چپ آب رودخانه، آثار حوض سنگی و بنایی دیده می‌شود که ظاهر آن برج دیدبانی بوده است. درازای حوض این قلعه کوچک ۱۱۵ و پهنای آن ۹۳ و گودی آن ۱۵۰ سانتیمتر است. راه رسیدن به این حوض بسیار سخت و خطرناک است (عکس شماره ۲۴۹). با کندن نهرهایی در سنگ، آب رودخانه شیه، مشهور به «ملک دره» را به قلعه آورده‌اند.

۱- گیلان را بینو، ص ۳۶۹. ۲- کوش به معنی کوچک و تله به سنگ عظیم يك پارچه گویند.

گورجی قلاکوتی نزدیک گورج سماس

دهکده گورج^۱ در دامن کوه در جنوب چاکرود و جنوب شرقی لورود است. دهکده‌های کاغوزی و کلامرود نزدیک گورج اند. راه دیلمان به قزوین از گورج می‌گذرد. بر سر قلعه کوهی که همجواری گورج است، قلعه‌ای عظیم از سنگ و گچ بنا شده است (عکس شماره ۲۵۰). در بهار سال ۱۳۴۵ شمسی ساکنان دهکده گورج کف قلعه و قسمتی از دیوارهای آن را به قصد یافتن گنج زیر و کرده بودند. سمت جنوبی این قلعه دو برج سنگی عظیم است و در قسمت شمال آن اثری از برج دیده نشد. در ازای دیوار غربی قلعه ۴ متر و قطر آن از پائین ۳۰ سانتیمتر و در بالا ۲۵ سانتیمتر است. بلندی این دیوار بالغ بر ۱۰ متر است. سنگ و گچ، مصالح اصلی بناست اما پاره‌های آجر و سفال شکسته فراوان نیز در اینجا دیده می‌شود (عکس شماره ۲۵۱). شیب طرف غربی قلعه مالیده و ملایم است و می‌توان از آن بالا رفت، اما طرف شرق پرتگاهی تالیه آب دارد. شکسته سنگ منجنیق متوسطی با کندن اهالی از زیر خاک در آمده بود (عکس شماره ۲۵۲).

نزدیک دهکده گورج، بر روی دامنه‌های جنوبی چاکرود و جنوب شرقی لورود قبرستانی قدیمی است. درگورهای این قبرستان در زمان راینو، اسباب و آلات برنزی پیدا کرده بوده اند.^۲

زوهونی سر در دهکده گورج

نزدیک دهکده «زوهونبره» به طرف رودخانه چاکرود، غاری دراز و تاریک به شکل تونل که ظاهر آدستی کنده شده است، دیده می‌شود. در پاره‌ای جاها، آثاری از طبیعی بودن غار نیز هست.

۱- بفتح راه و سکون جیم.

۲- گیلان راینو، ص ۳۷۰.

قلا (= قلعه)

در دهکده آغوز بن کندسر^۱

در جهت قبلی آغوز بن کندسر، بر سر کوه شهباز، آثار قلعه‌ای قدیمی است. آجر پاره‌های زیاد و سفال شکسته فراوان در آنجا دیده شد. از بنای اصلی قلعه چیزی برپای نبود.

بقعه شوک^۲

در دهکده شوک اشکور سفلی

این بقعه شاه بنائی ساده زگالی در میان و چهار طرف آن ایوان است. صندوقی چوبین و ساده در میان بنای اصلی است. طرف شرقی و شمالی ایوانها را از بالا به پائین تخته کوبی کرده‌اند تا بنا از باران محفوظ باشد. هر طرف ایوان نه ستون چهارسو دارد. به ستونهای ایوان جلو، شاخ بز کوهی متعدد و یک شاخ گنج‌گاو (= گوزن) کوبیده‌اند. چهار طرف لبه ایوانها، تکائیل شبکه‌ای است. سقف بقعه و ایوانها لمبه‌کوبی با درزپوش تخته‌ای است. ایوانها یک در ورودی و بقعه نیز یک در ورودی دارد. پره ایوانها دوپشته و بام سراسر بنا، سفال-سر است. مسجدی جداگانه در جهت شمال با ارسیمهای قدیمی برپاست. در محوطه قبرستانی که اطراف بقعه است، یک درخت آزاد کهن و دو اصله درخت اربو^۳ است مراسم علم‌بندی هفتم محرم و علم و آچینی روز سیزدهم محرم که سوم امام است، برپا می‌شود.

دهکده‌های شوک، هلوان دره و تارش^۴ علم‌بندی مشترک دارند. علم این بقعه را به دهکده تارش می‌برند و برمی‌گردانند. چوب علم ایشان از درخت سور (= سرو جنگلی) است.

۱- بکسر دال و فتح سین. ۲- بفتح شین و واو. ۳- اربو در این محل

به معنی امرود و خوج ریز است. ۴- بکسر راه.

پرمکوه^۱ از دهکده‌های نزدیک به این محل است. مراسم علم‌بندی ایشان روز هفتم محرم است و اگر اهالی در مجلس حاضر بودند و در قشلاق نبودند، روز سیزدهم محرم علم‌واچینی دارند. در غیر این صورت علم‌تایکی دو ماه بسته می‌ماند تا اهالی از گیلان مراجعت کنند. یک روز جمعه خبر می‌کنند و اهالی در مسجد جمع می‌شوند و مراسم علم‌واچینی را برپا می‌کنند.

در اتاکوش^۲ شوک حفاری کرده‌اند و از قبور قدیمی آنجا، سلاح، کوزه، دستبند و نظایر آنها پیدا کرده‌اند. بقایای آبادی قدیمی و قلعه خرابه‌ای در این جاست.

در دهکده بویه که نزدیک شوک است و گردنه‌ای فاصله شده است، بقعه^۳ نسبتاً قدیمی است که اثر تاریخی در آن دیده نشد.

قلاسر

در دهکده پرمکوه اشکور

بر بالای قله‌ای نزدیک دهکده پرمکوه آثار قلعه‌ای قدیمی است. پاره آجر و سفال شکسته لعاب‌دار فراوان در سر قلعه و زمینهای اطراف است. ظاهراً یکی از قلاع اسماعیلیان و مقدم دژقلایه یا «گورجی قلاکوتی» در مرز پرمکوه و گورج بوده است. آب این قلعه باگنگ از «کرچشمه»^۴ می‌آمده است. زیر کرچشمه گورستانی قدیمی است.

بقعه تارش

در دهکده تارش اشکور سفلی

این بقعه شامل اتاقی است که سه طرف آن ایوان است. صندوقی چوبین و ساده در میان اطاق است. یک در ورودی به ایوان و یک در به حرم دارد. ستونهای ایوانها، چهارسو و بدون سرستون است. پره ایوان دوپشته و بام سفال‌ساز است.

۱- بفتح پ و راه. ۲- بفتح الف و کسرشین. ۳- بکسر کاف.

بقعه و مسجد متلاکوه^۱

در دهکده متلاکوه اشکور سفلی

مسجد و بقعه، متصل به یکدیگر و مجموعاً بنائی مستطیل شکل است. اطراف آن ایوان ندارد و سراسر بام لت پوش است.

کاروانسرای زیاز و باغ اطراف آن

در زیاز سمّام

«وسلطان محمدکیا» جهت منزل و مسکن عابری السبیل در سر راه اشکور، در ناحیه سی‌چیران، به موضعی که موسوم است به زیاز، عمارت خوب فرمودند کرد. و در آن مقام باغ و بساتین خوب را طرح انداختند و میوه‌های گیلانی از هر نوع، در آنجا بفرمودند نشاند و انگورهای رودبار را تاگ آورده نشانند و سیبهای خوب را به سیبهای جنگل آنجا وصل نمودند.^۲ رابینو نیز عین این مطالب را نقل کرده و ساختن این کاروانسرا را به دستور سید رضی کیا می‌داند.^۳

امام زاده یحیی و امام زاده شعیب

در لورود سمّام

لورود بر سر راه دیار جرن به امام و در مشرق مرّبو است. دو امامزاده با درخت چنار زیبایی نزدیک چشمه آبی در این دهکده است.^۴ نام امامزادگان، امام زاده یحیی و امامزاده شعیب است.

بقعه اول

بنائی مربع شکل است و طرف جنوب آن ایوانی دارد. ستونهایش چهارسو است و لبه ایوان را به جای لتازه تا بالا تخت‌کوبی کرده‌اند.

۱- بفتح میم و تاء. ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۵. ۳- گیلان رابینو، ص ۳۷۴ و ۳۷۵. ۴- گیلان رابینو، ص ۳۷۱.

بقعه دوم

بنائی مربع شکل است که ایوانی طرف مشرق دارد. ستونهای ایوان چهارسو با سرستونهای رنگ کرده قدیمی است. لبه ایوان به جای لتازه، تکاثل تخته‌ای دارد. سقف هر دو بقعه بدون پلکوبی و لمبه‌کوبی، لبه بام هر دو دوپشته و بام هر دو، لت پوش است. مسجدی در میدان ده نیز ساخته‌اند. چناری را که رابینو در شصت سال پیش نظرش را جلب کرده است تا امروز در میدان ده بر سر چشمه‌ای برپاست و شاداب و خرم است. محیط تنه این درخت از یک متری زمین ۱۱٫۲۰ متر است.

بقعه سید ابراهیم و سید الیاس**در پی نود ۱ سما**

این مزار بنائی ساده و مربع شکل و سه طرف آن ایوانی به پهنای یک متر است. ایوانها دارای ستونهای چوبین چهارسو با سرستون است. دور ایوانها لتازه دارد. دوعدد از ستونها لاج لنگری است. سقف بدون لمبه‌کوبی و پلکوبی و بام لت پوش است. مرقد این دو بزرگوار در وسط بناست و صندوقی ساده دارد.

زیر خاکبهای پی نود**در پی نود سما**

دهکده پی نود در دوازده کیلومتر و هشتصد متری پیرکوه و بیست و پنج کیلومتر اسپیلی است. ارتفاع آن ۱۳۰۲ متر و در دامنه جنوبی فیروزکوه است. زمانی که رابینو در این محل بوده است (حدود سال ۱۳۳۱) این دهکده را بسیار قدیمی دیده و می‌نویسد در خاکبرداری محلی سفالهای لعاب‌دار مورخ چهارصدسال قبل در آنجا پیدا شده است. کشاورز دیگری که خاک برای بنای خود از محلی می‌کند آفتابه‌ای پراز سکه‌های طلا و لکنی مسین پراز سکه‌های نقره پیدا کرد.

۱- بکسرپ و سکون یاء و فتح نون و واو و سکون دال .

سکه‌های نقره متعلق به زمان شاه اسمعیل اول صفوی و ضرب تیمجان و لاهیجان و لشت‌نشاء و کرجیان بود. سکه‌های طلا بسیار قدیمی بود. کشاورز از همه جا بی‌خبر، تمام را به یک تن یهودی در لنگرود داد و هم‌وزن آنها ظروف مسین بده آورد. رابینو چندسکه نقره آن را خریداری کرد و سپس به‌موزه بریتانیا داد و آفتابه لکن را برای خود خرید.^۱

قصر آردوی سامان**در محلی به نام سرخ چشمه در بیلاق آردوی سامان**

سیدظهیرالدین در وقایع سال ۸۸۹ که سیدامیر کیا فرزند کار کیا محمدکیای تنکابنی به مخالفت بامیرزا علی‌کیا برخاست، سه بار ذکر بیلاق آردوی سامان را به میان آورده است. این محل بیلاقی، امروز میان بیلاقهای گاوخس^۲ و سیه - دشت^۳ است. اگر بنخواهند از تورار به گردکول^۴ بروند، از بیلاقهای «گرچاک» و امیرچاک و گاوخس می‌گذرند و به بیلاق آرده سامان^۵ وارد می‌شوند. از آرده سامان به بیلاقهای سیه‌دشت، باجو، لشکستان و بقعه^۶ کرده کول می‌توان رفت. این نواحی بسیار پر چشمه و سرسبز است و هوایی بسیار لطیف دارد. در سرخ چشمه^۷ آرده سامان خرابه‌های بناهای فراوانی است که ظاهراً همین کاخ میرزا علی‌کیا و بناهای خدمو حشم او بوده است.

بقعه آقا سید ابوالحسن بن امام موسی الکاظم علیه‌السلام**در قلعه کوه گرده کول^۸**

در پشت دهکده کمنی، روی کوهی بلند و مدور (عکس شماره ۳۵۳) بنائی از سنگ و گچ است. این بنا شامل دو قسمت اصلی است. قسمت اول کفش‌کنی مستطیل شکل

- ۱- کیلان رابینو، ص ۳۷۳.
- ۲- بضم خاء معجمه.
- ۳- بکسرین و یاء.
- ۴- بفتح گاف و کسر دال.
- ۵- بضم گاف. چاک در زبان دیلمی به معنی مرغزار و چمنزار است.
- ۶- تلفظ امروزی است.
- ۷- بکسر خاء.
- ۸- یعنی کوه گرد و مدور.

است که در ری کوتاه‌وسر گیر دارد. پس از ورود به کفش کن دست‌راست، در اصلی ورودی بنای بقعه است. بنای اصلی بقعه چهار گوشه است که چهار کنج آن را با چهار گوشوار جمع کرده و طاقی مدور از سنگ و گچ زده‌اند. طرف قبلی بنا محرابی نسبتاً ظریف است. در دو جهت شرقی و غربی دو پنجره کوچک به بلندی ۷۰ و پهنای ۳۵ سانتیمتر دارد. در چهار ضلع بنا، چهار طاقنماست و در دو طرف در ورودی از داخل، طاقچه‌مانندی است که شمع در آن روشن می‌کنند. صندوقی ساده چوبین وسط بنای اصلی است و بالای آن را طنابی کشیده و قندیل‌های مسین با پارچه‌های رنگین به آن آویخته‌اند. سنگهایی که در بنا به کار رفته، سنگ لانه است و ملاط آن گچ غربالی درشت است. داخل و خارج بنا سفیدکاری شده است (عکس شماره ۲۵۴).

سنگ مرمری بردیوار کفش کن، قرار داده شده است که عبارات زیر بر آن حک است:

«تاریخ اتمام کار امامزاده واجب‌التعظیم امامزاده ابوالحسن ابن امام موسی‌الکاظم که باعث و بانی خیرات سعادت و عزت دستگهان خواجه ملاحسین و فرزندان خلف رفعت پناه خواجه حسن و خواجه مراد علی به تولیت فضیلت شعاران ملاعلی و ملاشیخ محمد استاد کار نادرالعصری حاجی الحرمین حاجی بنیاد که عاقبتشان یکان یکان بخیر باد در سنه ثمان اربعین و الف اتمام یافت.»

سقف سابق کفش کن گهواره‌ای و از سنگ و گچ زده بودند. پس از خرابی سقف را با چوب و سنگ لانه و گچ ساخته‌اند. قبور داخل کفش کن تمام به شکل سرداب است.

بناهای دیگری اطراف بقعه است که تمام از سنگ لانه سفید ساخته شده و مخصوص متولی و زوار است.

این بقعه مورد احترام اهالی دهکده‌های لشکستان، کمئی، انبوه، لات و نوده است. سه دهکده انبوه و لات و نوده جزء خاک رودبار است. غیر از لشکستانیها،

اهالی دهکده‌های دیگر علم خود را به بقعه می‌آورند. اهالی کمئی روز سوم محرم و اهالی انبوه و لات و نوده روز پنجم محرم علم خود را می‌بندند. ایشان علمهای خود را در محل می‌بندند و با خواندن نوحه و سینه زدن به امامزاده می‌آورند. در امامزاده پس از خواندن روضه، ناهار می‌دهند و علم را وامی‌چینند. در اوچیدن علم گره‌های پارچه‌های صحن (= سفید) و سبز و مشکی را باز می‌کنند و تا می‌کنند و در بقعه مخصوص می‌گذارند و بقچه و چوب علم و خود علم را جداگانه به دهکده‌های خود می‌برند.

لشکستانیها علم خود را به بقعه نمی‌آورند بلکه در آبادی، علم‌بندی و علم‌واچینی می‌کنند.

یک ماه از تابستان رفته، به ترتیب یک جمعه لشکستانی، یک جمعه کمئی، یک جمعه انبوهی، یک جمعه لاتی و یک جمعه نودی به بقعه می‌آیند و کوفسند سر می‌زنند و نان و آب‌بگوشت می‌دهند، انبوهیها و لاتیها، باغذا، میوه نیز می‌دهند. خانواده متولیان معروف به «شیخ» هستند و فعالان مشهدی عزت‌الله گل‌با و متولی بقعه است و از بابت عایدات بقعه به سایر افراد خانواده شیخ اجاره سالیا نه می‌دهد. اطراف بقعه قبرستانی بزرگ است (عکس شماره ۲۵۵). بیشتر گورها سنگ قبر دارد. سنگهارا در قزوین حک می‌کنند و بدین جا می‌آورند. پاره‌ای از سنگها که قدیمی به نظر رسید بدین شرح‌اند:

«وفات مرحومه مبروره بی‌بی خانم بنت آقا حسین نهم شهر نیکه‌ده ۱۱۷۱ نشانه‌ها: یک انگشتر و یک سینه ریزدر وسط و دو انگشتر در دو طرف آنها، دو گوشواره و دو دستبند، یک تسمیح و یک مهر.»

«وفات مرحوم ولی‌خان ولد رمضان ۱۲۲۰. نشانه‌ها: مهر، تسمیح، شانه و سروشکسته.»

«وفات مرحوم گلستان خانم بنت مرحوم آقامیرزا ۱۲۴۱. نشانه‌ها: مهر، تسمیح، انگشتر، آفتابه و سروشکسته.»

«وفات مرحومه شهر بانوبنت شرف‌خان ۱۲۵۴. نشانه‌ها: مهر و تسبیح.»

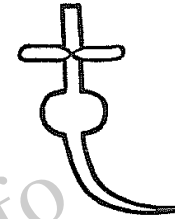
«وفات مرحوم ملک محمد ولد

مرحوم صفر آقا سنه ۱۲۲۱.

نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه،

خنجر، نوکان و آلت قتاله‌ای

بدین شکل.»



«وفات مرحوم شیخ رفیع ولد مرحوم کر بلائی شیخ عبدالله ۱۲۵۷.

نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.»

«وفات مرحوم شیخ خلیل ولد مرحوم جلال سنه ۱۲۶۳. نشانه‌ها:

مهر، تسبیح، رحل، قلمدان و شانه.»

«وفات مرحومه مغفوره نازی خانم بنت شیخ حسین ۱۲۶۶. نشانه‌ها:

مهر، تسبیح، دوانکستر، سینه‌ریز، کشکول، دلوازه، آفتابه، قیچی،

بینیکی و گلدان.»

«وفات مرحومه بمانی بنت مرحوم ملک محمد ۱۲۶۶. نشانه‌ها: مهر،

تسبیح، آفتابه، قیچی، بینیکی و دلوازه.»

«وفات مرحوم مغفور شیخ جعفر ولد مرحوم شیخ کاظم ۱۲۷۱. نشانه‌ها:

مهر، تسبیح، شانه و رحل.»

«وفات مرحوم بر جعلی ولد استاد قربانعلی ۱۲۸۴. نشانه‌ها: مهر، تسبیح،

شانه، رحل و قلم.»

«وفات مرحوم گنجعلی ولد نظرعلی ۱۲۸۴. نشانه‌ها: مهر، تسبیح،

شانه و رحل.»

«وفات مرحوم امیدعلی ولد مرحوم عموحسن کالش ۱۳۰۱. نشانه‌ها:

مهر و تسبیح.»

سنگهای دیگری مورخ سالهای ۱۳۱۱ و ۱۳۱۲ و ۱۳۱۶ و ۱۳۲۰ و ۱۳۲۱ و

۱۳۲۷ و ۱۳۳۵ و ۱۳۳۶ و ۱۳۳۷ و ۱۳۴۸ و ۱۳۵۱ و سنواتی مؤخر بر آن، در این گورستان فراوان است.

بقعهٔ امام زادگان کنعان و عمران و برهان

برقله فیروزکوه میان دهکده‌های گورج، سیااستلخ،

کل‌مازی، زاکام، یسن، لوآلی، اینی، توساچالک،

زنش و پی‌نود

فیروزکوه قلعه ایست سرکشیده، در منتهای جنوب شرقی خاک دلبلمان قدیم و از تمام نقاط این ناحیه دیده می‌شود. ارتفاع آن بالغ بر ۱۸۹۰ متر است. بر سر این قلعه کاخی قدیمی به نام تخت سلیمان است. اما تا آن اندازه که دمرگان^۱ برای آن اهمیت قائل شده، ارزش ندارد.^۲

وضع این کوه نسبت به قله اطراف آن بدین ترتیب است:

کوه ملک خورشاه (= ملاخروشه) نود درجه، امامزاده شوئی، زیر دست دهکده شوئی هشتاد درجه، کوه سمام موز هشتاد درجه، کوه دلفک دویست و نود درجه، کوه بشم زیر دست امام و دیار جان سیصد و چهل درجه، امامزاده تورار زیر قلعه کوهی به همین نام دویست و شصت درجه، دعاکوه زیر دست آکوجان و نوده صد و نود درجه، دهکده دیار جان در غرب شمال غرب قلعه فیروزکوه است.^۳

بر بالای قلعه فیروزکوه بنای مختصری از سنگ است و داخل آن کوری با صندوقی ساده و معمولی است که روی آن را پارچه‌های متعدد کشیده‌اند. در زیارتنامه این محل را مدفن سه تن از امامزادگان به نامهای کنعان و عمران و برهان دانسته‌اند (عکس شماره ۲۵۶). دو چاه آب گوارا در صد متری بقعه است. هر دو چاه دو دهانه سفالین دارند که در حدود ۷۰ سانتیمتر از کف زمین بلندترند. این عبارات بر یکی از این سفالهای قرمز رنگ خوانده می‌شود:

۱- M. J. de Morgan - ۲- کیلان داینو، ص ۳۷۰. ۳- کیلان داینو

ص ۳۷۱.

«بسم الله الرحمن الرحيم بر خواننده که آمرزیده در این چاه
بفرموده درویش علی بن جلال الدین برگشت بزلفانت ازین ماه
اندین منزل که تا این چاه بود .»

را اینو در سال ۱۳۳۱ ه. ق. نام هدیه کننده که درویش علی بن جلال الدین
است ذکر می کند و تاریخ این نوشته را سال ۹۹۴ هجری خوانده است که امروز
اثری از آن نیافتم . سنگهای سیاه فراوانی به طول شصت تا هفتاد سانتیمتر و قطر
بیست و پنج و سی سانتیمتر اطراف این بقعه ریخته است که به نظر تراشیده می آیند .
(عکس شماره ۲۵۷)

را اینو می نویسد که این سنگها متعلق به بنائی مقدم بر بنای امامزاده است و
بی شک سنگهای یکی از قلاع اسماعیلیان بوده است . نگارنده که تقریباً تمام قلاع
اسماعیلیان را در رشته البرز دیده است تاکنون در هیچیک از قلاع سنگهایی نظیر
اینها را ندیده است . اگر بتوان قبول کرد که این سنگها تراشیده و روزگاری برای
بنائی به کار رفته بوده است ، می توان گفت که سنگها مربوط به بنائی مقدم بر دوران
اسماعیلیان است (عکس شماره ۲۵۸) .

علمهای امامزاده فیروزکوه قدیمی و ظریف و پرکار بود . دو علم آن تاریخ
نداشت و بر یکی تاریخ ۱۰۴۷ قمری خوانده می شد . اینک عباراتی که بر علمها
خوانده شد :

در وسط و بالای علم اول «یسافتاح» در وسط و پائین «الله محمد علی» حاشیه
پشت و رو دوازده امام

۱- نظیر این سنگها ، در پشت امام در کوهی به نام لرده سن (بفتح لام و سکون راء و
فتح دال و ضم سین) نیز دیده می شود . احتمال می رود این رگه طبیعی بدانجا نیز کشیده شده
باشد . این سنگها به نظر اینجانب طبیعی است چون کوچکترین ذره ای از ساروج و گچ که
ملاط بنا باشد در این کوه دیده نمی شود. گذشته از این مقطع سنگها به شکل مثلث است که به کار
ساختمان نمی آید .

علم دوم ظریف تر از علم اول است ، چه حاشیه وسط و اطراف نگار وسط ،
مشبك است . در این قسمت مشبك «نادعلیا مظهر العجایب» تا آخر با خطی خوش
کننده کاری شده است . وسط همین علم « الله محمد علی » بود .

علم سوم هم نسبتاً ظریف بود و این جملات بر آن خوانده می شد :

«نظام آل گیلانی ... الله و طلباً لمرضاة رسوله ... امام المعصوم المظلوم

حسین بن علی و اولاده الطاهرین علیهم السلام ۱۰۴۷» .

شمعدانی سفالین و زیبا در این امامزاده دیده شد (عکس شماره ۲۵۹) .

مراسم علم بندی این امامزاده در هفتم محرم و مراسم علم و اچینی یکی از
روزهای جمعه پس از جمع آوری محصول است . متولی امامزاده ، آقا شیخ محمد علی
شیخ نصیری ، سه تیره گالش: زنش و بسن و کل مازی را خبر می کند . تیره گالش
زا کام جزء کل مازی است . در محل امامزاده مراسم علم و اچینی عملی می شود . در
تابستان سال ۱۳۴۵ شمسی مراسم علم و اچینی جمعه چهاردهم مرداد ماه بود .
سنگهای قبر نسبتاً قدیمی اطراف این بقعه بود . مطالب سه سنگ زیر قابل
ذکر به نظر رسید :

« وفات مرحوم مغفور خداداد بیك ولد مرحوم حسن خان ۱۲۶۴ .

نشانه ها: مهر، تسبیح ، تپانچه ، شمشیر، دبه باروت و خنجر .»

«وفات مرحوم مغفور نداوردلی ولد مرحوم آدینه سنه ۱۲۶۳ . نشانه :

شانه .»

«وفات مرحوم بازعلی ولد پنجه علی ۱۳۰۸ . نشانه ها: نقش بزی در بالا

با گل و بوته اطراف آن با دهره ای در زیر آن .»

در محوطه باز اطراف بقعه ، دو درخت بسیار کهن مازو و چندین اصله
درخت مازوی جواتر دیده می شود .

افسانه ای از پیران محل درباره بنای کاخ فیروزکوه و سفالهای دهانه چاههای

۱- بفتح زاء و کسر نون . ۲- بکسر یاء و سین . ۳- بفتح کاف .

آن شنیده می‌شود که ذکر آن در اینجا بی‌مورد نیست:

در زمانهای گذشته، پادشاهی توانا بود که سخت فریفته دختری شد. دختر از او خواست، در بلندترین جاها با بهترین سنگها کاخی برای او بسازد.

پادشاه برای انجام خواست دختر، کوه فیروزکوه را برگزید و گروهی از مردم را به بیگار کشید. هنوز بنیاد و شالوده کاخ پایان نیافته بود که پادشاه شبی در خواب دید که کاخ تمام شده و آراسته است و او بر تخت کامرانی در آن نشسته است. اما جغدی بزرگ برکنگره کاخ دیده می‌شود. شاه از او می‌پرسد «ای نشانه شوئی و ویرانی، تو در این جای فرخنده و آباد چه میکنی؟» جغد پاسخ می‌دهد که من نشانه حکمت خداوندی هستم و زادگاهم اینجاست. و چیزهایی در اینجا دیده‌ام که هیچ‌کوشی نشنیده و هیچ چشمی ندیده است.

شاه می‌پرسد چه دیده‌ای؟ یکی از آنها را بگو. جغد می‌گوید در نیمه شب تابستان بالای همین درخت کهن مازو نشسته بودم. هنوز پاسی از شب نگذشته بود که هوا به هم خورد و برف باریدن آغاز کرد. سراسر جهان را برف فراگرفت. من به بالاترین شاخه درخت مازو پریدم. برف تا آنجا نیز رسید. ناگهان باد گرمی وزید و سراسر برفها آب شد. بامداد گفتمی هرگز برفی نباریده است. آیا نیروی تو بیشتر است یا نیروئی که به انجام چنین کاری تواناست؟

شاه پس از لختی اندیشیدن پرسید چرا ویرانه نشینی؟

جغد جواب می‌دهد چون دیدم شمار تاریکی و مرگ و زن بیشتر است. زیرا نیمی از شبانروز تاریک است و روزهای زیادی هم ابر و باد و مه و طوفان است و کسانی اند که روز روشن را بر دیگران شب تاری می‌سازند. پس سپاه تاریکی فروزی دارد. اما چرا شمار مردگان بیشتر است چون همه زندگان می‌میرند و کسانی هستند که فقط نام زنده بر آنان می‌توان نهاد و از زبونی و خواری در شمار مردگان اند. پس مردگان از زندگان افزون‌ترند.

امازنان که خود دارای صفات جنس خود هستند و مردانی که زبون‌زنان اند

نیز همچون زن هستند. پس زنان و زن صفتان از مردان مرد بیشترند.

شاه از این سخنان سخت بهم برآمد. از خواب دیرین بیدار شد و دستور داد که بیدرنگ آنچه از کاخ ساخته‌اند ویران کنند. از آن زمان تا امروز کاخ فیروزکوه همچنان ویران مانده است.

اما آنچه در باره دو چاه آبی که در قلعه است می‌گویند، بدین شرح است: این دو چاه آب فاصله کمی از یکدیگر دارند و دومی که کمی پائین‌تر است، پر آب‌تر است. برده‌انه هر دو، دو استوانه سفالین است که در محل «چاه تندور» می‌نامند. این دو چاه تندور را دختری «فیروزه» نام بر سر گذاشته و در حالی که با دو دست خود چیزی می‌بافته، از سیستان^۱ یک روزه بدینجا آورده است.

در دهکده‌های اطراف، هر گاه باران فراوانی بیارد چنانکه ده‌نشینان را به ستوه آورد، گویند در چاههای فیروزکوه استخوان حیوانی انداخته‌اند و چون برای آن دو چاه ارزش مذهبی قائلند می‌گویند تا چاهها از آلودگی پاک نشوند، باران بند نخواهد آمد. گاهی می‌گویند که گیلکها پولی به متولی آستانه می‌دهند تا او استخوان آلوده‌ای در چاه بیندازد و باران بیارد و برنجزارها پر آب شوند ولی کشتزارهای گندم و جو در کوهستان آسیب بینند.

در این وقت گروهی از ده‌نشینان اطراف گرد می‌آیند، به سر چاه‌های آبدار غذائی تهیه می‌کنند و «پاکشان» می‌کنند و یک تن از دهکده «مروسن»^۲ (اکبر آباد) که پدر بر پدر این پیشه را دارد به ته چاه می‌رود و شمعی می‌افروزد و آب‌کشی مسین که ته چاه است بالای آورد و اگر استخوانی در آن دیده شود بیرون می‌اندازد پس از آن طولی نمی‌کشد که باران بند می‌آید.^۳

باقی بناها و آثار تاریخی ناحیه سمّام و شاهجان

۱- بر قلعه‌ای به نام «کارسنگ»، نزدیک شاهجان برجی آجری بوده است.

۱- این سیستان ظاهر آ سیستان لاهیجان است. ۲- بضم میم و راء و سین.

۳- از یادداشتهای آقای عبدالرحمن عمادی.

- ۲- سه غار که ظاهر آ دستی کنده شده است در پائین گیلارکش، دست‌چپ کنار رودخانه است.
- ۳- پائین گیلارکش بالای آسیاب، زیر غارهای سه‌گانه، تپه‌ایست که يك طرف آن روزی به کوه متصل بوده است. گوری بالای این تپه است.
- ۴- عزیز^۱ لوك^۲ یا غار زاکام ظاهر آ دستی کنده شده است.
- ۵- سنگهای اطراف بقعه^۳ فیروزکوه را اهالی اظهار می‌کنند که از شیشارسانو تموش و شیردره آورده‌اند و جای سنگها تا امروز باقی است.
- ۶- دو غار بزرگ و کوچک یره‌شلمان^۴ جلوغار بزرگ را چندی پیش حفاری کرده‌اند. این دو غار ظاهر آ دستی کنده شده‌اند.
- ۷- غار وربن^۵، در این‌غار زره و شمشیر و استخوان آدمی به دست آمده است.
- ۸- کنگک آب از ناکاخانی یا گیلارکش. این کنگکها در کیه‌کل^۶ به چاهی وارد می‌شده‌اند.
- ۹- در کیه‌کل حصار و آثار آبادی قدیمی است.
- ۱۰- دعاکوه یا نیازخانه بر سر حد رودبار و اشکور، در پشت دهکده^۷ «اکوجان» از دهکده‌های رودبار، از اشکور از کمندی به چادرهای انبوه ولات و از آنجا به دعاکوه می‌روند. اطاقهائی بالای هم در سنگ کنده شده است. امروز هم مردم اطراف برای نذر و نیاز بدانجا می‌روند. نزدیک دهکده اکوجان دشت نسبتاً وسیعی به نام «بزادشت» است که آثار آبادی بزرگی در آنجاست.
- ۱۱- از محل‌های زیر آثار زیرخاکی فراوان به دست آورده‌اند:
- شیرچاک - مرپو - دیارجان - بویه (= بوئی) - شاهجان.
- ۱۲- آستانه^۸ قدیمی پلاس^۹ میان راه گیلارکش و پلاس.

- ۱- بکسر زاه دوم. ۲- لوك در لهجه محل به معنی غار و سوراخ است. ۳- بفتح یاء و شین. ۴- بفتح واو و سکون راء و ضم باء. ۵- بکسر گاف و فتح یاء و ضم کاف. ۶- بفتح پ و ضم سین. گاهی «پلاستگ» نیز گویند.

- ۱۳- در کوه نزدیک پیشکیل جان در محلی معروف به «خانم‌تله» آثار بنائیی دیده می‌شود.
- ۱۴- قلاکوتی در سیاموسی^۱ از دهکده‌های سام که در فرهنگ جغرافیائی «موسی کلابه» ضبط کرده‌اند.
- ۱۵- بقعه^۲ آقاسید علی‌کیا بن سید مظفر سیستانی در کپاسه که در سال ۱۳۴۳ آب رودخانه زیر آن را خالی کرد و بنای بقعه و اراضی اطراف آن فروریخت و از میان رفت.
- ۱۶- در حوالی زنش آثار آبادی قدیمی است و آجرهای زیادی از آنجا در آورده‌اند.
- ۱۷- در زیر لوکرانگ در صحرای تراش^۳ نیز آثار قدیمی به دست می‌آید.
- ۱۸- بقعه^۴ بی‌بی‌هیبت در وسمه‌جان سام.^۵
- ۱۹- بقعه^۶ دعاکوه بر سر دعاکوه که جزء اراضی کمندی است.
- ۲۰- در گرز^۷ نیز زیارتگاهی لت‌پوش است.
- ۲۱- آستانه‌ای قدیمی در مازی کوتی.
- ۲۲- در اسپه‌چال فیروزکوه نزدیک لوکرانگ نشانه‌هایی از آبادی قدیمی است.
- ۲۳- آستانه‌ای قدیمی در سیاه‌کوه در راه شیرچاک.
- ۲۴- بقعه^۸ لرده در دهکده لرده سام.
- ۲۵- آستانه^۹ خورته در آغوز بن کندسر سام.
- ۲۶- بنیکی نام محلی است در مشرق دهکده گورج که آستانه‌ای دارد.
- ۲۷- آستانه^{۱۰} سرده از بلوک شاهجان.
- ۲۸- آثار زیرخاکی تپه‌ای به نام «آزن‌کوته»^{۱۱} که به دست کسانی که صلاحیت
- ۱- موسی با صدای یاء تلفظ می‌شود. ۲- بضم تاء. ۳- گیلان رابینو، ص ۳۷۴. ۴- بکسر گاف. ۵- بضم زاء.

نداشته‌اند این تپه حفاری شده و آثاری از دوران مفرغ به‌دست آمده است. در همین تپه، نشانهای آبادانی قدیمی و بقایای قلعه‌ای دیده می‌شود. رویهم‌رفته بلوک کوچک شاهجان از نظر آثار زیرخاکی بسیار غنی است و شایسته بررسی و کاوش علمی است.

۲۹- قلعه نفت‌خانی، پشت محل نفت‌خانی دهکده کجید.

۳۰- گورستان کبری قدیمی در اسل‌بره^۱ دهکده کجید.

۳۱- آثار قلعه‌ای قدیمی در محل الن‌کلنگا^۲ روی تپه پشت دهکده روبروی قلعه نفت‌خانی در دهکده کجید.

۳۲- قلعه سر، آثار قلعه‌ای قدیمی در فلج‌داشت در سمت جنوب دهکده کجید.

۳۳- قلعه‌ای قدیمی به نام «قلاکوتی» میان کجید و شولک و دیمانجان کش.

۳۴- بناهای بیلاقی اربابی دوران قاجاری در دهکده امام. راینو از بنای

میرزا یحیی خان املشی در دهکده امام نام می‌برد.^۳ پس از بازدید معلوم شد آثار تاریخی و هنری ندارد.

۳۵- گورستان قدیمی سرخ‌زمین امام.

۳۶- گورستان قدیمی لیال‌چال امام.

۳۷- بقعه و گورستان قدیمی سیاه‌کوه امام. در این گورستان حفاری شده و

آثاری گرانها به‌دست آمده است.

۳۸- راینو از بقعه شوئی زیر دست دهکده شوئی امام نام می‌برد.^۴ این

بقعه و این دهکده شناخته نشد.

۳۹- شاه‌نشین تله بالای دهکده نماجان، آثار قلعه خرابه ایست حفاری شده و

لوازم باارزشی به‌دست آمده است.

بخش بیست و یکم

بناها و آثار تاریخی جیرولایت اشکور،

سیارستان و بالا اشکور

راه سنگ فرش

طرف راست و چپ رودخانه پلورود

قسمتی از این راه سنگ‌فرش در ترش‌کوه رحیم آباد است که باقی مانده راه شاه‌عباسی است که از گرگان به آستارا کشیده شده است.

از این شاهراه، راهی فرعی جدا می‌شود و از کنار پلورود، از نقاط زیر می‌گذرد:

بندبن - تولات^۱ - زیارخانی‌لات - دیمان - راه دست راست رودخانه تا نیلو (= نیالو) ادامه دارد.

دنباله راه اصلی از روی پل دیمان می‌گذرد و به پلام، دیورود، سلم داربن و سی‌پرد می‌رسد. از سی‌پرد دو شعبه می‌شود یکی به شوئیل و لسیو و دیگری به سیارستان و لوسن و بالا اشکور می‌رود.

دنباله این راه از بالا اشکور به رودبار و تنکان در صفحات بعد نوشته شده است.

۱- بکسر لام اول.

۱- بکسر الف و سین و باء. ۲- بفتح الف و نون و ضم کاف. ۳- کیلان

راینو، ص ۳۷۲. ۴- کیلان راینو، ص ۳۷۱.

قلعه فریدون

در خنش گردن ۱ داران گویه

میان دهکده‌های راشه، تساسن^۲، تلابنه^۳ و سیاچال برپوزه سوم کوه‌های سمت راست رودخانه پلورود قلعه‌ای از سنگ و گچ است که آثار زیادی از آن بر جای است. این قلعه از سه طرف به پرتگاه منتهی می‌شود. از هرات بر و دیمابن ازدمانه کوه، مستقیم می‌توان به قلعه رسید. شکل ظاهری بنا نشان می‌دهد که همانند قلاع اسماعیلیان است. در جنوب این قلعه کورستانی بزرگ و قدیمی است. قلاکوئی دیگری به نام «راشک» در پشت قلعه فریدون است.

قلعه تول لات ۴

برپوزه کوهی میان دو رودخانه در اراضی تول لات

قلعه تول لات قلعه‌ای سنگی عظیمی است که نزدیک اراضی تول لات و مسلط بر بستر اصلی پلورود است. مصالح اصلی این قلعه سنگ و گچ است. سنگها تراشیده و لوله نبشی است. بلندی باروی موجود، در حدود ۱ متر و قطر دیوارها بیش از یک متر است (عکس شماره ۲۶۰). درازای بنای قلعه در حدود ۵ متر و پهنای آن در حدود ۴ متر است. آب انباری در جهت شمالی از سنگ و ساروج ساخته‌اند. نزدیک دیوار شرقی چاهی عمیق است. احتمال می‌رود که چاه آب یا نقب فرارگاه قلعه باشد. وضع بنا و استحکام آن و نوع مصالحی که در آن به کار رفته است، شباهت زیاد به دژهای اسماعیلیان دارد و بعید نیست که یکی از قلاع ایشان در خاک اشکور باشد.

سد و نهری از سنگ و ساروج

بر سمت راست پلورود در اراضی تول لات

مقابل قلعه تول لات، بر سمت راست رودخانه پلورود، کنار راه مالرو، دیواری

- ۱- بفتح خاء و کسر نون و شین . ۲- بضم تاء و سین دوم . ۳- بفتح تاء و ضم باء . ۴- بکسر لام اول . تول در لغت گیلکی به معنی گل (بکسر کاف) و لات اراضی کنار رودخانه را گویند .

از سنگ و ساروج به بلندی یک متر و یک متر و نیم دیده می‌شود. این دیوار که ظاهراً از بالای آن نهری عبور می‌کرده، کمی کج شده و به میان رودخانه کشیده می‌شود. این آثار از سد و نهری قدیمی باقی مانده و سازنده آن معلوم نیست.

خشت بل دیمابن و کاروانسرای آن

سر راه مالروی اشکور میان زیارخانی لات و جیرپلام

این پل که امروز فقط پایه سنگی سمت راست آن و پایه آجری سمت چپ آن باقی مانده است، در حدود شصت سال است که یکسره خراب شده است. ظاهراً این پل به امر سلطان میرزا علی‌کیا پسر سلطان محمدکیا در سال ۱۸۹۳ ه.ق. ساخته شده است. سید ظهیرالدین شرح ساختن این پل را چنین نوشته است :

«چون به رودخانه پلورود از ایام سابقه پلی از چوب بسته بودند و هر ساله به تجدید آن می‌بایست شروع نمود و گاهی بود که آب طغیان می‌کرد و آن پل را می‌برد و برهم می‌شکست و مترددان از این سبب در زحمت می‌بودند و آن پل را به اصطلاح قوم «کیا برد» می‌خوانند. همت عالی خسروانه مقتضی آن شد که بر آن مقام پلی از خشت و سنگ و آهک بفرمایند ساخت تا خلاصی از آن مشقت خلاص یابند. فلهمذا استاد یعقوب بنای رویانی را به سرکار فرستادند و کیا پاشا فلک‌الدین ناظر را مشرف آن مهم ساختند و به سعی تمام آن مهم پسندیده بهم رسیده بود و استاد مذکور طاق بزرگی بر آن رودخانه بسته. خواستند که آن عمارت را به نظر کیمیا خاصیت منظور سازند، از تقدیر سبحانی باران عظیم که از جمله رحمت رب العالمین است، آن شب بیارید و آب رودخانه بسیار شد، چنانکه عبور از قریه سجیران نمودن و به سر راه آمدن متعذر می‌بود.

مردم صاحب وقوف دلیل شده، از راهی که از آب نباید گذشت، به کنار آن طاق رایات نصرت آیات رسانیدند و تفرج آن پل کرده، به قریه بالانگاه به خانه پره‌نشین حسام‌الدین طالش فرود آمدند.»^۱

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۴۷۲ و ۴۷۳.

پایه شرقی این پل به درازای ده متر که با سنگ رودخانه و گچ ساخته اند تا امروز باقی است (عکس شماره ۲۶۱). پایه غربی به بلندی ۳ متر بر چکاد لب رودخانه هنوز دیده می شود. این پایه از آجر و گچ بنا شده است. آجرها که باید در محل پخته شده باشد به ابعاد $۲۳ \times ۲۳ \times ۵$ سانتیمتر است (عکس شماره ۲۶۲). آجرهای طرف شرقی پل را پیش از شهریور ۱۳۲۰ به کلاچای برده و در پشت بازار از آنها ساختمانی ساخته اند.

راینو این پل را پل سنگی سجیران خوانده و می نویسد:

«دهکده سجیران پل چوبین داشت و هر سال آن را آب می برد. میرزا علی کیا استاد یعقوب رویانی را در سال ۱۸۹۲ هجری مأمور ساختن پلی از سنگ کرد.»^۱ در نزدیک سجیران آثار پلی قدیمی هست ولی عظمت زیادی ندارد در صورتی که پل دیما بن پلی عظیم و تاریخی است (عکس شماره ۲۶۳).

در فاصله دوست متری پایه شرقی بنائی سنگی است که راهگذریان آن را به نام حمام می شناسند. این بنا بی شک کاروانسرای قدیمی و باراندازی موقتی است تا در آن مسافران دمی بیاسایند و چهار پایان جوی بشکنند. نظیر این پل و کاروانسرای نزدیک به آن، در بلاردکان املش نیز هست.

قطر دیوار سنگی این کاروانسرا ۵۵ سانتیمتر و ابعاد آجرهایی که در آن به کار رفته $۲۱ \times ۲۱ \times ۳$ سانتیمتر است.

در سمت راست رودخانه نزدیک پل در زمینی که طول آن پانصد متر است آجرپاره های فراوان و سفال شکسته های زیاد دیده می شود که نشان می دهد روزی دهکده ای در این اراضی بوده است. ابعاد آجرهای آن $۲۳ \times ۲۳ \times ۴$ سانتیمتر است.

در آبادی دیما بن کنونی پشت منزل اسکندر، تپه ایست که بالای آن آجر-پاره های فراوان و سفال شکسته زیاد است.

تپه سلم و سو بالای دهکده سیاکشان اشکور

بر بالای این تپه آثار قلعه ای قدیمی و کورستانی بزرگ است.

حمام و خانه های قدیمی در چاکان سر سیاکشان اشکور

در محلی به نام چاکان سر نزدیک دهکده سیاکشان آثار حمام و خانه های قدیمی است که نشان می دهد روزی دهکده ای در این محل بوده است.

قلاکوتی در محل گالش نشین سجاره نزدیک پلام

در این دهکده تابستان نشین محلی به نام «قلاکوتی» است که آثار قلعه ای قدیمی است.

بابا ملهودی گور پشت دهکده سیاکشان اشکور سر راه دهکده میلاش

این گورها که نظیر آن در نقاط دیگر اشکور نیز هست، بیش از توده ای سنگ نیست. راهگذریان نیز سنگی بر آن پرتاب می کنند و به بلندی توده سنگ می افزایند. این کار جز سنگسار کردن گور بابا ملهود چیز دیگری نیست. کسانی که این عمل را انجام می دهند، نمی دانند بابا ملهود کیست و چیست.

در راه املش به قزوین، نزدیک کاروانسرای بلاردکان و باز در همین راه، میان شیرچاک و ناتش کوه، دو گور از بابا ملهود است که به دست راهگذریان سنگسار می شود. نزدیک شوئیل در اشکور و حوالی کلیشم از بلوک فاراب عمارلو نیز نظیر این گورها دیده می شود.

به نظر می رسد که کلمه «ملهود» همان «ماجد» باشد که بر رفیقان اسماعیلی اطلاق می کردند و این گورها مدفن پیروان ایشان است که به دست شیعیان

زیدی کشته شده‌اند. احتمال می‌توان داد که این گورها مدفن پیروان مزدک نیز، باشد چه اینان در صفحات رودبار که جزء خاک دیلمان قدیم است، از قدیمترین ایام بوده‌اند و رشیدالدین فضل‌الله^۱ و حمدالله مستوفی^۲ نیز از ایشان یاد کرده‌اند.^۳

بقعه آقاسیدحسین بن امام موسی الکاظم علیه‌السلام در دهکده سجیران اشکور

بنای اصلی بقعه اطاقی ساده و زکالی است. طرف شرق آن دوخواهر همین امامزاده، به نامهای بی‌هیبت و بی‌بی‌سکینه به‌خاک سپرده شده‌اند. سه طرف شرقی و جنوبی و غربی ایوان دارد. ایوانها دارای ستونهای چهارسو و سرستونهای پرکار است. بر یکی از سرستونهای غربی این عبارات خوانده می‌شود:

«این آستانه فی‌ید استادحسین تمام شد سنه ۱۲۸۶ هـ»

جلوایوانها تکائیل چوبین دارد. لبه بام سه‌پشته و سراسر بام، لت‌پوش است. در محوطه باز اطراف بقعه درختان لی و آزاد زیاد بود.

دزماشین (= قلعه لیما)

علی بن شمس‌الدین لاهیجی درباره این قلعه چنین نوشته‌است:

«مردم کهن سال به‌سیندری‌کیا گفتند که در پشت لیوما محل محکمی است که سابقاً هم قلعه بود و «دزماشین» نام داشت. اگر مجدداً به عمارت قلعه اشارت شود، امید که چون بنای دولت استوار و پایدار گردد. این اندیشه مقبول طبع همایون افتاد، به یرق می‌احتاج قلعه اشارت علیه شرف صدور یافت.»^۴ صدور این فرمان در سال ۹۱۶ هـ. ق. بود

راینو محل دهکده لیما را در دامن کوه شرقی پلورود و مقابل دهکده تویلا تعیین می‌کنند و متن گذشته را به‌سیدظهیرالدین و تعمیر قلعه را به‌سلطان احمدخان والی

۱- جامع‌التواریخ، قسمت اسماعیلیان، ص ۱۵۱ و ۱۵۳. ۲- نزهة القلوب، ص ۶۱.

۳- از یادداشتهای آقای عبدالرحمن عمادی. ۴- تاریخ‌خانی، چاپ‌دارن، ص ۳۷۱ و ۳۷۰.

بیهیش نسبت داده‌است که به‌نظر اینجانب صحیح به‌نظر نمی‌رسد. این قلعه قدیمی که قبل از سال ۹۱۶ نیز آبادان بود، ظاهراً از قلعه‌های قدیمی جیر و لایت اشکور است. محل آن بر پوزة کوهی میان کشکی‌دره^۱ و دره کاکرود است (عکس شماره ۲۶۴). طول بنای قلعه در حدود ۲۵۰ متر و پهنای آن در محل‌های مختلف کم‌و‌زیاد می‌شود. پهن‌ترین قسمت پهنای آن در حدود ۴۰ متر و باریکترین قسمت آن در حدود ۱۰ متر است. مصالح بناسنگ کوه و از ملاط جز در بنای آب‌انبارها نشانی نیافتیم. ظاهراً ملاط بنای قلعه گل بوده‌است. در سه آب‌انبار موجود که درازا و پهنای تقریبی هر یک ۵ متر بود از سنگ کوه و ملاط ساروج استفاده شده بود (عکسهای شماره ۲۶۵ و ۲۶۶). در بالای آخرین نقطه این کوه که مسلط بر دره پلورود بود، سنگی صاف که ظاهراً اطراف آن را تراشهایی داده بودند، دیده می‌شد که گویا بسالای آن دیدبانی می‌کرده‌اند. جاده‌ای نسبتاً دستکاری شده طرف بازوی راست کوه که در امتداد کاکرود است، به قلعه وارد می‌شود و آثاری از سردر و برج در این قسمت دیده می‌شود. سراسر بام اطاقهای قلعه بی‌شک سفال‌ساز بوده است چ‌دسفال شکسته‌فرآوانی که پاره‌های سفالهای بام است، در سراسر اراضی قلعه دیده می‌شود. سفال لعاب‌دار مطلقاً دیده نشد و کوزه شکسته‌های معمولی بی‌لعاب زیاد بود. گنج‌گیران قلعه را زیر و بالا کرده بودند.

دوگنگ آب از دو چشمه، یکی از رودخانه کشکی‌دره و پس‌دره و دیگری از کوه الهیه^۲ آب به قلعه می‌آورده‌اند. درازای گنگها ۱۵ و قطر دایره آنها ۵ سانتیمتر بود.

قلعه تویلا

این قلعه که در محل «قله» خوانده می‌شود، زیر دست آبادی کوچکی به نام «رجه‌سر» بر بالای پرتگاهی سنگی که مسلط بر تویلا است ساخته شده است. آثار

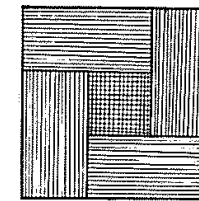
۱- کیلان داینو، ص ۳۷۸. ۲- بفتح کاف و سکون شین. ۳- بفتح الف و سکون لام و کسر یاء.

باقی مانده نشان می‌دهد که مصالح آن سنگ و گچ بوده است.

تویلا دهکده‌ای آباد بوده است و دو سیه‌سالار یکی به نام کیا ناصر کیای تویلا - سیه‌سالار رانکوه^۱ - و دیگری کیا جهان شاه دیلمی تویلائی - سیه‌سالار لمسر^۲ - که اولی در سال ۸۴۰ و دومی در سال ۸۷۲ ه.ق. نامشان ذکر شده است منسوب بدین دهکده‌اند. حسن صباح از راه پادز و تویله به اندجروود و الموت رفت.

امامزاده حنیفه یا بقولی پیر بهادر در دهکده برم کوه اشکور

شامل بنائی با سنگ و گچ و پایه‌ای بلند قدیمی از همین مصالح است. دو گنبد مدور که یکی سقف اصلی و دیگری پوشش آنست و بام بقعه را تشکیل می‌دهد از آجر و گچ بر پایه‌ای استوار بنا شده است. صندوقی تخته‌ای ساده در وسط بنای اصلی است و پوششی سبز دارد. ایوان جلودر ورودی بقعه نیز طاقی آجری دارد. در ورودی دارای خفنگی هلالی شکل است. بلندی این در از وسط هلال خفنگ ۱۷۴ و پهنای آن بادبازوی چهارچوب دو طرف ۸۸ سانتیمتر است. این در ساده و بدون کنده‌کاری



است، ولی از تک‌های تخته که نگار اصلی آن بدین شکل است به یکدیگر کم‌وزبانه کرده‌اند و در این کار زحمتی کشیده‌اند. دو قسمت کوچک چوبین‌کنده کاری ظریف در لنگه سمت راست، داخل این نگارها کار گذاشته‌اند که نشان

می‌دهد روزی صندوق یاد رورودی بقعه، کنده‌کاری ظریفی داشته و پس از فرسوده شدن آنها قسمتهای باقی مانده را در اینجا به کار برده‌اند.

جلو ایوان آجری بقعه، ایوان کوچک چوبی است که دارای دستون لاج- لنگری با طرح هشت ضلعی است. این ستونها بسیار قدیمی به نظر می‌رسند.

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۲۲۷ و ۲۲۸ و ۲۲۹.
۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۳۳۰.
۳- بفتح باء و راء و کسر میم.

زیر بنای بقعه چشمه آبی گوار است که سابقاً در آبخش خورسنگی تراشیده‌ای به درازای ۱۲۰ سانتیمتر و پهنای ۵۰ سانتیمتر جریان داشته است. فعلاً مچرای آب از این سنگ منحرف شده و در سنگ آبخش خورد دیگری به درازای ۷۵ سانتیمتر و پهنای ۵۰ سانتیمتر جاری است.

پشت امامزاده، اراضی «آبخوران چال» است که در آن قبور قدیمی دیده می‌شود. این قبرها را حفاری کرده بودند و از آنها مجسمه‌های کله گاو سفالین، پیکان، گچ پراز زغال چوب، سرگوسفند و سر اسب پیدا کرده‌اند. در قبرستان جدید یکی دو سنگ مورخ بدسال ۱۲۶۲ با نشانه‌های: مهر، تسبیح، بینیکی، کشکول و دلوازه دیده شد. مسجدی قدیمی متصل به این بقعه است.

قلاکوتی در برم کوه اشکور سفلی

بر بالای کوهی که پشت دهکده کیاسه و پائین آبادی اکبر آباد و نزدیک به برم کوه است، آثاری از قلعه‌ای قدیمی دیده می‌شود. آجرهای قدیمی این قلعه است که برای ساختن دیوار و طاق امامزاده حنیفه به کار رفته است. از دیوارهای قلعه چیزی برجای نبود تا بتوان نقشه‌ای برای آن تهیه کرد.

ایردیج

زیر دست آبادی «کیه کلام» دشت وسیع شیب‌داری است. آثار دهکده‌ای قدیمی در اینجا است. آبادی «ایر مجله» در پیوه کوهی است که این دشت در دامنه آن است. شاید کلمه «دیج» شکل دیگری از کلمات «دیز» و «دز» و «دژ» باشد و ایردیج به معنی دژ و استحکامات دهکده «ایر» باشد. بعید نیست که آبادی ایردیج فعلی روزی به نام ایردیج در همین دشت بوده است.

۱- بضم کاف.

ملاخروشه^۱

برسر کوهی نوک تیز برمرز شوئیل و تلابنک^۲ و سوته کش ، بقعه ای کوچک با صندوقی تخته است . در دوطرف شرق و شمال این بقعه ، ایوان کم عرض کوچکی است . ستونهای ایوان ، پاره ای پخ زده و پاره ای چهارسوست . پره ایوانها بگ پشته است . سقف و اشان بایل کوبی ساده و سراسر بام لت پوش است . اطراف بقعه قبرستان است و در محوطه قبرستان ، درختان بلوط کهن و امرو و دو درخت ون (زبان - گنجشک) کهن سال است . بریکی از این درختان ون ، شاخهای بز کوهی هشت - ساله نصب کرده اند .

در قبرستان این بقعه سنگهای مرمر زیادی است که نوشته های پاره ای از آنها بدین شرح است :

«وفات مرحومه ماه شرف بنت مرحوم آفاکظم ۱۲۲۶ . نشانه ها : مهر ، تسبیح ، انگشتر ، گردن بند ، بینیکی ، آفتابه و دلوازه .»

«وفات مرحومه حاجی خانم بنت مرحوم علی ۱۲۴۶ . نشانه ها : مهر ، تسبیح ، بینیکی ، آفتابه و دلوازه .»

«وفات مرحومه زری جان خانم بنت مرحوم یعقوب علی ۱۲۲۹ . ای که بر ما بگذری دامن کشان از سراخلاف الحمدی بخوان نشانه ها : قیچی ، مهر ، تسبیح ، انگشتر ، سینه ریز ، بینیکی ، دلوازه و شکلی نظیر چراغ یا لاله .»

سوری (= سوره)

در پشت دهکده مرو سن

برقله دیگری از رشته کوهی که «ملاخروشه» بریکی از قلل آن بنا شده است ، محل متبرک دیگری به نام «سوری» یا «سوره» است . بنای بقعه کم و بیش

۱- بضم خاء . ۲- بفتح تاء و ضم باه و فتح نون .

نظیر بقعه ملاخروشه است و تقریباً در جنوب آن قرار می گیرد . در این بقعه آثار تاریخی دیده نشد .

اسه تاشان^۱برمرز دهکده بنان^۲ و دهکده راه سران

بریکی از قلل رشته کوه سمت چپ رودخانه که تقریباً در شرق کوهی است که بقعه ملاخروشه بر آن بنا شده است ، محل متبرک دیگری به نام «اسه تاشان» است . این بقعه نیز نظیر ملاخروشه و سوری است و آثار تاریخی و هنری در آن دیده نشد . این سه بقعه در سه رأس یک مثلث متساوی الساقین قرار می گیرند . شاید این بقعه ها که امروز رنگ اسلامی به خود گرفته اند ، برای مردمی که قبل از اسلام در این کوهستان زندگی می کرده اند ، پرستشگاه یا محل متبرکی بوده است . گذشته مردم این سرزمین وسیع کوهستانی و آداب و سنن و دین و آیین ایشان زیاد بر ما روشن نیست . هیچ نمی دانیم که دین زرتشت بدین دهکده های دور افتاده رسیده است یا نه ؟ تمدن اینان غیر از تمدنی است که در دشت های هموار ساحلی و نقاط دست خورده می بینیم . از مجسمه هایی که از گورها به دست می آید ، علاقه مردم این نقاط به گوزن و کل و گاوهای کوهان دار آشکار است . شاید کوههای عظیم و سر - کشیده نیز نظر ساکنان کوهستان را به خود کشیده و سبب شده است که این کوهها همچون بتی مورد ستایش و پرستش ایشان قرار گیرد . مطالعه و بررسیهای دقیق و حفاریهای علمی منظم ممکن است این پرده ابهام را از روی این دهکده های کوهستانی فرو کشد .

مسجد رودبارک

در دهکده رودبارک کنار کاکرود

رودبارک از دهکده های قدیمی اشکور است که نامش در تاریخ گیلان و دیلمستان نیز آمده است . سید ظهیرالدین در باره مسجد این دهکده می نویسد :

۱- بفتح الف و تشدید سین . ۲- بضم باء .

« کارگیاسلطان محمد (۸۸۳ - ۸۵۱) از لوسن عازم رانکوه شدند. شب به قریه کیارمش اقامت فرمودند. روز یکشنبه به مسجد رودبارک که از مستحذات امام همام ناصرالحق علیه السلام است، نماز گزارده و وظایف دعوات و صلوات به تقدیم رسانیده، شب دوشنبه به ناحیه سجیران به خانه زین الدیالم والاحرار پاشا فلك الدین ناظر تشریف فرمودند.^۱»

رابینو نیز به نوشته سیدظهرالدین استناد کرده و می نویسد «مسجد رودبارک نخست به امر ناصر کبیر بنا شد.»^۲

بنائی امروز به نام مسجد در رودبارک نیست. به نظر اینجانب آستانه هفت امام بایستی همان مسجد رودبارک باشد که به امر امام ناصرالحق ساخته شده است. این مسجد که به دست یکی از امامان زیدی ساخته شده و اهمیت بسزائی داشته، بعدها به نام آستانه هفت امام معروف گشته تا اهمیت بیشتری پیدا کند. با اینکه هفت امام در این بقعه به خاک سپرده شده اند، هیچکس نبود که نام یکی از آنها را به خاطر داشته باشد. گذشته از این در هیچیک از بقعه ها و آستانه ها اثری از محراب نیست و اینجا محراب کلی بزرگی دارد. اینک شرحی از این آستانه:

آستانه هفت امام

در رودبارک اشکور

بنای اصلی آستانه، اطاقی است بزرگ با سقفی بلند که از چهار طرف برشیر- سر قرار گرفته است. وسط بنا ستونی چهارسوی قدیمی با سرستونی بزرگ است. بر بالای این ستون سرکشی قطور در سراسر طول بنا کشیده و اشانهای دو قسمت سقف را بر این سرکش و شیرسرای دو طرف قرار داده اند. این بنا محرابی ساده و کلی دارد. تعداد زیادی شاخهای گنج گاو (= کوزن) و بز کوهی در این بناست. در شمالی و شرقی بقعه تخته ای ساده است. امادر غربی کنده کاریهای بسیار ظریف دارد (عکس شماره ۲۶۷). این در که نوعی قاب و گره است، اجزای نگارهای آن باکم و

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان ص ۴۷۲. ۲- گیلان رابینو، ص ۳۸۲.

زبان به یکدیگر جفت گیری شده است (عکس شماره ۲۶۸). چهار طرف آستانه، ایوانهای کتابی دارد. واشانهای ایوان، بر شیر سردیوار آستانه و سر نال ستونها متکی است. لبه ایوانها تکامل تخته ای دارد. لبه بام یک پشته و سراسر بام سفال سر است. مراسم علم بندی این آستانه هفتم محرم و مراسم علم و آچینی عصر عاشورا برپا می شود. این عبارات بر علم قدیمی بقعه خوانده شد:

«وقف نمود این علم امام حسین را آقا میر کر بلائی محمد پسر سید علی
برای آستانه رودبارک.»

بردوسنگ قبری که در بقعه بود، این عبارات حک شده است:

«وفات مرحوم مبرور آقا امین ولد مرحوم آقا میر سوار ۱۱۹۹. نشانه ها:
مهر، تسبیح، شانه، دو تپانچه، یک خنجر و شمشیری که نزدیک به دسته
آن قسمت پهنی داشته است.»

«وفات مرحوم آقا میرزا ولد مرحوم میرزا علی اشکوری ۱۲۵۵. نشانه ها:
مهر، تسبیح و شانه.»

این سنگ در قبرستان بیرون آستانه دیده شد:

«وفات مرحوم امیر ولد مرحوم قربانعلی اشکوری ۱۲۵۵. نشانه ها:
مهر، تسبیح، شانه و سرو.»

بقعه ای بی نام و نشان

در رودبارک اشکور

بنای اصلی شامل اطاقی سکتی است و صندوقی تخته ای ساده میان آن است. در ورودی اصلی جنوبی است و در دو سمت جنوب و غرب، ایوانی به پهنای ۱۶۰ سانتیمتر دارد. ستونهای ایوانها چهارسوی پنخزده است. سقف آستانه و ایوانها و اشانکشی و پل کوبی با درپوش زده است. لبه بام دوپشته و سراسر بام سفال سر است.

کشان

میان دهکده شوئیل و کلکاموس

را بینو درباره این محل می نویسد: «نزدیک دهکده شوئیل بر سر راه شوئیل به لسیو، محلی به نام «کشان» یا کلکاموس (= قلعه کاموس) معروف است. اینجا محل شهری قدیمی است.^۱»

«پیترویلی» نویسنده کتاب «دژهای اسماعیلیان» این محل را بازدید کرده و درباره آن چنین نوشته است:

«هدف کاوش ما در اینجا این بود که دوشهر گمشده «کشان» و «کلکاموس» را پیدا کنیم. چون نام کشان برای مردم محل آشنا بود، توانستیم محل آن را که در یک میلی شرق شوئیل و روبروی رودخانه پلورود^۲ است پیدا کنیم. محل کشان جایی است بسیار زیبا بر لبه پرتگاهی بزرگ. درست در پشت اینجایی رشته تپه از سنگ خارا جادارد که به نام «شهر درویشان» خوانده می شد. از اینجا راهی است که بر قلعه ای می رسد. در بالای این قلعه می شد نشانه ها و بازمانده های ساختمانهای این شهر قدیمی را به چشم دید. تاریخ آبادانی این شهر را نمی توان به درستی تعیین کرد ولی می توان گفت در حدود هزار سال پیش از میلاد مسیح بوده است.

شهر کشان مانند دیگر شهرهای قدیمی اشکور در دامنه ای که به پای پرتگاهی می رسد ساخته شده است. در مرکز آن نشانه هایی است که می توان گفت ساختمان معبدی قدیمی بوده است. پاره ای از سنگ فرشها و موزائیکهای آن را هنوز هم می توان دید. در انتهای اراضی شمالی این ساختمان، نشانه ستونهایی بر چشم می خورد که بی شباهت به یک پرستشگاه یونانی نیست. در اطراف این پرستشگاه، نشانه هایی بود که نشان می داد روزگاری خانه های بسیاری در آنجا بوده است. با اینکه مدت کمی در آنجا بودیم، نقشه این حوالی و یک طرح تقریبی از ساختمانهای آن شهر قدیمی را تهیه کردیم.

۱- گیلان رایینو، ص ۳۷۶. ۲- کاکرود است نه پلورود.

دهکده امروزی کلکاموس از دهکده کشان کوچکتر است و چند خانواده بیشتر ندارد. شهر کهن کلکاموس نیز می باید کوچکتر از شهر کشان بوده باشد. در کاوش خود سنگی به بلندی ۵ فوت که بالای آن به پهنای ۳ فوت در ۱۸ اینچ بود یافتیم. می توان گفت که این سنگ محراب یکی از آتشکده های زرتشتی بوده است. در نزدیکی دهکده کلکاموس، بیشتر گورها را کندوکو کرده بودند. با کندن دوسه گور، همان چیزهایی را یافتیم که در گورستانهای «زیاز» و «دیوزود» دیده بودیم. هنگام کندن زمین اطراف سنگ محراب، بر کوزه سفالین سرخ رنگ و درخشانی بر خوردیم که همانند گوزه هایی بود که از دژهای اسماعیلیان به دست آمده بود. از اینرو شاید بتوان پنداشت که اینجا نیز مدتی جایگاه اسماعیلیان بوده است.

اهالی می گفتند در روزگاران گذشته در شهر کلکاموس دو پادشاه به نام «کیکاموس» و «شربوش» بودند که با هم جنگ کردند و سرانجام کیکاموس پیروز شد و نام خود را بر این اراضی گذاشت که امروز به نام تحریف شده «کلکاموس» یاد می شود و می گفتند که این جنگ در پنج هزار سال پیش روی داده است.

آخرین جایی که کندییم تنبوشه های بزرگ سفالین به دست آوردیم. این راه آب یکی به سوی «کلکاموس» و دیگری به سوی «کشان» امتداد داشت. با تمام این تحقیقات عجیب به نظر می رسد که دوشهر قدیمی کلکاموس و کشان همزمان بوده باشند.

اکنون بینم از روی این بازمانده خرده ریزهای آبدادی کهن که دلایل عینی بسیار با ارزشی هستند می توان به کشفی رسید و داستان سرزمین «کشان» و «کلکاموس» را از قلمرو افسانه و قصه به پهنه تاریخ کشاند و نزدیک ساخت. اگر داستان شهر کشان روشن شود، شاید برای نزدیک ساختن ماجراهای داستانی ایران، (مانند: دوران کیانیان و پیشدادیان) به تاریخ سودمند باشد. نام «کلکاموس» برخلاف آنچه می گویند، محرف نام «کیکاموس» نیست، بلکه اسمی با مسماست. زیرا این نام عبارت از دو جزء «کله + کاموس» است. کله در لغت گیلکی و دیلمی یعنی اجاق و آتشدان، یا جایگاه زندگی و اجاق خانواده.

کاموس مبارزی است کشانی و او پادشاه «سنجاب» بود و ولایتش تاملک روم کشیده می‌شد. بهمدد افراسیاب آمد. رستم او را به‌خیم کمندگرفت و کشت.^۱ صاحب مجمل‌التواریخ می‌نویسد که «کیخسرو رستم را بفرستاد تا بزرگان ترکان را بکشت و این رزم را رزم «کاموس» خوانند.^۲

چون این نوع مطالب را که در کتب پس از شاهنامه است، از شاهنامه گرفته‌اند ببینیم در شاهنامه چه آمده است. فردوسی در پادشاهی کیخسرو کیانی آورده است:

«کنون رزم کاموس پیش آورم ز دفتر بگفتار خویش آورم
سر سرفرازان و کاموس نام بر آرد ز گودرز و از طوس کام
ز مرز سپیجاب تا مرز روم سپاهی که بود اندر آباد بوم
کشانی چو کاموس شمشیرزن که چشمش ندیدست هر گز شکن»

در قسمت رزم کردن کاموس با گویو و طوس، ابیات زیر است:

«دو کردگرا نمایه و یک سوار کشانی نشد سیر از این کارزار
کشانی و شکنی و زهری سپاه دگرگونه جوشن دگگون کلاه»
اشکیوس هم که در همان جنگ شرکت داشت، کشانی بود.

«دلیری که بد نام او اشکیوس همی بر خروشید برسان کوس
بزد گرز بر ترک رهام گرد کله خود او کشت زان زخم خرد
چو رهام کشت از کشانی ستوه بیچید از او روی و شد سوی کوه
کشانی بخندید و خیره بماند عنان را گران کرد و او را بخواند»

در قسمت کشتن رستم اشکیوس را با تیر ابیات زیر است:

«کشانی هم اندر زمان جان بداد تو گفتی که او خود ز مادر نژاد
شمیران شکنی و شنگل ز هند ز سقلاب چون کندرو شاه سند»

کشته شدن کاموس به دست رستم:

«بیایان شد این رزم کاموس کرد همی شد که جان آورد جان سپرد»

۱- برهان قاطع، ذیل کاموس. ۲- مجمل‌التواریخ، ص ۴۸.

کشانی و شکنی و گوردان بلخ ز کاموس شان تیره شد روز و تلخ
در ابیات بالا نام «کاموس» روشن است و کشانی هم نسبت به شهر گشان سر- زمین اوست.

با ذکر این ابیات شاید بتوان گفت که در روزگای بس دور، دامنه‌های شمالی البرز کوه در خاک امروزی اشکور و نواحی نزدیک به آن، شاهی به نام کاموس در پایتختی به نام «کشان» حکمروا بوده است.^۱

قصر لیلی بن نعمان

در لشکام جان^۲ اشکور

لیلی بن نعمان که از دست ناصر کبیر حاکم گیلان بود در لشکام جان قصری برای خود بساخت.^۳

شاهزاده قاسم و شاهزاده ابراهیم

پسران امام موسی کاظم علیه السلام

در دهکده لسپوی اشکور

امروز و گذشته دهکده لسپو:

دهکده لسپو در پای شیرکوه است. کوه جورا بتو در مشرق، زربنه کوه در مغرب، و کل‌مازی^۴ در دشت جنوب این محل است که راه قزوین از گردنه گون‌کل^۵ از اینجا می‌گذرد. در پائین دست امامزاده لسپو محلی است که به نام «کشک دشت» معروف است. اینجا جای شهر قدیم کشک^۶ است. هنوز یکی از دروازه‌های قزوین به نام دروازه راه کوشک خوانده می‌شود. ساکنان کشک دشمنان دیلمیان بودند زیرا ایشان را به جشنی دعوت کردند و سپس دهکده ایشان را به تاراج دادند و خراب کردند. زنی در مقابل ایشان ایستادگی کرد و جنگی موحش برپای شد.

۱- از یادداشتهای آقای عبدالرحمن عمادی. ۲- بفتح لام. ۳- گیلان را بینو،

ص ۳۸۲. ۴- بفتح کاف و کسر لام. ۵- بفتح کاف و واو و کسر نون و ضم کاف و

سکون لام. ۶- بضم کاف اول و سکون سین و کاف دوم.

کشتگان کشک، پائین محلی که به نام قبر غلام است به خاک سپرده شدند. این محل در شمال جاده است و دیلمیان در جنوب جاده مدفون گشتند.^۱ در فرهنگ جغرافیائی ایران مطالب زیر درباره لسپو آمده است:

«لسپوده از دهستان اشکور پائین شهرستان رودسر، ۶۳ کیلومتری جنوب رودسر، سر راه عمومی مالرو اشکور به قزوین، بقعه‌ای به نام امامزاده قاسم و ابراهیم دارد که بنای آن قدیمی است.

مرقد و مزار شاهزاده قاسم و

شاهزاده ابراهیم

بنای اصلی شامل اطاقی است که با سنگ و گل ساخته‌اند. صندوقی ساده تخته‌ای با روکشی سبز در میان آن است. بنای بقعه و مسجد متصل به آن، کرسی بلند و کرسی آن از سنگ و گل و سقف هر دو لمبه‌کوبی است. طرف شرق و غرب این بنا، ایوانی به پهنای دو متر است و سراسر لبه آن لتازه تخته‌ای دارد. طرف قبلی که پیشانی بقعه و مسجد است، شانزده ستون چهار-سوی قدیمی دارد که پاره‌ای از آنها سرستون دارند، سقف ایوانها، و اشان‌کشی و از بالا پل‌کوبی با درزپوش زده است. بام سراسر بنا، سفال‌س است. محوطه وسیع اطراف بقعه قبرستان عمومی است. این قبرستان محصور، دو سردر ورودی آجری شرقی و جنوبی دارد. بالای هر یک از این دو سردر، دو اطاق برای استراحت زائران بنا شده است. در محوطه قبرستان درختان تبریزی و بید و ون (= زبان‌گنجشک) کهن است. بریکی از درختان ون، شاخ بزکوهی و گنج‌گاو (= گوزن = گاوکوهی) دیده شد. نوشته‌های چندسنگ در این قبرستان بدین شرح است:

«وفات مرحوم آق غلام ولد مرحوم شمس‌علی ۱۲۲۹. نشانه‌ها: مهر،

تسبیح و شانه.»

۱- کیلان‌داینو، ص ۳۷۷.

وفات مرحوم آدینه ولد محمدعلی خان ۱۲۶۲. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.»

«وفات مرحوم محمد حسن ولد مرحوم آق‌علی ۱۲۶۹. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و شانه.»

در بقعه سنگ قبری از مرمر بود که متولی نشان داد. آنچه بر آن نوشته شده بود اینست:

«هو الغفور

وفات خوارشاه^۱ ولد محمدخان لسبوئی سنه ۱۰۷۴. نشانه: انگشتر.»

مراسم علم‌بندی این بقعه روز هفتم محرم است. روز سیزدهم محرم که سوم امام است، مراسمی دارند ولی علم و اچینی نمی‌کنند. علم و اچینی ایشان ایام تابستان یا هنگام چیدن محصول است.

در اطراف لسپو قبرستانهای زیادی است. در این قبرستانها، مردگان، روی دنده چپ و روبه‌شمال به‌خاک سپرده شده‌اند. در این گورها: پیکان، سر نیزه و گاهی خنجر و زانو بند یافت شده است.

لسپو قلاکوتی (= قلعه لسبو)

در لسپوی اشکور

در قلعه کوهی که در دامنه شرقی آن راه شوئیل می‌گذرد خرابه‌های قلعه لسپو است. دیوارهای قلعه از آجر است و دو حوض سنگی دارد. لوله‌کشی آب این قلعه یکی از عجایب بنای این صفحات است. آب این قلعه از گردنه‌گون‌کل در محلی به نام «تری‌دشت» که آبی بسیار گوارا دارد، لوله‌های سفالین (= گنگک) در زیر خاک کرده و آب تری‌دشت رانختست به کشک‌دشت و سپس بد بالای قلعه لسپو از قلعه به همین ترتیب آب را به ملاحورشه^۲ یا ملاحروش و از آنجا به سوری که

۱- این نام یادآور نام رکن‌الدین خورشاه (۶۵۳-۶۱۸) آخرین جانشین حسن

۲- بضم حاء و کسر راء.

قلعه و آستانه‌ای داد و از آنجا به تاجک و از تاجک به شهرکش قدیم رسانده‌اند.^۱ چند سال قبل قلعه لسیو را خراب کردند و آجرهای آن را برای ساختمان حمام شوئیل آوردند. این خرابی به قلعه لطمه زیاد زد. امروز از دیوارهای آن بیش از نیم متر باقی نیست.

آستانه سام ولام برقله سواته کوه

آستانه سواته کوه همچون ملاخروشه و سوری واسه تاشان و گرده کول و فیروز کوه، برقله کوه بنا شده است. بنای اصلی بقعه از سنگ و چوب و در ورودی آن چوبین و ساده است. از در اصلی وارد کفش کن می‌شود. واز کفش کن به حرم بقعه می‌رود. حرم شامل دو قسمت اصلی است. قسمت اول دارای شش ستون چوبین چهارسو با سرستونهای ظریف است. و اشانهای بنا بر سرکشی است که بر این ستونها متکی است. متصل به صندوق ساده و چوبین بقعه ستونی عظیم چهارسوی پنجزده با سرستون است. سقف بقعه پل کوبی با درزپوش و سقف کفش کن فقط پل کوبی است. یکی دو بنای سنگی محقر برای متولی و زوار در جنب امامزاده است. بام بقعه تاجندی پیش لت پوش بود و اخیراً حلب پوش کرده‌اند (عکس شماره ۲۶۹).

کهنه کاروانسرای سر (= کاروانسرای کل مازی) ۲

سر راه لسیو به وبار

این کاروانسرا نزدیک گون کل با آجر و گچ بنا شده و دیوارهای اطراف و یکی دو اطاق آن باقی است. پشت این کاروانسرا آثار حمام و خانه‌هایی دیده می‌شود.

کهنه حمامان گردن (= کهنه حمامکی گردن)

سر راه سرده و هیر

بر سر راه سرده به هیر آثار حمامی قدیمی است که با سنگ و گچ بنا شده و تا امروز بر جای است.

۱- گیلان راینو، ص ۳۷۷. ۲- بضم کاف.

بقعه آقا سید سلیمان در دهکده کاکرود اشکور

بنای اصلی بقعه زکالی است. دری مشبک ظریف به بلندی ۱۶۰ و پهنای ۹۰ سانتیمتر دارد (عکس شماره ۲۷۰). چهار طرف بقعه ایوان است و ستونهای لاج-لنگری ظریف دارد. تکائیل ایوان مشبک پرکار است. سقف و اشان کشی و لبه بام سه پشته و بام سراسر بنا، سفال سر است (عکس شماره ۲۷۱).

مسجدی نسبتاً قدیمی در نزدیکی بقعه است که پنجره‌های ارسی داشته و فعلاً تبدیل به پنجره شیشه دار کرده‌اند. منبری مشبک ظریف در این مسجد است (عکس شماره ۲۷۲). در طول مسجد سرکشی است که بر سه ستون و دو فیلیپای چوبین استوار است. فیلیپاها لاج لنگری مارپیچ و ستونها از بالا و پائین چهارسو و وسط گرد است. در محوطه با اطراف بقعه درختان گردو و پنج اصله درخت کهنسال ون است.

بقعه ادهم و روح الله در دهکده سیارستاق اشکور

بنای اصلی بقعه در میان محوطه‌ای باز و گشاده است که قبرستان عمومی و قدیمی است. دو طرف شرقی و شمالی ایوان دارد. صندوق مرقد مشبک است. ستونهای ایوان لاج لنگری ظریف و دارای سرستونهای زیباست. سقف ایوان از دو طرف چکش گردان و هر طرف دو پشته و لبه بام چهارپشته است (عکس شماره ۲۷۳). در ورودی ایوان و بقعه در ایوان شمالی است. در نزدیکی بقعه دو مسجد قدیمی است. یکی از مسجدها بزرگ است و پنجره‌های ارسی دارد.

۱- تیره‌هایی که در کاکرود زندگی می‌کنند: ملاجمالی، امیرخانی و آسیابان و درگاهی است. تیره ملاجمالی از قاضی چاک پشت دهکده یاسور آمده‌اند و یوزباشی بوده‌اند.
۲- سیارستاق اشکور شامل دهکده‌های زیر است:
مایستان بالا و پائین، بوده (= پتمحله)، تلابن، سارم (بفتح راء)، آغوزکله (بفتح کاف)، بازارمحله، سیارستاق محله، نیاسن (بفتح سین)، لات محله، سرده، گرماچ بن، پلنک سو.

یکی دو سنگ نسبتاً قدیمی در قبرستان بقعه بود که این عبارات بر آنها حک بود:

«وفات مرحوم مغفور ملا غلام علی ولد مرحوم آقا علی اکبر فی شهر صفر ۱۲۴۲. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه، دو انگشتر و رحل که قرآنی روی آن است.»

«وفات مرحوم مغفور جنت مکانی شیخ عبدالحسین ولد آقامیرزا یوسف سیارستاق ۱۳۱۰. نشانه‌ها: مهر، تسبیح، شانه و قلمدان.»
درخت چنار کهنسالی در قبرستان بقعه است.

گورستان قدیمی

در دهکده بازار محله سیارستاق اشکور

سنگ قبر مرمر زیر در این قبرستان دیده شد:

«وفات مرحوم حسام‌الدین ابن حسین در شهر رجب سنه ۱۰۵۸. نشانه‌ها: دو انگشتر، یک رحل و زیر آنها در طرح محراب نما شمشیر و کمر شمشیر با دوسه گل و بوته در دو طرف آنها.»

گورستان قدیمی

در جیر مایستان دشت

در مایستان پائین دشتی است که گورستانی قدیمی در آنجا است. ظاهراً این دشت روزی آبادان بوده و آب رودخانه تلکان را با نهری که مسیر آن تا امروز روشن است، بدین جا آورده‌اند.

راه گردنه گون کل^۱

از سیارستاق اشکور به قزوین

سیارستاق محله - نیاسن - سرده - سه‌خانی گردن - پس چاک - ورنند -

۱- بفتح گاف و واو و کسر نون و ضم کاف.

سردشت - کبوند - گیلز دره - شنگل^۱ - هیر - بهرام آباد - دریاوک -
عبدل آباد - شفیع آباد - نجف آباد - قزوین .

راه گردنه چی جیم چال

از سیارستاق اشکور به قزوین

دریاکس - کاروانسرا - قزقان چالان - سفیدتله - و یارتله - و بار - هیر -
نمره سو^۲ - هیره کش - بیرام پشته - کی کلایسه - اش چال - امامزاده محمد -
فانین - تیرا راه - خراب گرمک - اش میزان - سپون - کامسان - و رورک -
گردنه زرشک - زرشک - سرکل بن کل - بارچین - قزوین .
از همین راه، راه دیگری از دیار جدا می‌شود و از دهکده‌های زیر
می‌گذرد و به قزوین می‌رسد:

انارت - رشیدکوه - میلک - و رگیل - سالارکیا - بیرام آباد - تنگه دره -
جلفاده - آسیاب تراشان - زرشک - سرکل بن کل - بارچین - قزوین .

باقی آثار و بناهای تاریخی سیارستاق محله

۱- در محلی به نام «سو» هنگام شخم‌زدن، گنگ از زیر خاک درمی‌آید. دور
گنگها را با آجر چیده‌اند. محل ورود و خروج آب روشن نیست.
۲- از گورستان قدیمی نزدیک همین محل کوزه‌های سفالین بزرگ و کوچک
بیرون می‌آید.
۳- پائین دست «سو» در بازار محله سیارستاق، خمی بیرون آمد که داخل
آن پراز قاب گوسفند بود.

بقعه آقا سیدعمران

در دهکده جور کلایه اشکور

صندوقی در وسط بنای اصلی بقعه، مرقد را پوشانده است. سه طرف بنا ایوان

۱- بکسر گاف . ۲- بضم نون .

دارد. ایوانها دارای ستونهای چهارسو ولاچ لنگری است. پاره‌ای از آنها سستون دارد. در ورودی بقعه در ایوان شرقی است. دو طرف ایوانها، دو چکش‌گردان است که بالای آن را سقف زده‌اند. سقف بقعه و ایوانها پل‌کوبی است. لبه‌بام‌سه - پشته و سراسر بام‌بنا، لت‌پوش است.

بقعه آقا سید ابراهیم در اراضی جور کلایه اشکور

صندوق بقعه در کنار بنای اصلی است. سه طرف بقعه ایوان است. ایوان شرقی شش ستون دارد که سه ستون آن لاچ لنگری است. ایوان جنوبی هفت ستون دارد که سه ستون آن لاچ لنگری است. ایوان غربی شش ستون چهارسوی پنج‌زده با سستون دارد. سقف ایوانها و بقعه پل‌کوبی، لبه‌بام سه‌پشته و بام سفال‌سر است. علم‌بندی این بقعه هفتم محرم و علم‌واچینی روز جمعه‌ای پس از گردآوری محصول است.

قلاکوتی بالاچاله جزء اراضی جور کلایه اشکور

در اراضی قلعه، سفال شکسته و آجر پاره فراوان است. این قلعه را روزی از سنگ و آجر و گچ ساخته بوده‌اند.

پریس خانی قلاکوتی در اراضی دهکده سنگسه رود اشکور

آثار بنای قلعه‌ای قدیمی در اینجا است. سنگ و گچ و سفال شکسته در اینجا زیاد است.

قصر بیلاقی لوسن بالای دهکده درگاه در اشکور

این قصر تختگاه تابستانی سادات کیائی در آخرین نقطه شرقی دیلمان قدیم

است چه ناحیه اشکور در قدیم جزء خنک دیلمان بوده است. سیدظهیرالدین از این پایتخت آباد بیلاقی چندین بار نام برده است. درباره محل این بنا چنین نوشته است: «وسید محمدکیا در اشکور در ناحیه جیرکشایه به قریه لوسن هم عمارت چند بفرمودند ساخت.»^۱ و می‌نویسد که «لوسن تخت اشکور است»^۲ باز می‌نویسد که سید محمدکیا در حدود سال ۸۱۵ ه. ق. «حضرت سید ناصرکیا را در لوسن جای دادند که قشلاقی آنجا فرمایند و بیلاق به لوسن باشد.» رابینو درباره لوسن مطالب زیر را نوشته است:

دهکده لوسن نزدیک آبادی جیرکشایه است. از این دهکده راهی به الموت است که از کوه «جیکه بژم» می‌گذرد. میرظهیرالدین می‌نویسد که سید رضی‌کیا خانه‌هایی در لوسن برپا کرد و این دهکده را مرکز اشکور گردانید. نزدیک این آبادی در محلی که به نام «دریسن پشته»^۳ است، مهدی‌کیا کامیاروند پافشاری می‌کرد که سرزمین موروثی خود را از سید امیرکیا بگیرد، ولی شکست خورد. مادر سلطان محمد والی بیه پیش، در سال ۸۵۹ هجری در لوسن بسر و همانجا مدفون شد و گنبدی برگور او برپا کردند.^۴

بیشتر ویلی درباره لوسن چنین نوشته است:

نشانه‌های آبادی شهر لوسن به درازای یک میل بر جای است. در گوشه و کنار بازمانده‌های برجها و دیوارها دیده می‌شود. از چاهی که در اراضی هموار اینجا است کوزه‌های سفالی و دشنه‌های برنزی پیدا کردیم.

با اینکه دوران آبادی این شهر و گذشته آن بر ما روشن است. دوران آبادی اینجا را به یک هزار و پانصد سال پیش برده و می‌نویسد در آن تاریخ در آن حوالی دو شهر بوده یکی بالاترک که ژنرال ترکی آن را ساخته بود^۵ و دیگری لوسن.

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۴۵. ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۱۳۴. ۳- بکسر دال و یاء و ضم پ. ۴- گیلان را بینو، ص ۳۸۱. ۵- مقصود ویلی دهکده «دلترک» است که جزء دوم آن یعنی «ترک» اورا و ادار به این باوه نویسیها کرده است و با اینکه پیش از بیست بار نام لوسن در تاریخ گیلان و دیلمستان آمده است، این دهکده را «لوسن» خوانده است.

بین این دوشهر طبق معمول جنگ شده و اهالی لوسن پیروز شدند .
لوسن جز قصر سلطنتی و خانه‌هایی برای حواشی و خدم که به‌امر سلطان محمد ساخته شده بود چیز دیگری نیست . اراضی آن هم خیلی کمتر از يك ميل است . آثار بنای اصلی که قلعه مانند بوده و برج‌هایی داشته است ، امروز در زمین متعلق به مصطفی محمدی است . در این زمین سنگ و آجر و گچ و سفال شکسته‌های فراوان لعاب‌دار و نقش‌دار که نظایر آنها کم دیده شده است ، به دست می‌آید .
در زمینی که متعلق به مشهدی تقی اسماعیلی است ، آثار حمامی هویدا است . در این زمین آجرهایی به ابعاد $۲۰ \times ۲۰ \times ۴$ سانتیمتر و نیمه‌های قالبی به ابعاد $۲۰ \times ۱۰ \times ۴$ سانتیمتر و کاشیهای رنگین به قطر ۲۵ میلی‌متر و کاشی‌تراش‌داری به صورت چند ضلعی نیز دیده شد .

نزدیک این حمام در محلی به نام «یهودی محله» مخزن آبی از سنگ و ساروج دیده می‌شود . گنگی وارد این مخزن می‌شد . ظاهر آب چشمه‌های بالا دست این مخزن بوسیله این گنگ بدین مخزن می‌آمده و در آنجا جمع می‌شده و به مصرف حمام یا ساختمانهای اطراف می‌رسیده است .

در جاده‌ای که از زیر درگاه به سنگسهرود می‌رود ، پاره‌های آجر و سفال بقدری فراوان است که از روی آنها باید عبور کرد .

از خرابه‌های درگاه گنگی به دست آمده بود و در آبخوار کوچکی نزدیک ده قرار داده بودند درازای آن ۴۰ و قطر دهانه تنگ آن ۷ و قطر دهانه گشاد آن ۹۰ سانتیمتر بود .

در اسفند ماه سال ۱۳۴۷ خاگ و سنگ بازوهای دره «نیدی» حرکت کرد و به جای اینکه مستقیم به طرف رودخانه برود ، به طرف درگاه پیچید و مقداری از خانه‌های درگاه و اراضی قصر لوسن را پوشاند .

کمی دورتر از درگاه ، در اراضی معروف به «پلاچال» که برپوزه تپه است آثار

گنبدی به محیط دایره ۳۰ متر دیده شد . قطعه کاشی آبی رنگی به قطر ۱۴ میلی‌متر در خرابه‌های این گنبد به دست آمد .

دنباله همین پوزة کوه در باغ فندق آقای ابراهیم محمدی آثار گنبد دیگری که پایه آن به محیط دایره ۴۰ متر است ، باقی است . قطعه کاشی سفید رنگی به قطر ۱۹ میلی‌متر در اینجا به دست آمد که تراش دوپهلوی آن نشان می‌داد برای بکار بردن در گنبد است . قطعه کاشی آبی رنگی دیگری به قطر ۲۰ میلی‌متر در خرابه‌های این بنا دیده شد .

مصالح فعلی شالوده این بنا سنگ و گل و آهک است . آجرهایی به ابعاد $۲۰ \times ۲۰ \times ۴$ سانتیمتر در این بنا کار شده بوده است .

ظاهر آبی یکی از این گنبدها مدفن مادر سلطان محمد است . سیدظهیرالدین در این باره می‌نویسد :

«در این اثنا والده معظمه حضرت سلطانی، روز چهارشنبه بیست و یکم شعبان، موافق دهم آذرماه قدیم سنه تسع و خمسين و ثمانمائنه بدجوار رحمت رب العالمین پیوست و باحوران جنان همعنان گشت . اورا در لوسن دفن کردند و قبهای عالی جهت آن مرحومه بفرمودند ساخت و حقاظ را وظایف تعیین نمودند تا بر خواندن قرآن مداومت نمایند و انواع صدقات و هبات به نیت دفع مظالم او به مستحقان رسانیدند.»^۱

راه لزر ۲

از دهکده پرندان اشکور به قزوین

پرندان - اره چاک^۱ - کشایه - لزر - آب انبارکش - شترک - محمودآباد - سیادشت - قسطن^۲ - مرک^۳ - رزگرد - رشتقون - نجم‌آباد - باغستان - قزوین .
از این راه ، راه دیگری در آب انبارکش جدا می‌شود و به سفیداب - یارو

۱- عجباست که گنج‌گیران از کورسادات هم چشم‌پوشیده‌اند و چندین بار این محل را زیر و بالا کرده‌اند . ۲- بفتح لام و کسر زاء . ۳- بفتح الف و کسر راء . ۴- بضم قاف . ۵- بکسر میم .

جونيك - سپرين و محمودآباد می‌رود و دنباله راه سابق را به قزوین می‌گیرد .

راه گون کل

از دهکده پرنندان اشکور به قزوین

پرنندان - اره چاک - کشایه - خونه سر - سی سره - سرجه - گون کل - کاروانسرا - وبار - هیر - کی کلايه - فانفین - سپون - کامان - زرشک - بارچین - دروازه کشک - قزوین .

راه قدیمی دیگری

از پوندان اشکور به قزوین

پرنندان - اره چاک - کشایه - لزر - آب انبارکش - شترک - حسن آباد - کوتکن^۱ - هنداغ - ورتاون^۲ - میزوج - استهوان - قزوین .

بقعه گیری سر

بالای تپه مسلط به دهکده گیری اشکور

بنای اصلی از سنگ ، چهار طرف ایوان دارد . ایوان‌ها دارای ستون با سرستون است . بام بنا و ایوانها حلبس است .

قله سر

در اراضی قلاگردن گیری اشکور

بالای کوهی سنگی که مسلط بر اراضی قلاگردن گیری است آثاری از سنگ و گچ دیده می‌شود . بر بالای این کوه روزی قلعه‌ای برپای بوده است . طرف شمال این کوه شکستگی و پرتگاهی است .

اسب طویله

در اراضی قلاگردن گیری اشکور

در فاصله پانصد متری جنوب قلعه بر تیره کوه ، آثاری از سنگ و گچ است که به قول اهالی طویله اسبان قلعه نشینان بوده است .

۱- بکسر کاف دوم . ۲- بضم واو .

باقی آثار و بناهای تاریخی اشکور

- ۱- آثار بناهای قدیمی و آجرهای زیاد میان لردابن^۱ و گرماب دشت سجیران .
 - ۲- قلعه کول قدیمی بر بالای تیره کوهی معروف به «کشکی»^۲ که مسلط بر اراضی سجیران است .
 - ۳- گورستان قدیمی دهکده سجیران که فعلا قبرستان مسلمانان نیز هست .
 - ۴- گورستان قدیمی جیرکول در طرف شمال دهکده سجیران که چند سال قبل دو یهودی که خود را به نام ایرج لک و محمود محبوبیسان معرفی می‌کردند پاره‌ای از گورهای آن را کند و کاو کردند و لوازم پرارزشی به دست آوردند .
 - ۵- گورستان قدیمی «بلاکنده سر»^۳ در سجیران که اشیاء پرارزشی از گورهای آن به دست می‌آید .
 - ۶- گورستان قدیمی سی پشت که از راه جیرکول یا سجیران بدانجامی روند .
 - ۷- آستانه قدیمی زورزومه نزدیک دهکده‌ای به همین نام پهلوی سجیران و جیرکول . زورزومه را «خاشوگیران» نیز می‌نامند . چون در این دهکده خانواده‌ای بود که از قدیم عمل «گلوگیران» تهران را انجام می‌دادند و اگر استخوانی یا بنشنی در گلوی بچه‌ای گیر کرده بود ، با فوت کردن به بینی او بیرون می‌آوردند .
 - ۸- گورستان قدیمی چاک که از راه جیرکول یا سجیران بدانجا می‌روند .
 - ۹- گورستان قدیمی میان‌خانی معروف به «قبران گردن» نزدیک دهکده چاک .
 - ۱۰- قلاکوتی سیاجالی کونه ، نزدیک دهکده پلام در کنار رودخانه پلورود .
 - ۱۱- آثار ساختمانهای قدیمی و آجر پاره و سفال شکسته فراوان در بالای دهکده و ایگان نزدیک دهکده پلام .
 - ۱۲- قبرستان لات میان جاده عمومی مالرو ، بین دیما بن و سیاکشان .
- ۱- بفتح لام و ضم باء . ۲- بفتح کاف و سکون شین . ۳- بفتح باء و کاف .

۱۳ - نشانه‌های آبادی قدیمی و آجر زیاد در مرادی سره بالای دهکده وایگان . مرادی سره سابقاً غیر مسکون بود فعلاً دو سه خانواری در آنجا زندگی می‌کنند .

۱۴ - قلعه گودا وایگان پشت راه وایگان .

۱۵ - فلاکوتی به نام «گورتله» در دهکده وایگان

۱۶ - فلاکوتی سیاکشان نزدیک دهکده سیاکشان

۱۷ - فلاکوتی پلام ، نزدیک دهکده پلام .

۱۸ - گورستان قدیمی میان دودهکده لیماولیماچال و گورستان قدیمی دیورود .

۱۹ - در دهکده نوکاس در سال ۱۳۴۶ سکه‌های مسین قدیمی پیدا شد .

۲۰ - آثار آبادی و آجرهای قدیمی در کجیل سرای دلیجان و زیر خاکیهای آن .

۲۱ - آستانه دلیجان در دهکده دلیجان .

۲۲ - آستانه ویلنی در دهکده ویلنی .

۲۳ - آستانه ویشکی در دهکده ویشکی .

۲۴ - بقعه هفت برزیگرون که زیارتگاهی قدیمی نزدیک دهکده بلکوت است .

۲۵ - بقعه سرچان کش در دهکده سرچان کش .

۲۶ - آثار قلعه و حمامی قدیمی در دهکده برگام^۱ و بقعه این دهکده .

۲۷ - قلعه و آستانه دهکده مومن زمین .

۲۸ - بقعه ای در دهکده شفیع آباد .

۲۹ - لردی^۲ آستانه در سیارستاق محله سیارستاق .

۳۰ - گورستان قدیمی گبری در پشت دهکده سرده سیارستاق در محلی به نام

سردشت .

۳۱ - آثار آبادی قدیمی در موسی خنی^۳ چال در چراگاهی به نام چاکان نزدیک

دهکده لسپو .

۱ - بفتح باء . ۲ - بکسر لام . ۳ - بضم خاء .

۳۲ - گورستان قدیمی پهناوری در پشت دهکده لسپو زیرگون کل^۱ .

۳۳ - قلعه اژداران کش^۲ و چاه آن بالای لسپو طرف غرب .

۳۴ - آثار قلعه خرابه ای بر سر شیرکوه نزدیک دهکده لسپو .

۳۵ - بقعه ای در دهکده بلترک^۳ .

۳۶ - بقعه ای در دهکده شاراج .

۳۷ - بقعه ای در دهکده تلیجان^۴ .

۳۸ - قلعه کوتی چاله ، پشت دهکده کشایه^۵ و در مغرب این دهکده .

۳۹ - گورستان قدیمی نس کوتون^۶ پشت دهکده لشکان .

۴۰ - فلاسر که قلعه خرابه ای قدیمی است در دهکده گیالم^۷ که معروف

به ورین گیالم است .

۴۱ - فلاکوتی «سوره بند» در دهکده اینی .

۴۲ - لوله های بزرگ سفالین و آجرهای قالب بزرگ در مکانی به نام «اردیج»^۸

در پشت دودهکده ازین^۹ (ازدین) و ریسن^{۱۰} که ظاهراً خرابه شهری قدیمی است .

۴۳ - بقعه ای در ایر محله ریسن .

۴۴ - آستانه ای قدیمی و آثاری از بناهای قدیمی در محلی به نام «چالک»^{۱۱}

نزدیک دهکده ازین .

۴۵ - فلاکوتی توسعه چاله نزدیک دهکده ای به همین نام . در فرهنگ

جغرافیائی ایران «توساچالک» ضبط شده است .

۴۶ - فلاکوتی کیاسه نزدیک دهکده ای به همین نام .

۴۷ - گورستانهای قدیمی دیوچال و ملاسن^{۱۲} در مرتع میارخین^{۱۳} بر مرز رودبار

۱ - بفتح گاف و واو و کسرتون و ضم کاف . ۲ - بکسر الف و سکون ژ .

۳ - بفتح باء و سکون لام و ضم تاء . ۴ - بفتح تاء . ۵ - بفتح کاف .

۶ - بکسرتون و سکون سین . ۷ - بضم لام . ۸ - بکسر الف . ۹ - بکسر الف

و تشدید زاء . ۱۰ - بفتح راء و ضم سین . ۱۱ - بفتح لام و کاف . ۱۲ - بضم

میم و سین . ۱۳ - بفتح راء .

شاهرود و اشکور. از این گورها مجسمه‌های مفرغی و لوازم پرارزشی به دست آمده است.

۴۸- بقعه و آثار قدیمی زیر خاکی در دهکده یاسور.

۴۹- آثار زیر خاکی در دهکده پرچکوه.

۵۰- بقعه دهکده تکامجان.

۵۱- بقعه دهکده چاکول.

۵۲- بقعه‌های دهکده‌های کلرود^۱ و چکروود^۲.

۵۳- قلعه کلکش^۳ روبروی دهکده کلرود.

آستانه سید حسین

در دهکده نارنه از دهکده‌های بالا اشکور^۴

بنای اصلی بقعه از سنگ و گل است. دری شرقی و دری جنوبی دارد. در دو جهت شرق و جنوب دارای ایوان است. ایوانها دارای ستون چهارسو با سرستون است. هر ایوان دارای هفت ستون است و تکائلی تخته‌ای در جلو ایوانهاست. این سنگهای قبر در اطراف بقعه در گورستان عمومی دیده شد:

«وفات مرحوم کر بلائی محمد ولد مرحوم برجعلی ۱۲۴۱. نشانه‌ها:

مهر، تسبیح، شانه و دوانکشتر.»

«وفات مرحوم امیر علی ولد محمدجان ۱۲۴۵. نشانه‌ها: مهر، تسبیح و

شانه.»

۱- بضم کاف و لام. ۲- بضم چ و کاف. ۳- بضم کاف اول و کسر کاف دوم.

۴- بالا اشکور شامل دهکده‌های زیر است:

دهکده‌هایی که بر سمت چپ آب است از بالا به پائین: میج - لچ (بفتح لام) - نارنه - یازن (بکسر زاء) - سپارده (بکسر سین).

دهکده‌هایی که بر سمت راست آب است از بالا به پائین: آکنه (بکسر کاف و نون) - کلایه - نداک (بکسر نون) - ایفی - تمل (بضم تاء و میم) - کیت (بکسر کاف و سکون یاء) در دامنه بزاکوه.

«وفات سید نصرالله ولد مرحوم سیدسنجر ۱۲۹۸. نشانه‌ها: مهر،

تسبیح و شانه.»

«وفات مرحوم علی ولد رمضان ۱۳۰۸. نشانه‌ها: مهر و تسبیح.»

راههای بالا اشکور

راه لاک تراشان

تمل - ول آب - میاندشت - هر دورو - لاک تراشان - دیامرون (دیامرون) -

رازی دره - نسکا^۱ - کشکو - شهنسوار.

راه دوهزار

تمل - آکنه - میان کوه بلور - چاخانی - کل گردن^۲ - نوشا - کول کلایه^۳ -

دوهزار - چالدره - قلاگردن - خرم آباد.

راه چنده رودبار

تمل - زاروت - نییرخانی - سرچوم گردن^۴ - ماس تراش - چنده رودبار.

راه دیگری از تمل به شهنسوار

تمل - زاروت - گردکه بازو - ستاره پلو^۵ - کتلده - پشتاز - چرن - پلیم جان -

شهنسوار.

راه داغلا^۶

بالا اشکور - کوه زرد^۷ - جواهر دشت - واجارگا - کلچای.

قلا کوتی سی گول سرا

بر سر راه سپارده به سی گول سرا طرف مشرق

این قلعه بر بالای قله‌ای سرکشیده است و در اراضی آن سنگ و گچ و گاهی

سفال شکسته‌های درشت قدیمی دیده می‌شود (عکس شماره ۲۷۴).

۱- بکسر نون و سین. ۲- بفتح کاف و کسر لام. ۳- بکسر لام.

۴- بضم سین. ۵- بفتح پ. ۶- بکسر غین. ۷- بضم زاء و راء.

شاه سفیدکوه

بالای قلّه کوه بلور

بر بالای قلّه کوه بلور که از يك طرف مسلط بر اراضی تنکابن است، بقعه‌ای به نام شاه سفیدکوه است که اطراف آن گورستانی قدیمی است.

قصر سلطنتی

درسرداب ۱ سرگر جیان

از این قصر شرح و وصفی به دست مانرسیده است. همین قدر می‌دانیم که قصری مهم بوده است که سید ظهیرالدین از خراب شدن آن یاد می‌کند. این قصر چنانکه او نوشته در زلزله سال ۸۸۹ ه. ق. خراب شد. در این باره چنین نوشته است: «روز یکشنبه سیم شعبان موافق بیست و هشتم آذرماه قدیم که آفتاب در سه درجه و صفر دقیقه سنبله بود، از تقدیر حکیم‌علیم جلّت قدرته، قریب به غروب آفتاب زلزله‌ای عظیم واقع شد... و قصر سردابه سرگر جیان که بنائی محکم بود، بازمین هموار شد و دو نفری که در آن مقام به پاس پائی مشغول بودند، فوت شدند.»^۲

مرقد کارگیا یحیی جان

در سیه سرگر جیان

رایینو می‌نویسد: «شاه یحیی حاکم تنکابن و برادر سلطان محمد لاهیجانی که در سال ۸۸۳ وفات یافته است در گر جیان در محلی به نام سیاسر مدفون گردید.»^۳ سید ظهیرالدین درباره همین شاه یحیی می‌نویسد که کارگیا یحیی جان حاکم الموت و گر جیان بود، افیونی بود و با مردم بدرقتاری می‌کرد و دچار نوعی جنون شده بود که همه را دشمن خود می‌پنداشت. سرانجام به وسیله سلطان میرزا علی از کار برکنار شد. این مرد روز شنبه بیست و نهم صفر موافق هفتم مهرماه قدیم

۱- بکسر باء. ۲- تاریخ گیلان و دیلمستان، ص ۴۵۳ و ۴۵۴. ۳- سفرنامه مازندران و استرآباد، ص ۱۴۳.

فوت شد و مغفور مرحوم را بنا بر وصیت که کرده بود، همان جا به گر جیان به موضعی که مشهور و ملقب است به «سیه سر» دفن کردند.^۱ ظاهراً این سیه سر همان سیه سر خرمدشت است که روی کوه سما موس است. در اینجا آستانه‌ای قدیمی است که باید گور کارگیا یحیی جان باشد.

باقی آثار و بناهای تاریخی بالاشکور

- ۱- گورستان قدیمی زیر نازک تاش در اراضی اسپیه چال تمل.
- ۲- تونل یازن در دهکده یازن زیر ابنسارکاه صدرالله. این تونل طولانی است و راه به جائی دارد.
- ۳- گورستان قدیمی زراو نزدیک دهکده تمل.
- ۴- بقعه ملک محمد در دهکده تمل.
- ۵- گورستان قدیمی گبری یازن.
- ۶- سنگ قبری برگردنه خشت پیچ پشت آب انبارکش طرف رودبار.
- ۷- بقعه میج در دهکده میج.
- ۸- آثار قلعه‌ای قدیمی در محلی به نام خش چال^۲ بالای دهکده میج.
- ۹- گورستان قدیمی ابری کش که یکی از مراتع تمل است.
- ۱۰- در مرتع خشکسر دهکده نارنه آثار خانه‌های قدیمی است. امروز مزرعه شده و به نام «زمین سر» معروف است.
- ۱۱- گورستان گبری قدیمی بر سر بلندی اراضی کشتزار کچ وین بر طرف دست چپ رودخانه کچ وین در دهکده سپارده.
- ۱۲- گورستان قدیمی در محلی به نام «برش»^۳ بالای اراضی کشتزار کچ وین سپارده.

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان، صفحات ۴۲۰-۴۲۴. ۲- بفتح خاء و کسر شین. ۳- بفتح باء و کسر راء.

بخش بیست و دوم

مطالبی پراکنده درباره گیلان

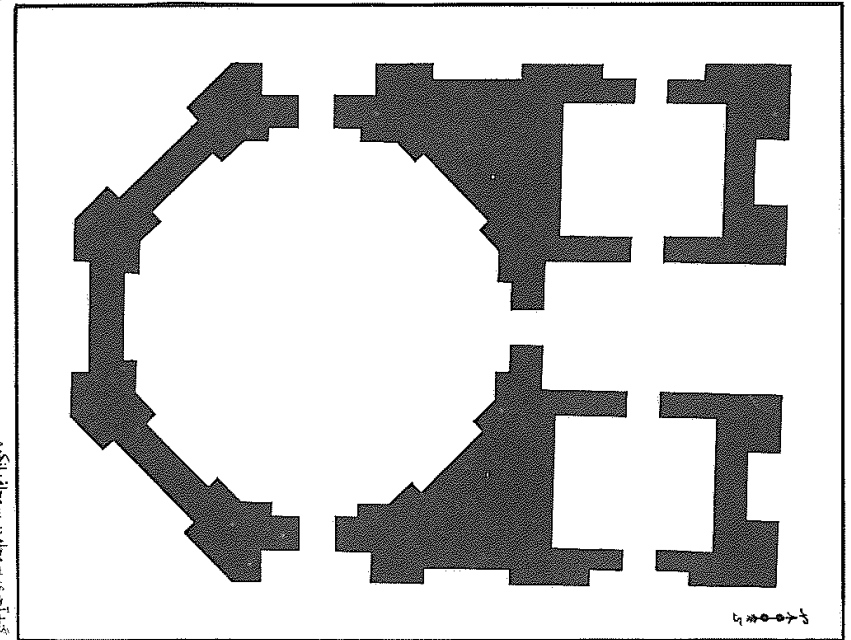
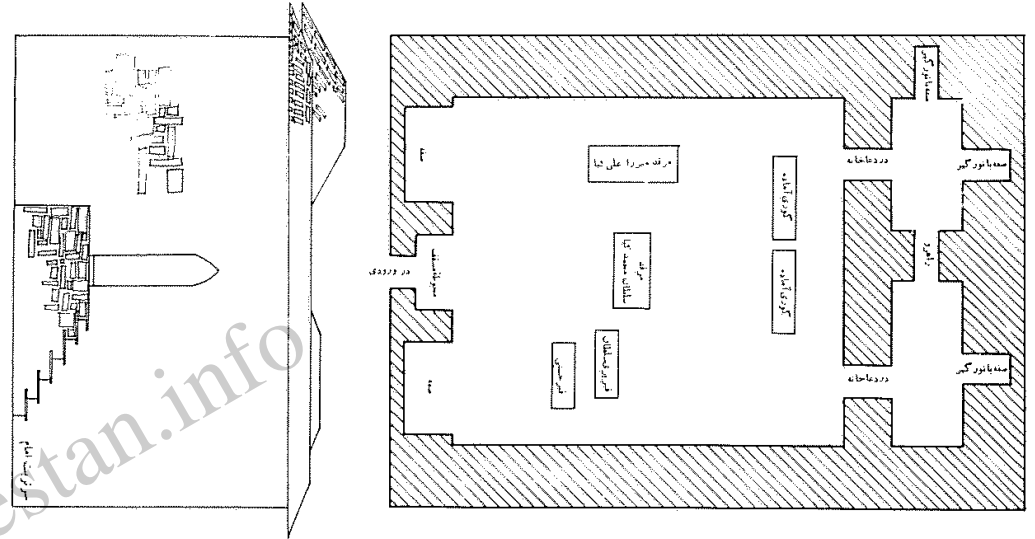
آنچه در کتاب صریح الملك درباره گیلان آمده است

کتاب صریح الملك شرح رقیبات موقوفات مزار شیخ صفی الدین اردبیلی است. در قسمت دوم این کتاب که به شماره ۴۴۹۸ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و از نسخ عکسی آن کتابخانه است، مطالب زیر را درباره گیلان می توان یافت: در فصل گیلان آمده است که آستارا را در قباله های قدیمه «اصطراب» و «اصطراب» نوشته و منسوب بهماز ندران ساخته اند.

الکای آستارا

- * هفتاد قطعه زمین مزروع از انجیر آباد از اعمال میان شهر آستارا با اسامی و حدود در سال ۷۸۷ قمری وقف شده است.
- * قرای بره سرا و پیره سرا و ماور^۱ از ناحیه مرکیل از اعمال میان شهر آستارا که بایندر خان بن مرادخان مهرانی در جمادی الاولی سال ۹۴۷ قمری وقف کرده است.^۲

۱- بضم واو . ۲- صریح الملك، قسمت دوم، شماره ۴۴۹۸، ص ۱۳۶، الف وب.



قلعه آجری نیم سله در زیر حصار انکوری

الكاء هوق كرفان رود

قریه کیسه سرا در الكاء هوق (= حویق امروزی) از توابع الكاء استاره (= آستارا) امیر قبادخان بن امیر شاه قباد مهرانی در سال ۹۴۳ قمری وقف کرده است.^۱ ضمن تعیین حدود این قریه، ذکری از خواجه کری آمده است. این دهکده امروز در جنوب خطبه سرا و بر سر راه هشتمین است.

* نودیه الکبیر و مسلمه سرا من قری ناحیه آبکنار من مضافات اصطراب من اعمال ماز ندران را خواجه شیخ صدرالدین از شرف شاه و محمد پسران شرف الدین^۲ محمود بن فیخر الدین کاکلی خریدند و در نیمه ربیع الاول سنه ۷۳۴ قمری وقف کرده است. و فخر الدین کاکلی بن شرف شاه، این املاک را از اصفهید نصره الدین محمد بن اصفهید با منصور خریدند بود.^۳

كرفان رود

* پنجاه لته از اراضی سفیده صنعان^۴ را سلطان زاده خانم بنت بهرام بیک مهرانی در سال ۹۶۷ قمری وقف کرده است.^۵

* یکصد و چهل و چهار لته از اراضی شولغه کراب اورمانی در سال ۷۶۱ وقف شده است.^۶

* موضع شولغان نیز وقف بر مزار شیخ صفی الدین اردبیلی است. (شاید این موضع همان شلوغون محلّه امروزی باشد که در غرب نوده و با فاصله کمی از جاده ماشین رو امروزی است)^۷

گسکر

* قریه صالح سرا از ولایت گسکر را امیره حاجی بن امیره سالوک در

۱- صریح الملك، قسمت دوم، شماره ۴۴۹۸، ص ۱۳۸، الف. ۲- در صفحه بعد کمال الدین به جای شرف الدین آمده است. ۳- صریح الملك، ص ۱۳۸، ب. ۴- شاید: سفیدسنگان واقع در لمیر. ۵- صریح الملك، ص ۱۳۹، ب. ۶- صریح الملك، ص ۱۴۰، الف. ۷- صریح الملك، ص ۱۴۰، الف.

ربیع الاول سنه ۸۱۰ قمری وقف مزار شیخ صفی الدین اردبیلی کرده است.^۱

* بیست و پنج لته زمین برنجزار عماد آباد در نوزدهم ربیع الاول سنه ۷۴۷ وقف شده است.^۲

* قریه جونان از اعمال موضع دربندان از تخوم لوندسر در محرم ۷۳۱ وقف شده است.^۳

* چهارلته زمین از اراضی اورمانی و کروبر (شاید: ورمیانی و کزور) در سال ۷۵۳ وقف شده است.^۴

* بیست کردو بجار در بازارگاه و بیست و پنج بجار در موتل و پیر سرا وقف شده است.^۵

* قریه قلاعی را امیر حسام بن امیر ملک بن حسام ساکن قلاغلو قلعه که مشهورست به قلعه حسام در غره شعبان ۷۹۸ وقف کرده است.^۶ امیر معظم ملک الامرا مفخر اکراد امیر حسام بن امیره ملک بن حسام ساکن قلعه قلاغلو قلعه که مشهورست به قلعه حسام، به اردبیل رسید به زیارت متبرکه عالیحضرت سلطان خواجه شیخ صدرالدین صفوی و خدمت دریافت و به حضور شیخ الاسلام اعظم اکمل مرشد الخلائق تاج المله والدین علی تمامت دهبی که در موضع قلاعی نام بجهت سهوان دبه بحدود مسطوره فوق، برضا در عقد وقف رادیه متبرکه گردانید از برای ثواب آخرت خود و هیچکس را در آن حقی و دعوی نباشد.

در حاشیه افزوده اند:

چون در القاب مشارالیه مفخر اکراد قید است یحتمل که این موضع از کرد باشد. بهر حال در اینجا نوشته شد والسلام.^۷

۱- صریح الملك، ص ۱۴۱، الف. ۲- صریح الملك، ص ۱۴۱، الف. ۳- صریح الملك، ص ۱۴۲، ب. ۴- صریح الملك، ص ۱۴۲، ب. ۵- صریح الملك، ص ۱۴۳، الف. ۶- صریح الملك، ص ۱۴۴، الف. ۷- صریح الملك، ص ۱۴۴، الف.

نویسندگان این صریح‌الملک که ظاهراً نام آن صریح‌الملک است و باطناً هیچ‌گونه صراحتی ندارد و ضابطین مال و منال این رقبات موقوفات، نه از حال واقف و نه از محل وقوع رقبه موقوفه اطلاعی نداشته‌اند. این قلعه که به نام قلعه حسامی نیز مشهورست همان قلعه رودخان امروزی است که در بیست و سه کیلومتری جنوب فومن است و آثار بسیاری از آن تا امروز برجاست.

پشت پاره ۸۳ قرآنی وقفی در آستانه مظهره حضرت معصومه سلام‌الله علیها این عبارات دیده شد

«این جزو کلام ملک‌الاعلام را حضرت مملکت پناهه تی تی بوی بنت‌امیر الکامل‌العادل کارگیا امیر کیا خلد ملکه وقف صحیح فرموده است براء ثواب آخره و مزید درجات خود. این جزو مصحف مجید را حضرت سلطنة پناهه مملکه دستگاه ستیره صالحه تی تی بنت‌امیر الکامل‌العقل‌الاعدل کارگیا امیر کیا خلد ملکه‌هاو سلطنتهما وقف عام صحیح شرعی فرموده است براء نیلا لثوابها الوافر الجزیل والاجر الجمیل الی أن یقرؤن ویداومون فمس بدله بعد ماسمه فانما ائمه علی‌الذین یدلونه والله سمیع علیم سنه تاریخها ست ثلثین و تسعمایه.»^۱

زلزله سال ۸۹۰ قمری

«روز یکشنبه سوم شعبان موافق بیست و هشتم آذرماه قدیم که آفتاب در سه درجه و صفر دقیقه سنبله بود، از تقدیر حکیم علیم جلّت قدرته، قریب بدغروب آفتاب، زلزله‌ای عظیم واقع شد و اتفاق حسنه‌را حضرت اعلی‌خلافه پناه [= کارگیا سلطان محمد] در باغ دیلمان نماز عصر گزارده، به سرسجاده تقوی نشسته، مترصد شام بوده که این واقع شد. و

۱- نویسنده این وقفنامه کلمات فارسی و عربی را به شکل عجیبی بهم آمیخته است.

بسیار عمارات صورت انهدام پذیرفت. اما در بعضی ولایات بیشتر و بعضی جا کمتر بود. مثلاً در ناحیه اشکور در بعضی قرا بیشتر بود. و بسیار بنای قدیم منهدم گشت و هفتاد نفر از اناث و ذکور در زیر گل و چوب درجه شهادت یافتند. و بعضی را که حیات باقی بود، بعد از يك روز و دو روز، از آنجا بیرون می‌آوردند. و در گرگیان و کلیجان صدوشش نفر به رحمت [ایزدی] رفتند و در رودبارت نیز بسیار فوت شدند. اما عدد به تحقیق معلوم نشد. و در قلعه پالیسن طالقان هفتاد و هشت نفر از اصحاب قلعه فوت گشتند و در تنکابن عمارات عالیه از قصر و مساجد و مشاهد و حمامات منهدم گشت و بعضی که تمام نیفتاد شق شد، چنانکه قابل اصلاح نشد. و در رانکوه و لاهیجان و گوکه و کیسم و پاشیجا و لشتنشا زلزله‌ای محکم [آمد] اما کسی فوت نگشت و آنچه خرابی واقع نشد. و در دیلمان بسیار از عمارات کهنه بیفتاد، اما اهالی را خیر بود. و هشتمین کهنه رانکوه بعضی بیفتاد و بسیار مواضع دیلمستان از قتل جبال سنگهای عظیم بغلطید و بسیار مواشی را به هلاک آورد. و در جنده رودبار [= جنت رودبار] گرگیان، از قلّه کوه خوکی از هیبت آن زلزله بجهید و در رودخانه بیفتاد و بمرد. و قصر سردابه سرگرگیان که بنای محکم بود بازمین هموار شد. و دو نفری که در آن مقام به پاس پائی مشغول بودند، فوت شدند. و بعد از آن از حکمت حکیم علیم هر روز يك نوبت و دو نوبت، زلزله واقع می‌شد، چنانکه مردم از بناهایی که باقی بود، بیرون آمده، به صحرا بودند و تا آخر رمضان سنه مذکوره، همه روزه و يك روز در میان زمین می‌جنبید.... و چون در ولایت گرگیان، خرابی بیحد واقع شده بود، حقیر [= میرظهیرالدین] را امر شد که آنجا رفته، از آن حال اعلام درگاه اعلی گرداند و به تعمیر آن خرابیها مشغول گردد.»^۱

۱- تاریخ گیلان و دیلمستان سیدظهیرالدین، ص ۳۸۲ و ۳۸۳.

زلزله دیگری در سال ۱۴۴۳ هجری قمری

این زلزله عصر روز جمعه آخر شوال این سال درمازندان آمد.^۱
موریه از این زلزله یاد کرده است و می نویسد «نه سال قبل (از سال ۱۸۱۷ میلادی) این زلزله شهرهای مازندران را زیاد خراب کرد.^۲

طاعون سال ۱۴۴۷ هجری قمری در گیلان و طبرستان

این طاعون نه تنها در گیلان و طبرستان، بلکه در عراق نیز شیوع داشت.^۳

وبای سال ۱۴۶۱ هجری قمری

صاحب روضة الصفاى ناصری از این وبا یاد کرده است.^۴

نسخیر گیلان به دست اولجایتو سلطان محمد خدا بنده

پیش از اولجایتو، از اولاد چنگیز خان کسی به خاک گیلان دست نیافت. فرستاده او به خاک گیلان رفت. امیره دباچ فومنی که در این وقت تواناترین حکمرانان بود با هدایا پیش اولجایتو رفت ولی از دیدن امرا و توقعات ایشان به تنگ آمد و شبانه به مقرر حکومت خود باز گشت. اولجایتو که از این پیشامد خشمگین شده بود، تصمیم به تسخیر گیلان گرفت. گرای نام شحنة طارم زمانسی با صدرالدین خالدی به گیلان رفته بود، پیش اولجایتو گفت که در باره تسخیر گیلان فکری عمیق باید کرد، چه مشتمل بر دوازده شهر است و در هر یک امیری با سپاه فراوان نشسته است. اگر گیلان به دست آید، خزینه سلطان بسیار معمور گردد. میل اولجایتو به تصاحب گیلان بیشتر شد. امیر چویان را از راه اردبیل، بر آن حدود فرستاد و امیر قتلقشاه را از راه جلوان (= کیلوان) متوجه فومن و رشت و تولم کرد و امیر طغان و

- ۱- روضة الصفاى ناصری، ج ۹، ص ۲۸۹. ۲- سفرنامه موریه، ص ۳۵۵.
- ۳- تاریخ ظهور طاعون درمازندان اوایل سال ۱۲۴۶ و تا سال ۱۲۴۷ در مازندران و عراق شایع بوده (از پشت کتابخانه آقاسی پیشنهاد در شهر آمل نقل شد).
- ۴- روضة الصفا، ج ۱۰، ص ۶۲.

امیر مؤمن را از راه رستمدرار (= نورو کجور) و کلاردشت بدانجا فرستاد. ستونی که به فرماندهی قتلقشاه بود شکست خورد و غنیمت بسیار به دست گیلانیان افتاد. اولجایتو از سلطانیه بطرف لاهیجان حرکت کرد. والی لاهیجان تسلیم شد و اولجایتو نماز عید اضحی را در لاهیجان بگزارد. خیر شکست قتلقشاه بدورسید. امیر حسین و امیرسونج را به بیه پس بفرستاد و رشت و فومن و تولم را غارت کردند.^۱

مختصری از جغرافیای گیلان

از تاریخ اولجایتو سلطان محمد

تألیف ابوالقاسم عبدالله بن علی بن محمد القاشانی

«معرفت زمین گیلان و ماهیت کمیت و کیفیت طول و عرض خطه گیلان یاد کنیم از تعلیقات مرحوم سیداصیل الدین محمد زوزنی مشروح آورده و گفته: پادشاهان گیلان که معاصر وصول هلاکو خان بودند در ایران زمین که ابتدای زمین گیلان فرضه رود هوسم^۲ است از ناحیت فلام- رودبار^۳، از حدود لاهیجان که فلک الدین ساسان بن صلحونک بن فیلاوکوش در سنه «حیت» حاکم آنجا بود از قبل برادر خود امیر جمال الدین صلحونک والی ملک لاهیجان و انتهای گیلان فرضه رودسرت از ناحیت دولاب از گیلان گسکر والی آن جمال الدین صلحونک بن محمد بن رودکی^۴ بود و مسافت بعد طول خطه گیلان از هوسم^۵ تا دولاب است مقدار سی فرسنگ زمین تقریباً و تخمیناً.

و سپیدرود با زنگان رود آمیخته، از کوههای گیلان منحدر، به میان گیلان می گذرد. بر سمت شمال متوجه دریا، هابین مشرق و مغرب، شرقی از خطه لاهیجان است، بر حدود آن.

و قوم، ناصری^۶ مذهب باشند و ناصر از اولادالحسین بن علی علیهما السلام

- ۱- روضة الصفا، ج پنجم. ۲- در اصل: هوشم. ۳- در اصل: قلام رودبار.
- ۴- متن چاپ شده، ص ۵۶ یورکی. ۵- در اصل: هوشم. ۶- در متن چاپ شده، ص ۵۶: باهری.

است و غربی آن یکسر مذهب امام زاهد عابد احمد حنبل دارند و مذهب متابعان استاد ابو جعفر.

و امتداد مسافت کوه اوکنار سفیدرود، بر سمت مغرب و جنوب است، مایل تا به گیلان فومن ممتد، از آنجا شعبه‌ای از کوه منعطف می‌شود، بر سمت مغرب و شمال، موازی انعطاف دریا و بر آخر گیلان موغان و گشتاسبی می‌گردد. و شروان و موغان در فضائی است که ما بین کوه و دریاست. و از نواحی بلاد گیلان: تولیم و فومن و گسکر و دولاب و سر و شفت و رشت را پس گیلان خوانند و شهرهای لیا هجان و کوتم و کوچسبان و همام را پیش گیلان.

و میان فرضه رودس^۱ که آخر موغان و گیلان است، ناحیتی است که آن را [۱] سالیم رود خوانند. مقدار بعد مسافت آن نیم روزه راه که اقوام آن جمله تالشان باشند. و این لفظ از طیلسان گرفته‌اند.

و از رودس تا شندان^۲ که مستقر سریر مملکت سپهبد است، طول و عرض بعد مسافت آن دو روزه راه باشد. و از این طرف موغان که متصل گیلان است و مملکت و ولایت سپهبدان را سیاه گیلان خوانند در عرف اهل گیلان. و موغان و دیگر طرف ارباسماحی^۳ و از آن دارد اعنی سمت شمالی ترک را موغان گویند.

و همچنین در عرف اهل گیلان، پادشاه نسیب اصیل را که امرا و سپاه بسیار در فرمان او باشد، «استا» و «سالار» گویند والی الان این دو اسم بر ملوک دو قبیله است. از آن یکی ساسان خالو که مرداو بیج و نندند و حاکم تولیم و دیگر قبیله رستم دباح^۴ که اسحق و نندند و والیان خطه

۱- در متن چاپ شده، ص ۵۷: دولاب تنسر (؟) ۲- این دهکده غیر از رودس امروزی است که در جلگه رانکوه است. ۳- برای اطلاع بیشتری درباره «قلعه شندان» ن. ک. به کتاب آستارا تا استارباد، ج ۱، ص ۱۴ و ۱۵. ۴- ظاهرأ: دیگر طرف اوباشماخی واران دارد. ۵- در اصل، رماح.

فومن و اسحق و مرداو بیج برادران بوده‌اند. و رسم و عادت چنان افتاده که اگر میان دو پادشاه نسیب اصیل مخاصمت افتد، سایر اهالی گیلان را مدد و مساعدت یک جانب باید کرد و بعضی را معاونت طرف خصم و هیچ یک را تقاعد و تکاسل و اهمال و اهمال جایز نباشد.

و قبیله کیکوس بن شهنشا که حاکم کوتم‌اند، انوزادوند گویند که هم در پادشاهی نسیب و اصیل و بزرگ و قدیمند و مقدم و سرور پیش گیلان و خواهر کیکوس، زن جلال‌الدین حسن نومسلمان و مادر علاء‌الدین است و او به استقبال هلاکوخان در مبادرت مسابقت نمود و با سیورغامشی، مراجعت کرد.

و دیگر ملوک گیلان به پادشاهی قریب عهدند و ملک به اصالت و استقلال گرفته و اگر نه در قدیم همه مطیع این دو قبیله معتبر بوده‌اند.

و هر رئیس صاحب تیغ و تبر را حنبه^۱ گویند و امرا و حکام ولایت هم با این اسم موسوم باشند. و معارف نازلتر از چکنه که انصارو اخوان پادشاه باشند، ایشان را دوده^۲ گویند. و سپاهیان پیاده را لوم^۳ و سروین^۴ و بازاریان را شهری و بزرگیگران را گیل و هرده عددخانه را دیهی گویند و هرده دیه را صده و هرده صده را خانی و به افواه شفاهاً گویند، فلان ناحیت چندین خانه است.

و از طرف غربی سفیدرود نخست ولایت کوتم است، موضوع بر کناره سپیدرود، اعنی طرف جنوب آن کوه است و شرقی سپیدرود، ولایت آن بر سمت مشرق و مغرب افتاده. کوتم اسم ناحیت است و قصبه کوتم [را] بازار شهرستان گویند و حاکم آنجا سالوک بن سالار بن کیکوس.

و همچنین ولایت کوچسبان، از شمال کوتم، بر کنار دریا افتاده و حاکم

۱- شکل صحیح این کلمه معلوم نیست. ۲- بضم دال دوم. ۳- این لفظ به صورت «لوم» و به صورت جمع «لومان»، بارها در کتاب تاریخ خانی آمده است. ۴- تاریخ گیلان و دیلمستان، سروبوآن.

آنجا ساسان بن همام . و سنو که از آن صعلوک بود ، ساسان برادرش قائم مقام او شد و اکنون حاکم آنجا اوست . و رشت در مغرب شمالی کونم است و تربت استاد ابو جعفر که اکثر قوم کیلان از ارشاد و هدایت او ایمان و اسلام آوردند ، برکنار گورا بگسار و میدان بزرگ ، مسجدی به وی منسوب است . و حاکم رشت را شرف الدوله بن گویند . و تولیم در مغرب و شمال رشت و هوشم افتاده است متصل به دریا و ولایت بسیار مزروع مرتفع دارد و حاکم آنجا محمد بن ساسان بن وشمگیر و در مغرب رشت ولایت کالشم^۱ است و والی آنجا سیف الدین ساسان و پسران او شمس الدین وشمگیر و جمال الدین صعلوک و خیلو بودند و اکنون محمد بن ساسان بن وشمگیر بن ساسان است . و در مغرب و جنوب رشت ، شفت است به کوه متصل ، در میان شکسته های کوه که با جانب طارم دارد و شفت نام ناحیت است . پادشاه آنجا پیش از این امیر ملک بود که به دست فدائیان کشته شد و بعد از او ، فرزندان لنگر پادشاهی به قهر و غلبه گرفت و اکنون حاکم آنجا امیر ملک بن شاهی ملک بن لنگر است . «و بعد از فرزندان او ، لنگر پادشاهی به قهر و استیلا گرفت»^۲ و در زمین شفت معدن کوه آهن است . و در غربی کالشم^۳ و شفت جنوبی و بهری شرقی از تولیم ، ولایت فومن است . و ناحیت فومن راسه قصبه است : یکی فومن که دارالملک پادشاه است . دوم ناحیت دشت که آن را کل دشت خوانند . و در کل بازار ، روز آدینه ، مسجد جامع منادی بلند هست . سیم قصبه کشت که در قدیم دارالملک ملوک اسحاق - وند بوده ، و اکنون حاکمش امیر دباح پسر فیلساه است . پادشاهی بزرگ ، بلند همت ، بسیار عطیت هنر مند ، شجاع ، مقدام خیر ، فایض جود و واهب

۱- متن چاپی: کالیشم همان «کالشم» چند سطر بعد است . ۲- این قسمت را کاتب دوبار نوشته است . ۳- چند سطر پیش از این به شکل «کالیشم» آمده است .

انعام و احسان ، مسلمان سیرت ، نیکو عقیدت ، پسندیده طریقت . و ده کوره آهن در حوالی فومن موجود است .

و از خطه زمین فومن گذشته ، در طرف شمال مایل به مغرب ، ناحیتی است از کوه تا دریا که آن را نجیرم^(۴) گویند از آنك يك قصبه بزرگتر جامع دارد . در وسط ولایت ، آن را پیلمان شهر گویند . و قصبه دیگر که فرضه گاه است ، بوتم سر گویند .

و همچنین در غربی فومن ناحیتی است مختصر . اندک هایه ، به جنوب مایل بر دامان کوه و میان شکسته افتاده که مقیمانش همه تالش اند گسکرو دولاب گویند .

بعد ماکه از نجیرم^(۴) بگذرند ، از مغرب فومن ممتد تا به مغرب تولیم که ساحل دریا است ، این ولایت و ناحیت ، ولایتی است با عرصه وسیع و طول و عرض فسیح ، اما اکنون خراب و بیابان است و آخر نواحی کیلان داخله که متصل هوغان است .

از پیلمان شهر تا قصبه گسکر که دارالملک پادشاهان است ، يك منزل راه باشد و از گسکر در جانب شمال بر يك فرسنگی ، قصبه خرفکام که جمعی بزرگ دارد در میان بیشه ای انبوه که اندیشه در آن راه نیابد و پادشاه گسکر شرف الدوله است . خواهر زاده امیر کبیر دباح . و از آنجا تا سه فرسنگی در جانب شمال دولاب است ، برکنار دریا ناحیتی مزروع مرتفع . و بعد از رودسر ، اسالیم رود است که در قدیم از حساب ولایت خلخال بوده و متصل به او ، ساکنانش همه تالش اند .

ابتدای اول ملک زمین کیلان دوازده هزار است بعد از آن کر جیان پس کلاجه کوه که اکنون پسر حیدر کیامتصرف است «بر شرقی سفیدرود»^۱ که مدعی ایشان است و به جای امام ناصر که حسن اطروش علوی بود .

۱- این عبارت ظاهراً مربوط به سطر بعد بوده و کاتب مکرر نوشته است .

بعد از آن لیا هجان بر شرقی سفیدرود افتاده که به نوپادشاه تعلق دارد که از نسل و نژاد ناصر است برادر سلطان محمود سبکتگین و اکنون از آن پسر اوست .

بعد از آن کوچسبان ، از جانب مشرق سفیدرود گذشته به سید محمد کیا پسر سید حیدر کیا که به جای امام ناصر امروز قوم ساسانیان را مدعی است .

بعد از آن تمیجان بر شرقی سفیدرود افتاده که حاکم آن سالوک خواهر - زاده نوپادشاه است .

بعد از آن سیاه کیله رود ، بعد از آن تولسرود .

بعد از آن کوتم بر شرقی سفیدرود از جانب قبله افتاده و حاکمش سالوک بن سالار بن کیکلوس است برادر امیر محمد .

بعد از آن تیسای (؟) بر غربی سفیدرود افتاده ، تعلق به سالوک دیوانه دارد و اکنون برادرش ساسان و بالله التوفیق .

بعد از آن تیساهمام^۱ بر غربی سفیدرود بر ساحل دریا و کوتم بردامان کوه وهمام بر ساحل و تیسای و دافجا و کوچسبان در وسط افتاده هم ساسان پسر سالار متعلق امیر محمد دارد .

بعد از آن تولیم بر غربی سفیدرود متصل بحر خزر .

و بعد از آن کلاشم و صفکوه (؟) متصل به کوه و حاکم آن رکابزن و اکنون امیر دباح است .

بعد از آن گسکر بر غربی سفیدرود افتاده حاکمش خالو ، آنگاه خرفکام و دولاب و رودس که ملک خالوست و لنگرودینسر (؟) که حاکم آنجا شرف الدوله برادر خالو است .

بعد از آن سنوکه^۲ بر غربی سفیدرود با جانب دریا افتاده پس دشت و خشم و

۱- ظاهراً : تسییه و خمام امروزی است . ۲- دراصل: سوکه .

دزدک در دامان کوه و دشت در وسط افتاده حاکمش شرف الدوله برادر خالو است و بالله التوفیق .

بعد از آن شفت بر غربی سفیدرود بالای کوه افتاده و حاکمش امیر دباح است و از آنجا گذشته ، گشت است نزدیک کوه افتاده .

بعد از آن مملکت اسفهد است که باصطلاح گیلکان اسبابور گویند و پادشاه دشت به دیلم معروف است و مملکت اسبابور به موغان و اران پیوسته اینست معرفت جمیع زمین گیلان والله اعلم^۱ .

۱- تاریخ اولجاپتو، تألیف ابوالقاسم عبدالله بن محمد القاشانی، نسخه عکسی شماره ۲۴۲ و فیلم شماره ۱۱۷ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران با مقابله با متن چاپی. کاتب در نقل اعلام جغرافیائی بی دقتی نشان داده است .

گردد و چون عساکر ظفر مآثر را بموجب فرموده باطراف و اکناف فرستد همه روزه حالات و مهمات که سانج گردد معروض پایه سریر خلافت میفرمایند و کسانیکه با احمدخان اتفاق نموده اند و از شرارت ایشان عساکر فرخنده مآثر را ضرری رسیده دفع و منع ایشانرا از جمله فرائض دانسته هر جا که مسکن و مأمن نموده باشند امیر ساسانرا چرخچی لشکر نموده شبیخون بر سر ایشان زده و تمامی را بتیغ آبدار دشمن شکار دمار از روزگار بر آورده ایشانرا مستأصل و منطوی سازند و کمتر بیک افشار را نزد احمدخان فرستاده بدین مضمون که چون حقوق خدمات آباء و اجداد بدین دودمان اعلی می باشد از روی امیدواری متوجه درگاه معلی شود که از سعادت سرمدی مستفیض و مستعد شوند و اگر سخنان محققانرا استماع نموده بطریق بیکر نگان و یک جہتان بدین آستان ملک آشیان روانه میگردد صورت حال و حقیقت مهمات را بواجبی دانسته معروض پایه سریر خلاف مصیر گردانند تابعیت را بکلام ملک علام مؤکد ساخته او را از تهدید مخوف بیرون آورده و الا سخنان صاحب غرضانرا بسمع قبول و رضا جاداده عناد را شعار و دثار خود ساخته است راهها را بدو محکم گرفته جهان فراخ را بدو تنگ و تاریک سازند و هر جا که بایشان ظاهر و باهر گردد استظهار و اعتقاد هم بود بی منت و وحشت بدان جانب روانه شوند و گردن بر گرد او عساکر نصرت مآثر حصن حصین مرتب و مرمت نموده چنان کنند که راه گریز براو بسته شود و از کمند ازدها افکن دست و گردن او را بسته و باکسان که همراه او بوده باشند بدرگاه عرش اشتباه حاضر سازند و نعوذ بالله اگر تغافل و تکاهل نمایند و از قبضه تصرف ایشان بیرون رود و جای دیگر اقامت نماید نوعی جزا و سزای ایشان میشود که تا این نیکگون خیام برپا و سلاطین بر سر سلطنت مستقر و مستقل باشند در دستور العمل

فرمانهای سلاطین ایران درباره

حکام و سرشناسان گیلان

۱- فرمان شاه طهماسب به رکن الدوله معصوم بیک صفوی

« فرمان همایونی شرف نفاذ یافت آنکه امارت مآب جلالت نصاب سیادت و سعادت ایاب معصوم بیک الحسینی بعنایت بی غایت شاهانه مفتخر و سرافراز گشته بدانند که چون بر مضمون حکم قضا جریان اطلاع یابد فی الفور سلطانان هزاره مثل پیر محمد سلطان استاجلو و شرف خان کنگرلو و الله قلی سلطان تکلورا قریب دوهزار سوار مسلح و مکمل که از ایشان کارهای مردانه در وجود آمده باشد همراه نموده جهت دست آوردن حاکم گیلان بگوراب تنکابن فرستد و صدرالدین خان قوچ- خلیفه را قریب دوهزار سوار نامدار و پنجاه هزار پیاده بگوراب اشکور فرستد و خود باسی هزار بگوراب رانکو نزول نموده فرزند ارشد را با الباقی عساکر تصرف مآثر بگوراب لاهیجان ساکن ساخته پیاده های جمشیدخان و امیر ساسانرا یکی از متعینان همراه کرده بطرف رود- سر روانه نماید و مردم گیلان را که سر اطاعت بر ربقه انقیاد در آورده اند و فرمان برداری را شعار و دثار خود ساخته اند همه را بتشریفات فاخر سر بلند گردانیده و بمیعاد سلطنت و ایالت امیدوار سازند و رعایا و عجزه را بنوعی رعایت و محافظت نمایند که هر آینه موجب تسلی همگنان

سلاطین و جمیع نوکران باشد. تحریراً فی شهر جمادی الاخر سنه خمس و سبعین و تسعمایه ۹۷۵.

۲- فرمانی به حاکم گیلان در باب ملاحظه علی رحمت آبادی

« طرازنده بارگاه قضاء شاهی محمدرضا حکم و امر شد . آنکه چون رعایت جانب عالیجناب قدسی القاب فضائل و کمالات اکتساب غلامی ملاحظه علی رحمت آبادی منظور نظر مهر اثر و مکنون خاطر عطف گستر نواب ماست بنا بر این در هذه السنه میمونه ٹیلان ٹیل حریت تحویل و مابعدھا نظر باستحقاق و قابلیت عالیجناب مشارالیه مبلغ دوازده تومان فریضه فطینه امانت متوجهی بلوک رحمت آباد در وجه او مستمر و برقرار فرمودیم که صرف معاش و سرمایه امعاش خود ساخته بخاطر جمعی بدعا گوئی ذات اقدس شهر یاری و ازدیاد عمر دولت نواب اقدام نمایند مقرر آنکه عالیجاه رفیع جایگاه عزت و سعادت همراه اخلاص و ارادت آگاه نتیجه الاعاظم والاعیان میرزا فتحعلی نایب مبلغ مزبوره را بدون کسر و نقصان تأدیه نموده مقرر آنکه مستوفیان و عالیجنابان کتاب دفاتر سرکار مهر ورقم مبارک را ثبت و از تغییر و تبدیل مصون و محروس داشته و در عهده شناسند . فی شهر جمادی الثانی سنه ۱۲۳۶ .»

۳- فرمانی به یحیی میرزا والی ولایات گیلان در باب

هدایت الله خان نجدی

« بسم الله تعالی شانه العزیز

الملك لله تعالی که نور چشم عزیز کامگار یحیی میرزا والی ولایات گیلان بعواطف خاطر خطیر پادشاهی معزز و مباحی بوده بدانند که چون از قرار فرمان خاقان خلد مکان نور الله مضجعه بر طبق عرض عالیجاه رفیع جایگاه شہامت و مآلت همراه اخلاص و ارادت آگاه

نتیجه الخوانین العظام مقرب الحضرت العلیه هدایت الله خان نجدی خاصه املاک و رقبات مفصله ذیل ملکی مشارالیه است و چون عالیجاه مشارالیه نوکر سرکار پادشاهی و رعایت جانب او منظر نظر انور مییاشد ، ملزوم همت همایون آنست که امور او را انتظامی باشد این فرمان قدر نفاذ صادر و مقرر میشود که آن نور چشم کامگار مراقب باشد و قدغن نماید که کسی در املاک مشارالیه تعدی و اجحافی ننماید و بدون حساب تعرض و اهانتی نرساند و متعرض رعایا و کسان او نگردد و تخلف جایز ندانسته در عهده شناسند . تحریراً فی شهر ذی الحجه الحرام سنه ۱۲۵۰ .»

۴- فرمانی به پسران عبدالله خان رشتی

« هو

الملك لله تعالی

تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت

صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

آنکه چون عالیجاهان مجدت و نجدت همراهان نصر الله خان و محمد تقی خان و محمدرضا خان پسرهای عبدالله خان رشتی . از جمله خانزادان دولت جاوید آیت قاهره مییاشند و رعایت احوال آنها منظور نظر عاطفت گستر شاهانه است علیهذا مبلغ دو بیست تومان از بابت مواجب عبدالله خان بصیغه مواجب بدین موجب از سنه آتیه تخاقوی ٹیل فرخنده تحویل و مابعدھا در حق آنها مرحمت و برقرار فرمودیم که هر ساله بعد از وضع رسومات دیوانی از بابت مالیات املاک خودشان که در گیلان دارند اخذ کرده بدعا گوئی دوام دولت ابد مدت روز افزون اشتغال نمایند مقرر آنکه حکام حال و استقبال گیلان مبلغ مزبور را از قرار همین منشور قضا دستور در حق مشارالیهم برقرار و از بابت بدهی و املاک آنها محسوب دارند المقرر کتاب سعادت اکتساب دفتر خانه مبارکه

شرح فرمان همایون را ثبت و ضبط نموده در عهده شناسند. تحریراً
فی شهر ذیقعدة الحرام سنه ۱۲۸۹.

۵- فرمان ناصرالدین شاه به حاکم گیلان در باب تعیین مالیات گیلان

«الملك لله تعالى»

تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

چون مکنون خاطر همیون شاهنشاهی نشر عدالت و آسودگی رعیت و
آبادی مملکت است و حصول این مقاصد موقوف باین است که رعیت و
مالک بدانند در عرض سال بدیوان چه دادنی هستند و مالیات آنها چقدر
است که از شر و شلتاق مباشرین آسوده باشند از جمله ولایت گیلان
است که مالیات آنجا کمال اغتشاش را داشت در غالب جاها ادعای کسر و
شکست و در بعضی ادعای ستم شریکی و در برخی شکایت از مباشرین
دیوانی داشت که باسامی مختلفه از قبیل افرعه و تومانی فلان و فلان
علاوه بر مالیات مطالبه و دریافت میشود لهذا جناب فخامت و مناعت
نصاب میرزا احمدخان مشیر السلطنه را که از چاکران امین و مجرب
دولت است مأمور فرمودیم او تمام گیلان را از بلده و بلوکات خالصه و
از روی عدل و انصاف مساحت و بازدید کرده صورت آنرا بدارالخلافة
که مرکز سلطنت و مجمع و کلاء دولت است آورده مالیات هر جا باطلاع
اولیای دولت علیه باستعداد حالیه معین و مقرر آمد که فرامین سرخط
مرقوم و بمالکین و رعایای کل دهات تسلیم شود که من بعد تکلیف خود
را در ادای مالیات بدانند و رسم افرعه و سایر رسومات بالمره از زبان و
قلم بیفتد و دیناری علاوه بر مالیات نه بدهند و نه مطالبه نمایند پس
در معامله هذا السنه تخاقوی ئیل و مابعد ما مالیات و منال دیوانی قریه

راسته کنار واقع در فومن ملکی میرزا سید محمد من حیث الجموع
از هر بابت از قرار تفصیل است هر گاه حاکم و مباشر علاوه از این
مبلغ مطالبه نماید یا رعیت تمکین کند یا بی قبض و برات و سند دیناری
بگیرند و بدهند مورد مؤاخذنه و سیاست دولت خواهند بود مقرر
آنکه ولات و حکام حال و استقبال دارالمرز گیلان از مفاد مضمون
معدلت مقرون امر همیون تخلف نموده مستوفیان عظام شرح فرمان
مبارک را ثبت و ضبط نموده در عهده شناسند. تحریراً فی شهر رجب
المرجب سنه ۱۳۰۲.

۶- فرمان ناصرالدین شاه قاجار به میرزا سید رضای مستوفی

محاسب فومن و ماسوله

«بسم الله الرحمن الرحيم»
الملك لله تعالى

تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

چون عالیجاه مجدت همراه مقرب الخاقان میرزا سید رضای
مستوفی محاسب فومن و ماسوله سالهاست که با صداقت بتقدیم خدمات
مرجوعه پرداخته و حسن کفایت و درستکاری خود را مشهود رای اولیای
دولت قاهره ساخته و بر حسب معمول ولایت گیلان مبلغ یکصد و بیست و
پنج تومان که بعد از وضع رسوم یکصد تومان میشود از بابت تومانی
پانصدینار حق الحکومه که جزو جمع گیلان نیست بصیغه مواجب در
وجه او مقرر بوده و مبلغ پنجاه تومان هم از بابت تخفیفات گیلان رسد
باملاک او رسیده که همه ساله از دادنی او محسوب میشود در این وقت
استدعای صدور فرمان مبارک از دیوان اعلیٰ نموده بر حسب استدعای
مشارالیه این فرمان مبارک صادر و مقرر میشود و مقرب الخاقان مستوفیان

عظام از سنه آتیه اودئیل و مابعدھا یکصد تومان مواجب را بخرج دستورا العمل گیلان بنویسند و در عوض یکصد تومان از بابت تومانی پانصد دینار در کتابچه گیلان بخرج بنویسند که در جمع و خرج دیوانی تفاوتی حاصل نشود و مواجب و تخفیف مشارالیه همه ساله عاید گردد حکام خجسته فرجام حال و استقبال گیلان همه ساله مواجب و تخفیف مزبور را در وجه عاید ساخته و مطالبه حکم مجدد نکنند و شرح فرمان مبارک را ثبت و ضبط نموده در عهده شناسند. فی شهر جمادی الاول سنه ۱۳۰۶.

۷- فرمان ناصرالدین شاه به پسر میرزا رضای مستوفی محاسب ولایت فومن

«بسم الله تعالی
الملك لله تعالی

تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

که چون نظر بمراتب خدمت و زحمت میرزا سید رضای مستوفی محاسب ولایت فومن که سالها مشغول خدمتگذاری دیوان همایون اعلی بوده این روزها برحمت ایزدی پیوسته رعایت اولاد و بازماندگان او فریضه زمت همت خدیوانه است علیهذا نظر بحسن کنایت و لیاقت مقرب الخاقان میرزا سید محمد پسر او در خاکپای مهر اعتلای مبارک مغروض افتاده از معامله هذه السنه قوی ثیل سعادت دلیل مشارالیه را بمنصب استیفا برقرار و مبلغ هشتاد و پنج تومان از یکصد و پنجاه تومان مواجب و تخفیف آن مرحوم را بموجب تفصیل در حق او برقرار فرمودیم که همه ساله دریافت کرده صرف گذران خود نماید و جوهر ذاتی و فراست جبلی خود را همه روزه بمنصه ظهور و جلوه بروز رساند مقرر آنکه

عالیجاهان مقرب الخاقان معتمد السلطان مستوفیان عظام شرح فرمان قدرتر جمان مبارک را ثبت و ضبط نمایند. تحریراً فی شهر ذی القعدة الحرام سنه ۱۳۱۲.

۸- فرمان ناصرالدین شاه قاجار به برادر خود عباس میرزا در باب میرزا سید یحیی مستوفی

«السلطان ابن السلطان ناصرالدین شاه قاجار

برادر والاگهر نورچشم بلند اختر نامدار عباس میرزا ملک آرا حکمران و فرمانفرمای مملکت گیلان بمراحم خاطر خطیر شاهنشاهی مباحی و معزز بوده بدانند چون مراتب کفایت و درایت و کردانی در دست حکمی مقرب الخاقان میرزا سید یحیی مستوفی ولایتی بتوسط مقربان سرگردون مسیر اعلی بدرجه کشف و شهود مقرون آمد لهذا بر حسب استدعای جناب فخامت نصاب امیرالامراء العظام مدیرالملك مشارالیه را باعطای مکتوب و جبه ترمه ایرانی قرین افتخار فرمودیم که این عطیه کریمانه را اسباب مفاخرت خود دانسته بیش از پیش بمراسم درستکاری خود بیفزاید و در خدمات راجعه مساعی نیکورا ظاهر سازد و در عهده شناسند. سنه ۱۳۱۲.

۹- فرمان ناصرالدین شاه به میرزا سید یحیی مستوفی فومن

«الملك لله تعالی

تا که دست ناصرالدین خاتم شاهی گرفت
صیت داد و معدلت از ماه تا ماهی گرفت

چون رعایت اولاد و بازماندگان مرحوم میرزا سید رضا مستوفی فومن منظور نظر مرحمت گستر خدیوانه است علیهذا از معامله هذه السنه مسعود قوی ثیل و مابعدھا مبلغ هفتاد و پنج تومان از یکصد و پنجاه

تومان موجب و تخفیف آن مرحوم را در حق معتمد الخاقان میرزا سید یحیی خان مستوفی برقرار فرمودیم که همه ساله دریافت کرده و از روی کمال امیدواری بمراسم خدمتگذاری بپردازد و مقرر آنکه مقرب الخاقان مستوفیان عظام شرح فرمان مبارک را ثبت و ضبط نمایند. شهر ذیقعده الحرام سنه ۱۳۱۲.

۱۰- فرمان هما یونی مظفر الدین شاه
به یکی از فضلا و علمای گیلان

«الملک الله تعالی

گرفت خاتم شاهی مظفر الدین شاه

دمید کوب فتح و ظفر بعون الله

چون جانبداری طبقه علماء عظام و فضلہ کرام پیش نهاد خاطر مبارک همیونی است و مراتب استحقاق جناب میرزا شریعت مدارها میرزا ابوالقاسم فاضل مجتهد گیلانی سلمه الله تعالی که از اجله علماء و خواص دعاگویان است این اوقات مشهود حضور مهر ظهور معدلات دستور گردید لهذا از معامله هذه السنه میمونه ایت ثیل حریت تحویل و مابعدا مبلغ بیست و هفت تومان از محل های ذیل بصیغه مستمری در حق جناب مشارالیه و ولد ارشد ایشان عالیجناب شریعت مآب میرزا ابوالفضل افتخار العلماء برقرار و مرحمت فرمودیم که همه ساله از محل گیلان دریافت نموده صرف معاش خودشان ساخته مر فالحال بدعای بقای ذات اقدس ملوکانه اشتغال ورزند مقرر آنکه مقرب الخاقان مستوفیان عظام و کتاب سعادت فرجام شرح فرمان قضا جریان مهر لمعان مبارک همیون را ثبت و ضبط نموده و از شایبه تغییر و تبدیل محروس بدارند و در عهده شناسند. فی شهر محرم الحرام سنه ۱۳۱۶»^۱

۱- غیر از فرمان شاه تهماسب باقی فرمانها از مجموعه مرقات تاریخی در کتابخانه ملی رشت رونویس شده است.

تصحیحات - اضافات - تعلیقات

صفحه / سطر

۶/۲۸- «بامر» غلط و «بام» صحیح است.

۱۲/۵۹- «محلّه» صحیح است.

۱۴/۸۶- ظاهراً «فتح لك» به جای «لك فتحاً مبیناً» است زیرا قسمت اول این آیه بر روی دیگر علم است.

۱۸/۹۹- حسین بن علی صالحی جیلانی و در ۱۱/۱۰۶ حسن بن علی صالحی جیلانی آمده است. ظاهراً «حسن» صحیح است.

۲۲/۱۱۰- در کلمه «نجر» تشدید بر روی راء زائد است.

۱۴/۱۱۵- «رزنگار» غلط و «زرنگار» صحیح است.

۱۹/۱۱۵- «زده دهی» غلط و صحیح آن «زده دهی» است.

۲/۱۱۶- «وافی هلایه» غلط و «وافی هدایه» صحیح است.

۱۴/۱۱۶- کلمه «نرده» غلط و «نرد» صحیح است.

۶/۱۳۰- پنجره های ارسی به جای درهای ارسی صحیح است.

۱۳/۱۴۵- کیل و لوم، کیل در اصل به معنی قومی است که در سرزمین گیلان زندگی می کنند. چون این قوم بیشتر به برزیگری مشغولند. این لغت به معنی «برزیگر» نیز به کار رفته است. (تاریخ اولجایتو، ص ۵۸) کلمه «لوم» در تاریخ گیلان عبدالفتاح فومنی مکرر استعمال شده است و این

مؤلف جمع این کلمه را به شکل «لثام» در موارد مختلف به کار برده است. این لغت چنانکه مؤلف تاریخ اولجایتو گفته به معنی «سپاهیان پیاده» است. (تاریخ اولجایتو، ص ۵۸)

۶/۱۵۰ - استاد احمد و یادگار صحیح است .

۱۴/۱۸۳ - عبارت باید بدین شکل تصحیح شود : این پل شامل يك دهانه بزرگ و دو دهانه کوچکتر در طرفین آنهاست .

۲۲/۱۹۳ - وکنده کاریهای بسیار ظریف داشت ، صحیح است .

۲۱/۲۵۵ - «تمیامات» غلط و «بمقامات» صحیح است .

۱۲/۲۸۳ - بقعه صحیح است .

۲۲/۲۸۶ - حسینیه صحیح است .

۱/۲۹۷ - درخت صحیح است .

۲۲/۲۹۹ - کلمه «کوسد» غلط و صحیح آن «توسه» است .

۱۰/۳۱۲ - تمیحان غلط و تمیحجان صحیح است .

۱/۳۲۶ - فیروزه ای به جای فیروزه ای صحیح است .

۵/۳۴۹ - ظاهراً عبارت باید بدین شکل باشد : السند المانح النقی [الو] فی التقی

۹/۳۷۷ - سیستان دهکده ای در جنوب شرقی لاهیجان است و امروز اهالی «سوسان» گویند .

۵/۳۷۸ - لوك در لغت دیلمی به معنی سوراخ و غار است .

۷/۳۸۴ - پل سحیران ظاهراً غیر از این پلی است که یاد کرده ایم زیرا نزدیک دهکده سحیران کنار رودخانه نیز آثار پلی قدیمی دیده می شود .

۱۸/۳۸۹ - «گیده کلام» غلط و صحیح آن «کیه کلام» است .

۹/۴۰۳ - وبار با واو صحیح است .

اصطلاحات فنی و لغات محلی که در این

کتاب به کار رفته است

آزاد : از درختان جنگلی است که به نام علمی Zelkova Crenata Desf. خوانده می شود . این درخت در فضای باز اطراف مساجد و امامزاده های کیلان دیده می شود . شاید بلندی و استقامت آن سبب شده است که اهالی این درخت را به چشم احترام بنگرند .

ارسی : نوعی پنجره که آلت کاریهای ظریف و شیشه های رنگین دارد و در دوشیار از بالا به پایین و بالعکس حرکت می کند .

اناره : قسمت پایین دیوارهای بنا که معمولاً با سنگ یا آجر می چینند و روی آن را از داخل کاشی کاری می کنند . بلندی این قسمت بیشتر از یک متر نیست .

امرو د : از درختان جنگلی است که به نام علمی Pirus L. خوانده می شود . در محوطه اطراف بعضی از امامزاده ها درختان کهنسال امرو د دیده شد .

انار : از درختان جنگلی شمال ایران است که به نام علمی Punica granatum L. شناخته می شود . در محوطه باز اطراف امامزاده ها این درخت دیده شد .

ایوان کتابی : ایوانی است که عرض آن کمتر از یک متر است .

بائو : در اصطلاح نجاران ، دو تخته قطور دوطرف لنگه در را گویند .

بلوط = مازو : از درختان جنگلی شمال ایران است . نوعی که در این منطقه است به نام علمی *Quercus Tourn.* شناخته می شود . عظمت و بلندی این درخت مورد احترام جنگل نشینان است .

بن نال : چوبی قطور و چهارسو که بر لبه ایوان قرار می دهند و انتهای ستونهای چوبین را بر آن استوار می کنند .

بورمه : يك دسته بسته علف یا بونجه خشك .

بید : از درختان جنگلی شمال و نوعی از آن که در این صفحات است به نام علمی *Salix Tourn.* خوانده می شود . این درخت در محوطه باز اطراف بقاع متبرك دیده شد .

پاسار : تخته های قطور بالا و وسط و پایین لنگه در .

پاکشان : مهمانی عمومی و دسته جمعی . پاکشا در تهران به معنی نخستین مهمانی است که برای زوج تازه ترتیب دهند .

پره : بفتح پ و کسر راء ، پیش آمدگی لبه بام از چهار طرف تا مانع رسیدن باران به دیوارها شود .

پشته : ۱- تپه کوتاه خاکی که معمولاً دستی نیز هست . ۲- برای جلوتر آوردن پره ، معمولاً لبه بام را با چوب طبقه طبقه می سازند و هر طبقه را کمی جلوتر از قبلی قرار می دهند . این عمل برای اینست که پره جلوتر آید و بیشتر مانع رسیدن باران به دیوارها شود .

پلت : بفتح پ و لام ، از درختان جنگلی شمال است که به نام علمی *Ocer insigne Boisse. et Bh.* معروف است . این درخت در جوار پاره ای از بقاع متبرك دیده شد .

پل کویی : کوبیدن تخته های اره کشی شده به قطر دو سانتیمتر و به پهنای تقریبی بیست سانتیمتر و درازای دو متر یا بیشتر بر روی و اشانها .

پلی : بفتح پ ، در لغت گیلکی به معنی «پهلو» است .

پیله : در لغت گیلکی به معنی بزرگ است .

تره کوچین = تله کوچی = تلکوچی : از درختان جنگلی شمال که به نام علمی *Fraxinus L.* معروف است . در محوطه باز اطراف بقاع متبرك گیلان و بیشتر در جوار امامزاده های ییلاقی کوهستانی دیده شد . این درخت را به فارسی «زبان گنجشك» خوانند .

تکائل : بفتح تاء و کسر همزه ، نوعی نرده جلوی ایوان است که از تخته هایی به ارتفاع نیم متر و عرض بیست سانتیمتر ، میان دو چوب اصلی که در طول ایوان است قرار می دهند .

تسکه : بضم تاء و نون : تخته هایی صاف که معمولاً لبه های آنها را پنج زده اند و میان پاسار و بائوی لنگه در قرار می دهند .

تله : بفتح تاء و کسر لام ، کوه پستی که يك پارچه است و سنگ آن به هم جوشیده و متصل شده است .

تور : گذشته از معنی عادی آن ، در گیلکی به معنی خل و سبک عقل است .

توسه = توسکا : از درختان جنگلی شمال ایران که به نام علمی *Oinus Tourn.* معروف است .

توی : از درختان جنگلی شمال که به نام علمی *Celtis L.* معروف است و در لاهیجان «تادانه» خوانند .

حلب پوش : بناهایی را گویند که بام آنها با آهن سفید پوشانده شده است .

خفتنگ : بفتح خاء و فاء ، پنجره ها یا نورگیرهای مشبك یا شیشه دار که بالای درها نصب می شود تا نور کافی به داخل بنا برسد .

خوج : از درختان جنگلی شمال ایران است که به نام علمی *Pirus L.* معروف است .

درز پوش : تخته هایی نازك به پهنای سه چهار سانتیمتر که روی درزهای لبه میخ کوب می کنند تا درز آنها پیدا نباشد .

دستک تکائل : نوعی نرده جلو ایوان که از تخته و دستکپائی که در فواصل آنها قرار می دهند ، ساخته می شود .

دستك صراحی : نوعی نردۀ جلوایوان که از چوبهای عمودی خراطی شده ساخته می‌شود .

دلوآزه : سنگی صاف و کبودرنگ و بیضی شکل که دختران و زنان جلو سینه می‌آویزند .

راه پشته : خاکریزی به بلندی يك متر و پهنای دو سه متر که در میان منطقه‌ای باتلاقی است به وجود می‌آورند و از روی آن عبور می‌کنند .

زغالی : بنائی که استخوان بندی آن از چوبهای قطور و محکم است . چوبهایی به قطر سه چهار سانتیمتر و درازای دو سه متر اریب به جدارهای این بنا می‌کوبند و داخل آنها را با گل پر می‌کنند و بدین ترتیب دیوارهای بنا را به وجود می‌آورند .

زوارکشی . بفتح زاء و تشدید واو، آمدن زائران در روزهای معین به بقاع متبرک .

ستون چهارسو : ستونهای چوبین که آن را چهار نبش کرده‌اند .

ستون چهارسوی پخ‌زده : ستونهایی که چهار نبش است و تیزی نبش را گرفته‌اند .

سرته : بفتح سین و کسر تاء، کلاف بزرگ ابریشم کشیده را گویند .

سرستون : قسمتی از ستون که به اشکال مختلف از چوب می‌تراشند و بر بای ستونها نصب می‌کنند و سرنال را روی آنها می‌اندازند .

سرکش : چوبهای بلند و قطور که در طول بنا قرار می‌دهند و اشانها را بر آن تکیه می‌دهند .

سرنال : چوبهای بلند چهار نبش که روی سرستونها می‌افتد و اشانها روی آن قرار می‌گیرند .

سفال سر : بنائی را گویند که بام آن از سفال سرخ - ناومانند پوشیده شده است .

سکتی : بفتح سین و کاف ، بنائی را گویند که چهار دیوار آن از چوبهای قطور بلند ساخته شده است .

شش گوشه : چیزی نظیر حجله که از چوب ساخته شده و شش ضلعی است و نمودار

مرقد مظهر حسین بن علی علیه السلام است . آن را تزئین می‌کنند و در دسته‌های عزاداری محرم به راه می‌اندازد .

شیخ : لقبی است که از قدیم به متولیان بقاع متبرک داده‌اند و امروز نیز به کار می‌رود .

شیرسر : پیش آمدگی چوبین سقف بناها از دوطرف .

صحن : در اصطلاح محلی به معنی سفید است .

صراحی : در لغت دیلمی به معنی «دستك صراحی» مناطق گیل نشین است .

علم : بفتح عین و لام ، شیئی مفرغی یا آهنین یا برنجین که گاهی مشبك نیز هست که بر سر چوبی بلند به ارتفاع سه چهار متر می‌گذارند و پارچه‌های رنگین قیمتی بداین چوب می‌بندند . علم صفحات شمال با علم قسمتهای مرکزی ایران اختلاف دارد .

علم بندی : عمل بستن پارچه‌های رنگین به چوب علم که در روز معین و با آدابی مخصوص انجام می‌شود .

علم واچینی : عمل باز کردن پارچه‌های رنگین از چوب علم که آن نیز در روز معین و با آدابی مخصوص انجام داده می‌شود .

فرش و آهک : بضم فاء و سکون راء و شین ، ماسه نرم را گویند که با آهک و آب مخلوط می‌کنند و برای ملاط یا سفید کردن سطح دیوار آن را به کار می‌برند .

فیله‌پا : ستونهایی از آجر که قطر دایره آنها به هفتاد ، هشتاد سانتیمتر می‌رسد و در وسط بناهای عریض در یک ردیف می‌سازند و سرکش (= حمال) را بر آنها استوار می‌کنند .

کافل : بضم واو ، گاو آهن محلی گیلان را گویند .

کرسی بلند : بناهایی که از سطح زمین در حدود يك متر بالاتر می‌سازند و گاهی زیر آنها را خالی می‌گذارند تا رطوبت به بالا نفوذ نکند .

کشکول: سنگی صاف و قیمتی که زنان بازنجیری به وسط سینه می‌آورند.

کنوس = کنس: بضم کاف و نون، از درختان جنگلی شمال است که به نام علمی *Mespilus germanica L.* خوانده می‌شود و به فارسی از گیل گویند.

کوب = کپ = کف: بضم کاف، از درختان جنگلی شمال است که به نام علمی *Tilia rubra DC.* خوانده شده است. این درخت در صفحات مازندران به «نمدار» معروف است.

کوتی: در لغت دیلمی به معنی تپه کوچک است.

کوچه: در لغت کیلیکی به معنی «کوچک» است.

کول = کل: بضم کاف در لغت کیلیکی و دیلمی به معنی تپه نسبتاً بزرگ است.

کولک: در اصطلاح اهالی دیلمان نوعی تراش سرستون است.

کهل: بضم کاف و سکون هاء، از درختان جنگلی شمال است که به نام علمی *Pterocarya fraxifolia wild.* خوانده می‌شود.

کیش: شمشاد جنگلی است که به نام علمی *Buxus sempervirens L.* معروف است. این درخت که برگش در زمستان نمی‌ریزد بسیار مورد تعظیم و احترام است. در بعضی قسمت‌های گیلان که این درخت در دسترس است وقتی به زیارت اما مزاده‌ها می‌روند، شاخه کوچکی از این درخت را با خود می‌برند و به نرده و ستون ایوان بقیه می‌زنند.

گرباس: نوعی بیل نوک تیز که در صفحات گیلان به کار می‌رود.

گنج گاو: بکسر جیم، گاو کوهی یا گوزن است که شاخ آن داخل ساختمان اما مزاده‌ها یا بدنه درختان جنگلی صحن اما مزاده‌ها دیده می‌شود. از قدیمترین ایام این حیوان مورد احترام بوده و امروز هم بادیده تعظیم به آن می‌نگرند.

گنگک: بضم کاف اول، تمبوشه‌های باریک و بلند که بیشتر برای لوله‌کشی آب از چشمه‌های دور دست به کار می‌رفته است و در صفحات اشکور و دیلمان و سمام، فرسنگها از این لوله‌ها در زیر خاک تا امروز باقی است.

گهواره‌ای: بالای صندوقهائی که مرقد‌ها را پوشانده است، به شکل قسمت بالای گهواره‌های چوبین می‌سازند و آن را بدین نام می‌خوانند.

لاچ لنگری: ستون چوبین گرد یا چهارسو که بر بدنه آن کنده کاری داشته باشد.

لانه: سنگهای تخت طبیعی به قطر سه چهارسانتیمتر و درازا و پهنای نیم متر یا کمی بیشتر که در ساختمان دیوار یا فرش کف به کار می‌برند.

لت پوش: بفتح لام و کسرتاء، بنائی که بام آن را با تخته پاره‌هایی به طول سی چهل سانتیمتر و پهنای ده پانزده سانتیمتر پوشانده‌اند.

للیکی: بفتح لام اول، از درختان جنگلی شمال است که به نام علمی *Gleditschia Caspica Desf.* خوانده شده است. بر بدنه این درخت خارهای قهوه‌ای-

رنکک بلند و نوک تیز است.

لمبه: بفتح لام و سکون میم، تخته‌هایی به پهنای بیست سانتیمتر و طول دو متر یا بیشتر که از زیر به‌واشانه‌های سقف کوبیده می‌شود.

لمبه کوبی: کوبیدن لمبه‌ها به‌واشانه‌های سقف بناها.

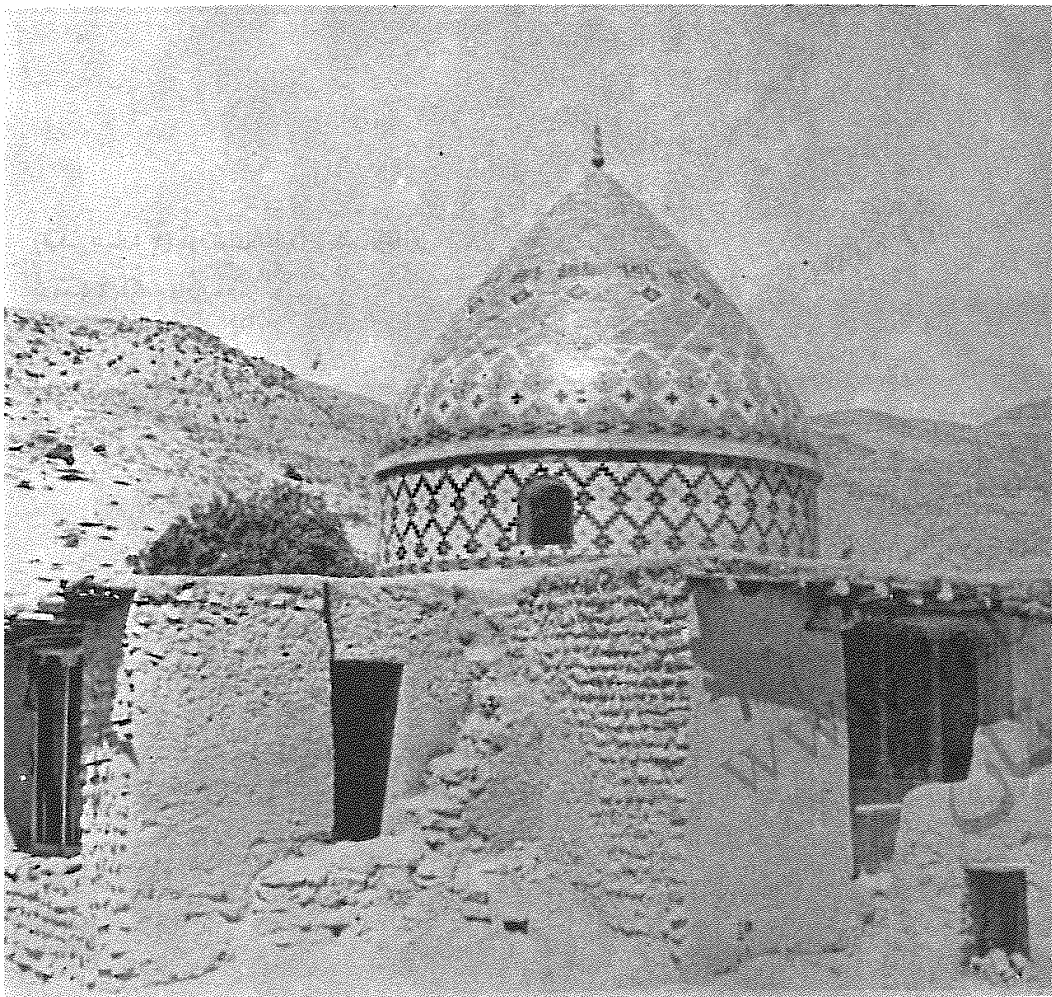
لها: بفتح لام، چهارشاخ که برای باد دادن گندم و جو کوبیده به کار می‌رود.

لی: از درختان جنگلی شمال است که نام علمی *Ulmus procera Salisb* معروف است.

مروخ: بفتح میم، از درختان جنگلی شمال است که به نام علمی *Crataegus L.* خوانده می‌شود. در پاره‌ای نقاط گیلان این درخت را **لیک** (بفتح واو) گویند.

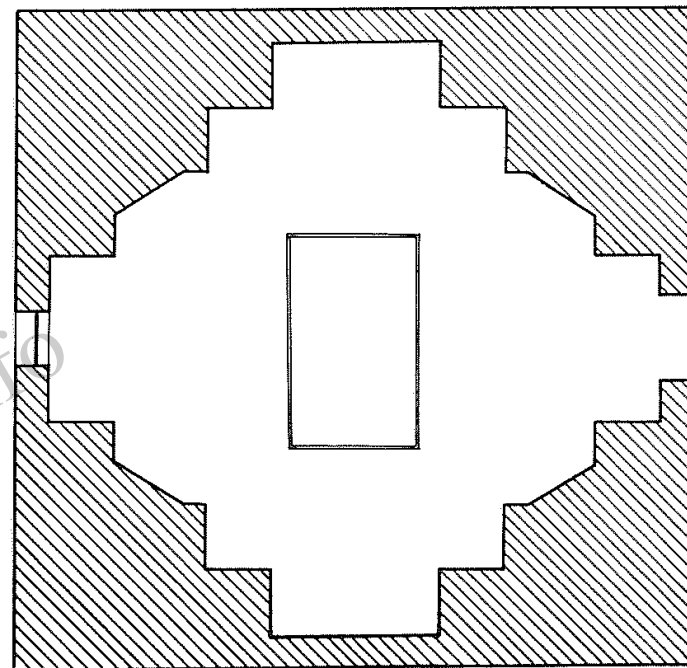
ون: بفتح واو، از درختان جنگلی شمال ایران است که به نام علمی *Fraxinus L.* معروف است.

هلی: بفتح هاء، آلوچه وحشی است و در جنگلهای شمال فراوان است و به نام علمی *Prunus divaricata Ledeb* خوانده می‌شود.

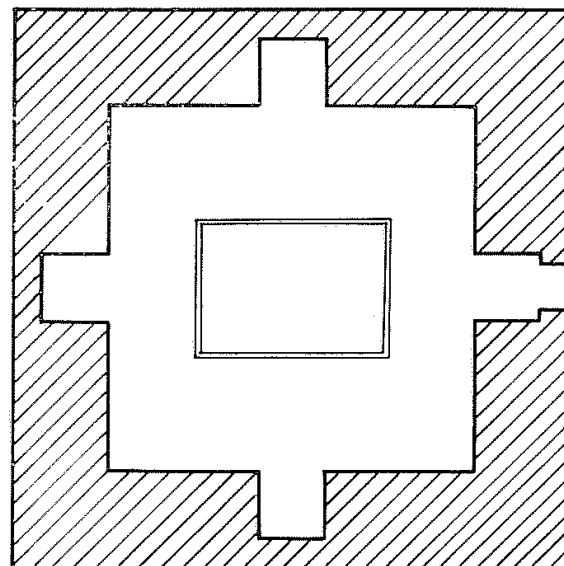


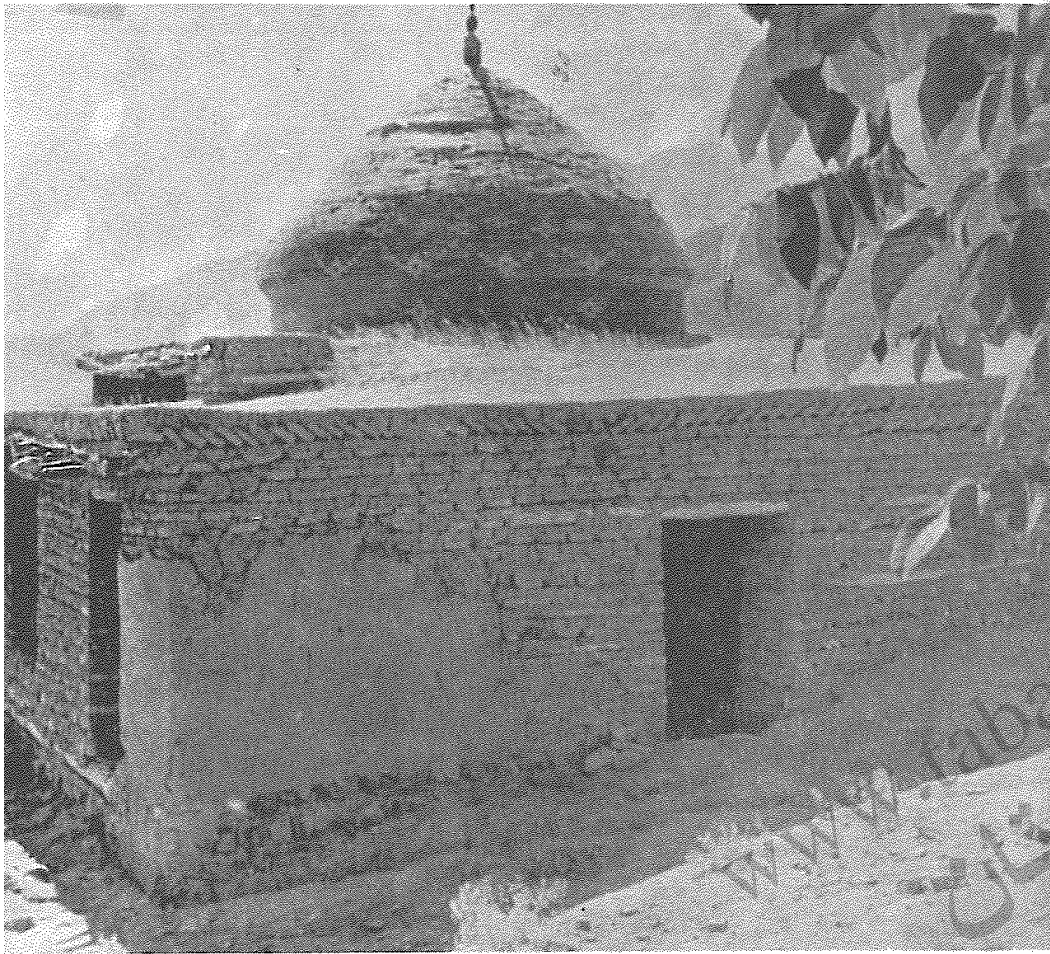
(عكس شماره ۱) امامزاده طيب و طاهر در دهكده پاكده فاراب عمارلو

بقعه آقا پير رضا در لاهيجان



بقعه سيد جلال الدين اشرف در آستانه اشرفيه

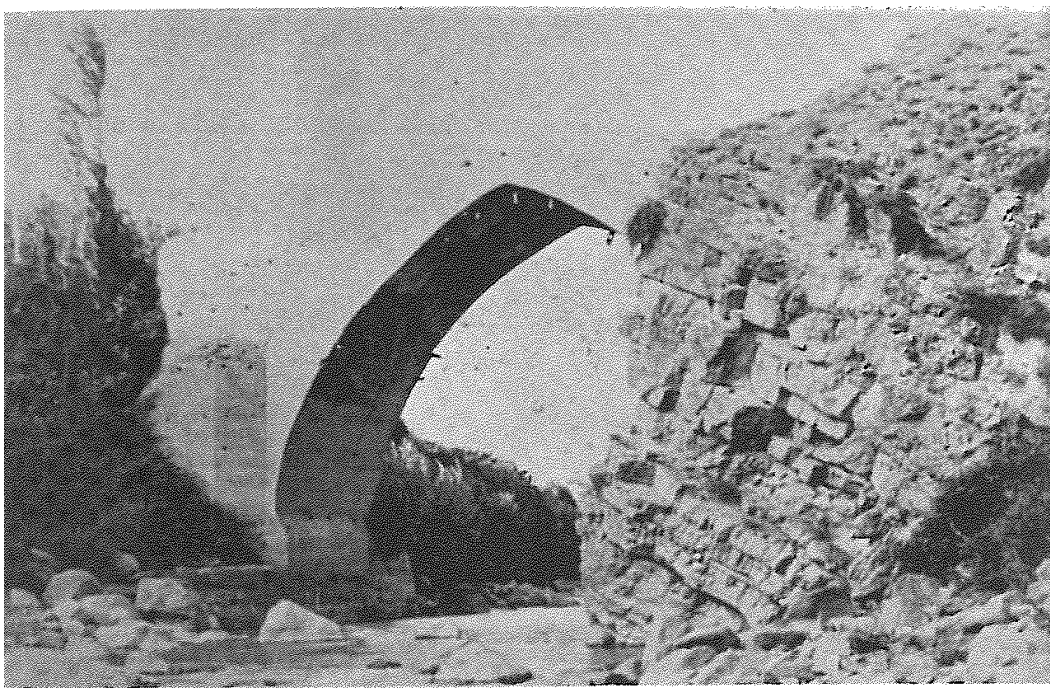




(عکس شماره ۳) امامزاده علی اصغر و علی عسکر
دردهکده جیرینده فاراب عمارلو

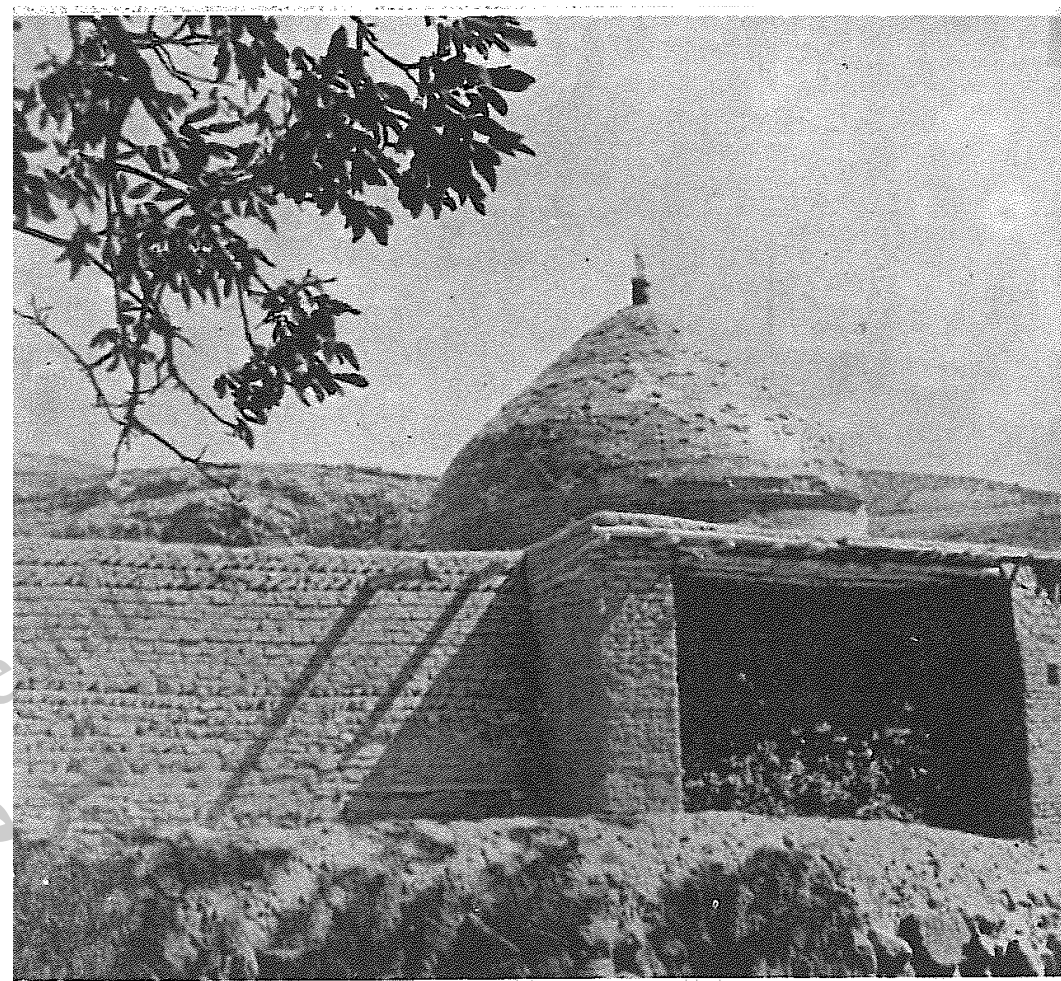
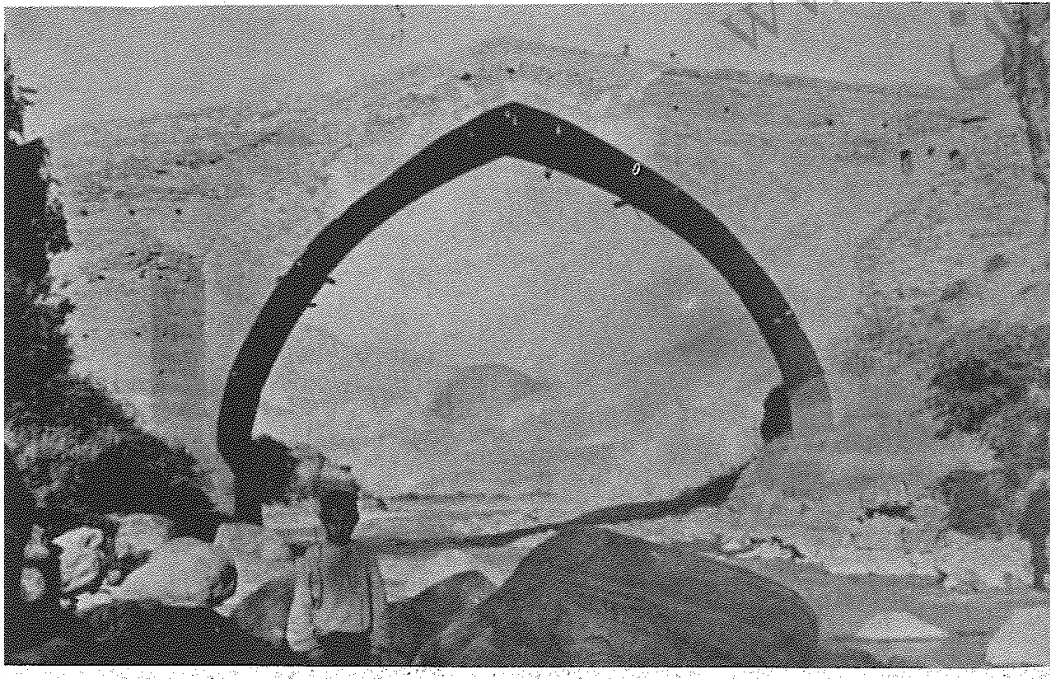


(عکس شماره ۲) دورنمای امامزاده طیب و طاهر
دردهکده پاکده فاراب عمارلو



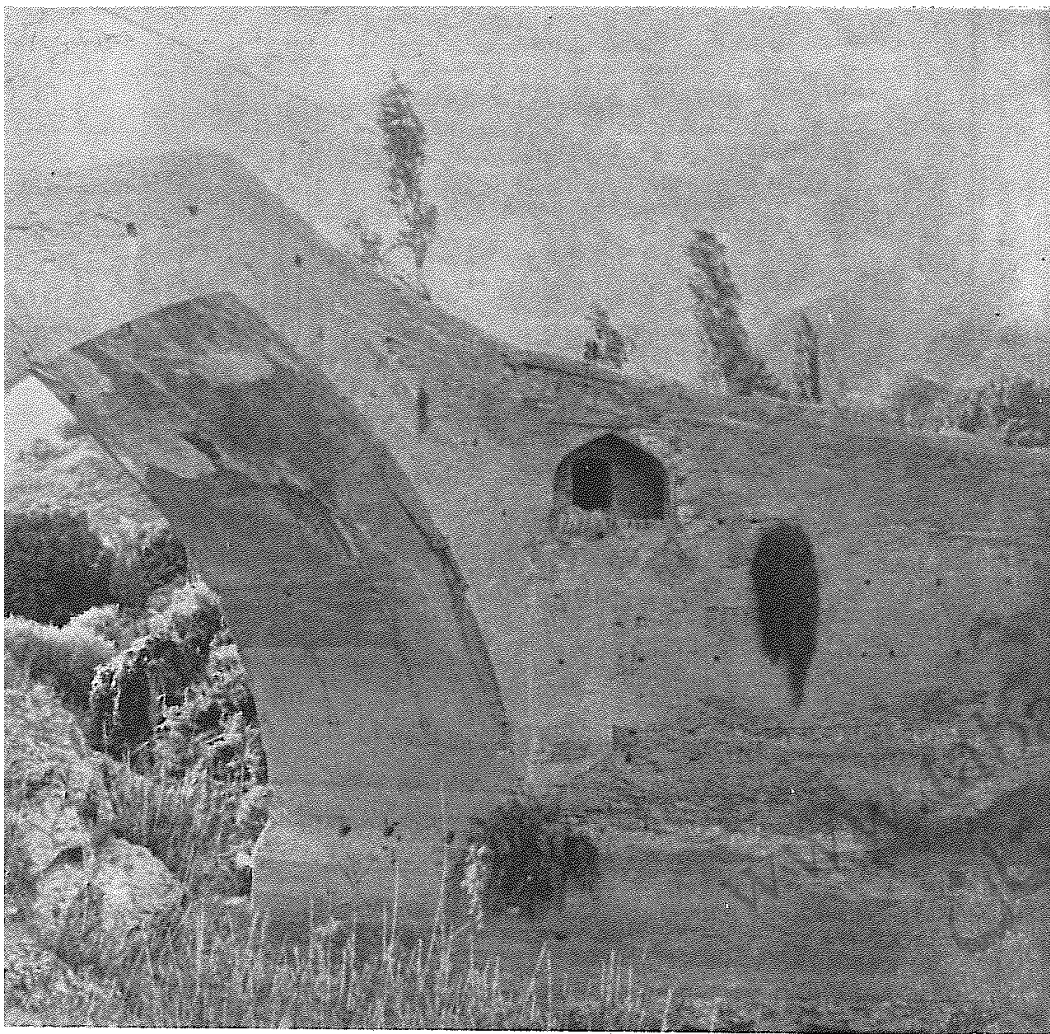
(عکس شماره ۵) نمای غربی پل انبوه ولایه‌های سنگی سمت چپ آب‌شاه‌رود

(عکس شماره ۶) نمای غربی پل انبوه و پایه‌های طرفین پل

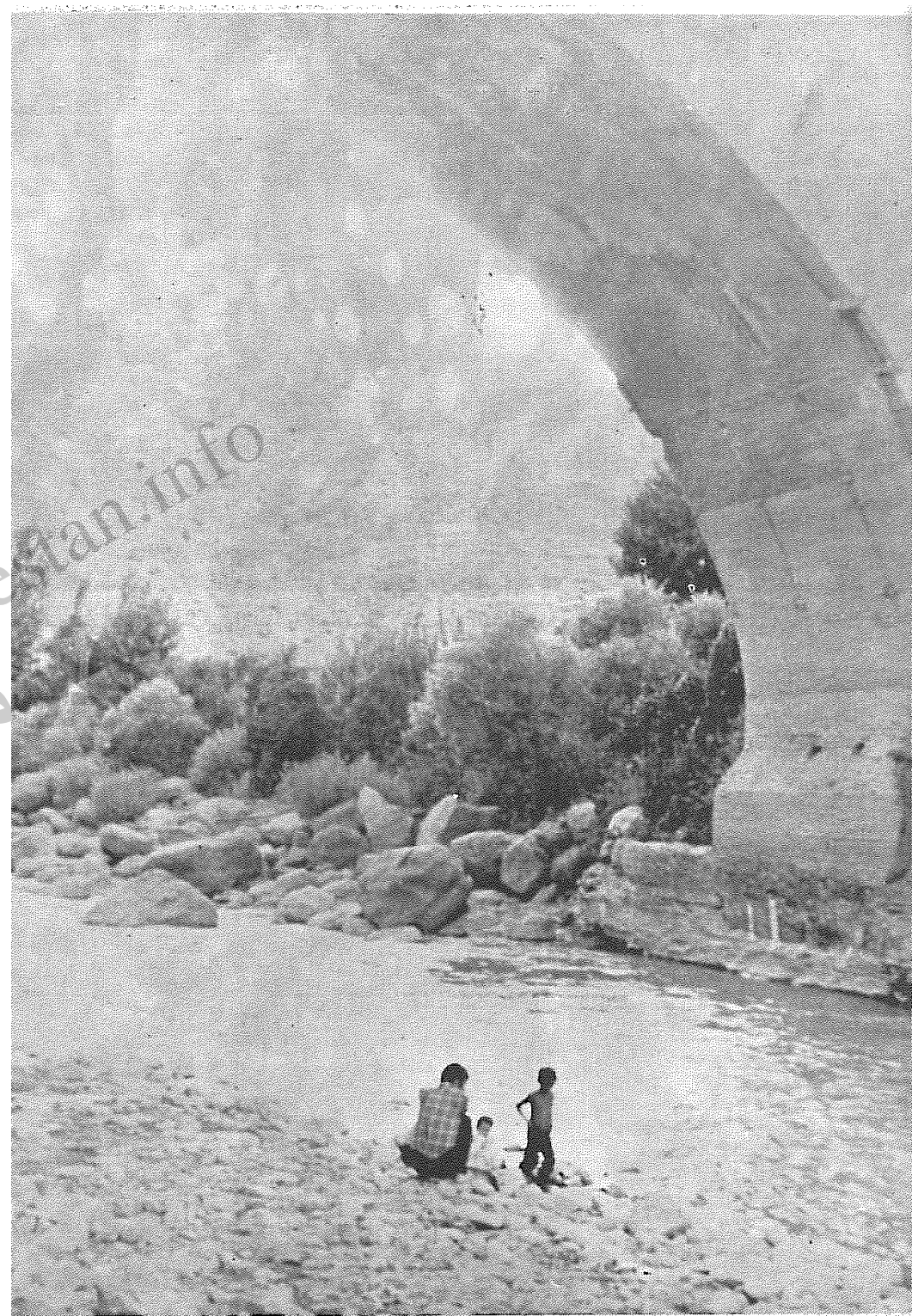


(عکس شماره ۴) نمای دیگری از امام‌زاده علی‌اصغر و علی‌عسکر در دهکده

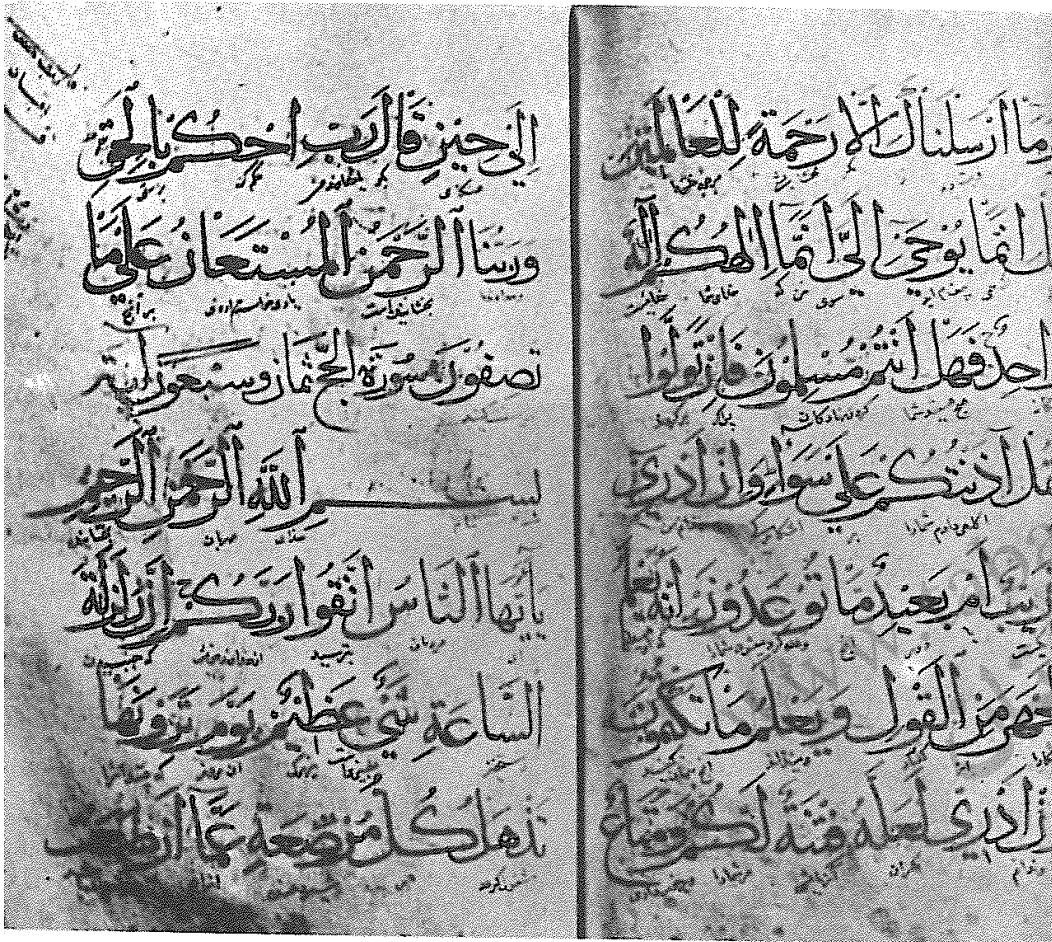
جیرین‌ده فاراب‌عمارلو



(عکس شماره ۸) نمای ایوان شرقی پل انبوه که متصل به اطاق است



(عکس شماره ۷)
قسمتی از نمای شرقی و
پایه سمت راست پل انبوه



(عکس شماره ۱۰) دو صفحه از قرآن مترجم که پری سلطان بر مشهد
سیدعلی کیا وقف کرده است



(عکس شماره ۹) وقفنامه قرآنی که پری سلطان بر مشهد سیدعلی کیا وقف کرده است



(عکس شماره ۱۲) بقعه آقا سید احمد در دهکده دیلمان

(عکس شماره ۱۱) دو صفحه از قرآن مترجم

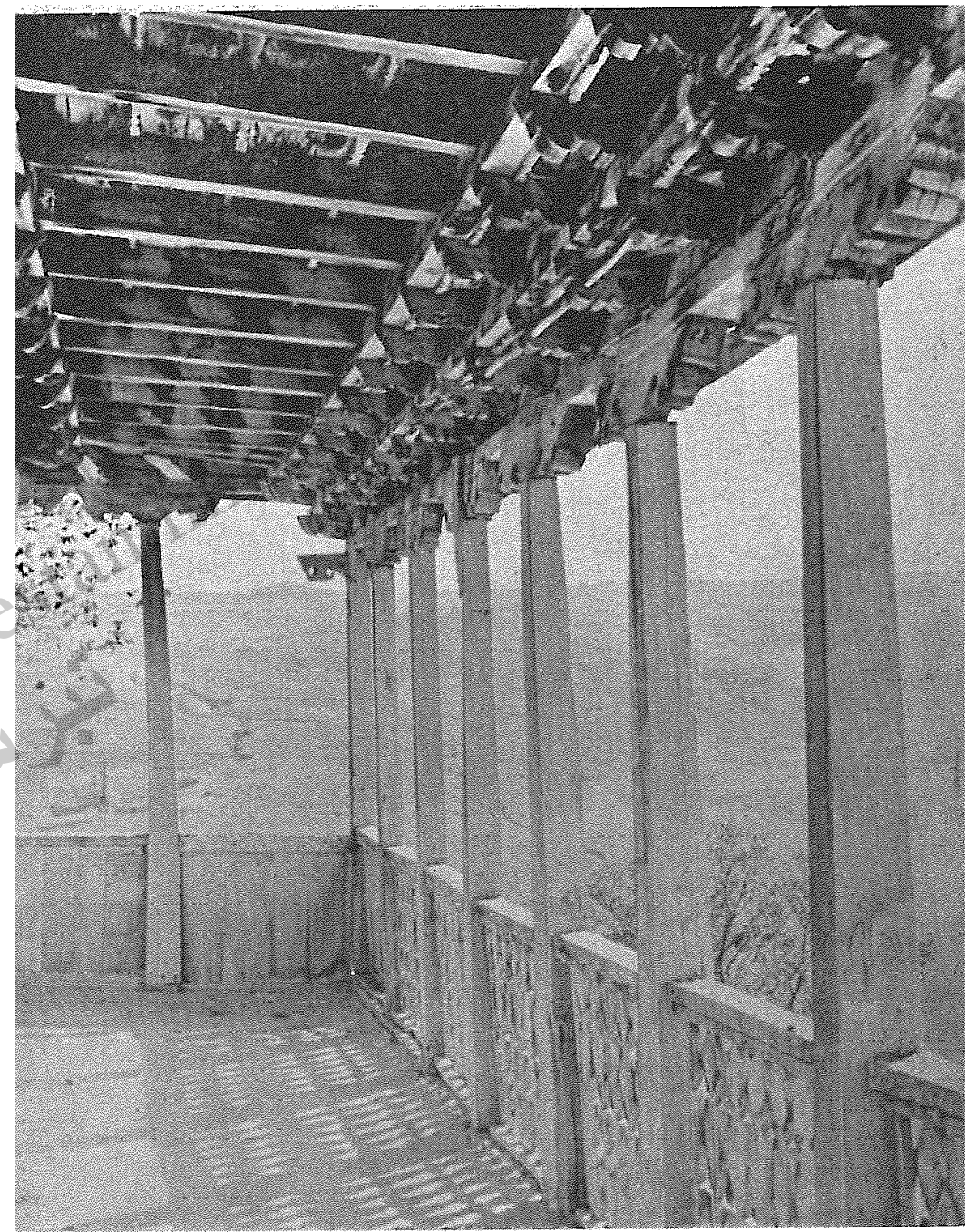
که میر محمد باقر فیله‌ای وقف بقعه فیله

کرده است

فليجدد الله في كل يوم عزابهم يا ارحم الراحمين
 او نصيبه من عذاب الله الا الله ما في السموات والارض
 فديعاه ما انتم عليه وتوفهم في حوز الله في تبيخ
 بما عملوا والله بكل شيء عليم
 سورة الفرقان مع سبع حوزاية
 بسم الله الرحمن الرحيم
 ببارك الذي نزل الفرقان على عبده ليكون للعالمين
 نذيرا الذي له ملك السموات والارض ولينزل الوحي
 ولم يزل يرسلك في الملك فقل كل شيء قد رزقناه
 وانحدوا من ربه الى الاخوان من ربه وان يحذروا
 نساءه لانه منضاه لانه لا تملكه معناه الاخوان

ويعانيكم او يبور لحوالك او يبور لحوالك
 ملكه وملكه او صديقك ليس عليك
 اح ان ياكلوا جميعا او ان ياكلوا اذ كان يبور
 يا ارحم الراحمين
 ذلك الله الذي لا يات احدكم من قبله الا بامر الله
 يا ارحم الراحمين يا الله ورسوله واذا كانوا معا على
 طمع لم يلهووا حتى يسألوا اولئك الذين تباركوا
 كالذين يؤمنون بالله ورسوله فاذا استأذوا لشيء
 فاذا رزقوا منهم فاستغفروا لله ان الله
 ارحيم لا يخولوا دعا الرسول فيكم كذا
 كذا بعضا قد غلب الله الذين ينسأله زمركم لولا

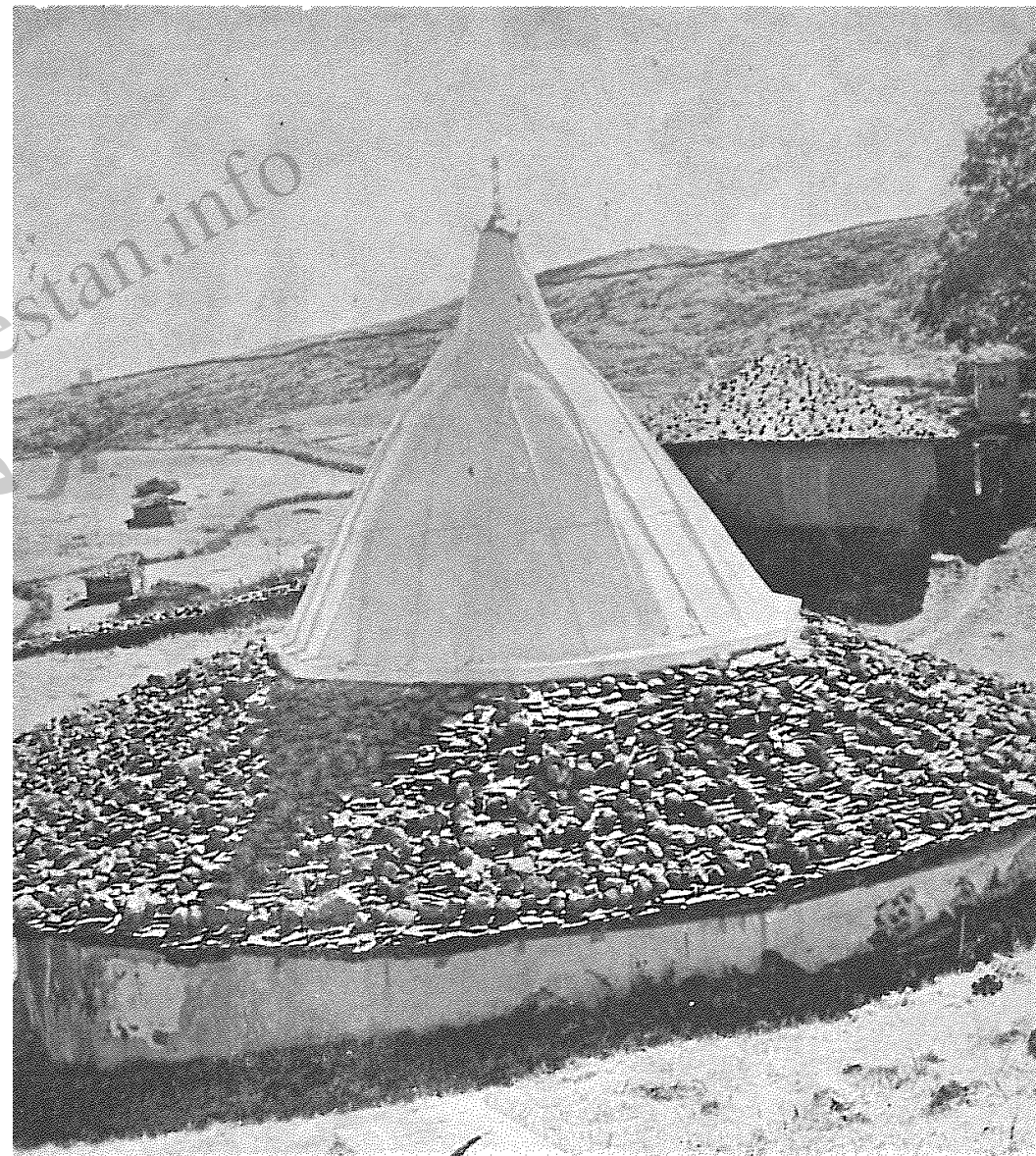
(عکس شماره ۱۴) ستونهای لاج‌لنگری بقعه آفاسیداحمد و قسمتی از دهکده دیلمان



(عکس شماره ۱۳) ستونهای چهارسوی چوبین و قسمتی از سقف ایوان بقعه

آقا سیداحمد در دهکده دیلمان

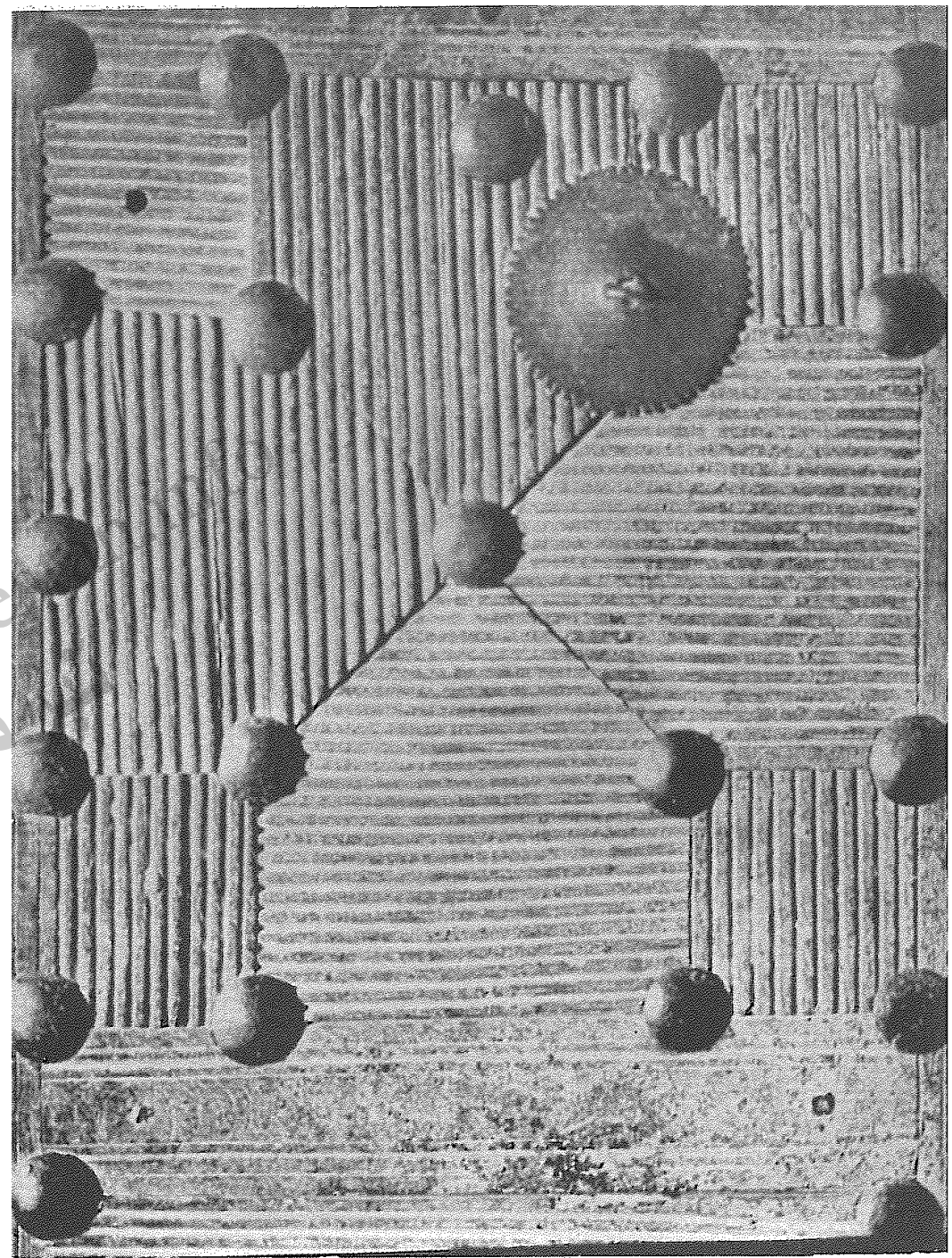
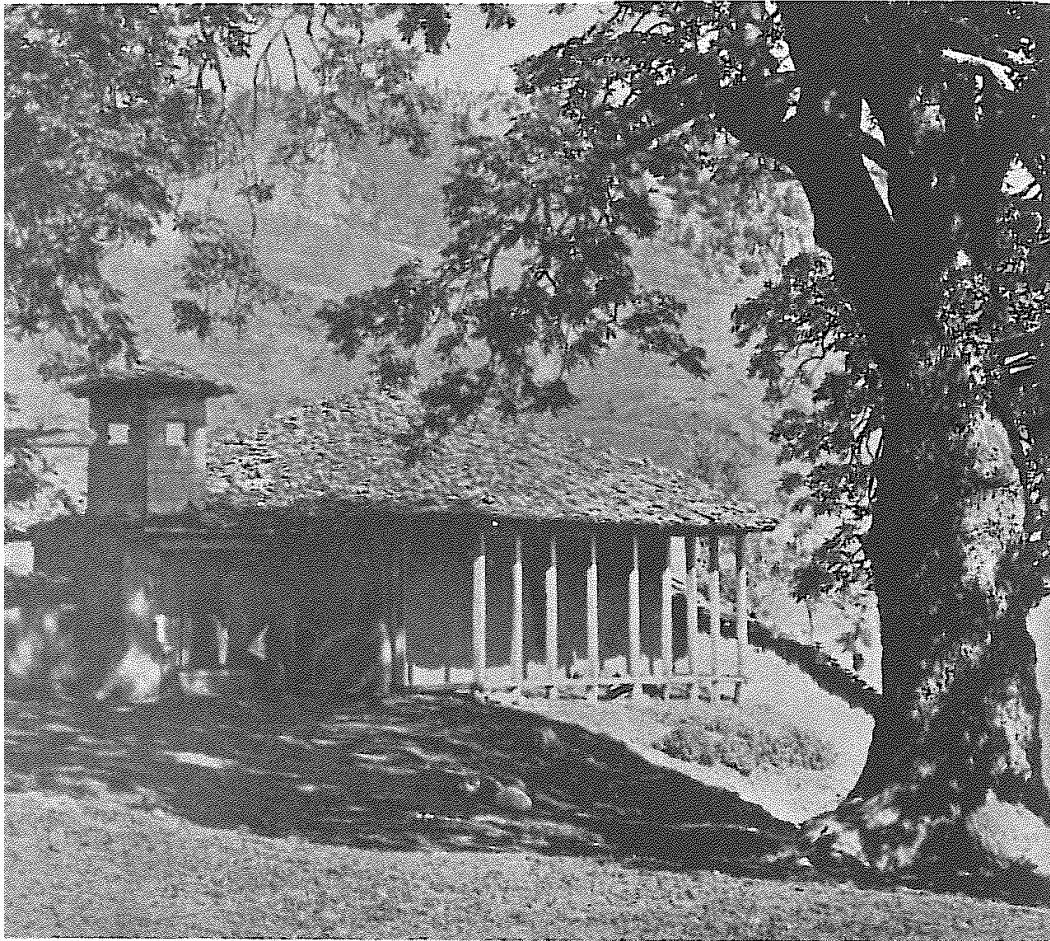
(عکس شماره ۱۵) گنبد وسقف لته پوش
بقعه امامزاده محمد وامامزاده هادی
نزدیک دهکده شاه شهیدان دیلمان



(عکس شماره ۱۶) آجر کاریهای ظریف و درگاه ورودی بقعه امامزاده محمد و
امامزاده هادی نزدیک دهکده شاه شهیدان دیلمان

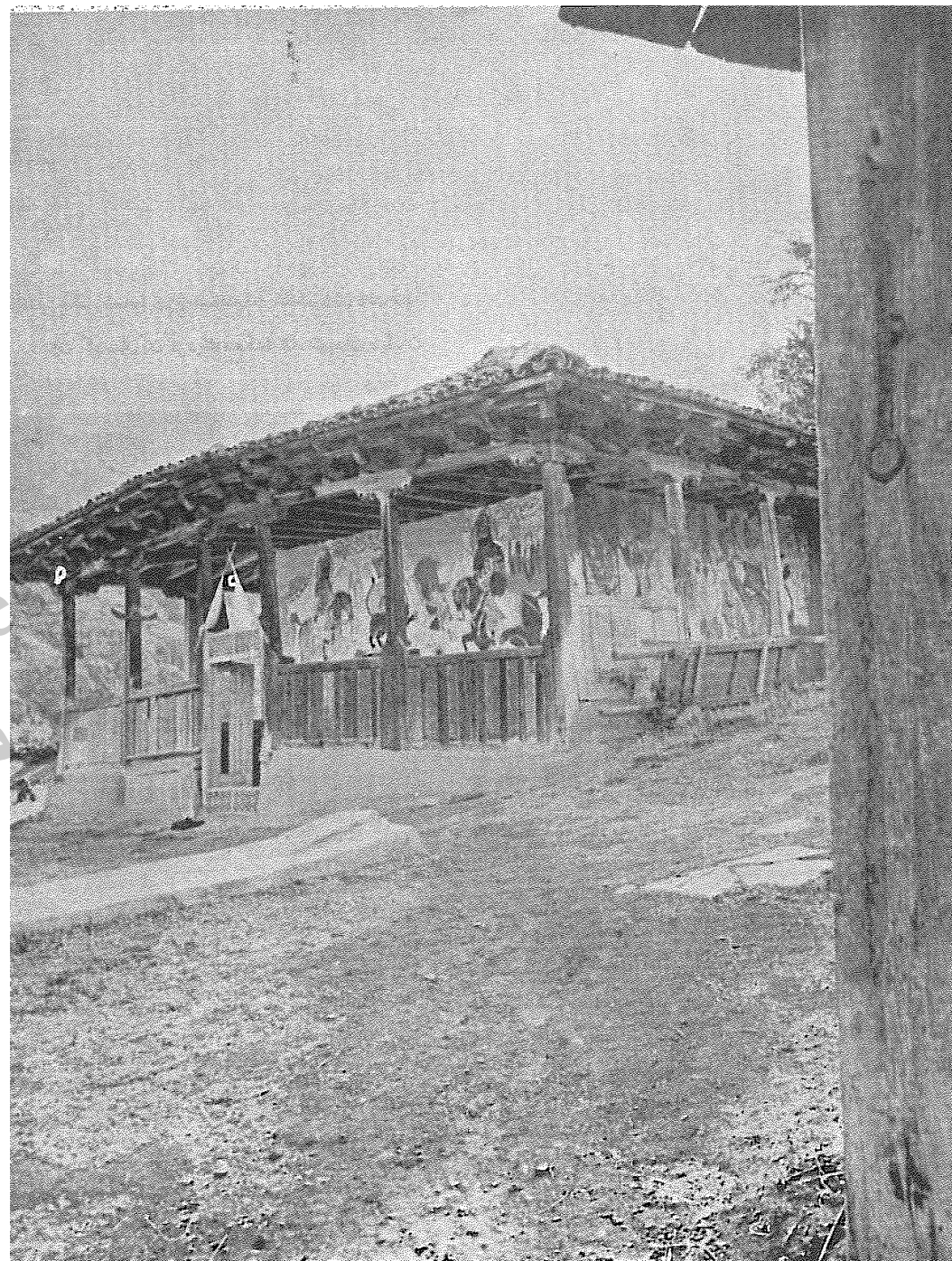


(عکس شماره ۱۸) مسجد بقعه شاه شهیدان و درخت
ون کهنسال آن نزدیک دهمکده شاه شهیدان دیلمان



(عکس شماره ۱۷) قسمتی از لنگه در ورودی حرم بقعه شاه شهیدان
در دهمکده شاه شهیدان دیلمان.

(عکس شماره ۲۰) مجلس معراج پیغمبر بر دیوار
خارجی بقعه بابولی در دهکده بابولی دیلمان



(عکس شماره ۱۹) بقعه بابولی یا مدفن قادر پیغمبر در دهکده بابولی دیلمان